SİYASİ-DİNİ-KÜLTÜREL-SOSYAL

İSLÂM TARİHİ

Prof.Dr. H. İbrahim Hasan

kayıhan yayınları

KAYIHAN YAYINLARI

47

Temel Eserler: İslâm Tarihi

10/8

ISBN

975-7574-02-3 (Takım)

ISBN

975-7574-21-X (8. Cilt)

kayıhan yayınları

Ticarethane Sokak Tevfik Kuşoğlu İşhanı No:41/33

Sultanahmet / İstanbul

Tel. 0212 513 51 90 - 527 23 84

Fax. 0212 511 82 17

www.kayihanyayinlari.com

info@kayihanyayinlari.com

"S İ Y A S İ - D İ N İ - K Ü L T Ü R E L - S O S Y A L"

İSLÂM TARİHİ

8. CİLT

"FETİHTEN SONRA ANADOLUDA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİ
ANADOLU BEYLİKLERİ"

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Fahamettin BAŞAR

İ S T A N B U L 2 0 0 6

"Siyasi – Dini – Kültürel – Sosyal"

İSLÂM TARİHİ

8. CİLT

"FETİHTEN SONRA ANADOLUDA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİ
ANADOLU BEYLİKLERİ"

Yazarlar : Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Fahamettin BAŞAR

Yayın Editörü : Burhanettin KAYHAN

Copyright : Kayıhan Yayınevi

İç Tasarım : Dizgi Evi

Baskı / Cilt : Karmat / Özgün

Baskı Tarihi : Aralık 2006

Bu eserin tüm yayın hakları **"KAYIHAN YAYINEVİ"**ne aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

BİRİNCİ BÖLÜM

FETİHTEN SONRA ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİ

A. SALTUKLULAR 21
1. Saltuklular'ın Kuruluşu 21
a. Ebu'l-Kasım Saltuk 23
b. Ali b. Ebu'l-Kasım 24
c. Ziyaeddin Gazi 26
d. II. İzzeddin Saltuk 26
e. Nasırüddin Muhammed 30
f. Mama Hatun 31
g. Alaeddin Melikşah 31
2. Saltuklular'ın Yıkılışı 33

B. MENGÜCÜKLÜLER 35
1. Mengücüklüler'in Kuruluşu 35
a. Kemah-Erzincan Mengücüklüleri 38
b. Divriği Mengücüklüleri 44
2. Mimarî Eserler 46
3. Ekonomik Durum, Kültür ve Medeniyet 47
C. DANİŞMENDLİLER 49

1. Danişmend Gazi....49
2. Emir Gazi....57
3. Melik Muhammed....61
4. Melik Muhammed'in Oğulları ve Kardeşleri....62
5. Danişmendliler'in Yıkılışı....68
6. Mimarî Eserler....70

D. AHLATŞAHLAR....71
1. Siyasî Durum....71
a. Sökmen el-Kutbî....72
b. Zahireddin İbrahim....74
c. Ahmmed....75
d. Devletşah Nâsıreddin Muhammed Sökmen (II. Sökmen)....75
e. Seyfeddin Begtimur....78
f. Aksungur Hezar Dinarî....80
g. Şücaeddin Kutluğ....80
h. el-Melikü'l-Mansur Muhammed....81
2. İlim, Kültür ve Medeniyet....85

E. ANADOLU SELÇUKLULARI....86
I. SİYASÎ TARİH....86
a. GİRİŞ....86
b. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU....92
c. SÜLEYMAN ŞAH (1075-1086)....95
1. Süleyman Şah Devrinde Bizans İmparatorluğu ve Büyük Selçuklular'la İlişkiler....101
2. Süleyman Şah'ın Antakya'yı Fethi....106
3. Süleyman Şah'ın Ölümü ve Şahsiyeti....111
4. Süleyman Şah'ın Ölümünden Sonra Anadolu'da Meydana Gelen Olaylar....115
d. I. KILIÇ ARSLAN (1092-1107)....118
1. I. Kılıç Arslan ve Haçlılar....119
2. I. Kılıç Arslan ve Dânişmendliler....126
3. Büyük Selçuklular'la Çatışma ve Kılıç Arslan'ın Ölümü....127
4. Kılıç Arslan'dan Sonra Anadolu Selçuklu Devleti....132
e. ŞAHİNŞAH (1110-1116)....136
f. İZZEDDİN I. MESÛD (1116-1155)....138

g. II. KILIÇ ARSLAN (1155-1192) 142
1. Myriokephalon Savaşı (1176) 145
h. I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV
(Birinci Hükümdarlığı 1192-1196) 151
ı. II. SÜLEYMAN ŞAH (1196-1204) 152
i. I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ
HÜKÜMDARLIĞI (1205-1211) 155
j. I. İZZEDDİN KEYKAVUS (1211-1220) 159
k. I. ALÂEDDİN KEYKUBAD (1220-1237) 164
l. II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV (1237-1246) 171
1. Babâîler İsyanı 172
m. II. İZZEDDİN KEYKÂVUS (1246-1249 tek başına,
1249-1254 müşterek, 1254-1262 tek başına) 175
1. Müşterek Saltanat Dönemi (1249-1254) 176
2. İzzeddin Keykâvus'un Gurbet Hayatı 181
3. Muineddin Pervane Dönemi (1262-1277) 184
n. IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN (1262-1266) 184
1. Kılıç Arslan ile Pervane Arasında Gerginlik 185
o. III. GIYÂSEDDİN KEYHÜSREV (1266-1284) 187
1. Baybars'ın Kayseri Seferi 190
2. Abaka Han'ın Anadolu Seferi 192
3. Karamanoğulları'nın Konya'yı Ele Geçirmeleri ve
Siyavuş'un Sultan İlân Edilmesi 194
4. Selçuklular'la Karamanlılar Arasındaki Mücadeleler 195
5. Memlûklu-Selçuklu Münâsebetleri 198
6. III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ölümü 199
ö. II. GIYASEDDİN MESÛD'UN BİRİNCİ HÜKÜMDARLIĞI
(1284-1296) 200
1. Selçuklu Devleti'ni Çöküşe Götüren Olaylar 202
a. Şehzâde İsyanları 202
b. Moğol Noyanlarının Çıkardığı İsyanlar 202
p. III. ALÂEDDİN KEYKUBAD (1298-1302) 203
r. II. GIYASEDDİN MESUD'UN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI
(1302-1310) 205
s. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YIKILIŞI 206
II. TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR 208
a. DEVLET TEŞKİLÂTI 208

1. Hükümdar 208
2. Hakimiyet Alâmetleri 208
3. Divan Teşkilâtı 213
4. Divan-ı A'lâ'nın Üyeleri 213
5. Saray Teşkilâtı 217
6. Adlî Teşkilât 219
7. Askerî Teşkilât 220
b. TOPRAK VE HALK 222
c. İDARÎ TEŞKİLÂT 223
d. SOSYAL HAYAT 224
1. Adet ve Gelenekler 224
2. Hayat Tarzı 226
e. TİCARÎ VE EKONOMİK HAYAT 227
1. Tarım Ürünleri 230
2. Madenler 231
3. Sanayi Ürünleri 231
4. Ticaret 232
f. ANADOLU SELÇUKLU SANATI 236
1. Camiler 236
2. Medreseler 237
3. Kümbet ve Türbeler 238
4. Köşk ve Saraylar 239
g. DİL VE EDEBİYAT 240

F. ARTUKLULAR 242
I. SİYASÎ TARİH 242
a. Artuklular'ın Soyu 242
b. Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri 242
c. Artuk-oğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri 244
II. ARTUKLULAR'IN KURDUĞU DEVLETLER 247
1. HISN-I KEYFA ARTUKLULARI (1102-1232) 247
a. Sökmen (1102-1104) 248
b. İbrahim (1104-1108) 249
c. Davud (1108-1144) 250
d. Kara Arslan (1144-1167) 250
e. Nureddin Mahmud (1167-1185) 251
f. II. Sökmen (1185-1200) 251

g. Nasırüddin Mahmud (1200-1222)....251
h. Melik Mesûd (1222-1232)....252
2. MARDİN ARTUKLULARI (1106-1409)....252
a. İlgazî (1106-1122)....253
b. Timurtaş (1122-1154)....255
c. Necmeddin Alpı (1154-1176)....256
d. II. İlgazi (1176-1184)....256
e. Yavlak Arslan (1184-1201)....257
f. Artuk Arslan (1201-1239)....257
g. Necmeddin Gâzi (1239-1260)....257
h. Kara Arslan (1260-1292)....258
ı. II. Necmeddin Gazi (1292-1312)....258
i. Melik Salih (1312-1364)....259
3. HARPUT ARTUKLULARI (1112-1124 ve 1185-1233)....260
a. Belek (1112-1124)....260
b. Ebu Bekir (1185-1204)....260
III. ARTUKLULAR'DA TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR....261
a. Artuklu Devleti'nin Siyasî Yapısı....261
b. Artuklular'da Devlet Teşkilâtı....262
c. Artuklular'da İktisadî ve İctimaî Hayat....263
d. Artuklular'da İmar Faaliyetleri....264

G. DİLMAÇOĞULLARI BEYLİĞİ....267
1. Mehmed (1085-1104)....267
2. Togan Arslan (1104-1137)....269
3. Hüsamettin Kurtî (1137-1143)....270
4. Yakut Arslan (1143-1145)....270
5. Devlet-Şah (1145-1192)....271
6. Tuğrul (1192- ?)....272

H. İNALOĞULLARI BEYLİĞİ....274
1. İbrahim (1098-1110)....274
2. İl-Aldı (1110-1142)....275
3. Mahmut (1142-1183)....276

I. ÇAKA BEY VE İZMİR TÜRK BEYLİĞİ....280

İKİNCİ BÖLÜM
ANADOLU BEYLİKLERİ

A. ALÂİYE BEYLİĞİ 282
1. Alâiye Beyliği'nin Kuruluşu 282
a. Mecdüddin Mahmud (1293- ?) 282
b. Yusuf (1330-1337) 283
c. Şemseddin Mehmed (1337-1352) 283
d. Hüsameddin Mahmûd (1364-1373) 283
e. Savcı (? -1423) 284
f. Karaman (1423- ?) 284
g. Lütfi (? - 1455) 284
h. Kılıç Arslan (1455-1471) 285

B. AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ 289
1. Aydınoğulları Beyliği'nin Kuruluşu 289
a. Mehmed Bey Devri (1308-1334) 290
b. Umur Bey Devri (1334-1348) 291
2. Aydınoğulları Beyliği'nin Osmanlı İdaresine Girmesi 295
a. İsa Bey Devri (1360-1390) 295
3. Aydınoğulları Beyliği'nin Yeniden Canlanması 297
a. Timur ve Aydın Beyliği 297
b. II. Umur Bey Devri (1403-1405) 297
c. Cüneyd Bey Devri 298
4. Aydınoğulları Beyliği'nde Sosyal ve Ekonomik Hayat 299
5. Ordu ve Donanma 301
6. İlmî ve Kültürel Faaliyetler 302
7. İmar Faaliyetleri 303

C. ÇOBANOĞULLARI-CANDAROĞULLARI BEYLİKLERİ 304
1. ÇOBANOĞULLARI BEYLİĞİ 304
a. Hüsameddin Çoban Bey 304
b. Alp Yürek 305
c. Muzaffereddin Yavlak Arslan 306
d. Mahmud Bey 306
e. Çobanoğulları Beyliği'nde Kültür ve İmar Faaliyetleri 307

2. CANDAROĞULLARI BEYLİĞİ..... 308
a. Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu..... 308
b. I. Süleyman Paşa..... 309
c. I. İbrahim Bey..... 309
d. Kötürüm Bâyezid..... 310
e. II. Süleyman Paşa..... 311
f. İsfendiyar Bey..... 312
g. Candaroğulları Beyliği'nin Parçalanması..... 313
h. II. İbrahim Bey..... 315
ı. İsmail Bey..... 315
i. Kızıl Ahmed Bey..... 317
k. Candaroğulları Beyliği'nde Sosyal ve Ekonomik Durum..... 318
l. Candaroğulları Beyliği'nde Ordu ve Donanma..... 320
m.Candaroğulları Beyliği'nde İlmî ve Kültürel Faaliyetler..... 321
n. Candaroğulları Beyliği'nde İmar Faaliyetleri..... 322

D. DULKADIROĞULLARI BEYLİĞİ..... 324
I. SİYASÎ TARİH..... 324
a.Beyliğin Kuruluşu..... 324
1. Zeyneddin Karaca (1337-1353)..... 324
2. Halil (1353-1386)..... 329
3. Sevli (Sülü) (1386-1398)..... 333
4. Sadaka (1389-1399)..... 335
5. Nasıreddin Mehmed (1399-1442)..... 335
6. Süleyman (1442-1454)..... 337
7. Melik Arslan (1454-1465)..... 337
8. Şah Budak (1465-1467)..... 337
9. Şehsuvar (1467-1472)..... 338
10. Şah Budak (İkinci kez, 1372-1480)..... 339
11. Alâüddevle Bozkurt (1480-1515)..... 339
12. Ali (1515-1522)..... 341
II. İMAR FAALİYETLERİ..... 341

E. ERETNA BEYLİĞİ..... 344
I. SİYASÎ TARİH..... 344
a. Alâaddin Eretna (1344-1352)..... 344
b. Gıyaseddin Mehmed (1352-1354)..... 347

c. İzzeddin Cafer (1354-1355) ... 348
d. Gıyaseddin Mehmed (İkinci defa, 1355-1365) ... 348
e. Alaaddin Ali (1365-1380) ... 349
f. II. Mehmed (1380-1381) ... 351
II. İMAR FAALİYETLERİ ... 353

F. EŞREFOĞULLARI BEYLİĞİ ... 354
1. Seyfeddin Süleyman ... 354
2. Mübârizüddin Mehmed (1302-1320) ... 355
3. II. Süleyman (1320-1326) ... 356

G. GERMİYANOĞULLARI BEYLİĞİ ... 358
I. SİYASÎ TARİH ... 358
a. Germiyanoğulları'nın Menşeî ... 358
b. Kütahya ve Civarına Yerleşmeleri ... 358
c. Germiyanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu ... 359
1. I. Yakub Bey ... 359
2. Mehmed Bey ... 360
3. Süleyman Şah ... 361
4. II. Yakub Bey ... 362
II. TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR ... 363
a. Germiyanoğulları Beyliği'nde Sosyal ve Ekonomik Hayat ... 363
b. Ordu ... 364
c. İlmî ve Kültürel Faaliyetler ... 364
d. İmar Faaliyetleri ... 365

H. HAMİDOĞULLARI BEYLİĞİ ... 367
1. Beyliğin Kuruluşu ... 367
a. Dündar Bey ... 367
b. Kemaleddin Hüseyin Bey ve Sonrası ... 369
c. Hamidoğulları'nın Antalya Kolu (Tekeoğulları) ... 370
2. Hamidoğulları Beyliği'nde Sosyal ve Kültürel Hayat ... 371

I. İNANÇOĞULLARI (LADİK/DENİZLİ) BEYLİĞİ ... 372
1. Beyliğin Kuruluşu ... 372
a. Mehmed (1261-1262) ... 373
b. Ali (1262-1286) ... 373

c. Bedreddin Murad (1286-1289)....374
d. İnanç (1289-1340 ?)....374
e. Murad Arslan....375
f. İshak....375
2. Ladik Beyliği'nin Sonu....376

İ. KADI BURHANEDDİN AHMED DEVLETİ....377
1. Siyasî Tarih....377
a. Kadı Burhaneddin'in Memlûkluler'le Münasebetleri....379
b. Kadı Burhaneddin'in Osmanlılarla Münasebetleri....379
c. Kadı Burhaneddin'in Timur'la Münasebetleri....381
d. Kadı Burhaneddin'in Komşu Beyliklerle Münasebetleri....381
e. Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlular'la Münasebetleri....382
f. Kadı Burhaneddin Devleti'nin Osmanlı İdaresine Girmesi....383
2. Kadı Burhaneddin Devleti'nde İlim ve Kültür Hayatı....383
3. Kadı Burhaneddin Devleti'nde İmar Faaliyetleri....384
4. Kadı Burhaneddin Devleti'nde Sosyal ve Ekonomik Durum....384

K. KARAMANOĞULLARI BEYLİĞİ....386
I. SİYASÎ TARİH....386
a. Karamanoğulları'nın Menşeî ve Kuruluşu....386
1. Kerimüddin Karaman....387
2. Şemseddin Mehmed....387
3. Güneri Bey....389
4. Mecdeddin Mahmud....389
5. Burhaneddin Musa....390
6. Bedreddin İbrahim....391
7. Alâaddin Halil....391
8. Bedreddin İbrahim (İkinci kez)....391
9. Fahrüddin Ahmed....392
10. Şemseddin....392
11. Burhaneddin Musa (İkinci kez)....392
12. Seyfeddin Süleyman....392
13. Alâaddin Ali....393
b. Karaman-Osmanlı Münâsebetleri....394
c. Ankara Savaşı'ndan Sonra Karamanoğulları Beyliği....396
1. Mehmed Bey....397

2. Ali Bey..... 398
3. Mehmed Bey (İkinci kez)..... 399
4. Ali Bey (İkinci kez)..... 399
5. İbrahim Bey..... 400
6. İbrahim Bey Devrinde Karaman-Osmanlı Münasebetleri..... 400
7. İshak Bey..... 403
8. Pîr Ahmed..... 404
9. Son Karamanlı Beyi ve Osmanlıların Karamanoğulları Beyliği'ne Son Vermesi..... 406
II. KARAMANOĞULLARI DEVRİNDE İMAR FAALİYETLERİ.. 407

L. KARASIOĞULLARI BEYLİĞİ..... 410
1. Karası Bey ve Beyliğin Kuruluşu..... 410
2. Demirhan Bey..... 412
3. Yahşi Bey..... 414
4. Osmanlıların Karası Beyliği'ne Son Vermesi..... 415

M. MENTEŞEOĞULLARI BEYLİĞİ..... 417
1. Siyasî Tarih..... 417
a. Mesud Bey..... 418
b. Orhan Bey..... 418
c. İbrahim Bey..... 419
d. İlyas Bey..... 421
2. Sosyal ve Ekonomik Durum..... 422
3. Ordu ve Donanma..... 423
4. İlmî ve Kültürel Faaliyetler..... 423
5. İmar Faaliyetleri..... 424

N. MUTAHHARTEN BEYLİĞİ..... 425
1. Mutahharten'in Menşeî ve Erzincan'a Hakim Olması..... 425
2. Mutahharten'in Kadı Burhaneddin İle Mücadelesi..... 426
3. Mutahharten'in Timur ile İttifakı..... 426
4. Mutahharten'in Akkoyunlular'a Karşı Karakoyunlular'la Birleşmesi..... 428
5. Mutahharten'in Akkoyunlular'a Karşı Karamanoğulları ile İttifakı..... 429
6. Mutahharten'in Osmanlı Hükümdarı Bâyezid ile Mücâdelesi..... 431

7. Mutahharten'in Ölümü ve Beyliğin Sonu 432
O. PERVANEOĞULLARI BEYLİĞİ 434
Ö. RAMAZANOĞULLARI BEYLİĞİ 436
I. Siyasî Tarih 436
a. Beyliğin Menşeî ve Kuruluşu 436
b. Memlûklular'a Tâbi Dönem 437
1. İbrahim Bey 438
2. Ahmed Bey 439
3. II. İbrahim Bey 440
4. Hamza Bey 441
5. Mehmed Bey 443
6. Eylük Bey 444
7. Dündar Bey 445
8. Ömer Bey 445
9. Halil Bey 446
c. Osmanlılar'a Tâbi Dönem 447
1. Mahmud Bey 447
2. Kubad Bey 448
3. Pîrî Bey 448
d. Ramazanoğulları Beyliği'nin Sonu 449
II. İmar Faaliyetleri 450

P. SAHİB ATA OĞULLARI BEYLİĞİ 453
1. Beyliğin Kuruluşu 453
2. Hüseyin ve Hasan 454
3. Şemseddin Mehmed 455
4. Nusredüddin Ahmed 455

R. SARUHANOĞULLARI BEYLİĞİ 456
1. Siyasî Tarih 456
a. Saruhan Bey 456
b. İlyas Bey 460
c. İshak Bey 462
d. Hızır Şah 463
2. İmar Faaliyetleri 465

S. TÂCEDDİNOĞULLARI BEYLİĞİ 467

1. Taceddin Bey.....467
2. Taceddin Bey'in Kadı Burhaneddin ile Mücadelesi.....468
3. Mahmud Bey.....469
4. Mahmud Bey'in Osmanlılar'a Tâbi Olması.....470
5. Hasan Bey.....473
6. Osmanlılar'ın Tâceddinoğulları Beyliği'ne Son Vermesi.....473

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANADOLU BEYLİKLERİ'NDE TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

a. İdarî Teşkilât.....476
b. Saray Teşkilâtı.....477
c. İlim ve Kültür.....477
d. Toprak İdaresi.....478

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR

A. AKKOYUNLULAR.....483
I. SİYASİ TARİH.....483
a. Akkoyunlular'ın Menşeî ve Kuruluşu.....483
1. Tur Ali Bey.....484
2. Kutlu Bey.....485
3. Ahmed Bey.....486
4. Karayülük Osman Bey.....489
5. Ali Bey.....491
6. Hamza Bey.....491
7. Cihangir Mirza.....492
8. Uzun Hasan.....492
9. Halil Bey.....496
10. Yakub Bey.....496
11. Baysungur Bey.....497
12. Rüstem Bey.....498
13. Ahmed Bey.....499
b. Akkoyunlular'ın Parçalanması ve Yıkılışı.....499
II. TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR.....501

B. KARAKOYUNLULAR 505
I. SİYASÎ TARİH 505
a. Karakoyunlular'ın Menşeî ve Kuruluşu 505
1. Bayram Hoca 507
2. Kara Mehmed 510
3. Kara Yusuf 512
4. İskender 519
5. Cihan-Şah 521
6. Hasan Ali 524
II. KARAKOYUNLULAR'DA TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR 525

KİTABİYAT 529
İNDEKS .....

ÖNSÖZ

Üzerinde yaşadığımız Anadolu, tarih boyunca çeşitli kavimler tarafından işgal edilmiş ve bu yarımadada birçok devlet kurulmuştur. Ancak bu devletlerin hiç birisi Anadolu'nun tarihi üzerinde Türkler kadar etkilii olamamışlardır. Türklerin Anadolu'yu fethederek İslâmlaştırmaları ve burayı vatan yapmaları Türk ve dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir.

Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce, Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin idaresinde bulunan Türkmenler, Maveraünnehir'de Karahanlı ve Gazneli devletlerinin şiddetli baskıları altında bulunuyorlardı. Bu kardeşler kendilerine daha elverişli topraklar bulmak için bir keşif seferi yapmaya karar verdiler. Bu düşünce ile Çağrı Bey, üçbin kişilik bir süvari kuvvetiyle batıya, Anadolu'ya doğru hareket etti. Çağrı Bey'in 1015 yılında başlattığı bu ilk keşif seferinden sonra Anadolu'ya yönelik Türk akınları artarak devam etti. Selçuklular 1040 yılında yapılan Dandanakan savaşından sonra bağımsız bir devlet haline gelince, Anadolu gazalarına daha çok önem verdiler ve bu yarımadayı sistemli bir şekilde fethe başladılar.

Tuğrul Bey zamanında kalabalık Türkmen grupları Van ve Erzurum'a kadar ilerlediler. Bu sırada bir başka Oğuz grubu da Diyârbekir yönünde ilerleyerek Meyyafarikîn (Silvan), Mardin ve Cizre'ye kadar ulaştı. Selçuklular 1046'da Gence'de ve 1048'de Hasankale'de Bizanslıları ağır yenilgilere uğrattılar. Tuğrul Bey 1054 yılında Erzurum'a kadar ilerleyerek bu bölgeleri itaat altına aldı. Aynı yıl Malazgirt kalesini de muhasara eden Tuğrul Bey, kışın yaklaşması üzerine buradan ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra

burasını ele geçirdiler ve imparator Konstantinos Dukas'ın gönderdiği Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattılar.

Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu sultanı olan Alp Arslan, Anadolu'nun fethine daha çok önem verdi. Ani ve Kars'ı fetheden Alp Arslan zamanında Selçuklu emîrlerinden Gümüştegin, Afşin, Ahmetşah ve Salâr-ı Horasan Malatya, Ergani, Ahlat, Siverek, Âmid (Diyârbekir), Meyyafarikîn (Silvan), Urfa, Adıyaman, Harran, Nizip ve Antakya taraflarına akınlar yaptılar.

Alp Arslan'ın Bizans imparatoru Romenos Diogenes'in kalabalık ordusuna karşı kazandığı Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071) ise, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında bir dönüm noktası oldu. Sultan Alp Arslan, İslâm aleminde büyük bir sevinç meydana getiren bu sefer ile Anadolu'nun kapılarını Türklere açmış oldu. Nitekim bu tarihten sonra akın akın Anadolu'ya gelen Türk grupları burayı kendilerine ikinci anayurt yaptılar. Alp Arslan Malazgirt zaferinden sonra emîrlerini Anadolu'nun fethi için görevlendirdi. Malazgirt zaferini takiben Anadolu'nun büyük bir bölümü Türklerin eline geçti ve burada irili-ufaklı birçok Türk devleti kurulmaya başladı. İşte İslâm Tarihi adlı eserimizin bu cildinde Anadolu'da kurulmuş olan ilk müslüman Türk devletleri ile Anadolu'daki kurulan beylikleri ele aldık.

Birinci Bölüm'de, Malazgirt Savaşından sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kurulan, Saltuklular, Mengücüklüler, Danişmendliler, Ahlatşahlar, Anadolu Selçukluları, Dilmaçoğulları, İnaloğulları ve Çaka Bey'in İzmir ve çevresinde kurmuş olduğu Türk beyliği incelenmiştir.

İkinci Bölüm'de, Anadolu Selçuklu Devleti'nin, 1243 yılında Kösedağ'da Moğollar karşısında aldığı yenilgiden sonra hızlı bir çöküş devrine girmesiyle, daha önce uç bölgelere yerleştirilmiş olan Türkmen beylerinin bağımsızlıklarını ilân ederek kurdukları beylikler ele alınmıştır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş olan ve tarihlerde daha çok "mülûkü't-tavâif" adıyla anılan bu beylikler anlatılırken, büyüklük, bölge ya da kronoloji takip edilmemiş, alfabetik sıra esas alınmıştır.

Üçüncü Bölüm'de Anadolu beyliklerinin teşkilât ve kültürü incelenmiş, dördüncü ve son bölümde ise Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta kurulmuş olan Akkoyunlular ile Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan topraklarda hüküm sürmüş olan Karakoyunlular anlatılmıştır.

Kayıhan Yayınevi

BİRİNCİ BÖLÜM

FETİHTEN SONRA ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİ

1071 Malazgirt zaferinden sonra birçok Türk beyi Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirildi. Anadolu XI. yüzyılınn son çeyreği içinde bu beyler tarafından fethedilmeye başlandı ve Anadolu topraklarında Saltuklular, Danişmendliler, Mengücüklüler gibi çok sayıda beyliğin temelleri atıldı.

A- SALTUKLULAR

1. Saltuklular'ın Kuruluşu

Saltuklular, 1071-1202 tarihleri arasında Erzurum, Pasinler, Tercan, İspir, Oltu, Tortum, Micingerd, Bayburt ve civarında hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir.

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliği olan Saltuklular'ın başkenti Erzurum idi. İslâm kaynaklarında *Kalikala ve Erzenu'r-Rûm* şeklinde geçen Erzurum, Hz. Osman zamanında 653 yılında fethedilmiştir[1]. Fetihten sonra Erzurum'u bir üss ve karargâh olarak kullanan

(1) Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldan*, (trc. Mustafa Fayda), 1987, s. 282-283; Mükrimin Halil Yınanç, "Erzurum" *İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 346.

müslümanlar, buradan kuzey ve doğu istikâmetinde akınlar düzenlediler. Şehir Abbâsîler'in ilk yıllarında Bizans imparatorluğunun eline geçtiyse de daha sonra geri alınmıştır. Bizans orduları XI. yüzyılda Erzurum'u işgal ederek Azerbaycan'a kadar uzandılar. Aynı yıllarda başlayan Selçuklu akınları ve Türkmen muhacereti sebebiyle Türkler'le Bizanslılar arasında uzun yıllar devam edecek olan çatışmalar başladı.

Çağrı Bey'in 1015-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya düzenlediği keşif seferinden sonra Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar, Gazneli kuvvetlerinin takibi sebebiyle Anadolu'ya girmişler ve ağır kayıplar vermelerine rağmen Azerbaycan'a, Bizans topraklarına ve Diyarbekir yöresine kadar yayılmışlardır. 1038 yılında gerçekleştirilen üçüncü bir akınla da Van Gölü havzasına kadar gelmişlerdir. Yeni iltihaklarla sayıları bir hayli artan Türkmenler, 1044 yılında büyük kitleler hâlinde Doğu Anadolu'ya girdiler. Süratle Vaspuragan civarına gelen bu Türmenler'in hedefi Erzurum'u ele geçirmekti. Bu gelişmeler üzerine Bizans'ın güçlü imparatoru II. Basileios Doğu'daki sınırlarını emniyet altına almak için seferber olmuş ve imparatorluğun sınırlarını Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar genişletmiştir.

Daha sonraki yıllarda aynı siyaseti takip eden İmparator Konstantinos IX. Monomakhos, Oğuzlar'a karşı harekete geçerek 1045 sonbaharında Gürcü prensi Liparit komutasında gönderdiği orduyla Şeddâdîler'in elindeki Duvin şehrini ele geçirmek istemiştir. Bunun üzerine Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Kutalmış komutasındaki bir orduyu Bizans kuvvetlerine karşı gönderdi ve Selçuklular'la Bizanslılar arasında ilk ciddî çatışma vuku buldu. Kutalmış, Musul ve Diyarbekir yöresinde Türkmenler'i de yanına alarak 1045 yılında Gürcü ve Rumlar'dan oluşan müttefik Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Öte yandan Tuğrul Bey'in yakın adamlarından Emîr Hasan da yirmibin kişiyle Erzurum ve Pasinler ovalarını ele geçirdi. Fakat Bizanslılar bu Selçuklu beyini tâkip ederek Büyük Zap Suyu yakınlarında pusuya düşürüp Hasan Bey ile çok sayıda arkadaşını şehit ettiler.

Hasan Bey'in ölümü, Tuğrul Bey'i çok üzdü ve intikam almak için İbrahim Yınal'ı Bizans'a karşı Anadolu seferine memur etti. İbrahim Yınal Türkistan'dan Nişapur'a gelen yoğun bir Türkmen kitlesini 1047 tarihinde Anadolu'ya sevketti. Ertesi yıl Türkmen kitleleri, Erzurum ve Pasin ovalarında toplanmaya başladı. İnsan dalgaları bir sel gibi ülkenin her tarafını istila etti. Batıda Gümüşhane ve Trabzon, kuzeyde İspir, güneyde Muş ve Ağrı taraflarına kadar yayıldı. Türkler daha sonra Siirt ile Meyyâfârikîn ara-

sındaki Erzen üzerine yürüdüler. Çok çetin geçen savaşlardan sonra halk Kalikala (Erzurum) şehrine sığındı. Kalikala bu tarihten itibaren yakınındaki Erzen şehrinin adını aldı ve Erzen'den tefrik etmek için Erzenu'r-Rum, daha sonra Arz-ı Rum ve nihayet Erzurum olarak anılmaya başlandı.

İbrahim Yınal, Bizans kuvvetlerini takip ederek 18 Eylül 1048 tarihinde Hasankale'de cereyan eden savaşta onları korkunç bir bozguna uğrattı. Başta Liparit olmak üzere pek çok kişi esir alındı. Tuğrul Bey, daha sonra bizzat Malazgirt ve Erzurum üzerine sefer düzenledi. 1055 yılında Türkistan'dan gelen bir Türkmen kitlesi Erzurum ve Bayburt civarını ele geçirdi. 1059 yılında İbrahim Yınal'ın isyanının bastırılmasından sonra Türkler, tekrar büyük kitleler hâlinde aralarında muhtemelen Emîr Saltuk'un da bulunduğu bir grup komutanın emrinde Anadolu'ya akınlara başladılar. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Alparslan zamanında da Anadolu'ya yapılan akınlar devam etti. Durumun giderek aleyhine geliştiğini gören İmparator Romanos Diogenes, 1070-1071 kışında büyük bir orduyla Anadolu seferine çıkmayı planladı. Maksadı Anadolu'yu Türkler'den kurtarmak, İslâm topraklarını işgal ve Selçuklu devletini ortadan kaldırmaktı.

13 Mart 1071 tarihinde Ayasofya'da yapılan büyük bir törenden sonra yola çıkan imparator, Erzurum'a varınca kuvvetlerinin bir bölümünü Gürcistan'a göndererek arkasını emniyet altına almayı düşündü. İmparatorun Erzurum'a vardığını Meyyafarikîn'de haber alan Sultan Alparslan süratle Erzen ve Bitlis yoluyla Ahlat'a hareket etti. Nihayet Bizans ve Selçuklu kuvvetleri arasında 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te meydana gelen savaş bilindiği üzere Selçuklular'ın kesin zaferiyle sonuçlanmış ve imparator esir düşmüştür. Fakat Romanos Diogenes'in tahttan uzaklaştırılarak gözlerine mil çekilmesi ve yeni imparator Mihail Dukas'ın Selçuklularla yapılan anlaşmayı tanımadığını ilân etmesi üzerine Sultan Alpaslan, Saltuk, Artuk, Mengücük, Çavlı, Danişmend ve Çavuldur gibi emirlerini Anadolu'ya göndererek fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri şehir ve kasabaları kendilerine ıkta edeceğini bildirmiştir.

a) Ebu'l-Kasım Saltuk:

Malazgirt zaferinin kazanılmasında önemli rol oynayan komutanlardan biri de Emîr Saltuk idi. Zahireddin Nişâburî ile Reşîdüddin'in verdiği bilgilerden Saltuklu hânedanının kurucusu olan Ebu'l-Kasım Saltuk'un Anado-

lu'nun fethinde çok önemli hizmetlerde bulunduğunu ve zaferden sonra Sultan Alparslan'ın Kars'tan Bayburt'a, Bingöller'den Barkal dağlarına kadar uzanan sahada yer alan Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, İspir, Bayburt ve yöreleri[illegible]aset yoluyla çocuklarına da intikal etmek üzere ona ıkta ettiğini anlıyoruz[2].

Selçuklu topraklarının sınırlarında yer alan Erzurum'un kendisine ıkta edilmiş olması, onun diğer beylerden daha önemli mevkide bulunduğunu göstermektedir. Gürcü kaynaklarında da İzzeddin Saltuk'un atalarının Oğuzlar'a ve Selçuklu hükümdarlarına mensup olduğu kayıtlıdır[3]. Saltuklu hanedanının 516 (1123) yılından itibaren Saltukoğulları (Beni Saltuk) adıyla tanındığını görüyoruz. Abbasî halifesi Müsterşid Billah'ın, Hille Arap emîri Dübeys b. Sadaka'ya karşı yardım istemesi üzerine Zengî b. Aksungur ve Toğan Arslan ile beraber Saltukoğulları da Bağdat'a gitmişti[4].

b) Ali b. Ebu'l-Kasım:

Ebu'l-Kasım Saltuk'un ölümü üzerine yerine oğlu Ali geçti. İbnü'l-Esîr, 496 (1102-1103) yılı olaylarını anlatırken Ali b. Ebu'l-Kasım Saltuk'un sözkonusu tarihte beyliğin başında bulunduğunu ifade eder. Büyük Selçuklu sultanı Berkyaruk ile kardeşi Gence meliki Muhammed Tapar arasında 8 Cemaziyelâhir 496 (19 Şubat 1103) tarihinde Hoy kapısında cereyan eden ve Muhammed Tapar'ın mağlubiyetiyle biten savaştan sonra Muhammed Tapar Erciş'e, oradan da Sökmen el-Kutbî'nin hâkimiyetindeki Ahlat'a çekilmişti. Yanında Sökmen el-Kutbî, Muhammed b. Yağısıyan ve Kızıl Arslan gibi emirler vardı. Erzenu'r-Rum hâkimi Ali de bu sırada Ahlat'a gelerek onlara katıldı ve hep birlikte Sultan Alparslan tarafından Menûçehr'e verilen Ani üzerine yürüdüler.

---

(2) Zahireddin Nişâburî, *Selçuknâme,* Tahran 133, s. 134; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih,* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, s. 38-39; Gaffarî, *Târih-i Cihan-ârâ,* Tahran 1343, s. 134; Ahmed Tevhid, *Meskukât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu,* İstanbul 1321, s. 70-73; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçukluları Devri I. Anadolu'nun Fethi,* İstanbul 1944, s. 110, 134, 190; Aynı müellif,"Erzurum", *İA,* IV, s. 348-349; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti,* İstanbul 1969, s. 78, 82-85; Fahreddin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* İstanbul 1953, s. 365, 373.

(3) Brosset, M., *Histoire de la Georgie,* St. Petersburg 1849, I, s. 3, 87, 88, 419'dan naklen Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* s. 5.

(4) Faruk Sümer, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* Ankara 1971, III, s. 396-397.

İki kardeş arasında 497 (1104) yılında yapılan anlaşmaya göre Sepidrud (Kızılören) sınır olacak, Azerbaycan, Kafkasya, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul ve Suriye ülkeleri Muhammed Tapar'a verilecekti. Bu anlaşmaya göre sınır boylarındaki beyler, bu arada Saltuklu Ali de Sultan Muhammed Tapar'a tâbi olacaktı. Sultan Muhammed Tapar, 1105 Şubat'ında Meyyafarikîn'e giderken Doğu Anadolu'daki şehirlere hâkim olan Erzenu'r-Rum emîri Ali, Diyarbekir beyi İbrahim b. Yınal, Siirt emîri Kızıl Arslan, Artukoğlu Sökmen, Erzen-Bitlis beyi Hüsameddin Toğan Arslan ve Harput emîri Şahruh da ona refakat ediyordu(5).

Büyük Selçuklular, aralarındaki dâhilî çekişmeler ve Haçlı istilâsıyla meşgul iken Gürcü kralı David Türkler'e karşı saldırıya hazırlanıyordu. 1115 tarihinde Rostof'u aldıktan sonra Çoruh nehri vadisinde ileri harekâta geçti. Ertesi yıl Saltuklular'ın hâkimiyetindeki topraklara girip Pasinler'e kadar geldi ve çok sayıda Türk'ü öldürdü. 1118 yılında da Azerbaycan taraflarına hücuma geçti. Bunun üzerine Artukoğlu İlgazi, Gürcüler'le cihada memur edildi ve 1121 yılında Erzen beyi Toğan Arslan ile Erzurum'a geldi.

Saltuklu Emîr Ali de burada onlara katıldı ve birlikte Tiflis'e hareket ettiler. Fakat Gürcüler karşısında mağlup oldular, Kral David de Tiflis'i zaptetti. Bu arada Menûçehr'in oğlu Ebu'l-Esvar, Ani'yi Gürcüler'e karşı müdafaa edemeyeceğini anlayarak altmışbin dinar karşılığında Saltuklular'a sattı. Fakat şehirdeki hristiyan ahali daha erken davranıp Kral David'i durumdan haberdar ederek şehri ona teslim ettiler. Ani'deki cami, kiliseye çevrildi ve daha önce Ahlat'tan götürülerek kubbeye konulmuş olan hilâlin yerine haç dikildi. Böylece Sultan Alparslan'ın 1064'de aldığı Ani, altmış yıl sonra hristiyanların eline geçmiş oldu (1123-1124)(6).

---

(5) İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Haydarabad 1359, IX, 134; Hüseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye*, (trc. Necati Lügal), Ankara 1943, s. 54; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (trc. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 237; Sıbt b. el-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, Haydarabad 1951, s. 8 vd.; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, İstanbul 1286, II, s. 226-227; Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, Tahran 1339, 443-444.

(6) Vardan, *Türk Fütühatı Tarihi* (889-1269), trc. Hrant Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I (İstanbul 1937), s. 195; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 6-7; Faruk Sümer, "Saltuklular", *Aynı eser*, s. 410; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 282.

c) Ziyaeddin Gazi:

Ali'nin ölümünden (muhtemelen 1124) sonra Saltuklu tahtına kardeşi Ziyaeddin Gazi geçti. Kitabelerden anlaşılığına göre Erzurum'daki Kale Camii ve Tepsi Minare (Saat Kulesi)'yi yaptıran Saltuklu emîri Ziyaeddin Gazi'dir. Fakat hakkında fazla bilgi yoktur. İ Hakkı Konyalı tarafından okunmuş olan Tepsi Minare kitabesinde onun ünvan ve lâkapları şöyle sıralanmaktadır: *"Mevlâna Ziyaeddin Kutbu'l-İslâm, Nasîruddevle, Zahîru'l-mille, Şemsü'l- (Mülûk) ve'l-Ümerâ İnanç Beygu (Yabgu) Alp Tuğrul Bey Ebu'l-Muzaffer Gazi b. Ebi'l-Kasîm"*[7].

Ziyâeddin Gazi, 1126'da Gürcüler'e karşı düzenlenen sefere katıldığı gibi 1131 yılında da İvani'yi büyük bir bozguna uğrattı. Gürcüler onun zamanında İspir ve Pasinler'i geçerek Oltu'ya kadar gelmişlerdi. Artuklu Temürtaş, Ziyâeddin Gazi'nin kızıyla evlendi ve böylece iki hanedan arasında akrabalık kuruldu[8].

Ziyâeddin Gazi, Azîmî'ye göre 526 (1131-1132) yılında ölmüştür[9].

d) II. İzzeddin Saltuk:

Gazi'den sonra beyliğin başında yeğeni II. İzzeddin Saltuk'u görüyoruz (1132-1168). Onun devrinde Ahlatşahlar ve Erzen beyleriyle ittifak yapılmış ve evlilik yoluyla kurulan akrabalıklarla bu ittifaklar takviye edilmiştir. İzzeddin Saltuk kızlarından Şahbânû'yu Ahlat şahı II. Sökmen ile, diğer kızını da Erzen beyi Toğan Arslan'ın oğlu Kurtı veya Yakup Arslan ile evlendirmiştir[10].

Ani emîri Fahreddin de onun kızlarından birine talip olmuş, fakat red-

(7) Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936, s. 38; İbrahim Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 495; Fahreddin Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 392; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 402.

(8) İbnü'l-Kalânisî, *Zeylu Tarih-i Dımaşk* (nşr. Amedroz), Beyrnut 1908, s. 267; Vardan, *Aynı eser*, s. 199-200; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 8-9; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 401-410.

(9) Azimî, *Tarih*, (nşr. C. Cahen), *Journal Asiatique* (1938), s. 405; Faruk Sümer, *Aynı makale*, 408; Erdoğan Merçil, *Aynı eeser*, s. 282.

(10) İbnü'l-Esir'e göre Şahbânû, Saltuk'un kız kardeşidir (*el-Kâmil*, trc. Abdülkerim Özaydın), XI, s. 229, İstanbul 1987; Vardan ise II. Sökmen'in kızını Saltuk'a verdiğini söyler (*Aynı eser*, s. 201). Krş. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 10.

dedilmişti. Buna içerleyen Fahreddin, ondan intikam almaya karar verdi ve Saltuk'a elçi gönderip: *"Ben zayıfladım; Gürcüler'e karşı Ani'yi müdafaa edecek gücüm yoktur. Bu şehri sana teslim edip hizmetine girmek istiyorum"* dedi.

Aslında kızını vermediği için ondan intikam almak istiyordu. Bu sebeple Kral Dimitri'ye gizlice haber gönderip onu da ülkesine davet etti. Bu komplo sebebiyle Ani'den baskına uğrayan Saltuklular mağlup ve perişan oldular. Başta İzzeddin Saltuk olmak üzere çok sayıda Türk askeri esir düştü. Ahlat şahı Sökmen ile Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı krala elçiyle yüzbin dinar fidye gönderip Saltuk'u kurtardılar. Bu paranın toplanmasında kızı Şahbânû da önemli rol oynadı. Ülkesine dönen İzzeddin Saltuk da diğer Türk esirlerini kurtarmak için büyük meblağlar ödemek zorunda kaldı(11).

Bu başarıya rağmen Ani'yi işgal edemeyen Gürcüler, 550 (1155) yılında Fahreddin'i yakalayıp şehri kardeşi Fazlûn'a verdiler. Fakat papazlar, 556 (1161) yılında Fazlûn'u bozguna uğrattılar. Gürcü kralı Giorgi, Şeddadîler'in topraklarını yağmaladıktan sonra Ani'yi ele geçirdi. Bu şehirde doğup büyümüş olan Kadı Burhaneddin Anevî bu olayı şöyle anlatır:

"Ben 18 yaşında iken birden bire Gürcü askeri gelip Ani'yi kuşattı ve aldı. Birçok müslüman, kadın-erkek, genç-ihtiyar kılıçtan geçirildi. O zaman ben ve ailem Gürcü Yuvan'a (İvani) esir olduk. Ben onların dilini ve İncil'ini bildiğim için kurtuldum ve hemen o memleketten uzaklaşarak Anadolu'ya (Rûm'a) geldim" (12).

Gürcüler 556 (1161) yılında Ani'yi işgal edince Ahlat şahı II. Sökmen, İzzeddin Saltuk, Erzen ve Bitlis beyi Devletşah, Mardin ve Artuklu emîri Necmeddin Alpı ve diğer bazı Türk emîrleri Temmuz ayında sefere çıkmaya karar verdiler. Müttefik Türk kuvvetleri, Ağustos 1161 tarihinde Ani'yi kuşattılar. Gürcü kralı Giorgi, bunu haber alınca süratle Ani'ye hareket etti. Savaş başlamak üzereyken İzzeddin Saltuk ordugâhtan ayrıldı.

Rivayete göre İzzeddin Saltuk daha önce Gürcüler'e esir düştüğü za-

(11) İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 328; İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, XI, s. 229; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel* (trc. Ali Öngül, basılmamış doktora tezi), s. 282, İstanbul 1986; Osman Turan, *Aynı eseer*, s. 10; Fahreddin Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 394.

(12) Burhaneddin Anevî, *Enisu'l-Kulûb*, (nşr. Fuad Köprülü), *Belleten*, XXVII, s. 466; Ayrıca bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (trc. Hrant D. Andreasyan) Ankara 1987, s. 331-332; İbnü'l-Esîr, *Aynı eser*, s. 228; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 282.

man bir daha Kral Dimitri ve çocuklarına saldırmayacağına yemin ettiği için ordudan ayrılmıştır. Onun diğer beylerle istişare etmeden gizlice ayrılması yüzünden müslümanlar mağlup ve perişan olmuştur. Pek çok müslüman öldürüldüğü gibi dokuz bin kişi esir düşmüş ve Ahlatşah'ı Sökmen de ancak dört yüz askeriyle geri dönebilmişti. Bu sırada henüz Malazgirt'te bulunan Necmeddin Alpı da mağlubiyeti haber alınca Meyyafarikîn'e hareket etmiştir[13]. Daha sonra o devrin meşhur ve nüfuzlu âlimlerinden Ebû Cafer Muhammed Cemaleddin'i Gürcü kralına gönderip Sökmen'in esir düşen komutan ve askerlerini kurtardı. Kimsesiz fakir esirleri kurtarmak için de beş bin dinar fidye ödedi. Kral, Cemaleddin'in hatırı için bazı esirleri fidyesiz serbest bıraktı.

Gürcüler 557 (1162) yılında da Kars'ı alıp Duvin'i istilâ ettiler. Çok sayıda müslümanı öldürüp cami ve evleri yaktıktan sonra Tiflis'e döndüler. Bir süre sonra da Gence'yi kuşatarak müslümanları kılıçtan geçirdiler. Duvin (Dovin)'deki hilâli indirip bir mollanın sırtında Tiflis'e gönderdiler. Otuzbin müslümanı esir aldılar[14]. İbnü'l-Esîr bu olayı şöyle anlatıyor:

"Gürcüler bu yıl (557) Şaban ayında (Temmuz-Ağustos 1162) sayıları otuzbini bulan büyük bir ordu toplayarak İslâm ülkelerine girdiler. Azerbaycan'a bağlı Duvin üzerine yürüyerek şehri zapt ve yağma ettiler. Duvin ve köylerinde onbin kişiyi öldürdüler. Kadın-erkek pek çok kişiyi esir aldılar. Kadınları soyup çırılçıplak ve yalın ayak vaziyette götürdüler. Bu arada cami ve mescitleri de yaktılar. Gürcüler kendi ülkelerine varınca Gürcü kadınları bile müslüman kadınlara yapılanları yadırgadılar ve: "Müslümanları, sizin onların kadınlarına yaptığınız şeylerin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz" dediler ve müslüman kadınları giydirdiler" [15].

Bu olay, İslâm dünyasında büyük yankı uyandırdı. Azerbaycan, el-Cibal ve İsfahan'a hâkim olan Atabeg İldeniz, Ahlat şahı Sökmen, İzzeddin Saltuk (İbnü'l-Esîr Saltuk'dan bahsetmez), Meraga emîri İbn Aksungur ve Irak Selçuklu sultanı Arslanşah ile diğer Doğu Anadolu beyleri Nahcivan'dan Gence'ye geldiler. Ellibini aşkın mücahit doğruca Gürcü topraklarına saldırdılar. 558 yılı Safer ayında (Ocak-Şubat 1163) Gürcü ülkesini yağma edip kadın, erkek ve çocukları esir aldılar. Müslümanlarla Gürcüler ara-

(13) İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 361-362; İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, XI, s. 228; Vardan, *Aynı eser*, s. 205; Ebu'l-Fidâ, *Aynı eser*, s. 386-387; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 12; F. Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 395-396.

(14) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 13-14.

(15) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, XI, s. 234.

sındaki savaş bir aydan fazla sürdü. Sonunda müslümanlar galip geldi ve çok sayıda Gürcü öldürülüp esir alındı. Kralın ordugâhı ve ağırlıkları yağmalandı[16].

İbnü'l-Esîr'e göre bu olay şöyle gelişmiştir: "Gürcüler'den biri müslüman olmuş ve İldeniz'e: *"Bana asker ver, bildiğim bir yolu takip ederek Gürcüler hiç farkında olmadan arkadan üzerlerine saldırayım" demişti. İldeniz teminat aldıktan sonra onunla beraber bir askerî birlik gönderdi. Gürcüler'in yanına varacağı günü de tespit edip sözleştiler. O gün müslümanlar Gürcüler'le savaşa girdiler. Tam savaştıkları sırada, müslüman olan o Gürcü de İldeniz'in askerleriyle varıp tekbir sesleriyle arkadan Gürcüler'e saldırdı. Bunun üzerine Gürcüler mağlup oldular... Gürcüler sayıca fazlalıklarına güvenerek zaferden emindiler. Fakat Allah onların umutlarını boşa çıkardı. Müslümanlar onları takip edip üç gün üç gece boyunca esir almaya ve öldürmeye devam ettiler. Nihayet galip ve muzaffer olarak döndüler"* [17].

Türk beylerinin muzaffer bir şekilde döndükleri o günü bizzat yaşayan tarihçi İbnü'l-Ezrak el-Farıkî de bu hâdiseyi şöyle tasvir eder: *"Ben bu vak'a günü Bitlis'teydim. Zafer müjdesi gelince Ahlat'a varmıştım. Bu büyük günün şerefine üçyüz sığır kesilerek fakirlere dağıtıldı ve bir müddet sonra da Sökmen Ahlat'a döndü. Kendisine görülmemiş bir karşılama töreni yapıldı. Şehir donatıldı"* [18].

Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan da İzzeddin Saltuk'un kızına talip olmuş ve gelin nikâhları kıyıldıktan sonra eşyalarıyla birlikte Erzurum'dan Konya'ya gitmek üzere yola çıkarılmıştı. Selçuklular'ın düşmanı olan Danişmendli beyi Yağıbasan bunu haber alınca, gelin alayına saldırmış, gelini yeğeni ve Kayseri meliki olan Zünnun'a götürmüştü. Gelin, II. Kılıç Arslan'la nikâhlı olduğu için İslâm hukukuna göre başkasıyla evlenmesi caiz değildi. Bundan dolayı İslâmiyetten irtidad ettikten ve yeniden müslüman olduktan sonra Zünnun ile evlendirildi. Bu ağır tecavüz karşısında öfkelenen II. Kılıç Arslan, Yağıbasan üzerine yürüdüyse de mağlup oldu (560/1164-1165)[19]. Bu olayın 1160 veya 1162 yıllarında vuku bulduğuna

(16) Hüseynî, *Aynı eser*, s. 112-114; Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, (trc. Ahmet Ateş), Ankara 1960, II, s. 274-275; Vardan, *Aynı eser*, s. 205-206; Brosset, I, s. 391'den naklen Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.14.

(17) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, XI, s. 234-235.

(18) İbnü'l-Ezrak, *Tarihu Meyyafarikîn*'den naklen Osman Turan, *Aynı eser*, s. 16.

(19) İbnü'l-esir, *Aynı eser*, XI, s. 257-258; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 55-56; Osman

dair muhtelif rivayetler vardır.

İzzeddin Saltuk, Receb 563 (Nisan 1168) tarihinde ölmüştür. İzzeddin, âdil ve merhametli bir hükümdardı. Hristiyanlara da iyi muamele ederdi. Bu sebeple onların da sevgi ve saygısını kazanmıştı. Onun devrinde Erzurum'dan başka Bayburt, Micingerd, Avnik, İspir ve Oltu gibi şehir ve kasabalar Saltuklu hâkimiyeti altına girmişti. Hattâ Kars bile bir müddet Saltuklu hâkimiyetine girmiş ve Vezir Firûz, Kars kalesini tamir ettirmişti, İzzeddin Saltuk'a ait tarihsiz bir sikkeden onun Irak Selçuklu Sultanı Mesud b. Muhammed Tapar'ı metbû tanıdığı anlaşılmaktadır[20].

e) Nâsıreddin Muhammed:

İzzeddin Saltuk'un 563 (1168) yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Nâsıreddin Muhammed hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. 585 (1189) tarihli bir sikkede Atabeg İldeniz'in oğlu Kızıl Arslan ile Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'u metbû tanıdığı görülmektedir.

Nâsıreddin Muhammed devrinde de Gürcüler Saltuklu iline saldırmaya devam ettiler. Kraliçe Tamara'nın kocası David; Kars, Sürmeli ve İspir'den sonra Erzurum üzerine yürüdü. Nâsıreddin iki oğluyla beraber Gürcüler'le savaşa girdi fakat, mağlup olarak şehre kapanmak zorunda kaldı. Ertesi gün bütün şehir halkı birleşip Erzurum'u canla başla savunmak için seferber oldular. David türk halkının cesaretini ve ülkelerini savunma hususundaki azim ve kararlılığını görünce, çevreyi yağmaladıktan sonra geri çekildi (1183-1184)[21].

Erzurum Ulu Camii'ni yaptırmış olan Nâsıreddin Muhammed, muhtemelen 587 (1191) tarihinden bir müddet önce ölmüştür.

Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 201; Aynı müellif, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 17; Aynı müellif, "Kılıç Arslan", *İA*, VI, s. 690; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 414; C. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 119.

(20) Vardan, *Aynı eser*, s. 201; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 282; Ahmed Tevhid, *Aynı eser*, s. 70-71; F. Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 388-389; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 16; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 415-416; Erdoğan Merçil, *Aynı eser*, s. 282-283.

(21) Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 282; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 417; Erdoğan Merçil, *Aynı eser*, s. 283; Osman Turan bu hâdisenin 589 (1193) yılında olduğunu belirtir, *Aynı eser*, s. 18-19.

Nâsıreddin Muhammed'in oğlu Muzaffereddin, rivayete göre Gürcü kraliçesi Tamara'ya âşık olmuş ve onunla evlenebilmek için asker, köle ve hizmetçilerinden meydana gelen önemli bir maiyetiyle mücevherat, değerli kumaşlar ve daha bir çok hediye ile Erzurum'dan Gürcistan'a gitmiş ve orada muhteşem bir törenle karşılanarak sarayda misafir edilmiştir. Sarayda Kraliçe Tamara ile aşk hayatı yaşayan Muzaffereddin bir süre sonra ülkesine uğurlanmıştır. Rivayete göre sık sık koca değiştirmekle meşhur olan Tamara David ile evlendikten sonra bu Saltuklu şehzadesini de kızı veya cariyelerinden biriyle evlendirmişti(22).

f) Mama Hatun:

Nâsıreddin'den sonra Saltuklu tahtında kızkardeşi Mama Hatun'u görüyoruz. Kaynaklar 587 (1191) tarihinde Erzurum'a Mama Hatun'un hâkim olduğunu ifade ederler. Selahaddin Eyyubî'nin yeğeni Takiyyüddin, Ahlatşah'ı Begtimur'a ait olan Malazgirt kalesini kuşatınca Selçuklu hükümdarları gibi azametli ve ihtişamlı olan Saltuklu melikesi Mama Hatun, Ahlat askeriyle akrabaları olan Saltuklular'ın yardımına gitmişti. Muhasara uzun müddet devam etmiş, fakat Takiyyüddin'in ölümü üzerine Eyyubîler hiçbir netice elde edemeden ayrılmışlardır (587/1191)(23).

Mama Hatun'un 597 (1200-1201) yılına kadar Erzurum'u yönettiği anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu tarihte Eyyubî hükümdarı Melik Adil'e haber gönderip meşhur bir şahısla evlenmek istediğini bildirmişti. Melik Âdil de Nablus valisi Fâriseddin Meymûnü'l-Kasrî'ye haber gönderip Mama Hatun ile evlenmesini tavsiye etti. Fâriseddin Mama Hatun ile evlenmek için hazırlık yaptığı sırada onun Saltuklu tahtından uzaklaştırılıp nezaret altına alındığını öğrendi ve dolayısıyla bu evlilik gerçekleşmedi. Güçlü ve ihtiraslı bir kadın olan Mama Hatun, Tercan'da bir kervansaray ve türbe yaptırmıştır(24).

g) Alaeddin Melikşah:

Mama Hatun'un Saltuklu tahtından uzaklaştırılması üzerine yerine ye-

(22) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 254-255; Aynı müellif, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 19-20; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 418.

(23) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 17-18; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 418-420; Erdoğan Merçil, *Aynı eser*, s. 284.

(24) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 18; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 420; Erdoğan Merçil, *Aynı eser*, s. 284.

ğeni Alaeddin Melikşah geçti (597/1200-1201). Bu dönemde Anadolu'daki diğer beylikler gibi Saltuklular da Anadolu Selçuklu devletinin tehdidine maruz kalmışlardı. Anadolu'nun fethinde, Rumlar ve Gürcüler'le yapılan savaşlarda, Azerbaycan ve Türkistan'dan gelen göç ve ticaret yollarının açık tutulmasında önemli rol oynayan Saltuklu hanedanı, son zamanlarında Gürcü saldırılarına karşı mukavemet edemez olmuştu. Azerbaycan atabegi Kızıl Arslan (1191) ve Ahlat şahı Begtimur'un (1193) ölümlerinden sonra Gürcüler Kafkaslar'dan inerek Türk topraklarını işgal ve yağma etmeye, masum halkı öldürmeye başlamışlardı. Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz gibi Nâsıreddin Muhammed devrinde Erzurum'a kadar gelerek surlar dışındaki halkı esir etmeleri üzerine şehirlerini canla başla savunan Erzurumlular karşısında geri çekilmişlerdi. Daha sonra Kars üzerine yürüyerek şehri istilâ etmeleri, Türkler için çok büyük bir felâket oldu.

Bu sebeplerden dolayı Anadolu Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah, 598 (1202) tarihinde Gürcistan seferine çıktı ve Doğu Anadolu'daki tâbi hükümdar ve beylere haber gönderip kendisine katılmalarını istedi. Bu arada Saltuklu hükümdarı Alaeddin Melikşah'ı da huzuruna çağırdı. O da sultanı Erzurum yakınlarında törenle ve tevazu ile karşıladı. İbn Bîbî onun sultanı karşılamada kusurlu davrandığını, geç kaldığını ve bu yüzden tevkif edildiğini söylerken, diğer kaynaklar barış müzakereleri sırasında tevkif ve hapsedildiğini ifade ederler. 2 Şevval 598 (25 Mayıs 1202) tarihinde Erzurum'a varan Sultan Rükneddin, son Saltuklu hükümdarını hapsetti. Topraklarını da kardeşi ve Elbistan meliki Muğiseddin Tuğrulşah'a teslim ederek Saltuklu hanedanına son verdi(25).

(25) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, XII, s. 146-147; Bar Hebraeus, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1950, II, s. 474; İbn Bibî, *el-Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, (nşr. Adnan Erzî, Tıpkı basım), Ankara 1956, s. 73; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 32; Gaffarî, *Cihanârâ*, Tahran 1343, s. 134; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 282-283; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 251-253; Aynı müellif, "Süleymanşah", *İA*, XI, s. 219-231; Mükrimin Halil Yınanç, "Erzurum", *İA*, IV, s. 349; Fahreddin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, s. 413; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 421-423; İbnü'l-Eesîr, Saltuklular'ın yıkılışını 597 yılı vukuatı arasında anlatır ve şöyle der: "Rükneddin Süleyman b. Kılıç Arslan bu sene Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 1201) kardeşi Muizzeddin Kayserşah'a ait olan Malatya'yı birkaç gün muhasara ettikten sonra ele geçirdi. Oradan Erzenu'r-Rum üzerine yürüdü. Burası eski bir hanedana mensup olan el-Melik İbn Muhammed b. Saltuk'un oğluna aitti. Bu hanedan uzun zamandan beri Erzenu'r-Rum'a hâkim idi. Rükneddin Süleyman Erzenu'r-Rum'a yaklaşınca şehrin hâkimi ona olan güveninden dolayı Rükneddin'in istediği şartlar dahilinde bir anlaşma yapmak için karşıla-

2. Saltuklular'ın Yıkılışı

Erzurum'un Aşağı Micingerd köyünde bulunan ve muhtemelen 630 tarihli bir kitabeden anlaşıldığına göre, Ebû Mansur adlı Saltuklu beyi Selçuklular Saltuk ilini kendi topraklarına kattıktan sonra da Pasinler'i hâkimiyeti altında tutmaya devam etmiştir. Rivayete göre Melikşah'ın ahfâdı Yavuz Sultan Selim devrine kadar Çemişkezek'de hüküm sürmüşlerdir(26).

Saltuklu toprakları 1225 yılına kadar Mugîseddin Tuğrulşah'ın elinde kaldı. Onun ölümünden sonra yerine Rükneddin Cihanşah geçti (1225-1230). Selçuklular 1243'de Kösedağ savaşında ağır bir mağlubiyete uğramışlarsa da Alaeddin Keykubad zamanında Erzurum dahil Gürcistan'a kadar uzanan topraklar Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde kabul edilmiştir.

Saltuklu hanedanı başlangıçta Büyük Selçuklu sultanlarına, sonra da sırasıyla Azerbaycan atabeglerine, Irak Selçukluları'na ve nihayet Anadolu Selçukluları'na tâbi olmuşlardır.

Saltuklular zamanında Erzurum da diğer Anadolu şehirleri gibi iktisadî ve ticarî açıdan oldukça müreffeh bir şehir idi. Bölge Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareket edip Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan yoluyla Azerbaycan'a, İran'a giden veya Türkistan'dan Erzurum'a gelip aynı yoldan Akdeniz veya Trabzon limanlarına giden büyük bir kervan yolunun güzergâhında bulunduğu için ticarî hayat çok canlıydı. Ayrıca sahip olduğu geniş otlaklarıyla zengin bir hayvancılık potansiyeline sahipti.

Saltuklular'dan zamanımıza intikal eden başlıca mimarî eserler şunlardır: Kale Camii, Tepsi Minare, Ulu Cami. Bunlardan ilk ikisi Melik Gazi tarafından; Ulu Cami de 575 (1179) yılında İzzeddin Saltuk'un oğlu Nâsıreddin Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Üç Kümbetler denilen türbelerden biri İzzeddin Saltuk'a ait olup türbenin yanında bir de zaviye var-

---

maya çıktı. Fakat Rükneddin onu yakalayıp tevkif etti ve şehri ele geçirdi. O, Erzenu'r-Rum'da hüküm süren bu hanedanın son hâkimiydi" (*el-Kâmil*, trc. Abdülkerim Özaydın), XII, s. 146-147.

(26) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 21; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 425-426; Aynı müellif, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beyleri*, s. 38-42; Micingerd kitabesi hakkında bkz. Abdurrahim Şerif Beygu, *Aynı eser*, s. 38; İbrahim Hakkı Konyalı, *Aynı eser*, s. 495; Fahreddin Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 392.

dır. Ayrıca Tercan'da Mama Hatun tarafından yaptırılmış olan bir kervansaray ile bir de türbe mevcuttur. 630 (1232-1233) yılında Ebû Mansur tarafından yaptırılmış olan Micingerd kalesi de Saltuklular'a ait önemli eserlerden biridir[27].

(27) Abdurrahim Şerif Beygu, *Aynı eser*, s. 87; İbrahim Hakkı Konyalı, *Aynı eser*, s. 421-422; Faruk Sümer, *Aynı makale*, s. 431-432; Aynı müellif, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 43-44; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 31 vd.

B- MENGÜCÜKLÜLER

1. Mengücüklüler'in Kuruluşu

Mengücüklüler, Malazgirt zaferinden sonra Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar (Kögonya/Şebinkarahisar)'ı fethederek yaklaşık 1227 yılına kadar burada hüküm süren bir Türk beyliğidir.

Beyliğin kurucusu olan Mengücük Gazi, Sultan Alparslan ile Malazgirt savaşına katılmış[1] ve zaferden sonra Karasu (Yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethiyle görevlendirilmiştir. Mengücük Gazi'nin hangi boya mensup olduğu kesin olarak tesbit edilememiştir. Yazıcıoğlu Ali'nin[2] Mengücüklü Fahreddin Behram Şah'ın Anadolu Selçuklu Sultanı II.Süleyman Şah'ın (1196-1204) Gürcistan seferine Salurlar ve Bayındırlar ile katıldığına dair sözleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Ancak Divriği yöresindeki Türklerin büyük bir kısmının Salurlar'dan olduğu kabul edilmektedir. Bu yöreyi fetheden Mengücük Gazi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar'ı hâkimiyeti altına alarak kendi adıyla anılan beyliği kurmuştur. Zahireddin Nişâburî ile Müneccimbaşı; Mengücük Gazi'nin Alparslan tarafından Anadolu'da görevlendirildiğini ve yukarıda adı geçen şehirleri ona ıkta ettiğini söylerler[3]. İbn Bibî ise Mengücük Gazi'yi Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın beyleri arasında sayar[4]. Mengücük Gazi, Oğuzlar'ın Kayı, Bayat, Karaevli veya Alkaevli boylarından birine mensuptur. Kitabelerdeki bilgi ve motiflere bakılarak Mengücükler'in Türkler'in asil bir ailesine mensup oldukları ve bu sebeple Selçuk-

---

(1) Reşidüddin, *Câmiü't-Tevarih* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, s. 33-39; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1914, s. 73.

(2) *Tevârih-i âl-i Selçuk* (nşr. M. Th. Houtsma) Leiden 1902, s. 153 vd.

(3) Zahireddin Nişâburî, *Selçuknâme*, Tahran 1332, s. 25, 28; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, (Trc. Ali Öngül, basılmamış doktora tezi) İstanbul 1986, s. 287; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 56.

(4) İbn Bîbî, *Tevârih-i âl-i Selcûk*, (nşr. Houtsma) Leiden 1902, IV, s. 2; Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Mengücükler", *İA*, VII, s. 713.

lu hanedanı nezdinde daima itibar gördükleri söylenebilir(5)

Kemah'ın kuzeybatısında Karasu kıyısında Melik Gazi'ye atfedilen bir kümbetin Farsça kitabesinde Mengücük Gazi hakkında şu ibareler vardır: *"Âlim, âdil, ülkeler fetheden, halkın sığınağı; Erzurum, Erzincan, Kemah, Diyarbekir ve bunların kalelerini alan, dinsizlerin ciğerlerini dağlayan, boyunlarını kılıçla vuran Mengücük Gazi... Allah rûhunu şâdeylesin, kabrini nurlandırsın, günahlarını bağışlasın..."* (6).

Müneccimbaşı, Mengücük Gazi'nin Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi ile beraber Gürcüler, Rumlar ve Abhazlarla savaştığını söyler(7). Mengücük Gazi çok akıllı, ileri görüşlü, cesur ve tedbirli bir bey idi. Divriği Ulu Camii kitabesinde yer alan Alp, Kutlug, Tuğrul ve Tekin gibi ünvanlar onun Oğuz beyleri arasında önemli bir yeri olduğunu gösterir(8). Divriği Sitti Melek (Melike) türbesindeki kitabede ise kocası Şaban Şah'tan *"el-Merhûm, es-Saîd, eş-Şehîd, el-Gazî"* diye bahsedilir. Mengücük'ün *"Gazi"* ünvanını alması onun Anadolu'nun fethi sırasında nice savaşlara katılıp kahramanlıklar gösterdiğine ve halkın gönlünde taht kurduğuna delalet eder. İlk Anadolu fâtihleri gibi Mengücük Gazi de halk arasında evliya mertebesine yükselmiş ve türbesi asırlardır halkın ziyaretgâhı olmuştur(9).

Mengücük Gazi ve evlâdına ait türbelerin Kemah'ta bulunması, Mengücükler'in ilk başkentinin burası olduğunu gösterir.

Mengücük Gazi'nin ölüm tarihi tesbit edilememiştir. Ancak onun 1118 yılında hayatta olmadığı bilinmektedir.

Mengücük Gazi'nin ölümünden sonra yerine oğlu İshak geçmiştir. 1118 yılında Erzincan, Kemah ve Divriği'ye hâkim olan Mengücüklüler'in başında İshak'ı görmekteyiz. Danişmendli Melik Gazi'nin damadı olan İshak, sözkonusu tarihte Malatya'yı yağmalayınca şehri oğlu Tuğrul adına idare etmekte olan I. Kılıç Arslan'ın karısı Ayşe Hatun, Urfa kontu Joscelin'e haber gönderip yardım istedi. İshak muhtemelen Artuklu Belek Gazi'den intikam almak maksadıyla Malatya'yı yağmalamıştı. Çünkü İshak 1113 yılında Ayşe Hatun ile evlenen ve Tuğrul Arslan'ın atabegi olan Belek

(5) Faruk Sümer, "Mengücükler", *İA*, VII, s. 713; Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücükoğulları*, İstanbul 1971, s. 31.
(6) Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 32-33; F. Sümer, Aynı eser, VIII, s. 713.
(7) Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 287.
(8) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 57.
(9) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 58.

Gazi'ye kin besliyordu. Belek Gazi, bu saldırıya karşılık vermek için hazırlıklara başladı ve 1120 tarihinde Kemah'a girdi. Belek ile başa çıkamayacağını anlayan Mengücükoğlu İshak, Bizans İmparatorluğunun Trabzon valisi Konstantin Gabras'ın yanına giderek ondan yardım istedi.

Gabras, İshak ile ittifak yaparak Belek'in üzerine yürüdü. Buna karşılık Belek de Danişmendli Melik Gazi ile işbirliği yaptı. 514 (1120) yılında Erzincan yakınlarındaki Şiran (Serman)'da vuku bulan savaşta Gabras ile Mengücükoğlu çok ağır bir mağlubiyete uğrayıp esir düştüler. Ayrıca beşbin Rum askeri öldürüldü ve esir alındı. Trabzon dükası Gabras, otuzbin altın fidye ödeyerek kurtulurken, İshak da Melik Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı. Halbuki Belek Gazi, İshak'ın öldürülmesinden yana idi. Onun kendisinden habersiz salıverilmesine çok içerleyen Belek, Danişmendlilerle yaptığı ittifaka son vermiş ve bu yüzden Trabzon dükalığına yapılması planlanan saldırı da gerçekleşmemiştir(10).

Halbuki bu zaferin kazanılmasında Belek'in rolü çok büyüktü. Mengücükoğlu İshak, bu olaydan sonra Melik Gazi'nin nüfuzu altına girdi ve yirmibeş yıl hüküm sürdükten sonra 1142'de öldü. İshak'ın Mengücükoğulları şeceresindeki yeri, Mengücük Gazi'nin oğlu olduğunun Divriği Sitti Melek türbesinin kitabesinden okunmasından sonra artık kesin olarak tespit edilmiştir(11). Kemah emîrinin ölümü üzerine Danişmendli Mehmed, bu şehri ele geçirdi. Ancak aynı yıl onun da vefat ettiğini görüyoruz. Danişmendliler'in Kemah'ı zaptetmeleri bu iki aile arasındaki ilişkilerin iyi olmadığına delâlet eder.

İshak'ın ölümünden sonra, Mengücüklüler'in Kemah-Erzincan ve Divriği olmak üzere iki ayrı kol hâlinde hüküm sürdüklerini görüyoruz. İshak'ın oğullarından Davud Kemah-Erzincan, Süleyman da Divriği kolunun başına geçmiştir(12).

---

(10) Azîmî, *Tarih*, (nşr. C. Cahen), *Journal Asiatique*, 1938, s. 387; (nşr. Ali Sevim) Ankara 1988, s. 35, 43; İbnü'l-Kalânisî, *Zeylu Tarihi Dımaşk*, (nşr. Amedroz), Beyrut 1908, s. 202; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih* (trc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1977, X, 464; Bar Hebraeus, *Ebu'l-Ferec Tarihi* (trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1950, II, s. 356; Mükrimin Halil Yınanç, "Belek" mad., *İA*, II, s. 470; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 37-40; Osman Turan *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 59; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 163; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 2-3.

(11) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarih*, s. 60; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 41-42.

(12) F. Sümer "Mengücükler", *İA*, VII, s. 714; N. Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 42; O. Turan ise

a) Kemah-Erzincan Mengücüklüleri:

Bu kolun ilk meliki olduğunu ifade ettiğimiz Davud hakkında yeterli bilgi yoktur. Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan taraftarı olduğu için Danişmendli Yağıbasan tarafından 1162 tarihinde öldürülmüştür(13). Müneccimbaşı ondan Alaeddin Davud olarak bahseder ve bir müddet hükümdarlık yaptıktan sonra öldüğünü kaydeder(14).

Davud'dan sonra Mengücüklüler'in başına oğlu Fahreddin Behramşah geçti. Hanedanın İshak'ın ölümünden sonra iki kola ayrılması, onları oldukça zayıflatmış ve çevredeki devletler karşısında güçsüz düşürmüştü. II. Kılıç Arslan 12 Ramazan 559 (3 Ağustos 1164) tarihinde Danişmendoğullarını ortadan kaldırıp topraklarını ülkesine kattığı gibi Mengücük beyliğini de nüfuzu altına aldı. Fakat bu dönem Mengücüklüler için bir huzur ve refah dönemi oldu. Behramşah'ın II. Kılıç Arslan'ın damadı olması ve kızlarını Anadolu Selçuklu hanedanı mensuplarıyla evlendirmesi iki hanedan arasındaki münasebetlerin müspet yönde gelişmesine zemin hazırladı(15).

Genceli şair Nizamî'nin Fahreddin Behramşah'a takdim ettiği *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserinde ondan Gürcistan galibi olarak bahsetmesine bakılırsa o dönemde Kars ve Ani gibi şehirlere defalarca saldıran ve pek çok müslümanın kanını döken Gürcülerle cihad ettiği söylenebilir. Behramşah'ın dikkati çeken faaliyetlerinden biri de kayınpederi II. Kılıç Arslan ile oğlu Kutbeddin Melikşah arasında 1188 yılında vukubulan mücadelelere müdahale etmesidir. İki tarafı barıştırmak için teşebbüse geçen Behramşah, Konya'ya giderek bu anlaşmazlığa sebep olan Vezir İhtiyareddin Hasan'ı yakalayıp Sivas'a götürmek için sultandan izin aldı. Fakatt vezir yolda

---

hanedanın İshak'ın üç oğlu arasında paylaşıldığını, Melik Mahmud'un Kemah'a, Davud'un Erzincan'a Süleyman'ın da Divriği'ye hâkim olduğunu söyler *(Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 61).*

(13) F. Sümer, "Mengücükler", *İA,* VII, s. 714; N. Sakaoğlu, *Aynı eser,* s. 43; Osman Turan ise onun 1151 yılında karısı tarafından yayının kirişiyle boğularak öldürüldüğünü ve karısının daha sonra Divriği beyi Süleymanşah ile evlenerek Erzincan'ı ona teslim ettiğini ifade eder. *(Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 61).*

(14) Müneccimbaşı, *Aynı eser,* (trc. Ali Öngül), s. 288.

(15) İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* (önsöz ve fihristi hazırlayan Adnan Sadık Erzi). Tıbkıbasım, Ankara 1956, s. 71, nşr. Houtsma, s. 70, Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu,* İstanbul 1321, IV, s. 76-80; *Faruk Sümer Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* s. 4-5.

Türkmenler'in hücumuna maruz kaldı ve aile efradıyla birlikte öldürüldü[16].

Mengücüklülerle Anadolu Selçukluları arasındaki bu ilişkiler Rükneddin II. Süleymanşah zamanında da devam etti. Fahreddin Behramşah, 598 (1202) yılında Süleymanşah'ın Gürcistan seferine katıldı. Fakat Selçuklu kuvvetlerinin mağlubiyetiyle sonuçlanan savaşta esir düştü. Kraliçe Tamara, ona bir esir değil adeta bir misafir muamelesi yaptı ve bir süre sonra ülkesine gönderdi. Başka bir rivayete göre ise fidye ödeyerek kurtuldu. Behramşah, bu sefer sırasındaki başarıları sebebiyle *"Gazi"* ünvanına lâyık görüldü[17]. Ravendî onun bu seferdeki gayretleri ve Süleymanşah'a sadakatine temas ederek şöyle der:

"Damad Emîr İsfehsâlâr-ı Kebîr, âlim, adaletli, Allah'ın yardımına mazhar olmuş, muzaffer, ikbal sahibi, dinin yardımcısı ve emîrlerin hükümdarı Gazi Fahreddin Behramşah'ın canını feda edecek kadar hükümdara taraftar olduğu, onun iyiliğini istediği ve eşsizliği Abhazlarla yapılan muharebe meydanında çıktı. Çünkü orada canını feda edip kulların kurtulması için çalıştı" [18].

Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus, Behramşah'ın son yıllarında kızı Selçuk Hatun ile evlendi. Bu durum iki aile arasındaki dostâne ilişkilerin devam ettiğini gösterir. Ayrıca bu düğünle ilgili rivayetler o dönemin sosyal ve medenî hayatını gayet güzel yansıtır. Erzincan'a dünür gönderen İzzeddin Keykâvus müsbet cevap alınca ülkenin her tarafından meşhur terziler ve sanatkârlar getirterek gelinin çeyizlerini hazırlattı. Selçuk Hatun'a ipekli elbiseler, mücevherler, gerdanlıklar, altın ve gümüş eşya, köle ve cariyeler, atlar ve katırlar hazırlandıktan sonra muhteşem düğün alayı büyük emîrlerin refakatinde yola çıkarıldı. Nikâh, Kadı Sadreddin tarafından kıyıldı. Bunu Sivas ve Erzincan'da görkemli düğünler takip etti. Gelin Erzincan'dan Sivas'a gelince şehirde bir hafta süren düğün ve şenlikler yapıldı. Bu vesileyle emîrlere hediyeler verildi[19].

(16) Bar Hebraeus, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, s. 456; Faruk Sümer, "Mengücükler", *İA*, VII, s. 714; Aynı müellif, *Doğu Anadolu'da Türk Beyleri*, s. 6; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 42; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 62.

(17) İbn Bibî, *Aynı eser*, s. 73-74; Ravendî, *Rahatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (trc. Ahmet Ateş), Ankara 1957, I, s. 207-208; Osman Turan, "Süleymanşah II", *İA*, s. 227 vd.; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 50.

(18) Ravendî, *Aynı eser*, II, s. 208.

(19) İbn Bibî, *Aynı eser*, 172-182; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 322-324; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 50-54.

Fahreddin Behramşah, uzun süren hükümdarlığı döneminde dört Anadolu Selçuklu hükümdarıyla birlikte oldu. Bunlar II. Kılıç Arslan, Gıyaseddin Keyhüsrev, Rükneddin Süleyman ve Alaeddin Keykubat'tır.

Rivayete göre Belh'den Anadolu'ya gelen Sultanü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled, Erzincan'dan geçerken Behramşah ve karısı İsmet Hatun'un misafiri olmuş ve burada kendisi için inşa edilen medresede üç-dört yıl ders vermiştir[20].

Behramşah 622 (1225) yılında Erzincan'da öldü. Erzincan civarındaki Aşağı Ula köyü yakınında harabe halindeki türbe büyük bir ihtimalle ona aittir ve Melik Fahreddin Türbesi olarak meşhurdur. Behramşah'ın bastırdığı en eski sikke, 563 (1167-1168) tarihlidir. Bu paraların bir yüzünde Behramşah'ın, diğer yüzünde ise metbû hükümdar sıfatıyla II. Kılıç Arslan'ın adı yazılıdır[21]. İbnü'l-Esîr onun altmış yıldan fazla hükümdarlık yaptığını söyler[22]. Onun devrinde Kemah'ın yerine başkent olan Erzincan çok gelişmiş ve şehir önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmuştur. Fakat sık sık vukubulan depremler yüzünden mimarî eserler günümüze intikal edememiştir.

Behramşah akıllı, güzel huylu, halka ve askerlere karşı şefkatli bir hükümdürdü. Şair ve âlimleri himaye ederdi. Yukarıda kısaca temas ettiğimiz gibi Doğu'nun meşhur şairi Genceli Nizamî *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserini ona ithaf etmiş ve beşbin dinar ve iyi cins beş katır ile ödüllendirilmiştir[23].

Behramşah çok hayırseverdi. Zengin-fakir, yerli-yabancı farkı gözetmeden herkese iyilik etmek isterdi. Kış mevsiminde kuşların açlıktan ölmemesi için arabalarla dağlara yem gönderdi[24]. Bu davranış günümüzde bile eşine az rastlanan mükemmel bir şefkat ve merhamet numûnesidir.

Behramşah'ın yerine oğlu Alâeddin Davudşah geçti. Diğer oğlu Muzaffereddin Muhammed de Şarki Karahisar meliki oldu. Behramşah'ın diğer

(20) Eflakî, *Menâkıbu'l-Arifîn*, (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1959-1960, I, s. 23-24.

(21) Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, IV, s. 27.

(22) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. A. Ağırakça), İstanbul 1987, XII, s. 441.

(23) Fahreddin Behramşah'a 1178 yılında itthaf edildiği anlaşılan bu Farsça eser, ahlâkî ve terbiyevî mahiyettedir. Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1946'da Şark klâsikleri arasında yayımlanmıştır. Bu konuda bkz. İbn Bibî, *Aynı eser*, 70-72; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 288; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 62; Necdetz Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 46-47; Râvendî, *Rahatü's-Sudûr*, I, s. 208, n2; Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932, s. 54-55; Faruk Sümen, *Doğu Anadolu'da Türk Beyleri*, s. 7.

(24) İbn Bîbî, *Aynı eser*, s. 70-72; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 288.

oğlu Selçukşah ise otuzbeş yıldır Kemah'ta hüküm sürmekteydi ve babasından önce vefat etmişti. Davudşah'ın Erzincan ile beraber Kemah'a da hâkim olması bunu teyid etmektedir. Ayrıca kaynaklar bu tarihte Behramşah'ın sadece Davud ve Muhammed adlı çocuklarından bahsederler(25).

Aydın bir hükümdar olan Behramşah, her iki oğlunu da gayet mükemmel bir şekilde eğitmişti. Davudşah da babası gibi mantık, matematik, ilâhiyat, ilm-i nücûm, edebiyat ve felsefeye vâkıftı. Farsça güzel şiirler yazardı(26).

İlme karşı duyduğu yakın ilgi dolayısıyla meşhur tıp âlimi Muvaffakuddin Abdüllâtif-i Bağdâdî'yi sarayına davet edip kendisine maaş bağladı. O da Davudşah adına eserler yazdı(27). Davudşah'ın ilim adamlarını himaye etmesi sebebiyle Erzincan'da ilim ve kültür düzeyi yükseldi ve meşhur uzmanlar yetişti. Meselâ o devrin önde gelen simâlarından Alâeddin Erzincanî, Rükneddin Kılıç Arslan'ı tedavi etmişti(28).

Davudşah ilim alanındaki başarısını, ülke yönetiminde gösteremedi. Halka zulme varan davranışları, devlet adamlarını haksızca cezalandırıp mallarına el koyması, ülkede büyük bir huzursuzluğa sebep oldu. Son zamanlarında ise bazı emîrleri öldürttü. Bu durumu diğer emîrleri de endişeye sevketti ve onlar da aynı akıbete uğramaktan korkarak Sultan Alâeddin Keykubat'a sığındılar. Rivayete göre Sultan Alâeddin Keykubat, Harezmşah Celâleddin ve Moğol istilâsı dolayısıyla sınırlarını müdafaa edemeyeceklerini hattâ onlarla işbirliği yapabileceklerini düşünerek Mengücükler'i ve benzeri beylikleri hâkimiyeti altına almak lüzumunu hissetmiş ve bu da Davudşah ile Anadolu Selçuklu hükümdarının arasının bozulmasına sebep olmuştu. Bu gelişmeler Mengücüklü emîrler arasında da huzursuzluk kaynağı olmuş ve bu yüzden Davudşah bazı emîrleri öldürtmüştür. Alâeddin Keykubat kendisine sığınan emîrleri himayesi altına aldığını söyleyerek bunların mallarını iade etmesini ve hapsettiği Selçuklu taraftarı emîrleri de serbest bırakmasını istemiştir.

Davudşah, önce bu teklifi reddettiyse de daha sonra bu davranışının

(25) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 64; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 58.

(26) İbn Bîbî, *Aynı eser*, s. 345; nşr. Houtsma, s. 142-150; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 288; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 64; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 58; Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, s. 56-57.

(27) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 64.

(28) Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifîn*, I, 437.

akıbetinden korkarak sultanın emrini yerine getirmeyi uygun bulmuştur. Sultanın bu emîrlere ilgi göstermesine üzülen Davudşah, bu meseleyi kökünden halletmek için yeterli hediyelerle Kayseri'de bulunan sultanın yanına gitti. Sultanla görüşerek sadakatini ifade etti ve ondan bir ahidnâme aldı. Buna göre Mengücük beyi sultana sadakatle bağlı kaldığı sürece onun yardım ve desteğine mazhar olacaktı. Fakat Erzincan'a dönünce verdiği sözü unuttu ve bu emîrlerin sultanı kandırmalarından korkarak Erzurum melikii Muğîseddin Tuğrulşah'ın oğlu Cihanşah'a ittifak teklif etti. Ayrıca Eyyubîler'den Melik Eşref ve Celâleddin Harezmşah'tan da yardım istedi. Fakat bu teşebbüslerden bir netice elde edemeyeceğini anlayınca Alâeddin Keykubad ile yeniden anlaşmak için seferber oldu. Oğlunu rehine gönderip sultanı kendi lehine çevirmek istediyse de başarılı olamadı.

Erzurum meliki Cihanşah'ın hareketlerinden de rahatsız olan sultan, bu Erzurum meliki üzerine yürüyeceğini söyleyerek Davudşah'ın da kendisine katılmasını istedi. Sivas'tan yola çıkan Alâeddin Keykubad, kendisine katılan Davudşah'ı yakalattı ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Erzincan'a hâkim oldu. Müstahkem Kemah kalesi teslim olmamak için bir müddet direndiyse de Davudşah, ölümle tehdit edilince kale muhafızlarına haber gönderip teslim olmalarını istemek zorunda kaldı. Böylece Mengücüklüler'in Erzincan-Kemah kolu sona ermiş oldu (10 Zilhicce 625/10 Kasım 1228)[29]. Farsça da bilen Davudşah tahsilli bir hükümdardı. Mantık, ilâhiyat, ilm-i nücûm vb. pek çok ilme vakıf idi. Abdullatif el-Bağdâdî de bir süre onun sarayında kalmış ve bazı eserlerini onun adına kaleme almıştır.[30]

Bu gelişmeler üzerine Eyyubî hükümdarı Melik Eşref'e tâbi olan Cihanşah onun himayesine girmiştir. Eyyubîlerle bozuşmak istemeyen Sultan Alâeddin, Ertokuş'u Muzaffereddin Muhammed'in idaresindeki Şarkî Karahisar üzerine sevkederek daha fazla ilerlemeden geri döndü (1228).

Sultan Alâeddin, oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i Erzincan'a melik, Mübarizeddin Ertokuş'u da ona atabeg tayin etti. Selçuklu hanedanıyla Mengücüklüler arasındaki akrabalıkları dikkate alan sultan, Davudşah'ı cezalandırmayıp Akşehir ile Ab-ı Germ'i ona ıkta etti. Ömrünün bundan sonraki kısmını burada geçiren Davudşah, yazdığı bir şiirde buradan memnun olmadığını gayet veciz bir şekilde ifade ediyordu:

---

(29) İbnü'l-Esir, XII, s. 441.

(30) Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 8.

Şâhâ dil-i düşmenân zi tû bâd derdest
Ruhsâre-i düşmen ez nehîb zerd est
İnsaf ki, bâ vücûd-ı sad gussa merâ
Der mülk-i tû âb-ı germ u nân-ı serdest

"Ey Padişah! Düşmanlarının gönlü senden dertlidir, yüzleri de korkudan sararmıştır. İnsaf et ki, bu kadar güçlüsün ama benim binbir dertten muzdarip vücuduma ülkende sadece sıcak su ve soğuk ekmeği lâyık gördün"(31).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Sultan Alâeddin, Ertokuş'u Şarki Karahisar'a sevketmişti. Burada üç yıldan beri meliklik yapan Muzaffereddin Muhammed, şehri bir müddet korumuşsa da daha sonra mukavemet edemeyeceğini anlayarak bazı yerlerin kendisine verilmesi şartıyla Şarki Karahisar'ı teslim edeceğini bildirdi. Bu teklif kabul edilerek kendisine Suriye sınırındaki bazı yerler mülkiyet olarak, Kırşehir ise tımar olarak verilmiş ve her türlü vergiden muaf tutulmuştur.

Muzaffereddin Muhammed, üç oğlu Fahreddin Süleyman, İzzeddin Siyavuş ve Nâsıreddin Behramşah ile beraber Kırşehir'e geldi ve buraya yerleşti. İlme olan aşkı sebebiyle Kırşehir'de Melik Gazi Türbesi'nin karşısında muhteşem bir medrese yaptırdı. Selçuklular'ın hizmetine giren bu Mengücük beyi, onların nezdinde büyük itibar ve ilgi gördü. Muzaffereddin Muhammed şahsiyetli bir bey idi.

Alâeddin Keykubad'ın yerine geçen Gıyâseddin Keyhüsrev onun kızına dünür olunca Muzaffereddin: *"O bizim soyumuza damat olmaya lâyık değildir"* diyerek reddetti ki, bu durum onun ahlâklı ve şahsiyet sahibi bir insan olduğunu gösterir. Ancak ısrarlar karşısında Mengücüklülerle Selçuklular arasında yeni bir akrabalık gerçekleştirildi. Muzaffereddin güzel ahlâklı ve akıllı bir hükümdardı. Onun Kırşehir'e gönderilmesiyle Erzincan ve çevresine hâkim olan Mengücüklü beyliği de sona erdi (625/1228)(32).

---

(31) İbn Bîbî, *Aynı eser*, s. 358; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 289; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 65; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 63; Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932, s. 59.

(32) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 441; İbn Bîbî, *Aynı eser*, s. 290-291; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 355; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 64-67; Cevat Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Kırşehir 1938, s. 52-53.

b) Divriği Mengücüklüleri:

Mengücüklüler'in bu kolu siyasî faaliyetleriyle değil, Divriği'de inşa ettikleri cami, medrese, hastahane ve türbeleriyle tanınmıştır. Tarihçiler, siyasî mücadele ve savaşlara daha fazla ilgi duymuş olacaklar ki, bu tür olaylara ve çatışmalara karışmayan Divriği Mengücüklüleri hakkında üzüntüyle ifade etmek gerekir ki hemen hiç bilgi vermezler. Onlar hakkında edindiğimiz bilgileri yaptıkları eserin kitabelerine ve günümüze kadar intikal eden sikkelere borçluyuz.

Divriği'nin tabiat şartları, hem onların yayılmalarına, hem de çevredeki beylik ve devletlerin onların hâkimiyet sahasına girmesine mâni olmuştur. Mengücüklüler'in Erzincan ve Şarkî Karahisar kollarına son veren Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad, muhtemeldir ki bu endişeler sebebiyle Divriği'ye müdahale etmek istememiştir.

Divriği Mengücüklüleri'nin ilk beyi İshak'ın oğlu ve Mengücük'ın torunu Süleyman'dır. Babası İshak'ın 1142 yılında ölümünden sonra Divriği'de bağımsız olarak hüküm sürmeye başladı. Gerçi Mengücük Gazi ve oğlu İshak hakkında da Divriği hükümdarı ünvanı kullanılmakta ise de bu durum beyliğin zaman zaman Kemah ve Divriği'den idare edildiğini gösterir(33). Divriği'de Süleyman adına hiçbir eser yapılmamış olması onun pek faal bir hükümdar olmadığı intibaını uyandırmaktadır. Ölüm tariihi de belli olmayan Süleyman'ın yerine oğlu Şahinşah geçmiştir. Divriği kale camiinin bânîsi olan Şahinşah hakkında bu camiin kitabesinde şöyle denilmektedir: *"el-Emîr el-İsfehsalar el-Ecel Seyfüddünya veddin Ebu'l-Muzaffer Şahinşah b. Süleyman b. Emîr İshak..."* Şahinşah hakkında Divriği Ulu Camii yanında yaptırdığı türbenin kitabesinde de" *"Gazilerin hâmisi, İslâm sınırlarının koruyucusu, fakir, zayıf ve mazlumların sığınağı, kâfir ve dinsizlerin kökünü kazıyan..."* gibi yüksek sıfatlar kullanılması onun büyük bir ihtimalle Sultan Kılıç Arslan ile beraber seferlere iştirak ettiğini gösterir. Kitabede ayrıca *"Ebu'l-Muzaffer Şahinşah b. Süleyman b. İshak b. Gazi Şehid Emîr Mengücük"* ibaresiyle de hanedanın şeceresi verilmektedir. Şahinşah'ın beyliğin başına geçiş tarihi de kesin olarak belli değildir. Ancak Kale Camii kitabesinin 576 (1180) tarihini taşımasına bakılarak bu tarihten önceki yıllarda Divriği'de hüküm sürmeye başladığını söylemek mümkündür.

(33) Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 71.

Divriği'de yaptırdığı türbe ise 592 (1196) tarihlidir[34].

Şahinşah'ın bastırdığı üç sikke günümüze intikal etmiş ve ikii tanesi Ahmed Tevhid tarafından yayımlanmıştır[35]. Bu sikkelerden birinde II. Kılıç Arslan'ın, ikincisinde de Rükneddin Süleymanşah ibareleri vardır. Muhtemelen 1197-1198 yıllarından sonraki bir tarihte ölen Şahinşah'dan *"Katilü'l-kefere ve'l-müşrikîn"* olarak bahsedilmesi, onun hristiyanlarla cihad ettiğini gösterir. Şahinşah; yoksul, öksüz ve mazlumların hâmisiydi.

Şahinşah'ın İshak ve Süleyman adlarında iki oğlu vardı. Süleyman'ın adı kitabelerde geçmektedir. Fakat İshak'ın adı ise 645 (1247) tarihli Karatay Vakfiyesi'nde şahitler arasında zikredilmektedir[36].

Şahinşah'tan sonra yerine oğlu Süleyman geçti. Adına oğlu ve torunu tarafından yaptırılan eserlerin kitabelerinde ve Ulu Cami Vakfiiyesi'nde rastlanmaktadır. Divriği kalesi Arslan burcundaki bir kitabe, onun Mengücük beyi olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ancak hayatı ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur.

Süleymanşah'ın yerine geçen oğlu Ahmedşah, yaptırdığı değerli eserleriyle tanınan büyük bir beydir. En büyük eseri olan Divriği Ulu Camii'nin kitabesinde onun için *"Nâsıru Emîri'l-Mü'minîn Ahmedşah b. Süleymanşah, Allah onun saltanatını ebedî kılsın, gücünü artırsın"* denilmektedir. Uzun yıllar beyliğinin başında kalan Ahmedşah, Yassıçimen savaşına ve Kösedağ bozgununa şahit olmuş ve Moğollar'ın Anadolu'yu istilâ ettiği dönemde Divriği kalesini onarmak için büyük gayret sarfetmiştir. 1250 yılından önceki bir tarihte ölen Ahmedşah'ın yerine Melik Salih geçti ve Moğol saldırıları sırasında yıkılan kalenin burçlarını tamir ettirdi.

Divriği Mengücüklüleri'nin ondan sonraki beyleri hakkında yeterli bilgi yoktur. İlhanlı hükümdarı Abaka Han 1277 yılında Divriği'ye uğramış, halkın kendisine ilgi göstermediğini ve kalede silahlı askerlerin bulunduğunu görerek öfkelenmiş ve surları tahrip ettirmiştir. Beylik bu tarihten itibaren tarihe karışmış ve bölge İlhanlılar'dan sonra Eretnaoğulları'nın hâkimiyeti altına girmiştir[37].

(34) Faruk Sümer, "Mengücükler", *İA*, VII, s. 714-715; Osman Turan, *Aynı eseer*, s. 67; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 73-77.

(35) Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, 522 vd.

(36) Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, XLV, s. 107.

(37) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 68; Necdet Sakaoğlu, *Aynı eser*, s. 97-100; Faruk Sümer, "Müngücükler", *İA*, VII, s. 717.

Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarkî Karahisar gibi fethettikleri şehirlerle yetinerek hâkimiyet sahalarını genişletmek istemeyen Mengücüklüler, şehirlerinin gelişmesi için çalışmışlar ve pek çok hayrât vücuda getirmişlerdir. Âlim, şair ve sanatkârları himaye eden Mengücüklüler, Anadolu Selçuklu devletinin himayesinde seçkin bir hayat sürmüşlerdir. İnşa ettirdikleri çok sayıda eserle ilim, kültür, san'at ve medeniyetin gelişmesine hizmet etmişlerdir. Divriği kalesi, Kale Camii, Ulu Camii, Darü'ş-Şifâ, Sitti Melek, Kamereddin ve Kemankeş türbeleri ile medreseler, Mengücüklüler'in Divriği'de yaptırdıkları başlıca eserlerdir.

2) Mimarî Eserler

Erzincan'da Mengücüklüler'e ait hiç bir eser günümüze intikal etmemiştir. Bu da yörede sık sık meydana gelen depremlerin bir sonucudur. Çünkü Fahreddin Behramşah gibi bir hükümdarın 60 yıldan fazla süren melikliği zamanında hiçbir eser yaptırmaması kabul edilemez. Kemah'ta ise sadece birkaç türbe mevcuttur.

Mengücüklüler dönemine ait en eski yapı, Şahinşah'ın 576 (1180-1181)'da Divriği'de yaptırdığı Kale Camii'dir. Azerbaycanlı Mimar Hasan b. Firuz'un yaptığı bu cami, tuğla ve taşın cephede henüz bir arada kullanıldığı çiçekli kûfî, geometrik ve nebatî motiflerin yeniden değerlendirildiği bir şaheserdir.

Şahinşah'ın torunu Ahmedşah'ın 622 (1228-1229)'de yaptırdığı Darü'ş-Şifa ile birlikte külliye olarak yaptırdığı Ulu Cami, Divriği Mengücüklüleri'nin en büyük eserini teşkil eder. Cümle kapısındaki kitabede Alâeddin Keykubad'ın adı da yazılı olup Ahmedşah'ın onu metbû tanıdığını gösterir. Darü'ş-Şifa ise kitabeye göre Behramşah'ın kızı ve Ahmedşah'ın hanımı Melike Turan Melek tarafından aynı yıl yaptırılmıştır. Taş mihrabın Anadolu'da bu ölçüde zengin başka bir örneği yoktur. Camiden oniki yıl sonra yapılan abanoz minber, Tiflisli Ahmed Usta'nın eseridir. Şifahane ise âbidevî ve başarılı bir mimarî örneğidir. Mimarı Ahlatlı Hürremşah'tır[38]. Divriği'de Şahinşah'a ait 592 (1195-96) tarihli türbe halk tarafından Sitte Melik adıyla anılmaktadır. Ancak bu isim muhtemelen Sitti Melike olmalıdır, ve Hatun'un kocasından sonra buraya gömülmesinden dolayı bu ad verilmiştir.

(38) Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 111-119.

3) Ekonomik Durum, Kültür ve Medeniyet

Mengücüklüler'in başkenti Kemah idi. Ancak Davudşah, 1142'de Erzincan'ı başkent yapınca, Kemah önemini kaybetmeye başladı. Buna karşılık Erzincan ticaret, tarım ve sanayi açısından büyük gelişme göstermişti. Hükümdarların ilim, kültür ve medeniyeti himaye etmeleri sayesinde ilim, edebiyat ve san'at adamları yetişmiştir. Fahreddin Behramşah ve karısı İsmetiye Hatun, ilim ve din adamlarına büyük saygı gösterirlerdi. Rivayete göre Bahaeddin Veled ile Mevlâna Celâleddin, Erzincan'a geldiklerinde onlardan büyük saygı görmüş ve Behramşah Erzincan'da bir medrese yaptırarak Bahaeddin Veled'in orada ders vermesini sağlamıştır. Hükümdarın ısrarlarına rağmen Bahaeddin Veled, Erzincan halkının lüks ve refah içinde eğlenceye daldıklarını görerek burada kalmamıştır. İzzeddin Keykavus ile Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun'un evlennmeleri münasebetiyle yapılan düğün ve şenlikler de Mengücük ilindeki refah seviyesini göstermesi bakımından dikkate değer.

Mengücüklüler'in Kemah ve Divriği'de olduğu gibi Erzincan'da da pek çok abide yaptırdığı muhakkaktır. Ancak depremler sebebiyle bunlar zamanımıza kadar ayakta kalmamıştır. Gerçekten de Erzincan, tarih boyunca olduğu gibi Mengücüklüler ve Selçuklular döneminde de sık sık meydana gelen depremler sebebiyle yıkılmış ve harabeye dönmüştür.

1138 yılında Erzincan'da meydana gelen bir deprem sonunda pek çok kişi ölmüş, 1165 yılındaki başka bir depremde ise şehir harabeye dönmüştür(39).

Mengücüklüler'in başkenti Erzincan, ticarî ve iktisadî zenginliği, hükümdarların ilim ve sanat adamlarını korumaları sebebiyle devrin en yüksek kültür ve medeniyet merkezi hâline gelmiştir. Selçuklular'ın hizmetindeki ilim adamlarının bir kısmının Erzincanlı olması da bu durumu teyid eder mahiyettedir. Fahreddin Behramşah ve Alâeddin Davudşah, birçok ilim dalında ihtisas sahibiydiler, şair, edip ve sanatkârları himaye ediyorlardı. O devrin meşhur tabibi Muvaffakuddin Abdüllatif el-Bağdadî, 1228 yılında Haleb'den Erzincan'a gelmiş ve Mengücük ilini dolaştıktan sonra 1230 yılında Malatya üzerinden Haleb'e dönmüştür. Mengücük ilinde bulunduğu sırada büyük ilgi ve saygı görmüştür. Alâeddin Davudşah, bu meş-

(39) Osman Turann, *Aynı eser*, s. 74-79.

hur hekime maaş bağlatmış, o da yazdığı birkaç eseri ona ithaf ve takdim etmiştir.

Daha önce belirtildiği gibi Fahreddin Behramşah ile karısı İsmetiye Hatun, Bahaeddin Veled ile oğlu Celâleddin'i Erzincan'da misafir etmiş ve onun Erzincan'da kalıp ders vermesi için Erzincan Akşehir'de kendisi için bir medrese yaptırmışlardır.

Edebiyat ve tasavvuf sahasında meşhur bir sima olan Siraceddin Ahmed, aynı zamanda iyi bir musikîşinastı. Eyyubî hükümdarı Melik Eşref, şöhretini duyunca onu Şam'a davet edip dinlemiştir.

C- DANİŞMENDLİLER

1. Danişmend Gazi:

Danişmendliler, 1071-1178 yılları arasında Sivas, Malatya, Kayseri, Tokat, Amasya ve civarında hüküm süren bir Türkmen hanedanıdır.

Hanedanın kurucusu olan Melik-i Muazzam Danişmend, Ahmed Gazi (Taylu) b. Ali'nin menşei ve yaşadığı devir, tarihçiler arasında hâlâ tartışma konusudur. Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur.

Meşhur tarihçi İbn Bîbî'nin, Dânişmendliler hakkındaki rivayetler ihtilaflı olduğu için eserinde onlara yer vermediğini söylemesi dikkat çekicidir[1]. Bir rivayete göre Danişmend, 360/970 yılında Abbasî halifesi el-Mutî'den izin alarak Rumlar'la cihada çıkmış, Tursan, Çavuldur, Karadoğan, Hasan, Süleyman b. Nûman, Eyyüb b. Yunus ve Karatekin gibi emirler ve gönüllü mücahitlerle Sivas'a kadar gelmiş, askerlerinden bir kısmını Emîr Tursan ile beraber İstanbul'a göndermiş, kendisi de Tokat, Turhal, Amasya ve Niksar'ı fethetmiştir. Bazı emîrlerini de Kastamonu ve Canik taraflarına sevketmiştir. Seferlerinden birinde yaralanmış ve Niksar'a dönüp orada vefat etmiştir. Başka bir rivayete göre ise Danişmend, Bizanslılar'la cihad ederken şehit düşen Battal Gazi'nin soyundandır ve İslâmî adı Ahmed'dir[2]. Ancak kronolojik olarak bunların doğru olmadığı bilinmektedir. Ayrıca 322 (934) yılından beri hristiyan hakimiyetinde olan Malatya'dan 360 (970-71) yılında böyle bir mücahid grubunun çıkması mümkün görünmemektedir.

Ortaçağın en güvenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esîr ise Dânişmend'in asıl adının Taylu olduğunu, Türkmenler'e öğretmenlik yaptığını ve zamanla hükümdarlığa kadar yükseldiğini söyler[3].

Gaffarî, Aksarayî ve Müneccimbaşı tarafından da kabul edilen bu gö-

---

(1) İbn Bîbî, *el-Evâmiru'l-Alaiyye fi'l-Umûri'l-Alaiyye*, (nşr. Adnan Erzi, tıpkı basım), Ankara 1956, s. 11.

(2) Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler" *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 468.

(3) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (trc. Abdülkerim Özaydın), X, s. 248, İstanbul 1987.

rüşü esas alan tarihçiler, onun Türkmen asıllı (Danişmend Taylû b. Ali et-Türkmanî) olduğunda müttefiktirler(4).

1063 yılından iitibaren Sultan Alparslan'ın hizmetine giren Danişmend bilgeliği, cesareti ve yiğitliğiyle onun dikkatini çekmiş ve en güvenilir emîrleri arasında yer almıştır. Malazgirt savaşına da katılan Danişmend Ahmed Gazi, zaferin kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Sultan Alparslan barış teklifinin Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tarafından reddedilmesi üzerine Artuk, Saltuk, Mengücük, Danişmend, Çavlı ve Çavuldur adlı emirleriyle yüksek bir yerden Bizans ordugâhını gözetledikten sonra savaşla ilgili olarak onların görüşlerini sordu. Bunun üzerine Dânişmend yer öpüp: *"Müsaade ederseniz arzedeyim"* dedi ve şunları söyledi:

"Bugün çarşambadır, saadetle geri dönelim. Bugün ve yarını silâhlarımızı hazırlamakla geçirelim. Elbiselerimizi temizleyip zemzemle yıkanmış kefenlerimizi hazırlayalım. Cuma günü hatiplerin minberlerde "Ya Rabbi, İslâm ordularını mansûr ve muzaffer eyle!" diye duâ ettikleri zaman, ihlasla tekbir getirip küffarın üzerine saldıralım; eğer şehitlik saadetine erişirsek: "(Bu) ne güzel mükâfat"(5) *ve eğer galip ve muzaffer olursak: "Bu ne büyük başarıdır"*(6).

Bu veciz sözlerden sonra bütün beyler, Danişmend'in fikrini beğenip geri döndüler. Kararlaştırılan zaman gelince tekbir getirerek düşmanın üzerine saldırdılar ve galip geldiler(7).

Bazı tarihçiler kalem erbabının komutan olamayacağını, Danişmend Gazi'ye sadece okuma-yazma bildiği için Danişmend denildiğini söylerlerse de biz, onun zaman zaman başka örneklerini de gördüğümüz gibi hem âlim, hem de mücâhit vasfını haiz müstesnâ şahsiyetlerden biri olduğu kanaatindeyiz. Yukarda Malazgirt savaşıyla ilgili olarak Reşidüddin'in *Câmi'ü't-Tevârih* adlı eserinden iktibas ettiğimiz satırlar da onun bu özelliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sultan Alparslan savaşa katılan emirlerinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri yerlerin kendilerine ıkta edileceğini

(4) Gaffârî, *Târihi Cihanârâ*, Tahran 1343, s. 132; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 17; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel* (trc. Ali Öngül, basılmamış doktora tezi), İstanbul 1986, s. 201.

(5) Kehf Sûresi, âyet 31.

(6) Tevbe Sûresi, âyet 111.

(7) Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, (nşr. Ahmed Ateş), s. 33-34, Ankara 1960.

bildirmişti. Zaferi müteakip fetihlere girişen beyler, Anadolu'nun muhtelif şehirlerini fethederek buralarda kendi adlarıyla anılan beylikler kurmuşlardı. Danişmend Ahmed Gazi de zaferi müteakip Sivas'a geldiğinde şehri harap halde bulmuştu. Çünkü imparator Malazgirt seferi sırasında burayı tahrip etmişti. Danişmend Gazi fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'a girdi ve Danişmendli hanedanını kurdu (1071). Daha sonra Sivas'ı bir üss olarak kullanarak Çavuldur, Tursan, Kara Doğan, Osmancık, İltekin ve Karatekin adlı emîrleriyle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Develi ve Çorum'u zaptederek Danişmendli topraklarına kattı(8).

Bazı kaynaklar Danişmend Gazi'nin Süleymanşah'ın dayısı olduğunu kaydederler(9). Onun Selçuklu ailesiyle akraba olması, kurduğu devletin Anadolu'da halkın sempatisini kazanmasında etkili olmuştur. Hayatı cihad ve fetihlerle geçen Danişmend Gazi'nin ölüm tarihi de kesin olarak belli değildir. Süryani Mihail onun 1085'te Kapadokya'ya hakim olduğunu söylemektedir(10). Danişmend Gazi'nin oğlu ve halefi Gümüştekin Gazi'nin Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın ölümünden (479/1086) sonra Anadolu'daki bazı yerleri ele geçirdiğine dair bilgiler ve ona ait sikkeler(11) dikkate alınırsa Danişmend Gazi'nin 477'de (1085) vefat ettiği söylenebilir(12).

Gümüştekin Gazi daha çok Haçlılar ve Rumlar'la yaptığı mücadelelerle temayüz etmiştir. Mayıs 1097 tarihinde İznik'i kuşatan Haçlılar, müstahkem surlarla çevrili şehri sıkıştırmaya başladılar. Bu sırada Malatya muhasarasıyla meşgul olan Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan, bunu duyunca süratle başkenti İznik'e hareket etti. Fakat güçlü Haçlı orduları karşısında tutunamadı. İznik'i kendi kaderine bırakarak Anadolu içlerine çekildi (19 Haziran 1097). Bu arada muhtelif yörelerdeki Türk beylerine de haber gönderip yardıma çağırdı; Gümüştekin Gazi ve Kayseri emîri Hasan ile ittifak yaptı. Bu müttefik Türk kuvvetleri, 17 Receb 490/30 haziran 1097 günü Es-

(8) Zahîreddin Nişâbûrî, *Selçuknâme*, s. 25, Tahran 1332; Reşidüddin, *Aynı eser*, s. 38; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsâyeretü'l-Ahyar*, s. 17; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, s. 58, 74, İstanbul 1944.

(9) İbn Şeddâd, *Alaku'l-Hatîra*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Revan nr. 1564, I, vr. 66a.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 113.

(10) Süryani Mikhail, Khronik (1168-99) *Süryani Keşiş Mihail'in Vekayinâmesi*, (trc. H. Anareasyan), TTK. Ktb. II, s. 30.

(11) Ahmed Tevhid, *Merkûkât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, s. 84-85.

(12) Danişmend Gazi hakkında geniş bilgi ve bibliyoğrafya için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Danişmend Gazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, s. 467-69.

kişehir ovasına çıkan vadiyi kestiler. Haçlılar, böyle bir mukavemettle karşılaşacaklarını sanmıyorlardı. Eskişehir ovasında cereyan eden savaşta her iki taraf da yiğitçe savaştı. Kılıç Arslan zırhlı birliklerden oluşan Haçlı ordusunu yenemeyeceğini anlayınca geri çekilmeye karar verdi.

İleri harekâta devam eden Haçlılar, Ağustos ortalarında Konya'nın Meram ovasında birkaç gün dinlendikten sonra Ereğli'ye gittiler. Kılıç Arslan, burada da Gümüştekin Gazi ve Emîr Hasan ile birlikte Haçlılar'ın önünü kesti. Fakat savaşa girmediler ve Ereğli'yi hristiyanlara bırakarak çekildiler[13].

Gümüştekin Gazi bir yandan Haçlılar ve Rumlar'la mücadele ediyor, öte yandan da hâkimiyet sahasını genişletmek için Malatya'yı ele geçirmek istiyordu. Danişmendliler muhtemelen Sivas'ı fethettiği yıldan itibaren Malatya'yı da fethetmek için uğraşmış ancak muvaffak olamamışlardı. Danişmendliler'in Malatya'yı zaptedememelerinin sebebi, belki de Sultan Melikşah'ın Anadolu'yu kendi hâkimiyeti altına almak üzere Porsuk ve Bozan'ı bu bölgeye sevketmesi, ayrıca Malatya hâkimi Gabriel'in Bağdat'a giderek Sultan Melikşah'ın himayesini elde etmiş olmasıydı[14].

Danişmendli Gümüştekin Gazi'nin Malatya'yı ele geçirmek istediği yıllarda Bizans imparatoru Alexios Komnenos ile anlaşarak batıyı emniyet altına alan Sultan Kılıç Arslan da 1095 yılında Malatya'yı kuşatmış fakat Haçlılar'ın başkent İznik'i muhasara etmeleri üzerine süratle İznik'e hareket etmişti. Haçlılar'ınn Anadolu'yu geçerek Suriye'ye doğru ilerledikleri sırada, Gabriel ile irtibat kurduklarını öğrenen Gümüştekin Gazi 491 (1098) yılında büyük bir orduyla Sivas'tan Malatya'ya yürüdü ve şehri muhasaraya başladı. Üç yıl devam eden kuşatma sonunda Gümüştegin Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini anlayan Gabriel, Urfa'da Thoros'un başına gelenleri düşünerek Kont Baudouin de Boulogne'a başvurmaktan çekindi ve Ermeniler'e karşı daha anlayışlı davranan Antakya prinkepsi Bohemund'a haber gönderip yardım istedi ve kızı Morphia'yı kenndisine vereceğini bildirdi. Yardım çağrısını alan Bohemund 1100 yılı Ağustos ayında kuzeni Salerno kontu Richard ve üç yüz şövalye ile Malatya'ya hareket etti. Ancak Ermeni-

(13) Annna Komnena, *The Alexiad*, s. 342; London 1969; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant D. Andreasyon, s. 218 Ankara 1987; (Burada Ereğli'de Haçlılar'ın bozguna uğratıldığı kayıtlıdır); Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), I, s. 142-145; Ankara 1986; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 101-103.

(14) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 133.

ler, Franklar'ın Malatya'ya yerleştikten sonra kendilerini buradan uzaklaştıracaklarından korkarak Gümüştekin Gazi'ye gizlice haber gönderdiler. Ayrıca Gabriel de Bohemund'u davet ettiğine pişman olmuştu. Bu yüzden onu hemen şehre sokmayıp Gümüştekin Gazi gelinceye kadar oyalamak istiyordu.

Gümüştekin Gazi onun yaklaşmakta olduğunu haber alınca gerekli tedbirleri aldı ve askerlerini pusuya yatırdı. Bohemund olup bitenlerden habersiz olarak Malatya'yı Aksu vadisinden ayıran dağlık bölgeye ihtiyatsızca girdi. Pusuda beklemekte olan Gümüştekin Gazi, ansızın etrafını sardı. Çok kısa süren çetin bir savaştan sonra bütün Haçlı ordusunun büyük bir kısmı imha edildi. Müslümanların korkulu rüyası ve birinci haçlı seferinin güçlü siması Bohemund kuzeni Richard ve ileri gelen adamları esir alındı. Zincire vurulan Bohemund ile kuzeni önce Sivas'a daha sonra da Niksar'a götürülerek hapsedildi (493/1100)(15).

Haçlı liderlerinin maruz kaldıkları bu felâket savaş meydanından kaçmayı başaran bir Haçlı şövalyesi tarafından Urfa kontu Baudouin'e haber verilince, yanındaki az sayıda kuvvetle Bohemund'u kurtarmak için yola koyuldu. Baudouin'in yaklaşması üzerine Gümüştekin Gazi muhasarayı kaldırıp Sivas'a hareket etti. Baudouin Danişmenndliler'i bir müddet takip ettikten sonra Malatya'ya döndü. Gabriel, Baudouin ile anlaşarak ona tâbi olmayı kabul etmiş, bir kısım kuvvetlerini Malatya'da bırakan Baudouin Urfa'ya hareket etmişti(16).

---

(15) Azimî, *Tarih*, (nşr. Cl. Cahen), *"La Chronique Abregee d'Al-Azimî" Joournal Aslatique* Jullet-Semptembre s. 374, 1938; İbnü'l-Kalânisî, *Zeylü Tarih-i Dımaşk*, (nşr. Amedroz), s. 138, Beyrut 1908, s. 138; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 204-205; Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi* (889-1269) tcr. Hrant D. Andreasyon, *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 188; Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, (Eser Süryanice aslından Chabot, J.B. tarafınndan *Chronique* adıyla Fransızcaya, (Paris 1889-1924) Türk Tarihiyle ilgili kısımları da Hrant D. Andreeasyon tarafından Türk Tarih Kurumu için Türkçe'ye tercüme edilmiş fakat henüz neşredilmemiştir. Burada ise TTK için yapılan tercüme esas alınmıştır s. 46-47; *Ananoim Süryani Vekayinâmesi*, (trc. A.S. Tritton) "The First and Second Crusades From an Anonymous Syriac Chroniclee". *Journal of Royal Asiatic Society*, s. 74 January 1933; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, s. 341 vd; Gaffarî, *Tarihi Cihanârâ*, s. 132; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 248; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, (nşr. Sami Dehhan) Dımaşk 1373/1974, II, s. 145; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 247-249; H. S. Fink, "The Foundation of the Latin States, 1089-1118", *A History of the Crusades*, s. 343; V.B. Stevenson, *The Crusades in The East*, Cambridge 1907, s. 7.

(16) Stevenson, *Aynı eser*, s. 73; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 63-64, İstannbul 1974.

Haçlılar'ın Türkler karşısında kesin olarak mağlup olmaları ve önde gelen Haçlı liderlerinin esir düşmesi, Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı ve yeni Haçlı kafilesinin yola çıkmasına sebep oldu. Normanlar ve Lombardlar'dan müteşekkil bir Haçlı ordusu, yaz başlarında İzmit üzerinden Eskişehir'e, oradan da Ankara ve Çankırı yoluyla Amasya ve Niksar'a gidecekti. Fakat yolda Raimund'un tavsiyelerine uyarak Kastamonu'ya hareket ettiler. Kastamonu'dan da Kızılırmak üzerinden Danişmendli topraklarına yürüdüler. Endişeye kapılan Gümüştekin Gazi, Kılıç Arslan ile ittifak yaptığı gibi Halep meliki Rdvan'dan Mardin, Meyyafarikîn, Âmid, Harput, Erzincan ve Divriği emirlerinden de yardım istedi.

5 Ağustos 1101 tarihinde Merzifon-Amasya arasında meydana gelen savaşta yorgun ve bitkin düşen haçlı ordusu, bozguna uğratılarak bol miktarda ganimet ele geçirildi. Bu zafer, Türkler'in cesaretini artırırken Haçlılar'ı da umutsuzluğa düşürdü[17].

Gümüştekin Gazi Haçlılar karşısında kazanılan zaferden sonra Malatya'yı yeniden muhasara etmeye başladı. Gabriel, Urfa kontu Baudouin'e güvenerek Danişmendliler'e teslim olmamakta ısrar ediyordu. Gabriel, kızı Morphia ile evlenen Baudouin du Bourg'dan yardım istemiş, ancak Gabriel vassâllik statüsüne bağlı kalmayarak bağımsız hareket etme temayülünde olduğundan veya Türk emîrlerinden korktuğu için ona yardımcı olamamıştır[18]. Malatya İslâm hâkimiyetinden çıktıktan sonra buradaki müslümanlar imha edilmiş ve yerlerine Ermeni ve Süryaniler yerleştirilmişti.

Gabriel zalimce davrandığı için halk ondan nefret ediyordu. Vaktiyle Kılıç Arslan şehri kuşattığı zaman Gabriel ile Rumlar Türkler'e teslim olmaktan yana oldukları için bazı Süryanî papazlarını öldürmüşlerdi. Bundan dolayı şehirde büyük karışıklıklar çıkmıştı. Gabriel ile Rumlar, Süryanî ve Ermeniler'den şüphelendikleri için zulüm ve işkenceyle mallarını müsadere ediyorlardı. Gümüştekin Gazi'nin bütün yaz devam eden muhasarası da kıtlığa sebep olmuştu. Süryanîler daha önce Malatya metropolitini Gabriel'e gönderip bu duruma bir son vermesini ve hristiyanlar arasında barış sağlamasını istemişler, Gabriel ise bunu hainane bir tertip olarak kabul edip met-

(17) Azimî, *Tarih*, s. 375; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, IX, s. 114, Haydarabad 1359; Aksarayî, *Aynı eser*, s. 27; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*, s. 208; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 18 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 141-142.

(18) Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, s. 46-47; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 32; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 65.

ropolitle beraber ileri gelen Süryanîler'i öldürmüştü. Bundan dolayı intikam hisleriyle dolan Süryanî askerler öfkelenip kapıları açtılar ve Danişmendli Gümüştekin Gazi hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi, herkese huzur ve emniyett içinde evlerine ve işlerinin başına dönebileceklerini söyledi.

Halka gıda yardımı yaptığı gibi çiftçilere tohumluk ve öküz dağıttı (18 Eylül 1102). Gabriel öldürülerek zindanlara doldurduğu insanlar salıverildi. Gümüştekin Gazi, Malattya'da huzur ve emniyet içinde büyük bir kalkınma seferberliği başlattı. Malatya onun devrinde en mesut devirlerindenn birini yaşamıştır[19].

Antakya prinkepsi Bohemund ile kuzeni Richard de Salerno'nun esir alınmasından sonra meydana gelen gelişmeler, o zamana kadar Haçlılar'a karşı birlikte cihat eden iki Türk hükümdarını birbirine düşürdü. Bohemund'un esir düştüğünü öğrenen Bizans imparatoru Alexios Komnenos, bu tehlikeli düşmanını kontrol altına almak için seferber oldu ve Gümüştekin'e haber gönderip onu kendisine teslim ettiği takdirde ikiyüzaltmış bin Bizans altını vermeyi vaat etti. Bu müzakerelerden haberdar olan Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan Gümüştekin'e hem Anadolu sultanı hem de müttefiki olduğunu söyleyerek Bizans imparatorundan alınacak bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini bildirdi.

Bizans imparatoruna teslim edilmekten korkan Bohemund ise Gümüştekin'e kurnazca yaklaşıp eğer Alexios'un teklifini reddeder ve bunun yarısı kadar bir meblağa razı olursa Antakya Prinkepsliği, Urfa Kontluğu ve Kudüs Krallığı'nın kendisiyle ittifak tesis edeceğini ve Bizans hakimiyetindeki bazı toprakları ele geçirmesine yardımcı olacağını, Antakya'nın eski hakimi Yağısıyan'ın ailesini serbest bırakacağını söyleyerek onu ikna etti. Bunun üzerine Bohemund Urfa, Antakya ve Sicilya'daki dost ve akrabalarına haber gönderip kurtulması için gerekli olan 100.000 altını toplayıp Malatya'ya getirmelerini istedi.

Bizans imparatorunun teklif ettiği fidyenin yarısını Kılıç Arslan'a kaptırmak istemeyen Danişmendli Gümüştekin Gazi, Bohemund'un dost ve akrabalarının getireceği daha az fidyeyi kabul ederek, onu 1103 yılı Paskalya

(19) Süryani Mihail, *Vekayinâme*, s. 47; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, ss. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* X, s. 248-249; Bar Hebraeus, *Aynı eseer*, II, s. 341-343; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), 99-102, İstanbul 1979; Stevenson, *The Crusades in The East*, s. 73.

yortusundan kısa bir müddet önce Malatya'da serbest bıraktı[20]. Bohemund'un fidyesi, Baudouin du Bourg, Patrik Bernard, Gogh Vasil ve Bohemund'un İtalya'daki akrabaları tarafından temin edilmişti. Kılıç Arslan buna çok öfkelendi. Hem parayı kaybetmiş hem de aleyhinde güçlü bir ittifak oluşmuştu. Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a Gümüştekin'in Haçlılarla anlaşma yaparak hem kendini küçük düşürdüğünü hem de müslümanlara leke sürdüğünü söyledi. Ayrıca Gümüştekin'e haber gönderip hatasının bağışlanmasını istiyorsa Bohemoond'u kendisine teslim etmesi gerektiğini bildirdi. Ancak Gümüştekin Bohemund ile yaptığı anlaşmaya sadık kaldı.

Bohemund Antakya'ya döner dönmez müslümanların hâkimiyetindeki topraklara saldırıya geçti. Pek çok müslümanı öldürdüğü gibi vergi adıyla mallarını müsadere etmek suretiyle ödediği fidyenin kat kat fazlasını çıkardı. Bundan dolayıdır ki, İbnü'l-Esîr haklı olarak: *"Gümüştekin bu hatalı hareketiyle müslümanlara yaptığı iyiliklerin silinip yok olmasına sebep oldu."* diyerek onu tenkit eder[21].

Bu sırada Haçlılar'ın zulüm ve işkencelerinden bıkan Ermeniler'in daveti üzerine Elbistan'ı zaptederek onları Haçlı zulmünden kurtaran Kılıç Arslan, Antakya üzerine sefere hazırlanırken Danişmend Gazi'nin Bohemund'u yüzbin altın fidye karşılığında serbest bıraktığını öğrenince, seferden vazgeçerek süratle Gümüştekin'in üzerine yürüdü ve Maraş yakınlarında onu hezimete uğrattı (496 Zilkade/Ağustos 1103). Bu bozgun Gümüştekin Gazi'nin itibarını çok sarstı[22].

Bu olaydan yaklaşık iki yıl sonra Gümüştekin Gazi, Sivas'ta öldü. Urfalı Mateos (*Vekayinâme*, s. 225) onun 23 Şubat 1104-21 Şubat 1105 tarihleri arasında Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî (*Ebu'l-Farac Tarihi*, II, 345) ile Müneccimbaşı (*Sahaifü'l-ahbâr*, II) ise 1105-1106 yılında öldüğünü söylerler. Kabri Niksar'da olup türbesi kitabesizdir. Tokat'ta Garipler Camii olarak bilinen camiin de onun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Oniki

(20) Azimî, *Tarih*, s. 375; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 221; Vardan, *Türk Fütuhatı tarihi*, s. 188; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 281; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 341-343; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*, s. 208; Stevenson, *The Crusades in The East*, s. 74; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 31-32; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 114; Urfalı Mateos Richard'ın Bizans İmparatoruna teslim edildiğini söyler.

(21) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 281.

(22) İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 145; Aksarayî, *Aynı eser*, s. 28; Vardan, *Aynı eser*, s. 189; osman Turan, *Aynı eser*, s. 107.

oğlu vardı[23]. Zahid ve muttakî bir emir olan Danişmend Gazi iyi bir insandı. Halka çok iyi davranırdı. Hristiyanlar bile ondan övgü ile söz ederlerdi. Ülkeyi mâmur ve müreffeh bir hâle getirmek için çok çalıştı.

2. Emir Gazi:

Gümüştekin Gazi'nin ölümü üzerine Kılıç Arslan yıllar önce göz diktiği Malatya'yı ele geçirmek için seferber oldu. 28 Haziran 1105 (veya 1106) tarihinde başlattığı muhasarayı şehri zaptedinceye kadar sürdürdü. Şehrin kuzeydoğusunda kurduğu muhasara âletleri ve mancınıklarla birkaç şiddetli hücumda bulunduktan sonra Danişmend Gazi'nin oğlu Yağısıyan (başka bir rivayete göre İsmail b. Danişmend'in oğlu Sungur) şehri teslim etmek zorunda kaldı (2 Eylül 1105 veeya 1106)[24].

Gümüştekin Gazi'nin ölümünden sonra hanedanın başına büyük oğlu Emîr Gazi geçti. Urfalı Mateos, onun bütün kardeşlerini öldürerek tahta geçtiğini yazar[25].

Selçuklular'ı metbû tanıyan Emîr Gazi, Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümü üzerine meydana gelen iktidar boşluğundan ve oğulları arasında başlayan taht kavgalarından yararlanarak hâkimiyet sahalarını genişletmeye teşebbüs etti. Bu mücadele sırasında Kılıç Arslan'ın oğlu Arapşah, Gazi'nin oğlu Muhammed'i esir etti. Fakat Emîr Gazi, sonunda Arapşah'ı mağlup ederek oğlunu kurtardı[26].

Emîr Gazi, Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında damadı Mesud'u destekliyordu. Türkiye Selçuklu sultanı Şehinşah Afyonkarahisar yakınlarında Bizans imparatoru Alexios Komnenos ile imzaladığı anlaşmayı müteakip Konya'ya dönerken Danişmendli Emîr Gazi ve bazı Selçuklu emîrleri tarafından desteklenen Mesud, kardeşinin üzerine büyük bir ordu sevketti. Şahinşah bundan haberdar olunca imparatora sığınmak için kaçarken Akşehir yakınlarında yakalanarak gözlerine mil çekildi

(23) Urfalı Mateos, *Aynı eser*, s. 225; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 51, İstanbul 1928, Runciman (II, 89) Onun 1106 yılında öldüğünü söyler.

(24) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 345; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 209; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 89-90; Honigmann, "Malatya", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 236; Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 469; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 107.

(25) Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 225.

(26) İ.H. Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, 22.

ve Mesud, kayınpederi Emîr Gazi sayesinde Selçuklu tahtına çıktı (1116).

Emîr Gazi 1119 Mayısında yedibin kişilik bir orduyla Antakya üzerine bir akın düzenledi. Antakya prinkepsi Roger onun üzerine yürüdüyse de perişan oldu ve Türkler Haçlı topraklarını yağmaladılar[27].

Oğlu Tuğrul Arslan adına Malatya'yı idare etmekte olan Kılıç Arslan'ın dul karısı Ayşe Hatun ile evlenmiş olan Belek Gazi, Mengücüklüler'e ait Kemah'ı istilâ etti. Ancak Belek'in Haçlılar'la mücadele etmesini fırsat bilen Mengücük oğlu İshak, Kemah'ı geri aldı. Belek, Haçlılar'a karşı düzenlediği seferden döner dönmez, Mengücüklüler'in üzerine yürüdü (1119).

Mengücüklü İshak, Belek'e mukavemet edemeyeceğini bildiği için bizans'ın Trabzon dükü Konstantin Gabras'a sığındı ve onunla ittifak yaptı. Bunun üzerine Belek de Danişmendli Emîr Gazi ile işbirliği yaptı. İki taraf Erzincan yakınlarında Serman (Şiran) denilen yerde karşı karşıya geldi ve Mengücüklü İshak ile müttefiki Konstantin Gabras'ın kuvvetleri büyük ölçüde imha edildi. Binlerce kişi esir alındı. Gabras ile İshak da esirler arasındaydı. Gabras otuzbin altın (Süryanî Mihail'e göre doksan bin altın) fidye ödeyerek kurtulurken İshak da Danişmendli Emîr Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı. Mengücüklü İshak, uzun süre Danişmendliler'in nüfuzu altında kaldı. Aynı şekilde Gabras da Bizans'a karşı Danişmendliler'e sığınmış ve onların hizmetine girmiştir[28].

Danişmendli Emîr Gazi, damadını tahta çıkardıktan sonra da Anadolu'daki olaylara müdahale etmeye devam etti. Kılıç Arslan'ınn Malatya'yı ele geçirmesiyle siyasî kudretleri zayıflayan Danişmendliler, Emîr Gazi zamanında Anadolu'da üstünlük ve hâkimiyeti ele geçirmeye çalıştılar. Emîr Gazi Artuklu Belek'in 1124'te ölümü üzerine Selçuklular'ın Malatya meliki Tuğrul Arslan ile Harput emîri Süleyman arasındaki ihtilaflardan yararlanarak Malatya'ya hücum etti (13 Haziran 1124). Bir ay devam eden kuşatmadan netice alamayınca, oğlu Muhammed'i orada bırakarak geri döndü. Muhammed şehre yakın bir yerde karargâh kurarak giriş-çıkışları kontrol altına aldı ve kuşatmaya altı ay daha devam etti.

(27) Süryani Mihail, *Aynı eser*, s. 66.

(28) İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 202; İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, s. 67; Süryani Mihail, *Aynı eser*, s. 67; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*,, s. 106, 109; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 172; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162-163; Osman Turan *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 50, İstanbul 1973; M. H. Yınanç, "Belek", *İslam Ansiklopedisi*, II, s. 470; F. Sümer, "Mengücükler", *İA*, VIII, s. 714; Osman Turan, "Süleymanşah II", *İA*, XII, s. 212.

Muhasaranın uzaması şehirde kıtlığa sebep oldu. Halk aç ve perişan bir halde kedi, köpek ve ağaç yaprakları yemeğe başladı. Tuğrul Arslan, Franklar'dan yardım istedi. Ancak onlar söz verdikleri halde Haleb'i muhasara etmekle meşgul oldukları için gelemediler ve kendi adlarına bu çok önemli fırsatı değerlendiremediler. Bunun üzerine Tuğrul Arslan ile annnesi Ayşe Hatun, Minşar kalesine çekilerek şehri Emîr Gazi'ye teslim ettiler (10 Aralık 1124). Halk, bu kıtlıklar sebebiyle perişan bir durumdaydı. Emîr Gazi onları teselli ederek çiftçilere tohumluk verdi, koyun ve sığır dağıttı.

Şehirde refah seviyesi yeniden yükselmeye başladı. Böylece Kılıç Arslan'ın Gümüştekin Gazi'den aldığı Malatya tekrar Danişmendliler'in eline geçti. Emîr Gazi'nin Malatya seferine Türkiye Selçuklu sultanı Mesud da katılmıştı. Bunu bir ihanet olarak kabul eden kardeşi Melik Arab öfkeyle Sultan Mesud'un üzerine yürüdü. Ancak Sultan Mesud kayınpederi Emir Gazi'nin desteğiyle onu mağlup etti (1126). Melik Arab ertesi yıl yeniden onlara karşı sefere çıktıysa da yine bozğuna uğradı (1127) ve Kayseri ile Ankara Danişmendlilerin eline geçti. Emîr Gazi Malatya'yı zaptettikten sonra, Artuklu hâkimiyetindeki Harput üzerine yürüdü. Ancak Davud b. Sökmen'in daha erken davranarak Harput'a hâkim olduğunu görünce Hanzit yöresini yağmalayıp Davud üzerine yürüdü[29].

Bu mücadele sonunda kârlı çıkan taraf hiç şüphesiz Danişmendliler oldu. Sultan Mesud kayınpederi sayesinde tahtını korumayı başarırken, Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu toprakları Danişmendliler'in eline geçti. Anadolu'nun en güçlü devleti hâline gelen Danişmendliler, 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına aldılar[30].

Ermeni prensi Thoros, 1129 yılında ölünce, Emîr Gazi Çukurova (Kilikya)'ya müdahale etti. Ertesi yıl Antakya prinkepsi II. Bohemund Ermeni Leon'un topraklarına girip Anazarva'yı (Aynüzarba bugünkü Dilekkaya Kalesi) işgal edince I. Leon, Emîr Gazi'ye haber gönderip yardım istedi. Emîr Gazi, bu daveti kabul ederek Çukurova'ya hareket etti. Bohemund da bu gelişmelerden habersiz olarak Çukurova topraklarına girince pusuya düşürülerek ordusuyla birlikte imha edildi, Haçlılar'dan kurtulan olmadı. Bohemund'un başı kesilerek mumyalandıktan sonra pek çok değerli ganimet ve

(29) Azimî, *Aynı eser*, s. 394; Süryani Mihail, *Aynı eser*, s. 82-84; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 89-90.

(30) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 367; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, 89-90; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 173.

hediyelerle birlikte Abbasî halifesine (başka bir rivayete göre büyük Selçuklu sultanına) gönderildi (21 Ağustos 1130). Garip bir tesadüf eseri olsa gerek Gümüştekin Gazi, I. Bohemund'u, oğlu Emîr Gazi de onun oğlu II. Bohemund'u esir almıştır(31).

Emîr Gazi, daha sonra 1131'de tekrar Çukurova seferine çıktı. Ermeni Leon yıllık haraç vermeyi kabul etti. Emîr Gazi'nin dönüşte Sümeysat'ın kuzey doğusundaki Gouris kalesini kuşattığı haber alındı. Bunun üzerine Kont Joscelin kendisi ağır yaralı olduğu için aynı adı taşıyan oğlunun kumandasındaki bir orduyu Danişmendliler üzerine sevketmek istedi. Ancak oğlu Türk birliklerinin çok güçlü olduğunu söyleyerek bu görevi kabul etmeyince adamlarını çağırıp kendisi için bir sedye yaptırdı ve bu vaziyette ordunun başında sefere çıktı. Fakat yolda öldü. Emir Gazi Joscelin'in ölümünü haber alınca büyük bir âlicenaplık göstererek savaşı durdurmuş ve Franklara baş sağlığı dilemiştir. Onun Çukurova'da bulunmasından istifade eden Bizanns imparatoru Ioannnes Komnenos, Kastamonu'yu istilâ etti. Fakat Emîr Gazi, 1132'de bu yöreyi tekrar geri aldı. Tahtı ele geçirmek için imparatora isyan eden kardeşi Isaak Komnenos da Emîr Gazi'ye sığındı. Emîr Gazi onu gayet iyi karşıladı ve Trabzon dükü Konstantin Gabras'ın yanına gönderdi. Haçlılar'a, Ermeni ve Rumlar'a karşı kazandığı zaferler, onun Anadolu hükümdarları arasında mümtaz bir mevki elde etmesine sebep oldu.

Abbasî halifesi Müsterşid ile Büyük Selçuklu sultanı Sencer, Emîr Gazi'ye Melik ünvanının tevcih edildiğini gösteren bir menşurla birlikte bir kös, bir gerdanlık ve bir altın âsâ dört siyah sancak göndererek bölgedeki hakimiyetini tasdik ettiler. Ancak elçi bu menşur ve hediyeleri getirdiğinde, Emîr Gazi ölüm döşeğindeydi ve birkaç gün sonra 528 (1134) tarihinde öldü(32).

Emîr Gazi Danişmendliler'in en güçlü hükümdarlarından biriydi. Cesur, zeki ve faziletli bir hükümdardı. Ülkenin her tarafında huzur ve asayişi sağlamış, Selçuklu topraklarının bir bölümünü de kendi hâkimiyeti altına alarak Anadolu'nun en nüfuzlu hükümdarı olmuştu.

---

(31) *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 99-100; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 367; Cahen, *Aynı eser*, s. 107; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 150.

(32) Azimî, *Tarih*, s. 409; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 367; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 99-100; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 172 Runciman, *Aynı eser*, II, 173; Cahen, *Aynı eser*, s. 217; Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 22; Irene Melikof, "Danişmendids", *EI*^{2} (İng.) s. 110.

3. Melik Muhammed:

Emîr Gazi'den sonra Dannişmendli tahtına büyük oğlu Melik Muhammed geçti. Abbasî halifesi Müsterşid ve Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in gönderdiği menşur, altın âsâ ve diğer hediyeler Melik Muhammed'e verilerek Malatya'da hükümdar ilân edildi. Emîr Gazi'nin Muhammed'den başka Yağıbasan, Yağan ve Aynüddevle adlarında üç oğlu daha vardı. Muhammed tahta geçince kardeşleri Aynüddevle ve Yağan isyan etti. Melik Muhammed, hükümdarlığının ilk yıllarında bir yandan kardeşleriyle, bir yandan da Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı.

İmparator Ioannes Komnenos Danişmendliler arasındaki taht kavgalarından istifade ederek 529 (1135) yılında Kastamonu ve Çankırı'yı işgal etti. Ancak Sultan Mesud ile ittifak yapan Melik Muhammed, Bizans kuvvetlerinin çekilmesi üzerine bu yöreyi tekrar topraklarına kattı. Melik Muhammed, 1135'de isyan eden kardeşi Yağan'ı öldürdü, Aynüddevle ise Malatya'ya kaçtı. Melik Muhammed, 1136-1137 yıllarında büyük bir orduyla Maraş'a girdi, Keysûn ve civarını yağmalayıp bazı köyleri tahrip etti(33).

Ancak Baudouin, 1137'de Bizans imparatoru Ioannes'tenn yardım isteyince, Melik Muhammed geri çekildi. Daha sonra Malatya'ya hâkim olan kardeşi Aynüddevle üzerine yürüyerek Elbistan ve Ceyhun yörelerini aldı. Aynüddevle, önce Malatya civarındaki Hanzit'e oradan da Âmid (Diyarbekir)'e kaçtı. Fakat buralarda da tutunamayarak Haçlı kontu Joscelin'e sığındı. Melik Muhammed'in bu seferi Sultan Mesud'a Haçlı hâkimiyetindeki Maraş'a hücum ederek köyleri yakıp yıkma imkânı verdi (1138). Melik Muhammed 1139'da tekrar Çukurova'ya taarruz edip Feke ve Gabon gibi bazı kaleleri ele geçirdi(34).

Bizans imparatoru Ioannes, Danişmendliler'i Bitinia ve Paflagonya'dan çıkarmaya çalıştı. Daha sonra Konstantin Gabras ile anlaşınca Danişmendliler'in merkezi Niksar'ı ele geçirmek ümidiyle sefere çıktı ve sıkıntılı bir yolculuktan sonra Niksar'a gelerek şehri kuşattı. Fakat Niksar müstahkem bir şehirdi. Bu dağlık yörede ikmal yollarını açık bulundurmak kolay değildi. Ioannes bir taraftan çok sayıda askerinin ölmesi, bir yandan da kardeşi Isaakios'un oğlu Ioannes'in Selçuklular'a sığınması ve müslüman olarak

(33) Urfalı Mateos, *Aynı eser*, s. 287; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 173.

(34) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 375; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 174-175.

Mesud'un kızıyla evlenmesi onu şaşkına çevirdi. Uzun süren muhaşaradan hiçbir netice elde edemeden 1141 yılı başlarında İstanbul'a döndü. Böylece Bizans büyük umutlar bağladığı bu seferden de eli boş dönmüş oldu(35). Fakat 1141'de yeniden harekete geçerek Uluborlu ve Beyşehir Gölü üzerinden Antalya'ya giden yolu ele geçirmiştir.

Danişmendliler, 1140'da Kasianus yöresi ve Karadeniz bölgesini Rumlar'dan geri aldılar. Melik Muhammed daha sonra güneye yönelerek Elbistan'a hücum eden Haçlılar'ı geri püskürttü(36).

Melik Muhammed, 6 Aralık 1143 tarihinde (Süryani Mihail, Vekayinâme s. 119) Kayseri'de öldü(37). Dindâr ve hayırsever bir hükümdar olan Melik Muhammed, Rumlar, Haçlılar ve Ermeniler'le cihat etmiş, başta Abdülmecid b. İsmail olmak üzere çok sayıda din bilginini çeşitli ülkelerden davet ederek Anadolu'da İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştır. Kayseri Ulu Camii'ni (Câmi-i Kebîr) de o yaptırmıştır. Camiin kıble tarafındaki Melik Gazi Medresesi'nde bulunan türbede Melik Muhammed Gazi'nin medfun olduğu söylenir fakat türbenin kitabesi yoktur. Halil Edhem Kayseri Şer'iyye sicillerine istinaden Cami-i Kebîr'in Melik Muhammed Gazi tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir(38). Melik Muhammed yıllardır harabe hâlinde olan Kayseri'yi tamir ettirmiş(39), şehri bir bakıma yeniden tesis ederek burayı merkez yapmıştır.

4. Melik Muhammed'in Oğulları ve Kardeşleri:

Melik Muhammed'in; Zünnun, Yunus ve İbrahim adlarında üç oğlu vardı. Bunlardan Zünnunn'u veliaht tayin etmişti, fakat Sivas meliki olan kardeşi Nizameddin Yağıbasan (Bazı kaynaklarda Yakup Arslan, Yağı Arslan) kardeşi Melik Muhammed'in karısıyla evlenerek Kayseri'de yönetime

(35) Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 21-25; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 176; Cahen, *Aynı eser*, s. 108; Runciman, II, s. 180, 218.

(36) Cahen, *Aynı eser*, s. 108.

(37) İbnü'l-Kalânisî, s. 275; Urfalı Mateos, s. 296; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, (trc. Abdülkerim Özaydın), XI, s. 89; Bar Hebraeus, II, s. 376; Müneccimbaşı, s. 54, 209; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 177-178; Azimî (s. 421) onun 536 (1141-1142) yılında öldüğünü söyler.

(38) Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, İstanbul 1334, s. 17, 29, 30.

(39) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 367.

(40) Azimî, *Aynı eser*, s. 421; İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 275; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II,, s. 376; Cahen, *Aynı eser*, s. 109; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 219; Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 26-27.

hâkim oldu (549/1154). Zünnun, Zamantı'ya kaçmak zorunda kaldı. Fakat bir müddet sonra yeniden Kayseri'ye hâkim olmayı başardı.

Daha önce Artuklular'a ve Haçlılar'a sığınmış olan Aynüddevle, Melik Muhammed'in ölümünden sonra Elbistan ve Malatya'ya hâkim oldu. Zünnun Kayseri'ye, Yağıbasan da Sivas'a hâkim olmuştu. Böylece Danişmendliler üç kola ayrılmış bulunuyorlardı(40).

Bu durum, Türkiye Selçuklu sultanı Mesud'un hâkimiyet sahasını genişletmesine yaradı. Melik Muhammed'in ölümü üzerine hanedan mensupları arasında başlayan taht kavgalarına müdahale eden Sultan Mesud'un Zünnun'u desteklemesi üzerine Melik Muhammed'in kardeşleri Malatya meliki Aynüddevle ile Sivas meliki Yağıbasan ona karşı ittifak yaptılar. Aynüddevle, Yağıbasan'ın desteğiyle Elbistan ve Ceyhan yöresini istilâ edince, Sultan Mesud derhal Sivas'a yürüyüp şehri ele geçirdi ve oğlu Şahinşah'ı Ankara, Çankırı ve Kastamonu valiliğine getirdi. Daha sonra Malatya'ya hareket etti. Şehri üç ay kuşatmasına rağmen hiçbir netice elde edemeden geri döndü (1143)(41).

Bizans imparatoru Ioannes'in 1143'te ölümü üzerine rahatlayan Sultan Mesud, yeniden Danişmendli topraklarına hücuma başladı. 1144'te Aynüddevle'nnin hâkimiyeti altındaki Elbistan ve Ceyhan'ı zaptederek oğlu Kılıç Arslan'ı bu yöreye melik tayin etti. Daha sonra tekrar Malatya'yı muhasara etti, fakat Bizans'ın yeni imparatoru Manuel Komnnenos'un Anadolu'da ilerlemekte olduğunu duyunca kuşatmayı kaldırdı (1144). Sultan Mesud'un genişleme siyaseti Yağıbasan ile Aynüddevle'yi endişelendirdi ve Bizans imparatorundan yardım istemeye mecbur etti(42). Bunun üzerine Manuel, Konya'yı kuşattıysa da netice alamadan ayrıldı (541/1146)(43).

Artuklu Kara Arslan ile beraber Haçlı topraklarına saldıran Aynüddevle, 1151 yılında Gerger, Kâhta, Adıyaman ve Palu'yu ele geçirerek çok sayıda esir aldı. Sultan Mesud'un damadı ve Sivas-Amasya meliki Yağıbasan ise aynı yıl Karadeniz bölgelerinde fetihlerde bulunarak Ünye, Samsun ve Bafra'yı zaptetti. Yeğeni Zünnûn b. Melik Muhammed ise Kayseri'ye hakim oldu.

---

(41) Azimî, *Aynı eser*, s. 421; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 376-377; İbnü'l-Esîr, *Aynı eser*, XI, s. 89; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 178-179; Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 27; Cahen, *Aynı eser*, s. 109; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 219.

(42) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 180.

(43) Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 27-28.

Aynüddevle, 1152 yılında ölünce yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Yağıbasan taziyede bulunduktan sonra onu Sultan Mesud'a karşı birlikte hareket etmeye çağıdı. Bu gelişmelerden haberdar olan Sultan Mesud, Yağıbasan'ı tehdit etti. O da yeğenini desteklemeyeceğine dair kesin söz verdi. Sultan Mesud Yağıbasan'ı kendisine tâbi kıldıktan sonra üçüncü defa Malatya üzerine yürüdü ve şehrin surlarını tahrip etti. Zülkarneyn ise annesiyle birlikte sultanın huzuruna çıkıp af diledi. Sultan da kendine tâbi olmak şartıyla Malatya'da hâkimiyetini devam ettirmesine müsaade etti(44).

Sultan Mesud'un ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıç Arslan geçti (1155). Danişmendli hanedanına mensup iki damadından Yağıbasan'a Ankara, Amasya ve Kapadokya, Zünnûn'a ise Kayseri ve Sivas şehirleri verildi. Fakat kardeşleri tahtta hak iddia ederek ayaklandılar. Bunu fırsat bilen Sivas Danişmendli hükümdarı Yağıbasan, Şahinşah ile yeğenleri Zünnûn ve İbrahim ile Malatya emîri Zülkarneyn'in desteğini sağlayarak büyük bir orduyla Kayseri'ye hareket etti. Kılıç Arslan da onun üzerine yürüdü. İki taraf tam savaşa girmek üzereyken âlimler araya girip müslüman kanı dökülmesine engel oldular ve her iki taraf da ülkelerine döndüler. Fakat Yağıbasan, bir müddet sonra Zengiler'den Nureddin Mahmud'un teşvikiyle Elbistan'a girince, Kılıç Arslan süratle harekete geçti. Yağıbasan, yetmişbin kişiyi Ceyhan dışındaki bölgelere sürerek Kılıç Arslan'ın karşısına çıktı. Yine din adamları araya girip savaşa engel oldular ve iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı (Şaban 550/Ekim 1155)(45).

Bizans imparatoru Manuel, Anadolu'nun genç hükümdarı II. Kılıç Arslan'a ağır bir darbe indirmek maksadıyla yeni bir ittifak tesis etti. 1157'de Bafra ve Ünye'yi topraklarına katmış olan Yağıbasan, buraları Bizans'a iade edip ittifaka girdi. Sultan Mesud'un damadı Danişmendli Zünnun ve Zülkarneyn'in de yer aldığı bu ittifak karşısında Kılıç Arslan Bitinia emîri Süleyman'ı imparatora göndererek anlaşma teklif etti. Fakat red cevabı alınca Yağıbasan'ı ittifaktan ayırmak için Elbistan'ı kendisine bırakmayı vaad etti (1160). Fakat bundan da bir netice alamadı(46).

Malatya meliki Zülkarneyn, 555 (1160) yılında öldü. Yerine oğlu Muhammed geçti ve Kılıç Arslan'a tâbi olarak Malatya'yı idare etti.

(44) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 390; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 190; Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 18; Cahen, *Aynı eser*, s. 109.

(45) Urfalı Mateos, *Aynı eser*, s. 314; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 391; "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 688-689; Cahen, *Aynı eser*, s. 112.

(46) Urfalı Mateos, *Aynı eser*, s. 329.

Erzurum Saltuklu hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızı Kılıç Arslan ile nikâhları kıyıldıktan sonra zengin çeyizleriyle birlikte Erzurum'dan Konya'ya gönderilmişti. Bunu haber alan Yağıbasan, Kılıç Arslan'a düşmanlığı sebebiyle gelin alayına saldırdı ve gelini yeğeni ve Kayseri meliki olan Zünnun ile evlendirmek üzere götürdü. Gelin Kılıç Arslan'a nikâhlı olduğu için İslâm dinine göre başkasıyla evlenmesi caiz olmadığından İslâmiyet'ten irtidad ettirdiler. Kız daha sonra tekrar müslüman oldu ve Zünnun ile evlendirildi. Bu ağır tecavüz karşısında çok öfkelenen Kılıç Arslan, Yağıbasan üzerine yürüdüyse de Bizans kuvvetleri tarafından desteklenen Danişmendli ordusu karşısında mağlup oldu (1162). Bu olayın 1164 veya 1165 yıllarında meydana geldiğine dair rivayetler de vardır. Kılıç Arslan, Yağıbasan karşısında mağlup olunca, Bizans'tan yardım istemek için İstanbul'a gitti ve dönüşünde Yağıbasan'dan intikam almak için harekete geçti[47]. Artuklular'dan Kara Arslan, Necmeddin Alpı, Erzen ve Bitlis emîri Fahreddin Devletşah da onunla birlikte Sivas üzerine yürüdüler ve şehri zaptettiler (1163). Yağıbasan yardım sağlamak için damadı Çankırı Selçuklu meliki Şahinşah'ın yanına gitti ve 4 Ağustos 1164 tarihinde orada öldü. Yağıbasan Danişmendliler'in nüfuzlu hükümdarlarından biriydi. Cesur ve ileri görüşlü, siyasî kabiliyeti hâiz hayırsever ve azimli bir insandı. Niksar'da yaptırdığı medresenin hazîresinde medfundur. Yağıbasan'ın yaptırdığı medrese veya mescide ait bir kitabe bugün mevcuttur[48].

Niksar'da bulunan, 552 (1157-1158) tarihli bir kitabede Yağıbasan'ın künye ve lakapları şöyle sıralanmaktadır: *el-Melikü'l-Âlim, el-Âdil, Nizâmüddünya ve'd-Dîn Ebu'l-Muzaffer Yağıbasan b. Melik Gazi b. Melik Danişmend Zahîru Emîri'l-Mü'minîn.* Adına basılan bir sikkede ise: *el-Melikü'l-Âdil Nizameddin Yağıbasan b. Melik Gazi b. Melik Danişmend Zahîru Emîri'l-Müminin* ibareleri vardır[49]. O, bir takım imar faaliyetlerinde de bulunmuş, Sivas ve Niksar'da cami, türbe ve imarethaneler yaptırmıştı. Cemâleddin Gazi, Muzaffereddin Mahmud, Zahreddin İli, Bedreddin Yusuf adlı çocukları vardı, fakat yerine yeğeni İbrahim'in oğlu İsmail geç-

(47) İbnü'l-Esîr, *Aynı eser,* XI, s. 257-258; Bar Hebraeus, *Aynı eser,* II, s. 399; Müneccimbaşı, *Aynı eser,* s. 55-56; Osman Turan *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* s. 17; Osman Turan "Kılıç Arslan" *İA,* VI, s. 690; F. Sümer "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* (Ankara 1971), III, s. 414; Cahen, *Aynı eser,* s. 119.

(48) Müneccimbaşı, *Aynı eser,* s. 211; İ. H. Uzunçarşılı, *Sivas Şehri,* s. 30; İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler,* I, s. 59, İstanbul 1937.

(49) Halil Edhem, "Melik Gazi", *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası,* 1331, s. 523, İstanbul 1321.

ti[50] ve Cemaleddin Gazi'den[51] başka bütün çocukları Selçuklular'ının hizmetine girdiler.

Yağıbasan'ın ölümü üzerine karısı, Zünnnun'unn onaltı yaşındaki yeğeni İsmail b. İbrahim ile evlenerek onu hükümdar ilân etti (559/1164). Bazı kaynaklara göre Yağıbasan'ın yerine Cemâleddin Gazi adlı oğlu geçti. Çok kısa bir müddet tahtta kaldığı için de tarihçiler ondan bahsetmez. Onu İbrahim b. Muhammed ile oğlu İsmail takip etmiş İbrahim de 564 (1169) yılında vefat etmiştir. Bunun üzerine hanedan mensupları arasında mücadele başladı. Bu sırada Elbistan emîri Mahmud b. Mehdî bağımsızlığını ilân etti. Ayrıca Kayseri meliki Zünnun ile Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim b. Muhammed de aynı maksatla harekete geçtiler. II. Kılıç Arslan, bu fırsattan istifade ederek Danişmendli topraklarını ele geçirmek için seferber oldu ve Elbistan üzerine yürüyerek Danişmendli topraklarını zaptetmeye başladı (1165). Elbistan'ı, Tohma vadisini, Darende ve Gedük yöresini ilhak etti. 1168'de Zünnun üzerine yürüdü ve 1169'da diğer bir rivayete göre 1171 veya 1173'te Kayseri ve Zamantı'da Danişmendli hâkimiyetine son verdi. Zünnun, Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah ve Malatya meliki Efridun Atabeg Nureddin Mahmud'a sığındılar[52].

Kılıç Arslan'ın giderek kuvvetlenmesinden rahatsız olan Nureddin, Danişmendli Zünnun'u, Şahinşah'ı ve Artuklular'ı himaye ederek ona karşı bir ittifak tesis etti. Bir orduyla Sivas'ta bulunan Melik İsmail'e de haber gönderip, Kılıç Arslan'dan Zünnun'a ülkesini iade etmesini istedi. Kılıç Arslan, Nureddin'in elçilerini bir müddet oyaladıktan sonra teklifini reddetti. Bunun üzerine müttefik kuvvetler, Sivas'tan Kayseri istikametinde yola çıkarken Atabeg Nureddin Mahmud da Maraş, Göksun ve Behisni'yi işgal ettikten sonra Sivas'a yöneldi (1172). O yıl Sivas'ta müthiş bir kış hüküm sürmüş ve kıtlık başgöstermişti. İsmail ise ambarlarında buğday stoku bulunduğu halde halka dağıtmamış ve bu yüzden birçok kişi açlıktan ölmüştü. Sonunda halk dayanamayıp isyan etti, İsmail, karısı ve beşyüz adamı öldürüldü, am-

(50) Halil Edhem "Melik Gazi", *TOEM*, s. 464; İ. H. Uzunçarşılı, *Sivaş Şehri*, s. 30; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 202; Cahen, *Aynı eser*, s. 113.

(51) Bazı tarihçiler, Cemal Gazi'nin asıl adının İsmail olduğunu, Tokat ve Amasya civarında iki yıl hüküm sürdükten sonra amcazadesi İbrahim b. Muhammed tarafından bertaraf edildiğini (562/1166) söylerler.

(52) İbnü'l-Esîr, *Aynı eser*, XI, s. 314-315; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 406; Süryani Mihail, *Aynı eser*, XIX, Fasıl 9; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 212-213; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 203.

barları yağmalandı (İsmail'in kabri Niksar'dadır)[53]. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri toplanıp Nureddin'e sığınmış olan damadı Zünnun'u Sivas'a davet etmeye karar verdiler.

Zünnun Nureddin'in yardımıyla meşakkatli bir yolculuktan sonra Sivas'a varıp Danişmendli tahtına çıktı (567/1172) Fakat kısa bir müddet sonra Sultan Kılıç Arslan onun üzerine yürüyünce Zünnun Niksar'a kaçtı ve Nureddin Mahmud'dan yardım istedi. Bunun üzerine Nureddin'in topraklarını istilâ ettiğini öğrenen II. Kılıç Arslan onun üzerine yürüdü. Fakat ağır kış şartları ve Haçlı saldırıları iki Türk hükümdarını barışmaya itti. Yapılan anlaşmaya göre Nureddin işgal ettiği yerleri geri verecek, Kılıç Arslan da Zünnun'un Sivas'ta hüküm sürmesine rıza gösterecekti. Ayrıca Nureddin'in emîrlerinden Fahreddin Abdülmesih de emrindeki üçbin kişilik kuvvetle Sivas'ta kalıp Zünnun'u himaye edecekti. Muhtemelen Ankara da Şehinşah'a verilecekti[54].

Nureddin'in 1174 yılında ölümü üzerine Sivas'ta bırakılan garnizon Suriye'ye dönünce, Sultan anlaşma şartlarını hiçe sayarak Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Danişmendli topraklarını istilâ etmek maksadıyla harekete geçti. 1175 yazında söz konusu şehirlerin zaptedilmesi üzerine Zünnun ile Şahinşah, Bizans'a sığınmak zorunda kaldılar ve Danişmendliler'in Sivas kolu da böylece ortadan kalkmış oldu[55].

Bizans imparatoru Manuel, Danişmendliler'e kaybettikleri toprakları iade etmek istiyordu. Bu maksatla Manuel, Gavras adlı bir komutanını otuzbin kişilik bir orduyla Amasya ve Niksar'a sevketti. Fakat bir sonuç alamadı.

Rivayete göre Zünnun, 570 (1175) yılında Kılıç Arslan'ın emriyle Bizans hapishanelerinde zehirlenerek öldürülmüştür. Aksarayî'ye göre ise Kılıç Arslan'ın Sivas'ı istilâ etmesi üzerine öfkeyle Niksar'a gitmiş ve orada ölmüştür[56].

(53) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 414; Süryani Mihail, *Aynı eser*, XIX, Fasıl 10; İ. H. Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 34.

(54) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 314-315; Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 410; Aksarayî, *Aynı eser*, s. 30; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 212-213; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 204; Cahen, *Aynı eser*, s. 115; İ.H. Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 33-35; Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, s. 473-474.

(55) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, s. XI, s. 315; Süryani Mihail, *Aynı eser*, XX, Fasıl I; Bar Hebraeis, *Aynı eser*, II, 417-418; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 212-213; Cahen, *Aynı eser*, s. 115; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 205.

(56) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 421-422; Aksarayî, *Aynı eser*, s. 30; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 212-213.

5. Danişmendliler'in Yıkılışı:

Melik Muhammed'in 537 (1143) yılında ölümü üzerine Danişmendliler'in Sivas ve Malatya olmak üzere iki ayrı kol hâlinde hâkimiyetlerini sürdürdüklerini görüyoruz. Danişmendliler, 1124 yılında Malatya'yı Selçuklular'dan alınca yukarıda da belirttiğimiz gibi Emîr Gazi'nin oğlu Aynüddevle (Emîr-i İsfehsâlâr Alâeddin ve İmâdu emîri'l-mü'minîn), burada yönetimi ele geçirip Tuğrul Arslan'ın kızıyla evlenmişti. Bu evlilikten doğan Zülkarneyn, babasının 1152 yılında ölümü üzerine annesinin vesâyeti altında emîr oldu. Fakat Selçuklu sultanı Mesud, Malatya'yı muhasara edince, ona karşı koyamayacağını anlayarak bağlılık arzetti. Sultan da şehrin yönetimini ona bıraktı. Daha sonra annnesinin tahakkümüne karşı çıkarak idareye tek başına hâkim oldu. Sultan Mesud'un ölümünden sonra da amcası Yağıbasan'ın vassali olarak hüküm sürdü ve Ekim 1162'de Malatya'da öldü. Hekim İbrahim b. Ebû Said el-Alâî, *Takvîmu'l-Edviye* adlı eserini ona ithaf etmiştir(57).

Zülkarneyn'den sonra yerine oğlu Nâsıreddin Muhammed geçti. İçki ve eğlenceye çok düşkün olan bu hükümdarın bir fahişeyle düşüp kalkması, halkın nefretini mucip oldu. Halkın baskılarına dayanamayan Nâsıreddin Muhammed şehri terketti (1170). Yerine kardeşi Fahreddin Kasım (bazı kaynaklarda Ebu'l-Kasım) geçti. 1171'de Harput Artuklu beyi Fahreddin Kara Arslan'ın kızıyla evlenen Kasım, düğün günü bir gösteri sırasında attan düşerek öldü (Mayıs 1171)(58). Bunun üzerine halk küçük kardeşi Efridun (Feridun)'u tahta çıkardı ve gelini istemediği halde onunla evlendirdiler. Bu sırada Kılıç Arslan, Malatya üzerine yürüyüp şehri muhasara etti, fakat ele geçiremedi ve civardaki halkı esir alıp Kayseri'ye götürdü. Bu olaylar sebebiyle Atabeg Nureddin, Mardin ve Harput Artuklu beyleri, Ermeniler ve Danişmendliler'in Sivas Meliki, Kılıç Arslan'a karşı bir ittifak teşkil ettiler. Ancak Kılıç Arslan esir aldığı Malatyalılar'ı iade edeceğini bildirince taraflar arasında savaş olmadan anlaşma sağlandı(59).

Nâsıreddin Muhammed, dört-beş yıl Suriye ve Anadolu'da dolaştıktan sonra II. Kılıç Arslan'a sığındı ve onun tarafından Ereğli valiliğine getirildi. 1175 Şubatında Malatya'ya döndü ve Barsuma manastırındaki papazlar ve

(57) Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, 474.
(58) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 409-410; Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 37-38; Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, s. 475.
(59) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 410.

şehirdeki dostlarının yardımıyla geceleyin kaleye çıkıp Efridun'u öldürdü ve 15 Şubat 1175 tarihinde şehre hâkim oldu. Nâsıreddin, Kılıç Arslan'a tâbi olarak üç yıl hüküm sürdü. Nihayet 25 Ekim 1178'de Malatya'yı zapteden Kılıç Arslan, Danişmendliler'in bu şubesini de ortadan kaldırdı. Nâsıreddin Muhammed Hısn-ı Ziyad'a çekildi(60).

Danişmendliler'in yıkılmasından sonra Yağıbasan'ın üç oğlu Muzaffereddin Mahmud, Zahireddin İli ve Bedreddin Yusuf, Selçuklular'ın hizmetine girerek sınır boylarında Rumlar'la savaşmışlar ve I. Gıyaseddinn Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçmesi için uğraşmışlardır(61).

Kayseri Ulu Camii'nin 602 (1205) tarihli kitabesi Muzaffereddin Mahmud'un adına tanzim edilmiştir. Caminin Emir Gazi'nin oğlu Muhammed tarafından yaptırıldığı dikkate alınırsa Muzaffereddin Mahmud tarafından tamir ettirilmiş olması muhtemeldir. Gülek Camii (Kayseri) üzerindeki kitabede de kızı Atsız Elti Hatun'un adı yeralmaktadır (Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri Kitabeleri*, s. 18, 33).

Niksar'da da Yağıbasan'a ait bir kitabenin mevcut olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı *Kitabeler*, s. 58).

Anadolu'da kurulan beyliklerin en büyüklerinden biri olan Danişmendliler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından büyük hizmet ifa etmişler ve zaman zaman Anadolu'nun en kuvvetli devleti olan Selçuklular'ı tahakküm altına almışlardır. Haçlılar ve Rumlar'la yiğitçe savaşan Danişmend Gazi, Emîr Gazi ve Melik Muhammed Gazi, Türk milleti tarafından asırlarca saygıyla anılmışlardır. Ancak Yağıbasan'dan sonra işbaşına gelen ve birbirleriyle mücadele eden Danişmendli beyleri, Bizans'ın ve Atabeg Nûreddin'in oyuncağı olmuş ve Türkiye Selçukluları'na karşı bir koz olarak kullanılmıştır.

Danişmendliler'in yıkılışından sonra bu hanedana bağlı muhtelif boylar, Anadolu'ya dağılmışlar, bazıları da Rumeli'de yerleştirilmişlerdir. Tokat müzesinde bulunan ve Karesi hanedanından Kutlu Melek Hatun'a ait olan bir mezar taşının şahidesinde yer alan ibarede Kutlu Melek'in nesebi Melik Danişmend Gazi'ye bağlanmaktadır. (Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 43-44)

Ayrıca Balıkesir ve civarında Danişmend adına ve Danişmendli ulula-

(60) Bar Hebraeus, *Aynı eser*, II, s. 424; İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 37-38; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 205; Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, s. 475.
(61) İbn Bîbî, *Aynı eser*, s. 76.

rına bağlı oymakların izlerine rastlanmaktadır. Mesela Balıkesir'in Balya ilçesine bağlı Danişmend adlı bir Bucak bulunmaktadır. Rivayete göre Danişmendli Beyliği'nin dağılması üzerine Balıkesir civarına gelip yerleşen Kara Danişmend'in adına izafeten bir köye Danişmend adı verilmiştir. Yine Gönen ve Lapseki yakınlarında Danişmend adını taşıyan iki yerleşim merkezi daha vardır. Osmanlı Devleti'nin de 18 Nisan 1691 tarihli bir ferman ile Halep-Adana arasında yaşayan Danişmendli ulusuna tabi bir kısım halkı Balıkesir sancağında iskan etmesi de ilgi çekicidir (Günal, *Karesi Beyliği* (basılmamış doktora tezi), s. 22-23). Bugün bile Anadolu'da Danişmend, Danışman, Tanışman ve Yağıbasan gibi köy adları vardır. XVII. yüzyılın başlarında Karaman eyaletinde Danişmendli adlı bir kaza vardı. Bunların bir kısmı XVII. yüzyıldaki Celâlî isyanlarına katılmış, bu isyan sebebiyle Balıkesir ve Ayasluğ'a sürülmüşlerdir. Burada da rahat durmayan Danişmendliler; Afyonkarahisar, Sandıklı ve Keçiborlu'da mecburî iskâna tâbi tutulmuşlar bunu kabul etmeyenler ise Rakka'ya sürülmüşlerdir(62).

1296-1360 yılları arasında Balıkesir ve Çanakkale yöresinde hüküm sürmüş olan Karasioğulları da muhtemelen Danişmend Gâzi'nin ahfâdı tarafından kurulmuştur(63).

Danişmendliler'den kendi adına para bastıran ilk hükümdar Danişmend (Gümüştekin) Gazi'dir. Gümüştekin Gazi'nin ve daha sonraki bazı hükümdarların paralarında Grekçe yazılar vardır ve basıldıkları yerler belirtilmemiştir. Danişmendli paralarında en dikkati çeken husus bir takım sikkelerin tamamen hristiyan simgeleri ihtiva etmeleridir(64).

6. Mimarî Eserler:

Danişmendliler döneminde yapılan mimarî eserlerden bazıları şunlardır: Kayseri Ulucamii, Niksar Ulucamii; Kayseri Kölük camii ve medreseleri, Amasya Halifet Gazi türbesi, Niksar Melik Gazi türbesi, Tokat Yağıbasan Medresesi, Niksar Yağıbasan medresesi(65).

---

(62) Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s. 77, 169, 226, İstanbul 1930; Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, s. 476-477.

(63) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 96, vd. İstanbul 1984.

(64) C.Cahen, *Aynı eser*, s. 172-173; A. Tevhid, *Müze-i Hümâyun Meskûkat-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, Konstantiniyye 1321, s. 82-102.

(65) Danişmendliler hakkında bibliyoğrafik bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, s. 473-474.

D- AHLATŞAHLAR

1. Siyasî Durum

Ahlatşahlar, 1100-1207 ttarihleri arasında Ahlat ve civarında hüküm sürmüş bir Türk-İslâm hanedanıdır.

Van gölünün kuzeybatısında yer alan Ahlat adının Urartular'dan geldiği ve onların bu şehre "Halads" dedikleri kabul edilmektedir. Ermenilerin Şalent, Süryanilerin Keloth dediği Ahlat Arapça İslâm kaynaklarında Hılât şeklinde geçer. Fakat Türkler'in buraya hâkim olduğu tarihten itibaren Ahlat olarak telaffuz edilmeye başlanmış ve günümüze kadar da bu adla anılagelmiştir. Şehir ilk defa Hz. Ömer devrinde el-Cezîre fatihi İyaz b. Ganm tarafından Bitlis ve diğer bazı şehirlerle birlikte fethedilmiştir (20/640-641)[1]. Yapılan anlaşmayla Ahlat ve Bitlis beyleri İslâm devletinin himayesinde kalacak ve yıllık muayyen miktarda vergi ödeyecekti. Selçuklular'ın bu bölgeye ilk akınları, Çağrı Bey'in 1015-1021 yılları arasında gerçekleştirdiği meşhur Doğu Anadolu seferi sırasında yapılmıştı. Çağrı Bey'in dönüşünde: *"Bize karşı koyabilecek bir kavme rastlamadım"* şeklindeki raporu, Selçuklular'ın bu bölgeyi ele geçirme ümitlerini artırdı. İlk Selçuklu sultanları Tuğrul Bey ve Alparslan, hem Türkmen kitlelerine yurt bulmak ve hem de İslâm ülkelerini korumak gayesiyle Bizans sınırlarına akınlar düzenlediler. Tuğrul Bey bu seferlerden birinde Bargiri ve Erciş'i zaptetti.

Sultan Alparslan zamanında Selçuklular'ın eline geçen Ahlat, Anadolul'nun fethi sırasında bir üs ve karargâh olarak kullanılmıştır. Muhtemelen Malazgirt zaferinden önceki bir tarihte Türk hâkimiyetine giren şehir, Selçuklu sultanları tarafından tayin edilen valilerce yönetiliyordu. Kaynakların ifadesine göre; Malazgirt savaşına katılan Ahlatlılar, elde ettikleri ganimet-

---

(1) Belazurî, *Fütûhu'l-Buldan* (Trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 252; Faruk Sümer, "Ahlyat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, Ankara 1986, sayı 197, s. 447, Aynı müellif, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990 s. 47 vd.

ler sayesinde zengin olmuşlardır[2]. Daha sonra Mervanîler'in eline geçen Ahlat, 1100 yılına kadar onların idaresinde kaldı.

a) Sökmen el-Kutbî (1100-1111):

Ahlatşahlar hanedanının kurucusu olarak kabul edilen Sökmen'e Selçuklular'ın Azerbaycan valisi Kutbuddevle İsmail b. Yâkutî'nin kölesi olduğu için efendisine nispetle el-Kutbî deniliyordu. Kutbuddevle İsmail, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları ve hanedan mensupları arasında başlayan taht kavgaları sırasında öldürülünce, Sökmen onun oğlu Mevdud'un hizmetine girdi (486/1093). Ahlat'a hâkim olan Mervanî emirlerinin zulüm ve işkencelerinden usanan halk, adaletiyle meşhur Sökmen el-Kutbî'ye haber göndererek onu buraya davet ettiler. Sökmen bu daveti kabul ederek Ahlat'a geldi ve halk tarafından coşkun sevinç gösterileriyle karşılandı (493/1100)[3].

Sökmen Mervanîler'i oradan uzaklaştırarak şehre hâkim oldu. Sultan Melikşah'ın oğlu Melik Muhammed Tapar, kardeşi Sultan Berkyaruk'a karşı giriştiği taht mücadeleleri sırasında daima kendisini destekleyen ve başarılı hizmetlerde bulunan Sökmen el-Kutbî'ye Ahlat ve Van gölü havzasını ıkta ederek onun Ahlat ve çevresine hâkimiyetini onayladı (493/1100). Ahlat merkez olmak üzere kurulan bu hanedana, kurulduğu yer dolayısıyla Ahlatşahlar denildiği gibi kurucusunun adına nispetle de Sökmeniyye, Sokmaniyya veya Sökmenliler de denilir.

Sökmen bu tarihten itibaren yine Melik Muhammed Tapar'a sadakatle hizmet etti. Nitekim 496 (1103) yılında Hoy'da Muhammed Tapar ile kardeşi Berkyaruk arasında meydana gelen muharebede Yağısıyan'ın oğlu Muhammed ve Siirt emîri Kızıl Arslan ile birlikte Sökmen de Muhammed Tapar'ın saflarında bulunuyordu. Bu savaşta yenilen Muhammed Tapar, taraftarlarıyla beraber Erciş'e ve oradan da Ahlat'a gitti[4]. Ertesi yıl Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında anlaşma sağlanınca, Selçuklu toprakları ikiye ayrılmış ve Sepidrud (Kızılözen) sınır olmak üzere Derbend'den Diyarbekir ve Suriye'ye kadar uzanan saha Muhammed Tapar'ın hâkimiyet

(2) İbnü'l-Ezrak, *Tarihi Meyyafarıkîn*, (nşr. Bedevi Abdullatif Avad), Kahire 1959, s. 190.
(3) Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, İstanbul 1286, II, s. 223; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 86; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 236.
(4) İbnnü'l-Esir, el-Kâmil (trc. Abdülkerim Özaydın) İstanbul 1987, X, s. 293-294.

sahası olarak kabul edilmiş ve Ahlat'ta da hutbe Muhammed Tapar adına okunmuştur(5).

Sultan Muhammed Tapar, 1105 tarihinde Musul'da Emir Çökürmüş'ü kuşatırken Sökmen yine onun yanındaydı(6). Sultan Muhammed Tapar, Eylül-Ekim 1108 tarihinde Emîr Mevdud'u; Porsukoğlu Porsuk, Aksungur Porsukî ve Sökmen el-Kutbî ile birlikte Musul'u Çavlı'nın elinden almak üzere gönderdi. Sökmen el-Kutbî, daha sonra Mevdud'un birinci Urfa seferine katıldı(1110).

Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle Haçlılar'a karşı bir sefer hazırlığına girişen Emir Mevdud, Artukoğlu İlgazi ve Sökmen el-Kutbî'nin de yer aldığı büyük bir orduyla Urfa üzerine yürüdü. Ceziret İbni Ömer (Cizre)'de karargâh kuran Selçuklu ordusu, diğer komutanların ve gönüllü mücahitlerin de katılması için beklemeye başladı. Urfa'yı ele geçirmeye karar veren müttefik kuvvetler, 2-11 Mayıs 1110 tarihleri arasında Urfa'yı kuşatıp giriş-çıkışı kontrol altına aldılarsa da bu kuşatmadan önemli bir başarı elde edilemedi(7).

Mevdud, Sultan Muhamed Tapar'ın emriyle ertesi yıl yeni bir sefere hazırlandı. İsmen sultanın oğlu Mesud'un emrinde gerçekleştirilen bu sefere; İlgazi'nin oğlu Ayaz, Meraga emîri Ahmedîl ve Hemedan emîri Porsukoğlu Porsuk'tan başka Ahlatşah Sökmen el-Kutbî de katıldı. Birleşik Selçuklu ordusu Tellbâşir'i kuşattı. Fakat Halep Selçuklu meliki Rıdvan'ın tutarsız hareketleri ve Ahmedîl'in Tellbâşir kontu Joscelin ile anlaşarak Mevdud'u kuşatmayı kaldırmaya ikna etmesi sebebiyle yine netice elde edilemedi.

Sökmen bu sefer sırasında Bâlis'te aniden rahatsızlanarak öldü (505/1111). Bunun üzerine ona bağlı birlikler, efendilerinin cenazesini alarak Meyyafarikîn istikametinde yola devam ederken Sökmen'in hazinelerini ele geçirmek isteyen İlgazi'nin saldırısına maruz kaldılar. Sökmen'in adamları tabutu ortalarına alıp kahramanca savaştılar, İlgazi'yi mağlup ederek

(5) İbnü'l-Esir, X s. 300-301.

(6) İbnü'l-Esir, X, s. 312.

(7) İbnü'l-Kalânisî, *Zeylü Tarih-i Dımaşk* (nşr. Amedroz), Beyrut 1908, 169-170; İbnü'l-Esîr, s. 366-367; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, (nşr. S. Dehhan), Dımaşk 1954, III, s. 154; Sıbt b. el-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman*, Haydarabad 1961, s. 31; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Trc. F. ışıltan) İstanbul 1987, II, s. 95, 100; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 1974, s. 109.

Ahlat'a gittiler ve cenazeyi burada defnettiler[8].

Sökmen'in ölümünden sonra Ahlatşahlar devleti büyük bir sarsıntı geçirdi. Meraga emîri Ahmedîl, Sultan Muhammed Tapar'ın yanına giderek Sökmen ilini kendisine ıkta etmesini istedi. Fakat diğer emîrler buna razı olmayınca Ahmedîl'in bu arzusu gerçekleşmedi[9]. Hoy'un batısında buraya bir konak mesafedeki Sökmenâbâd şehrinin Sökmen el-Kutbî mi yoksa torunlarından II. Sökmen tarafından mı kurulduğu kesin olarak tesbit edilememiştir.

Sökmen el-Kutbî'nin hükümdarlığı sırasında Ahlatşahlar, başta Ahlat olmak üzere Malazgirt, Erciş, Adilcevaz, Eleşkirt, Van, Tatvan, Erzen, Bitlis, Muş, Hani ve Bargiri şehirlerini hâkimiyetleri altına almışlardı. Sökmen 502 (1108-1109) yılında Meyyafarikîn'i yedi ay muhasara ettikten sonra Humartaş'ın elinden aldı ve Oğuzoğlu'nu (Kızoğlu) buraya vali tayin ederek bazı ağır vergileri kaldırdı[10]. Sökmen devrinde bu bölgedeki ticarî hayat büyük gelişme gösterdi. Nitekim Ahlat ticaret gemileri Karadeniz sahillerinde de ticarî faaliyetlerde bulunuyorlardı. Tarihçiler böyle bir ticaret gemisinin Kostantiniyye denizinde (muhtemelen Karadeniz) battığını ve gemideki tüccarların boğulduğunu ifade ederler[11].

b) Zahireddin İbrahim (1111-1127):

Sökmen'in ölümü üzerine yerine zayıf bir şahsiyet olan oğlu Zahireddin İbrahim geçti (1111). İbrahim babasından güçlü bir devlet miras almıştı. İlk olarak Meyyafarikîn'e giden İbrahim vali Oğuzoğlu'nu (Kızoğlu) azlederek yerine Ebû Mansur el-Muîn'i tayin etti. İbrahim 507 (1113-1114) yılında veziri Ebû Sa'd es-Sedîd'i idam edince Meyyafarikîn valisi olan kardeşi Ebû Mansur isyan etti. Sultan Muhammed Tapar, daha sonra Meyyafarikîn'i önde gelen emîrlerinden Karaca es-Sâkî'ye ıkta etti (508/1115). Böy-

(8) Azimî, *Tarih*, (nşr. C. Cahen), *Journal Asiatique* (1938), s. 381; İbnü'l-Ezrak, s. 277; İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 175; İbnü'l-Esîr, *Aynı eser*, X, s. 388-389; İbnü'l-Adîm, *Aynı eser*, s. 36; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 95, 180, 182; S. Runciman, *Aynı eser*, II, s. 101; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 69.

(9) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, X, s. 389.

(10) İbnü'l-Kalânisî, *Aynı eser*, s. 164; İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, X, s. 377; İbnü'l-Ezrak, *Aynı eser*, s. 274-275; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 888; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 110, n. 74.

(11) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 90.

lece Meyyafarikîn Ahlatşahlar'ın hâkimiyetinden çıkmış oldu. Bu isyan ve karışıklıklar sırasında Meyyafarikîn harap olduğu gibi bu olaylardan rahatsız olan halk da şehri terketmeye başladı[12]. Şehir daha sonra Artuklular'ın eline geçti (515/1121).

İbrahim'in annesi İnanç Hatun'un ihtirasları ve devleti ele geçirme arzusu, Ahlatşahlar'ın zayıflamasına sebep oldu. Daha önce Ahlatşahlar'a bağlı olan Erzen ve Bitlis beyi Hüsameddin Toğan Arslan, bağımsız hareket etmeye başladı. İbrahim 518 (1124) yılında Toğan Arslan üzerine yürüyerek Bitlis'i kuşattı. 1125 tarihinde de Artuklu Davud ile Gürcistan seferine çıktı fakat bir netice elde edemedi ve yaklaşık ondört-onbeş yıl hüküm sürdükten sonra 1126 veya 1127 yılında öldü.

c) Ahmed (1127):

İbrahim'in ölümü üzerine yerine kardeşi Ahmed geçti ise de ancak on ay iktidarda kaldı. Ahmed'in kızı Zeyneb Hatun Artuklular'dan Necmeddin Alpı ile evlenmiş ve 1166'da ölmüştür.

Bu sırada İnanç Hatun yeniden siyasî faaliyetlere girişti ve İbrahim'in oğlu Sökmen'i tahta çıkardı. İnanç Hatun'un sonu gelmeyen ihtiraslarından rahatsız olan devlet adamları, onu öldürerek devleti kurtardılar (1134)[13].

d) Devletşah Nâsıreddin Muhammed Sökmen (II. Sökmen) (1128-1185):

Ahmed'in tahttan uzaklaştırılmasından sonra hanedanın başına Devletşah Nâsıreddin Muhammed Sökmen geçti (522/1128).

Irak Selçuklu Sultanı Mesud, Ahlat, Malazgirt ve çevresini kardeşi Selçukşah'a ıkta edince (532/1133-38), Selçukşah Ahlat'ı muhasara ederek ele geçirmek istedi. Fakat netice alamadan geri döndü.

540 (1145) yılında Ahlatşahlar'la Artuklular arasında sıhriyet yoluyla akrabalık kuruldu. Sökmen de Erzurum meliki Saltuk'un kızı Şahbânû ile evlenerek bu iki hanedanı birbirine yaklaştırdı.

---

(12) İbnü'l-Ezrak, *Tarihu Meyyafarikîn*, s. 279; Osman Turan, *Aynı eser*, s. 91; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, (Ankara 1986), sayı 197, 473.

(13) Osman Turan, *Aynı eser*, s. 92; Erdoğann Merçil, *Aynı eser*, s. 238.

Musul atabegi İmadeddin Zengî'nin ölümü üzerine Ahlat şahı Sökmen de Hızan, Maden ve diğer bazı bölgeleri kendi hâkimiyet alanına dahil etti. Daha sonra Artuklular'dan Kara Arslan, Sökmen'e ait olan Malazgirt'i işgal ve yağma etti. Necmeddin Alpı, buna müdahale edip iki taraf arasında barış sağladı (549/1154).

Türk hükümdarlarının birbirleriyle ve Haçlılarla mücadelesini fırsat bilen Gürcüler, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki bazı yerleri işgal ettiler. Erzurum meliki İzzeddin Saltuk da Gürcüler'e esir düştü. Fakat daha sonra fidye ödenerek kurtarıldı. Gürcüler Ani'yi işgal edince, II. Sökmen, İzzeddin Saltuk, Bitlis emîri Togan Arslan'ın oğlu Devletşah ve Artuklular'dan Necmeddin Alpı, kuvvetlerini birleştirerek 1161 yılında Gürcistan seferine çıkmaya karar verdiler. Fakat Alpı henüz iltihak edemediği, Saltuk da habersiz ayrıldığı için II. Sökmen ağır bir bozguna uğradı. Askerlerinin büyük bir kısmı öldürüldü.

İbnü'l-Esîr, bu olayda dörtyüz süvariden başka salimen dönen olmadığını kaydeder(14). Türk kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri döndüler ve II. Sökmen esirleri kurtarmak için büyük meblağlar ödemek zorunda kaldı. Gürcüler bu zaferden kuvvet ve cesaret alarak 1162 yılında Duvin'i işgal ve yağma ettiler. Duvin ve köylerinde onbin kişiyi kılıçtan geçirdiler. Kadın-erkek pek çok kişiyi esir aldılar. Kadınları çırılçıplak soyup yalınayak götürdüler. Cami ve mescitleri yakıp yıktılar. Müslüman kadınlara yapılan zulüm ve işkenceyi gören Gürcü kadınlar bile bu durumu tasvip etmediler ve : *"Siz müslümanları, onların kadınlarına yaptığınız şeylerin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz"* diyerek onları giydirdiler.

Gürcü kadınlarının dahi isyan etmelerine sebep olan bu zulüm ve işkenceler, müslümanları harekete geçirdi. II. Sökmen, Devletşah, Azerbaycan atabegi İldeniz ve Irak Selçuklu sultanı Arslanşah, 1163 tarihinde ellibini aşkın büyük bir orduyla Gürcistan topraklarına girdiler, şehirlerini yağma edip kadın ve çocuklarını esir aldılar. Yaklaşık bir ay süren savaşlar neticesinde Gürcüler ağır kayıplar verdiler. Türk kuvvetleri; ihtida eden, fakat bunu gizleyen bir Gürcü askerin yardımıyla büyük bir zafer kazandılar ve zengin ganimetlerle döndüler(15).

(14) İbnü'l-Esîr, *XI*, s. 228; Ayrıca bkz. İbnü'l-Ezrak'tan naklen İbnü'l-Kalânisî, *Zeylü Tarih-i Dımaşk*, s. 361-362; Urfalı Mateos, s. 361-363; Fahreddin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s. 395; M. Halil Yınanç, "Arslanşah", *İA*, I, s. 612.

(15) İbnü'l-Kalânisî, s. 364; İbnü'l-Esir, XI, s. 234-235; F. Kırzıoğlu, *Aynı eser*, s. 401; M. Halil Yınanç, 'Arslanşah", *İA*, I, s. 612.

Sökmen, Ahlat'ta muhteşem bir merasimle karşılandı. Tarihçiler bu hâdiseyi "görülmeye değer bir gün" olarak tavsif ederler. Bu zafer münasebetiyle Türk şehirlerinde bayram yapıldı(16).

Gürcüler ertesi yıl (1164) Ani'ye tekrar saldırdılar. Fakat Atabeg İldeniz yetişip şehri kurtardı. İldeniz şehri tamir etmekle meşgul iken Gence'nin işgal edildiğini duyunca süratle hareket etmiş fakat Ahlatşahlar'a tâbi olan Surmari emîri İbrahim daha önce şehri kurtarmıştı. Türkler'le Gürcüler arasındaki savaşlar aralıklarla devam etti. 1175 yılında Aras ovasında Gürcüler'le savaşa tutuşan İldeniz, mağlup olunca II. Sökmen'den yardım istedi. Irak Selçuklu sultanı Arslanşah da bu kuvvetlere katıldı. Müttefik kuvvetler, Akhalkelek ve Trialith'i yağma ettikten sonra Duvin'e kadar geldiler. II. Sökmen 1175'de Ahlat'a döndü(17).

Selâhaddin Eyyubî, Şiî-Fatımî halifeliğe son verip Eyyubiler devletini kurduktan sonra hâkimiyet sahalarını genişletmek, Fırat ve Dicle vadilerini kendi topraklarına katmak istiyordu. Bu durum, Musul atabegliğiyle Artuklular için önemli bir tehlike teşkil etmeye başladı. Ahlat şahı II. Sökmen, hem Musul atabegi İzzeddin Mesud, hem de Artuklu Kutbeddin İlgazi'nin akrabası olduğu için Selahaddin'in Urfa, Seruc ve Nusaybin'i alarak Musul'a kadar uzanması üzerine onu muhasaradan vazgeçirmek için elçiler gönderdi. Sonunda Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah, Azerbaycan atabegi Kızıl Arslan ve Şeyhu'ş-Şuyuh Sadreddin ile işbirliği yaparak onu Musul'u muhasara etmekten vazgeçirdiler. Selahaddin dönüşünde Sincar'ı kuşatınca, Atabeg İzzeddin Mesud tekrar Sökmen ve İlgazi'den yardım istedi. Sökmen ileri gelen adamlarından Seyfeddin Begtimur'u gönderip muhasaraya mâni olmak istedi. Fakat Eyyubîler'in ileri sürdüğü şartlara öfkelenerek geri döndü.

Bu yoldaki gayretlerinin neticesiz kaldığını gören Sökmen, Kutbeddin İlgazi ve Atabeg İzzeddin Mesud da askerlerini toplayarak Mardin-Koçhisar arasındaki Harzem köyünde buluştular. Fakat Selahaddin Sincar'ı zaptedip oradan Harran'a geçmiş ve askerlerini dağıtmıştı. Onların işbirliği yapıp toplandıklarını duyunca, Hama'da bulunan yeğeni Takıyyüddin'e haber gönderip onu yardıma çağırdı. Takıyüddin geldi ve Selahaddin'e derhal ora-

(16) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 201; Erdoğan Merçil, *Aynı eser*, s. 239.

(17) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 202; M. Halil Yınanç, "Arslanşah", *İslâm Ansiklopedisi*, I, 612.

dan ayrılmasını tavsiye etti. Fakat diğerleri ona sakın ayrılma dediler. Selahaddin kendisi de ayrılmaktan yanaydı, bu sebeple oradan Ra'su'l-Ayn'a gitti. Birleşik kuvvetler, onun ayrıldığını duyunca dağıldılar. Ahlatşahı Sökmen de: "Asker toplayıp geri geleceğim" diyerek Ahlat'a döndü. Bu arada İzzeddin ve Kutbeddin Musul'a gitti. Selâhaddin ise yola devam edip Harzem'de konakladı ve birkaç gün orada bekledi[18].

Ahlat'ın zenginliği çevredeki hükümdarların bu şehre göz dikmesine sebep oluyordu. Bunlar arasında İldeniz'in oğlu Cihan Pehlivan, Selahaddin Eyyubî, yeğeni Takıyyüddin Ömer, Eyyûbi meliki Mevdud b. Âdil ve Selçuklu Tuğrulşah'ı sayabiliriz. Sökmen'in 10 Temmuz 1185 tarihinde ölümü, bu hükümdarların Ahlat üzerindeki emellerini daha da artırdı. Çünkü Sökmen, geride evlat bırakmadığı gibi kendinden sonra devletin başına geçecek başka bir hanedan üyesi de yoktu.

II. Sökmen uzun yıllar hüküm sürmüş ve yaklaşık seksen yaşlarında ölmüştür. Çevredeki bütün hükümdarlar ona saygı gösterirlerdi. Akıllı, ileri görüşlü ve güzel ahlâklı bir hükümdardı. Halk da onu çok severdi. Cesareti ve Gürcüler'e karşı cihadı, halkın gönlünde taht kurmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı hatırası uzun müddet halkın gönlünde yaşadı. Gerçekten de Ahlat, en parlak dönemine onun devrinde ulaştı[19].

e) Seyfeddin Bektimur (1185-1193):

II. Sökmen, oğlu olmadığı ve hanedan mensuplarından da bu görevi üstlenecek kimse bulunmadığı için halkın ve devlet erkânının arzusu üzerine memluklerinden Bektimur'u evlât edinmiş ve devletini ona vasiyet etmişti. Bu vasiyet uyarınca hanedanın başına Bektimur geçti (1185-1193). Selahaddin devlet adamlarını toplayıp bu hususu onlarla istişare etti. Bazıları: *"Ahlat çok muazzam ve zengin bir vilâyettir. Şu anda sahipsizdir"* diyerek onu Musul'u muhasaradan vazgeçirip Ahlat'a gitmeğe teşvik eettiler. Selahaddin ne yapacağına tam karar veremedi. Bu sırada Ahlat'ın ileri gelenlerinden, emîrler ve halktan gelen mektuplar da onu Ahlat'a davet edi-

(18) İbnü'l-Esir, (trc. Abdülkerim Özaydın), XI, s. 388-389; Ramazan Şeşen, "İmhad al-din alp-Kâtib al-Isfahânî'nin eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 295-296; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 71-77.

(19) Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, (trc. Ali Öngül, basılmamış doktora tezi), İstanbul 19, 296-297.

yordu. Aslında bu bir taktikten ibaretti. Çünkü o sırada Azerbaycan ve Hemedan hâkimi Şemseddin Pehlivan da Ahlat iline göz dikmişti. Ahlatlılar Selahaddin ile Pehlivan'ı birbirlerine düşürerek ülkelerini korumak istiyorlardı. Selahaddin vali Davud ve adamlarının teşvikiyle Nâsıreddin Muhammed, Muzaffereddin ve diğer bazı emîrlerini Ahlat'a gönderdi. Kendisi de Meyyafarikîn'e doğru yola çıktı.

Pehlivan Ahlat yakınlarına kadar gelerek karargâh kurmuştu. Sonunda halk ve Bektimur, Eyyubîler'e karşı Pehlivan ile işbirliği yapmağa karar verdiler. Bu arada Selahaddin Meyyafarikîn'i ele geçirdi (29 Ağustos 1185)[20] ve halifeye haber gönderip Ahlat, Diyarbekir ve Musul'a hâkimiyetinin tasdik edilmesini istedi. Bektimur Pehlivan ile anlaşarak Ahlat'ın Eyyubîler tarafından istilâ edilmesine mâni oldu. II. Sökmen gibi güçlü bir hükümdardan sonra Bektimur'un ülke yönetimine hâkim olması Ahlatşahlar için büyük bir bahtiyarlıktı. Halkın desteğini ve sevgisini kazanmış olan Bektimur, Eyyubîler'in en kuvvetli dönemlerinde Ahlat'ı istilâ etmelerine engel oldu.

Bununla beraber Eyyubîler'den Takıyyüddin Ömer, 1191 yılında Ahlatşahlar'ın hâkimiyetindeki Hani'yi ele geçirdi ve Ahlat üzerine yürüdü. Şehri bir müddet kuşattıysa da netice elde edemeden ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Malazgirt üzerine hücum etti. Fakat Erzurum meliki Saltuk'un kızı Mama Hatun Ahlatşahlar'ın yardımına koşarak Malazgirt'in istila edilmesine mâni oldu. Bundan dolayı muhasara uzun sürdü ve nihayet Takıyyüddin, Ekim 1191'de ölünce Bektimur rahat bir nefes aldı. Fakat Eyyubîler'in Ahlat'ı istila emelleri Selahaddin Eyyubî'nin 1193 yılında ölümüne kadar devam etti.

Bektimur Selahaddin'in ölümünü duyunca, çok sevinmiş ve kendisine *el-Melikü'l-Muazzam Selahaddin Abdülaziz* adını vermiştir. Onun bu davranışı tarihçiler tarafından ayıplanmaktadır.

Selahaddin'in ölümünden sonra Artuklu Yavlak Arslan ve Musul atabegi İzzeddin Mesud ile anlaşan Seyfeddin Bektimur, Meyyafarikîn'i geri almaya teşebbüs etti, fakat 5 Mayıs 1193 tarihinde ölümüyle bu teşebbüsü yarım kaldı. Bektimur'un Batınîler tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler olduğu gibi, onun yerine göz diken damadı Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî tarafından öldürülmüş olması da muhtemeldir. İbnü'l-Esîr'e göre, Hezar Dinarî tarafından öldürülmüştür.

(20) Ramazan Şeşen, *Aynı makale*, s. 334 vd.; Runciman, *Aynı eser*, II, s. 373.

Bektimur âdil, dindar, hayır ve hasenatı seven, âlimleri, fakir ve sûfîleri himaye eden, cömert, cesur ve güzel ahlâklı bir hükümdardı[21]. Çok sadaka verir, halka çok iyi davranırdı. Ermeni tarihçi Vardan Bektimur'un Sasun bölgesini de fethettiğini ve Takıyyüddin Ömer'in ölümünden sonra hristiyanlara karşı da çok iyi davrandığını yazar[22].

f) Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî (1193-1198):

Seyfeddin Bektimur'un öldürülmesi üzerine ülkeye Aksungur Hezar Dinarî hâkim oldu (1193-1198). O da II. Sökmen'in memlûklerindendi. Ahlatşah tarafından Cürcanlı bir tüccardan 1000 dinara satın alındığı için kendisiine Hezar Dinarî lâkabı verilmişti. Daha sonra Bektimur'un kızı Ayna Hatun ile evlenerek yüksek bir mevki elde etmişti. İhtiraslı olduğu için Bektimur'u öldürüp karısıyla oğlunu da hapsetmişti. Erzurum meliki Tuğrulşah ile birleşerek Gürcü kuvvetlerini mağlup etti ve pek çok ganimet ele geçirdi. Kaynaklarda onun ölümüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Ebu'l-Fidâ Aksungur'un 594'te (1197-1198) yılında öldüğünü söylerken Sıbt İbnü'l-Cevzi ile Ebu'l-Ferec onun 604 (1207-1208) tarihinde Bektimur'un başka bir oğlu tarafından öldürüldüğünü kaydederler[23].

g) Şücaeddin Kutluğ (1198):

Aksungur'un ölümünden sonra, Şücaeddin Kutluğ adlı bir köle Ahlat'ta yönetimi ele geçirdi. Bektimur'un küçük yaştaki oğlu Muhammed'i de ortak hükümdar ilan etti. Fakat kısa bir müddet sonra Bektimur'un oğluyla anlaşmazlığa düştü ve onu saltanattan uzaklaştırdı. Bunun üzerine Bektimur'un oğlu, Kutluğ'un Ermeni asıllı olduğunu söyleyerek halkı ona karşı kışkırttı. Ayaklanan halk Kutluğ'u sığındığı kalede yakalayıp öldürdü (1198). İbnü'l-Esîr ve ondan naklen Müneccimbaşı, Kutluğ'un ileri görüşlü, âdil ve halka iyi muamele eden bir hükümdar olduğunu, buna karşılık Bektimur'un oğlunun sefih bir insan olduğunu söylerler[24].

(21) İbnnü'l-Esir, (Trc. Abdülkerim Özaydın), XII, s. 93; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 299; Ramazan Şeşen, *Aynı makale*, s. 296.

(22) Vardan, *Türk Fütûhâtı Tarihi*, (Türkçe tcr. Hrant D. Andreasyon) *Tarih Semineri Dergisi*, (İstanbul 1937), I, s. 211-216.

(23) Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-beder*, İstanbul 1286, III, s. 93; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1987, II, s. 488-489.

(24) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (Trc. Abdülkerim Özaydın), XII, s. 210; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 300.

h) el-Melikü'l-Mansur Muhammed (1198-1207):

Kutluğ'un öldürülmesi üzerine Ahlat'ta büyük karışıklıklar çıktı ve sonunda Bektimur'un oğlu Muhammed *"el-Melikü'l-Mansur"* ünvanıyla tek başına tahta çıktı (1198-1207). Onun devrinde Gürcüler yeniden birçok şehri işgal ettiler. 1204 yılında Erciş'e kadar gelerek şehri yağmaladılar ve çok sayıda esirle döndüler. Daha sonra Erzurum beyliğinin sınırlarında yer alan Samankale'de, Ahlat ve Erzurum askerleri tarafından perişan edildiler. Pek çok Gürcü askeri esir alındı. Bunlar arasında baş komutan Küçük Zekeriyya da vardı. Gürcüler, 1205 yılında Ahlat'a tekrar saldırdılar. Bektimur'un oğlu Muhammed, çok genç olduğu için asker ve halk üzerinde otorite sağlayamamıştı. Bu yüzden Gürcüler, ciddi bir mukavemetle karşılaşmadılar. Ancak daha sonra sûfîler ve gönüllülerin etrafında toplanan halk Gürcüler'i bozguna uğrattı.

el-Melikü'l-Mansur Muhammed'in içki ve eğlence âlemlerine dalması, halk nezdindeki itibarını kaybetmesine sebep oldu. Askerler de ona karşı ayaklandılar. Bu gelişmeler üzerine bir grup Ahlatlı, II. Sökmen'in vaktiyle halef tayin ettiği yeğeni Nâsıreddin Artuk Arslan'a haber gönderip onu ülkelerine davet ettiler. Bu sırada II. Sökmen'in köle emirlerinden Balaban da el-Melikü'l-Mansur Muhammed'e isyan ederek Malazgirt'i ele geçirdi ve topladığı kuvvetlerle Ahlat üzerine yürüdü. Artuklu meliki Nâsıreddin Artuk Arslan, davet sebebiyle hiç bir muhalefet ve mukavemetle karşılaşmadan Ahlat'a hâkim olacağını düşündüğü için yanına silah ve ağırlıklarını almadan gelmişti. Balaban ona haber gönderip:

"Ahlat halkı, beni sana mütemayil olmakla itham ediyorlar. Onlar Araplar'dan nefret ederler. Sen geri dönüp bir merhale uzaklaşırsan daha iyi olur. Ben şehri ele geçirirsem sana teslim ederim, çünkü benim Ahlat meliki olmama imkân yoktur." dedi. Fakat Artuk Arslan uzaklaştıktan sonra *"Ülkene dön, yoksa gelir seni de maiyetini de perişan ederim."* diye haber yolladı. Öte yandan Eyyubîler'in el-Cezîre ve Harran bölgesi meliki Melik Eşref de Artuk Arslan'ın Ahlat'a gittiğini duyunca derhal Mardin üzerine yürüdü ve şehrin mahsulünü alıp Düneysir'de konakladı. Bir yandan Balaban'ın diğer taraftan da Melik Eşref'in tehdidine maruz kalan Artuk Arslan, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuş ve Mardin'e dönmek zorunda kalmıştır[25].

(25) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 210-211.

Nâsıreddin Artuk'un Ahlat'tan uzaklaşması üzerine Balaban, şehri daha şiddetli bir şekilde muhasara etmeğe başladı. Bektimur'un oğlu Muhammed, askerleri ve halkı toplayıp Balaban'ın üzerine hücum etti. Balaban kendi hâkimiyetindeki kalelere çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Malazgirt, Erciş ve diğer kalelerden asker toplayıp yeniden Ahlat üzerine yürüdü. Devlet büyüklerine de haber gönderip onları kendi tarafına çekmeye çalıştı. Onlara bol vaatlerde bulundu. Emîrler Bektimur'un oğlunun ülkeyi idare edecek durumda olmadığını, içki ve eğlenceye düşkün olduğunu bildikleri için Balaban'ın teklifini kabul ettiler. Ancak Balaban'dan verdiği sözde duracağına dair yemin etmesini istediler. Sonra da Bektimur'un oğlunu ve Ahlat'ı ona teslim ettiler. Balaban şehre hâkim olup Bektimur'un oğlunu hapsetti (1206)[26].

Bir müddet sonra Meyyafarikîn hâkimi Necmeddin Eyyub, Ahlat üzerine yürüdü ve Ahlat'ın bazı kalelerini ele geçirdikten sonra Ahlat'ı muhasara etmeğe başladı. Bunun üzerine Balaban onu aldatmak için hileye başvurarak şehri müdafaa etmekten aciz olduğunu bildirip muhasarayı kaldırması için güzel sözler söyledi. Bu davranış Necmeddin Eyyub'u daha da tahrik etti. Fakat Balaban düzenlediği bir baskınla onu perişan etti. Necmeddin çok az sayıdaki askeriyle Meyyafarikîn'e dönmek zorunda kaldı.

Bu karışıklıklar sırasında Gürcüler, Kars şehrine saldırdılar ve uzun süre muhasara ettikten sonra ele geçirdiler. Kars valisi, kaç defa elçi gönderip Ahlat'tan yardım istediyse de bu yardım gerçekleşmedi. Vaziyetin giderek aleyhlerine geliştiğini ve kendilerine yardım edilemediğini gören vali, sonunda onlardan alacağı ıktalar ve para karşılığında şehri teslime razı oldu. Devrin hükümdarları, birbirleriyle mücadele etmekle, zulüm, içki ve eğlenceyle meşgul oldukları için Kars'ın düşman eline düşmesine mâni olamadılar. Böylece Kars, bir İslâm beldesi olmaktan çıkıp bir küffâr ve şirk beldesi oldu[27].

Ahlatşahlar'ın iç ve dış müdahaleler sebebiyle giderek zayıflamağa başlaması üzerine Necmeddin Eyyub, büyük bir orduyla Ahlat'a saldırdı. Balaban ona karşı savaştıysa da başarılı olamadı ve Ahlat'a sığınıp Erzurum meliki Muğiseddin Tuğrulşah'tan yardım istedi. Tuğrulşah, ordusunun başında bizzat yardıma geldi ve müttefikler Necmeddin Eyyub'u mağlup ettiler. Eyyubîler'in ele geçirdiği Muş kalesini de geri alacakları sırada Tuğrul-

(26) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, XII, s. 211; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 301.
(27) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 212; Müneccimbaşı, *Aynı eser*, s. 301.

şah Bâlaban'a hainlik etti ve ülkesine göz diktiği için onu öldürdü. Buradan süratle Ahlat'a gittiyse de halk onun bu hareketini tasvip etmediği için şehre sokmadı. Tuğrulşah eli boş; fakat bu cinayet sebebiyle günahkâr olarak ülkesine dönerken halk, Necmeddin Eyyûb'a haber gönderip Ahlat'a davet etti. O da bu daveti kabul ederek Ahlat'a gitti ve bir asrı aşkın zamandan beri bölgeye hâkim olan Ahlatşahlar hanedanına son verdi (1207).

Eyyubîler şehre hâkim olduktan sonra pek çok kişiyi öldürdüler. İleri gelenleri de Meyyafarikîn'e sürdüler. Bu Ahlat için çok ağır bir darbe oldu[28].

Eyyubî hükümdarı Melik el-Adil, Abbasî halifesi en-Nâsır Lidinillah'a haber gönderip Ahlat ve Meryafarikîn'e hâkimiyetini tasdik etmesini istedi. Bu teklifini onaylayan halifenin menşûrunu aldıktan sonra, bu iki şehri oğlu Necmeddin Eyyub'a verdi (1207). Fakat Ahlat halkı ve askerler, yabancı bir yönetimi kolay kolay kabul edeceğe benzemiyordu. Bazı askerler, Van kalesine çekildiler ve daha sonra Erciş'i kendi hâkimiyetleri altına aldılar. Bunun üzerine Necmeddin Eyyub, babasından yardım istedi. O da diğer oğlu Melik Eşref'i kardeşine yardıma gönderdi. Bu sayede Van'ı ele geçirdiler. Malazgirt üzerine yürüdükleri sırada Ahlat halkı, Sökmen'in bayrağını açarak halkı bu bayrak altında toplanmağa ve Eyyubîler'e karşı ayaklanmağa çağırdı. Melik Eşref tekrar müdahale ederek şehri muhasara ve zaptetti. İsyana katılan pek çok kişiyi öldürdü.

Bu olaylar Gürcüler'in ihtiraslarını tahrik ediyordu. Nitekim 1208 yılında Erciş'i işgal ve yağma ettiler. Necmeddin Eyyub halkın isyan etmesinden endişe ettiği için Ahlat'tan ayrılamadı. Bundan dolayı Gürcüler, şehri diledikleri gibi yağma edip, yakıp yıktıktan sonra ayrıldılar[29].

Gürcüler 1210 tarihinde tekrar saldırıya geçince, Ahlatlılar, köprüyü yıkarak yolu kapattılar. Sarhoş olan İvani, köprüden geçmek isterken atından düştü ve esir alındı. İvani'den alınan fidyeyle Ahlat'ın surları onarıldı ve Gürcüler'le üç yıllık bir mütareke imzalandı.

Necmeddin Eyyub, bu sırada ölünce kardeşi Melik el-Eşref Ahlat'a hâkim oldu. Çok geçmeden Moğol istilâsı her tarafı altüst etti. Onlara karşı kahramanca savaşan Harezmşah Sultan Celâleddin, Gürcüler'in Azerbaycan, Ahlat, Erzurum ve Şirvan'da yaptıkları zulüm ve işkenceleri duyunca,

(28) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, (trc. Ahmet Ağırakça), XII, s. 274-275.
(29) İbnü'l-Esir, *Aynı eser*, (trc. Ahmet Açğırakça), XII, s. 231-232.

1225 yılında Tiflis'e girdi ve şehri yeniden İslâm topraklarına dahil etti. Böylece Ani ve Kars şehirleri Gürcüler'den temizlenmiş oldu. Bu başarıları ona karşı duyulan sevgiyi kat kat artırdı. Fakat Ahlat muhasarası bütün iyiliklerini silip süpürdü. Harezmşah 1229 yılında Ahlat'ı muhasara etmeye başlayınca, Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat, ona haber gönderip âlim, zâhid ve din adamlarıyla dolu olan ve bundan dolayı da *Kubbetü'l-İslâm* adıyla anılan bu şehri muhasaradan vazgeçmesini istedi. Fakat Celâleddin bu teklifi reddetti ve muhasarayı kış boyunca sürdürdü. Halk çok perişan oldu.

Şehirden dışarı çıkan halk açlıktan o derece sararmıştı ki, baba evlâdını, evlât da babasını tanıyamaz haldeydi. Nihayet 14 Nisan 1229'da Ahlat'a giren Harezmşah'ın askerleri şehri üç gün yağma ettiler. Sakladıkları altın, gümüş ve değerli eşyayı almak için halka işkence ettiler. Celâleddin bu hareketinin cezasını 1230'da Yassıçimen'de mağlup olduktan sonra kaçarken Meyyarafarikîn yakınlarında öldürülerek ödedi.

Alâeddin Keykubad Yassıçimen savaşından sonra Ahlat, Van, Bitlis, Malazgirt ve civarını topraklarına katarak bölgede ziraat ve ticaretin gelişmesi için çalıştı. Fakat 1243 Kösedağ bozgunuyla Moğollar, her tarafı tahrip etmeye başladılar. Ahlat daha sonra İlhanlı, Karakoyunlu ve nihayet Osmanlı hâkimiyetine girdi[30] ve Osmanlılar uzun yıllar önce yurt tuttukları bu şehre yeniden hâkim oldular.

"Ertuğrul Bey'in ecdadı ve mensup olduğu boy, Anadolu'nun ilk açılışında yani XI. asrın ikinci yarısında Sultan Tuğrul Bey ve Alparslan'ın ümerâsının maiyyetinde Ahlat bölgesine gelmişler ve Anadolu gaza ve fetihlerine iştirak etmişler ve Ahlat bölgesinde yurt tuttukları gibi Muş, Malazgirt, Eleşkirt ve Sürmari (Sürme-Çukuru) ovalarında ve dağlarında kışlak ve yaylak tesis etmişler ve bilâhare Ahlat emîrlerine yani Sökmenliler'e tâbi olmuşlar ve onların maiyyetinde olmak üzere Gürcüler'e bazen de Erzurum ve Erzincan emirleriyle birlikte Trabzon dükalığına ve bilahare imparatorluğuna karşı yapılan gazalara iştirak etmişlerdir. XIII. yy. başlarında Ahlat'ın Eyyubîler'in eline geçmesi, belki de daha sonra Celâleddin Harezmşah'ın Ahlat bölgesini istilası üzerine Ertuğrul Bey'in babası, maiyyetindeki boy ile birlikte ve tıpkı kendisi gibi Kayı boyundan olan Artukoğul-

(30) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 115-116; Faruk Sümer, "Ahlat şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, s. 455-467; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Trc. Yıldız Moran) İst. 1979, s. 137-139.

ları'nın yani Mardin hükümdarlarının maiyyetine girmiştir. Bu arada Ertuğrul'un babası herhangi bir sebeple belki kışlamak üzere Ceber'e giderken Fırat'ta boğulmuş olabilir"[31].

2. İlim, Kültür ve Medeniyet

Van gölü havzasının merkezinde yer alan Ahlat, ilim, kültür, medeniyet ve ticaret bakımından Ortaçağın en önde gelen şehirlerinden biriydi. Ahlatşahlar, şehri onarmak için büyük gayret sarfettiler. Meselâ 1164 yılında meydana gelen bir yangın sırasında pek çok ev ve dükkân harabeye dönmüştü. II. Sökmen'in karısı Şahbânu bu hasarı telâfi etmek için seferber olmuş, çok sayıda köprü ve yolu yeniden yaptırmış, Bitlis kapısı önünde güzel hanlar inşa ettirmişti. Ayrıca kale ve surları da onartmıştı. Ticaret ve tarım sahasındaki gelişmelerle Ahlat, surların dışına çıkmış, halk fevkalâde zengin olmuştu. Ahlatlı tüccarların denizaşırı ülkelerle de ticaret yaptıkları bilinmektedir. Ahlat'ta demir-çelik ve çilingirlik çok ilerlemişti.

Ahlat ilim, kültür ve din adamlarıyla; zahid, mutasavvıf ve san'atkârlarıyla meşhur bir şehirdi. Bundan dolayı şehre *Kubbetü'l-İslâm* denilirdi. O dönemde muhtelif şehirlerde inşa edilen pek çok eserin Ahlatlı mimarlar tarafından yapılmış olması da buranın nasıl bir medeniyet merkezi olduğunu gösterir. Ahlatşahlar; ilim, din, san'at ve tarikat adamlarını himaye ederek ilim ve kültürün gelişmesine hizmet etmişlerdir.

Ahlatlı meşhur sanatkâr ve âlimlerden bazıları şunlardır: Hacı el-Ahlatî, Mufaddal el-Ahlatî, Hurremşah el-Ahlatî (mimar), Fahreddin el-Ahlatî (asronomi bilgini), Ebû Ali el-Ahlatî (filozof) İbrahim b. Abdullah, Hüseyin el-Ahlatî (kimyager), Safiyüddin Ebu'l-Berekât, Ebdüssamed b. Abdurrahman, Ali b. Muhammed, Şeyh Mü'min ed-Darîr, Yahya b. Ahmed, Muhammed b. Melikdâd, Muhammed b. Ali, Ali b. Ömer (âlim).

Ahlatşahlar'ın bir medeniyet ve kültür merkezi olan başkentleri Ahlat, Harezmşah Celâleddin'in muhasara ve yağması, Moğol istilâsı ve Moğol-Memlûk savaşları sırasında büyük çapta tahrip edilmiş, iktisadî ve ticarî hayat gerilemiş ve halk bölgeyi terketmeye başlamıştır.

Bazı tarihçiler, esnaf ve sanatkâr birliklerinin (fityan) de ilk defa Ahlat'ta görüldüğünü söylerler. Bu teşkilât mensupları Ahlat'ın siyasî hayatında önemli rol oynuyor ve muhasara sırasında şehrin müdafaasında yardımcı oluyorlardı[32].

(31) Mükrimin Halil Yınanç, "Ertuğrul Gazi", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 335.

(32) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (Trc. Ahmet Ağırakça), XII, s. 231-232; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 123.

E. ANADOLU SELÇUKLULARI

I. SİYASÎ TARİH

a) GİRİŞ

İslâmiyetin doğuşu sırasında Ortadoğu'ya Bizans ve Sâsâni devletleri hakim idi. İslâm fetihleri sonunda Sâsânî Devleti tamamen ortadan kaldırıldı. Bizans'ın da Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi eyaletleri İslâm hakimiyeti altına alındı. Hatta kısa süre sonra müslüman fatihler İspanya'ya sıçrayarak Akdeniz'in batı ucunu da hristiyan dünyasından kopardı. Fakat bütün bu gelişmelere rağmen Bizans hakimiyetinin ana dayanağını teşkil eden Anadolu İslâm camiasına katılamadı. Anadolu'yu İslâm hakimiyeti altına alma şerefi Selçuklu Türklerine nasib oldu.

Oğuzların X. yüzyılda büyük kitleler halinde İslâmiyeti kabul etmeleri ve buna paralel olarak başlayan Türk göçleri, İslâm tarihi, kültür ve medeniyeti açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Bu göçler sayesinde Yakın-doğu ve Anadolu Türkleşmiş, Türklerin getirdiği taze kan sayesinde müslüman millet ve devletler dahili karışıklıklardan, haricî müdahalelerden ve bunların tabiî sonucu olarak yıkılmaktan kurtulmuşlardır. X ve XI. yüzyıllarda başlayan Türk göçleri bir taraftan Hazar Denizi'nin kuzeyinden başlayarak Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanları içine almış, bir yandan da müslüman olan Oğuzlar (Türkmenler) Harizm, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve nihayet Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Bir Moğol kavmi olan Hitaylar 924'te Moğolistan'ı istilâya kalkınca Orta Asya Türk kavimleri birbirlerini sıkıştırarak kaynaşmaya başlamışlar ve ilk göç dalgası bu baskılar neticesi gerçekleşmiştir. Oğuzlar bu ilk baskıları takiben Hazar Denizi sahillerine ve Yayık (Ural) nehri kıyılarına kadar uzanmışlar ve Hazar denizi sahillerindeki kavimleri yerlerinden uzaklaştırmışlardır. Oğuzların hakim olduğu bu bölgeye İslâm tarihçileri Mefâzâtü'l-Guziyye (Oğuz çölleri) adını vermişlerdir. Daha sonraki tarihlerde Kıpçak-

lar tarafından işgal edilen bölgeye Farsça Deşti-i Kıpçak (Kıpçak Çölü) denilmiştir.

X. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkler arasındaki İslâmlaşma faaliyetleri daha yoğun bir hal aldı ve ilk müslüman Türk devleti olma özelliğini kazanan Karahanlı Devleti 999'da Sâmânîler'e son verdi. XI. yüzyıldaki İslâmlaşma ve göç olayları neticesinde Oğuzlar güneye ve İslâm ülkelerine doğru süratle yayılmaya başladılar. Müslüman Oğuzlar Sır Deryâ (Seyhun) boylarından akın akın Maveraünnehir'e doğru göç ediyorlardı. Hitaylar'ın 408 (1017) yılında büyük kalabalıklar halinde Balasagun şehrine doğru ilerlemeleri sebebiyle göç dalgaları daha da şiddetlenerek devam etti. Oğuzlar Selçuklular'ı takip ederek büyük bir insan seli halinde Türkistan, Harizm ve Horasan istikametinde göçe başladılar. Oğuzlar'ın bir kısmı bozkırlarda bir kısmı da Sırderya kıyısındaki şehirlerde yaşıyorlardı. İslâm ülkelerine yakın yerlerdeki müslüman Oğuzlar gayri müslim Türklerle savaş (cihad) halindeydiler. Müslüman Oğuzlar'ın (Türkmenlerin) İslâm ülkelerine muhaceretleri giderek bir sel halini aldı. Kaynaklar bu göçün sebebi olarak nüfus yoğunluğu, otlak darlığı ve hayvanların çokluğunu gösterirler[1]. Müslüman Oğuzlar bu akınlarla Anadolu sınırlarına dayanırken Peçenekler, gayri müslim Oğuzlar ve Kıpçaklar da Balkanlara doğru yayılmıştı.

Hiç bir güç Oğuzlar'ın İslâm ülkelerine doğru ilerleyişini durdurmaya yetmiyordu. Hatta bazı kaynaklara göre Selçuklular Horasan'a inip devlet kurmadan önce bazı Türkmen birlikleri Ceyhun (Amuderya) nehrini geçerek Horasan Afganistan, İran, Irak ve Azerbaycan'a yerleşmişlerdi. Bu göçler sayesinde Selçuklular Gazneliler'i yenerek 1040'ta devletlerini kurabilmişlerdi. İmadeddin Kâtib el-İsfahanî bu göç olayını anlatırken şöyle der: "Türkler her ülkeye girdiler, her beldeyi aldılar ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan her tarafa yayıldılar. Öyleki, istilâ etmedikleri ülke, içmedikleri su, ateşlemedikleri ocak kalmadı. Hükümdarlar onların gelişinden ürküp kaçtılar. Türkler vardıkları bütün ülke ve şehirleri doldurdular. Valileri uzaklaştırıp kendi adamlarını tayin ettiler."

Türkmenler yukarıda anlatıldığı şekilde büyük göç dalgaları halinde İslâm ülkelerine ve o sırada Bizans hakimiyetinde bulunan Anadolu sınırla-

(1) Ravendî, *Rahatu's-sudûr ve ayetü's-sürûr der tarih-i âl-i Selçuk*, (nşr. Muhammed İkbal, notlar ilâve eden Müctebâ Minovî), Tahran 1364, s. 86 (Türkçe trc. Ahmed Ateş), Ankara 1957, I, 85; Reşidüddin, *Camiü't,tevârih*, (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 11; Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsırî*, (nşr. Abdülhay Habibi), Kabil 1325, s. 292; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 10.

rına yayılıyordu. Hiç şüphesiz bu göç dalgası bazı problemleri de beraberinde getiriyordu. Selçuklu sultanları daha kuruluş devrinden itibaren bu göç meselesiyle yakından ilgilenmek zorunda kalmışlardı. Zira bir taraftan istilâ edilen ülkelerdeki müslüman ahalinin rahatsız edilmesini önlemek bir yandan da ırkdaşlarına yurt bulmak ve geçimlerini temin etmek gibi iki önemli görevle karşı karşıya idiler.

Türkler birkaç asır önce Abbasîler'in hizmetinde Anadolu sefer ve fetihlerine girişmişlerdi. Fakat bu sadece bir askeri istilâdan ibaret olup bir fetihle neticelenmemişti. X. yüzyılda Abbasiler zayıflayınca Bizans imparatorluğu karşı saldırıya geçmiş, kuzeyden Azerbaycan'a, güneyden Suriye ve Irak'a doğru ilerlemeye başlamıştır.

Türklerin Anadolu'yu fethi ve buraya göçleri Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşuna (1040), Malazgirt zaferine (1071) ve bundan sonraki döneme ait olmak üzere başlıca üç safhada gerçekleşmiştir. Bu akınlar Anadolu'da Bizans mukavemetini kırma ve Anadolu'yu vatan edinme arzusuyla gerçekleştirildiği için tarihî açıdan büyük bir ehemmiyet arzeder. Selçuklular Maverâünnehir'de bulundukları sırada Karahanlı Ali Tegin'in baskılarına maruz kaldılar, Çağrı ve Tuğrul Bey'lerin emrindeki kalabalık Türkmen kitleleri daha uygun şartlarda bir yurt edinebilmek için çoluk-çocukları, eşya ve çadırları, at ve koyun sürüleriyle sıkıntı içinde bir yerden diğerine göçetmek zorunda kaldıkları gibi her an yeni bir baskına uğrama endişesi içindeydiler. İşte bu sıkıntılı durum Çağrı Bey'in 300 kişilik süvari birliğiyle Anadolu'ya geçmesine sebep oldu. İçinde bulundukları tehlikeli ortamdan geçici bir süre için de olsa kurtulmak amacıyla Tuğrul Bey çöllere çekilirken Çağrı Bey de 1015-1021 yıllarında Doğu Anadolu'ya doğru bir akın düzenledi. Bu sırada Doğu Anadolu bazı kaleleri ellerinde bullunduran küçük müslüman emirlikler hariç genelde Bagratuni hanedanının hakimiyetinde bulunuyordu. Tiflis'in güneyinde Ermeni Orbelian, Vaspuragan'da (Van gölü havzası) ise Ardzruni hanedanı hüküm sürüyordu. Oltu, İspir, Bayburt merkez olmak üzere Çoruh'un güneyi ise yine Bagratuni ailesinin elindeydi. Bu aileden Küropolat David X. yüzyılın başlarında Van gölüne kadar uzanarak Malazgirt, Erciş ve Eleşkirt'i hakimiyet sahasına dahil etmişti. Erzurum ve Pasinler yöresi de hizmet karşılığında Bizans tarafından kendisine verilmiş, ancak onun ölümünden (1000) sonra imparator II. Basileios tarafından geri alınmıştı. Ermenistan ve Gürcistan sınırındaki topraklar Bizans garnizonlarının nüfuzu altındaydı. Ahlat, Gence, Hoy ve Tiflis'te müslüman emîrlikler vardı.

Çağrı Bey'in bu akını sırasında Ermenilerle Gürcüler arasında birlik olmadığı gibi Bizans imparatorluğu hem Gürcüler hem de Ermenilerle mücadele halindeydi. Bundan dolayı sefer gayesine ulaşmış ve ileride fethedilecek ülkelerin askerî ve coğrafî durumları hakkında bilgi edinilmiştir. Sefer sonunda Vaspuragan Krallığı'nın batı parçasına hakim olan Çağrı Bey önüne çıkan Liparit kumandasındaki Gürcü kuvvetlerini de bozguna uğrattı ve bölgede bir hayli ganimet ele geçirdikten sonra Maverâünnehir'e dönmek üzere yola çıktı.

Çağrı Bey bölgedeki müslüman emîrliklerden aldığı askerlerle sayıları muhtemelen 6-7 bin kişiyi bulan bir süvari kuvvetiyle Van gölünün güneyinden Tiflis civarına kadar bütün topraklarda geçici de olsa hakimiyet tesis edecek bir güce sahip olduğunu ve kendilerine mukavemet edebilecek büyük krallıklar olmadığını kanıtlamış, Tuğrul Bey'i de Anadolu'ya gitmeye teşvik etmiştir. Çağrı Bey'in bu akını Anadolu'yu vatan yapmak isteyen Selçuklu Türklerine hedeflerine ulaşacakları en kısa yolu göstermişti(2). Çağrı Bey dönüşte verdiği raporda "O ülkede bize karşı koyacak bir güce rastlamadım" diyerek yurt arayan Selçuklu beylerine Türklere vatan olacak bir ülkenin keşfedildiğini haber veriyordu.

Karahanlı ve Gazneli takibine maruz kalarak sıkışan ve yurtlarını terketmek zorunda kalan Selçuklu Türkleri Anadolu sınırlarını geçiyor, Bizans'ın karşı saldırısına uğrayınca da tekrar Azerbaycan ve İran'a dönüyordu. Devletin kuruluşundan (1040) Malazgirt zaferine kadar devam eden göçler ise Selçuklu kuvvetlerinin himayesinde gittikçe Anadolu'ya yayılıyordu. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi büyük Selçuklu sultanları müslüman ahalinin hâmîsi sıfatıyla bir yandan müslüman halkın zarar görmesine mani olmak, öte yandan devletlerinin kuruluşunda büyük hizmetlerde bulunan ve bu uğurda sıkıntılara göğüs geren ırkdaşlarına da yeni imkânlar sağlamak istiyorlardı. Oğuzların sonu gelmeyen göçleriyle İslâm ülkeleri sıkışınca Türkmenleri Anadolu'ya sevketmek ve milletin büyük bir kısmını orada yerleştirerek Anadolu'yu ebedî Türk vatanı haline getirmek bir zaruret halini aldı. Selçuklular Bizans'a karşı başlatacakları cihad

(2) Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s. 35, aynı müellif, "Çağrı Bey", *İA*, III, 324-328, Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, (trc. Hrant D. Andreasyon), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 166, 173; İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, s. 293; İbrahim Kafesoğlu "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Emniyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274.

harekâtını buradan daha iyi idare edeceklerdi. İşte Anadolu'nun fethi böyle bir zaruretin ve politikanın sonucudur.

Göçebe Türkmenlerin zaman zaman yaptıkları yağmalar sebebiyle Abbasî halifesi Kaim Biemrillah büyük İslâm hukukçusu Mâverdî'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderdi ve bunlara mani olmasını istedi. Tuğrul Bey elçiye elinden gelen her şeyi yapacağına söz vermekle beraber aç kalan türkmenlere mani olabilmenin de çok zor olduğunu ifade etti. Aynı şekilde Mervânî emîri Nasrüddevle'nin şikâyeti üzerine de onlara mal verip kâfirlere karşı cihada sevketmesini tavsiye etmişti. Türkistan'dan Nişabur'a gelen bir grup Türkmene de İbrahim Yınal "ülkem sizin yerleşmenize müsait değildir. Siz Rum'a (Anadolu'ya) gidin ve Allah yolunda cihad ederek ganimet alın, ben de size yardıma geleceğim" demişti. Böylece Türkmenler Doğu Anadoolu'ya akın etttiler. Daha sonra İbrahim Yınal da onları takiben Anadolu'ya girdi ve 1048 yılında Hasankale'de Bizans kuvvetlerini ağır bir bozguna uğrattı. Selçuklu devlet adamları ve kumandanlarının himayesinde Anadolu'ya giren Türkmenler bir rivayete göre Trabzon'a hatta İstanbul'a onbeş günlük mesafeye kadar gelmişlerdir(3).

Bizans İmparatorluğu'nun takip ettiği politikadan rahatsız olan Ermeni ve Süryaniler Türk ilerleyişi karşısında Bizans'ın safında yeralmadılar. Urfalı Mateos, Ermenilerin duygularına tercüman olarak şöyle der: "İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rumlar Ermenistan'ın cesur evlatlarını yurtlarından uzaklaştırıp dağıttılar ve Türklerin Anadolu'yu istilâsını kolaylaştırdılar." Süryani Mikhail de Rumların Süryani ve Ermenilere zulüm yaptığını batıl mezheplerini zorla kabul ettirmeye çalıştıklarını söyler(4).

Türkler Doğu Anadolu'dan, İç ve Batı Anadolu istikametinde ilerlemeye devam ederek 1057'de Malatya'ya ve 1059'da Sivas'a kadar gelmiş ve ciddi bir mukavemetle karşılaşmamışlardır. 1064 Antakya dükünü mağlup eden Türkler 1067'de Kızılırmak vadisini takip ederek Kayseri'yi ele geçirdiler(5).

Alp Arslan'ın meşhur kumandanlarından Afşin 1068'de Anadolu'yu

(3) İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, Haydarabâd 1359, VIII, 137; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih* (nşr. Tornberg), Beyrut 1399/1379, IX, 546-547; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 18.

(4) Süryani Mikhail, *Vakayinâme, Chronique de Michel le Syrien Patriarche jacobite d'Atioche (1166-99)*, (Fr.trc. J.B.Chabot), Paris 1899-1924, III, 166.

(5) İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, (nşr. Sami ed-Dehhâr), Dımaşk 1951-1968, I, 294-297, II, 9-12; İbnü'l-Kalanisî, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, (nşr. Annedroz), Beyrut 1908, s. 92; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, (trc. Chabot), III, 162-163.

baştan başa geçip Ammuriye'yi fethetmiştir. Alp Arslan'ın enişitesi Erbasgan'ı takip etmekte olan Afşin İstanbul önlerine kadar gelmiş ve imparatora sığınan Erbasgan'ın teslim edilmesini istemiştir. Ancak red cevabıyla karşılaşınca geri dönüp Anadolu'daki fetih harekâtına devam etmiştir. Malazgirt seferi öncesindeki fetihleri gözden geçirecek olursak 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'de Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Ammuriye, 1069'da Honas'ın fethedildiği anlaşılacaktır. Ancak bu fetihler geçici idi. Çünkü Türkler fethettikleri bu bölgelerde sürekli ikamet edebilecek kadar güçlü değillerdi ve her an Bizans'ın taarruzuyla karşı karşıya idiler. Malazgirt zaferiyle Bizans imparatorluğunun mukavemet gücü kırıldığı için Türkler daha rahat bir şekilde Anadolu'ya yerleşmeye başladılar ve burayı vatan edindiler.

Malazgirt zaferi Türk ve dünya tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eder. Müslüman Araplar uzun yıllar düzenledikleri yaz ve kış seferleriyle Anadolu'yu ele geçirmeye çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. Anadolu'yu fethetme şerefi müslüman Türklere nasib olmuştur.

Selçukluları devletin kuruluşundan itibaren en çok meşgul eden meselelerden biri kendi beyleri idaresinde müstakil hareket eden yurt bulmak ve sürülerini otlatmak zorunda olan Türkmen kitleleri idi. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi ilk büyük Selçuklu hükümdarları Türkmenleri Anadolu'ya sevk ederken onların İslâm ülkelerindeki ahaliyi rahatsız etmelerini önlemek, devlet otoritesinin sarsılmasına ve asayişsizliğe fırsat vermemek, Bizans'a karşı kuvvet kazanmak ve nihayet ırkdaşlarına bir yurt temin etmek gibi düşüncelerle hareket ediyorlardı. İşte Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması daha önce de belirtildiği üzere bu çok yönlü siyasetin tabîî bir sonucudur.

1071 yılına kadar devam eden bu harekât neticesinde Türkmenler Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'ya oradan da orta ve batı Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. Bazan Selçuklu kuvvetlerinin himayesinde bazan da müstakil olarak Anadolu içlerine ilerleyen bu gruplar bölgede emniyet ve huzur içinde yerleşme imkânı bulamıyorlardı. Zira yapılan bütün fetihlere rağmen Anadolu'daki pek çok müstahkem şehir ve kale halâ Bizans garnizonlarının emrinde idi. Hem bu mahalli Bizans garnizonları ve hem de başkentten sevkedilen imparatorluk orduları bu Türkmenleri takip ederek geri dönmeye zorluyordu. Bu yüzden Bizans kuvvetleri karşısında tutunamayan Türkmenler sıkışınca Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye'ye çekilmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Ancak Malazgirt zaferinden sonradır ki Anadolu'daki Bizans mukavemeti kırılmış, süratle yayılma ve yerleşme devri başlamıştır.

Malazgirt'te Bizans ordusunun mağlup edilerek imparatorun esir alınması bütün İslâm dünyasında büyük bir sevince vesile olmuş her tarafta şenlikler yapılarak kutlanmıştır. Bu zafer Bizans ve Sâsânîler'e karşı kazanılan Yermük ve Kadisiye zaferleriyle bir tutulmuş, şairler yazdıkları kasidelerde bu zaferi terennüm etmişlerdir. O zamana kadar Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan Türkler de Anadolu'yu ebedî vatan edinme imkânına kavuşmuşlardır.

Alp Arslan zaferden sonra beylerini Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi. Artuk Bey büyük bir orduyla Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarını sür'atle geçerek Bizans kumandanı Urselius'u esir aldı. Türkler artık Sakarya'ya kadar uzanan toprakları hakimiyetleri altında tutuyorlardı. Alp Arslan'ın ölümü üzerine Anadolu'dan geri çağrılan Artuk Bey'den sonra Tutak Bey'in de 100.000 kişilik kuvvetiyle Anadolu'da fetihlerde bulunduğu, Urselius'u ikinci defa esir aldığı ve müstakbel Bizans imparatoru Alexios ile müzakerelere girişti̇ği bilinmektedir.

Malazgirt zaferinden sonra çeşitli İslâm ülkelerinde bulunan Türkler de akın akın Anadolu'ya geldiler. Selçuklu tahtında hak iddia eden Kutalmışoğullarıyla bazı hanedan mensupları ve kumandanlar da kendilerine bağlı Türkmen gruplarıyla Anadolu'ya gelmeye başladılar.

b) ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Anadolu (Türkiye) Selçukluları 1075-1308 tarihleri arasında Anadolu'da hüküm süren müslüman bir Türk devletidir. Devletin kurucusu olarak kabul edilen Süleyman Şah Selçuk'un büyük oğlu Arslan Yabgu'nunn torunudur. Bu münasebetle biraz gerilere giderek Arslan Yabgu'dan bahsetmek istiyoruz.

Bazı eserlerde kendisinden İsrâil olarak bahsedilmekle beraber daha çok Türkçe adı Arslan Yabgu ile meşhur olan bu Selçuklu beyi ilk defa Karahanlılarla Sâmânîler arasındaki mücadelede dikkatleri üzerine çekti. Karahanlı Harun b. İlig Han Samanî topraklarının bir kısmını işgal edince Samanî hükümdarı Selçuk'tan yardım istedi. O da oğlu Arslan kumandasındaki bir ordıyu Samanîlere yardıma gönderdi. Arslan'ın yardımı ile Karahanlıları mağlûp eden Sâmânîler isttila edilen topraklarını geri aldılar. Bu münasebetle Buhara-Semerkant arasındaki Nur kasabası Selçuklulara yurt olarak verildi. Karahanlılar ile Sâmânîler gibi birbirleri ile mücadele halinde olan iki devlet arasında kalan Selçuklular mahirane siyasetleri ile bu böl-

gede varlıklarını sürdürmeyi başardılar. Karahanlı Nasr İLig Han'ın Buhara'yı zapt ederek (Ekim 999) Samanî hükümdarı Abdülmelik ve hanedan azalarını Özkent'e sürmesi ile Sâmânîler devleti fiilen sona ermiş oluyordu. Bu hadise Arslan Yabgu ve ona bağlı Türkmenlerin nüfuz ve itibarını daha da arttırdı. Karahanlıların elinden kaçmaya muvaffak olan Sâmânî şehzadesi Ebû İbrahim el-Muntasır Karahanlılar'a karşı yine Arslan Yabgu'nun yardımını istemek zorunda kaldı ve bu sayede Karahanlılar'ı üç defa bozguna uğrattı. Babası Selçuk'un 1009'a doğru Cend'de ölmesi üzerine Arslan "Yabgu" ünvanı ile ailenin başına geçti. Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr'ın 1012 yılında ölümü üzerine aynı aileye mensub olan Ali Tegin Arslan Yabgu'nun desteği ile Buhara'ya hakim oldu. Bu sayede dikkatleri üzerine çeken Arslan Yabgu giderek kuvvet kazanınca Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadır Han ile Gazneli Sultan Mahmud 1025 yılında "bütün İran ve Turan meselelerini" görüştükleri meşhur Maverâünnehir mülakatında Arslan Yabgu idaresindeki Selçuklulara karşı gerekli tedbirleri almaya ve onları Türkistan ve Maverâünnehir'den uzaklaştırıp Horasan'a sürmeyi kararlaştırdılar. Arslan Yabgu bu sırada çöllere çekilmişti. Gazneli Mahmud mertliği, savaşçılığı ve yıldırım hızı ile avının üzerine düşmesi gibi meziyetleri sebebi ile herkesin çekindiği Arslan Yabgu'yu yakalamak için hileye başvurdu. Bir ziyafet münasebeti ile Semerkant'a çağırdığı Arslan Yabgu'yu oğlu Kutalmış ve bazı arkadaşları ile birlikte tevkif ederek Kâlincar kalesinde hapsetti. Arslan Yabgu'ya bağlı çok sayıda Türkmeni de öldürdü (1025). Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi ile ön plâna geçen Tuğrul ve Çağrı Beyler Gazneli Mahmud'un ölümü (1030) üzerine yerine geçen oğlu Mesud'a haber gönderip kendisine itaat arzettiklerini bildirdiler ve Arslan Yabgu'nun serbest bırakılmasını istediler. Sultan Mesud bu teklifi kabul edip Arslan Yabgu'yu Belh'e getirdi ve ona yeğenlerine bozgunculuktan vazgeçmelerini söylemesini emretti. Arslan Yabgu da Tuğrul ve Çağrı beylere haber gönderip Gazneli hükümdarı Sultan Mesud'un buyruğunu iletti. Ayrıca elçi ile bir "biz" gönderip onu yeğenlerine vermesini istedi. Elçi mesajı tebliğ edip şifre mahiyetindeki "biz"i teslim edince onlar yeniden karışıklık çıkarmaya başladılar. Bunun üzerine Sultan Mesud da Arslan Yabgu'yu tekrar hapse attı. Türkmenlerin onu kurtarma teşebbüsleri sonuçsuz kaldı ve Arslan Yabgu 7 yıldan beri kaldığı hapishanede 1032 yılında öldü. Ancak oğlu Kutalmış bir fırsatını bulup hapishaneden kaçtı ve Buhara'ya döndü. Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar (Yabgulular-Yavgıyyân) Yağmur, Kızıl, Boğa, Göktaş ve Anası-oğlu adlı beylerin idaresinde faaliyetlerini sürdürmekle beraber

Gazneli kuvvetleri karşısında dağıldılar ve büyük sıkıntılara maruz kaldılar. Fakat bütün bunlara rağmen ümitlerini kaybetmeyip Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın tarafından toplanarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna büyük hizmet ettiler.

Tuğrul Bey Kâlincar kalesinden kaçarak Buhara'ya dönen Kutalmış'ın Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra da yanında toplanan Türkmenlerle çevreyi yağmaladığını görünce sınır bölgelerini ona ikta ederek kâfirlere karşı cihada memur etti. Kutalmış da büyük bir ordu ile Azerbaycan'a doğru ilerlemeye başladı. İşte bu sırada Selçuklularla Bizanslılar arasında ilk ciddi çatışma vuku buldu. Gence önlerinde cereyan eden bu savaşta Gürcü, Ermeni ve Rumlar'dan müteşekkil Bizans ordusu ağır bir mağlubiyete uğradı (1046). Bu zaferi müteakip Aras nehri boyunca ilerleyen Kutalmış dönüşünde Tuğrul Bey'e bölgenin çok zengin ve Rum'ların da kadınlar gibi korkak insanlar olduğunu bu sebeple ülkelerini kolaylıkla fethedebileceğini söyledi. Tuğrul Bey Kutalmış'ı daha sonra Arslan Besâsirî üzerine gönderdi. Ancak mağlub olan Kutalmış Bağdat'a Tuğrul Bey'in yanına dönmüş ve Abbasi halifesinin Sultan Tuğrul Bey'i kabul ettiği merasime katılmıştır (1059). Kaynaklarda bu tarihten 1061 yılına kadar onun nerede olduğuna dair bir bilgi yoktur. Kutalmış söz konusu tarihte kardeşi Resul Tegin ile beraber amcazadeleri Mikâil oğullarına karşı saltanat davasında bulunarak isyan etti. Tuğrul Bey isyanı bastırmak üzere harekete geçti. Ancak daha sonra bu görevi veziri Amidü'l-mülk Kündüri'ye verdi. Vezir tarafından Girdkûh kalesinde muhasara edilen Kutalmış bazı şartlar ileri sürerek barış talebinde bulundu. Buna göre Kutalmış:

1. Sultan Tuğrul Bey'in canını bağışlayacağına dair yemin etmesini,

2. Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ın kızı ile evlenmesine müsaade edilmesini,

3. Kendisine iyi bir vilayetin ikta edilmesini istiyordu.

Vilayetin verilmesi ile ilgili şart kabul edilmekle beraber diğerleri reddedildi ve müzekereler neticesiz kaldı. Vezir de bir müddet sonra Sultanın ölüm haberini alıp Rey'e döndü.

Bu fırsattan istifade eden Kutalmış Türkmen obalarına giderek asker topladı ve Rey şehrini kuşattı. Kutalmış'ın büyük bir tehlike teşkil edeceğini anlayan vezir Amidü'l-mülk Süleyman'ın yerine Alp Arslan'ı sultan ilân etti ve üst üste ulaklar gönderip süratle Rey'e gelmesini istedi. Alp Arslan'ın öncü kuvvetleri yaklaşınca Kutalmış kuşatmayı kaldırıp Rey'den ayrıldı

(24-25 Kasım 1063). Yolda Alp Arslan'ın Hacib Erdem kumandasındaki kuvvetleri ile karşılaşan Kutalmış onları mağlub etti. Bu sebeple Alp Arslan derhal Kutalmış'ın üzerine yürüdü. Kutalmış sayıca üstün olmasına rağmen yenildi. Büyük oğluyla kardeşi Resul Tekin de esir düştü. Kutalmış ise dağlardan ve sarp yollardan geçip kaçarken atından düşerek öldü. Cenazesi Rey'e götürüldü ve orada toprağa verildi (7 Aralık 1063)[6].

c) SÜLEYMAN ŞAH (1075-1086)

Anadolu'da kurulan ilk müslüman Türk devleti olan Anadolu Selçukluları'nın kuruluş tarihi hakkında tarihçiler değişik görüşler ileri sürerler. Anadolu Fatihi Süleymanşah ve kardeşlerinin ne şekilde ve hangi sıfatlarla Anadolu'ya geldikleri konusu üzerinde yerli ve yabancı tarihçiler arasında sonu gelmeyen münakaşalar halâ devam etmektedir.

M. Altay Köymen bu konuda farklı üç görüş belirtir ve devletin 1073, 1077 ve 1092 olmak üzere üç defa kurulduğunu iddia ederek özetle şöyle der. "Sultan Melikşah Abbasi halifesinin tavassutu ve hatta ısrarıyla Anadolu'yu 1073'te Kutalmış'ın oğullarına tevcih etmiştir. Burada dikkati çeken husus devlet kurma yetkisi kardeşlerden sadece birine değil dördüne (Bizans kaynaklarına göre 5) birden verilmiş ve kollektif bir hakimiyet sürme yetkisi kardeşlere bırakılmıştır. Bunda Selçuklu hanedanının iki kolu arasındaki rekabetin önemli rol oynadığı söylenebilir. Zira Melikşah tek bir hükümdarın idaresi altındaki güçlü bir devlet yerine 4 kardeşin (Mansur, Süleymanşah, Alp İlig, Devlet) ortaklaşa hüküm sürecekleri daha zayıf bir devleti tercih etmiş olabilir. Aynı tarihlerde Anadolu'da Danişmendliler, Mengücüklüler ve Saltuklular gibi vassal devletlerin hakimiyetlerine müsaade edilmesi de Türkiye Selçukluları'ndan gelecek tehlikeye karşı bir tedbir olarak düşünülebilir. Bu Anadolu Selçuklu Devleti'nin birinci kuruluşudur.

Sultan Melikşah kendisine bağlılığı ile dikkat çeken Süleymanşah ile ağabeyi Mansur arasında çıkan anlaşmazlık üzerine emir Porsuk kumandasındaki bir orduyu Anadolu'ya göndererek Mansur'u bertaraf etmiş, diğer kardeşlerini de merkeze alarak Süleymanşah'ın Anadolu'ya tek başına hakim olmasını sağlamış ve yeni bir menşûr ile onu hükümdar ilân etmiştir (1077).

(6) Bündarî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (trc. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 1-10, 27-28; Hüseynî, *Ahbarü'd-devleti's-Selçukıyye*, (trc. Necati Lugal), Ankara 1943, s. 3, 12, 21, 22, 136; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 63-64; Aynı müellif, "Tuğruy Bey", *İA*, XII/2, 35-36.

Süleymanşah'ın 1086'da öldürülmesi üzerine devletin başına bir hükümdar tayin edilmemesi yüzünden ikinci kuruluş devri de sona ermiş ve Devlet 1092'de Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra I. Kılıç Arslan tarafından üçüncü ve son defa olarak kurulmuştur(7).

Mükrimin Halil Yınanç da Türkiye Selçukluları'nın 1077'de kurulduğunu ve devletin ilk başkentinin Konya olduğunu iddia ederek özetle şöyle der:

Bizans imparatoru Botaniates kendisine isyan ederek tahtı ele geçirmek isteyen Bryennios'a karşı Anadolu'daki Türk beylerinden Süleymanşah ile Mansur'dan yardım istedi. O sırada Kütahya yakınlarında karargâh kurmuş olan Süleyman ile Mansur İstanbul'un karşısına kadar geldiler. Bu sırada iki kardeş arasında anlaşmazlık çıktı ve Süleymanşah kardeşini Sultan Melikşah'a şikayet etti. Sultan Bizans imparatoruna elçi göndererek Mansur'un öldürülmesini istedi. Fakat bundan bir netice alamadı. Daha sonra Anadolu'ya dönen iki kardeş tekrar birbirleriyle mücadeleye başladılar. Süleymanşah da ikinci defa Sultan Melikşah'a elçi gönderip yardım istedi. Bunun üzerine Sultan Melikşah Emir Porsuk kumandasında Anadolu'ya bir ordu gönderdi ve yapılan mübareze veya savaşta Mansur öldürüldü. Böylece Anadolu'daki hükümdarlık menşûru Melikşah'a sadık kalan Süleymanşah'a tevcih edildi. Abbasi halifesi de Süleymanşah'a hilatlerle birlikte saltanat menşuru da göndermiştir (1077)(8).

Zeki Velidi Togan ise Türkmen beyleriyle birlikte bütün Anadolu'ya hakim olan Süleymanşah'ın 1080'de İznik'i başkent yaparak Türkiye Selçuklu devletini kurduğunu söyler(9).

Fransız müsteşrik İ. Laurent de Süleymanşah'ın Anadolu'ya yayılmış olan bütün Türk kuvvetleri üzerinde nüfuz ve otorite sağladıktan sonra artık Melikşah'ı metbu tanımadığını ve Abbasi halifesinin de muvafakatını almadan kendini sultan ilân ettiğini ve 1081'de başkenti İznik olan bir devlet kurduğunu söylemektedir(10).

Osman Turan aynı konuyla ilgili olarak özetle şöyle der:

(7) Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989, s. 1+2-104, 106, 109, 110.

(8) Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 105-107.

(9) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 185-186.

(10) J. Laurent, "Byzance et les origines du sultanat de Roum", *Melange Ch. Diehl*, Paris 1930, I, 177-182.

"Bazı kaynaklar Süleymanşah'ın Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine memur edildiğini ve kendisine ikta edilen bu ülkede hükümdarlık hakkının verildiğini de yazarlar. Fakat bunun tarihi gerçeklerle hiçbir ilgisi yoktur. Süryani Mikhail daha da ileri giderek Süleymanşah'ın Malazgirt savaşına katılarak büyük kahramanlıklar gösterdiğini ve bundan dolayı ona Anadolu'da saltanat hakkının tevcih edildiğini savunur. Halbuki Alp Arslan'ın rakibi olan Kutalmışoğullarına saltanat bahşetmesi mümkün olmadığı gibi kaynaklar o dönemde Anadolu'da faaliyette bulunan pek çok Türkmen beyi hakkında bilgi verdikleri halde Kutalmış oğullarından hiç bir şekilde bahsetmezler. Bunların Alp Arslan zamanında Anadolu ve Suriye'de bulunmadıklarına dair en kuvvetli delillerden biri de Kutalmış'ın isyanından sonra Filistin'de bir Türk beyliği kurmak için çaba sarfeden Atsız Bey'in kuracağı beyliğin başına geçireceği bir Selçuklu şehzadesi bulamamış olmasıdır. Zaten kaynakların büyük bir bölümü de Kutalmış oğullarının Anadolu'ya ancak Melikşah zamanında geldiğini ifade ederler. Bununla beraber Melikşah'ın Süleyman ile kardeşlerini Anadolu'da başsız dolaşan Türkmenleri idareye memur ettiğine dair kayıtlar da hakikate aykırıdır. O halde en makul görüş Süleymanşah ile kardeşlerinin Alp Arslan'ın ölümü üzerine başlayan taht kavgaları sırasında Anadolu'ya geldikleridir.

İbnü'l-Ezrak el-Farıkî Süleymanşah'ın Malatya, Kayseri, Aksaray, Konya, Sivas ve bütün Anadolu'yu fethedip bölgeye hakim olduğunu söylerken herhangi bir tayin veya tevcihten bahsetmez. Buna karşılık Bizans ve Süryani kaynakları Süleymanşah ile kardeşlerinin isyan halinde Anadolu'ya sığındıklarını söyler ki bu gerçeği daha açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Sıbt İbnü'l-Cevzî de 1073'de Filistin'de bir beylik kuran Atsız'ın başka bir Türkmen beyi olan Şökli ile bozuştuğunu ve Şökli'nin 1074'te Kutalmışoğullarından birine mektup yazarak onu Filistin'e davet ettiğini ve hükümdar (Selçuklu) soyundan olduğu için kendisine itaat etmeyi şeref kabul edeceğini bildirmiştir. Bu davet üzerine Kutalmışoğlu ile Şökli birleşerek Taberiye'ye gittiler ve Fatımî halifesine itaat arzettiler. Fakat Atsız Melikşah'ın yardımıyla onları mağlup etti. Şökli öldürüldü, Kutalmışoğlu da esir alındı. Aynı kaynağa göre bu olayların cereyan ettiği tarihte Kutalmış'ın diğer oğlu Süleymanşah da Mirdâsî Emîri Mahmûd'un ölümü üzerine Haleb'i muhasara ediyordu.

Mir'atü'z-zaman'daki bu bilgiler Süleymanşah ile kardeşlerinin Alp Arslan veya Melikşah tarafından Anadolu'nun fethi ve idaresiyle görevlendirildiğine ve kendilerine Anadolu'da hakimiyet menşûru gönderildiğine

dair görüşlerini çürütmektedir.

Suriyeli tarihçiler Anonim Selçuknâme'deki bilgilere uygun olarak Süleymanşah'ın 467 (1075)'de İznik ve havalisini fethedip burayı kendine başkent yaptığını ve Türkiye Selçuklu devletini kurduğunu söylerler ki doğrusu budur. Konya'nın ilk başkent olduğuna dair bilgiler sadece tahminden ibarettir"(11).

İbrahim Kafesoğlu ise bu konuda şöyle der: "Anadolu Selçuklu devleti fiilen ve hukuken Süleymanşah'tan sonra ve Sultan Melikşah'ın 1092'de vuku bulan ölümünden sonra meydana gelen iktidar boşluğundan yararlanan Süleymanşah'ın oğlu I. Kılıç Arslan tarafından kurulmuştur. Yani Anadolu Selçuklu melikliği Kılıç Arslan'ın idaresinde bir devlet hüviyetini kazanmıştır. Zira Bizanslı tarihçi Anna Komnena bunu hiç bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde Büyük Süleymanşah'ın iki oğlunun Horasan'dan süratle İznik'e geldiğini ve Kılıç Arslan'ın sultan ilan edildiğini söyler. O zamana kadar bir askeri üs olan İznik de bu devletin başşehri oldu."(12)

Bu konudaki görüşleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisine göre Kutalmış'ın ölümünden sonra esir düşen kardeşi Resul Tekin ve oğulları Süleyman ile Mansur Alp Arslan tarafından öldürülmek istenmiş ancak vezir Nizamü'l-Mülk hanedan azasını öldürmenin uğursuzluk getireceğini ve devletin bekasına tesir edeceğini söyleyerek Sultan'ı bundan vazgeçirmiştir. Bu arada yeniden isyan etmelerini önlemek gayesi ile de onları fetihlerle meşgul olmaları için Anadolu'ya göndermiştir. Bu suretle ya cihad ederek devlete hizmet etmeleri veya din ve devlet uğrunda şehid olmaları hedef alınmıştır.

İkinci görüşe göre ise Süleymanşah ile ağabeyi Mansur Malazgirt savaşına katılmış ve bu savaşta büyük yararlıklar göstererek Sultan Alp Arslan'ın güven ve sevgisini kazanmışlardır. Bundan dolayı da Alp Arslan Anadolu'yu onlara tahsis etmiştir. Süleymanşah'ın Alp Arslan'ın ölümünden sonra sultan Melikşah tarafından Anadolu'yu idare etmek, burada başıboş dolaşan Türkmenleri ve birbirleriyle mücadele halinde olan emîrleri (bey) disiplin altına almak için gönderildiğini iddia eden bazı tarihçileri de bu grup içinde mütalâa etmek mümkündür. Bu son iki görüşle Süleymanşah ve

(11) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 45-50; Aynı müellif, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 284-288.

(12) İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10-11 (İstanbul 1981), s. 20-28.

kardeşlerinin Anadolu'ya gelişlerine bir nevi meşrûiyet tanınmaktadır.

Anadolu Selçuklu hanedanı ile Büyük Selçuklu ailesi arasında daha ilk yıllarda ortaya çıkan gerginlik birinci gruptaki rivayetin daha doğru olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bu da Büyük Selçuklu sultanlarının sünnî İslâm âleminin hâmîsi sıfatı ile müslüman tebeayı rahatsız eden Türkmen gruplarını sınır boylarına sürmek şeklinde beliren siyasetlerine uygun düşmektedir. Bizans kaynaklarının Süleymanşah ve kardeşlerinin Sultan Alp Arslan'a isyan ederek kaçtıklarını belirten rivayetleri de mübalâğalı olsa gerektir. Böyle bir hususun kabulü onların sıkıntı içinde yaşadıkları Urfa bölgesinin Melikşah devrinde bile hâlâ Selçuklu hakimiyetine girmediğini düşünmeye sevkeder ki bu da doğru değildir.

En güvenilir rivayetlere göre Süleymanşah, ağabeyi Mansur, kardeşleri Alp İlig (Yülüg) ve Devlet 1072 yılında veya ertesi yıl Urfa ve Birecik yakınlarına kaçmışlar, yahut da sürülmüşlerdir. Bunlar o yörede başıboş dolaşan Yâvekiyye türkmenleri ile onlar tarafından başbuğ olarak tanınmışlardır. Dört kardeşten ikisi Alp İlig ve Devlet daha sonra Suriye olaylarına karışmışlar ve burada kendi adına fetihlerde bulunan Türkmen emri Uvak oğlu Atsız'a başkaldıran Şökli (Şöklü) adındaki başka bir Türkmen beyini desteklemişlerdir. Ayrıca Mısır'daki şii Fatımî halifesi ile anlaşıp Büyük Selçukluların baştan beri takip ettikleri sünnî siyasete yüz çevirmişler, fakat Atsız tarafından mağlub edilerek Sultan Melikşah'ın yanına gönderilmişlerdir (1074).

Sultan Alp Arslan ile mağlup imparator Romanos Diogenes arasında kararlaştırılan barışın Bizans hükümeti tarafından tanınmaması üzerine muhtelif Türkmen kitleleri Sultan Alp Arslan'ın emiri ile Anadolu'ya girmişlerdir. Bu Türkmen beyleri arasında Saltuk, Danişmend, Mengücük, Çavuldur ve Artuk beyleri sayabiliriz. Bu beylerin kendi adları ile anılan küçük devletler kurdukları ve bazılarının uzun yıllar hakimiyetlerini sürdürdükleri tarihen sabittir. Ancak dikkatimizi çeken nokta Anadolu'nun ilk fâtihleri sayılan bu Türkmen reisleri arasında Artuk Bey'den başkasının faaliyetlerini tesbit etmenin mümkün olmayışıdır.

Artuk Bey dışındakilerin sadece oğul ve torunlarının faaliyetleri hakkında az da olsa bir miktar bilgiye sahibiz. Artuk Bey'in Anadolu'nun fethi ile ilgili icraatına gelince Romanos Diogenes'in yerine Bizans tahtına geçen Mikhail Dukas İsaak Komnenos ile kardeşi Alexios Komnenos ve Malazgirt'te Romanos Diogenes'e ihanet etmiş olan norman kumandanı Urselius

(Russel)'u Anadolu içlerine kadar ilerlemiş olan Türklere karşı gönderdi. Bizans tahtına göz dikmiş olan Urselius Kayseri'de onlardan ayrılarak Sivas'a gitti. Kamnenos kardeşler Kayseri yakınlarında Artuk Bey tarafından mağlûp edildiler. Urselius da Artuk Bey'in önünden batıya doğru çekildi. İmparator Mikhail Dukas onun üzerine Johannes'i gönderdi ise de mağlub oldu ve Urselius tarafından zorla hükümdar ilan edildi. Mikhail Dukas bunun üzerine Artuk Bey ile görüşmelere başladı. Yapılan anlaşma uyarınca Urselius ve Johannes üzerine yürüyen Artuk Bey Sapanca yakınlarında her ikisini de mağlub ve esir etti. Ancak daha sonra karısının gönderdiği fidye mukabilinde Urselius'u serbest bıraktı ve sadece Johannes'i imparatora teslim etti. İmparator Mikhail Dukas Urselius gailesinden kesin olarak kurtulmak için onun üzerine müstakbel imparator Alexios Komnenos'u gönderdi. Alexios Artuk Bey ile görüşerek onu Urselius'u tevkif ve teslim etmeye ikna etti.

Anadolu'nun bir plân dahilinde fethi bu olaylardan sonra başlamıştır. Yeşilırmak ve Kelkit havzası 1074 yılından itibaren emîr Danişmend Gazi tarafından ele geçirildi. Daha doğuda yer alan Şebinkarahisar, Erzincan ve Divriği bölgesinin bu sırada Emir Mengücük Gazi tarafından zaptedilmeye başlandığını görüyoruz. Anadolu'da vuku bulan bu olaylar sırasında Kutalmışoğullarının herhangi bir icraatına rastlanmamaktadır. Onlar bu sırada Anadolu'nun güneyinde Birecik ve Urfa taraflarında kendilerine yaşama imkânı sağlamaya çalışıyorlardı.

Kutalmış'ın oğulları Devlet ve Alp İlig Suriye'de bazı olaylara karışmış ve Atsız tarafından esir alınarak Melikşah'ın yanına gönderilmişlerdir. Kutalmış'ın diğer iki oğlu Mansur ve Süleymanşah ise Anadolu'da faaliyet göstermeyi daha uygun bulmuşlardır. Artuk Bey'in de Sultan Melikşah tarafından Anadolu'dan geri çağrılmış olması soylarının yüceliği bakımından onlara Anadolu'daki Türkmen grupları üzerinde mutlak bir hakimiyet kurma fikrini vermiştir.

Anadolu'da çok müsait bir ortam bulan Selçuklu ailesinin bu kolunun gayesi amcazedeleri gibi müstakil bir devlet kurmaktı. Bizans imparatorluğunun 1025 tarihinden beri devamlı bir bocalama devresi içinde olması ve Bizans asillerinin devletlerinin istikbalini düşünmeden sürekli isyan etmeleri Kutalmışoğullarına Anadolu'da büyük bir ümit kapısı açmakta idi.

Süleymanşah'ın Anadolu'ya girdikten sonra nerelerde faaliyette bulunduğu kesin olarak belli değildir. Bazı kaynaklara göre Konya ve civarında

harekâtta bulunmuş, Konya ile yakınında bulunan Gâvele kalesini almıştır. Onların bu başarılarını hangi tarihlerde gerçekleştirdikleri de bilinmemektedir. Fakat Konya'nın yaklaşık 1075 yılında Selçukluların eline geçtiğini söyleyebiliriz. Kutalmışoğullarının eline geçen bu önemli şehrin onlar tarafından karargâh ve merkez olarak kullanıldığı kabul edilebilir.

1) Süleymanşah Devrinde Bizans İmparatorluğu ve Büyük Selçuklularla İlişkiler

Sultan Alp Arslan zamanında isyan ederek Bizans'a sığınmış olan Erbasgan (Erbasan) 7 Ocak 1078'de kendisini Anadolu'da imparator ilan etmiş olan Botaniates ile işbirliği yaparak İstanbul üzerine yürüyünce Mikhail Dukas Kutalmışoğullarını yardıma çağırdı. Ancak Botaniates Erbasgan aracılığı ile Kutalmışoğullarını kendi tarafına çekti ve İznik'e kadar geldi. Mikhail Dukas'ın idaresinden usanmış olan Bizans halkı isyan ederek Botaniates'i destekledi ve Botaniates 25 mart 1078'de imparator ilan edildi. Kutalmışoğulları bir süre daha Botaniates'i desteklemeye devam ettiler. Gerçi bizans tahtında hak iddia eden Nikephoros Bryennios'a karşı Alexios Komnenos kumandasında gönderilen Bizans ordusunda Selçuklular da vardı. Nikephoros'un ordusundaki Peçeneklerin Alexios'un ordusundaki ırkdaşlarına karşı savaşmak istememeleri Nikephoros'un mağlub ve esir düşmesine sebeb oldu. Bu hadiseden sonra kendilerini daha da güçlü hisseden Kutalmışoğulları Bizans'ın birçok şehir ve kalesini fethederek kendi topraklarına kattılar. İşte tam bu sırada mahiyeti hâlâ kâfi derecede açıklanmamış olan önemli bir hadise meydana geldi. Sultan Melikşah Anadolu içlerine müdahale etti. Sultan Melikşah Kutalmışoğullarının Anadolu'da kuvvetle yerleşmekte olduklarını endişe ile takip ediyordu. Amcası Kavurd'un hükümdarlığının ilk yıllarında isyan ederek öldürülmesinden sonra bu büyük Türk sultanı merkezî devlet otoritesini tesis etme fikrine sıkıca sarılmıştı. Merkeziyetçi yönetime zıt bir gelişme başlıca iki istikamette yani Suriye ve Anadolu'da vuku buluyurdu. Maveraünnehir'den mütemadiyen akıp gelen Türkmen gruplarının müslüman ahaliyi rahatsız etmemeleri gayesi ile uç bölgelerine doğru sevk edildiklerini daha önce anlatmıştık. Yavekiyye denilen ve Oğuzların muhtelif kollarına mensup bulunan bu Türkmenler Suriye'de Uvakoğlu Atsız adlı bir Türkmen reisinin idaresinde Fatımilere karşı akınlarda bulunmaktaydı. Diğer bir Yavekiyye grubu ise Kutalmışoğullarının

idaresinde Anadolu'da faaliyet gösteriyordu. Bu iki Türkmen grubu arasında zaman zaman birbirleri ile mücadele halinde olanlar vardı. Meselâ Atsız'dan ayrı olarak Filistin'de faaliyette bulunan Şökli adlı başka bir Türkmen reisi Kutalmışoğullarından ikisi ile birleşmiş Fatımiler'i tanımış fakat Atsız tarafından mağlub edilerek öldürülmüştü. Bu hadiseden dolayı Atsız ile Süleymanşah ve Mansur'un arası açılmıştır. Atsız'ın Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş tarafından öldürülmesi ile Suriye bölgesi merkezi hükümetin yönetimi altına alınmıştır (Eylül 1078).

Sultan Melikşah Anadolu'yu da kendi hakimiyeti altına almak için Emir Porsuk'u görevlendirmiştir. Kutalmışoğullarının daha Anadolu'ya geldikleri ilk günlerden itibaren Büyük Selçuklularla aralarının iyi olmadığını anlayan Mikhail Dukas'ın 1074 Haziran'ında Abbasi halifesi Kaim Biemrillah'a mektup yazarak Sultan Melikşah ile barışması için tavassutunu rica ettiğini ve 1076 yılında Azerbaycan'da bulunan Melikşah'a muazzam hediyeler gönderdiğini biliyoruz. Muhtemelen imparator ile Sultan Melikşah arasında bir anlaşma vuku bulmuş olmalıdır. Belki de rakip taht iddiacılarına karşı Türkler tarafından desteklenmesinin sebebi de budur.

Anadolu'da Kutalmışoğullarının fetih hareketine paralel olarak akınlarda bulunan Afşin, Sanduk, Dilmaçoğlu Mehmed, Dudu Bey, Tarankoğlu gibi meşhur bazı Türk beylerinin 1076 yılından itibaren Anadolu'dan ayrılıp Suriye'deki Tutuş'a iltihak etmeleri bu beylerin büyük Selçuklu Devleti'ne itaat ettiklerine ve belki de âsî saydıkları Kutalmışoğullarının yanından bu sebeple ayrıldıklarına delil teşkil eder.

Bu beylerin de geri dönmesi ile Anadolu'nun iç ve batı kesimlerinde tek başına kalan Kutalmışoğulları üzerine gönderilen Emîr Porsuk yapılan savaşta veya mübarezede Mansur'u öldürmüş fakat başka bir netice elde edemeden geri dönmüştür. Mansur'un sultana isyan ettiği için ortadan kaldırıldığı ve hakimiyet sahalarının Süleymanşah'a verildiğine dair rivayetler doğru olmasa gerektir. Çünkü Sultan Melikşah'ın Kutalmışoğullarına karşı iyi niyet beslemediği onun daha sonraki icraatından da açıkca anlaşılmaktadır. Nitekim Süleymanşah'ın Tutuş tarafından öldürülmesinden sonra oğullarını Isfahan'a götürmüş ve onlar Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümüne kadar orada kalmışlardır.

Ağabeyinin (Mansur'un) ne şekilde olursa olsun ortadan kalkmasından sonra Süleymanşah bir müddet daha Bizans'la işbirliğinde bulundu. Porsuk'un ona karşı bir şey yapamamış olmasında Bizans'ın desteğini görmüş

olması da rol oynamıştır. Sultan Melikşah'ın gönderdiği ordu geri döndükten sonra Süleymanşah'ın durumunun daha da kuvvetlendiği anlaşılıyordu. Bu arada Abbasi halifesi Muktedi Biemrillah'ın kaynakların ifadesine göre Süleymanşah'a bir menşûr, sancak ve hil'at göndererek onu Sultan olarak kabul etmesi biraz güç anlaşılır bir keyfiyettir. Çünkü halifelik bütünüyle Melikşah'ın hakimiyetinde bulunuyordu. Bundan dolayı Sultan Melikşah'ın arzusu hilafına başka bir şahsa Sultan ünvanını tevcih etmesi mümkün görünmemektedir. Bu rivayetin sonradan yani Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra uydurulmuş olması ihtimali vardır. Bununla beraber Süleymanşah'ın bu ünvanı kendiliğinden almış olması da mümkündür.

1079-1080 yıllarında Türk fetihleri Marmara ve Karadeniz sahillerine kadar uzanmıştır. 1080 yılı sonlarında Bizans'ın asil ailelerinden birine mensub olan Nikephoros Melissenos Süleymanşah ile anlaşarak İmparatorluğunu ilan etti. Türk kuvvetlerinin yardımı ile İznik'i karargâh yapıp İstanbul üzerine yürümeye hazırlandı. Aynı tarihte Bizans tahtında hak iddia ederek İstanbul üzerine yürüyen Alexios Komnenos, Melissenos'u aldatarak İstanbul'da tahta çıktı. Süleymanşah ise Melissenos tarafından muhafaza edilmek üzere kendisine bırakılan İznik civarındaki bazı kaleleri bir daha terk etmeyerek bölgeye sıkıca yerleşti.

Alexios'un tahta geçmesi Süleymanşah'ı Bizans'a karşı daha serbest ve kaygısız davranmaya sevketti. Yeni hükümdarla hiç olmasa önceden bir ittifakı mevcut değildi. Bilakis Melissenos ile birlikte hareket etmiş olduğu için Bizans'ı yeni hükümdarla birlikte düşman kabul etmekle siyasi ve ahlâkî bir sakınca yoktu. Bu sebeple Türkler'in artık Boğaziçi sahillerine kadar geldikleri ve buradan geçen gemilerden haraç almak üzere karakollar tesis ettikleri Anna Komnena'nın ifadesinden anlaşılmaktadır. Bursa ve İznik şehirleri başta olmak üzere o bölgedeki bütün şehir ve kasabalar ister istemez Türklere teslim olmuşlardı. Daha çok genç yaşlardan itibaren savaş meydanlarında tecrübe kazanmış, Türklerin adetlerini ve hareket tarzlarını daha iyi öğrenmiş bulunan imparator Alexios önce İstanbul şehrine rahat bir nefes aldırmak maksadıyla küçük gemilerle Boğaziçi sahillerinde bulunan Türk karargâhlarına bazı baskınlar tertip etti ve onları geri çekilmeye zorladı. Türkmenler bölgenin iç kısımlarına çekildiler. Alexios bundan sonra Peçenek ve Norman gailelerini ortadan kaldırmak maksadıyla Türkmenlerle daha fazla bozuşmayı tercih etti. Süleymanşah'a müracaat ederek hediye adı altında muayyen yıllık haraç mukabilinde barış isteğinde bulundu. 1081 yılında yapılan anlaşmaya göre İzmit körfezine dökülen küçük Dragos

(Drakon, Kırkgeçit) çayı Bizans ile sınır olarak kabul edildi. Süleymanşah'ın bu münasebetle Bizans imparatoruna batıdaki düşmanlarına karşı savaşlarında yardımcı kuvvetler göndermeyi taahhüt ettiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Alexios önce Dalmaçya kıyılarına çıkartma yaparak Draç'ı aldı ve sonra Selanik üzerine yürüyen Norman kuvvetlerini ve bunların başında bulunan ünlü Bohemund'u Süleymanşah'ın Yağmur adlı bir kumandanın emrinde göndermiş olduğu Türklerin yardımları sayesinde geri çekilmeye mecbur etti.

Türkler bu şekilde Bizans imparatorluğu bünyesinde çıkan taht kavgalarına müdahale ederek hakimiyet sahalarını Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar genişlettiler. Bir Bizans kaynağının ifadesiyle "her yer Türklerle doldu".

Süleyman Şah Malazgirt zaferini takip eden birkaç yıl içinde Anadolu'da yeni bir devlet kurduktan sonra Türkistan ve İran'dan Anadolu'ya gelen Türklerin sayısında büyük bir artış oldu ve özellikle 1080 yılında Azerbaycan'dan Anadolu'ya çok büyük bir Türk nüfusu akın etti. Bu Türkler sayesinde Anadolu Selçuklu Devleti daha da güçlendiği gibi Bizans'ın kötü idaresi savaşlar ve isyanlar dolayısıyla perişan olan ve büyük bir sıkıntı içine düşen yerli halklarda Süleymanşah'ın idaresinde huzur ve sükuna kavuşuyor ve devlet sağlam temeller üzerine oturuyordu. Bizans'ın dinî sahada takip ettiği ortodokslaştırma ve Rumlaştırma politikası da Ermenileri, Süryanileri ve diğer mezhep mensuplarını bu devlete düşman ederek Selçuklulara yaklaştırmıştı. Bizans impatatorluğunun Ermenileri doğudan Anadolu'ya sürmesi ve Balkanlardaki Türkler üzerinde baskı kurması bunların Bizans'tan nefret ederek Selçuklu yönetimini tercih etmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Anadolu'da büyük toprak sahiplerinin emrinde esir olarak çalışanlarla topraksız köylüler de Selçuklular sayesinde toprağa kavuştukları için onların idaresinden memnun oluyorlardı. Süleymanşah ve daha sonra gelen hükümdarlar araziyi köylülere dağıtarak devlet mülkiyeti altında herkesin tasarrufuna imkân veren mîrî bir toprak rejimi uygulamışlardır[13].

Batıdaki sınırlarını İstanbul yakınlarına kadar genişleten Süleymanşah gözlerini Güneydoğu Anadolu'ya çevirdi. İlk safhasında plânsız vuku bulduğu açakca görülen Türk akınları sırasında Güneydoğu Anadolu ve Fırat bölgesi oldukça ihmal edilmiş ve Türk akıncıları bölgede fazla birşey elde edemeden Suriye'ye intikal etmişlerdir. Anadolu içlerinde ve batısında Ku-

(13) Osman Turan, "Süleyman Şah I", *İA*, XI, 218.

talmışoğulları şuurluca bir fetih harekâtına giriştikleri sırada Suriye'de de buna benzer bir harekâta başlanmış olmakla beraber bu müslüman bir ülkede yerleşmek mânâsını taşıdığından dolayı mahiyet bakımından farklıydı. Süleymanşah'ın faaliyetlerini güneye doğru geliştirmeye başladığı bu devrede Ermeniler arasında Bizanslıların Philaretos dedikleri bir şahıs çok büyük bir nüfuz ve kudrete sahip bulunmaktaydı. Menşei hakkında fazla bilgiye sahip bulunmadığımız Philaretos Bizans hizmetine girmiş ve imparator Romanos Diogenes tarafından Maraş valiliğine getirilmişti. Ancak Malazgirt savaşında diğer Ermeniler gibi efendisine ihanet ederek savaşa katılmadan geri dönen Philaretos Romanos Diogenes'in tahttan düşürülmesi ile onun yerine geçen Mikhail Dukas'ı tanımamış ve bağımsız hareket etmeye başlamıştı.

Mikhail'in büyük karışıklıklar içinde geçen hükümdarlığı esnasında Türklerin Anadolu içlerindeki faaliyetlerinden de faydalanan Philaretos Kilikya'nın en önemli şehirleri olan Tarsus, Mamistra ve Anazarba'yı eline geçirdiği gibi onun kumandanlarından biri de 1077 yılında Urfa'yı (Edessa-Ruha) Bizanslıların elinden aldı. 1078 yılında Antakya ahalisi kendilerini Türklere karşı müdafaa eder ümidiyle onu şehirlerine davet edip hakimiyeti altına girdiler. Bu suretle Philaretos'un devleti Toroslar'dan Urfa'ya kadar uzanan oldukça geniş bir sahayı kaplamış bulunuyordu. Philaretos yeni Bizans imparatoru Alexios Komnenos'a da bağlılığını bildirmişti. Bununla beraber tedbirli hareket etmek gayesiyle Haleb'in müslüman hakimi Şerefü'd-Devle Müslim'e haraç vermek suretiyle yaranmaya gayret ediyor aynı zamanda Büyük Selçuklu sultanı Melikşah ile de iyi münasebetler kurmaya çalışıyordu.

Süleymanşah Alexios ile yaptığı anlaşmadan sonra bir taraftan muhletif kumandanları vasıtası ile ayrıntıları tespit edilemeyen fetih harekâtına devam ederek Anadolu'nun kuzeyinde hâlâ Bizans elinde bulunan bazı kaleleri zaptettirirken bir taraftan da kendisi güneye doğru yürüdü ve Tarsus'u muhasara ederek aldı. Çok eski devirlerden beri Anadolu içlerine yapılan gazaların en mühim merkezlerinden biri olan ve bazı rivayetlere göre 100 bin savaşçı çıkaran Tarsus 965 yılında Bizans imparatoru Nikephoros Phokas tarafından zapt edilmiş ve bundan sonra uzun müddet Bizanslıların hakimiyeti altında kalmıştı. Süleymanşah'ın bu şehri büyük bir ihtimalle 1083 yılında fethettiği anlaşılmaktadır. Bunu takip eden yıl Türkiye Selçuklu hükümdarının başta Adana, Mamistra ve Anazarba olmak üzere bütün Kilikya sahasını ele geçirdiği görülmektedir. Artık sıra Antakya'ya gelmişti.

2) Süleymanşah'ın Antakya'yı fethi

Çok eski bir tarihe sahip olan Antakya Âsi nehri kıyısında ve Habibü'n-Neccâr dağı eteklerinde yer alan tarihî bir şehir olup M.Ö. 300 tarihlerinde I. Seleukus tarafından kurulmuş ve zamanla Suriye'nin merkezi olmuştur. Roma imparatorluğu döneminde Roma ve İskenderiye'den sonra imparatorluğun üçüncü büyük şehri haline gelmişti. M. III. yüzyılda İran Sasanî Kisrası I. Şâpur Roma imparatorluğunun bu önemli şehrini zaptederek halkını Hûzistan ve Cündişapur'a sürgün etti. VI. yüzyılda Antakya yine Sasanî saldırılarının odak noktasını teşkil etti ve Hüsrev I. Enuşirvan 535 yılında burayı tekrar zapt ve tahrip etti. Bizans imparatoru Justinianos VI. yüzyılda şehri yeniden inşa ettirdi. Antakya 638 yılında İslâm orduları tarafından fethedildi ve üç asrı aşkın bir süre müslümanların elinde kaldı. 969'da imparator Nikephoros Phokas zamanında Bizans'ın hakimiyetine girdi ve yaklaşık bir asır boyunca Bizans'ın İslâm orduları karşısındaki en önemli kalesi oldu. 1080 yılından beri Arap Ukaylî emîri Şerefüddevle Müslim b. Kureyş'e haraç ödüyordu(14).

Antakya'ya gözünü diken sadece Süleymanşah değildi. Mirdasoğullarının elinden Haleb'i almış olan Şerefü'd-Devle Müslim b. Kureyş ve Suriye Selçuklu devletinin kurucusu Tutuş ta aynı şehrin fethini hedef edinmişlerdi. Burada Süleymanşah'ın Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah ile olan münasebeti dikkat çekmektedir. Aynı devlete tabi oldukları iddia edilen üç ayrı bölge hükümdarının birbiri aleyhine olarak aynı şehri ele geçirmeye çalışmaları oldukça garip bir keyfiyettir. Bunun aynı amaca yönelik ortak bir hareket olmadığı neticeleriyle bellidir. Kaldı ki Süleymanşah'ın Tarsus'u aldıktan sonra Trablusşam'ın şiî sempatizanı hükümdarı Kadı İbn Ammâr'a müracaat ederek ondan yeni feth etmiş olduğu Tarsus için kadı ve hatip istediği rivayeti de mevcuttur. Rivayetin önemi gayet açıktır. Bu rivayet doğru kabul edilecek olursa Süleymanşah'ın Büyük Selçukluların geleneksel siyasetine yüz çevirdiği anlaşılacaktır. Süleymanşah bundan sonra Antakya'yı fethetmek için seferber oldu. Ancak bu fetih oldukça büyük hazırlıkları gerektirmekteydi. Çünkü Antakya'nın fethinde hesaba katılması gereken kuvvet sadece Philaretos'un gücü kuvveti değildi. Bu şehri aldıktan sonra ona göz dikmiş olan Şerefü'd-Devle Müslim b. Kureyş ve Suriye meliki Tutuş

(14) Streck, "Antakya", *İA*, I, 456-459; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, 228-232.

ile mücadele etmek gerekeceği gayet açık bir hususdu. Bu sebeple Süleymanşah'ın Kilikya'yı hakimiyeti altına aldıktan sonra başkent İznik'e dönerek kendisi güneyde meşgul iken devletin diğer bölgelerini emniyet altına almak istediği anlaşılıyor. Nitekim en değerli kumandanlarından Ebu'l-Kasım'ı İznik'te kendisine vekâlet etmek üzere bırakırken bir taraftan da Anadolu'nun Selçuklulara tabi olan bölgelerine ayrı ayrı valiler göndermiştir. Anna Komnena'nın vermiş olduğu bu bilgi yer ve şahıs adları ihtiva etmediği için maalesef pek yetersiz kalmaktadır.

1084 yılı içinde Philaretos'un Urfa'da kumandan olarak bırakmış olduğu oğlu Barsam ile arası açılmıştı. Babası tarafından tevkif ve Antakya kalesine hapsedilen Barsam rivayete göre Antakya şehrinin şahnesi olan İsmail ile anlaşarak babası aleyhine onunla birleşmiş ve Philaretos'un bir düğün münasebeti ile Urfa veya Akkâ'da bulunmasından istifade ederek hapisten kaçmış ve İznik'e gitmişti. Burada Süleymanşah ile Antakya'nın teslimi hususunda anlaşmaya varmışlardı. Bunun üzerine Süleymanşah ordusu[15] ile Antakya'ya doğru hareket etmişti[16].

Süleymanşah'ın hareketinin haber alınmamasını sağlamak gayesi ile geceleri yürüyüş yaptığı ve gündüzleri vadilerde gizlendiği söylenmektedir. Anna Komnena'ya göre Süleymanşah, 12 gece yürüdükten sonra İznik'ten Antakya'ya varmıştır[17]. Bunun mevcut uzaklık gözönünde bulundurulduğu takdirde mümkün olamayacağı gayet açıktır. Buna karşılık Aksarâyî Süleyman Şah'ın 5 günlük yürüyüşten sonra Antakya'ya ulaştığını söyler[18]. Eğer Süleymanşah Antakya üzerine yürüyüşe Tarsus'tan veya Adana'dan başlamış ise bu son zikredilen yürüyüş müddeti daha makul görünmektedir. Ayrıca kaynakların büyük bir kısmının seferin bir bölümünün deniz yoluyla yapıldığını bildirmiş olması sebebiyle son rivayetin daha mantıkî olduğu

(15) İbnü'l-Adim'e göre *(Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, 87) 280 kişi, Azimi'ye (*Tarih*, nşr. ve trc. Ali Sevim, Ankara 1988, s. 27) ve İbnü'l-Esir'e (*el-Kamil fi't-Tarih*, X, 138) göre 300 süvari, Aksarî'ye göre (*Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsayeretü'l-ahyâr*, s. 19) ise 1000 kişilik bir kuvvet.

(16) Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 19. İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, I, 331, Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, (1136-1162)*, (trc. Hrant D. Andreasyan), s. 161, İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (nşr. Tronberg), Beyrut 1399/1979, X, 138, Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 229.

(17) Anna Komnena, *The Alexiad*, (trc. E.A.S. Daves), London 1928, s. 153.18 Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 19.

(18) Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 19.

kabul edilebilir. Şehre müslüman şahne İsmail'in yardımı ile Faris kapısından gizlice giren kuvvetler büyük bir mukavemetle karşılaşmamışlar, direnmeye çalışan Philaretos da Mencıkoğlu (Mincak-oğlu) adlı Türkmen beyinin yardıma gelmesiyle kısa sürede bertaraf edilmiş ve bundan dolayı da yerli halka kötü muamelede bulunulmamıştır. Sabahleyin Türk askerlerini şehirde gören yerli ahali önce bunları Philaretos'un askerleri zannetmişlerse de çok geçmeden durumu öğrenmişlerdir. Bunun üzerine halkın bir kısmı iç kaleye bir kısmı da Habibü'n-Neccar (Silpius) dağına sığınmış bazıları da şehri terkedip kaçmışlardır. 300 kişilik bir süvari kuvvetiyle şehri zapteden Süleymanşah halka eman vermiş ve esirleri serbest bırakmıştır. Halkın evlerine girilmesini ve kızlarıyla evlenilmesini de yasaklamıştır (10 Şaban 477/12 Aralık 1084).

Şehrin iç kalesine gelince bunun bir ay daha mukavemet ettikten sonra 12 Ocak 1085'te Süleymanşah'a teslim olduğu anlaşılmaktadır. Süleymanşah tarafından Antakya'nın fethi Philaretos'u çok güç durumda bıraktı. Süleymanşah Antakya'ya girince derhal şehri imar etmek için seferber oldu. Büyük Mar Cassianus kilisesini camiye çevirdi ve 15 Şaban 477 (17 Aralık 1084) günü ilk Cuma namazı kılındı. 100 müezzinin ezan ve tekbir sesleri arasında bu fetih kutlandı. Bizanslıların ve Philaretos'un zulümlerinden şikayetçi olan Ermeni ve Süryaniler çok mennun oldular. Mar Cassianus Kilisesi'nin camiye çevrilmesi üzerine Süleymanşah'tan izin alarak kendileri için Meryem Ana ve Aziz Cercis adlı iki kilise yaptırdılar[20].

Süleymanşah şahne İsmail ile iç kaleyi teslim eden kumandanı görevinde bırakmış, hristiyanlarca kutsal sayılan bu şehrin fethini özel bir elçiyle sultan Melikşah'a bildirmiş, meşhur şair Ebîverdî de bu fetih sebebiyle bir kaside yazmıştır[21].

Getirdiği az sayıdaki kuvvetleri fetihten sonra yetişen diğer birliklerle takviye eden Süleymanşah Ayıntâb, Hârim, Dülûk, Tellbâşir, Raban, İskenderun ve Süveydiye (Samandağı)'yi de fethetti. Yukarı Ceyhan bölgesi yani Elbistan ve Maraş da yine Türk kumandanlarından Buldacı tarafından fet-

(19) İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 87; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü4z-Zaman*, s. 229, İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 331, Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 161; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 72, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 109.

(20) Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 123.

(21) İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 331; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman*, s. 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, X, 139, Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları, s. 112.

holundu. Bunun üzerine Philaretos Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın huzuruna çıkarak müslümanlığı kabul etmiş ve kendisine tevcih olunan Maraş'a giderek 1090 yılında burada ölmüş ve tarih sahnesinden çekilmiştir(22).

Süleymanşah'ın Antakya'yı aldıktan sonra Melikşah'a müracaat ederek burayı onun namına feth etmiş olduğunu sultanın buraya görevlendireceği zatın gelmesine kadar elinde tutacağını ve hutbeyi onun namına okuttuğunu bildirdiği rivayet olunur. İki Selçuklu hükümdarı arasında şimdiye kadar tesbit edebildiğimiz münasebetlere bakarak bu rivayetin biraz mübalağalı olduğu söylenebilir. Süleymanşah'ın böyle bir müracaatı gerçekten var ise bu ancak hristiyan hakimiyeti altındaki bir şehrin fethi münasebeti ile adet olduğu şekilde müslüman hükümdarlara gönderilen bir zafernâme (fetihnâme-beşaretnâme) olmalıdır. Ayrıca Büyük Selçuklu hükümdarına karşı saygı cümleleri ihtiva ettiği de söylenebilir. Zira Süleymanşah bu şehri almakla hem Halep hakimi Şerefü'd-Devle Müslim hem de Suriye hükümdarı Tutuş ile mücadele etmek zorunda kalacağını herhalde biliyordu. Nitekim mücadelenin ilk safhası Şerefü'd-Devle Müslim ile oldu. Bu Halep emîri daha önce Antakya'yı ele geçirmek için seferber olmuş bu şehrin üzerine yürümüş fakat ordusunun hareketi Philaretos'a haber verildiği için şehrin muazzam surlarına karşı hiçbir şey yapamayacağını görerek geri çekilmişti. Bundan sonra Philaretos ile anlaşmayı tercih eden Şerefü'd-Devle ondan yıllık muayyen miktarda bir haraç, daha doğrusu cizye almaktaydı. Bu gelir kaynağını kaybetmek istemeyen Şerefü'd-Devle Süleymanşah'a haber göndererek daha önce Philaretos'un ödediği 30.000 altın cizyeyi kendisine göndermesini istedi. Şerefü'd-Devle Haleb naibi İbn Hülyûm ile gönderdiği bir mektupta "eğer sultana itaat ediyorsan bu cizyeyi derhal bana gönder, aksi halde sultana isyan etmiş olursun" diyordu. Süleymanşah cevabında "Sultana itaat edip, adına hutbe okutmak ve para bastırmak benim ilk şiarımdır. Ben Antakya'nın ve diğer küffâr şehirlerinin fethini derhal sultana bildirdim ve bu fetihlerin ancak onun sayesinde gerçekleşmiş olduğunu haber verdim" dedi. Ancak elçi "biz alacağımız vergiden başka bir şey bilmeyiz" diyerek oradan ayrıldı(23). Bu olacak bir şey değildi. İslâm hakimiyeti

(22) İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, s. 333; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi*, s. 123; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 69; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 112.'

(23) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 139-140, Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman*, s. 229; İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-haleb*, II, 89; Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbar*, s. 19; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 116-117.

altındaki bir şehirden başka bir hükümdar cizye alamazdı. Şehrin hristiyanları cizyelerini gayet tabii olarak yeni efendilerine ödeyeceklerdi. Süleymanşah, Arap emirinin isteğini reddedince iki taraf arasında savaş kaçınılmaz oldu. Süleymanşah ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Müslim bir müttefik aramaya koyuldu ve kendisini Âmid muhasarasından kurtaran eski dostu Artuk Bey'den yardım istedi. Bu sırada Melikşah'ın yanından ayrılıp Suriye Selçuklu meliki Tutuş'un hizmetine girmiş olan Artuk Bey kendisinin Anadolu'dan geri çağrılmasına sebep olduğu için Süleymanşah'a kırgındı. Bundan dolayı Şerefü'd-Devle Müslim'in teklifini kabul ederek onunla anlaştı. Yapılan anlaşmaya göre:

1. Şerefü'd-Devle Müslim de Artuk Bey gibi Sultan Melikşah'a tâbi olmaktan vazgeçecekti.

2. Tutuş'u büyük sultan olarak tanıyacaktı.

3. Abbasi halifeliği yerine Fatımî halifeliği adına hutbe okutacaktı.

Mısır Fatımî halifeliğine bağlılık arzeden ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı cephe alan müttefikler Fatımîler'in askerî gücünden yararlanmak için seferber oldular. Şerefü'd-Devle Müsliim amcası Mukbil'i Mısır'a gönderip Irak, el-Cezire, Suriye ve Filistin'in zaptedilmesi ve Tutuş'un riyasetinde gerçekleştirilecek şii bir devletin kurulabilmesi için yardım istedi. Halife el-Mustansır ile vezir Bedrülcemali bu teklifi olumlu karşıladılar. Ancak çeşitli sebepler yüzünden bu ittifak gerçekleşmedi.

Daha sonra iki rakip hükümdar Şerefü'd-Devle ile Süleymanşah'ın savaşçıları karşılıklı olarak birbirlerinin arazisini talân etmeye başladılar. Nihayet 20 Haziran 1085'te iki taraf Haleb ile Antakya arasındaki Kurzâhil mevkiinde karşılaştı. Harput (Elazığ) yakınlarında bir beylik kurmuş olan Çubuk Bey, Şerefü'd-Devle'nin ordusunda bulunuyordu.

Çubuk Bey Philaretos'un devleti parçalandığı sırada Harput kalesini ele geçirmiş sonradan bugünkü Tunceli yöresini de topraklarına katarak oldukça kuvvetlenmişti. Emrindeki kuvvetlerle Şerefü'd-Devle'ye yardıma gelen Çubuk Bey savaş başlayınca çok sayıda Türkmenle birlikte Süleymanşah'ın tarafına geçti. Şerefü'd-Devle'ye kırgın olan Benî Kilâb ile Benî Numeyr de geri çekilmişti. Bu sebeple Şerefü'd-Devle bozguna uğratıldı ve 400 askeriyle birlikte öldürüldü. Süleymanşah buradan Haleb üzerine yürüyerek şehri kuşattı (Rebîülevvel 478/Haziran-Temmuz 1085) ve Şerefü'd-Devle'yi bu şehrin kapısı önüne gömdürdü[24].

(24) İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 90-92, Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman*, s. 229-234; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 139-140; İbnü'l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, (nşr.

3) Süleymanşah'ın Ölümü ve Şahsiyeti

Antakya'nın zaptından sonra Şerefü'd-Devle'nin ortadan kaldırılması ve Haleb'in kuşatılması Süleymanşah'ı hem Suriye Selçukluları ile hem de Büyük Selçuklularla karşı karşıya getirdi. Süleymanşah kazandığı bu zafer ile Şerefü'd-Devle Müslim'in Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi içine alan ve yavaş yavaş bütün Suriye ve Filistin'e yayılma plânlarını bozmuş ve dolayısıyla Suriye ve Filistin'de Selçuklu hâkimiyetinin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Şerefü'd-Devle'nin Halep'te bıraktığı emîr Şerif Ebû Ali Hasan b. Hibetullah el-Haşimî (İbnü'l-Huteytî) bir yandan Haleb'i savunurken bir taraftan da hem Melikşah'a hem de Tutuş'a mektup yazarak şehri teslim almak üzere ya bizzat gelmelerini yahut kendilerini kurtarmak üzere büyük bir ordu göndermelerini istemişti. Süleymanşah 5 Rebîülahir 478'e (31 Temmuz 1085) kadar Haleb'i kuşatmaya devam etmiş ve müzakereler sonunda şehrin Sultan Melikşah'ın onayı alındıktan sonra teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. Olaylar bu şekilde gelişirken Süleymanşah Şeyzer, Kefertâb ve Maarratü'n-Nu'mân kalelerini de teslim almıştı. Kınnesrîn'i kuşatıp ele geçirdikten sonra bütün kuvvetleri ile 479 yılı başlarında (Nisan-Mayıs 1086) Haleb önlerinde karargâh kurmuştu ki, Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş'un harekete geçtiğini haber aldı. Artuk Bey bu sırada Tutuş'un yanında bulunuyordu. Diyarbekir muhasarasında Fahrü'd-Devle ile bozuşmuş ve Türkmenleri yanına alarak Suriye'ye gitmişti. Şerif Ebu Ali Hasan İbnü'l-Huteytî Beni Kilab'dan Mübarek b. Şibl'i Tutuş'a gönderip şehri teslim edeceğini bildirdi. Tutuş bu teklifi memnuniyetle kabul edip Nisan-Mayıs 1086 tarihinde Dımaşk'dan çıkarak Haleb'e hareket etti. Süleymanşah tarafından ele geçirilen Kınnesrin kalesini kuşattıktan sonra Haleb'in güneydoğusunda bulunan en-Nâûra'ya yürüdü ve bu sırada kendisine Kilaboğulları kabilesinden (Benî Kilab) bir miktar kuvvet daha katıldı. Bu kuvvetlerle takviye edilmiş olan Tutuş 4 Haziran 1086 tarihinde Haleb yakınlarındaki Aynü Seylem'de Süleymanşah'ın kuvvetleri ile savaşa tutuştu.

Tutuş'un Haleb'i teslim almak üzere yola çıktığını öğrenen Süleymanşah çok süratli hareket ettiği için askerleri düzensiz bir durumda idi ve henüz savaş nizamına girmemişlerdi. Savaşın neticesini Artuk Bey ve Çubuk Bey'e bağlı Türkmenler tayin ettiler. Bunlar bu sefer Süleymanşah'tan ayrı-

Amedroz) Beyrut 1908, s. 118, Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 163-164, İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 332; Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbâr*, s. 20; Osman Turan, *aynı eser*, s. 73-74; Ali Sevim, *aynı eser*, s. 117-119.

lıp Tutuş'un tarafına geçtiler.

Mağlûb olan Süleymanşah Tutuş'un eline esir düşmektense intihar etmeyi tercih etti (18 Safer 479/4 Haziran 1086). Tutuş savaş meydanında ölüler arasında dolaşırken maiyyetindekilere kana bulanmış bir cesedi göstererek "Bu Süleymanşah'ın cesedi" demiştir. Yanındakiler nasıl teşhis ettiğini sorunca "ayaklarından tanıdım, çünkü biz Selçukoğullarının ayakları birbirine benzer" cevabını vermiştir. Ayrıca Arslan Yabgu-Mikail oğulları arasındaki mücadeleye temas ederek "Biz size zulmettik, sizi kendimizden uzaklaştırdık" demiş ve üzüntülerini ifade etmiştir. Süleymanşah'ın cenazesi Haleb'e götürülerek Şerefü'd-Devle Müslim'in yanına gömüldü[25]. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Süleymanşah Anadolu Türkleri arasında gazilik ünvanını almış ve efsanevî bir hüviyet kazanmıştır. İlk Osmanlı kaynaklarında Ertuğrul Gazi'nin babası olarak gösterilen Süleymanşah Osmanlı hanedanının atası sayılmış ve Urfa taraflarında bulunduğu sırada Fırat nehrini geçerken boğularak ölmüş ve cesedi Caber kalesine defnedilmiştir.

Ortaçağ İslâm tarihi kaynakları Süleymanşah'ın Tutuş ile yaptığı savaşta öldüğünü ve Haleb kapısında defnedildiğini açıkca kaydettikleri halde Osmanlı kaynakları onun Fırat'ta boğulup Caber kalesinde defnedilmiş olduğunu söylerler. Bu hadise muhtemelen I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklularla mücadelesi sırasında Emir Çavlı'ya yenilip Habur nehrinde boğulması hadisesiyle karıştırılmıştır. Osmanlı veya Selçuklu Süleymanşah'ın Caber'deki Türk mezarı hakkında yeterli ve sağlıklı bilgi yoktur. Caber'de sadece Musul Atabeglerinden İmadeddin Zengi öldürülmüş, ancak onun da cesedi Rakka'da defnedilmiştir. Bundan dolayı bu rivayetin tamamen bir efsaneden ibaret olduğu söylenebilir.

Anadolu'nun fethi İslâm'ın zuhurundan itibaren girişilmiş fetihler içinde hiç şüphesiz büyük bir yer işgal eder. İran, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs ve Türkistan fetihleri kolaylıkla gerçekleştirildiği halde Anadolu dört asrı geçen bir müddet bütün İslâm akınlarına mukavemet etmiş ve ancak Selçuklular tarafından adım adım fethedilmiştir.

---

(25) İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 97-98; Aynı müellf, *Buğyat at-Talab fi Tarih Halab*, Ankara 1976, s. 200-203; İbnü'l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 118-119; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 168; Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbar*, s. 20-21; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman*, s. 235, 237, 243-244; İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 333; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 89-90; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 122-124.

Süleymanşah'ın tarih sahnesinden çekilmesi, henüz kuruluş safhasında bulunan Türkiye Selçuklu Devleti'ni çok zor şartlar içinde bırakmış oldu. Esasen birbirine pek bağlı olmayan, muhtelif Türkmen Bey ve gruplarının çeşitli bölgelerde kurmuş oldukları beylikler daha başı boş kaldılar. Anadolu'da bu şekilde kurulmuş olan beyliklerin sayıları bile ma'lum değildir. Varlıkları bilinen beyliklerin bazıları şunlardır:

1. Süleymanşah İznik'i emîrlerinden Ebu'l-Kasım'a bırakmıştı. Ebu'l-Kasım ülkeyi Süleymanşah'ın büyük oğlu I. Kılıç Arslan dönünceye kadar idare etti. Daha sonra göreceğimiz gibi, Sultan Melikşah, Antakya'ya gelip bütün güneydoğu bölgesini hakimiyeti altına aldıktan sonra Urfa'ya vali tayin ettiği Bozan adındaki kumandanını İznik üzerine göndermiş, Ebu'l-Kasım da buna karşı Bizanslılarla işbirliği yapmıştı. Bozan İznik'e karşı herhangi bir başarı elde edememiştir. Bir rivayete göre: Ebu'l-Kasım onun dönüşünden sonra İznik'i kardeşi Ebu'l-Gazi'ye emanet ederek, bağlılığını arz etmek üzere, bizzat Sultan Melikşah'ın yanına gitmiş, fakat ondan hiçbir ilgi görmemiş ve dönüşünde yolda öldürülmüştür.

2. Danişmend Gazi tarafından kurulmuş olan Danişmendli Beyliği, Sivas merkez olmak üzere Tokat, Niksar ve Amasya havalisinde hüküm sürmekteydi. Çorum ve Samsun da bu beyliğe tabi idi.

3. Süleymanşah'ın Antakya üzerine hareket etmeden önce Kastamonu ve Çankırı bölgesine gönderdiği tahmin olunan Kara Tegin Bey, Sinop'u fethettikten sonra burada müstakil bir beylik kurmuştu.

4. Merkezi Erzincan olan Mengücük Beyliği. Gümüşhane, Divriği ve Tunceli'nin kuzey kısımları bu beyliğe tabi idi.

5. Malazgirt Savaşına iştirak ettiği sanılan, Ebu'l-Kasım Saltuk adındaki bir beyin kurmuş olduğu Saltuklu Beyliği. Kars, Ardahan, Bayburt ve Çoruh havzası bu beyliğe tabi idi.

6. Yukarı Ceyhan (Elbistan ve Maraş) bölgesinde Emir Buldacı tarafından kurulan beylik.

7. Harput, Güney Tunceli, Çemişgezek ve civarında Çubuk Bey tarafından kurulmuş olan bir beylik.

8. İzmir bölgesinde ise Çaka Bey adlı bir Türk beyi tarafından kurulmuş bir beylik hüküm sürüyordu. Bu beyliğin kuruluşu ve ilk devirleri oldukça karanlıktır. Mükrimin Halil Yınanç Anadolu'nun fethinin tamamlandığı 1085 yılında toplam 19 beyliğin hüküm sürdüğünü söylemektedir(26).

(26) M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi I, Selçuklular Devri*, s. 132-133.

Süleymanşah ile Tutuş arasında mücadele başladığı sırada Sultan Melikşah Selçuklu imparatorluğuna bağlı batıdaki ülkeleri tamamiyle kendi itaati altına almak maksadıyla Isfahan'dan yola çıkmış bulunuyordu. Şerefü'd-Devle'nin ölümünü müteakip Şerif Ebu Ali Hasan'ın Haleb'i teslim almak üzere bizzat gelmesini taleb eden yazısı Sultan Melikşah'ın batıda, bağımsız hareket eden hanedan azalarını itaate almak için, daha önce vermiş olduğu kararı uygulamaya koymakta acele etmesine sebep olmuştur.

Tutuş, Süleymanşah'ı mağlub ettikten sonra derhal Halep üzerine yürüdü. Şerif Ebu Ali Hasan, Sultan Melikşah'ın yaklaşmakta olduğunu bildiğinden şehri ona teslim etmedi. Süleymanşah'ın naaşını Halep kapısı önüne Şerefü'd-Devle'nin mezarı yanına defnettiren Tutuş, şehri şiddetle muhasaraya başladı ve 12 Temmuz 1086'da ele geçirdi. Ancak Şerefü'd-Devle'nin Selim b. Malik adlı bir amcazadesi tarafından müdafaa olunan iç kale alınamadı. İç kalenin muhasarası devam ederken, Sultan Melikşah'ın yaklaşmakta olduğunu haber alan Tutuş, Dımaşk'a çekilmeye mecbur oldu. Melikşah yanında büyük kumandanlarından Porsuk, Bozan ve Aksungur olduğu halde yaklaşmakta idi. Önce Musul'a giden büyük Sultan, Emîr Bozan'ı büyük bir birliğin başında Urfa üzerine yolladı. Urfa'da bu sırada Philaretos'un oğlu Barsam'ın hakim olduğu anlaşılmaktadır.

Onun mukavemeti uzarken, Sultan Melikşah, Fırat kenarındaki Caber kalesi ve Menbic'i zaptettikten sonra, 1086 yılı Aralık ayında Haleb'e girdi. İç kaleyi Tutuş'a karşı müdafaa etmiş olan Salim b. Malik'i Caber kalesine gönderip, Emir Aksungur'u Halep valiliğine tayin etti. Daha önce Süleymanşah tarafından alınmış olduğunu gördüğümüz Şeyzer ve Kefertâb kaleleri de Sultan Melikşah'a teslim edildi. Emir Bozan 3-4 aylık bir kuşatmadan sonra 28 Şubat 1087'de Urfa'yı almaya muvaffak oldu. Melikşah Bozan'ın valiliğini tasdik ettikten sonra Antakya'ya hareket etti. Süleymanşah'ın veziri Hasan b. Tahir eş-Şehristanî'nin idaresinde bulunan Antakya'yı teslim alarak, Yağısıyan adlı bir Türk beyini buraya vali tayin etti. Süveydiye'ye (Samandağı) kadar gelen Sultan Melikşah, burada Akdeniz'i seyrettikten ve kılıcını Akdeniz sularına daldırdıktan sonra çok geniş topraklara sahip olduğu için Allah'a şükrederek Haleb'e hareket etmiş, buradan da hilafet merkezi Bağdat'a gitmiştir (13 Mart 1087)[27].

(27) İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 101, Urfalı Mateos, *Vakayinâme*, 172; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 90-94.

4) Süleymanşah'ın Ölümünden Sonra Anadolu'da Meydana Gelen Olaylar

Süleymanşah'ın ölümünden sonra özellikle Anadolu'nun batı kesiminde ve Marmara bölgesinde vuku bulan olaylar hakkındaki bütün bilgimizi Bizans tarihçisi Anna Komnena'ya borçluyuz. Anna Komnena'nın *Alexiad* adlı eseri bilhassa kronolojik bakımdan çok karışık olmasına rağmen Türkiye tarihinin yaklaşık 40 yıllık bir kısmı için tek kaynaktır.

Yukarıda temas ettiğimiz gibi Süleymanşah 1084 yılı Aralık ayı içerisinde Antakya'yı fethetmek için yola çıkarken İznik ve civarını Ebu'l-Kasım adındaki bir Türk beyine bırakmıştı. Ülkenin diğer bölgelerinin idaresi de muhtelif Türk kumandanlarına tevdi edilmişti. Süleymanşah'ın Tutuş'a mağlub olup intihar etmesinden sonra fırsattan istifade eden Bizans imparatoru Alexios'un Türklerin eline geçmiş olan Karadeniz kıyısındaki sahil şehirlerini geri almaya muvaffak olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu hususta Süleymanşah'ın ölümünden faydalanarak Anadolu'daki Türkleri kendine bağlamak için gayret eden Sultan Melikşah'ın hiç tahmin etmeden verdiği bir fırsatı gayet iyi kullandığını görmekteyiz. Sultan Melikşah bir adamını imparator Alexios'a göndererek ona sıhriyet (evlilik) yoluyla bir ittifak tesis etmeyi teklif etmiştir. İmparator buna razı olduğu takdirde sultan sahildeki Türkleri geri çağırmayı, bu yerleri imparatora iade etmeyi ve gerektiğinde kendisine yardımcı olmayı taahhüt etmiştir. Ancak elçi sultana ihanet ederek imparator için çalışmıştır.

Süleymanşah'ın ölüm haberi, onun muhtelif bölgelere tayin etmiş olduğu Türk beylerinin bağımsız hareket etmelerine sebep oldu. Bunlardan hükümet merkezi İznik'i elinde bulundurduğu için en nüfuzlusu olan Ebu'l-Kasım hiç tereddüt etmeden, kendisini sultan ilân ettiği gibi kardeşi Ebu'l-Gazi'yi de Kayseri ve civarına Emîr tayin etti. Becerikli ve gayet ihtiraslı bir kimse olan Ebu'l-Kasım bundan sonra Marmara sahillerine akınlar yaparak bütün bölgeyi yağmalamamaya başladı. Bunun üzerine imparator Alexios, Türk akıncılarını sahilden geri sürdü ve Ebu'l-Kasım'ı barış istemeğe mecbur etti. Ancak Ebu'l-Kasım barış müzakerelerini devamlı olarak uzattığından, imparator nihayet İznik üzerine bir kuvvet sevk etmeye mecbur kaldı.

İleride de göreceğimiz gibi Alexios Porsuk'un büyük bir ordu ile yaklaşmakta olduğunu bildiğinden bu kuvvete karşı yalnız kalmak istememiş ve Türk'ü Türk'e kırdırmayı tercih etmiş olmalıdır. O belki de bu sebepten

dolayı Ebu'l-Kasım'ın tamamıyla güçsüz kalmasını arzu etmemişti. Alexios her halde baş başa kaldıkları takdirde Ebu'l-Kasım'ı yola getirebileceğini İznik, İzmit ve civarını onun elinden alabileceğini tahmin ediyordu.

Bütün bu olayların vuku bulduğu tarih hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Cl. Huart Porsuk'un Anadolu'ya gönderilişini 1088 olarak tarihlemekte, onun Konya ve civarını Aksaray'ı aldıktan sonra İznik üzerine yürüdüğünü, fakat başarı kazanamayınca geri çağırılıp yerine Urfa emiri Bozan'ın tayin edildiğini söylemektedir. Selçuklu tarihi hakkında yazılan diğer eser ve makalelerde de tarih verilmemektedir. Yalnız İ.Kafesoğlu, Porsuk'un takriben 1089 sonlarına doğru İznik'e gelebildiğini, fakat 3 aylık bir muhasaradan sonra bir netice alınamayınca geri çağrıldığını ve bu görevin Emir Bozan'a devredildiğini kaydeder[28].

Muhtemelen 1090 yılı ortalarında Bizans kuvvetlerine mağlup olan Ebu'l-Kasım daha sonra İznik'e çekilmişti. Ancak Porsuk'un Anadolu içinde bağımsız davranan muhtelif Türk beylerini itaat altına aldıktan sonra İznik'e yaklaşmakta olduğu sıralarda imparator Alexios Ebu'l-Kasım'a haber göndererek onu İstanbul'a davet etti. Anlaşıldığına göre Bizans hükümdarı Ebu'l-Kasım'a Porsuk'a karşı ittifak teklif etmiş ve onu bundan dolayı İstanbul'a davet etmişti. Onun bu arada bir taraftan da Türklerin elinde bulunan İzmit'i ele geçirmek istediği bellidir. Ebu'l-Kasım İstanbul'da gayet iyi karşılandı. Hemen her gün kendisine ziyafetler veriliyor, hipodromda şerefine at ve araba yarışları tertib ediliyor ve İstanbul'da kalma müddeti her vesile ile uzatılmaya çalışılıyordu. İki taraf arasında barış ve ittifak müzakereleri yapıldığı sırada ise Alexios, inşaat malzemesi mimarlar ve işçiler yüklediği gemileri İzmit'e yolladı. Bunlar İzmit'i kontrol altına alacak yeni bir kale inşa etmekle görevlendirilmişlerdi. Kalenin inşası bittikten sonra imparator Ebu'l-Kasım'a pekçok hediyeler vererek onu İznik'e uğurladı. Ebu'l-Kasım olup-bitenden haberdar olunca kadere boyun eğmek zorunda kaldı. Bu sırada Porsuk İznik yakınlarına kadar gelmiş ve Ebu'l-Kasım ona karşı imparatorun yardımına muhtaç olmuştur. İmparatorun hareket tarzına ve hilekârlığına çok içerleyen Ebu'l-Kasım bir müddet için kendi imkânları ile Porsuk'un kuvvetlerine karşı İznik'i korudu. Ancak sonunda yardım rica etmek için imparatora müracaat etmek zorunda kaldı. Bizans imparatorluğu bu sırada Peçeneklere karşı büyük bir ölüm kalım mücadelesi içinde idi. İmparatorun bu cepheden ayıracak kuvveti yoktu. Buna rağmen Ebu'l-Kasım'a yardım mecburiyetini hissetti. İznik Porsuk'un eline geçecek olursa

(28) el-Huart, "Bursuk", *İA*, II, 819-820; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 104-105.

burayı Büyük Selçuklu imparatorluğundan kurtarıp geri almak hemen hemen imkânsız olacaktı. Bu münasebetle küçük bir askeri birliği imparatorluk sancakları vermek suretiyle Ebu'l-Kasım'a yardıma gönderdi. Bu yardım yolu ile Porsuk'u geri çekilmeye zorladı ve imkân bulursa İznik'i kendi adına zaptetmeyi umuyordu. Porsuk'un şehri üç ay kuşatmasına rağmen başarı sağlayamadığını gören Selçuklu sultanı Melikşah İznik'in zaptından vazgeçmedi ve buraya değerli kumandanlarından Urfa emiri Bozan'ı gönderdi. Bozan'ın şehri hücumla zaptetmek için birbiri arkasına yaptığı teşebbüsler Ebu'l-Kasım'ın şiddetli müdafaası ve imparatordan istediği yardımı elde etmesi sebebi ile bir türlü netice vermedi. İmparator bu sırada Peçenek problemini halletmiş olduğu için biraz olsun ferahlamış bulunuyordu. Bozan bu şekilde İznik'i zapt edemeyeceğini anlayınca muhasarayı kaldırdı. Ebu'l-Kasım'ın da bu sıralarda bağımsız hüküm sürmek imkânının yok olduğunu fark ettiği anlaşılmaktadır. Herhalde imparatorun kendisine ne maksatla yardım ettiğini anlamıştır. Belki de imparatorla Melikşah arasında bir anlaşma yapılacağını haber almıştı. Bu sebeple o doğrudan doğruya büyük sultana müracaat ederek İznik'i onun valisi sıfatı ile idare etmeyi ümid ederek büyük hediyeler hazırladı ve kardeşi Ebu'l-Gazi'yi İznik'te vekil bırakdıktan sonra sultanın yanına gitmek üzere Isfahan'a doğru yola çıktı. Kaynakların verdiği bilgiye göre Ebu'l-Kasım bütün rica ve ısrarlarına rağmen Melikşah tarafından huzura kabul edilmemiş ve kendisine Anadolu içinde tam yetki verilmiş olan Emîr Bozan ile anlaşması tavsiye edilmiştir. Arzusuna ulaşamayan Ebu'l-Kasım dönüş sırasında arkasından gönderilen bir müfreze tarafından yakalanarak yayının kirişi ile boğdurulmuştur(29). Bu hadisenin Melikşah'ın Bağdat'a gitmek üzere Isfahan'dan hareketinden kısa bir süre önce yaklaşık Eylül-Ekim 1092 tarihinde cereyan ettiği söylenebilir.

Ebu'l-Kasım'ın ölümünden sonra Ebu'l-Gazi İznik'i elinde tutmaya devam etti. Tam bu sıralarda Sultan Melikşah'ın vefat etmiş olması onu Bozan'dan kurtarmış oldu. Zira Bozan bütün kuvvetleri ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde zuhur eden karışıklıklarda önemli rol oynamak üzere Suriye'ye doğru hareket etti. İmparator Alexios bu defa Ebu'l-Gazi'yi hediyeler ve vaadlerle kandırıp İznik'i kendisine terk etmesini sağlamaya çalıştı. Ebu'l-Gazi ise belki de henüz ağabeyinin ölüm haberini almamış olduğundan dolayı imparatoru oyalamakla yetindi. Ancak Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümü Isfahan'da tevkif etmiş olduğu Süleymanşah'ın oğullarının

(29) Anna Komnena, *The Alexiad*, s. 160-161; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 106.

serbest bırakılmalarına sebep oldu. Muhtemelen Berkyaruk tarafından serbest bırakılan Süleymanşah'ın iki oğlu Kılıç Arslan ve Kulan Arslan Isfahan'dan süratle Anadolu'ya geldiler. Yaklaşık 1092 sonunda veya 1093 yılı başlarında İznik'e vardılar. Zira bilindiği üzere Sultan Melikşah'ın hanımı Terken Hatun küçük oğlu Mahmud'un Selçuklu tahtına çıkmasını sağlamak ümid ve arzusu ile Melikşah'ın ölümünü bir müddet gizlemişti. Böylece haberin başkent Isfahan'a ulaşması ve Kılıç Arslan ile kardeşinin buradan hareketleri ve İznik'e varışları her halde uzunca bir müddet almış olmalıdır. Bizans tarihçisi Anna Komnena'nın rivayetine göre İznik'te bulunan Türkler Selçuklu şahzadelerinin gelişini büyük bir sevinçle karşıladılar. Ebu'l-Gazi'de hiç direnmeden iktidarı Kılıç Arslan'a devretmiştir. Büyük Selçuklu merkezinden kaçarak Anadolu'ya gelen Kılıç Arslan ve kardeşinin babaları Süleymanşah'a tabi olmuş bulunan Orta Anadolu'dan kuvvet topladıkları anlaşılmaktadır. Bunların bu kuvvetlerle birlikte İznik'e gelmeleri ve İznik hükümetini devralmaları yukarıda belirttiğimiz gibi en erken 1092 sonu veya 1093 yılı başlarında olabilir.

d. KILIÇ ARSLAN (1092-1107)

Kılıç Arslan İznik'e gelip Anadolu Selçuklu tahtına oturduktan sonra Bizans imparatorunun tahrik ve kışkırtmasıyla İzmir emiri Çaka Bey ile uğraşmak zorunda kaldı.

Tesis ettiği kuvvetli bir donanma ile pekçok zafer kazanan ve Peçenek Türkleri ile işbirliği yaparak Bizans'ı ortadan kaldırıp büyük bir devlet kurmak niyetinde olan Çaka Bey Bizans imparatoru için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. O tarihlerde Bizans imparatorluğu Marmara kıyılarında Anadolu Selçukluları, Edirne'de Peçenekler, Ege'de de Çaka Bey tarafından kuşatılmış durumdaydı. Ege denizinde ve adalarda hakimiyet Çaka Bey'in idi. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Bizans Avrupa'daki hristiyan dünyasından bir an önce Haçlı seferlerini başlatmasını istiyordu. Bizans imparatoru Alexios Komnenos Hristiyan dünyasından acil yardım alamadıysa da Kumanlarla anlaşarak onların 40.000 süvariyle Bizans ordusuna katılmasını sağladı. Meriç nehrinin sol kıyısında Umur Bey mevkiinde Peçenekler'e saldırarak onları tarih sahnesinden sildi (29 Nisan 1091). Bu zaferle coşan Haçlılar da birkaç yıl sonra hazırlıklarını tamamlayarak hem Bizans imparatorluğuna hayat verdi, hem de Anadolu ve Ortadoğu'yu bir kan gölüne çevirdi[30].

(30) Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 112.

Alexios şimdide Çaka Bey'i bertaraf etmek için plânlar yapıyordu. Kılıç Arslan Çaka Bey'in kızı ile evlenerek onunla akrabalık kurmuştu. Fakat onun giderek güçlenmesi aslında Kılıç Arslan'ı da endişelendiriyordu. İmparatorun Kılıç Arslan'a "Çaka Bey senin devletini ele geçirmek istiyor" tarzında yazdığı mektup sultanın endişelerini daha da arttırmıştı. Sonunda Kılıç Arslan ile imparator Alexios Çaka Bey'e karşı bir ittifak yaptılar ve Kılıç Arslan bir ziyafet sırasında kayınpederini öldürdü (1095)[31]. Böylece Çaka Bey'i bertaraf eden ve imparatorla anlaşarak batıyı emniyet altına alan Sultan Kılıç Arslan daha sonra Malatya seferine çıktı. Selçuklu hakimiyeti sırasında Gabriel adlı bir ermeninin yönetiminde olan şehir hem Danişmendliler'in hem de Türkiye Selçukluları'nın hedefi olmuştu. Danişmendliler'den daha erken davranarak şehri muhasaraya başlayan Kılıç Arslan Haçlıların Selçuklu sınırlarına yaklaştığını haber alınca kuşatmayı kaldırıp süratle geri döndü.

1) Kılıç Arslan ve Haçlılar

Ortadoğu İslâm dünyasının taht kavgaları ve mezhep çatışmaları ile meşgul olduğu bu dönemde hilâl-haç, doğu-batı mücadelesinin en hareketli ve en mühim bir safhasını teşkil eden haçlı istilasına maruz kalmıştır. XI. yüzyılın sonlarında başlayan bu hareket asırlarca devam etmiştir. Devrimizi alâkadar eden bu haçlı harekâtının hedef ve plânlarından ana hatlarıyla bahsetmemiz uygun olacaktır.

XI. asrın son yıllarına doğru bilhassa dini, ictimaî ve iktisadî sebeplerle ortaya çıkan bu hareket batı Avrupa'da Vatikan kilisesinin önderliğinde başlatılmıştır. Din perdesi altında Papalık müessesesinin teşviki ile geri medeniyetli ve ilkel halk kitleleri harekete geçirilerek müslümanlara karşı büyük bir istilâ harekâtı başlatılmıştır. Papazlar Hz. İsa'nın doğum yeri Kudüs'ün ve kutsal saydıkları makamları müslümanlar tarafından kirletildiğini, Kudüs'e giden hristiyanlara zulüm ve işkence yapıldığını öne sürerek böyle-

(31) Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi*, s. 70; Aynı müellif, "Danişmendliler", *İA*, III, 468 vd. Akdes Nimet Kurat, *Çaka Orta Zamanda İzmir ve Yakınındaki Adaların İlk Türk Beyi*, M.S. 1081-1096, Ankara 1966; Aynı müellif, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 164-166, 197-201, 208, 211, 216-217; Anna Komnena, *The Alexiad* (trc. E.A.S. Daves), London 1967, s. 183-187, 214-220,280-281; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 112; Aynı müellif, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin adı Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXIV, (İstanbul 1984), s. 55-60.

sine mukaddes bir şehrin müslümanların elinden alınması gerektiğini ifade ediyorlardı. Halbuki uzun süredir kutsal topraklar hristiyan hacı adayları tarafından ziyaret ediliyor ve bu konuda onlara müslümanlar tarafından mani olunmak şöyle dursun zorluk bile çıkarılmıyor, hatta yardım ediliyordu. Filistin'de kendilerine ayrılmış hastahaneler ve ikamet merkezleri bulabiliyorlardı. Kiliseleri, manastırları hatta kitaplıkları bile vardı.

Keşişlerin hristiyanları istedikleri yöne sevketmek için kullandıkları çok etkili bir silâh vardı. Bu da affettirmekti. Onların bu defa aynı silâhı kullanarak günahkâr halk kitlelerini kendi maksatlarına alet ettiklerine şahit oluyoruz. Zavallı halk bu kutsal yolculuğa çıkmakla günahlarının affedileceğine inanıyordu. Bunun yanında batı Avrupa'nın ekonomik kriz içine düşmesi ve bu sıkıntıdan ancak doğunun baharat ve diğer ticaret yollarını ele geçirmekle kurtulacaklarına dair propagandalarda bu konuda etkili olmuştur. Fakat en önemli sebep İslâmın giderek hristiyanlık aleyhine evrensel bir din haline gelmesi, Malazgirt zaferinden çok kısa bir süre sonra Anadolu, Suriye ve Filistin'in müslüman Türk hakimiyetine geçmesi, İznik'in başkent olduğu bir Türk devletinin kurulması, Çaka Bey'in İzmir'de tesis ettiği kuvvetli bir donanma ile Bizans'ı tehdit etmesi, doğudan bir sel gibi akan Türkmen kitlesinin bastıkları yeri vatan yapma düşünceleridir. Müslüman Türkler büyük bir ihtimalle Bizans engelini aşacak ve Avrupa'ya da hakim olacaklardı. Türklerin Rumeli'ye geçmelerini önlemek, Anadolu, Suriye, Filistin ve Akdeniz'den onları temizlemek gerekiyordu. Bunu da ancak bütün hristiyan dünyasının birlikte hareket etmesi halinde başaracaklardı. Hilâl'e karşı haçın savunulması görevini üzerine aldığı kabul edilen Bizans artık müslüman Türkler karşısında bu görevini yerine getiremeyecek gibiydi. O halde hristiyan dünyası kendini Türk tehdidine karşı güvenlik altına almak için kutsal toprakların fethine çıkmaktaydı.

Papa II. Urbanus 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında bütün batı Avrupa'nın ileri gelen din adamlarının katıldığı bir toplantıda bu büyük harekâta süratle hazırlanmaları gerektiğini anlattıktan sonra ilk büyük haçlı kitlesinin harekete geçmesini temin etmiştir. Ertesi yıl yani 1096'da Pierre l'Ermitte ile Walter sans Avoir idaresinde heyecanlı fakat disiplinsiz bir haçlı kitlesi düzensiz bir vaziyette Belgrad, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiş ve Bizans imparatoru Alexios Komnenos tarafından 6 Ağustos 1096 tarihinde Anadolu yakasına geçirilmiştir. Bir savaş disiplininden uzak bu haçlı kitlesi Eylül 1096'da Sultan Kılıç Arslan'ın kardeşi Davut tarafından bozguna uğratılmış ve kurtulanlar İstanbul'a sığınmışlar-

dır. Bu haçlı sürülerinin Kılıç Arslan tarafından imha edilmesi üzerine Avrupa'da prens ve dükler zırhlı askerlerden müteşekkil ordularla yeni bir harekâtı başlatmışlardır. Bu ikinci harekâta katılan prens ve dükler şunlardır.

1. Fransa kralı I. Henri'nin kardeşi Vermandois kontu Hugues.

2. Toulouse kontu Raimond de Saint Gilles.

3. Aşağı Loren kontu Godefrooi de Boullon, kardeşleri Boudouin ve Eustace.

4. Flandr kontu II. Robert.

5. Fatih William'ın oğlu Normandia kontu Robert.

6. Toranto hakimi Bohemund, kardeşi Roger, yeğeni Tancred ve amcası Sicilyalı Roger.

Birincinin aksine tam bir disiplin içinde bulunan bu ordular savaş kabiliyeti yüksek şövalyelerden oluşuyordu. Bu askerler yukarıda isimlerini yazdığımız komutanların idaresinde 4 kol halinde harekete geçmişlerdi.

1. Tuolouse kontu Raimond'un idaresindeki kıtalar Güney Fransa ve İtalya üzerinden İstanbul'a gelecekler.

2. Boudouin, Pirre de Toul, Godefroi de Bouillon ve kardeşi Boudouin emrindeki kuvvetler kuzey Fransa ve Rhen nehri üzerinden hareketle Almanya'yı geçip Balkanlar üzerinden İstanbul'a geleceklerdi.

3. Bohemund ve yeğeni Tancred'in komutasında güney İtalya'daki Normanlardan teşekkül eden kuvvetler Adriyatik denizinden Epir'e oradan da kara yolu ile Trakya üzerinden İstanbul'a ulaşacaklardı.

4. Hugues de Vermandois, Normandiya dükü Robert ve Flandr kontu Robert başkanlığındaki bir grup da Fransa, İtalya ve Dalmaçya üzerinden İstanbul'a geleceklerdi.

Bu yeni haçlı kuvvetleri 1097'de imparator Alexios tarafından karşıya geçirildi. Mayıs 1097'de İznik'i kuşatan Haçlılar müstahkem surlarla çevrili şehri sıkıştırmaya başladılar. Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan bu sırada Malatya'da bulunuyordu. Üstün haçlı kuvvetleri karşısında başarılı olamayacaklarını anlayan Türk askeri şehri Bizans kumandanı Butumites'e teslim etmek üzere müzakerelere başladıkları sırada Kılıç Arslan gelince teslimden vazgeçerek Haçlılarla kanlı bir mücadeleye giriştiler. Selçuklu sultanı ordusunu İznik hisarı önündeki ovada savaşa soktu. Çok çetin geçen bu

çarpışmalar sırasında her iki taraf da ağır zayiat verdi. Sonunda İznik'i kendi mukadderatına bırakarak Haçlıları dağlık bölgelerde ve geçitlerde sıkıştırmak gayesi ile geri çekilmeye karar verdi. Haçlılar şiddetli hücumlar sonunda İznik'i ele geçirerek Bizans'a teslim ettiler (19 Haziran 1097). Kılıç Arslan böylece yalnız başkentini değil oradaki asker ve hazinelerini de kaybederken haçlı kuvvetleri de Eskişehir istikametinde ileri harekâta devam ettiler. 30 Haziran 1097'de Eskişehir ovasında Haçlıları tekrar sıkıştıran Kılıç Arslan arkadan yetişen zırhlı birlikler karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.

Kılıç Arslan Anadolu içlerine çekilirken muhtelif yörelerdeki Türk birliklerini kendisine katılmaya çağırdı. Bu arada Danişmendli Gümüştekin Gazi ve Kayseri bölgesi emîri Hasan ile ittifak yaptı.

Haçlılar Eskişehir ovasında bir kaç gün dinlendikten sonra Bizanslıların tavsiyesine uyarak Konya'ya doğru yola çıktılar. Türk birlikleri zaman zaman yaptıkları baskınlarla Haçlılara ağır zayiat verdirdiler. Haçlılar Ağustos ortalarında Konya'ya varıp Meram'da bir süre dinlendikten sonra Ereğli'ye hareket ettiler. Kılıç Arslan bu sırada tekrar haçlıların karşısına çıktı, fakat savaşa girmeye cesaret edemedi. Haçlılar Ereğli'de iki kola ayrıldılar. Bir kısmı Kilikya istikametinde yola devam ederken büyük bir bölümü de Kayseri'ye yöneldi. Emir Hasan yol boyunca Haçlılarla kahramanca savaştıysa da Türklerin Kayseri'yi boşaltmalarına engel olamadı. Haçlılar Kayseri'yi geçip Göksun ve Maraş yolu ile Antakya'ya doğru ilerlediler[32]. Haçlılar Kilikya'ya varınca, Ermeniler'den gördükleri yardımlar sayesinde oldukça rahatladılar. Burada Godefroi de Bouillon'un kardeşi Boudouin Ermeni Thoros'un daveti üzerine haçlı ordusundan ayrılarak Urfa'ya gitti ve bir süre sonra onu öldürterek Urfa Haçlı Kontluğu olarak bilinen ilk haçlı devletçiğini kurdu (10 Mart 1098)[33]. Haçlılar daha sonra 27 Haziran 1098'de Büyük Selçuklu hakimiyetindeki Antakya'yı işgal ederek ikinci Haçlı devletini teşkil eden Antakya prinkepsliğini kurdular. Böylece Suriye'nin en önemli şehrini ele geçirdikten sonra asıl hedefleri olan Kudüs'e doğru ilerlemeye başladılar. O sırada Fatımî valisi İftiharü'd-Devle'nin ha-

(32) Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 179-183; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98 vd.; Aynı müellif, "Kılıç Arslan I", *İA*, VI, 683 vd.; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 98 vd.; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 135-149.

(33) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi* (1098-1118), İstanbul 1974.

kimiyetindeki Kudüs'ü zaptederek binlerce müslümanı kılıçtan geçirdiler ve Kudüs'te ilk Haçlı Krallığı'nı kurdular (15 Temmuz 1099).

Birinci Haçlı seferinin Kudüs'ün zaptıyla (15 Temmuz 1099) sonuçlanması Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı ve Urbanus'un halefi II. Pascalis yeni bir sefer için yoğun bir faaliyet başlattı. Clermont konsilinden sonra Avrupa'da aralıksız sürdürülen haçlı propagandası bazı küçük grupların kara veya deniz yoluyla akın etmelerini sağlamaktaydı. Hristiyan dünyasının Kudüs ve hakim oldukları diğer toprakları ellerinde tutmak için hiç şüphesiz çok sayıda insana ihtiyacı vardı. Nitekim Godefroi de Bouillon ve kral I. Baudouin Avrupa'dan sürekli insan istemişlerdi. Doğuya gidenler dinî duygularını tatmin etmekten çok oraya yerleşmek niyet ve düşüncesindeydiler. Ancak sayıları yeterli olmadığı için Doğu'da istedikleri üstünlüğü sağlayamıyorlardı. Bu sebeple de güçlü orduların bölgeye intikali için çaba sarfediyorlardı. Fakat büyük orduları harekete geçirmek için sadece dinî propaganda yeterli olmuyor, oradaki zenginlik ve serveti de dile getirmek gerekiyordu.

Papa II. Pascalis yeni bir haçlı seferi için Avrupa'nın güçlü krallarına çağrıda bulunmuş, ancak olumlu cevap alamamıştı. Fakat Birinci haçlı seferi nasıl onlarsız başarıya ulaştıysa bu sefer de tecrübeli liderlerin idaresindeki askerlerle başarıya ulaştırılabilirdi. Gerçekten de 1101 yılı haçlı seferine katılan üç büyük ordu da dükler, kontlar ve kilise ileri gelenlerinin liderliğinde yola çıkmıştı. Birbirlerinden ayrı olarak hareket eden üç ordunun birincisi Milano başpikoposu Anselm'in idaresindeki Lombardlar, Kont Etiennne de Blois'in emrindeki Fransızlar ve Konrad'ın kumandasındaki Almanlar'dan oluşuyordu. İkinci ordu Nevers kontu II. Guillaume'un kumandasındaki Fransızlar, üçüncü ordu ise Aquitania dükü IX. Guillaume'un kumandasındaki Fransızlar ve Bavyera dükü IV. Welf'in idaresindeki Almanlardan müteşekkildi.

1101 yılı haçlı seferine katılan ilk ordu Lombard ordusu idi Başpiskopos Anselm'in idaresindeki büyük bir Lombard ordusu 13 Eylül 1100'de Milano'dan yola çıktı. Ordu Şubat sonlarında İstanbul'a vardı ve surların dışında karargâh kurup Fransız ve Alman birliklerini beklemeye başladı. Lombardlar İstanbul'a geldiklerinde İtalyan Normanlarının reisi ve Antakya prinkepsliğinin kurucusu Bohemund'un yaklaşık bir yıl önce Danişmendli Gümüştekin Gazi tarafından esir alındığını öğrendiler. Burada onu esaretten kurtarıp bölgeyi istilâ etmeye karar verdiler. İmparator Alexios Komnenos, Raimond ve Etienne de Blois onları bu karardan vazgeçirmeye çalıştılarsa

da başarılı olamadılar. Lombardlar ve müttefikleri İzmit yakınlarındaki Kivetot'ta toplandıkları sırada durumdan haberdar olan I. Kılıç Arslan dört yıl öncesine göre daha hazırlıklı görünüyordu. Anadolu'da gelişmekte olan Danişmendli Beyliği ile en azından Haçlılara karşı birlikte mücadele edecek kadar iyi ilişkiler içindeydi. 3 Haziran 1101'de Kivetot'tan hareket eden ordu İznik, Osmaneli, Gölpazarı, Nallıhan ve Ayaş üzerinden Ankara'ya vardı. Ankara kalesi Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'a bağlı bir Türk garnizonu tarafından müdafaa edilmekteydi. Fakat bu küçük birlik Haçlılara mukavemet edecek kadar güçlü değildi. Haçlılar 23 Haziran 1102'de kaleyi ele geçirdiler ve anlaşma uyarınca Bizans temsilcisine teslim ettiler.

Birinci ordu daha sonra Amasya ve Niksar'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. Haçlı ordusunu izlediği anlaşılan Sultan I. Kılıç Arslan Danişmendli Gümüştekin Gazi'yi yardıma çağırdı. Haçlılarla yapılan savaş gözönünde bulundurulursa Kılıç Arslan'ın Haleb Selçuklu meliki Rıdvan ve Harran emiri Karaca'dan da yardım istediği anlaşılmaktadır.

Sultan Kılıç Arslan Haçlı ordusunun önünde geri çekilirken araziyi tahrib ettiği için Haçlılar yol boyunca yiyecek sıkıntısı çektiler. Çankırı'nın güçlü bir Türk garnizonu tarafından korunduğunu gören Haçlılar çaresizlik içinde etrafı yağmaladılar. Kılıç Arslan'ın hemen saldırıya geçmemesi muhtemelen beklediği yardımın gelmemesinden dolayı idi. Bundan dolayı da Haçlı birliklerinin yürüyüşlerini zorlaştırmak ve zaman zaman da baskın tarzında taarruzlarda bulunmakla yetiniyordu.

Haçlılar Çankırı'dan itibaren sürekli olarak Türk birliklerinin saldırılarına maruz kalınca, öncü ve artçı kuvvetleriyle kendilerini korumaya çalıştılar. Fakat Türkler ordunun gerisinin 700 kişilik bir kuvvetle korunduğunu görünce ani hücuma geçtiler. Lombardlar paniğe kapılıp dağıldılar. Amasya istikametindeki yürüyüşlerini devam ettiren Haçlılar Amasya yakınındaki bir yerde ordugâh kurdular. Kılıç Arslan, Gümüştekin Gazi, Karaca ve Rıdvan'ın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk ordusu 2 Ağustos Cuma günü haçlı kampını kuşatmış, fakat Lombardlar ve Fransızlar'ın birlikte sıkıca teşkil ettikleri safları yaramamışlardı. Ertesi gün Konrad ve yeğeni Bruno kumandasındaki 3.000 kişilik Alman birliği yiyecek aramak için ordugâhtan ayrılmışlar, iki mil uzakta Türklere ait bir kaleye saldırıp içindeki eşya ve erzakı almışlardı. Geri dönerlerken Türklerin kurduğu pusuya düşerek hem elde ettikleri ganimet hem de 700 kişiyi kaybetmişlerdi. Haçlılar ertesi gün Türklerle savaşa girmek niyetinde oldukları halde sonradan gece karanlığından istifadeyle kaçıp gitmeye karar vermişlerdir ki bu du-

rum şövalyelerin kahramanlık ve fedakârlık gibi meziyetleriyle bağdaşmamaktadır. Şövalyelerin zoru görünce kadın, çocuk ve yaşlıları terkedip telâş ve korku içinde dağıldıkları anlaşılmaktadır. Türkler haçlıların gece karanlığından istifadeyle kaçtıklarını öğrenince önce ordugâha gelip burada kalanları esir aldı veya öldürdü. Daha sonra Kılıç Arslan, Gümüştekin ve Belek Gazi kaçan orduyu takibe koyuldular. Kısa bir süre içinde onlara yetişerek hepsini kılıçtan geçirdiler. Haçlılar büyük zayiat verdiler. Ordunun yüzde seksenini kaybetmişlerdi. Ancak liderlerin hepsi sağ salim İstanbul'a dönmüştü. Böylece 1101 yılı haçlı seferine katılan birinci ordunun harekâtı hezimetle sona ermişti.

Kılıç Arslan ve müttefikleri bu zaferi kutlarken ikinci bir haçlı ordusunun Anadolu'yu geçerek Konya'ya doğru yol aldığını öğrendiler. Bütün Türk kuvvetleriyle birlikte tepeler ve ovalar üzerinden bu haçlı ordusunu takibe koyuldular. Yol boyunca aralıksız Türk hücumlarına maruz kalan şövalyeler Konya'ya gelmiş fakat şehrin güçlü bir Türk garnizonu tarafından korunduğunu görmüşlerdi. Muhasaradan bir sonuç alamayınca Ereğli'ye hareket eden Haçlılar yol boyunca şiddetli susuzluk çektiler. 300 kişi yolda ölürken diğerleri de çok bitkin ve perişan düşmüşlerdi. Konya'dan ayrıldıktan 3-4 gün sonra 13-16 Ağustos'ta Kılıç Arslan ve müttefikleri tarafından kuşatılıp imha edildiler. Kurtulabilenler sefalet içinde ve büyük zorluklarla yollarına devam edip Antakya'ya ulaşabildiler.

Kılıç Arslan'ın müttefikleriyle birlikte kazandığı bu zaferden hemen sonra Aquitanyalılar ve Bavyeralılardan oluşan üçüncü bir haçlı ordusunun Anadolu'ya girdiği öğrenildi. Kılıç Arslan Lombardlar'a yaptığı gibi bu orduyu da yürüyüşleri sırasında yıpratmak için Haçlıların geçecekleri bölgeleri tahrib etti. Sultan Ereğli'ye doğru geri çekilirken bütün Türk birliklerini toparladıktan sonra bu büyük haçlı ordusuyla savaşa girmeyi düşünüyordu. Haçlılar Eylül ayı başında Ereğli yakınlarına kadar geldiler. Ereğli suyunun kenarında kısmen bataklık olan arazide cereyan eden savaşta Haçlılar ağır bir bozguna uğradılar. Canlarını kurtarabilen az sayıdaki kişiler dağlara çekildiler. Aquitanyalı Fransızlar ve Bavyeralı Almanlardan oluşan üçüncü haçlı ordusunun da bu şekilde pusuya düşürülerek imha edilmesiyle 1101 yılı haçlı seferi Türklerin kesin zaferiyle noktalanmış oluyordu. Kazanılan bu zafer Türklerin Anadolu'daki varlıkları açısından bir dönüm noktası teşkil etmekttedir. Kılıç Arslan, Gümüştekin Gazi, Rıdvan ve Artuklu Belek Gazi gibi çok sayıda Türk emiri üç haçlı ordusunu da birbiri arkasından bozguna uğratmakla Anadolu'nun Türk vatanı olduğunu kesin olarak ortaya

koymuş oluyorlardı. Artık Anadolu toprakları Haçlı tehdidinden kurtulmuş ve haçlıların Anadolu'da toprak ele geçirme emelleri yıkılmıştı[33a].

2) I. Kılıç Arslan ve Dânişmendliler

Dânişmendliler 1071-1178 yılları arasınnda Sivas, Amasya, Tokat ve Malatya ile civarlarında hüküm süren bir Türk beyliğidir. Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla meşgul olduğu sırada Danişmendli Gümüştekin Gazi 1100 yılında Ermeni Gabriel'in elinde bulunan ve daha önce Sultan Kılıç Arslan tarafından da muhasara edilmiş olan Malatya'ya hücum etti. Zor durumda kalan Gabriel haçlı reislerine haber gönderip acil yardım istedi. Bunun üzerine Antakya prinkepsi (prens) Bohemund yola çıkarak Dânişmendli Gümüştekin Gazi üzerine yürüdü. Fakat mağlûp oldu ve esir alınarak önce Sivas'ta daha sonra da Niksar'da hapsedildi. Bu durum İslâm dünyasında büyük bir sevinç uyandırdı. Haçlılar ise çok büyük endişeye kapıldılar. Bohemund'u kurtarmak için harekete geçen bir haçlı ordusu yukarıda temas edildiği gibi 1101 yılında Ankara'yı zaptederek yol boyunca pekçok köy ve kasabayı tahrip ve yağma etti. Aynı maksatla harekete geçen başka bir haçlı ordusu da Anadolu topraklarına girmişse de Dânişmendli Gümüştekin Gazi Halep Selçuklu meliki Rıdvan ve diğer emîrlerle işbirliği yapan Sultan Kılıç Arslan bu haçlı ordusunu Merzifon yakınlarında tamamen imha etmiştir. Ne yazık ki bu gelişmeler Anadolu Selçuklularıyla Dânişmendliler arasındaki işbirliği ve ittifakın bozulmasına sebep olmuştur.

Müşterek düşmanın imhâ edilmesinden sonra 1102 yılında Malatya'yı ele geçiren Danişmendli Gümüştekin Gazi ile Sultan Kılıç Arslan arasında rekabet başladı. 1103 tarihinde Maraş yolu ile Antakya üzerine yürümekte olan Kılıç Arslan Danişmend Gazi'nin Bohemund'u 100 bin dinar fidye karşılığında serbest bıraktığını, esirler arasında bulunan Richard'ın da salıverilmesi maksadıyla imparator Alexios Komnenos ile müzakereye giriştiğini

(33a) Fulcherius Carnotensis, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, (trc. R.Ryan), Knoxville 1969, s. 164; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1987, II, s. 15-25; R. Grousset, *Histoire des Croisades et du royaume Franc de Jerusalem*, Paris 1934-1936, I, 322-332; Azimî, *Azimî Tarihi*, (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 333; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (trc. Abdülkerim Özaydın) İstanbul 1987, s. 248; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1152)*, s. 214-219, *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, (trc. Tritton), *JRAS*, (1933), s. 74 vd. Bu konuda geniş bilgi için Işın Demirkent'in *Belleten*'de yayımlanacak makalesine bakınız.

öğrenince hem Anadolu Selçuklu Sultanı hem de müttefiki olması itibarıyla alınan fidyeniin yarısının kendisine verilmesini istedi. Fakat Gümüştekin Gazi bu teklifi reddedince onun üzerine yürüdü ve 1103 yılında mağlûp etti.

Gümüştekin Gazi'nin 1104 yılında ölümü üzerine Kılıç Arslan Malatya'yı muhasaraya başladı. Ona mukavemet edemeyeceğini anlayan Gümüştekin Gazi'nin oğlu Yağısıyan 2 Eylül 1106 tarihinde (bazı rivayetlere göre 2 Eylül 1105 tarihinde) şehri teslim etmek zorunda kaldı. Bu olay Dânişmendliler'in Anadolu'da giderek artmakta olan nüfûzunu kırdı ve Anadolu Selçukluları'nın doğuda yayılmaları için müsait bir ortam hazırladı(34).

Kılıç Arslan doğuda istilâ harekâtına geçmeden önce batı sınırlarını emniyet altına alma ihtiyacını hissettti. Bu maksatla Bizans imparatoru Alexios Komnenos ile haçlılara karşı anlaştı ve gönderdiği birliklerle Bizans ordusunun Bohemund'u mağlûp etmesine yardımcı oldu(35).

3) Büyük Selçuklularla Çatışma ve Kılıç Arslan'ın Ölümü

Kılıç Arslan'ın doğuya doğru yayılma politikası onu Büyük Selçuklularla çatışmaya itti. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar'ın uzun yıllar devam eden mücadelelerinden sonra Berkyaruk'un 1104 yılı sonlarında ölümü ve Musul'da meydana gelen olaylar Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu topraklarını ele geçirme ümidini artırdı. Kılıç Arslan'ın genişleme politikası Arslan Yabgu ve Mikailoğulları arasındaki ailevî rekabetin yeniden alevlenmesine sebep oldu. Kılıç Arslan'ı şarka doğru genişlemeye sevkeden başka bir sebep de İslâm medeniyeti sınırları içinde gelişmekte olan doğunun bu dönemde Anadolu'ya göre çok ileri seviyede olmasıydı. Bu sırada Meyyâfarikîn (Silvan) emîri Ziyaeddin Muhammed Sultan Kılıç Arslan'ı ülkesine davet ederek ona bağlılık arzetti. Anadolu'daki diğer beyler de ona itaatlerini bildirdiler (1105).

Sultan ertesi yıl Urfa'yı kuşattı. Fakat şehir müstahkem surlarla çevrili olduğu için netice elde edemedi ve Çökürmüş'ün adamlarının daveti üzerine Harran'a gitti. Haçlılar karşısında zor durumda kalan müslüman halk Kılıç

(34) Osman Turan, "Kılıç Arslan I", *İA*, VI, 686.
(35) Osman Turan, "Kılıç Arslan I", *İA*, VI, 686, Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 100.

Arslan'ın Urfa'yı kuşatmasını ve Harran'a gelişini sevinçle karşıladılar. Fakat sultan hastalanıp Malatya'ya dönünce Urfa muhasarası da şarka yayılma harekâtı da neticesiz kaldı(36).

Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar emîr Çökürmüş'ün vaad ettiği hizmet ve malî yardımdan vazgeçmesi üzerine Musul ve civarını Huzistan ve Fars arasındaki bölgeyi istilâ edip halka zalimce davranan Emir Çavlı Sakavu'ya iktâ etti. Çökürmüş Çavlı'nın Musul'a doğru yola çıktığını duyunca ona karşı asker toplamak için harekete geçti. Dostlarına da haber gönderip yardım istedi. Erbil hakimi Ebü'l-Heyca cevabında çabuk davranırsa kendisi ile birlikte hareket edebileceğini aksi halde Çavlı'ya katılmak zorunda kalacağını bildirdi.

Çökürmüş bu tavsiyeyi yerinde bulup hemen yola koyuldu ve Erbil'e bağlı bir köyde Ebü'l-Heyca'nın askerlerinin kendisine iltihak etmesini sağladı. Çavlı'nın yanında 1000 kişilik Çökürmüş'ün ise 2000 kişilik süvari birliği vardı. Çökürmüş galip geleceğinden şüphe etmiyordu. Savaş başlayınca Çavlı Çökürmüş'ün merkezde bulunan kuvvetlerine saldırdı ve onları perişan etti. Çökürmüş tek başına kaldı, felç olduğu için ata binemiyor ve bir sedye içinde taşınıyordu. Nihayet esir alınarak Çavlı'nın huzuruna götürüldü. Çökürmüş'ün esareti ve askerlerinin yenik düştüğü haberi Musul'a ulaşınca oğlu Zengî'yi onun yerine emîr tayin ettiler. Şehrin ileri gelenleri ittifakla onu destekleme kararı aldı. Kale müstahfızı Kızoğlu Çökürmüş'e ait at ve malları askerlere dağıttı. Hille Arap emîri Seyfü'd-Devle Sadaka'ya, Kılıç Arslan'a ve Bağdat şahnesi Aksungur el-Borsukî'ye haber gönderip Çavlı'yı şehre sokmamak için kendisine yardımcı olmalarını istedi. Kızoğlu mektubunda yukarıda adı geçen şahısların hepsine yardıma geldikleri takdirde şehri kendilerine teslim edeceğini bildirmişti. Seyfü'd-Devle Sadaka bu teklifi kabul etmemiş ve sultan Muhammed Tapar'a bağlı kalmayı uygun görmüştü. Çavlı yanındaki emîrlerle Musul'u muhasaraya başladı. Askerler Emîr Çökürmüş'ü her gün katır sırtında dolaştırıyor ve "Şehri teslim edin beni de bu durumdan kurtarın" diye nida ettiriyorlardı. Fakat Musullular onun bu sözlerine hiç aldırmıyorlardı. Nihayet bir gün atılmış olduğu çukurdan Çökürmüş'ün cesedi çıkarıldı. Çökürmüş'ün esareti üzerine adamla-

(36) İbnü'l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, (nşr. Amedroz) Beyrut 1908, s. 150; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (trc. Hrant D. Andreasyan) Ankara 1962, s. 231; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1987, II, 89 vd.; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu, 1098-1118*, İstanbul 1974, s. 103

rının Sultan Kılıç Arslan, Hille Arap emîri Sadaka ve Emîr Aksungur'a davetiye çıkardıklarını görmüştük. Kılıç Arslan bu teklifi kabul edip ordusu ile Musul istikametinde harekete geçti. Kılıç Arslan'ın Musul seferine katılan emîrler arasında İnaloğullarından İbrahim, Siirt emîri Kızıl Arslan, Artukoğlu İlgazi, Harput emiri Çubukoğlu Mehmet, Hani emiri Şahruh ve Erzen emiri Togan Arslan da vardı(37). Nusaybin'e ulaştığında Çavlı Musul'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Kılıç Arslan bir süre Nusaybin'de kaldı ve ordusuna bir hayli iltihaklar oluncaya kadar orada bekledi. Kılıç Arslan'ın yaklaştığını gören Çavlı Sincar'a gitti. Artukoğlu İlgazi ve Çökürmüş'ün adamlarından bir grup da ona katılınca 4.000 kişilik bir süvari kuvvetine sahip oldu. Öte yandan Musul halkı ve Çökürmüş'ün askerleri Nusaybin'de bulunan Kılıç Arslan'dan kendilerine dokunmayacağına dair yemin aldı. Hep birlikte Musul üzerine yürüdüler ve Sultan Kılıç Arslan 22 Mart 1107 tarihinde şehre hakim oldu. Çökürmüş'ün oğlu ve adamları onu merasimle karşıladılar. Kılıç Arslan da onlara hil'at giydirdi. Musul'da tahta oturan Kılıç Arslan Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar adına okunmakta olan hutbeye son verip kendi adına hutbe okuttu(38). Askere ve halka çok iyi davrandı. Kaleyi Kızoğlu'ndan teslim alan Kılıç Arslan halka zulüm gibi gelen bazı vergileri kaldırdı. Fitne ve fesada sebep olan jurnalciliği yasakladı. Kim jurnale tevessül ederse öldürürüm diye ferman çıkardı. Şehre kendi memurlarını da tayin ederek Musul'u tamamen kontrolü altına aldı(39).

Kılıç Arslan Nusaybin'e geldiği sırada Musul'dan ayrılan Çavlı Artukoğlu İlgazi ile birlikte Sincar'a oradan da Rahbe'ye geçmişti. Halep Selçuklu meliki Rıdvan bu sırada Emîr Çavlı'ya bir mektup göndererek haçlılara karşı işbirliği teklif etti. Çavlı da Rıdvan'a ulaklar göndererek Musul'a yeniden hakim olabilmesi için kendisine askeri yardımda bulunmasını ve

(37) İbnü'l-Azrak el-Farıkî, *Tarihu Meyyafarikîn ve Âmid (Tarihu'l-Farıkî)*, (nşr. Bedevî Abdullatif Avad) Kahire 1959, s. 272; Süryani Mikhail, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, (trc. J.B. Chabot), Paris 1899-1924, XV/IX, . 52; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 220; Aynı müellif, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 88, 112.

(38) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, (nşr. Tronberg), Beyrut 1979, X, 426; Bar Hebraeus, *Abu4l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1950, II, 345-346; İbn Haldun, *el-İbser*, Beyrut 1979, V, 37; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtasar (Tarihu İbni'l-Verdî7*, II, 18.

(39) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, X, 426-427; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 345; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 108-109.

bu gerçekleştikten sonra Haleb'i tehdit etmekte olan haçlılara karşı birlikte hareket edebileceğini bildirdi[40]. Bu şartlarla yapılan anlaşmayı kabul eden Rıdvan Antakya hakimi Tancred ile barış yaptıktan sonra derhal askerleri ile birlikte ona katıldı[41].

Musul'daki işlerini tamamlayan Sultan Kılıç Arslan bir miktar asker ve bazı emîrlerle 14 yaşındaki[42] oğlu Melikşah'ı[43] burada vekil bırakıp Çavlı ile savaşmak üzere 4.000 kişilik süvari birliği ile yola çıktı. Çavlı'nın güçlü bir orduya sahip olduğunu duyan bazı emîrler ordudan ayrılmaya karar verdiler. Buna ilk teşebbüs eden Emîr İnaloğlu İbrahim çadırlarını ve ağırlıklarını bırakıp ordudan ayrıldı[44]. Daha sonra diğer bazı emîrler de aynı şekilde hareket ettiler. Bunun üzerine Sultan Kılıç Arslan Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'a yardım için gönderdiği birliklerini geri çağırmak zorunda kaldı. Sultan Habur'a geldiğinde yanındaki süvarilerin sayısı 5.000 idi. Emîr Çavlı'nın ise 4.000 süvarisi mevcuttu. Haleb Selçuklu meliki Rıdvan ve bir grup askeri de Emîr Çavlı'ya katılmıştı. Kaynakların ifadesine göre Çavlı'nın askerleri daha mert ve daha cesurdu. Çavlı Sultan Kılıç Arslan'a bağlı emîrlerin birlikleriyle ayrılıp gittiklerini görünce takviye kuvvetleri gelmeden hemen hücuma geçmeyi düşündü. 9 Şevval 500 (3 Haziran 1107) tarihinde[45] meydana gelen savaşta Sultan Kılıç Arslan olağanüstü bir cesaret göstermiş ve düşman üzerine bizzat kendisi yürümüştür. Çavlı'nın sancaktarının kolunu kesmiş, hatta bizzat Çavlı'ya yetişip kılıç sallamış, fakat Çavlı zırhlı olduğundan ona bir zarar verememişti. Bu sırada Çavlı'nın ordusu taarruza geçip Kılıç Arslan'a bağlı kuvvetleri bozguna uğrattı ve ağırlıklarını yağmaladı. Kılıç Arslan askerlerinin mağlup olduğunu görünce kendisine karşı saltanat davasına giriştiği Büyük Selçuklu hüküm-

(40) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, X, 428-429.

(41) İbnü'l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 157.

(42) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, X, 429; Bar Hebraeus'a göre (*Abu'l-Farac Tarihi*, II, 346) 11 yaşındaydı. Krş. Osman Turan, *Selçukluları Zamanında Türkiye*, s. 109.

(43) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, X, 429; Bar Hebraeus, *Ebu'l-Farac Tarihi*, II, 346; Sıbt'a göre (*RHC. Or.* III/2, 533) Mesud'u Musul'da bıraktı.

(44) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 429.

(45) İbnü'l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 150; İbnü'l-Esîr bu tarihi 20 Zilkade 500/13 Temmuz 1107 olarak gösterirse de bu biraz geç görünüyor. Çünkü 22 Mart 1107'de Musul'a giren Kılıç Arslan buradaki işlerini yoluna koyduktan sonra Emir Çavlı ile savaşmak üzere harekete geçmişti. İbnü'l-Kalanisi (s. 157) Olayın Perşembe günü vuku bulduğunu söyler. Ancak 9 Şevval Perşembe değil Pazara rastlamaktadır. Azimî (Cahen nşr. s. 375) Kılıç Arslan'ın mağlup olduğu bu hadiseyi 496 (1102-1103), İbnü'l-Azrak ise (s. 273) 499 (1105-1106) olarak gösterirlerse de yanlıştır.

darı sultan Muhammed Tapar'ın eline esir düşmekten korktu ve onlara ok yağdırarak atını Habur nehrine sürdü. Atı ve kendisi zırhlı olduğundan ve arkadan da sandallarla devamlı ok yağdırıldığından nehri geçmeyip boğuldu(46). Cesedi birkaç gün sonra Habur'a bağlı Şemsâniyye köyünde(47) bulundu. Cenaze önce burada defnedildiyse de daha sonra Meyyâfarikîn'e (Silvan) götürüldü (Temmuz 1107).

Sultan Kılıç Arslan'ın atabegi Mehmed Meyyafarikîn'de onun için Kubbeetü's-Sultan adıyla meşhur bir türbe yaptırdı. Sultan Kılıç Arslan'ın oğlu Mesud 1143-1144 yıllarında cenazeyi Konya'ya götürmek istedi, sultanın tabutu bu maksatla Âmid'e getirildiyse de Gürcülerin İslâm topraklarına saldırmaları dolayısıyla bu mesele ile ilgilenemeyip cenazeyi tekrar Meyyafarikîn'deki türbeye naklettirdi. Kılıç Arslan'ın kahramanca çarpışmasına rağmen feci bir şekilde ölmesi Türkler arasında unutulmaz acılar bıraktı. İbnü'l-Esîr: "Bazı ölüm olayları Araplar arasında nasıl meşhur ise Kılıç Arslan'ın ölümü de Türkler arasında öyle meşhurdu" diyor. Hatta bu olayın Osmanlı hanedanının mensup olduğu Kayı boyunun hafızasında derin izler bıraktığı ve Süleymanşah'ın Fırat'ta boğulmasıyla karıştırıldığı görülmektedir. Hristiyan tarihçilerden Willermus da Kılıç Arslan'ı çok cesur, ileri görüşlü ve mahir bir kumandan olarak tanıtır. Gerçekten de Kılıç Arslan Anadolu'ya geldiğinde bir yandan bağımsızlık sevdasında olan Türkmen beylerini Anadolu Selçuklu devletinin şemsiyesi altında toplamak, bir yandan Bizans imparatorluğu diğer taraftan da Haçlılarla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Kılıç Arslan Haçlıların Anadolu'dan geçmesine mani olamadıysa da daha sonra gelen birliklere Anadolu'yu mezar yaparak devletin varlığını korumayı başarmıştır. Kılıç Arslan halk ve askerleri tarafından çok sevilen adil bir hükümdardı. Hayırsever olduğu için ölümüne sadece müslümanlar değil hristiyanlar da üzülmüşlerdir. Çağdaş Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos onun çok âlicenap ve hayırsever bir insan olduğunu, ölümünde hristiyanların da yas tuttuğunu söyler.

---

(46) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 430; Bar Hebraeus, II, 345 vd.; İbnü'l-Kalanisî, s. 156-158; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 231, İbnü'l-Azrak, s. 273; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 181 vd.; Aynı müellif, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 107 vd.; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 111 vd; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 100; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1118*, s. 103 vd.; Runciman, *A History of the Crusades*, London 1965, II, 110 vd.

(47) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 430; Bar Hebraeus, II, 346.

4) Kılıç Arslan'dan Sonra Anadolu Selçuklu Devleti

Türk-İslâm tarihi için büyük bir istikbal vaad eden Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan'ın genç yaşta ölümü, oğulları[48] arasında Danişmendliler'in de müdahale ettiği taht kavgalarına sebep olduğu gibi bunu fırsat bilen Bizans'ın da Anadolu topraklarını geri alabilmek için harekete geçmesine müsait bir zemin hazırladı. Kılıç Arslan'ın ölümü Anadolu Selçuklularını Süleymanşah'ın ölümüyle ortaya çıkan buhranlardan daha büyük karışıklıklara sürükledi. Onun ölümü bütün doğu dünyasını etkilediği gibi Bizans'ı da Bohemund'un Balkanlar'dan saldırmağa hazırladığı sırada muhtemel bir tehlikeden kurtarmış oluyordu. Öte yandan kudretli hükümdarın vefatı Büyük Selçuklular'ın İran'da uzun bir süre daha tutunmalarını sağlamakla beraber müslüman Suriye'yi kendisini birleştirmeye muktedir yegâne kuvvetten de mahrum bırakıyordu. Bu tarihten itibaren Bizans, Haçlı ve Ermenilerle birçok cephede birden savaşmak zorunda bırakılan Anadolu Türkleri bir ölüm-kalım mücadelesine gireceklerdir.

Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Emîr Bozmış tarafından Malatya'ya götürülen oğlu Tuğrul Arslan'ın annesi Ayşe Hatun, nüfuzlu bazı Türk emîrleriyle evlenerek şehri elinde tutmaya çalışıyordu. Önce İl-Arslan adlı bir emîrle evlenen Ayşe Hatun daha sonra onu tevkif ettirerek devrin meşhur ve kahraman emîrlerinden Belek Gazi ile de evlendi ve onu oğluna atabeg tayin etti[49].

Öte yandan sultan Kılıç Arslan'ın Konya'daki nâibi durumunda olan Kayseri Emîri Hasan, Sultan Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler içindeydi. Sultan Muhammed Tapar kendisini metbu tanıyacağına dair sadakat yemini aldığı Şahinşah'ı muhtemelen Emîr Hasan'ın da teşvik ve yardımlarıyla 1109 yılında serbest bıraktı. Veya o İbnü'l-Kalânisî (s. 158)'nin dediği gibi 503 yılı başlarında (1109) ordugâhtan kaçarak gelip Konya'da Selçukluların

(48) Kılıç Arslan'ın dört oğlu vardı (Süryani Mikhail, XV, V, s. 54) Urfalı Mateos, s. 231). Süryani Mikhail (gösterilen yer) bunların Şahinşah, Arab, Mesûd ve Tuğrul Arslan olduğunu söyler. Sultan'ın Şahinşah adındaki oğlu İbnü'l-Esîr (X, s. 429) ve Bar Hebraeus (II, s. 349)'da Melikşah olarak kayıtlı olmakla beraber, çağdaş müellif Anna Comnena'nın ondan Saisan (Şahinşah) olarak söz etmesi (s. 405-407) bunun doğru şeklinin Melikşah değil Şahinşah olduğuna delâlet eder sanırız. Krş. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 149, n. 2.

(49) Süryani Mikhail, XV, V, s. 54; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 101; Yinanç, Belek mad. *İA*.

başına geçti[50]. Şahinşah Konya'da idareyi ele aldıktan sonra Emîr Hasan ile birlikte Bizans sınırlarına başarılı taarruzlarda bulundu. Bu seferin başarıya ulaşmasından Sultan Muhammed Tapar'ın gönderdiği ileri sürülen yardımların da büyük rolü olduğu söylenebilir[51]. Ancak bu yardımların hangi yolla ve nasıl gerçekleştirildiğini bilmiyoruz. Deguignes, Albertus ve Anna Comnena'ya istinaden (s. 59 vd.) Rumların Anadolu'da Türklerden üstün duruma gelmeleri üzerine Muhammed Tapar'ın Emîr Mevdûd'u buraya gönderdiğini ve bu ordunun Stamirie şehrini muhasara, zabt ve yağma ettiğini, daha sonra da Kudüs'ü ziyaretten dönen hristiyan hacıları öldürdüğü, bir kısmını da esir aldığını söyler[52]. Şayet bu hadise doğruysa bunu Büyük Selçuklu sultanlarının Anadolu'ya yaptıkları son müdahale olarak kaydedebiliriz. Büyük Selçuklu ordularının Suriye'de haçlılara karşı başlattığı cihad ile aynı devreye rastlayan bu harekât Büyük Selçuluklar ile Anadolu Selçuklularını müşterek düşmana karşı müttefik hale getirmişti. Ancak bu ittifak ve karşı taarruza rağmen Türklerin Anadolu içlerine doğru geri çekilmelerine engel olunamadı. Şahinşah taarruz halindeki Bizans'a karşı Alaşe-

(50) Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 153; Cahen, a.g.e., s. 101. İbnü'l-Kalânisi (s. 158) Kılıç Arslan'ın oğlunun Konya'da amcazâdesini öldürdükten sonra tahta geçtiğini belirtir. Turan (a.g.e., s. 153 vd.) Bunun Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Konya'yı idare eden Emîr Hasan olabileceğini söyler. Ancak Anna Komnena (s. 361) onun Şahinşah'ın Konya'da tahta çıkmasından sonraki bir tarihte Alaşehir (Philadelphia) üzerine hücum ettiğini söyler. Deguignes (IV, s. 59) ve Cahen (*a.g.e.*, s. 103) de Hasan'ın Şahinşah ile birlikte Bizans'a karşı verdiği mücadelelerden bahsederler. O halde bu emîr, Turan'ın muhtemel gördüğü gibi Emîr Hasan değildir. Nitekim kendisi de bir başka yerde (a.g.e., s. 151) bunu ima eder. Fakat Şahinşah'ın daha sonraki bir tarihte Hasan'ı öldürttüğü doğrudur (Bk. Anna Comnena, s. 407; Deguignes, IV, s. 65; Turan, *a.g.e.*, s. 151).

(51) Cahen, *a.g.e.*, s. 102.

(52) Ancak Albertus (XII, s. 12, trc. Hefele, II, s. 259) bu hadisenin meydana gelişini daha başka şekilde anlatır. O, Taberiyye savaşında (29 Haziran 1113) Mevdud ve Tuğtekin'e yenilen Kral Baudouin'in ertesi gün Antakya kuvvetleriyle Roger'in de iltihakı üzerine 16.000 kişilik bir orduyla Türkler üzerine yürüdüğünü, Türklerin de Ürdün bölgesinden çıkarak Anadolu'ya girdiklerini ve Bizans hakimiyetindeki birçok kale ve şehri kuşatarak ele geçirdiklerini söyler. Bir başka yerde de (XIII- 15, trc. Hefele, II, s. 262 vd.) Kudüs'den dönen haçlılar'ın Stamira (Myra) şehrine geldikleri sırada Kral Baudouin tarafından kovulan Türkler'in şehri muhasara edip hücumla aldıklarını ve her şeyi yağma ettiklerini anlatır. Deuignes eserinin başka bir yerinde (IV. s. 202) Taberiyye savaşı sonrasında Türklerin bulundukları Vadide sıcağın şiddetinden bunaldıkları gibi hristiyan hacıların yardımcı kuvvetler getirmiş olmalarından endişe ederek Dımaşk yakınındaki Merc-i Suffer'e çekildiklerini ve buradan Bizans ile savaşan Konya sultanına yardım etmek üzere Anadolu'ya geçtiklerini ve Mevdud'un Anadolu'dan döndükten sonra Dımaşk'a gittiğini ifade eder.

hir üzerine bir ordu gönderdi. Fakat şehrin valisi Konstantin Gabras, Efes civarında onları mağlub etti. Bunun üzerine Şahinşah, imparatora elçi göndererek sulh teklifinde bulundu. İmparator da kabul etti ve iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı(53).

Sultan Muhammed Tapar'ın 504/1110-1111 tarihinde haçlılara karşı İmparator Alexios ile bir anlaşma yapması(54) Türkler ile Bizans arasındaki eski düşmanlıkları tamamen ortadan kaldırmamıştı. Nitekim 1113 yılında Anadoolu Selçuklu sultanı Şahinşah'ın Emîr Monolug (Monolycus) ve Emîr Muhammed gibi bazı kumandanlarıyla beraber Bizans'ın Ege bölgesindeki topraklarına taarruz ettiğini görüyoruz. Dönüşte Kütahya önlerinde İmparator Alexios tarafından pusuya düşürülerek mağlûp edilmelerine rağmen Bizans, 1116 yılında Emîr Monolug'un yeni bir sefere çıkmasına engel olamadı(55). Ancak Alexios bundan sonra Antakya princepsi Roger ile anlaşmak suretiyle Türklere karşı takib ettiği politikayı değiştirdi ve onlar üzerine daha şiddetli saldırılar tertip etmeye başladı. Bunun üzerine kardeşi Mesud'un saltanatı ele geçirmek üzere isyan ettiğini haber alan Anadolu Selçuklu sultanı Şahinşah ve Emîr Monolug imparatora başvurarak sulh istemek zorunda kaldılar. Alexios Komnenos'un Afyonkarahisar'daki ordugâhına giderek Bizans lehine bazı şartları muhtevi bir anlaşmayı imza ettiler(56). Anna Comnena'ya göre (s. 405) bu anlaşmayla Türkler ülkelerini adeta imparatorun rızasıyla ellerinde tutar bir hale getirilmek isteniyordu. Böylece Türkler Bizans sınırlarını zorlamayacaklar ve Batı Anadolu güvence altına alınmış olacaktı.

Konya Selçuklu tahtını ele geçirmek üzere harekete geçen ve Emîr Gazi'nin kızıyla evlenerek Danişmendliler'in de desteğini elde eden Mesud, Afyonkarahisar'da imparatorla sözkonusu anlaşmayı imzaladıktan sonra ihtiyatsız bir şekilde dönmekte olan kardeşi Şahinşah'a saldırdı. Halbuki İmparator ona Mesud'un isyanı bastırılıncaya kadar beklemesini tavsiye etmişti(57). Şahinşah'ın bir süre önce öldürdüğü Emir Hasan'ın oğlu Gazi babasının intikamını almak için bizzat Şahinşah'a hücum etti. Fakat Sultan onu bertaraf etti ve İmparatora iltica etmek üzere geri kaçtı. Ancak Mesud'un askerleri Akşehir yakınlarındaki bir kalede ona yetiştiler ve yakalayıp göz-

(53) Anna Comnena, s. 368; Deguignes, IV, s. 60; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 154.

(54) İbnü'l-Kalanisî, s. 173; İbnü'l-Esîr, X, s. 483.

(55) Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 104; Turan, *a.g.e.*, s. 154.

(56) Anna Comnena, s. 405; Krş. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 158.

(57) Anna Comnena, s. 406.

lerine mil çektiler (1116)[58]. Mesud kardeşinin yerine Konya'da tahta çıktı[59]. O Konya'ya münhasır kalan hakimiyetini kayınpederi Emir Gazi'nin himayesinde sürdürüyordu ki bu Anadolu'da üstünlüğün yeniden Danişmendliler'e geçtiğini gösterir[60]. Daha sonra kardeşi Şahinşah'ın tamamen kör olmadığını öğrenen Mesud başına yeni gaileler açmasından endişe ederek onu yay kirişiyle boğdurarak öldürttü[61]. Süryani Mikhail ise Mesud'un daha önce kardeşi Şahinşah tarafından hapsedildiğini, Şahinşah'ın imparator ile görüşmek üzere Mesud'u hapisten çıkardığını ve Danişmendli Emîr Gazi'nin yanına götürüp onu sultan ilân ettiklerini ve İstanbul'dan (aslında Afyonkarahisar'dan) dönmektte olan Şahinşah'ı pusuya düşürüp gözlerine mil çektiklerini anlatır[62]. Bar Hebraeus ise Muhammed Tapar'ın Melikşah (Şahinşah)'ı Malatya'ya gönderdiğini, onun küçük kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlettikten sonra diğer iki kardeşi Mesud ve Arab'ı da hapsettiğini, burada yıllarca kalan Melikşah (Şahinşah)'ın Danişmend oğlu tarafından rahatsız edilmesi üzerine İmparator Alexios'dan yardım istemek üzere yanına gittiğini ve Melikşah (Şahinşah)'ın pek çok altın ve hediye ile dönerken yolda Danişmend oğlu tarafından pusuya düşürülerek gözlerinin kör edildiğini, bunun üzerine Malatya'daki emîrlerin de Mesud'u hapisten çıkardıklarını, onu ve kardeşlerini Malatya'da bırakıp Konya'ya giderek burayı başkent yaptığını söyleyerek[63] Mesud'un saltanatı ele geçirmesinde Danişmend oğlu Emir Gazi'nin önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak O, Şahinşah'ın 1109'dan 1116'ya kadar Konya Selçuklu tahtını işgal ettiğinden habersiz gibidir. Sıbt ise Sultan Kılıç Arslan'ın Musul'da bıraktığı oğlunun Mesud olduğunu, onun 503'e (1109) kadar Sultan Muhammed Tapar'ın yanında mahbus kaldığını ve sonra kaçarak Malatya'ya geldiğini ve Anadolu'ya hakim olduğunu söyler[64]. Mesud'un da diğer kardeşleri gibi babasının yanında

(58) Anna Comnena, s. 406 vd.; Yinanç, Danişmendliler mad. *İA.*

(59) Cahen, *a.g.e.*, 105; Turan, *a.g.e.*, s. 160.

(60) Anadolu Selçukluları'nın Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra karşılaştıkları meseleler için bk. Turan, Kılıç Arslan I mad. *İA;* Aynı müellif, *Selçuklular Tarihi*, s. 220; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 98 vd.; Runciman, II, s. 111; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 46.

(61) Anna Comnena, s. 407; Deguignes, IV, s. 65; Turan, *SelçuklularZamanında Türkiye*, s. 160.

(62) Süryani Mikhail, XV, X, s. 54 vd.

(63) Bar Hebraeus, II, s. 349.

(64) Sıbt, *RHC.Or.* III/2, s. 533 vd. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadoluda Türkler*, s. 6; Köymen, *Selçuklular Devri*, s. 92; İbnü'l-Kalanisî, s. 147; İbnü'l-Esîr, X, s. 370; İbnü'l-Cevzî, s. 138; Sıbt, s. 8; Hüseynî, s. 78, trc. s. 54; Bundarî, s. 261, tcr. s. 237; Köymen, a.g.e., s. 92.

bulunması ve onun ölümünden soonra Sultan Muhammed Tapar'ın yanına gönderilmiş olması gayet tabiidir. Ancak Kılıç Arslan'dan sonra Anadolu Selçuklu tahtına önce Şahinşah'ın sonra da Mesud'un geçtiğini kabul etmek gerekir. Zira gerek Anna Comnena ve gerekse yukarıda sözünü ettiğimiz diğer kaynaklar bu görüşü teyid eder mahiyettedir.

e- ŞAHİNŞAH (1110-1116)

Bizans imparatoru Alexios Anadolu'da meydana gelen iktidar boşluğundan yararlanarak Edremit'ten İzmir'e ve Antalya'ya kadar uzanan bölgeyi geri almaya çalıştı. Sevk ettiği ordularla Anadolu'daki Türklere zulüm ve işkence yaptı. Zor durumda kalan Anadolu halkı Haçlılar karşısında gösterdiği kahramanlık dolayısıyla adeta bir evliya kabul edilen Kayseri emîri Hasan'dan yardım istedi. Bunun üzerine Hasan Bey 24 bin kişilik bir kuvvet ile Alaşehir'e yürüdü. Fakat Bizans kuvvetleri karşısında mağlup oldu ve çok ağır kayıplar verdi. Bu zaferden sonra Bizans orduları Alaşehir'e kadar geldiler. Muhtemelen 1110 yılında meydana gelen bu hadiseden sonra Emir Hasan'dan hiç bahsedilmez. Bu da onun sultan Şahinşah tarafından kendisine rakip olur düşüncesi ile öldürüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır.

Türklerin içinde bulunduğu ortamı fırsat bilen Rumlar gibi Ermeni ve Haçlılar da aynı şekilde Türklere saldırmaya başlamışlardı. Fakat kısa sürede toplanan Türk kuvvetleri Ermenileri perişan ettiler. Haçlılar da Elbistan ve Ceyhan'ı istilâ etmişlerdi. Ancak işgal ettikleri bölgenin paylaşılması konusunda anlaşmazlığa düştüler. Bundan istifade eden Malatya meliki Tuğrul Arslan 1117 yılında Ceyhan yöresini geri almaya muvaffak oldu.

Tuğrul Arslan'ın annesi Ayşe Hatun ise 1113 yılında Malatya'dan Palu'ya giderek o devrin meşhur Artuklu emîri Belek b. Behram ile evlenmişti(65).

Şahinşah'ın Bizans saldırılarını durdurmak maksadıyla göndermiş olduğu kuvvetler Alaşehir valisi Konstantin Gabras tarafından mağlup edildi. Bunun üzerine Şahinşah imparatora elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Alexios Sultanın elçilerini büyük bir törenle kabul ederek anlaşmayı

(65) Süryani Mikhail, *Vekayinâme* (Fr. trc. J.B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche 1166-1199)*, I-IV Paris 1889-1924, XV, X, s. 54; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 101; Mükrimin Halil Yınanç, "Belek" mad. *İA*, II, 469.

imzaladı. Anlaşmanınn hangi maddeleri ihtiva ettiği kaynaklarda zikredilmemiştir. Anlaşmaya rağmen imparatorun rahatsız olduğunu öğrenen Türkler 1113 yılında Rumlardan intikam almak maksadıyla saldırıya geçerek İznik ve civarını zapt ettiler. Emir Monolug ve Emîr Muhammed kumandasında ilerleyen Seçuklu kuvvetleri Bursa ve Ulubat civarında Bizans mukavemetini kırarak Çanakkale istikametinde ileri harekâta geçtiler. İmparator Türklerin ilerleyişini durdurmak için seferber olduysa da ciddi bir netice elde edemeden İstanbul'a döndü. Ertesi yıl büyük bir ordu ile Anadolu Selçuklu başkenti Konya'ya doğru yola çıktı. Fakat ayaklarından rahatsız olduğu için sefere devam edemedi. Bizans kuvvetlerinin harekâtını haber alan Şahinşah 1116 tarihinde karşı harekâta geçti. İmparator Türklerden korktuğu için seferden döndüğüne dair şayialar çıkınca İznik yolu ile Ulubat'a hareket etti. Manyas civarında karargâh kurup Türkler üzerine bir kuvvet gönderdiyse de bir müddet sonra İstanbul'a döndü. Akşehir'e kadar geldi, fakat Konya üzerine yürümeye cesaret edemeden geri çekildi. Emîr Monolug'un tavsiyesi ile imparatora barış teklif edildi ve Afyonkarahisar yakınlarında sultan ile imparator arasında barış anlaşması imzalandı (muhtemelen 1116).

Bizans imparatoru Alexios'un İstanbul'a döndüğü sırada Şahinşah'ın ona barış teklifinde bulunmasının sebebi kaynaklarda açık olarak ifade edilmemekle beraber kardeşi Mesud'un tahtı ele geçirmek maksadıyla harekete geçtiğini gözönünde bulundurursak Şahinşah'ın niçin barış teklifinde bulunduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Kayınpederi Danişmendli Emir Gazi ve bazı Selçuklu emîrleriyle işbirliği yapan Mesud kardeşi Şahinşah'a karşı harekete geçmiş ve Afyonkarahisar'dan döndüğü sırada üzerine büyük bir ordu sevk etmiştir. Şahinşah bu durumdan haberdar olunca meselenin doğruluğunu tahkik etmek için önden adamlarını gönderdi. Ancak bunlar kuvvetli bir orduyla yaklaşmakta olan Mesud'a rastlayınca onun tarafına geçtiler ve geri dönüp yolda hiçbir tehlikenin sözkonusu olmadığını söylediler. Böylece adamlarının ihanetine uğrayan Şahinşah hiçbir tedbir almadan yoluna devam ederken Mesud'un kuvvetleri ile karşılaşmış ve babasının intikamını almak isteyen Emir Hasan'ın oğlu Gazi tarafından yaralanmıştır. Yaralı vaziyette imparatora sığınmak için kaçan Şahinşah Akşehir yakınlarında Mesud'un adamları tarafından yakalandı ve gözlerine mil çekilerek Konya'ya götürüldü. Böylece altı yıllık saltanatı sona eren Şahinşah ertesi yıl kanı akıtılmaksızın boğularak öldürüldü (1117). Bu sırada 21 yaşlarındaydı[66].

(66) Anna Comnena, *The Alexiad*, s. 405 vd. İbnü'l-Kalanisî, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 158;

f) İZZEDDİN I. MESÛD (1116-1155)

Sultan Mesud'un tahta çıkmasından bir müddet sonra Bizans tahtında da değişiklik oldu ve Ioannes imparator ilân edildi (1118-1143). Bu taht değişiklikleri iki devlet arasında öteden beri devam eden ancak Şahinşah'la Alexios arasında imzalanan anlaşma ile kısa bir süre için de olsa durdurulmuş olan savaşlar yeniden başladı ve Denizli ile Uluborlu Bizans kuvvetleri tarafından geri alındı.

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları sırasında Danişmendliler giderek kuvvetlendiler. Sultan Mesud'un kayınpederi olan ve onun Selçuklu tahtını ele geçirmesinde önemli rol oynayan Danişmendli Emir Gazi, Artuklu Belek Gazi'nin ölümünden sonra 13 Haziran 1124 tarihinde Malatya'ya hücum etti. Bir ay süren muhasaradan sonuç alamayan Emir Gazi oğlu Muhammed'i burada bırakarak şehir önlerinden ayrıldı. Malatya 6 ay daha muhasara edildi. Uzun süren muhasara sebebiyle şehirde açlık felâketi baş gösterdi. Halk leş ve ağaç yapraklarını yemeye başladı. Bunun üzerine çaresiz kalan Ayşe Hatun ile Kılıç Arslan'ın oğlu Turğul Arslan 10 Aralık 1124'de Nişar (Minşar) kalesine çekilerek şehri Danişmendliler'e teslim etti. Böylece Malatya tekrar Danişmendliler'in hakimiyeti altına girmiş oldu. Sultan Mesud'un Malatya'yı kayınpederi Emir Gazi'ye teslim etmesi Ankara ve Kastamonu meliki olan kardeşi Arab'ı kızdırdı. Sultan Mesud 1126 yılında kardeşi karşısında mağlup olarak Bizans İmparatoruna sığınmak zorunda kaldı. Selçuklu hanedanı arasındaki iç mücadelelerden faydalanmak isteyen imparator Ioannes bunu fırsat bilerek Sultan Mesud'a yardım ettiği gibi kendisi de Kastamonu üzerine yürüyerek şehri kuşattı ve çok sayıda esirle geri döndü. Sultan Mesud ise kayınpederi ile birleşerek Melik Arab üzerine yürüyünce o da Ermeniler'in Çukurova'daki prensi Thoros'a sığındı. Daha sonra Türklerden ve Ermenilerden müteşekkil bir orduyla Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek esir aldı. Melik Arab daha sonra bizzat Emir Gazi üzerine yürüdü. Fakat neticede Emir Gazi oğlunu esaretten kurtardı.

Kardeşler arasında devam eden bu mücadele sonunda kârlı çıkan taraf hiç şüphesiz Danişmendliler oldu. Sultan Mesud kayınpederi sayesinde tah-

---

Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927, s. 216; Le Baeu, *Histoire du Bas empire*, Paris, 1824, XV, 443-47; Chalandon, *Essai Sur le Regne d'Alexis I (1081-1118)*, Paris 1900, s. 264-265; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 153-158, *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, (İngilizce trc. Tritton), *JRAS*, (1933), s. 89.

tını korumayı başarırken Emir Gazi de Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu topraklarını Danişmendli hakimiyeti altına aldı. Böylece Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelen Danişmendliler 1129 tarihinde bütün Karadeniz sahillerinin kontrolünü ele geçirdiler. Ayrıca 1130'da Çukurova yöresinde Haçlıları bozguna uğratarak Bohemund'u öldürdüler(67).

Sultan Mesud ise Batı Anadolu'da fetihlere başladı. Bu arada Emir Gazi öldü (1134) ve Selçuklu sultanı Mesud büyük bir baskıdan kurtulmuş oldu. Emir Gazi'nin yerine geçen Melik Muhammed ile bir ara ihtilafa düşen Sultan Mesud, Bizans imparatorunun Anadolu'yu istilâ harekâtına karşı onunla işbirliği yapmak ihtiyacını hissetti. Bizans imparatoru 1137 yılında büyük bir ordu ile Anadolu'yu geçmiş Mersin ve Adana'yı işgal etmişti. Daha sonra Suriye istikametinde ilerleyen imparator Antakya, Halep, Esarib, Kefertâb, Maarratu'n-Nu'man'ı ele geçirdikten sonra İstanbul'a döndü. 1139 tarihinde yeniden Anadolu seferine çıkarak elde edemeden geri döndü. 1142'de yeni bir sefere çıkan imparator Çukurova'ya kadar geldi ve 1143 Mart'ında Toros dağlarındaki bir av partisinde yaralanarak öldü(68).

Aynı yıl (6 Aralık 1143) Danişmendli Melik Muhammed'in de ölmesi üzerine Zünnûn, Yunus ve İbrahim adlarındaki oğulları arasında başlayan taht kavgaları Selçuklu devletinin yeniden güçlenmesine sebep oldu. Danişmendliler arasındaki taht kavgasında Sultan Mesud, Melik Muhammed'in Zünnûn adındaki oğlunu destekledi ve Danişmendli mirasından pay almayı düşündü. Bu maksatla Sivas hakimi Yağıbasan ve Malatya hakimi Aynü'd-devle'nin üzerine yürüyerek her iki şehri de bir müddet kuşattı. Bu muhasaralar neticesinde Sivas'a giren Sultan Mesud Malatya'dan hiçbir netice elde edemedi. Muhasara makinelerini kırarak Malatya'dan ayrıldı (Eylül 1143)(69). Daha sonra Ceyhan ve Elbistan civarını ele geçiren Sultan Mesud oğlu Kılıç Arslan'ı buraya Melik tayin etti ve Anadolu'daki üstünlük yavaş yavaş Selçuklulara geçmeye başladı. Sultan Mesud'un Fırat kıyılarına kadar yayılarak Dannişmendli topraklarını işgal etmesi üzerine Yağıbasan ve Aynü'd-Devle, anlaşarak Selçuklulara karşı Bizans imparatorluğuyla işbirliği yapmayı kararlaştırdılar. Sultan Mesud Anadolu'nun doğusundaki topraklarda hakimiyet sahasını genişletmeye çalışırken muhtelif Türkmen beyleri

(67) *Ananim Süryani Vekayinâmesi*, s. 99; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 363.
(68) İbnü'l-Kalanisî, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 276-277; Le Baeu, *Histoire du Bas Empire*, XVI, 51-52; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 175-177.
(69) Azimî, *Tarih*, s. 522; Süryani Mikhail, *Vekayinâme* (trc. Chabot), Paris 1905, s. 254; Osman Turan, *aynı eser*, s. 179; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarih*, II, 377.

de Denizli ve Menderes vadilerinde fetihlerde bulundular. Bunun üzerine harekete geçen Bizans'ın yeni imparatoru Manuel Komnenos 1145 tarihinde Ermeni ve haçlılarla ittifak yapmasına rağmen hastalığı yüzünden sefere devam edememiş ve İstanbul'a dönmüştür.

Türkleri Anadolu'dan atmak isteyen Bizans imparatoru 1146 yılında Menderes havalisini Selçuklulardan geri alarak Akşehir'de karşısına çıkan bir Selçuklu ordusunu mağlub ettikten sonra şehre girerek burayı yakıp yıkmıştır. Daha sonra Konya üzerine yürüyen imparatora karşı Sultan Mesud, Selçuklu kuvvetlerini Aksaray'da toplayarak savaşa hazırlandı. İki taraf arasında Konya önlerinde cereyan eden savaşta Selçukluların pek fazla etkili olamadıkları Bizans kuvvetlerinin Konya'yı muhasarasından açıkça anlaşılmaktadır. Bir ay süren muhasaradan sonra Konya civarını tahrip ve yağma eden imparator şehri alamayacağını anlayınca geri çekilmeye karar vermiştir. Bu sırada Avrupa'da II. Haçlı seferinin başladığını öğrenen Sultan Mesud ve imparator aralarında bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmadan sonra Sultan Mesud, Akdeniz bölgesinde ele geçirdiği bazı şehir ve kaleleri bu arada Brakena kalesini de Bizans imparatoruna geri verdi (1147)[70].

Selçuklular giderek Bizans aleyhine olmak üzere hakimiyet sahalarını genişletiyorlardı. Bu durum Bizans imparatorunu harekete geçirdi ve Türkleri Anadolu'dan söküp atmak için seferber oldu. Bu maksatla Selçukluların elindeki bazı yerleri zapt ettikten sonra Konya'ya doğru yola koyuldu. Bizans ordusunu sürekli takip eden Selçuklularla BizanslılararasındaAkşehir'de vuku bulan savaşta imparator Manuel ayağından yaralandıysa da güçlü Bizans ordusu karşısında mukavemet edemeyen Selçuklu kuvvetleri geri çekildi. Akşehir'i tahrip eden Rumlar Türkleri takip ederek Konya'ya yaklaştılar (1146). Bu sırada Doğu Anadolu'da bulunan Sultan Mesud Bizans imparatorunun Konya üzerine yürüdüğüünü duyunca Aksaray'a gelip burada hazırlıklarını ikmal ettikten sonra Konya önlerinde Bizans ordusu ile karşılaştı. Müdafaa savaşları birkaç ay devam etti. Baskın tarzındaki saldırılarla Bizans ordusunu yıpratan Selçuklular onlara pek çok zayiat verdirdiler. Konya'yı ele geçirme ümidini kaybeden imparator Horasan ve Bağdat'tan Selçuklulara yardımcı kuvvetler gelmekte olduğunu ve Avrupa'da büyük haçlı seferinin başladığını haber alınca bir an önce İstanbul'a dönmeye karar verdi ve Sultan Mesud'un ölümüne kadar bir daha Anadolu seferine çıkmadı. Daha sonra Haçlılara karşı Selçuklularla anlaştığı ve onlarla iş-

(70) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, 5trc. Chabot), s. 275; Le Baeu, *Histoire du Bas Empire*, XVI, 85-93.

birliği yaptığı rivayet edilmektedir.

İmadeddin Zengi'nin 1144 yılında Urfa'yı fethederek Urfa Haçlı kontluğuna son vermesi Trablus kontluğu ile Kudüs krallığını da endişeye düşürmüştü. Urfa'nınn fethi Avrupa'da büyük bir heyecan yarattı ve II. Haçlı seferine sebep oldu. Alman imparatoru III. Konrad Fransız kralı VII. St. Louis'in riyasetindeki haçlı orduları İstanbul'a doğru yola çıktılar. Bizans imparatoru diğer haçlı birliklerinden daha önce İstanbul'a gelmiş olan Alman ordusunu bir an önce Anadolu'ya geçirmek için çırpınıyordu.

Haçlıların İznik, Eskişehir yolunu takip ettiklerini öğrenen sultan Mesud Haçlıların geçebileceği yerlerdeki kale ve burçlarını tahrip ederek gerekli tedbirleri aldığı gibi kendisine tabi hükümdar ve beylere de haber gönderip yardım talep etti. 25 Ekim 1147 de Eskişehir yakınlarında yorgun ve bitkin vaziyetteki haçlı kuvvetlerine saldıran Sultan Mesud onları çok ağır bir bozguna uğrattı. Haçlı ordusunun yaklaşık onda biri imha edilirken İznik'e geri dönenlerle de yol boyunca Bizanslılar tarafından perişan edildiler. Selçuklular ise bol miktarda ganimet ele geçirerek kalelerine çekildiler(71).

Fransa kralı St. Louis İstanbul'a varınca kendisine Alman imparatoru Konrad'ın Türk kuvvetlerini imha ederek Konya'ya girdiği söylenmişti. Bizans imparatoru onu da bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırmak istediği için yanlış bilgi vermişti. Fransa imparatoru 1147 sonlarında hakikati öğrenmiş ve aynı yolu takip etmeye cesaret edememiştir. Aynı akibete uğramaktan endişe ettiği için Balıkesir, Bergama, İzmir ve Efes yoluyla Denizli istikametinde hareket etmiş ve büyük kayıplar vererek bu şehre ulaşabilmişti. Buradan Antalya'ya doğru yola çıkan imparator zaman zaman Türk saldırılarına maruz kalmış ve binbir güçlükle Antalya'ya varabilmişti. Haçlı kuvvetleri daha sonra Antalya'dan gemilerle Suriye sahillerine yöneldiler.

Sultan Mesud Bizans taarruzlarını püskürttükten ve Konrad kumandasındaki haçlı birliklerini Anadolu'da perişan ettikten sonra Atabeg Nureddin Mahmud ve Artuklu beyleri ile birlikte Suriye'deki haçlılara ağır bir darbe indirmek için hazırlığa başladı. Nureddin'in gönderdiği kuvvetler 1140 tarihinde Haçlı kontu Joscelin'e mağlub olunca Sultan Mesud oğlu II. Kılıç Arslan'la beraber Joscelin üzerine yürüdü. Fakat Joscelin Selçuklu kuvvetleri ile savaşa cesaret edemedi. Bunun üzerine Sultan Mesud 1150 yılında

(71) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, (trc. Chabot), s. 276, *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, (trc. Tritton), *JRAS*, s. 298; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. F. Işıltan), II, 222.

Haçlıların işgali altındaki Göksun, Behisni, Ayıntab, Ra'ban, Dülük şehirlerini aldıktan sonra Antakya'ya hareket etti. Ancak Joscelin Selçuklulara tabi olmayı kabul etti, yorgun düşmüş olan Sultan Mesud da geri dönerek fethettiği yerleri Elbistan merkez olmak üzere oğlu Kılıç Arslan'a verdi(72).

Bu sırada Ermeni prensi Thoros Çukurova'ya giderek Tarsus, Adana, Manisa ve Anazarba'yı ele geçirmişti. Bizans imparatoru ile anlaşan Sultan Mesud 1153 tarihinde damadı Danişmendli Yağıbasan ile beraber Ermeniler üzerine yürümüş, fakat hiçbir netice elde edemeden geri dönmüştü. Ertesi yıl tekrar Çukurova'ya inen sultan Mesud daha büyük bir ordu ile Torosları geçmeye çalıştı, fakat bu sırada zuhur eden veba salgını yüzünden ağır kayıplar vererek geri döndü ve bundan 10 ay sonra da öldü (1155).

Sultan öleceğini hissedince ülkeyi Şahinşah, Devlet ve Kılıç Arslan adlı oğulları arasında taksim etmekle beraber Kılıç Arslan'ı sultan ilan ederek diğer oğullarının da ona tabi olmalarını istedi. Sultan Kayseri'yi damadı Danişmendli Zünnûn'a Sivas ve Amasya'yı da diğer damadı Yağıbasan'a vermiş, onların da bu bölgelerde Sultan II. Kılıç Arslan'a tabi olarak hüküm sürmelerini istemişti.

İlk saltanat yıllarında kayınpederi Danişmendli Melik Gazi'nin nüfuzu altına giren Sultan Mesud onun ölümünden sonra hakimiyet sahalarını genişleterek Anadolu'da nüfuzun tekrar Selçukluların eline geçmesini sağlamıştır.

Adına para basılan ilk Anadolu Selçuklu sultanı Mesud'dur. Akıllı ve adaletli bir hükümdardı. İlim adamlarını sever ve onlara saygı gösterirdi. Amasya yakınlarında güzel bir şehir inşa ettirip camiler, medreseler, fakir ve kimsesizlerle yolcular için de meskenler yaptırmıştır. Şehre içme suları getirmiş ve halkın yararına pekçok faaliyette bulunmuştur. Sultan Mesud'un Simre adını verdiği bu şehir bugün bir harabe halindedir.

g) II. KILIÇ ARSLAN (1155-1192)

Sultan Mesud'un ölümü üzerine yerine veliaht tayin ettiği büyük oğlu II. Kılıç Arslan geçti. Elbistan meliki olan Kılıç Arslan babası ile beraber pek çok sefere katılmış ve tecrübe kazanmıştı. Sultan Mesud öleceğini his-

(72) Süryani Mikhail, (trc. Chabot), s. 293, 296; İbnü'l-İbri, *Ebu'l-Farac Tarihi*, II, 387-388; İbnü'l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 310; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 187-188.

sedince büyük bir merasim düzenleyip Kılıç Arslan'ı bizzat tahta çıkardı ve biat etti. Diğer oğullarını da melik olarak, ülkenin muhtelif yerlerinde görevlendirdi. Kılıç Arslan babasının yerine Selçuklu tahtına geçince kardeşleri de isyan ederek tahtta hak iddia ettiler. Bunun üzerine Kılıç Arslan önce Devlet'i bertaraf etti. Sonra da Ankara ve Çankırı meliki olan Şahinşah üzerine yürüdü. Bu fırsatı değerlendiren Danişmendli Yağıbasan da Sivas'tan Kayseri'ye hareket etti. Kılıç Arslan bu haberi alır almaz süratle Yağıbasan üzerine yürüdü. İki ordu savaşa girmek üzere iken alimlerin gayretleriyle buna mani olundu. Fakat Yağıbasan kısa bir süre sonra Elbistan'a saldırınca iki ordu yeniden karşı karşıya geldi. Alimler yine oraya girip savaşı engellediler ve taraflar arasında anlaşma sağladılar (1155).

Danişmendliler'i himaye eden Nureddin Mahmud da bu sırada Ayıntab ve Ra'ban şehirlerini istilâ ederek vaktiyle Mesud ile Franklara karşı yaptıkları ittifakı bozdu (1156). Kılıç Arslan büyük bir ordu ile yola çıkıp Ayıntab'ı muhasara etti ve şehri ele geçirdi. Ra'ban üzerine yürüdüğü sırada, Haçlı taarruzlarına maruz kalan Nureddin Mahmud yaptıklarından özür dileyerek Haleb'e döndü (1157)[72a].

Kudret ve nüfuzu giderek artan II. Kılıç Arslan'dan korkan rakip ve düşmanları ona karşı ittifak yapmak ihtiyacını hissettiler. İmparator Manuel, Nureddin Mahmud, Danişmendli Yağıbasan, Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah, Danişmendliler'in Kayseri meliki Zünnun, Malatya emiri Zülkarneyn ona karşı müşterek bir cephe oluşturdular[73]. Bu ittifakı bozmak isteyen Sultan Kılıç Arslan imparatora elçi göndererek barış talebinde bulundu (1160). Fakat red cevabı aldı. Bunun üzerine Elbistan'ı vererek Yağıbasan'la anlaşmak istedi. Fakat bunca fedakarlığa rağmen yine de aleyhindeki ittifakı bertaraf edemedi. Erzurum meliki İzzeddin Saltuk'un Kılıç Arslan ile nikâhlanan kızını çeyiz ile birlikte Erzurum'dan Konya'ya gönderdiğini haber alan Yağıbasan gelin alayına saldırarak kızı Kayseri'ye götürüp yeğeni Zünnun ile evlendirmek istedi. Ancak İslâm hukukuna göre nikahlı bir kadının başka biriyle evlenmesi mümkün olmadığından gelini zorla dinden döndürdüler ve yeniden müslüman olduktan sonra zorla nikâhladılar. Bu

(72a) İbnü'l-Kalanisî, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 333; Ebû Şâme, *Kitabü'r-Ravzateyn*, I, 109; Osman Turan, *aynı eser*, s. 199-200; Abdülhaluk Çay, II. Kılıç Arslan, Ankara 1987, 27-28.

(73) İbnü'l-Kalanisî, *Zeylü Tarihi Dımaşk*, s. 333, Ebû Şâme, *Kitabü'r-ravzateyn fî ahbari'd-devleteyn*, Kahire 1287, I, 123; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 200-201.

ağır tecavüz karşısında çok öfkelenen Kılıç Arslan süratle Yağıbasan üzerine yürüdü. Ancak Bizans kuvvetlerince desteklenen Yağıbasan galip geldi ve zor durumda kalan II. Kılıç Arslan Bizans'a sığındı (1162)[74]. İstanbul'da muhteşem bir törenle karşılanan Sultan, 80 gün kaldıktan sonra imparator Manuel ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre;

1. Sultan Bizans imparatorluğunun düşmanlarını kendi düşmanı olarak kabul edecek ve bunlarla mücadele eden Bizans'ın safında yer alacak,

2. Sultan ele geçirdiği Bizans şehirlerini iade edecekti.

3. II. Kılıç Arslan imparator Manuel'in bilgisi olmadan başka devletlerle herhangi bir anlaşma imzalamayacak ve Manuel'in yaptığı seferlere yardımcı kuvvetler gönderecekti.

4. Sultan Türkmenlerin Bizans hakimiyetindeki topraklarına yaptığı akınlara mani olacaktı[74a].

Kılıç Arslan Bizans'tan aldığı yardımlarla hazırlıklarını ikmal edip, intikam maksadıyla Yağıbasan üzerine yürüdü ve Sivas'ı zaptetti. Yağıbasan yardım için damadı Şahinşah'ın yanına Çankırı'ya gitti ve 4 Ağustos 1164'te orada öldü. Yağıbasan'ın ölümü Kılıç Arslan'ı rahatlattı[75]. Kılıç Arslan onun ölümü üzerine Ankara-Çankırı meliki Şahinşah'ı kaçmaya mecbur ettiği gibi Danişmendliler'in elindeki Elbistan'ı ve diğer bazı yerleri Selçuklu topraklarına kattı. Kayseri ve Zamantı'yı da istilâ ederek Zünnun'un hakimiyetine son verdi. Zünnun ile Şahinşah Anadolu topraklarını terk edip Nureddin Mahmud'a sığındılar (1164). Nureddin bunları himayesine alarak Selçuklu topraklarına saldırdı. Maraş, Behisni ve Göksun'u zapt etti. Sultan Kılıç Arslan büyük bir ordu ile ona karşı harekete geçti. Fakat ağır kış şartları ve haçlı saldırıları bu iki Türk hükümdarını anlaşmaya mecbur etti[76].

Nureddin'in 1174 tarihinde ölümü üzerine Sultan tekrar harekete geçe-

(74) İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 399, Süryani Mikhail *Vekayinâme*, s. 319; Le Beau, *Histoire du Bas Empire*, XVI, 181-182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, (trc. Abdülkerim Özaydın), istanbul 1987, XI, 257-258; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 200-201; Chalandon, *Les Comnenes I-II, Jean II. Comnene (1118-1143), et Manuel I, Comnene (1143-1180)*, Paris 1910-1912, II, 456.

(74a) Chalandon, *Les Comnenes*, s. 465; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), s. 113-114; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 40-41.

(75) İbnü'l-İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 399; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 319-320; Chalandon, *Essaî sur..*, II, 463-466; Osman Turan, *aynı eser*, s. 261-262.

(76) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 346, 349-350; Ebû Şâme, *Kitabü'r-Ravzateyn fî ahbari'd-devleteyn*, I, 213, 215; Aksarayî, *Müsameretü4l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, (nşr. Osman Turan), s. 204.

rek Sivas, Niksar, Tokat ve diğer bazı şehirleri zapt etti (1175). Zünnun ile Şahinşah bu defa Bizans imparatoruna sığındılar. İmparator bu iki Türk beyine ait toprakları iade etmesi için Sultan'a baskı yapıyordu. 1175'te Selçuklu sınırına asker sevk etti ve tahkimata başladı. İmparator kendisi sefere çıkmadan önce Şahinşah ile Zünnun'u Anadolu'ya göndererek, Kılıç Arslan'ın giderek artan kuvvetini sarsmayı planladıysa da bu hususta başarı sağlayamadı. Bunun üzerine bizzat sefere çıkarak Anadolu'yu istila etmek hayaline kapıldı.

1) Myriokephalon Savaşı (1176)

Anadolu Selçukluları'yla Bizans imparatorluğu arasında 1162'de yapılan anlaşma taraflara daha rahat hareket etme imkânı sağlıyordu. Bundan yararlanan II. Kılıç Arslan Danişmendliler ve Musul Âtabegliğiyle; İmparator Manuel de Balkanlardaki bazı meselelerle uğraşıyordu. Bununla beraber Anadolu'da sayıları 100.000'i aşan kalabalık bir Türkmen kitlesi kendilerine yurt ve otlak bulmak gayesiyle Bizans hakimiyetindeki bölgelerde yağma ve tahribatta bulunuyorlardı. Bu akınlara devam eden Türkmenler Denizli, Bergama ve Edremit'e ulaşmışlardı. İmparator hem bu akınlara mani olmak hem de Anadolu'da giderek güçlenen Kılıç Arslan'a ağır bir darbe indirmek gayesiyle kuvvetler göndermeye ve Eskişehir'de bazı askerî tedbirler almaya başladı. Manuel Türk tehlikesine son vermek amacıyla bu seferi hilalhaç mücadelesine dönüştürmek istiyordu. Bu maksatla Papa III. Alexandre'a bir mektup göndererek Türklere karşı başlattığı bu harekâtta kendisine yardım sağlamasını istedi. Papa cevabî mektubunda bu yardımı ancak yıl sonunda sağlayabileceğini bildiriyordu. Bunun üzerine Kılıç Arslan bir yandan hazırlıklarını sürdürürken bir yandan da Süleyman adlı kabiliyetli bir elçisini imparatora gönderip aralarındaki barışı devam ettirmek istediğini bildirdi. Ancak imparator Türkmenlerin istilâ ettikleri yerlerin iade edilmesini ve kendisine sığınan Zünnûn ile kardeşi Şahinşah'a ait toprakları derhal geri vermesini şart koşuyordu. Sultan imparatorun Eskişehir'de yaptırdığı istihkâmları tahrib etmek için akınlara devam ederken imparator da bizzat sefere çıkmadan önce Danişmendli Şahinşah'ı Anadolu'ya gönderdi. Fakat Şahinşah Eskişehir yakınlarında pusuya düşürüldü ve bozgun halinde imparatora sığındı. Niksar üzerine gönderilen Zünnûn ise hiçbir başarı sağlayamadan geri döndü ve imparatora katıldı. Kılıç Arslan kardeşi Şahinşah'ı da bertaraf ederek Anadolu'da siyasî birliği korudu.

Bizans imparatoru Manuel, II. Kılıç Arslan daha fazla kuvvetlenmeden üzerine yürümek ve Anadolu'yu Türklerden kurtarmak istiyordu. Bu düşüncelerle 1176 ilk baharında Ayasofya'da yapılan muhteşem bir törenle İstanbul'dan yola koyuldu. Frank, Macar, Sırp ve Peçeneklerden oluşan bu büyük ordunun sayısı hakkındaki rakamlar 700 bine kadar ulaşmaktadır. Sultan tekrar elçi gönderip barış talebini tekrarladı. Fakat imparator sultanı yaptığı iyiliklere nankörce cevap vermekle suçluyordu. Bizanslı kumandanlar Türklerin savaş gücünden bahsederek imparatoru barışa teşvik ediyorlardı. Fakat Manuel onları dinlemiyordu.

İmparator Eskişehir yolu yerine Denizli istikametini takip ederek Selçukluları gafil avlanmak ve başkent Konya'yı ele geçirmek niyetindeydi. Bunu sezen Sultan Kılıç Arslan müslüman hükümdar ve beylerden yardım istediği gibi düşman kuvvetlerine baskınlar düzenleyerek onları yıpratmaya ve ikmal imkânlarını tahribe çalıştı. 5-10 bin kişiden oluşan Türkmen gruplarıyla Bizans ordusuna saldırıp yıpranmış bir orduyla savaşmayı plânlıyordu. Sultan üçüncü defa imparatora bir elçilik heyeti gönderip barış talebinde bulundu. Ancak imparator bu teklifi mağrûr bir edâ ile reddederek "barış müzakerelerinin Konya'da yapılacağını bildirdi. Bizans ordusu Homa-Düzbel-Karlı-Haydarlı-Karadilli-Uzunpınar yolunu takip ederek Myriokephalon (Karamıkbeli) denilen sarp ve dar bir vadiye girdi. Geçidin yüksek tepelerinde mevzilenerek vadiye tamamen hakim bir durumda olan Türk kuvvetleri Bizans ordusuna başlangıçta müdahale etmeyerek düşman öncü birliklerinin Boğaz'ın içine doğru ilerlemelerini adeta kolaylaştırdılar. Bizans öncü birliklerine Angolos'un iki oğlu Ioannes ile Andronikos kumanda etmekteydi. Bunları diğer birlikler takip ediyor, ardından da ağırlıklar ve kuşatma arabaları geliyordu. İmparatorun hassa kuvvetleri ise daha geride idiler. Öncü birliklerin boğazı geçerek ovaya inmesine müsaade eden Kılıç Arslan Bizans ordusunu birbirlerine yardımcı olamayacak şekilde ikiye ayırmış bulunuyordu. Karamıkbeli'nin çıkışındaki tepe noktasında geçişi kapattıran Sultanın vadiye sevkettiği Türk kuvvetleri sol kanadı ok yağmuruna tuttular. Bu kanadın büyük bir bölümü imha edildi. Ardından gelen sağ kanat kumandanı onlara yardım etmek istediyse de çarpışmanın başında öldürüldü. Geçit tamamen Türklerin kontrolünde olduğundan vadide sıkışıp kalan Bizans ordusu hareket kabiliyetini kaybetmiş ve geri çekilme imkânları kalmamıştı. İmparatorun hassa ordusu ve artçı kuvvetler de orada ağırlıkları taşıyan birliklerin bulunması sebebiyle hiçbir yardımda bulunamıyordu. Türk ordusu Bizans'ın artçı birliklerinin gerisine uzanarak ricat et-

melerine de imkân vermemektteydi. Bu sırada Niksar yakınlarındaki savaşı kaybeden ve öldürülen Andronikos Vatatzes'in kesik başı bir mızrağın ucuna takılıp Rumlara gösterilince moralleri daha da bozuldu. İmparator olayları seyretmekten başka bir şey yapamıyordu. Sultan Bizans ordusuna son darbeyi indirmek için imparatorun hassa kuvvetlerine saldırdı. Bütün ümitlerini kaybeden imparator herkese canını kurtarmasını emrettikten sonra Türk birliklerinin içine daldı. Bu sırada kopan bir fırtına yüzünden her taraf tozduman oldu. Çarpışmalar öylesine şiddetli bir şekilde devam ediyordu ki her taraf cesetlerle doluydu. İmparator Manuel az sayıdaki adamıyla safları yararak Bizans öncü birliklerine katıldı. Burada pusuya düşürülen Bizans ordusu büyük ölçüde imha edildi (17 Eylül 1176). İmparatorun ağırlıkları ordunun silah ve techizatı yağmalandı. Zor durumda kalan imparator barış talebinde bulundu ve gece karanlığında yapılan müzakereler sonunda imparator Eskişehir'deki istihkâmlarını yıktırmayı ve İstanbul'a döndükten sonra da Sultan'a yüz bin altın göndermeyi kabul etti.

Zafer sonunda Türkler 100 bin esir aldılar ve bunları satılmak üzere Musul, Bağdat ve Suriye'nin muhtelif şehirlerine sevk ettiler. Bütün İslâm ülkelerine ve müslüman hükümdarlara zafernâmeler gönderildi. Malazgirt'ten sonra kazanılan ikinci büyük zafer olan Myriokephalon zaferi Selçuklular ile Bizanslıların kaderinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Malazgirt'te hezimete uğramalarına rağmen, hâlâ Anadolu'yu geri alma ümit ve hayalinde olan Rumlar bu zaferden sonra umutlarını tamamen kaybettiler. Haçlı seferleri ve taht kavgaları sebebiyle Bizans'a geçmiş olan üstünlük bu zaferle yeniden Selçuklular'a intikal etmiştir. Bu tarihten itibaren Türkler hakimiyet sahalarını genişletmeye devam ederken, Bizanslılar müdafaaya çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu zafer bütün İslâm dünyasında coşkun sevinç gösterileri ile kutlanmıştır(77).

Sultan İmparator ile barış yaptıktan sonra Danişmendliler'inn elinde bulunan Malatya'yı kuşattı. Emir Muhammed Sultan'dan "amânnâme" aldıktan sonra Malatya'yı terk etti. Sultan da 4 aylık bir muhasaradan sonra

(77) Georgostrogorsky, *Bizans Devleti Tarih*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 361-362; Chalandon, *Les Comnenes*, s. 465, 501; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 369; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 421-422; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 115 vd; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 205-213; Aynı müellif, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 692-694; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 49-88; Aynı müellif, "Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşının yeri", *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s. 303-312; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 345 vd.

25 Ekim 1178'de Malatya'ya girdi ve Danişmendliler'in bu koluna son verdi.

Danişmendliler'e son verilmesi Artuklu beylerini endişelendirdi ve Selahaddin Eyyubî'ye haber gönderip kendilerini himaye etmesini istediler. Selahaddin kuzeye doğru yayılmak istediği için bu fırsatı iyi değerlendirdi ve Artuklular'ın bu teklifini kabul etti. Kılıç Arslan ise Selahaddin'den vaktiyle Nureddin Mahmud tarafından işgal edilmiş olan Ra'ban'ı geri vermesini istedi. Selahaddin bu teklifi öfke ile reddetti. Bunun üzerine Sultan Kılıç Arslan 20 bin kişilik bir orduyu Ra'ban'a sevketti. Fakat Selçuklu kuvvetleri 1179 yılında vuku bulan muharebede mağlub oldu(78). Sultan Kılıç Arslan ertesi yıl Artuklu hükümdarı Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed'in üzerine yürüdü. Sultan damadı olan Nureddin Muhammed'in kızı Selçuk Hatun'a kötü muamele ettiğini söyleyerek onu cezalandırmak istiyordu. Kılıç Arslan'ın Artuklu hakimiyetindeki toprakları ele geçirmesi üzerine Selahaddin Eyyubî Sultan'dan geri dönmesini istedi. Doğuda yayılma politikası bu büyük hükümdarı karşı karşıya getirmişti. Sultan Kılıç Arslan bir elçi vasıtasıyla kızının çeyizi olarak Nureddin Muhammed'e verdiği Malatya civarındaki Hanzit ve çevresinin kendisine iade edilmesini istedi. Ayrıca kızına kötü davrandığını ileri sürdü. Taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca Haçlılarla mütareke imzalayan Selahaddin süratle Selçuklu topraklarına girdi, işin ciddiyetini anlayan Sultan Kılıç Arslan veziri İhtiyareddin Hasan'ı Selahaddin Eyyubi'ye gönderip onu bu hareketinden vazgeçirmek istedi. Selahaddin çok kararlı olduğu halde vezir büyük bir maharetle onu barışa ikna etti(79) ve daha sonra iki hükümdar Ermenilere karşı birlikte sefer tertip ettiler. Sultan Kılıç Arslan ile Selahaddin Eyyubî arasındaki anlaşmazlıktan yararlanan Ermeni kralı Rupen Kilikya'da pekçok Türkmen'i öldürtmüş, bir kısmını da esir almıştı. Taraflar arasında anlaşma sağlanınca Kılıç Arslan Selahaddin Eyyubî'den Ermeniler üzerine düzenleyeceği sefere iştirak etmesini istedi. Bunun üzerine Kılıç Arslan kuzeyden Selahaddin Eyyubî de güneyden Ermeni topraklarına girdi. Onlara mukavemet edemeyeceğini anlayan Ermeni prensi III. Rupen barış talebinde bulundu ve ağır

(78) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 382; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 212; Aynı müellif, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 694; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 98-99.

(79) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 388; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 425; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 212; Abdülhaluk Çay, *aynı eser*, s. 99-100; Ramazan Şeşen, İmad al-Din al-Kâtib al-Isfahanî'nin eserlerinde Anadolu Tarihiyle ilgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (Ankara 1971), s. 345.

tazminat ödemeyi kabul etti (1180). Kılıç Arslan Malatya'ya dönerken Selahaddin Eyyubî de Mısır'a hareket etti[80].

İmparator Manuel Komnenos'un Myriokephalon'da yapılan anlaşma şartlarını tam olarak yerine getirmemesi üzerine Selçuklu kuvvetleri ve Türkmenler Bizans arazisine akınlara başladılar. Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir yörelerini fethettiler. Ancak Selahaddin Eyyubî 1180 yılında yapmış oldukları anlaşma şartlarına uymayarak Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirmek istemesi yüzünden Kılıç Arslan yeni gelişmelerle ilgilenmek zorunda kaldı. Selahaddin önce Musul'u muhasara etti, fakat başarılı olamayınca 1183'te Diyarbekir önlerine geldi ve uzun süre kuşattıktan sonra şehri ele geçirdi. Diyarbekir'i savunan Emir Nisanoğlu maiyyetiyle beraber Sultan II. Kılıç Arslan'a sığındı[81].

Sultan Kılıç Arslan uzun ve şerefli bir hükümdarlıktan sonra artık yorulmuş ve seferlere çıkamaz olmuştu. Bu sebeple eski Türk töresine uyarak ülke topraklarını 11 oğlu arasında taksim etti. Buna göre:

1. Kutbeddin Melikşah, Sivas ve Aksaray.
2. Rükneddin Süleymanşah, Tokat ve havalisi.
3. Nureddin Sultan Şah, Kayseri.
4. Muğiseddin Tuğrul Şah, Elbistan.
5. Muizzeddin Kayser Şah, Malatya.
6. Muhyiddin Mesud, Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir.
7. Gıyaseddin Keyhüsrev, Uluborlu ve Kütahya.
8. Nasreddin Berkyaruk Şah, Niksar ve Koyluhisar.
9. Nizameddin Argunşah, Amasya.
10. Arslan Şah, Niğde.
11. Sencer Şah, Ereğli'ye melik tayin edildiler[82].

Bu taksim büyük bir ihtimalle 1182-1186 yılları arasında yapılmıştır.

Kılıç Arslan bu taksimattan sonra veziri İhtiyareddin Hasan ve diğer devlet adamları ile Konya'da sultan olarak hüküm sürmeye devam etmiş, oğulları da melik sıfatı ile bulundukları yerlerde yarı bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Bu meliklerin her biri kendi adlarına para bastırıyor, hutbe

(80) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; Aynı müellif, "Kılıç Arslan II" *İA*, VI, 695; Abdühaluk Çay, *aynı eser*, s. 100-101.

(81) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 170-171; Abdülhaluk Çay, *aynı eser*, s. 101-102.

(82) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s.410; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, (Hazırlayan: Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, s. 148; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 217; Abdülhaluk Çay, II. Kılıç Arslan, s. 103-104.

okutuyor ve diğer devletlerle münasebetlerde bulunuyor, sultan olarak da babalarını metbu tanıyorlardı. Ancak bu taksimden sonra kardeşler ve babaları arasında sonu gelmeyenn bir mücadele başladı. 1185 yılından itibaren Anadolu yeni bir Türkmen muhaceretine uğramış ve konar-göçer topluluklar şehzadeler tarafından birbirleri aleyhine kullanılmıştır. Sultan II. Kılıç Arslan 1188 yılına kadar oğulları üzerindeki siyasi hakimiyetini devam ettirebilmiş, ancak daha sonra büyük oğlu Kutbeddin Melikşah ile aralarındaki mücadele bir savaşa sebep olmuştur. 1188'de Kayseri civarında meydana gelen savaşta Melikşah'ın askerleri büyük Sultan Kılıç Arslan'a kılıç çekmek istemeyince Melikşah Sivas'a döndü. Fakat bu ihtilaf kesin bir çözüme kavuşturulamadı. Sultanın veziri İhtiyareddin Hasan'ın da baba-oğul arasındaki bu ihtilafı körüklediği sanılmaktadır. Daha sonra vezirlikten azledilen İhtiyareddin Hasan Sivas civarında Türkmenler tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Kutbeddin Melikşah Anadolu tahtına uzanan yolda en büyük engel olarak gördüğü vezirin ölümü üzerine kendini destekleyen Türkmenlerle birlikte başkent Konya üzerine yürüdü ve Sultan II. Kılıç Arslan'a kendisini zorla veliaht ilan ettirdi(1190)[83].

Bu mücadele kudretli Türkiye Selçukluları devletini sarsmış ve III. haçlı seferine katılan orduların Anadolu'dan geçmelerine mani olunamamıştır. Alman imparatoru Friedrich Barbarossa 1190 yılında III. haçlı ordusunun başında Anadolu'dan geçerken Bizans'ın Anadolu'yu istila emellerine son veren o büyük Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan oğlu Melikşah'ın elinde adeta bir esir durumuna düşmüştü. Büyük İslâm mücahidi Selahaddin Eyyubî'nin haçlıları perişan ederek 1187'de Kudüs'ü fethetmesi üzerine başlatılan III. Haçlı seferine katılan birliklerin sayısı 200-600 bin arasında gösterilmektedir. Alaşehir-Denizli yolunu takip eden haçlılar yol boyunca göçebe hayatı yaşayan Türkmenlerin saldırılarına maruz kalmış, fakat ciddi bir mukavemetle karşılaşmamıştır. İlk defa 1190 Mayısında Akşehir yakınlarında haçlıların önüne çıkan Melikşah ile Türkmen reisi Rüstem yorgun Haçlı orduları karşısında başarılı olamamış ve yavaş yavaş Konya'ya çekilmişlerdir (17 Mayıs 1190). Meram'da ordugâh kuran haçlılar bir müddet Konya'yı muhasara etmişler ve sonunda Kılıç Arslan ile Melik Şah'ın barış teklifini kabul ederek rehin aldıkları 25 Türk emiri ile birlikte Haziran ayı

(83) İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 450; Osman Turan, *aynı eser*, s. 225; Aynı müellif, "Kılıç Arslan II", *İA*, 697; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 105-106; Ramazan Şeşen, "İmad al-Kâtib al-Isfahanî'nin eserlerinden Anadolu tarihiyle ilgili bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, s. 360.

ortalarında Konya'dan ayrılmışlardır. Rivayete göre Melikşah nefret ettiği emirleri haçlılara teslim etmiş, onlar da yolda Türkmen saldırılarına mani olmadıkları bahanesiyle öldürülmüşlerdir. Selçuklu topraklarını geçen imparator oradan Silifke (Göksü) çayını geçerken boğularak ölmüştür (10 Haziran 1190)(84).

Haçlılar Suriye'ye gittiği sırada Melikşah da babasının vezir ve emirlerini bertaraf ederek Konya'ya hakim oldu. Melikşah daha sonra kardeşi Kayseri meliki Sultanşah'ın üzerine yürüyerek onu muhasara etti. Melikşah'tan memnun olmayan Kılıç Arslan bir fırsatını bulup Sultan Şah'ın yanına sığındı. Bunun üzerine Melikşah Konya'ya dönüp sultanlığını ilan etti. II. Kılıç Arslan bir müddet Sultan Şah'ın yanında kaldıktan sonra onun da kendisini emellerine alet etmek istediğini anlayınca büyük oğlu Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına gitti. Onunla birlikte Konya'ya hücum ederek şehri aldı ve Gıyaseddin'i veliaht ilan ederek Aksaray'da bulunan Melikşah'ı kuşattığı sırada hastalanarak öldü (26 Ağustos 1192)(85).

Yaklaşık 80 yaşında ölen II. Kılıç Arslan siyasî ve askerî kabiliyeti, elde ettiği büyük zaferleri ve ileri görüşlülüğü ile Türk tarihinin önde gelen hükümdarlarından biridir. Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük hizmeti geçen Sultan II. Kılıç Arslan zamanında ticaret yeniden hayatiyet kazanmış ve ilk kervansaray bu dönemde yapılmıştır. Anadolu Selçuklu sultanları arasında ilk altın sikkeyi bastıran da odur. Onun zamanı şehircilik ve imar faaliyetleri bakımından da önemlidir. Aksaray'ı yeniden inşa ettirdiği gibi Konya'yı da imar ederek surları yeni baştan yaptırmıştır. Malatya'da bazı imar faaliyetlerinde bulunmuştur.

h) I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV (BİRİNCİ HÜKÜMDARLIĞI, 1192-1196)

II. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine küçük oğlu ve veliahdı Gıyaseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına geçti. Annesi Bizans imparator ailesine mensup

(84) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 407, 450; Osman Turan, *Selçuklular Zamanı 'a Türkiye*, s. 221, 224; Aynı müellif, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 697; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), III, 3-15; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 109-112.

(85) Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 410; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 228; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 113; Ramazan Şeşen, aynı makale, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 462.

bir kadındı. Kılıç Arslan ülkeyi taksim ettiği sırada onu Uluborlu'ya melik tayin etmişti. Babasının ölümünü bir süre gizledikten sonra sultanlığını ilân etti. Kardeşleri kendisini sultan olarak tanımamakla beraber saltanat hukukunu çiğnemeye cesaret edememiş ve melik unvanlarıyla yetinmek zorunda kalmışlardır. En tehlikeli rakibi Kutbeddin Melikşah'ın bir süre sonra ölümü üzerine biraz rahat nefes alma imkânı bulan Gıyaseddin Keyhüsrev Ankara meliki Muhyiddin Mesud ile Tokat meliki Rükneddin Süleyman Şah'ın fetihlerle diğer kardeşleriyle meşgul olmalarından istifade ederek kayda değer bir sıkıntıyla karşılaşmadan Konya'da Selçuklu tahtını elinde tutabildi. Hatta Menderes vadisine kadar fetihlerde bulundu. Çok sayıda esir ve bol miktarda ganimetle döndü. Esirleri Akşehir'e sevkedip köylere yerleştirdi. Onlara tohumluk dağıttı ve beş yıl boyunca vergiden muaf tuttu. Daha sonra Bizans imparatoru ile barış yapılınca bunlara diledikleri yerlere gidebilecekleri söylendi. Fakat onlar müslüman Türkler arasında yaşamayı tercih ettiler.

Selçuklu tahtını ele geçirmek isteyen Rükneddin Süleyman Şah Ankara meliki Mesud'un elindeki bazı yerleri zaptederek onu kendine tabi kıldı. Daha sonra diğer kardeşlerini de hakimiyet altına alıp Konya üzerine yürüdü. Ona mukavemet edemeyeceğini anlayan Gıyaseddin Keyhüsrev 1196 yılına kadar tahtını korumuş ve aynı yıl Konya'yı Tokat meliki Rükneddin Süleymanşah'a terketmek zorunda kalmıştır(86).

1- II. SÜLEYMAN ŞAH (1196-1204)

II. Kılıç Arslan'ın en kuvvetli oğullarından biri olan süleyman Şah Konya'yı ele geçirmek için plânlar yapmaya başladı. Kardeşlerine gönderdiği mektuplarda tahta çıktığı takdire kendilerini bulundukları yerlerde melik olarak bırakacağını vaad etti. Böylece onların da desteğini sağlayıp Kayseri-Aksaray yolu ile Konya'ya yürüdü. Şehri dört ay kuşattıktan sonra Gıyaseddin ile anlaştı. Buna göre Süleyman Şah Sultan'a, çocuklarına, emîrlerine ve hazinesine dokunmayacağına ve istediği yere gitmesine müsaade edeceğine söz verdi. İki kardeş anlaşma şartlarına bağlı kalacaklarına yemin

(86) İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XII, s.; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, İstanbul 1286, III, 88; Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, İstanbul 1334, s. 2; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 237-241; Aynı müellif, "Keyhüsrev I" *İA*, VI, 614-615; Tamara Talbot Rice, *The Seljuks*, Londan 1961, s. 66-67; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 122-125.

ettikten sonra Gıyaseddin Konya'dan ayrıldı. Süleyman Şah 7 Ekim 1196'da şehre girerek Selçuklu tahtına oturdu. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'dan ayrılırken iki oğlu İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad'ı şehirde bırakmıştı. Süleyman Şah yeğenlerine ilgi gösterip diledikleri şekilde hareket edebileceklerini söyledi. II. Süleyman Şah önce kardeşlerinden Argun Şah ve Berkyaruk Şah'a karşı sefere çıkıp Amasya ve Niksar'ı topraklarına kattı (594/1197). Elbistan meliki Mugiseddin Tuğrul Şah da kendisine tabi olduğunu bildirdi. Böylece Malatya meliki Kayser Şah ile Ankara meliki Mesud hariç bütün kardeşleri Süleyman Şah'a bağlılık arzetmiş oluyorlardı.

Süleyman Şah'ın dahili meselelerle uğraşmasını fırsat bilen Bizans imparatoru III. Alexios doğrudan Selçuklu topraklarına tecavüz edemedi. Ancak Giresun'da batan bir gemiyi kurtarmak üzere gönderdiği donanma Samsun limanındaki gemilere saldırdı. Mallar yağmalandı. Bunun üzerine tüccarlar Süleyman Şah 'a şikâyette bulunup yardım istediler. Sultan bir elçi gönderip malların iadesini ve anlaşma yapılmasını istedi. Neticede Bizanslılar Türklere yıllık vergi ödemeyi ve tüccarların malları için de tazminat ödemeyi kabul ettiler[87].

Süleyman Şah kardeşlerini kendine tabi kıldıktan sonra taht kavgalarından istifade eden Ermenilerin üzerine yürüdü. Ermeni kralı Leon Torosları aşarak Kayseri yöresine kadar gelmiş ve bazı kaleleri ele geçirmişti. Bunun üzerine 1199 yılında Ermenilere karşı harekete geçen Süleyman Şah işgal edilen Selçuklu kalelerini geri aldı. Kilikya Ermeni Krallığı Anadolu Selçuklularına tabi oldu[88].

Gürcülerin sürekli olarak Türk topraklarına saldırmaları üzerine II. Süleyman Şah 598 (1202) tarihinde Gürcistan seferine çıktı. Doğu Anadolu'da tabi hükümdar ve beylere de haber gönderip kendisine katılmalarını istedi. Bu sırada Erzurum Saltuklu hükümdarı Alâeddin Melikşah'ı da huzuruna çağırdı. Melikşah Sultan'ı Erzurum yakınlarında büyük bir törenle karşıladı. Bazı tarihçiler onun sultanı karşılamada kusurlu davrandığı ve geç kaldığı için tevkif edildiğini söylerken diğer bazı kaynaklar da barış müzakereleri sırasında tevkif ve hapsedildiğini ifade ederler. 25 Mayıs 1202 tarihinde Erzurum'a giren Sultan Rükneddin Süleyman Şah Saltuklu hükümdarını hapsedip bütün topraklarına el koydu ve bu yöreyi kardeşi Elbistan meliki

(87) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 248; Aynı müellif, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 122-123.

(88) Osman Turan, *aynı eser*, s. 249-251.

Tuğrul Şah'a ikta ederek Saltuklu hanedanına son verdi[89].

Sultan Süleyman Şah Erzurum'u aldıktan sonra asıl hedefi olan Gürcistan üzerine yürüdü. Selçuklu ordusu Mecingerd kalesi civarında ordugâh kurdu. Fakat ordugâhta istirahat halinde iken Gürcülerin baskınına maruz kaldı ve ağır kayıplar verdi. Gürcüler Selçuklu ordugâhına hücum ederek çok miktarda ganimet ele geçirdiler. Türk birlikleri ordugâhtan ayrılıp daha uygun bir müdafaa mevkiine çekilirken Sultanın çetrini (saltanat şemsiyesi) taşıyan görevlinin (çetrdâr) atı tökezleyip çetr yere düştü. Bunu gören emîr ve askerler sultanın başına bir musibet geldiğini sanarak korkuya kapıldı ve dağıldılar. Bizzat Süleyman Şah orduyu toplamak için seferber olduysa da netice alamadı ve Türk ordusu ağır kayıplar verdi. Süleyman Şah Tuğrul Şah ve bazı beyleriyle Erzurum'a döndü. Gürcüler ordugâhı işgal edip sayısız eşya ve levâzım, altın ve gümüş kaplar, çadırlar, halılar, at, katır ve deveyi ganimet aldılar. Esir düşenler arasında Erzincan Mengücüklü Beyi Behram Şah da vardı. Onu, fidyesini ödeyerek kurtardılar (1202)[90].

Gürcistan mağlubiyetine rağmen Süleyman Şah Annadolu'da sağladığı birliği devam ettirmiştir. Gürcüler de Türk topraklarını istilaya cesaret edememişlerdir. İntikam hissiyle dolu olarak ikinci defa Gürcistan üzerine yürürken 6 Temmuz 1204 tarihinde (6 Zilkade 600) Konya-Malatya arasında ölmüş ve Konya kalesindeki Kümbedhane'de defnedilmiştir. Gürcüler onun ölümünü fırsat bilerek 1205'te Malazgirt, Erciş ve Samankale'ye kadar olan toprakları işgal etmişlerdir. Ancak Erzurum meliki Tuğrul Şah Ahlatşahlar'dan Begtimur ile birlikte Gürcüleri bozguna uğratmışlar ve Gürcistan içlerine kadar ilerleyerek çok sayıda esir ve ganimetle geri dönmüşlerdir.

Süleyman Şah yaklaşık 8 yıl süren saltanatı sırasında ülkede millî birliği sağlamış, hudutlarını doğuda Gürcistan'a, kuzeyde Karadeniz sahillerine kadar genişletmiş, Mengücüklü, Artuklu, Eyyubi hükümdarlıklarını ve Kilikya Ermeni krallıklarını kendisine tabi kılmıştır. Süleyman Şah yüksek devlet adamlığı vasıflarını haiz, engin kültürlü ve şair bir hükümdardı. Diğer birçok Türk hükümdarı gibi o da alim, şair ve sanatkârları himaye etmiştir.

Süleyman Şah'ın ani ölümü üzerine nüfuzlu kumandanları oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan'ı hükümdar ilen ettiler. Çocuk yaşta Selçuklu tahtına çı-

(89) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 70-73; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 253-256; Aynı müellif, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 21.

(90) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 73-75; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 31; Osman Turan, *aynı eser*, s. 258-259.

kan III. Kılıç Arslan tahtı sekiz ay sonra amcası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e terk etmek zorunda kaldı (1205).

i) I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI (1205-1211)

Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'yı kardeşi Süleyman Şah'a bıraktıktan sonra uzun ve maceralı bir hayat yaşadı. Dokuz yıl sürecek bir gurbet hayatına başlayan Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'dan Sis'e (Kozan) gitmiş ve orada Ermeni kralı Leon tarafından karşılanmış ve büyük bir hüsnü kabul görmüştü. Daha sonra Elbistan'a hareket eden Gıyaseddin Keyhüsrev burada da kardeşi tarafından adeta bir sultan gibi karşılanmış ve Elbistan'ın kendi emrine verildiği bildirilmiştir.

Gıyaseddin kardeşinin bu âlîcenâp davranışına teşekkür ederek Malatya'ya gitti. Kardeşi Kayser Şah da onu törenle karşıladı. Buradan Haleb'e geçti ve daha sonra Amid (Diyarbekir) ve Ahlat yoluyla Karadeniz sahiline çıktı; oradan da bir gemiyle İstanbul'a hareket etti. İstanbul'da imparator tarafından törenle karşılandı ve kendisine 10 binlik altınlık tahsisat ayrıldı. Gıyaseddin İstanbul'da Mavrazomes adlı bir Rumun kızı ile evlendi. Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u işgaline kadar orada, daha sonra da kayınpederiyle birlikte gittiği İstanbul yakınlarındaki bir kalede kaldı. Süleyman Şah'ın ölüm haberini de burada aldı(91).

Gıyaseddin'in eski emîrlerinden bazıları Süleyman Şah'ın ölümü üzerine onu tahta çıkarmak için harekete geçti. Danişmendlilerin yıkılmasından sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetine giren Danişmendli Yağıbasan'ın oğulları Muzaffereddin Mahmud, Zahireddin İli ve Bedreddin Yusuf da Gıyaseddin'i tekrar tahta çıkarmak için seferber oldular. Bunlar Selçukluların büyük kumandanlarından Mübârizeddin Ertokuş ile işbirliği yaparak, diğer bazı emîrleri de kendi saflarına kazandılar. Gıyaseddin Keyhüsrev'in haciplerinden Zekeriyya bu emîrlerden aldığı taahhütnameyi Gıyaseddin'e götürdü. Onu Anadolu'ya davet etti. Süleyman Şah'ın ölümünü öğrenen Gıyaseddin, oğulları, kayınpederi ve yakın adamlarıyla yola çıktı. Ancak Bizans imparatoru Theodoros Laskaris, III. Kılıç Arslan ile anlaşmış olduğundan onlara topraklarından geçme izni vermeyeceğini bildirdi. Ancak uzun müzakereler neticesinde iki oğlunu ve Hacib Zekeriyya'yı rehine

(91) İbni Bîbî, *el-Evamirü'l-Alaiyye*, s. 39-56; Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbâr*, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 601; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 268-27; Aynı müellif, "Süleymanşah II", *İA*, X.

bırakmak suretiyle imparatordan izin alabildi ve uç bölgelerdeki emîrlerin refakatinde Uluborlu'ya geldi. Burada hazırladığı ordu ile Konya'yı ele geçirmek üzere hareket etti. Bu sırada rehine olarak bulundukları yerin muhafızları ile anlaşan oğulları Keykâvus ile Keykubâd ve Hacib Zekeriyya da orduya katıldı. Gıyaseddin Ocak 1205 tarihinde Konya'yı muhasaraya başladı. Bir ay süren kuşatmada hiçbir netice alamadan Ilgın'a döndü. Bu sırada beklenmedik bir hadise oldu ve Konyalılarla daimî halde rekabet halinde olan Aksaraylılar Gıyaseddin'e haber gönderip şehirlerine davet ettiler ve hükümdar olarak tanıyacaklarını bildirdiler. Gıyaseddin bu habere çok sevindi ve hemen Konya'ya hareket etti. Yeğeni III. Kılıç Arslan'a da Tokat'ı ikta etti. Böylece dokuz yıllık bir aradan sonra 1205 yılı Şubat ayında (601 Receb) yeniden Selçuklu tahtına çıktı(92). Rivayete göre ortalık sükun buluncaya kadar Gâvele kalesinde beklemesi istenen III. Kılıç Arslan burada öldürülmüştür(93).

Gıyaseddin yeniden tahta çıktığında Süleyman Şah'tan sağlam bir devlet devr almıştı. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ilk iş olarak kendisinin gurbette olduğu sırada Şam'a gitmiş olan hocası Mecdeddin İshak'ı Konya'ya davet etti. Bu davet üzerine Konya'ya gelen Mecdeddin'i büyük bir törenle karşılayıp daha sonra oğlu İzzeddin Keykâvus'a hoca tayin etti(94). Büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'u Malatya'ya, ortanca oğlu Alaeddin Keykubad'ı Tokat'a, küçük oğlu Celâleddin Keyferidûn'u ise Koyluhisar'a meliki olarak tayin etti. Fakat daha önceki tecrübelerden ders alınarak artık meliklere bağımsız hareket etme yetkisi verilmedi. Anadolu'daki hakimiyeti güçlenen Selçuklular Artuklu ve Eyyubi melikleri tarafından da metbû tanındı.

Selçuklu sultanları milletlerarası ticaret yollarının önemini kavradıkları için fetih ve sefer politikalarını buna göre tanzim ediyorlardı. Latinlerin İstanbul'u işgali ve Komnenosların Karadeniz sahillerini tamamen kendi hakimiyetleri altına alma emelleri sebebiyle transit ticaret yollarında emniyet kalmamıştı. Bundan dolayı Sultan, Karadeniz seferine çıkarak Komnenosları mağlub etti ve ticaret yollarında emniyeti yeniden sağladı. Daha sonra da Türkiye için önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olan Antalya'yı ele ge-

(92) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 84-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s...; İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut 1890, s. 397; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 271-274; Aynı müellif, "Süleymanşah II", *İA*, X.

(93) İbn Bibî, *aynı eser*, s. 75-76, 84-88; Aksarayî, *aynı eser*, s. 32; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XIII, s. 201; Osman Turan, "Kılıç Arslan III", *İA*, VI, 703.

(94) İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alâiyye*, s. 88-92.

çirmek için muhasara eden Sultan, netice alamayınca geri çekildi. Ancak şehre giden yolları kontrol altında tutmaya devam etti. Bunun üzerine şehirdeki Rumlar, Latin idaresinde yaşamaktansa Türklerin hakimiyetine girmeyi tercih ettiler ve sultana gizlice haberler göndererek onu şehri de ele geçirmeye davet ettiler. Bunun üzerine sultan şehri tekrar muhasara etmeye başladı. Şiddetli hücumlardan sonra surlara tırmanan Hüsameddin Yavlak Arslan, sultanın sancağını burçların üzerine dikti ve 5 Mart 1207'de (3 Şaban 603) Rumların da yardımı ile şehir Türk hakimiyeti altına girdi. Sultan, Mübarizeddin Ertokuş'u Antalya' vali ve subaşılığına getirdi. İslâmî geleneğe uygun olarak şehre kadı, imam-hatip ve müezzin tayin etti. Kale ve burçları tamir ettirip silâh ve erzak depo etti(95).

Antalya'nın fethi Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Selçuklular akdeniz'de önemli bir ithalât ve ihracat limanına kavuştukları gibi burayı deniz kuvvetleri için bir üs haline getirdiler. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'nın fethinden sonra ordusuyla Konya'ya hareket etti. Bazı ticari vergileri kaldırdı. Selçuklular ile Kıbrıslı Latinler arasında ticarî anlaşma imzalandı(96).

Süleyman Şah'ın ölümü üzerine meydana gelen iktidar boşluğundan yararlanan Ermeniler, Elbistan'a kadar gelerek pekçok esir ve ganimetle geri dönmüşlerdi. Bu sebeple Sultan Ermeniler'e karşı sefere mecbur oldu (605/1208-1209) yılında Maraş'ı ele geçirdi ve Eyyûbiler'in de yardımı ile Ermeni topraklarına girdi. Bazı şehir ve kaleleri zaptetti. Sultan güvenilir emîrlerinden Hüsameddin Hasan'ı bu bölgede görevlendirdi. Daha sonra onun oğulları aynı görevi sürdürmüş ve Haçlı seferleri sırasında tahrib edilen Maraş imar edilmiştir.

Ermeni kralı Eyyûbi meliklerinin tavassutu ile Selçuklular ile bir antlaşma imzalayarak onlara tabi oldu(97). Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Adil'in yayılmacı siyaseti sebebiyle el-Melikü'z-Zahir, Muzafferüddin Kökböri, Mugiseddin Tuğrul Şah ile ittifak yaptı (606/1209-10)(98).

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Karadeniz, Akdeniz ve Ermeni topraklarında

(95) İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alâiyye*, s. 95-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 252-253; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 284-285.

(96) İbn Bîbî, *aynı eser*, s. 99-101; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 215; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 284-285.

(97) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 286-287.

(98) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 284 vd.

kazandığı zaferler, İznik imparatoru ile aralarının açılmasına sebep oldu. Laskaris'in giderek kuvvetlenmesinden endişe eden Sultan, İznik Devleti ile hesaplaşmaya mecbur oldu. Kendisine sığınan Bizans imparatoru Alexis'i yanına alan Sultan Gıyaseddin Laskaris'e bir ültimatom göndererek İznik'i imparatorluğun esas sahibi Alexis'e teslim etmesini istedi. Bu talebin reddedilmesinden sonra harekete geçen Sultan, Denizli-Ladik arasındaki Antiochel şehrini muhasara ettiği sırada Laskaris'in oğulları ile karşılaştı ve onlara ağır kayıplar verdirtti. Bizzat imparatorun üzerine hücum ederek onu yere düşürdü. Ancak muhafızlarına imparatora dokunmamalarını emretti. Yere düşen imparator ayağa kalkıp sultanın atının ayaklarını kesti. Sultan bir kulenin devrilişi gibi yere düştü ve öldürüldü. Sultanın öldürüldüğünü gören Selçuklu ordusu dağıldı ve Bizans imparatoru kuvvetleri mağlub iken galip duruma yükseldi (5 Haziran 1211)[99].

İbn Bibi'ye göre Sultan Gıyaseddin dağ gibi atıyla merkeze hücuma geçti ve bir kılıç darbesiyle Laskaris'i yere düşürdü. Yanındaki muhafızlar onu öldürmek istediler. Fakat sultan izin vermedi. Mağlup Bizans kuvvetleri kaçarken Türklerin bir kısmı onları takibe koyuldu. Bir kısmı da ganimet derdine düştü. Bu sırada bir Frank askeri beklenmedik bir şekilde Sultanın üzerine atılarak onu şehid etti. Bunu haber alan Bizans ordusu geri dönüp taarruza geçti. Türkler sultanın ölüm haberiyle sarsıldılar ve firara başladılar. Çok sayıda esir ve kayıp verdiler. Esirler arasında Seyfeddin Ayaba da vardı. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in cenazesi Alaşehirli müslümanların yardımıyla İslâm mezarlığına defnedildi. Sultanı şehid eden Frenk askeri de öldürüldü[100]. Cenazesi Keykâvus tarafından Konya'ya getirtilerek Kümbedhane'ye defnedildi (14 Muharrem 608/28 Haziran 1211).

Gıyaseddin uzun boylu, kuvvetli ve cesur bir hükümdar olup kardeşi gibi iyi bir eğitim görmüştü. Dindar bir hükümdardı. Pazartesi ve Perşembe günü oruç tutardı ve Divan-ı Mezalim'e bizzat başkanlık ederek şikayetleri dinlerdi. Yılda bir defa şer'î mahkemelere giderek kendisi hakkında şikayet varsa dinler ve ona göre hareket ederdi. Âlimleri ve kadıları korurdu. Kardeşi Gevher Hatun'un vasiyeti üzerine Kayseri'de Şifaiyye ve Giyasiyye adıyla bir hastane ve tıp fakültesi yaptırmıştı (602/1205)[101]. Danişmendliler tarafından yapılan Kayseri'deki Ulu Cami'yi de tamir ettirdi. Yollarda zarara uğrayan tüccarın mallarını devlet hazinesinden tazmin ettirmesi tica-

(99) Le Beau, XVII, 287-295; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 289.
(100) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 107-111.
(101) Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, s. 18, 31, 33.

reti teşvik ve himaye bakımından önemlidir. Bazı ticari vergileri kaldırması da onun ticareti desteklediğini göstermektedir.

j) I. İZZEDDİN KEYKÂVUS (1211-1220)

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in büyük oğlu İzzeddin Keykâvus babası ile birlikte İstanbul'da gurbet hayatı yaşamış ve bu sırada atabeg Emîr Seyfeddin Ay-aba tarafından eğitilmiştir(102). Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu'ya dönüp ikinci defa tahta geçince onu Malatya'ya melik tayin etmiş ve Şeyh Mecdeddin İshak'ı da onun öğretmeni olarak görevlendirmişti.

İzzeddin Keykâvus babasının ölümü üzerine toplanan devlet erkânı tarafından sultan ilân edildi. Konya'dan Kayseri'ye giden devlet adamları İzzeddin Keykâvus'a haber gönderip onu da Kayseri'ye davet ettiler. 21 Temmuz 1211 tarihinde yapılan merasimle Selçuklu sultanı ilan edilen İzzeddin Keykâvus taziye ve tebrikleri kabule başladı. Başkent Konya'ya hareket edeceği sırada Tokat meliki olan kardeşi Alâeddin Keykubad'ın ordusu ile Kayseri üzerine yürüdüğünü öğrendi(103). Alaeddin Keykubad babasının ölüm haberini alınca Erzurum meliki olan amcası Tuğrul Şah ile beraber saltanatı ele geçirmek için harekete geçmişti. Danişmendli Zahireddin İli ve Ermeni kralının da desteğini sağlayarak Kayseri üzerine yürüyen Alaeddin Keykubad kardeşini muhasaraya başladı. Zor durumda kalan İzzeddin Keykâvûs önde gelen emîrleri Mübarizeddin Çavlı, Zeyneddin Başara ve Behram Şah'ı yanına çağırıp onların fikirlerini sordu. Müzakereler sırasında Kayseri valisi Celâleddin Kayser müttefikleri birbirlerinden ayırabilceğini söyleyince bu fikir kabul edildi ve vali gece yarısı değerli hediyelerle Ermeni kralının yanına giderek ona şehzadeler arasındaki taht kavgalarına karışmasının kendisine hiçbir çıkar sağlamayacağını bildirdi ve onu ordugâhtan ayrılmaya ikna etti. Ermeni kralının ayrılmasından sonra Tuğrul Şah da Erzurum'a hareket etti. Bunun üzerine bir durum değerlendirmesi yapan Alâeddin Keykubad kuşatmadan vazgeçerek Ankara istikametinde yola koyuldu. Danişmendli Zahireddin İli de Niğde'ye giderek Alâeddin Keykubad adına faaliyetlerine devam etti. Kayseri'de karşılaştığı tehlikeyi bu şekilde atlatan İzzeddin Keykâvûs birkaç gün dinlendikten sonra Konya'ya hareket etti ve şehrin ileri gelenleri tarafından törenle karşılandı. Tah-

(102) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 38, 58, 269; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 293 vd.

(103) İbn Bîbî, *aynı eser*, s. 111-113; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 33.

ta çıkarılan sultana kurbanlar kestiler, altın ve gümüş saçtılar. Çok değerli elbiseler, atlar vb. hediye ettiler. Bütün devlet adamları merasimle bağlılık yemini (biat) ettiler. Sultan da onlara hilatler giydirdi, emlak ve arazi tevcih etti, eski menşûrları yeniledi. Cülûs şenlikleri bir hafta devam etti. Muhtelif ülkelerden gelen elçiler tebriklerini bildirdiler ve değerli hediyeler takdim ettiler. Sultan İzzeddin Keykâvus bu vesileyle Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah'a da elçi göndererek cülusunu bildirmiş, saltanatının tasdik edildiğini bildiren hakimiyet menşurunu almıştır. Sultan Şeyh Mecmeddin İshak'ı Bağdad'a elçi olarak göndermiş ve halifeden Fütüvvet teşkilâtına girmek maksadıyla bu teşkilâtın sembolü olan Fütüvvet şalvarını istemiştir(104). Bizans imparatoru Laskaris de sultana elçi göndererek tebriklerini bildirmişti.

Sultan İzzeddin Keykâvus devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Arkara'ya sığınmış olan kardeşi Alaeddin Keykubad meselesini halletmeye karar verdi. Emirlerine haber gönderip Konya'ya çağırdı ve muhasara için gerekli hazırlıkları tamamlayıp Ankara üzerine yürüdü. Uzun süre devam eden muhasara sebebiyle sıkıntı içinde kalan Alaeddin Keykubad Eyyubî hükümdarı el-Melikü'z-Zahir'e haber gönderip sultanla barış yapması hususunda tavassutta bulunmasını istedi. Ancak bundan bir netice elde edemeyince şehrin ileri gelenlerini toplayıp onlarla istişare etti. Onlar teslimden başka çare olmadığını söyleyince ağabeyi İzzeddin Keykâvus'a haber gönderip kendisine ve şehir halkına aman vermesi şartı ile anlaşmaya razı olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Sultan Seyfeddin Ay-aba, Hüsameddin Çoban ve Seyfeddin Kızıl ile görüşüp kardeşinin barış teklifini kabul etti ve şehri teslim alarak Alaeddin Keykubad'ı Malatya yakınlarındaki Minşâr kalesinde hapsetti (1213)(105).

Sultan iç meseleleri hallettikten sonra ülkede ticaretin gelişmesi için bazı faaliyetlere girişti. Kıbrıs kralı Hugue ile bir anlaşma imzalayarak Avrupalı tüccarların Kıbrıs üzerinden Anadolu'ya gelmelerini temin etti. İzzeddin Keykâvus aynı maksatla Venediklilerle de bir anlaşma imzalamış ve Venedik tüccarlarının Anadolu'ya rahatça girip çıkabilmelerini sağlamıştır(106). Sultan Akdeniz ticaretini yoluna koyduktan sonra Karadeniz ticaret yollarını da emniyete almak için harekete geçti. Kuzeydeki Samsun ve Sinop limanları sadece Türkiye'nin ihracat ve ithalatı için değil milletlerarası

(104) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 398.

(105) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 137-140; Aksarayî, *a.g.e.*, s. 33; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 301-302.

(106) Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 109-116, 124.

ticaret için de çok önemli merkezlerdi. Bu bakımdan Sinop'u ele geçirmek için plânlar yapmaya başladı ve sonunda şehri karadan ve denizden kuşatıp Rumları teslim olmaya mecbur etti (26 Cemayizelâhir 611/2 Kasım 1214). Ertesi gün askerler şehrin karşısında saf bağlayıp halkın ileri gelenlerini sultanın huzuruna çıkardılar. Onlar yer öpüp itaat arzettikten sonra şehrin anahtarlarını da sultana takdim ettiler. Sultan bazılarına hilatler verdikten sonra surlardan içeri girdi. Divan noterleri tarafından hazırlanan ahidnâmeyi yanında bulunan tekfura yemin ettirerek imzalattı. Anlaşma metninde "es-Sultanü'l-Galib İzzeddin Keykâvus b. Keyhüsrev, ben Kir Alexis'e hayatıma eman vermek, Sinop yöresi dışında kalan Canit (Canik) ülkesini bana ve evladıma bırakmak, buna mukabil kendisine her yıl 12.000 dinar, 500 at, 2000 sığır, 1000 koyun ve hazineye intikal eden her cins maldan 50 yük hediyeyi kendi hayvanlarımla göndermek, ihtiyaç halinde de kendilerine askerî yardımda bulunmak üzere iki tarafa mensup büyüklerin huzur ve şehadetiyle bu anlaşma kabul ve imza edilmiştir". ifadesine yer verilmiştir[107]. Trabzon Komnenosları bu tarihten Moğol istilâsına kadar Anadolu Selçukluları'na tabi olarak hüküm sürdüler.

Sultan İzzeddin Keykâvus buradan ülkesinin her tarafına fermanlar gönderip her şehirden zengin ve itibarlı kişilerin seçilip Sinop'a gönderilmesini emretti. Eğer bulunduğu yerdeki emlâk ve akarı dolayısıyla oradan ayrılmak istemeyen olursa emlâkinin devlet tarafından satın alınarak kıymeti üzerinden ödeme yapılmasını istedi.

Sultan Sinop'un fethini, dini ve ticari teşkilâtlanmasını imar ve emniyet işlerini organize ettikten sonra ordusu ile Sivas'a geldi ve bu zaferde hizmeti görülen beylerine değerli hediyeler ve hil'atler verdi[108]. Bu zafer münasebeti ile es-Sultanu'l-Galib ünvanını alan İzzeddin Keykâvus halife ve müslüman hükümdarlara fetihnâmeler gönderdi. Sinop'un sahip olduğu siyasî ve ticarî önem sebebiyle Sultan yoğun bir imar faaliyeti başlattı. Kale ve surlar tamir edildiği gibi medrese ve cami inşaatına da başlandı. Sinop'un fethine iştirak eden emîrlerin deruhte ettiği bu inşaat sekiz ay gibi kısa bir sürede tamamlandı (612/1215)[109].

Sultan Sinop'un fethinden sonra Ermenilere karşı sefer hazırlıklarına

(107) İbn Bîbî, *a.ge.*, 153.

(108) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 154.

109. İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 160; Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler'e Ait Tarihî Eserler", *Tarih ve Arkeologya Dergisi*, V, s.120-131; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 305-307.

başladı ve 1215 yılında sefere çıktı. Karaman, Ereğli 1216 yılında Ermenilerden geri alındı. Hanedan mensupları arasındaki taht kavgaları sırasında Antalya'daki hristiyanlar geceleyin düzenledikleri bir baskınla Türkleri gafil avlamışlar, kadın, erkek, çocuk, ihtiyar demeden kılıçtan geçirmişlerdi. Bunu öğrenen İzzeddin Keykavus emirlerine haber gönderip derhal Konya'da toplanmalarını istedi ve süratle Antalya üzerine yürüdü. Bunun üzerine Hristiyanlar Kıbrıs'taki Franklardan yardım aldılar. Sultan mancınıklar ve muhasara makinelerini hazırlattıktan sonra şehri karadan ve denizden kuşattı. Sonunda merdivenler kurularak zırhlı piyadeler surlara çıkarıldı. Frank askerleri bertaraf edilerek kapılar açıldı ve Türk ordusu şehre yeniden hakim oldu (30 Ramazan 612/22 Ocak 1216). Şehrin idaresi o yöreyi iyi bilen Mübarizeddin Ertokuş'a verildi. Sultan İzzeddin Keykâvus bir süre imar ve yönetimle ilgili işlerin tanzimiyle ilgilendikten sonra Konya'ya döndü. Bu zafer fetihnâmelerle komşu hükümdarlara bildirildi[110].

Sultan aynı yıl Ermenilere karşı ikinci bir sefere çıktı. Haleb hükümdarı Melik Zahir'e de haber gönderip yardım istedi. Fakat Mısır Eyyubi hükümdarı Melik Adil, İzzeddin Keykâvus'un Haleb'i ele geçirmesinden endişe ederek Melik Zahir'i ikaz etti. Melik Zahir Ekim 1216 tarihinde öldü ve yerine geçen küçük yaştaki oğlu Melik Aziz kumandanlar üzerinde otorite kuramadığından bu yardım tam anlamıyla gerçekleştirilemedi[111]. Sultan Maraş emîri Nusretüddin ile birlikte Ermeni hakimiyetindeki topraklara girdi ve bazı kaleleri ele geçirdi. Keban yakınlarında vuku bulan savaşı kaybeden Ermeni kralı barış istedi ve 1218 yılında iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Buna göre Ermeniler tekrar Selçuklular'a tabi olacak, bazı sınır kale-

(110) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 141-146; Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, s. 37; Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 104, Paul Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1944, s. 1; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord*, Paris 1940, s. 627; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307-310; Aynı müellif, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 101-108. Surlar üzerindeki bir kitabede Antalya'nın fethiyle ilgili olarak Gıyaseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan tarafından kâfirlerin elinden alınmış ve fethedilmiştir. Onun ölümünden sonra şehir halkı isyan edip burada tekrar şirk zahir olmuştur. Bu sebeple Allah tarafından müyyed, kara ve iki denizin sultanı Keykavus b. Keyhüsrev sayısız askerlerini topladı. Ramazan başında 612 yılında (1215-16) şehir karadan ve denizden kuşatıldı. Surların her tarafına mancınıklar kurulup savaşa girildi. Muhasara bir ay gece-gündüz devam etti. Hak yolunda yapılan bir cihad sonunda Allah'ın yardımıyla bu cihad nasib oldu" (Ahmed Tevhid, "Antalya Surları Kitabeleri", *TTEM*, IX (LXXXVI), s. 166-169.

111. İbn Bîbî, *a.ge.*, s. 161-163; Mükrimin Halil, "Maraş Emirleri", *TTEM*, VI (XXXIII), s. 348-350; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 312-314.

leri Selçuklulara geri verilecek, Ermeni kralı ihtiyaç halinde sultanın emrine asker gönderecek ve yılda 20 bin altın haraç ödeyecekti. Sultan da Ermeni kralı Leon'a Sis kralı ünvanını verecekti. Bu anlaşmayla Ermeniler itaate alınmış, böylece Anadolu-Suriye ticaret yolunda emniyet sağlanmıştır[112].

Bu zaferden sonra bir müddet dinlenen Sultan İzzeddin Keykâvus Erzincan Mengücüklü beyi Fahreddin Behram Şah'ın kızı Selçuk Hatun ile evlendi. Daha sonra Halep'teki bazı devlet adamlarının daveti ile Haleb'i ele geçirmek üzere yola çıktı. Selçuklu kuvvetleri 1218 Haziran'ında Tell-Başir'e kadar geldiler. Bu şehrin Maraş emîrine teslim edilmesi, Eyyûbî meliki Efdal'ı endişeye düşürdü ve bazı tahrikler sonucu sultanı yalnız bırakarak ordudan ayrıldı. Eyyubî hükümdarlarından Melik Eşref ve Artuklu hanedanından Artuk Arslan sultanın Haleb'i almasından korkarak süratle harekete geçtiler ve Selçukluların öncü birliklerine saldırarak ağır kayıplar verdirdiler. Bu olaylar üzerine Sultan bir ihanete uğradığını düşünerek Ağustos 1218'de geri döndü. Sultan çok üzüldüğü bu seferin intikamını almak için Artuklulardan Nâsıruddin Mahmûd ve Erbil hakimi Muzafferüddin Kökbörü ile ittifak yaptı. Hazırlıklarını tamamlayıp Malatya'ya gittiği sırada hastalandı. Fırat'ın suyunun iyi geleceği düşünülerek Viranşehir'e götürüldü, fakat kurtulamayıp 7 Ocak 1220'de öldü[113]. Cenazesi Sivas'ta yaptırmış olduğu Dârü'ş-Şifa'da toprağa verildi. 35-40 yaşlarında ölen Sultan İzzeddin sağlam bir iradeye sahip zeki bir devlet adamı idi. Kanunları adaletle tatbik eder, hiç kimsenin hakkına tecavüz etmezdi. Onun devrinde adalet, emniyet, bolluk ve refah vardı. Takip ettiği politika ile Türkiye'yi dünyaya ve denizlere açan sahil ve limanlara kavuşturmuştu. Yaptığı anlaşmalarla ticaretin gelişmesini sağlamış, Haçlıların İstanbul'u işgaliyle ortaya çıkan durumdan çok iyi istifade etmiş, gerçekleştirdiği fetihlerle devletin nüfuz ve kudretini komşuları üzerinde hissettirmiştir. Komnenoslar'ı, Ermenileri, Eyyubîler ve Artuklular'ı kendine tabi kılmıştır. Diğer Selçuklu hükümdarları gibi o da iyi bir eğitim görmüş, engin ve yüksek bir kültüre sahip olmuş, Farsça şiirler yazmıştır. Âlim ve şairleri himaye etmiş, onlara daima

---

(112) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye, i s. 169-171; Osman Turan*, a.g.e., s. 316.

(113) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 616-17, yılı olayları; İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 182-199; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, III, 126-131; Ebu Şâme, *Teracimü ricali'l-karneyn es-Sâdis ve's-sâbi' (Zeylü kitabi'r-ravzateyn)*, Kahire 1947, s. 113; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Miratü'z-Zaman*, Haydarabad, III, 598; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 318-319.

saygı göstermiştir. Sivas'taki Dârü'ş-Şifâ ve Dârü'ş-Sıhha adlı hastahane ve Tıp Fakültesi onun tarfından yaptırılmıştır (1217)[114].

k) I. ALÂEDDİN KEYKUBAD (1220-1237)

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu olan I. Alâeddin Keykubad babasının İstanbul'dan dönüp tahta çıkması üzerine Tokat'a melik tayin edildi ve babasının ölümüne kadar orada kaldı. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine devlet adamları İzzeddin Keykavus'u sultan ilân edince Alâeddin Keykubad kardeşine karşı taht kavgasına girişti. Amcası Tuğrul Şah ve Ermeni kralı Leon'dan yardım istedi. Fakat ağabeyi karşısında başarılı olamadı. İzzeddin Keykâvus 1212 yılında Ankara'yı ele geçirince onu esir aldı ve Malatya yakınlarındaki Minşar kalesinde hapsetti. Sultan onu öldürmek istiyordu, ancak hocası Şeyh Mecdeddin İshak buna engel oldu. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine toplanan devlet adamları ve kumandanlar onun ölümünü bir süre gizledikten sonra, hapse atılmasında rol oynadıkları Alâeddin Keykubad'ı tahta çıkarmaktan çekiniyorlardı. Fakat özellikle Seyfeddin Ayaba, Mübarizüddin Çavlı ve Şerefeddin Muhammed gibi devlet adamları Alâeddin'in sahip olduğu yüksek nitelikleri ve yetenekleri dolayısıyla tahta çıkarılmasında ısrar ettikleri için Alaeddin Keykubad'ın Anadolu Selçuklu sultanı ilân edilmesi kararlaştırıldı[115]. Seyfeddin Ay-aba daha önce Alâeddin Keykubad'ı hapishaneye kendisi götürdüğü için müjde haberini de kendisi vermek istedi ve Sultan İzzeddin Keykâvus'un yüzüğünü alıp Malatya'ya gitti. Alâeddin Keykubad onu daha önceki faaliyetlerinden dolayı affetti ve doğruca Sivas'a geldi. Taziyeleri kabul etti ve emîrlere hil'atler verdi. Bu törenlerden sonra başkent Konya'ya hareket etti. Konya'da çok görkemli törenler yapıldı. Konya büyükleri ve zenginleri sultana hediyeler yağdırdılar. Sultan Alâeddin de beylerine fermanlar gönderip payitahta gelmelerini emretti. Büyük emîrlerden olup Kastamonu yöresinde faaliyette bulunan Hüsameddin Çoban ve Seyfeddin Kızıl, altın, gümüş ve köle vb. hediyelerle, diğer emîr ve beyler de koyun, at, deve ve kölelerle

(114) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 114, 122-128, 199, 202; Yazıcıoğlu, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (nşr. Houtsma), Leide 1902, s. 183; İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, s. 102; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 310-32; Aynı müellif, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971; Süheyl Ünver, Selçuklu Tababeti, İstanbul 1940, s. 55-60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 354.

115. Bazı rivayetlere göre İzzeddin Keykâvus öldüğü zaman ya hiç oğlu yoktu, yahut da çok küçüktü. İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 233.

gelip itaat arzettiler ve sultanın ihsan ve ikramlarına nail olup menşurları yenileyerek yurtlarına döndüler[116]. Abbasi halifesi Nâsır Lidinillah şeyh Şihabeddin Sühreverdî'yi hil'at, menşur ve diğer hükümdarlık alâmetleriyle Konya'ya gönderdi. Elçi Aksaray'a gelince Sultana haber verildi. Sultan onu karşılamak üzere emîrlerini görevlendirdi. Konya'daki kadı, âlim, mutasavvıf ve ileri gelen kişiler de Şeyh Şihabeddin'i karşılamaya gittiler. Daha sonra bizzat Sultan da hassa askerleriyle onu karşılayıp elini öptü. Şehre birlikte girdiler. Ertesi gün sultana hil'at, giydirildi ve saltanat tevcihiyle ilgili diğer âdetler icra edildi. Sultan halifenin gönderdiği murassa eyerli bir ata binip çetr, sancak ve mehter takımıyla bir gezinti aptı. Daha sonra elçiyi kıymetli hediyelerle Bağdad'a yolcu etti. Halife Nasır Lidinillah elçisine gösterilen bu saygı ve itibardan dolayı çok memnun oldu[117].

Moğol istilâsının en tehlikeli bir döneminde tahta çıkan Alâeddin Keykubad onlara karşı gerekli tedbirleri aldı. Konya, Kayseri, Sivas ve diğer bazı şehirlerin kale ve surlarını tamir ettirdi. Kardeşi devrinde Eyyubîlerle bozulan münasebetleri de yeniden müsbet yönde kanalize etti. Eyyûbî hükümdarı Melik Adil'in kızıyla evlenerek bu dostluğu daha da pekiştirdi[118].

Sultan Alâeddin Keykubad 1221 yılında Kalonoros (Rumlar tarafından kale bu adla anılıyordu) kalesini fethetti ve şehrin yeniden inşa edilmesini istedi. Kalonoros bu tarihten itibaren sultanın adına nisbetle Alâiye şeklinde anılmaya başlandı ve Selçuklu sultanlarının kışlık merkezi haline geldi. Cami, medrese, hamam ve konaklar yapıldı. Sultan Alâiye ve Sinop'ta inşa ettirdiği tersanelerle güçlü bir Selçuklu donanması için önemli bir adım atmış oluyordu[119]. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve iki oğlu I. İzzeddin Keykâvus ile I. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışında önemli rol oynayan emîrler devlet yönetiminde başlıca söz sahibi haline gelmişlerdi. Bunların başında Seyfeddin Ay-aba, Zeyneddin Başara, Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca geliyordu. Sultan Alâeddin daha önce ağabeyi İzzeddin Keykâvus'u desteklemiş oldukları için bu emîrlere tam anlamıyla güven duymuyordu. Emîrler de sultana karşı memnuniyetsizliklerini dile getiriyorlardı. Sultanın Sivas surlarının tamirini emretmesiyle bu memnuniyetsizlik daha da netleşti. Emîrler Seyfeddin Ay-aba'nın evinde bir komplo düzenleyip Celaleddin Keyferidun'u ağabeyi Alâeddin Keykubad'ın yerine tahta çı-

(116) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 200-220; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 329.

(117) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 229-235; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 330.

(118) Osman Turan, "Keykubâd I.", *İA*, VI, 650-653.

karmayı kararlaştırdılar. Sultan bunu haber alıp Antalya'dan Kayseri'ye hareket etti ve 24 kişi oldukları söylenen emîrlerin bazılarını idam ettirdi, bazılarını da hapse attırarak mallarını müsadere etti[120].

Sultan kendisine karşı bir komplo teşebbüsünde bulunan Seyfeddin Ay-aba ve arkadaşlarını muhtelif cezalara çarptırdıktan ve ülke dahilinde huzuru sağladıktan sonra fetihlere başladı. Önce Ermeni krallığı üzerine bir sefer tertip etti ve pek çok Ermeni kalesini ele geçirdi (1225). Selçuklu kuvvetleri daha sonra Haçlıların elindeki bazı yerleri fethetmek üzere taarruza geçti. Mübarizeddin Çavlı idaresindeki ordu bütün İçel bölgesini ve Silifke'yi ele geçirdi. Bu sefer sırasında yaklaşık 30 kalenin Selçuklular tarafından zaptedildiği rivayet edilmektedir[121]. Bu zafer ve fetihlerden sonra Ermeni krallığıyla bir anlaşma yapıldı. Buna göre kral Selçuklulara ihtiyaç halinde 1000 süvari ve 500 çarkçıdan oluşan yardımcı birlik gönderecek, daha önce İzzeddin Keykâvus zamanında ödenmekte olan vergi iki katına çıkarılacak ve Anadolu Selçuklularını metbu tanıyacaktı. Sultan daha sonra doğuda meydana gelen olaylar nedeniyle dikkatini bu tarafa çekti. Artuklu hükümdarının Anadolu Selçuklu sultanı adına okuttuğu hutbeyi Eyyûbî hükümdarı Melik Kâmil adına çevirmesi sebebi ile Artuklular üzerine yürüdü. Onlara ait Adıyaman, Kâhta, Çemişkezek ve Malatya'daki bazı kaleleri ele geçirdi (1226).

Artuklu hükümdarı Melik Mesud zor durumda kaldı ve kıymetli hediyeler gönderip barış teklif etti. Sultan yaklaşan Moğol tehlikesi ve Harezmşahların sınırlarına dayanması sebebiyle bu teklifi kabul ederek Eyyubîlerle de dostluğunu pekiştirdi.

Erzincan'daki Mengücük beyi Davud Şah Alâeddin Keykubad'a karşı dostane olmayan bazı hareketlerde bulunup bağımsızlığını ilân etmek hevesine kapılınca sultan 1228 yılında sevk ettiği ordu ile Erzincan'ı kuşatıp teslim aldı. Sultan Erzincan'dan Sivas'a dönünce oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Mengücük iline melik tayin etti. Antalya valisi Ertokuş'u da onun atabegi olarak görevlendirdi. Ayrıca Eyyubî melikesinden doğan küçük yaştaki oğlu Kılıç Arslan'ı da veliahd ilan etti[122]. Böylece Mengücük beyliğinin Er-

(119) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 235-252; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 516; Halil Edhem, "Anadolu'da İslâmî Kitabeler", TOEM, II, 154-157; İsmail Hakkı Konyalı, *Alanya (Alaiyye)*, İstanbul 1946, s. 165-167, 179-180, 188, 191, 198; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 336-338.

(120) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 264-274.

(121) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 334-344; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 343-345.

(122) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 359; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 356-357.

zincan kolu sona eriyordu[123].

Sultan Alâeddin Keykubad 1230 yılı Ağustos ayında Erzincan yakınlarındaki Yassıçimen'de Harezmşah Celâleddin'i büyük bir bozguna uğrattı. Sultan daha sonra Doğu Anadolu ve Suriye'de Eyyubîlere ait birçok şehri ele geçirince Melik Kâmil karşı taarruza geçti ve 4 ay zarfında bu şehirleri geri aldı (1236). Eyyubîler'in ele geçirdikleri şehirlerde Selçuklu beylerine yaptığı zulümleri öğrenen Alâeddin Keykubad Âmid (Diyarbekir) üzerine bir ordu sevk etti. Ancak şehrin surlarının sağlamlığı yüzünden başarı elde edemedi. 1237 yılında daha büyük bir ordu ile yeniden sefere çıkmak düşüncesi ile askerlerini terhis eden Sultan Alâeddin 1 Haziran 1237'de Kayseri'de öldü. Cenazesi Konya'da Kümbedsarayda toprağa verildi. Ölümünden önce büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i tekrar Erzincan meliki, Şemseddin Altunaba'yı da ona atabeg tayin etti. En küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliahd ilan edip ve bütün kumandan ve devlet adamlarını ona biat ettirdi[124].

Sultan Alâeddin Keykubad Türkiye'yi ilim, kültür, san'at bakımından olduğu kadar iktisadî ve ticarî hayat itibariyle de gelişmiş ve müreffeh bir ülke haline getirmişti. Onun döneminde Anadolu Selçuklu devleti kudret ve nüfuzunun zirvesine ulaşmış, Alâeddin Keykubad'ın heybet ve ihtişamından çekinen Moğollar ve diğer unsurlar onun ölümüyle saldırgan bir tavır içine girmişlerdi. Ebü'l-Ferec (İbnü'l-İbrî) Alâeddin Keykubad'ın emsalsiz bir hükümdar olduğunu, mükemmel bir kafaya ve yüksek bir siyaset anlayışına sahip bulunduğunu, bütün hükümdarların ona boyun eğdiğini ve bu sebeple kendisine Sultanü'l-âlem (Dünya hükümdarı)denildiğini kaydeder[125].

İbn Bîbî de müslüman ve hristiyan hükümdarların ondan hükümdarlık menşûru alıp adına para bastırdıklarını ve hutbe okuttuklarını belirtir[126].

İyi bir eğitim gören ve yüksek bir kültüre sahip olan I. Alâeddin Keykubad âlim, şair, edip ve din bilginlerini daima himaye etmişti. Moğol istilâsı önünden kaçan Türkistanlı ve İranlı bilginleri ülkesine almakla Türkiye'nin kültür seviyesini yükseltmiştir. Horasan'dan yola çıkıp birçok yeri dolaşan Mevlâna Celâleddin'in ailesini de Konya'ya davet ederek Türk-

(123) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 354-358; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 96; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 354-355.

(124) İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alaiyye*, s. 458-459; İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-düvel*, s. 437; Aynı müellif, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 536; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 389.

(125) İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-düvel*, s. 437.

(126) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 224, 229, 417, 458.

İslâm kültürüne önemli bir hizmette bulunmuştur. Sultan âlim ve şeyhleri ziyaret eder ve onların hayırlı dualarını alırdı. Arapça, Farsça ve Rumca da bilen Sultan tarih kitaplarıyla siyasetnâmeleri okumaktan hoşlanırdı. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün siyasetnâmesi, İmam-ı Gazâlî'nin Kimyây-ı Saadet ve Ziyâriler'den Keykâvus b. İskender'in Kabusnâme'si Sultanın okuduğu kitaplar arasında zikredilmektedir(127).

Sultanın kudret ve otoritesi sebebiyle ülkenin her tarafında huzur ve emniyet hakimdi. Alâeddin Keykubad hazinenin gelir ve giderleri ile ilgili hesaplar konusunda çok dikkatli davranırdı. Zalimleri cezalandırmakta ve mazlumların haklarını almakta çok titizdi(128).

Şiir ve edebiyatla yakından ilgilenen Sultan kendisi de Farsça şiirler yazmıştı. Onun şair ve edipleri himaye ettiğini duyan Türkistanlı şair Kaniî Türkiye'ye gelmiş ve rivayete göre 30 ciltlik bir Selçuklu Şeh-nâmesini kaleme almıştır(129).

Sultan Alâeddin Keykubad bu kültürel faaliyetler yanında ticarî ve iktisadî hayatın gelişmesi için de yoğun bir faaliyet başlatmıştır. Uluslararası ticaret onun döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. 1220'de Venediklilerle yaptığı anlaşmayla Türk tüccarlarının da onların ülkesinde ticaret yapma imkânını sağlamıştır(130).

Yollarda emniyet sağlanmakla beraber muhtemel soygunlara karşı tüccarların malları devlet tarafından sigorta ettirilmişti. Zararları derhal devlet tarafından ödenirdi(131). Sultan ticaret kervanlarının istirahati için kervansaraylar yaptırmıştı. Buralarda yolculara zengin-fakir, hristiyan-müslüman ayrımı yapılmadan yemek verilirdi(132).

Sultan büyük şehirleri surlarla çevirdiği gibi yaptırdığı cami, medrese, saray, hastahane, tersane, köprü ve kervansaraylarla Türkiye'yi imar etmişti.

(127) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 228.
(128) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 222-228.
(129) Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları", *Belleten*, XXVII, s. 293-294; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 394-395.
(130) Venediklilerle yapılan anlaşma metninin tercümesi için bk. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 143-146.
(131) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 126-129.
(132) Osma Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, XXXIX, s. 471-492.

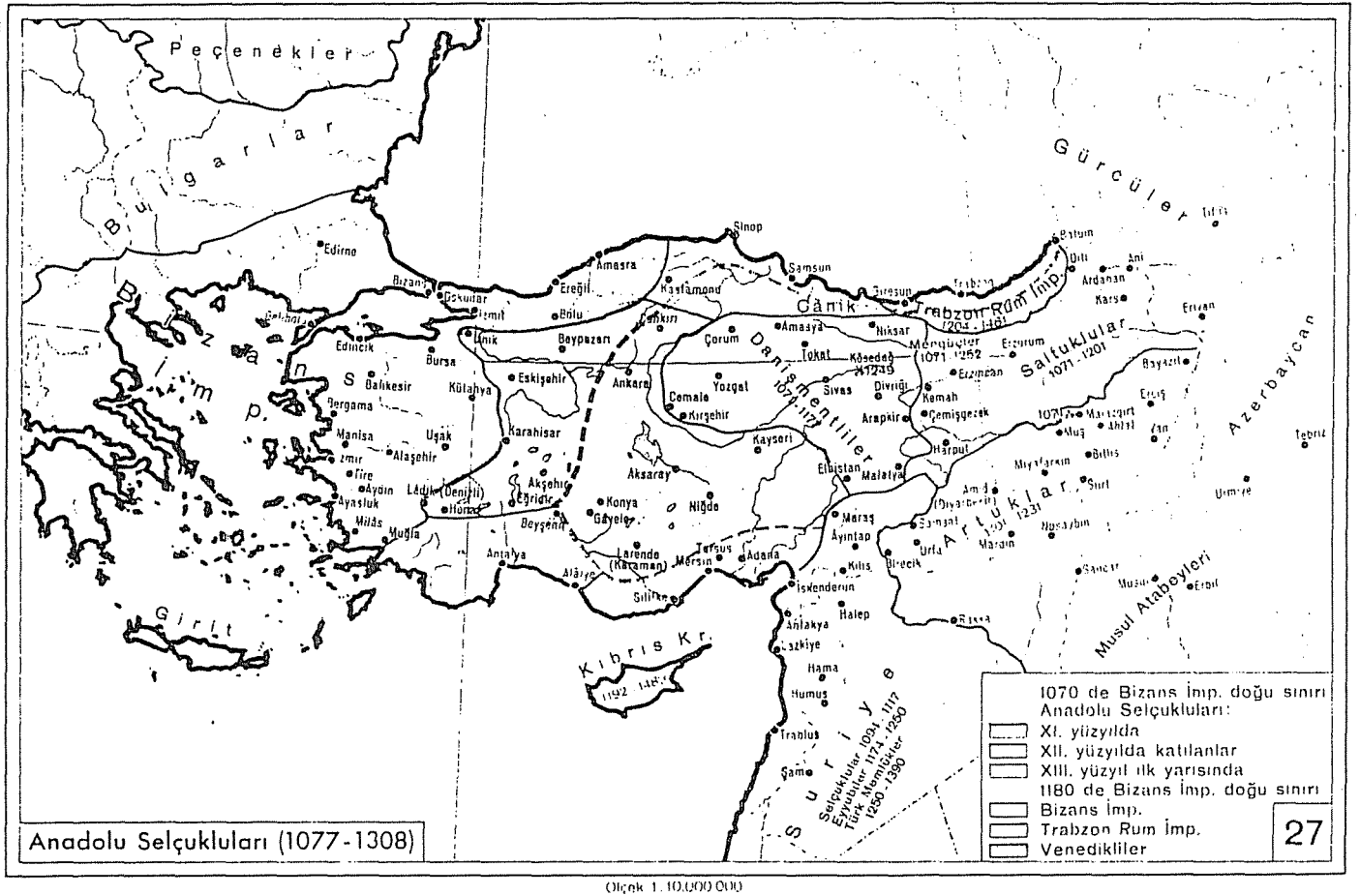

Ölçek 1:10.000.000

I) II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV (1237-1246)

I. Alâeddin Keykubad'ın büyük oğlu olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mah-peri Hatun[133] Alaiye (Kalonoros) hakimi Kirfard'ın kızıdır. I. Alâeddin Keykubad onunla evlenirken dinine karışmayacağına söz vermişti[134]. Bununla beraber müslüman Selçuklu sarayında yaşayan bu hristiyan hatun daha sonra kendi isteği ile İslâmiyeti seçmiş, dindarlığı ve hayırseverliği ile ün yapmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev yaklaşık 6 yaşlarında iken atabeg Mübarizeddin Ertokuş'un himayesinde Erzincan melikliğine tayin edilmiştir. Mübarizeddin Ertokuş'un ölümü üzerine Sultan Alaeddin Keykubad Şemseddin Altun-aba'yı oğluna atabeg tayin etti. Sultan Alâeddin 1237 yılında ölünce yerine sağlığında veliahd olarak seçtiği oğlu Kılıç Arslan'ın hükümdar olması beklenirken başta Sa'deddin Köpek olmak üzere bazı kumandanların baskısı ile II. Gıyaseddin Selçuklu tahtına çıkarıldı (1237). Sultan önce matem elbiseleriyle tahta çıkıp taziyeleri kabul etti. Daha sonra sarayda şerefine cülus şenlikleri düzenlendi, hapishanedekilere genel af ilan edildi ve saltanatı bir fermanla ülkenin her tarafına duyuruldu[135].

Gıyaseddin rahat bir şekilde tahta çıkmakla beraber küçük kardeşi Kılıç Arslan'ı destekleyen Harezmli beyler ile diğerleri arasındaki çekişme bazı huzursuzluklara yol açtı. Harezmli beylerin başında olduğu bilinen Kayır Han ani bir baskınla yakalanıp hapsedildi. Bunun üzerine Harizmli diğer beyler kendilerini güven içinde hissetmeyerek Malatya istikametinde yola çıktılar. Kemaleddin Kâmyâr bunları geri çevirmek istediyse de başarılı olamadı.

Bu arada Sa'deddin Köpek işlerini daha rahat bir şekilde yürütebilmek için bazı emîrleri öldürttü. II. Gıyaseddin ile üvey annesi olan Eyyubi melikesini ve ondan doğan iki kardeşini Uluborlu'da bir süre hapsetti. Sultan'ın zayıf kişiliğinden yararlanan ve çıkar peşinde koşan Sa'deddin Köpek rakiplerini ortadan kaldırmaya devam ediyordu. 1238 Temmuz'unda Sumeysat (Samsat)'a karşı kazandığı bir zaferden sonra sultanın aczinden, eğlence ve içkiye düşkünlüğünden yararlanarak adeta devleti ele geçirme sevdasına

(133) Mahperi Hatun adına Kayseri'de 635'te (1238) yaptırılmış cami, medrese ve türbesinden oluşan kıymetli bir külliye mevcuttur. Kitabede kendisinden "Melike safvetü'd-dünya ve'd-dîn" unvan ve lâkaplarıyla bahsedilmekte zühd ve takva sahibi dindar bir kadın olduğu belirtilmektedir. (Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, s. 62-70.

(134) Osman Turan, *Selçuklular ZamanındaTürkiye*, s. 403.

(135) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 464-467.

kapıldı. Halkın Selçuklu soyundan gelmeyen birini hükümdar olarak tanımayacağını gayet iyi bilen Sa'deddin Köpek bu amaçla kendisinin I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gayri meşru çocuğu olduğunu yaymaya başladı. Fakat taraftar bulmadı ve Beyşehir gölü yakınındaki Kubâd-âbâd sarayında sultanın huzurunda öldürüldü(1239). Sadeddin Köpek'in işlediği cinayetlere yer veren İbn Bîbî onun meziyetlerini anlatmayı da ihmal etmez ve onun halka iyi davrandığını, mazlumlara yardım edip zalimleri şiddetle cezalandırdığını, herkese adaletle muamele ettiğini, zengin-fakir, yabancı-yakın arasında fark gözetmediğini söyler. Toplum içinde çok sert ve haşin olduğu için herkes ondan korkardı. Çok cömert ve hoş sohbet idi. Özellikle ikta sahiplerinin çiftçilerden haksız vergi almalarını önlediği için onlar tarafından çok sevilirdi. Bütün bu meziyetlerine rağmen Harizmliler'e karşı takip ettiği politika ile değerli insanları öldürterek devleti sarsıntıya uğratmıştır. Bu bakımdan da Selçuklu tarihinde kötü bir şöhret ve uğursuz bir sima olarak tanınmıştır. Konya-Aksaray arasında 634'te (1237) yaptırdığı bir kervansarayın (Zazadin Hanı) kitabesinde de kendisinden "Köpek" lâkabıyla bahsedilmesi bu kelimenin bir hakaret maksadı taşımadığını göstermektedir(136).

Sa'deddin Köpek'in öldürülmesinden sonra Mühezzebüddin Ali, Şemseddin İsfahanî ve Celaleddin Karatay gibi değerli devlet adamları samimi olarak devlete hizmet etmeye başladılar. Sultanın liyakatsizliğine ve beyler arasındaki çekişmelere rağmen Eyyubiler, Artuklular, Küçük Ermeni krallıkları ve Trabzon Komnenleri Selçuklulara tabi olmaya ve gerektiğinde asker göndermeye devam ettiler.

1) Babaîler İsyanı

Babaîler isyanı, II. Gıyaseddin devrinin en önemli olaylarından birini teşkil eder. Şeyh Ebu'l-Beka Baba İlyâs-ı Horasanî Moğol istilâsı sırasında Harezmşahlar'ın hakimiyetindeki topraklardan Anadolu'ya gelmiş bir Türkmen şeyhi idi. Torunu Elvan Çelebi **Menâkıbü'l-Kudsiyye** adlı eserinde onun Anadolu'ya geldikten sonra Amasya yakınlarındaki İlyas köyüne (Çat köyü) yerleştiğini ve burada etrafına çok sayıda mürid topladığını kaydeder. Baba Resul diye de tanınan Baba İlyas 637'de (1240) Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı iktidarı ele geçirmek amacıyla bir isyan hareketi başlattı. İsyanın sevk ve idaresini de halifesi Baba İshak'a bı-

(136) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 468-482; Ebu'l-Ferec, (İbnü'l-İbrî), *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 437, 438; İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya, 1964, s. 952; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 407-413.

raktı. İlk zamanlarında büyük bir başarı elde eden Babaîler daha sonra Amasya'da bozguna uğratıldılar. Mübarizüddin Armağan Şah emrindeki Selçuklu ordusu tarafından Amasya Kalesi'nde muhasara edilen Baba İlyas yakalanıp idam edildi. Baba İshak Adıyaman yakınlarındaki Kefersüd bölgesindeki Türkmenleri silahlandırdıktan sonra Adıyaman, Kâhta ve Gerger'i ele geçirdi. Şeyhi Baba İlyas'ın öldürülmesine mani olamayıp intikam duygularıyla Konya üzerine yürüdü. Baba İshak müridleriyle beraber Kırşehir'in kuzeydoğusundaki Malya ovasına geldiği sırada Emîr Necmeddin kumandasındaki Selçuklu ordusuyla karşılaştı. Çok çetin geçen savaşta Selçuklu ordusu ücretli ve zırhlı Frank askerleri sayesinde Babaîleri bozguna uğrattı. Çocuk ve kadınlar hariç hepsi kılıçtan geçirildiler (637/1240)[137].

Babaî isyanının sebepleri üzerinde duran bazı araştırmacılar olayların iktisadî, sosyal ve psikolojik faktörlerden kaynaklandığını, halkın ekonomik açıdan çok kötü şartlar içinde yaşadığını, toprak rejiminin XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bozulmaya başladığını ve sonunda toprak ağalarının köylüleri ırgat olarak çalıştırdıklarını, ikta arazilerin vakıf araziye dönüştürülmesi sebebiyle de Türkmenlerin yaşadığı toprakların azaldığını ve bu yüzden sıkıntılara maruz kaldıklarını, böylesine hayatî bir tehlike karşısında Türkmenlerin hayvanlarını otlatacak mera dahi bulamadıklarını ve büyük bir krizle karşı karşıya kaldıklarını ifade ederler.

Bunun yanında yerleşik bir hayat süren Türklerin köylerde yaşamakta olan Türkmenleri aşağıladıklarını hatta onları kendilerine bir hasım gördüklerini, Türkmenlerin de onları tembellikle suçlayarak onlara kin besledikleri, ayrıca devletin idari kadrolarındaki İranlı unsurun da Türkmenleri tahkir ettikleri ve sonunda Türkmenlerin bu aşağılamaya dayanamayarak onlarla aşağı yukarı aynı görüşü benimseyen merkezi hükümete karşı isyan başlattıklarını 1237'de Selçuklu tahtına geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in av partileri ve içki meclislerinde vakit geçirerek devleti ihtiraslı fakat liyakatsiz kişilerin eline bırakmasını ve bunların sıkıntı içinde yaşayan halktan ağır vergiler almalarının da bu isyanın çıkışında etkili olduğunu ileri sürerler[138].

(137) İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alaiyye, Abu'l-Farac Tarihi*, II, 539-541; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, 263-273; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 420-427; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 143-144, 220, 243-244, 254-255, 275; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980; Aynı müellif, "Baba İshak", *DİA*, IV, 369; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 29, 101, 134.

(138) Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 59-79.

Babaî ayaklanması Selçuklu devletini iyice sarsmıştı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Moğollar Mugan ve Arran'da karargâh kurarak Doğu Anadolu'ya birkaç kez yağma akınlarında bulundular. Babaî ayaklanmasından birkaç ay önce Ani ve Kars'ı işgal eden Moğolların Erzurum'u da kuşatma niyetinde oldukları gözden kaçmıyordu. Bu sebeple Selçuklular Erzurum'a önemli kuvvetler yığdılar. Ancak Moğollar 1242 kışında Erzurum'u kuşattılar ve şehir halkının kahramanca savunmasına rağmen içeri girmeyi başardılar ve binlerce kişiyi öldürdüler. Şehrin subaşısı, Sinaneddin Yakut da öldürülenler arasındaydı. Moğollar bu katliam ve yağmalardan sonra şehri yaktılar ve surları yıktılar. Ele geçirdikleri esir ve ganimetlerle Mugan'a döndüler(139).

Erzurum'un işgali Moğol tehlikesine karşı Selçukluların daha aktif olarak harekete geçmesini gerektirdi. Çeşitli müslüman devletlerin asker göndererek desteklediği Selçuklu ordusu 1243 yılı Temmuz başlarında Sivas'a 80 km. uzaklıktaki Kösedağ'da meydana gelen savaşı kaybederek perişan bir şekilde dağıldılar. Sultan II. Gıyaseddin korkusundan geceleyin Tokat yoluyla Konya'ya kaçtı. Baycu Noyan Kösedağ'da bozguna uğrayan Selçuklu ordusunu izlemek amacıyla yola çıktı, Selçuklu ordusuna rastlamayınca da Sivas'a doğru ilerledi. Sivas kadısı Necmeddin zamanın büyük bilginlerinden biriydi. Moğol istilâsı sırasında Harizm'de bulunmuştu. Kadı şehrin ileri gelenleriyle Baycu'yu karşıladı, birçok mal ve hediye sunarak halkın canına dokunulmamasını istedi. Baycu bunun üzerine askerlerine üç gün boyunca şehri yağmalama izni verdi. Selçukluların bir askeri üssü olan Sivas'ta bulunan bütün savaş araç ve gereçleri yakıldı ve tahrib edildi. Kösedağ felâketi Anadolu Türklerinin hafızasında uzun yıllar acı hatıralarla yaşadı. Bozgundan sonra vezir Mühezzebüddin Ali değerli hediyelerle birlikte Baycu'nun yanına gitti ve barış yaptı(140). Kösedağ buhranından yararlanan Ermenilerin Türk topraklarına saldırmaları üzerine yeni vezir Şemseddin İsfahanî büyük bir orduyla Ermeni topraklarına girdi. Tarsus'u kuşattı. Şehir tam düşmek üzereyken Sultan II. Gıyaseddin'in ölüm haberi geldi (1246). Vezir bu haber yayılmadan Ermeni kralıyla bir anlaşma yaparak Konya'ya geri döndü. Yaklaşık 25 yaşlarında ölen II. Gıyaseddin içki ve eğlence düşkünü bir hükümdardı. Av hayvanlarıyla uğraşmaktan ve onları in-

(139) İbn Bîbî, s. 514-517; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 427-431.

(140) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 520,527; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-akbâr*, s. 44-45; Ebu'l-Farac İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 440; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 431-437.

sanlar üzerine saldırtmaktan büyük zevk duyardı. Yeteneksiz bir hükümdar olmakla beraber I. Alâeddin Keykubad'ın attığı sağlam temeller nedeniyle ekonomik ve toplumsal ilerleme 1277'ye Muineddin Süleyman Pervâne'nin idamına kadar hızını yitirmedi. Dini ve ilmi birçok müesseseler kuruldu, camiler, medreseler, hastahane ve kervansaraylar yapıldı.

Gıyaseddin Keyhüsrev aklî ve ahlâkî zaafları yanında korkaklığı ile de devleti adeta sahipsiz bırakmıştı. Babaî isyanında Konya'da kalmaya cesaret edememiş Kubad-âbâd'a, Moğol istilâsı karşısında da Antalya'ya çekilmiş, Kösedağ'da devleti Mübarizeddin Çavlı'ya bırakıp kaçmıştı. Sadeddin Köpek'in önemli devlet adamlarını öldürtmesi, Sultanın da ciddi beyleri bir kenara itip ayak takımıyla düşüp kalkması devlet işlerinin bozulmasına yetmişti. Şahsiyetsiz devlet adamlarının siyasî ihtiras ve entrikaları sebebiyle Selçuklu Devleti Moğolların elinde bir oyuncak haline gelmişti[141].

m) II. İZZEDDİN KEYKÂVUS (1246-1262)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldüğünde geride çocuk yaşta üç oğlu kalmıştı. Bunlardan 11 yaşındaki İzzeddin Keykâvus'un annesi hristiyan bir ailenin kızı olan Berduliye Hatun idi. 9 yaşındaki Rükneddin Kılıç Arslan'ın annesi bir hristiyan, 7 yaşındaki Alâeddin Keykubad'ın annesi ise Gürcü Hatun idi. Sultan II. Gıyaseddin çok sevdiği Gürcü Hatun'dan doğan Alâeddin Keykubad'ı veliaht tayin etmişti. Fakat vezir Şemseddin Isfahanî, Celaleddin Karatay ve Şemseddin Has Oğuz gibi devlet adamları töreye uygun olarak yaşça büyük olan İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkarmayı kararlaştırdılar. Uluborlu (Borgulu) meliki İzzeddin Keykâvus'u Akşehir'in Altuntaş köyünde sultan ilân ettiler. Daha sonra Konya'ya getirip Anadolu Selçuklu hükümdarı olarak kendisine biat ettiler (1246)[142].

İzzeddin Keykâvus da diğer devlet adamları gibi aynı yıl Moğol tahtına çıkan Güyük Han'ın cülûs merasimine katılmak üzere Karakurum'a davet edildi. Selçuklu devletinin ileri gelenleri Ermeni ve Rum tehlikesi yüzünden sultanın başkentten ayrılmasının mahzurlu olacağını bildirerek özür dilediler ve yerine şehzade Kılıç Arslan'ı gönderdiler.

(141) Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*, s. 447; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, II, s. 149-151, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 455-456.

(142) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye*, s. 473, 548-550, 552, 591; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 34; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*, s. 447; *Baybars Tarihi*, (trc. Şerafettin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 32.

Vezir Şemseddin Isfahanî çok geniş yetkilerle devlet işlerini nizama koydu. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Devlet adamları arasında ihtiras ve rekabet yüzünden büyük bir mücadele başladı. Neticede Şemseddin Isfahanî güçlü rakiplerini ortadan kaldırarak iki yıl boyunca devlet yönetimine tek başına hakim oldu. Kudret ve nüfuzunu arttırmak gayesiyle de sultanın annesi Berduliye Hatun ile evlendi. Ancak bu evlilik umumî efkârda tasvip edilmedi ve hanedana karşı saygısızlık olarak telakki edildi. Devlet erkânı arasında yeni bazı sürtüşme ve mücadelelere sebep oldu. Ancak o şahsî gayretleriyle bütün rakip ve düşmanlarını bertaraf ederek ülkeyi huzur ve sükûna kavuşturdu. Bu huzurlu dönem Ahmed adlı birinin Sultan Alâeddin Keykubâd'ın oğlu olduğunu söyleyerek isyan etmesiyle bozuldu. Şemseddin Isfahanî bu ayaklanmayı bastırmaya çalışırken Güyük Han'ın tahta çıkış merasimine katılmak üzere Karakurum'a giden Rükneddin Kılıç Arslan'ın Moğol Han'ı tarafından sultan ilân edildiği haber alındı. Şemseddin Isfahanî Emir-i ârız Reşideddin'i değerli hediyelerle Moğolistan'a gönderip Güyük Han'ı bu kararından vazgeçirmek istediyse de arzusunu gerçekleştiremedi. Moğol ordusuyla Sivas'a gelen Rükneddin Kılıç Arslan burada Sultan ilân edildi ve Erzincan, Kayseri, Malatya, Harput ve Âmid'de de kendisine biat edildi(1249). Böylece İzzeddin Keykâvus'un ilk saltanat dönemi sona eriyordu. Vezir bu durum karşısında yanına İzzeddin Keykâvus'u alıp Alâiyye'ye çekilerek isyan etmek istedi. Ancak Celâleddin Karatay buna karşı çıkarak her ne kadar böyle bir emir geldiyse de biz yine onu sultan olarak tanırız dedi. Bir müddet sonra Konya'ya gelen Moğol elçileri Şemseddin Isfahanî'nin öldürülmesiyle ilgili emri getirdiler. Bunun üzerine vezir 25 Mart 1249'da öldürülüp bütün serveti müsadere edildi[143].

1) Müşterek Saltanat Dönemi (1249-1254)

Şemseddin Isfahanî'nin öldürülmesinden sonra Seyfeddin Toruntay, Sirâceddin Sarıca ve Hüsameddin Baycar gibi beyler Kılıç Arslan'ı saltanattan vazgeçirmeye davet ettiler. Ancak o saltanatın kendisine ait olduğunu ve 200 Moğol süvarisinin de bunu teyid için Konya'ya geldiğini bildirdi. Bunun üzerine Celâleddin Karatay Kılıç Arslan'ın adamlarından Türkistanlı Cemaleddin Hutenî'yi başkadı tayin ederek siyasî buhranı çözmek için faa-

(143) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 584-587; Aksarayî, *a.g.e.*, s. 37; Osman Turan, "Celaleddin Karatay ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XLV, s. 170 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 461-466.

liyete geçti ve sarayda yaptığı toplantıda "Büyük kardeş dururken ülkenin idaresini küçüğe bırakmak ne din, ne insanlık ve ne de örfle bağdaşır. Böyle bir hareket halk, halife ve diğer milletlerin nezdinde de hüsn ü kabul görmez. Bu sebeple mesele ancak üç kardeşin birlikte tahta çıkmasıyla hutbe ve sikkelerde adlarının doğum tarihine göre yazılmasıyla halledilebilir" dedi. Kılıç Arslan'ın atabegi ve veziri Erzincanlı Bahaeddin, Kadı Cemaleddin Hutenî'yi bu karara uymaya ve Moğol askerlerini geri göndermeye razı etti. Kılıç Arslan da bu teklifi kabul etti ve devlet idaresinde bazı yeni tayinler yapıldı. Seyfeddin Sarıca beylerbeyi, Nizameddin Hurşid Vezir tayin edildi. Vezirlikten azledilen Erzincanlı Bahaeddin Moğol askerlerinin yanına giderek bu gelişmelere cephe aldı ve Celaleddin Karatay'a devlet idaresinin halâ kendi elinde olduğunu ve yeni tayinlere itibar etmemesini istedi.

Ancak İzzeddin Keykavus, Celaleddin Karatay, Seyfeddin Hamid, Şemseddin Tuğraî ve Emîr-i dâd Fahreddin Ali ile birlikte Aksaray'a doğru hareket etti. Rûzbe ovasında askerlerini topladı. Sultan Kervansarayı'nda iken 10.000 paralı asker daha katıldı. Kılıç Arslan'ın beyleri bunu duyunca Sultan İzzeddin Keykâvus'a, devlet adamlarına ve askerlerine hakaret etmeye başladılar. Neticede bazı gruplar arasında savaş çıktı. Toruntay bazı askerlerle birlikte esir alındı. Kılıç Arslan kendi askerlerinin bozguna uğradığını görünce Cemaleddin Hutenî ve diğer yakın adamlarıyla o civardaki bir tepeye çıktı. Arslan Doğmuş adlı bir bey onlara saldırarak Cemaleddin Hutenî'yi öldürdü ve Kılıç Arslan'ın huzuruna varıp yer öptükten sonra onu İzzeddin Keykâvus'un huzuruna götürdü (1 Rebîülevvel 647/14 Haziran 1249). Sultan kardeşini bağrına bastı ve bozguncular yüzünden bu hale düştüklerini söyledi. Daha sonra Konya'ya hareket ettiler. Şehir halkı sultanı Sadeddin Köpek Kervansarayı'nda şenlikler yaparak karşıladı(144).

Alaeddin Kervansarayı yakınında kazanılan bu zaferle Celâleddin Karatay üç kardeşin birlikte sultan ilan edilerek Selçuklu birliğini sağlamaya çalışmıştır. Karatay daha sonra üç kardeşin saltanat naibliğini bırakmış ve hepsinin atabegi olmuştur. Necmeddin Nahcivanî gibi dürüst ve faziletli bir insanı vezir tayin ederek devlet işlerini yoluna koymuştur. Fakat daha sonra sadece şahsî çıkarlarını düşünen beylerin ihtirasları yüzünden devlet yine bazı güçlüklerle karşı karşıya bırakıldı. Bu sırada gelen Moğol elçiler Sultan İzzeddin Keykâvus'un Mengü Han'ın huzuruna gitmesini istiyorlardı. Bunun üzerine İzzeddin Keykâvus maiyetiyle birlikte Kayseri'den Moğolis-

(144) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 467-469.

tan'a hareket etti. Fakat Sivas'a varınca Celâleddin Karatay'ın öldüğünü (11 Kasım 1254) haber aldı ve geri döndüler. Bu sırada Sultanın halkın kadın ve kızlarına karşı gayr-ı ahlâkî davranışları sebebiyle Kılıç Arslan'ın getirilmesi fikri yaygınlaşmıştı. Bu yüzden sultan İzzeddin Keykâvus derhal Konya'ya hareket etti. Birbiri ardından gelen Moğol elçilerini de muhtelif mazeretler ileri sürerek geri gönderiyordu. Sonunda ısrarlara daha fazla dayanamayarak yerine kardeşi Alâeddin'i gönderdi. Alâeddin'e refakat edenler arasında bulunan devlet adamı ve kumandanlar yol boyunca saltanatın ona ait olduğunu ve kendisini desteklediklerini söylediler(145).

Celaleddin Karatay'ın dört yıldır (1249-1254) sağladığı birlik ve beraberlik onun ölümüyle son buldu. Moğollar'ın baskı ve müdahaleleri, beylerin ve diğer devlet adamlarının sonu gelmeyen istekleri, sultanların şahsiyetlerinin zayıf oluşu yüzünden ülke devamlı bir huzursuzluk içine girdi.

Mengü Han'ın huzuruna giden Alâeddin Keykûbad'ın sultan olarak dönmesi ihtimali kuvvet kazanıyor ve bu durum hem İzzeddin Keykâvus hem de Rükneddin Kılıç Arslan'ı endişeye sevkediyordu. Sonunda bir rivayete göre İzzeddin Keykâvus adamları vasıtasıyla Alâeddin'i Erzurum'da öldürtmüştür. Başka bir rivayete göre ise eceliyle ölmüştür(146).

İzzeddin Keykâvus Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra gayri ahlâkî davranışlarda bulunuyor ve çevresindeki kötü insanların tesirinde kalıyordu. Hristiyan dayıları Kir Haya ile Kir Kedîd de devlet işlerine müdahale ediyorlardı. Bu durum İzzeddin Keykâvus aleyhinde bir kamuoyu oluşmasına sebep oldu. Daha önce görevlerinden uzaklaştırılmış olan beyler de Kılıç Arslan'ı desteklemeye başladılar. Nihayet Kılıç Arslan tebdil-i kıyafetle saraydan çıkıp Ürgüp yoluyla Develi'ye gitti ve Kayseri'de sultan ilân edildi. Sultan İzzeddin Keykâvus Sadreddin Konevî ile Şeyh Hüsâmeddin'i kardeşine gönderip Sivas, Malatya, Harput ve Âmid (Diyarbakır) vilâyetlerine sahip olmakla iktifa etmesini istedi. Ancak o da Kayseri kadısı Celâleddin Habib'i elçi gönderdi ve Kayseri ile Kırşehir'in de idaresine bırakılmasını talep etti. Fakat taraflar arasında anlaşma sağlanamadı ve iki ordu Ahmed-hisar'da karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Kılıç Arslan'ın ordusu mağlûp oldu ve esir düşen Kayseri ile Develü subaşıları öldürüldü. Kılıç Arslan Develü'den Sis'e doğru giderken Türkmenler tarafından yaka-

(145) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 598-608.

(146) Aksarayî, s. 36-39; İbn Bîbî, s. 629-630; Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 461; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473-474.

lanıp Arslan Doğmuş'a teslim edildi. İzzeddin Keykâvus kardeşini karşılayıp bağrına bastı. Sonra da hil'at, at ve altınlar verip Amasya'da ikamete mecbur etti. Bilâhare de Borgulu kalesine gönderdi ve nezaret altında tuttu[147].

Sultan İzzeddin Keykâvus böylece ülkede huzur ve sükunu sağladığı sırada Moğol kumandalarının sonu gelmeyen istekleri karşısında emîr-i dâd Fahreddin Ali'yi değerli hediyelerle Batu Han'a gönderip Baycu ve diğer noyanların bu davranışlarına son vermesini sağladı.

Moğol baskılarının devam ettiği bu yıllarda Ermeniler de fırsattan istifadeyle Anadolu'nun bazı yerlerini işgal etmeye başladılar.

Kaynaklar o dönemde Selçuklu hakimiyetindeki toprakları şöyle sıralamaktadırlar. Ahlat, Van, Erciş, Erzurum, İspir, Bayburt, Koçmaz, Erzincan, Akşehir, Tercan, Kemah, Şebinkarahisar, Diyarbekir, Harput, Malatya, Sumeysat, Minşar, Sivas, Niksar, Amasya, Tokat, Çankırı, Ankara, Samsun, Sinop, Kastamonu, Turhal, Kayseri, Niğde, Ereğli, Ermenek, Konya, Denizli, Afyon, Aksaray, Antalya ve Alaiye[148].

Anadolu Selçuklu devleti Kösedağ mağlubiyetinden sonra Moğol istilâsına maruz kalmış ve onlara tabi olmuştu. Bu dönemde tahta çıkan sultanların çocuk yaşta olmaları veya liyakatsizlikleri devlet için önemli bir zaaf unsuru olmakla beraber bazı hamiyet-perver devlet adamları devletin birliğini muhafaza edebilmek ve ikinci bir Moğol istilâsını önleyebilmek için yoğun faaliyet göstermişlerdi. Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra müşterek saltanat yürütülememiş ve Kılıç Arslan hapse atılmıştı. Baycu Noyan'ın anlaşma dışında taleplerde bulunması üzerine Fahreddin Ali Batu Han'ın yanına giderek ondan bir yarlıg almış fakat onun istekleri yine son bulmamış hatta, Selçuklulara karşı öfkesi giderek artmıştır. Mengü Han'ın kardeşi Hülagu'yu ilhan unvanıyla İran ve batıdaki ülkeleri idare etmekle görevlendirmesi sebebiyle Baycu'nun Aksaray'a kadar gelmesi Moğol tahakkümüne son vermek isteyen Sultan İzzeddin Keykâvus'u savaşa tahrik etti. Vezir İzzeddin Arslandoğmuş kumandasındaki Türk ordusu 23 Ramazan 654 (15 Ekim 1256) tarihinde Aksaray Sultanhanı civarında Moğollarla savaşa girdi. Fakat kısa sürede mağlup oldu ve ağır kayıplar verdi. Başta vezir olmak üzere birçok kişi şehid oldu. Bozgun haberini alan Sultan aile efradı, yakınları, mücevherat ve kıymetli eşyalarını yanına alarak Kon-

(147) İbn Bîbî, s. 608-616; Aksarayî, s. 39-40; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 462.

(148) Baybars Mansûrî'den naklen Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477.

ya'dan Alaiye'ye gitti. Sultanın sefahata dalması devlet işleriyle ilgilenmemesi ve gayri ahlâkî davranışları bu bozgunun ana sebebidir[149].

Mağlûbiyet üzerine Konya'ya giden üstâdüddâr Nizameddin Ali halkı derhal Moğol ordusunun, ihtiyaçlarını karşılamaya ve Baycu'ya ve diğer noyanlara hediyeler vermeğe teşvik etti. Şehrin hatibi de Cuma hutbesinde halka mal ve servetlerini namusları uğrunda harcamaktan çekinmemeleri için nasihatte bulundu. Baycu Konya'yı yerle bir etmeye yemin etmiş olduğu halde Nizameddin Ali dört katır yükü altın götürüp şehri Moğollardan satın aldı ve büyük bir felâkete mani oldu[150].

Baycu Sultan İzzeddin Keykâvus'un Antalya'ya gittiğini öğrenince 1000 kişilik bir süvari birliğini oraya göndermişti. Ancak Sultan İznik imparatoruna sığınmak üzere Denizli'ye hareket etmiş ve Baycu'nun torunu Yisutay'ı çeşitli vaadlerle aldatarak Bizans sınırına girmeyi başarmıştır.

İzzeddin Keykâvus'un Bizans sınırına gitmesi üzerine Baycu Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına çıkardı. Arslandoğmuş ve diğer bazı emirler Borgulu'ya giderek Kılıç Arslan'ı hapisten çıkardılar. Kılıç Arslan ve yanındaki emirlerle birlikte bir müddet Ilgın'da bekledikten sonra Konya'ya gelip tahta çıktı (655/1257). Nizameddin Hurşid ve Muineddin Süleyman onun devlet adamları arasında ilk sırayı aldı ve vilayetlere subaşı ve valiler tayin edildi. Kılıç Arslan Kervansarayı yakınlarında Baycu ile barış imzaladı ve Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere halktan mal ve para toplandı. Fakat Noyanlardan biri zalimâne davranışları yüzünden zehirlenerek öldürülünce Nizameddin Hurşid bundan sorumlu tutuldu ve öldürüldü. Bu olaydan sonra Muineddin Pervâne idareye tek başına hâkim oldu[151].

İzzeddin Keykâvus, Baycu'nun Hulagu'nun Bağdad seferine refakat etmek üzere Anadolu'dan ayrıldığını duyunca İznik İmparatoru'nun verdiği 3000 Frank askerinin refakatinde Konya'ya gelerek tahta oturdu (14 Rebiülâhir 655/3 Mayıs 1257)[152]. IV. Kılıç Arslan ise Kayseri'ye çekilmek zorunda kaldı. Ancak takip edildiğini haber alınca Muineddin Pervâne ile beraber Tokat'a gitti. İzzeddin Keykâvus Kılıç Arslan'a biat ettikleri için

(149) İbn Bîbî, s. 621-623; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 462; Aksarayî, *a.g.e.*, s. 42.

(150) İbn Bîbî, 623, 626; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 65-67.

(151) Aksarayî, s. 42-43, 45-46; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 483-485.

(152) Aksarayî, s. 49; İbn Bîbî, s. 626.

Niğde subaşısı Selçukşah ile diğer bazı devlet adamlarını öldürttü[153]. Kılıç Arslan ise İlhanlı hükümdarından saltanat yarlığını elde ederek Erzincan'a döndü ve kışı orada geçirdi. Yıldız Dağı yakınlarında vuku bulan savaşta İzzeddin Keykâvus'un kuvvetlerine mağlup olan Muineddin Pervane ve Moğol askerleri de Erzincan'a kaçtı. Kılıç Arslan Moğollar'dan tekrar yardım istedi ve onların desteğiyle Niksar'ı ele geçirdi. Şehir halkı onu törenle karşılayıp tahta çıkardı[154].

İzzeddin Keykâvus Baycu'nun Bağdad seferinde bulunmasından yararlanarak Tokat, Amasya ve Malatya'yı da hakimiyet sahasına dahil etmiş ve Anadolu'da üstünlüğü ele geçirmişti. Rakip sultanlar arasındaki mücadeleye müdahale eden Mengü Han her ikisinin müşterek saltanat sürmesine karar verdi ve Selçuklu topraklarını ikiye böldü. Buna göre Kızılırmak'ın batısından Bizans sınırlarına kadar uzanan saha İzzeddin Keykâvus'a, Sivas'tan Erzurum'a ve Moğol hakimiyetindeki şehirlere kadar uzanan saha ise Kılıç Arslan'a verilecekti. Ancak 657'de (1259) Anadolu'ya dönen Mahmud Tuğrâî ve Toruntay Moğolların Anadolu'ya girdiklerini ve iki hükümdar arasındaki mücadelenin devam ettiğini ifade etmişlerdir[155].

Hülâgu Suriye seferine çıkarken iki Selçuklu sultanını da huzuruna çağırdı. 4 Şaban 657'de (28 Temmuz 1259) Tebriz'de onlarla görüştü. Mengü Kaan'ın yarlığına uygun olarak ülkeyi taksim etti. Bu taksim kararında Pervane Muineddin önemli rol oynadı ve Anadolu'daki nüfuzu giderek arttı.

Daha çok Moğolların lehine faaliyetleriyle tanınan vezir Mahmud Tuğrâî'nin ölümünden sonra Fahreddin Ali İzzeddin Keykâvus'un, Muineddin Pervâne de Kılıç Arslan'ın veziri oldu.

2) İzzeddin Keykâvus'un Gurbet Hayatı

Ülkenin iki hükümdar arasında taksiminden sonra İzzeddin hristiyan dayılarıyla beraber Konya'yı bırakıp Kubâdâbâd'a, oradan da Antalya'ya gitti ve eğlenceye daldı. Buna karşılık Kılıç Arslan ile Muineddin Pervâne İzzeddin Keykâvus'u sultanlıktan uzaklaştırmak için yoğun bir faaliyette bulunuyordu. Harac almak üzere gelen Moğol elçilerini gayet güzel karşıla-

(153) Aksarayî, s. 49; İbn Bîbî, s. 626-628.

(154) İbn Bîbî, s. 628-629; Osman Turan, "II. İzzeddin Keykavus'a Ait Bir Temliknâme", *Zeki Velidi Togan Armağanı*, İstanbul 1955; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, s. 490.

(155) İbn Bîbî, s. 630-631; Aksarayî, s. 39; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 490.

yan Pervâne İzzeddin Keykâvus'un Konya'dan Antalya'ya gittiğini ve oradaki Türkmenlerle birleşip isyan hazırlığı içinde olduğunu söyleyerek tahsilâta oradan başlamasını tavsiye etti. Ancak İzzeddin Keykâvus beylerbeyi tayin ettiği dayısının tesiriyle para vermeye yanaşmadı. Elçiler Tebriz'e dönüp durumu anlatınca İlhanlılar tahta geçmesini sağladıkları halde İzzeddin Keykâvus'un kendilerine nankörce davranarak içki ve eğlenceye daldığını kendisine bildirdiler. Bunun üzerine Sultan derhal Antalya'dan Konya'ya dönüp para temin etmeye ve bozulan münasebetleri düzeltmeye karar verdi. Fakat Muineddin Süleyman onun Memlûklerle işbirliği yaparak İlhanlılara karşı bir ittifak oluşturmak düşüncesinde olduğunu ihbar ederek onları kışkırtıyordu. Nihayet Hülagu 659 (1261) yılında İzzeddin Keykâvus'u huzuruna çağırdı. Sultan kendisine vekâleten saltanat naibi Yavtaş'ı gönderdi. Yavtaş Erzincan'da Ermenilerin bazı taşkınlıklarıyla karşılaştı ve bunlara mani olmak istedi. Ancak Moğol elçileri buranın Kılıç Arslan'ın hakimiyetinde olduğunu söylediler. Yavtaş da geri dönüp sultanı Moğollara karşı tahrik etti. Sultan veziri Fahreddin Ali ile görüştükten sonra Hülagu'nun yanına gitmek üzere hareket etti. Konya'da Rûzbe ovasına geldiğinde Alıncak Noyan'ın büyük bir orduyla Anadolu'ya geldiğini ve Kılıç Arslan ile Muineddin Pervâne tarafından karşılandığını öğrendi. Vezirini Kılıç Arslan'a gönderip aralarındaki ilişkileri düzeltmeye karar verdi. Kılıç Arslan ile görüşen Fahreddin Ali İzzeddin Keykâvus'un Moğollarla başa çıkamayacağını bildiği için iki sultanı tek güç halinde birleştirmek niyetiyle onlara katıldı. Bu sırada Alıncak Noyan'ın kendisine taarruz hazırlığında olduğunu öğrenen İzzeddin Keykâvus Antalya'ya döndü. Sultan İzzeddin'in kumandanları Ali Bahadır ve Yavtaş Moğollar'a çetin bir savaşa giriştiler, fakat mağlup oldular ve çok ağır kayıplar vererek dağıldılar (1261)[156].

Sultan İzzeddin Keykâvus Antalya'da bulunduğu sırada bir yandan Memlûk Sultanı Baybars ile işbirliği yapıyor, diğer yandan da Anadolu'daki Türkmenleri etrafında toplamaya çalışıyordu. Sultan İzzeddin Keykâvus Mısır'dan gelen iki emîrle beraber Nâsıreddin Nasrullah ve Hacib Sadreddin el-Ahlâtî adlı elçilerini Baybars'a gönderdi (660 Cemâziyülâhir/1262 Mayıs). Baybars yardım talebini kabul edip Dımaşk ve Haleb'den asker gönderdiğini bildirdi. Sultan İzzeddin Baybars'a gönderdiği ikinci mektupta (Haziran 1262) bu ittifaktan haberdâr olan Moğolların Konya'yı işgale hazırlandığını bildirdi. Baybars bu kadar kısa bir süre içinde yardım göndere-meyince İzzeddin Keykâvus aile efradıyla birlikte Antalya'dan İstanbul'a

(156) Aksarayî, s. 60-70; İbn Bîbî, s. 636-637; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 493 vd.

hareket etti. Böylece bütün Anadolu Kılıç Arslan'ın idaresine geçti.

İzzeddin Keykâvus İstanbul'da eski dostu imparator Mihail Paleologos tarafından çok iyi karşılandı ve bir hükümdar gibi dolaşmasına izin verildi. Bu sırada müslüman olan Altınordu hükümdarı Berke Han, Sultan Baybars'a elçi gönderip Moğollara karşı İzzeddin Keykâvus'un da dahil olduğu bir ittifak kurmak istedi. Bunun üzerine Bizans imparatoru Mihail Hulagu'nun tesiriyle bu ittifaka karşı cephe aldı ve Sultan Baybars'ın Berke Han'a gönderdiği elçilerini 662 (1264) yılında tevkif edip mallarına el koydu. Sultan bir papaz ve bir filozofu imparatora gönderip ona ağır hitaplarda bulundu. Neticede elçiler serbest bırakılıp Berke Han'a gitmelerine izin verildi. Fakat yine Hülagu'dan korktuğu için İzzeddin Keykâvus'a karşı takip ettiği dostane siyasetini değiştirdi. Yakın emirleri Ayasofya'ya götürülüp hristiyanlığı kabule zorlandılar. Kabul etmeyenlerin gözlerine mil çekilip öldürüldü, İzzeddin Keykâvus da Enez kalesinde hapsedildi (1262). İslâm kaynaklarında İzzeddin Keykâvus ve adamlarının Bizans tahtını ele geçirmek üzere bir suikasta hazırladıkları için böyle bir muameleye maruz kaldıkları ifade edilmektedir(157). Bizans kaynakları ise İzzeddin Keykâvus'un Altınordu Han'ı ve Bulgar kralı Konstantin ile anlaşarak İstanbul'u istilâya hazırlandığı için hapsedildiğini belirtir ve onun İstanbul'da kalan oğlu Melik Konstantin'in hristiyan olduğunu yazarlar(158).

Bu vahşice hareketler üzerine Berke Han gönderdiği orduyla Bizansın Balkanlardaki topraklarını istilâ etti ve İzzeddin Keykâvus'u hapishaneden kurtarıp Keyûmers, Mesûd ve diğer oğullarıyla birlikte Berke Han'a götürdüler. Berke Han Suğdak ve Solhad şehirlerini ona ikta etti. Sultan İzzeddin 677 (1279) yılında ölümüne kadar burada yaşadı(159).

İzzeddin Keykâvus henüz 11 yaşında iken tahta çıkmış, üç yıl müstakil dört yıl da müşterek saltanat sürmüş, bilâhare iki yıl daha tek başına saltanat sürmüştür. Sultan İzzeddin 16 yıl süren ve karışıklık içinde geçen hükümdarlıktan sonra 27 yaşında iken vatanını terk ederek İstanbul'a gitmiş, 17 yıl gurbette yaşamış ve 44 yaşında ölmüştür. Ahlâkî açıdan zayıf bir şahsiyet oluşu daha çok hristiyan dayılarının tesirinde kalışına bağlanmaktadır. Bununla beraber Moğollara karşı mücadele etmiş ve Anadolu'yu on-

(157) Makrizî, *es-Sülûk*, (nşr. Mustafa Ziyâde), Kahire 1936-1957, I, 522; İbn Bîbî, s. 638-639; Aksarayî, s. 75.

(158) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 500.

(159) *Baybars Tarihi*, (trc. Ş. Yaltkaya), s. 34; İbni Bîbî, s. 639; Aksarayî, s. 76; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 588.

lardan kurtarmaya çalışmıştır. Bu iç mücahedeler sırasında başta Konya olmak üzere bütün ülkede huzur ve güven kalmamıştır[160].

3) Muineddin Pervane Dönemi (1262-1277)

1243 Kösedağ bozgunu Anadolu Selçukluları tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bu tarihten itibaren devletin temelleri sarsılmış ve ülke yoğun bir Moğol istilâsına ve Türkmen muhaceretine maruz kalmıştır. 1261'den önce Denizli, Honas ve Dalaman çayı yöresinde 200.000 hane, Eskişehir, Kütahya arasında 300.000, Kastamonu'da 100.000 çadır halkı yaşıyordu. Denizli'den batıya doğru uzanan dağlar Cibâlü't-Türkman (Türkmen dağları) adıyla anılıyordu.

Moğolların istilâ ve baskılarına büyük bir maharetle karşı koyan ve onları idare etmeyi bilen Muineddin Süleyman Pervâne 1262'de II. İzzeddin Keykâvus'un yerine IV. Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına çıkarmıştı.

n) IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN (1262-1266)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu olan Kılıç Arslan Göyük Han'ın tahta çıkış merasimine katılmış ve ondan aldığı yarlığı ile dönüşte Sivas'ta ağabeyi II. İzzeddin Keykâvus'u azlederek yerine kendi geçmişti. Ancak Celâleddin Karatay taht kavgalarına son vermek düşüncesiyle üç kardeşi, birlikte Sultan ilân etmeyi daha doğru buldu. İhtiraslı devlet adamlarının müdahaleleriyle bu durum uzun sürmedi ve IV. Kılıç Arslan Kayseri'ye gidip saltanatını ilân etti. 1254'te maydana gelen savaşı kaybedince Uluborlu kalesine hapsedildi. Muineddin Pervane'nin gayretleriyle Baycu Noyan IV. Kılıç Arslan'ı hapishaneden çıkarıp Selçuklu tahtına iade etti ve Moğol desteğiyle 1262'den itibaren Anadolu Selçuklu geleneğine uyularak kapısında beş nevbet (nevbet-i pencgâne) çalındı.

Moğol istilâsı yüzünden Anadolu'ya gelen Türkmenler ise IV. Kılıç Arslan karşısında Keykâvus'u destekliyorlardı. Bu Türkmen grupları arasında en güçlüleri Denizli, Honas ve Dalaman civarında yurt tutan uc gazisi Mehmed Bey idaresinde faaliyet gösteren Türkmenlerdi. Hulagu'nun huzuruna gelip kendine itaat arzetmesini istemesine rağmen Mehmet Bey gitmedi. Bunun üzerine Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin hücumuna maruz kaldı ve

(160) *Mevlânâ'nın Mektupları* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1963, s. 93-94.

damadının ihaneti sebebiyle mağlup oldu ve daha sonra Borgulu'da öldürüldü.

Bu devirde dikkati çeken Türkmen beyliklerinden biri de adını Kerimüddin Karaman'dan alan Karamanlılar'dır. Kılıç Arslan'a ve Moğollar'a karşı mücadeleleriyle tanınan Karamanlılar 20.000 kişilik bir kuvvetle Konya'ya doğru yürüyünce Muineddin Pervane derhal asker toplayıp onların karşılarına çıktı ve Gâvele kalesi yakınlarında cereyan eden savaşta onları bozguna uğratıp ileri gelenlerini esir aldı.

Türkmenlerin Kılıç Arslan, Muineddin Pervane ve Moğollara karşı geriştikleri bu faaliyet bir cihad hareketi şekline dönüşmüş ve İzzeddin Keykâvus'un etrafından büyük kaynaşma olmuştur (1262).

Moğol baskılarının en şiddetli olduğu bir dönemde Baycu Noyan'ın Hülagu ve Abaka Han'ın güven ve dostluğunu kazanarak Selçuklu Devleti içinde büyük bir nüfuza sahip olan Muineddin Pervane 1262'den 1277 yılına kadar süren 15 yıllık bir döneme adını veren meşhur bir simâdır Hulagu'ya öylesine nüfuz etmişti ki Hulagu Kılıç Arslan'a kendisiyle görüşülmesi gereken bir mesele olursa Muineddin Pervane'den başkasının gelmemesini söylemiştir.

Moğollara dayanarak siyasi rakiplerini bertaraf ederek Anadolu'da mutlak bir otorite tesis etmiştir. Adeta bir hükümdar gibi hareket eden Pervane alim ve şeyhleri himaye etmiş, medrese ve zaviyelerde huzur içinde eğitim yapılmasını ve ibadet edilmesini sağlamıştır. Tokat'ta Hankâh-ı Pervane adlı bir zaviye, Kayseri'de bir medrese, Merzifon'da da bir cami yaptırmıştır. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin yakın dostu olan Pervane ona ve müridlerine daima yardımcı olmuştur. Moğolların sonu gelmeyen istek ve baskılarına rağmen Anadolu halkının umumî refah seviyesini korumuştur(161).

1) Kılıç Arslan ile Pervane Arasında Gerginlik

Selçuklular 1214 yılında fethettikleri Sinop'u Karadeniz bölgesinin en önemli ihracât ve ithâlat limanı haline getirmişlerdi. Ayrıca yaptıkları kale, cami, medrese ve diğer hayır kuruluşlarıyla da şehre her bakımdan mamur bir görünüm kazandırmışlardı. İnşa edilen tersane de Sinop'a bir üs özelliği

(161) Muîneddin Pervâne ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Neat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara 1970.

kazandırmıştı. Moğol istilâsı ve iç karışıklıklardan istifade eden Trabzon Komnenosları (657/1259) yılında Sinop'u işgal ve şehri idare etmek üzere Gavras adlı birini vali tayin ettiler. Anadolu Selçuklu Devleti iç meseleleri hallettikten sonra Kılıç Arslan ile Muineddin Pervane Sinop'u geri almak için seferber oldular. 1265 yılında İlhanlı tahtına çıkan Abaka Han'ı ziyaret edip değerli hediyeler takdim ettiler ve tahta çıkışından dolayı kendisini kutladılar. Bu sırada Abaka Han'a Sinop'u kurtarmak istediklerini söyleyip izin aldılar. Dönüşte Muineddin Pervane Tokat, Niksar ve Samsun yöresinden topladığı askerlerle Sinop üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Surları karadan mancınıklarla döverken 1000 seçkin denizciyle denizden de kuşatma altına aldı. Neticede Rum valisi, Taceddin Kılıç tarafından öldürülerek şehir ele geçirildi ve kiliseye çevrilen camiler ibadete açıldı. Bu önemli zafer fetihnamelerle bütün müslüman ülkelere ve Abaka Han'a duyuruldu (664/1266). Bu başarısı Muineddin Pervane'nin nüfuz ve kudretini daha da artırdı(162).

Muineddin Pervane bu nüfuz ve kudretini kullanarak Sinop'un resmen kendisine temlik edilmesini istedi. Sultan Kılıç Arslan böyle bir şeyin olamayacağını söyleyip itiraz ettiyse de Moğollar'dan destek gören Pervane'nin bu arzusunu yerine getirmek zorunda kaldı. Bizzat İbn Bîbî'nin kaleme aldığı temliknâme ile şehri ona vermek zorunda kaldı. Sultanı giderek artan nüfuz ve kudretine engel gören Muineddin Pervane Moğol kumandanı Napşı Noyan ile diğer Moğol temsilcilerini Sultan Kılıç Arslan'a karşı kışkırtmaya başladı. Hatta daha da ileri giderek onun Memluk sultanı Baybars ile işbirliği yaparak Moğollara karşı sefere hazırlandığını söylüyordu.

Aslında Muineddin Pervâne Tebriz'de bulunduğu sırada bizzat Abaka Han'a Kılıç Arslan'ı jurnal ederek: "Bu Selçuklulara emniyet olmaz" demiş ve onun Memlûk sultanıyla birlikte hareket ettiğini söylemişti. Abaka da onu Anadolu'da kendi naibi olarak gördüğünü ve kim Moğollara muhalefet ederse hayatı senin elindedir" diyerek Sultan Kılıç Arslan'ı öldürmesi için adete yetki vermişti. Muineddin Pervane bu niyetini gerçekleştirmek için Anadolu'daki Moğol kumandan ve hâkimleriyle (yargucı) anlaştıktan sonra Tokat'tan Aksaray'a hareket etmişti. Kılıç Arslan ile veziri Fahreddin Ali de onlardan kısa bir süre önce Anadolu'ya gelmişlerdi.

Kılıç Arslan bir ziyafette bulunduğu sırada sarhoş vaziyette meclise

(162) Aksarayî, s. 82-83; Yunûnî, *Zeylü Mir'âti'z-zaman*, Haydarâbâd 195, II, 347-348; İbn Bîbî, s. 643; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 527-528.

gelen Moğol kumandanlar ona Muîneddin Pervane'yi öldürmek için plânlar yapmakta olduğunu söyleyerek hakaret etmişlerdir. Sultan böyle bir düşüncesi olmadığını söyemişse de bu defa araya giren Pervane ile münakaşaya tutulmuş ve ona "ici Atabeg sen sarhoş musun" diyerek karşılaştığı manzara karşısındaki şaşkınlığını dile getirmiştir. Pervane ise cevaben: "Evet senin hareketlerin yüzünden sarhoş gibiyim. Seni Uluborlu kalesinden çıkarıp saltanat makamına getiren benim. Fakat sen benim bütün hizmetlerimi unuttun" demiştir.

Aslında Pervane bütün yetkileri kendinde toplayıp sultanı bir kukla durumuna düşürmüştü. Fakat bütün bunlara rağmen onu ortadan kaldırmak için tertiplere girişiyordu. Sultan bu tertip karşısında veziri Fahreddin Ali ile beraber Aksaray'daki sarayına gitti. Ertesi gün verdiği ziyafet sırasında içkisine zehir katılmış sonra da çadırı Moğol askerleri tarafından sarılmış ve yayının kirişiyle boğularak öldürülmüştür (664/1266).

Sultanın cenazesi Konya'ya götürülerek Kümbedhane'de toprağa verildi. 28-30 yaşlarında olan Kılıç Arslan kendisini tahta çıkaran Pervane ve Moğollar tarafından öldürüldüğü halde halka içkiden öldüğü söylenmiştir. III. Gıyaseddin Keyhüsrev Abaka Han'ı ziyarete gittiğinde o, babasının eceliyle mi yoksa bir suikast sonucu mu öldüğünü sormuş. Gıyaseddin Pervane'den korktuğu için eceliyle öldüğünü söylemiştir.

Kılıç Arslan ata iyi binebilen, maharetle kılıç ve mızrak kullanan cesur fakat içki ve eğlence düşkünü bir hükümdar idi. Bu arada Mevlânâ ve Türkmen babalarıyla sohbet eder onlara sarayında ziyafetler verirdi[163].

o) III. GIYÂSEDDİN KEYHÜSREV (1266-1284)

Kılıç Arslan'ın bu feci akıbeti üzerine 6-10 yaşlarında bulunan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldı. Kadı Nureddin ile Üstadü'd-Dâr Eminüddin Isfahanî onun eğitimiyle görevlendirildi. Muineddin Pervâne emîr olarak devletin önemli makamlarına kendi adamlarını getirmişti. Ancak vezir Fahreddin Ali (Sahib Ata) makamını muhafaza ediyordu. Bir müddet sonra Pervâne'nin adamları onu da gözden düşürmek için çalışmaya başladlar. Kırım'da yaşayan İzzeddin Keykâvus'un Fahreddin Ali'ye yazdığı

(163) İbn Bîbî, s. 643-650; Aksarayî, s. 37-58; *Baybars Tarihi*, s. 56; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 570; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 529-532.

mektup vezirin aleyhine bir koz olarak kullanıldı. İzzeddin Keykâvus Suğdak'tan gönderdiği mektubunda gurbet hayatının sıkıntılarından ve vatan hasretinden bahsediyor ve yardım istiyordu. Fahreddin Ali de bu mektubu Muineddin'e göstererek fikrini sormuş, Muineddin, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'un da son günlerinde Ahlat Şah'a bir mektup gönderip yardım istediğini ancak onun cimrilik edip göndermediğini, kendisine yazılmış olsa böyle bir yardımda bulunmaktan çekinmeyeceğini ifade etmişti. Fahreddin Ali de bu görüşmeden sonra İzzeddin Keykâvus'a bir miktar yardım göndermişti (1271).

Muîneddin Pervane vezirin bu iyi niyetli davranışını onun aleyhinde çalışmak için bir fırsat kabul etti. Önce oğlu Taceddin Hüseyin'i bir ziyafette tevkif ettirdi. Daha sonra da vezir Fahreddin Ali'yi eski sultan İzzeddin Keykavus ile işbirliği yapmakla suçlayarak onu da Emîr-i dâd Eminüddin'in evinde tutuklatdı. Vezir, Muineddin Pervane'ye "İzzeddin Keykâvus bütün ülkenin hükümdarı ve ikimizin de efendisiydi. Bana bir mektup yazarak durumunu bildirdi. Ben de seni haberdar ederek ona bir miktar yardımda bulundum. Bütün suçum bundan ibarettir" dediyse de hapsedilmekten kurtulamadı. Vezirin küçük oğlu bir fırsatını bulup Tebriz'e kaçtı ve durumu Abaka Han'a anlattı ve getirdiği yarlıg ile babasını kurtardı(164).

Muineddin Pervane damadı Erzincanlı Mecdeddin Mehmed'i vezir tayin ettiği gibi diğer makamlara da atamalar yaptı. Eski vezir Fahreddin Ali 1274'te hapishaneden çıkınca bazı hayır müesseseleri ve vakıflarla meşgul oldu. Fakat aleyhindeki dedikoduların ardı arkası kesilmeyince Tebriz'e gidip durumu Abaka Han'a arzetmek zorunda kaldı. İzzeddin Keykâvus ile ilişkilerinin sadece insanî düşüncelerden ileri geldiğini ve siyasî hiçbir maksadı olmadığını ispat etti. Neticede kendisi vezirlik makamına iade edildiği gibi oğullarını da subaşı olarak çeşitli vilayetlere tayin ettirdi. Bunun karşılığında Abaka Han'a her yıl 2000 baliş (bir bâliş gümüş 75 dinar karşılığındaydı) para, Anadolu'dan Moğollara gönderilecekti. Vergi ve hediyeleri taşımak için de 700 at tahsisi kararlaştırılmıştı(165).

Fahreddin Ali Anadolu Selçuklu Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamı idi. Yaptırdığı hayır müesseseseleriyle o sadece Türkiye'de değil bütün İslâm dünyasında da haklı bir şöhrete kavuşmuştu.

(164) İbn Bîbî, s. 652-656; Aksarayî, s. 92-93; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 533-534.

(165) İbn Bîbî, s. 656-658; Aksarayî, s. 93-98; *Baybars Tarihi*, s. 56-57; Osma Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 7-10; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 534.

Özellikle, Konya, kayseri ve Sivas'ta olmak üzere inşa ettirdiği ve vakfeylediği cami, medrese, kervansaray ve zaviyeler birer sanat eseri olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Bundan dolayı Ebu'l-Hayrat lâkabıyla tanınmış ve Sahib Ata olarak meşhur olmuştur. Evladları ve ahfadı Sahib Ata oğulları adıyla Afyon Karahisar'da hüküm sürmüşlerdir.

Fahreddin Ali'nin Abaka Han nezdinde kazandığı itibar Muineddin Pervane'ye duyulan itimadın sarsılmasına sebep oldu. Pervane devlet içinde mutlak otorite tesis etmek maksadiyle Moğollara yaranmaya çalışırken rakip gördüğü ve ortadan kaldırmak istediği devlet adamlarını çoğu zaman Memlûk sultanı Baybars ve eski Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykâvus ile işbirliği yapmakla suçlardı. Ancak, Moğollar artık kendisi hakkında tereddütler beslemeye başlayınca bu defa Baybars'a gizlice mektup gönderip Moğolları Anadolu'dan çıkarmak için onunla işbirliğine hazır olduğunu bildiriyordu. Fakat Abaka Han, Pervane'nin isteğine uyarak Acay ve Samagar Noyan'ları Anadolu'dan geri çekince Baybars ile giriştiği temasları kesti.

Abaka Han bu anlaşmazlıkları görüşmek üzere Muineddin Pervane ile birlikte Moğol kumandanlarını da huzuruna çağırdı. Ayrıca oğluyla evlendirmek üzere Kılıç Arslan'ın kızı Selçukî Hatun'u da getirmelerini istedi. Bu emir üzerine gelin alayıyla beraber Tebriz'e giden Pervane Abaka Han'ın huzuruna çıkarak ona sadakatini arzetti ve bazı noyanların zulümlerinden halkın şikayetçi olduğunu söyledi. Abaka eski noyanları çekip Toku Noyan başkanlığında bir grubu Anadolu'ya gönderdi ve bütün Selçuklu beylerinin Toku Noyan'ın emrinde olduğunu söyledi.

Muineddin Pervane'nin Tebriz'e gittiği tarihlerde vuku bulan en önemli olay Hatiroğullarının Moğollara karşı cihad bayrağını açmaları ve Memlûk sultanı Baybars'a haber gönderip onu Anadolu'ya davet etmeleriydi. Hatiroğlu Şerefeddin 1276'da Kayseri'ye vardı, orada ileri gelen Türk beyleriyle görüşüp onları Moğollara karşı harekete geçmeye zorladı ve Baybars'ın yetişmekte olduğunu haber verdi. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile bazı Selçuklu emirlerini de Niğde'ye götürdü. Bütün vilâyetlere fetihnâmeler gönderen Hatiroğlu Şerefeddin, Sultan Gıyaseddin ile birlikte İslâm mücahidi Baybars'ı karşılamak için yola koyulduklarını, Memlûk askerlerinin Elbistan'da karşılaştıkları Tatarları bozguna uğrattıklarını bildiriyordu.

Öte yandan Muineddin Pervane ile Toku Noyan yanındaki beylerle 1276 güz mevsiminde Anadolu'ya döndüler. Sivas'tan Kayseri-Haleb kervan yolu üzerindeki Yabanlu pazarına oradan da Elbistan ve Niğde'ye geçti-

ler. Hatiroğlu Şerefeddin 4000 kişilik bir kuvvetle bunların üzerine yürümek istediyse de arkadaşları onu vazgeçirdiler. Ulukışla kalesine sığınan Şerefeddin yakalanıp Pervane'ye gönderildi. Moğol beyleri tarafından yargılanarak idam edildi(166).

Seyfeddin Toruntay ise Moğol beylerine pek çok hediye takdim ederek öldürülmekten kurtuldu. Fakat isyanda önemli rol oynayan Emîr-i Şikâs kılavuzoğlu Seyfeddin, Alemüddin Sencer ve daha birçok Türkmen beyi idama mahkûm edildi. Bu isyandan sonra Moğolların artık Selçuklu Türklerine güveni kalmadı. Onların kendilerine karşı müslüman Memlûklerle işbirliği yapacaklarına kesin olarak inanıyorlardı. Bundan dolayı noyanlar Selçuklu kumandan ve devlet adamlarını kontrol altında tutmak için 1276-1277 kış aylarını Anadolu'da geçirdiler(167).

1) Baybars'ın Kayseri Seferi

Memlûk sultanı Baybars Moğolların giderek artan zulüm ve baskılarından rahatsız olan Selçuklu kumandan ve devlet adamlarından özellikle Pervane'den aldığı davet mektubu üzerine Moğollara karşı bir sefer tertiplemek ihtiyacını hissetti. Çünkü müslüman Anadolu halkından gelen yardım istekleri onun adeta bir kurtarıcı gibi beklendiğini açıkça ortaya koyuyordu. Bu davet Moğollar karşısında kazandığı zaferlerle bir İslâm müceddidi olarak kabul edilen Baybars ile cihan hakimiyeti peşinde koşan İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ı karşı karşıya getiriyordu. Abaka Han 1269 (667) tarihli mektubunda "Sen Sivas'ta satın alınmış bir kölesin. Nasıl benim gibi bir dünya hükümdarına karşı çıkabilirsin" diye hakaretler yağdırdığı Memlûk sultanı Baybars'ın Aynicâlut'ta Moğolları ilk defa bozguna uğratan kumandan olduğunu unutmuş görünüyordu. Sultan Baybars Moğollarla Anadolu'da tekrar hesaplaşmak istiyordu. Ancak ülkesinden çok uzak bir mesafede onlarla savaşa girebilmesi için Selçukluların destek ve yardımına muhtaçtı. Bu bakımdan ancak Muîneddin Pervâne ile gizlice anlaştıktan sonra yola çıktı ve Haleb'de ordusunu topladı. 1277 yılı Nisan ayında (675 Zilkade) Antep'e ulaştı. Buradan tarihi kervan yolunu takip ederek Göynük ve Göksu üzerinden Akça Derbend'e kadar geldi. Bölgedeki Ermeniler Memlûk ordusunun yaklaşmakta olduğunu Toku ve Tudavun adlı noyanlara bildirdi. Bunun

(166) İbn Bîbî, s. 689; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 541-542.

(167) İbn Bîbî, s. 661-669; Aksarayî, s. 100-109; *Baybars Tarihi*, s. 73-81; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 621, 625; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 542.

üzerine Muineddin Pervane'nin emrindeki Selçuklu ordusuyla Moğol askerleri Kayseri'de toplanarak yola çıktılar. Niğde'de beklemekte olan Moğol birlikleri de onlarla aynı istikamette harekete geçti. Memlûk öncü kuvvetleri kumandanı Sungur, 3000 kişilik Moğol öncü birliğini mağlup edip esir aldı. Daha sonra taraflar Elbistan ovasında karşı karşıya geldiler. Moğollar Anadolu askerlerinin Memlûklere iltihak etmesinden endişe ettiği için onları kenarda tutup Ermeni ve Gürcüleri ileri hatta sevkediyorlardı. Çok çetin geçen savaş Moğol ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Yaklaşık 700 Moğol askeri öldürüldü. Selçuklu ordusuna mensup bazı askerler Memlûk saflarına geçtiler. Pervane'nin oğlu Muhezebüddin Ali, damadı Mecdeddin Muhammed'in kardeşi Kutbeddin Mahmud, Sivas subaşısı Sungurca, Emir-i dâd Seyfeddin, Ârizu'l-Ceyş Kemaleddin, Müşrif Zahireddin, başkadı Hüsameddin, Malatya hekimi Reşidüddin'in oğulları ve daha birçok devlet adamı ve kumandan Moğollara karşı duydukları nefretle müslüman Memlûk ordusuna katılmışlardı. Memlûk kuvvetlerinin zafer kazanması üzerine Muineddin Pervâne Kayseri'ye kaçtı (12 Zilhicce 675/12 Temmuz 1277). Burada Moğollar'ın kendilerinden intikam alacakları endişesiyle Gıyaseddin Keyhüsrev, vezir Fahreddin Ali, Atabeg Mecdeddin Muhammed, Müstevfi Celâleddin Mahmud ve diğer devlet adamlarını Tokat'a götürdü[168].

Memlûk sultanı Baybars kazanılan zaferden sonra öncü birlikleri kumandanı olan Sungur el-Eşkar'ı Moğol askerlerini takip etmekle görevlendirdi. Kayseri halkına eman verdiğini bildirdi ve askerlerin para karşılığında alış veriş yapabilmeleri için çarşı ve pazar yerlerinin açık bulundurulmasını istedi. Baybars yol boyunca halkın coşkun sevinç gösterileriyle karşılandı. Kayseri şehrinin ileri gelenleri, âlimleri, tüccarları ve halkı da onu tekbir sesleriyle karşladılar. Sultan cuma günü, başında çetr olduğu halde şehre girdi ve Selçuklu tahtına oturdu. Kadılar, sûfiler ve beyler huzura çıkıp tahtı öptüler. Sultan burada cuma namazını kıldı. Adına hutbe okundu ve para basıldı.

Sultan Baybars Kayseri'de bulunduğu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey de itaat arzetti. Sultan da Ermenek ve Larende (Karaman)'den sahile kadar uzanan toprakları Karamanoğullarına verdi. Muineddin Pervane de Sultana elçi gönderip itaatini bildirdi. Bunun üzerine Baybars da onu Kayseri'ye davet ederek makamının başına geçmesini istedi. Fakat Pervane durumdan emin olmadığı için hem Abaka Han'a hem de Sultan Baybars'a bağ-

(168) *Baybars Tarihi*, s. 84-87, İbn Bîbî, s. 670-679; Aksarayî, s. 113-114; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 545-546.

lılık göstermeye çalışıyordu. Sultan Selçuklu devlet adamlarında Moğollarla uğraşacak cesaret göremediği için Kayseri'de uzun süre kalmanın halk ve askerleri açısından doğuracağı tehlikeleri düşünerek yaklaşık 10 gün sonra şehri terketmeye karar verdi. Seyfeddin Çalış'ı Kayseri valisi tayin ettikten sonra da buradan ayrıldı. Bu sırada Gıyaseddin Keyhüsrev ile Pervane kendisine elçi göndererek bir süre daha kalmasını istediler, ancak sultan samimiyetsizliklerini gördüğü için elçiyi azarladı ve Pervane'ye "Anadolu'yu ve yollarını öğrendik. Biz buraya Selçuklu tahtını ele geçirmek niyetiyle gelmedik. Tahtımız ve Kudüs'ün fethi bize yeter" diye haber gönderip üzüntü ve öfkesini ifade ettikten sonra savaşa katılan Selçuklu beylerini de yanına alarak Kızılsu, Karacahisar, Yabanlu pazarı, Elbistan, Akçaderbend, Göksu, Göynük ve Maraş yoluyla Haleb'e gitti. Sultan Baybars'ın Anadolu halkının Moğol zulmünden kurtulması için büyük bir fırsat olan bu seferinden de Muineddin Pervane'nin kararsız tutumu yüzünden netice alınamamış ve Moğol zulüm ve tahakkümü devam etmiştir(169).

2) Abaka Han'ın Anadolu Seferi

Sultan Baybars'ın Moğollar karşısında kazanmış olduğu başarı Anadolu halkını büyük bir sevince boğmuştu. Ancak Moğolların uğradığı bozgundan Muineddin Pervane'nin gönderdiği Seyfeddin Erbegi adlı elçi vasıtasıyla haberdar olan Abaka Han derhal büyük bir orduyla harekete geçti ve Erzincan-Divriği yoluyla Elbistan'a ulaştı. Muineddin Pervane de III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve vezir Fahreddin Ali ile birlikte Abaka Han'ın yanına gitti. Savaş meydanını gezen ve Moğol kumandan ve askerlerinin cesetlerini gören Abaka Han çok üzüldü. Ölüler arasında Selçuklu kumandan ve askerlerinin olmadığını farkedince öfkelendi ve Memlûk sultanıyla işbirliği yaptığını söyleyerek Muineddin Pervane'yi azarladı. O her ne kadar Memlûk sultanının gelişinden kesinlikle haberi olmadığını söyledi ise de o sırada orada bulunan Emir İzzeddin Aybeg onu yalanlayarak Sultan Baybars ile sürekli haberleştiğini ve Anadolu'ya gelmesi için teşvik ettiğini söyledi.

Abaka Han bütün öfke ve gazabına rağmen Suriye'de bulunan Sultan Baybars'a karşı bir sefere çıkmaya cesaret edemedi ve bir mektup göndererek hakaretlerde bulundu. Daha sonra Elbistan'dan Kayseri'ye hareket etti

(169) Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ*, Kahire 1334, XIV, 150-152, 157; *Baybars Tarihi*, s. 86-88; Aksarayî, s. 114-115; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 502, Osman Turan, *a.g.e.*, s. 548-549.

ve şehrin yağmalanmasını ve halkın kılıçtan geçirilmesini emretti. Bunun üzerine şehrin âlim ve büyükleri Abaka Han'ı ziyaret ederek halkın itaatkâr olduğunu ve bu olayda hiç bir günahı bulunmadığını söylediler ve ancak bu yalvarıp yakarmalar sayesinde onu umumî bir katliamdan vazgeçirdiler. Fakat yine de şehir yağmalandı ve Kadı Celâleddin Habib ve diğer bazı ileri gelen kişiler şehit edildiler.

Abaka Han Kongurtay Noyan'ı Anadolu'nun idaresiyle görevlendirip Azerbaycan'a döndü. Muineddin Pervane ile vezir Fahreddin Ali'yi de yanında götürdü. Yol boyunca uğradığı bütün şehir ve kasabaların yağma edilmesini ve Türkmenlerin öldürülmesini emretti. Veziri Şemseddin Cüveynî ona halkın günahsız olduğunu söyleyip şefaatte bulunduysa da binlerce müslümanın öldürülmesine mani olamadı. Binlerce esirle beraber Bayburt'a vardığı sırada yaşlı bir zat "Ey yeryüzünün sultanı! Düşman senin ülkene girdi fakat tebeana dokunmadı. Sen ise düşmanına karşı harekete geçtiğin halde tebeayı esir aldın ve öldürdün. Acaba senden önce hangi hükümdar böyle bir harekette bulunmuştur?" diyerek Abaka Han'ı zor durumda bırakmış, neticede yüzbinlerce esirin serbest bırakılmasına vesile olmuştur[170].

Abaka Han dönüşte Muineddin Pervane'nin mallarının müsadere edilmesini ve Şebinkarahisar gibi iktalarının da geri alınmasını istedi. İlhanlı hükümdarlarının yazlık merkezi olan Aladağ'a varınca Pervane yargılandı. Öldürülen Toku ile Todavun noyanların karılarının feryad ederek ağlamalarından etkilenen han bazı Moğol kumandanlarının ısrarı karşısında idam edilmesine karar verdi. Gökçe Noyan adlı Moğol kumandanı Muineddin Pervane'yi yakınlarıyla birlikte götürüp idam etti (676/1277)[171].

Muineddin Pervane taht kavgalarının devam ettiği ve Moğol baskı ve zulmünün arttığı, devlet nüfuz ve otoritesinin sarsıldığı bir dönemde mahirane siyasetiyle ülkeyi 15 yıl boyunca idare etmeyi başarmıştır. Pervane'nin öldürülmesinden sonra ülkede huzur kalmamış, Moğollar malî baskılarını daha da şiddetlendirmişlerdir. Bu yüzden Anadolu halkı Pervane dönemini daima büyük bir özlemle yad etmiştir. Bununla beraber şurası da unutulmamalıdır ki, o Moğollarla iyi ilişkiler kurma konusunda ne kadar başarılı olmuş ise Sultan Baybars'ın Anadolu seferiyle ilgili tereddüt ve cesaretsizlik-

(170) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 549-552.

(171) Aksarayî, s. 115-118; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, s. 458; İbn Bîbî, s. 679-84; *Baybars Tarihi*, s. 91-93; Turan, *a.g.e.*, s. 554.

leriyle hataları yüzünden de o derece başarısızlığa uğramıştır. Bu hataları hem kendisi hem de devlet için pahalıya mal oldu. O, şahsî ihtirasları aklına galip geldiğinden kendisine rakip saydığı değerli devlet adamları, kumandanlar ve sultanları tasfiye etmekten de çekinmedi. Hulasa, Muineddin Pervâne, meziyet ve kusurlarıyla bir devrin kuruluşuna ve çöküşüne sebep olan meşhur bir sima olarak tarihteki yerini almıştır.

Bazı kaynaklar o dönemdeki meşhur âlim ve şeyhlerin birbiri ardından ahirete intikaliyle Anadolu'nun sahipsiz kaldığını ve başa gelen felâketlerin bunun sonucu olduğunu kaydederler. Anadolu'nun manevî koruyucuları arasında ilk sırayı işgal eden büyük mutasavvıf Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin 17 Aralık 1273'te ölümünden birkaç ay sonra büyük bilgin Sadreddin-i Konevî de vefat etmiş ve bu iki büyük feyiz kaynağından mahrum kalan halk çektikleri sıkıntıyı buna bağlamıştır[172].

3) Karamanoğulları'nın Konya'yı ele geçirmeleri ve Siyavuş'un Sultan ilân edilmesi:

Anadolu'da Moğollarla mücadele eden beyliklerin başında Karamanoğulları yeralıyordu. Her ne kadar onlar da Selçuklu-Moğol müşterek kuvvetleri karşısında birkaç defa bozguna uğratılmış ise de Mehmed Bey zamanında tekrar güçlenmişlerdi. Hatiroğlu Şerefeddin'in isyanı sırasında onunla işbirliği yapan Mehmed Bey sınırları dahilinde ve sahil boylarındaki Moğolları uzaklaştırmış, Selçuklular'a vergi ödemeyi reddederek bağımsızlığını ilân etmişti. Hatiroğlu'nun isyanı bastırılınca Muineddin Pervane Moğol kumandanlarının iznini alarak Karamanoğulları'na karşı sefere çıktı. Karamanoğulları barış talebinde bulundu ise de Kadı Hutenî'nin oğlu Bedreddin İbrahim buna yanaşmadı. Meydana gelen savaşta Selçuklu ordusu bozguna uğradı ve pek çok kayıp verdi. Zor durumda kalan Bedreddin İbrahim gönderilen Moğol takviye kuvvetleriyle muhasaradan kurtarıldı ise de onlar da Karamanoğulları karşısında tutunamayarak Konya'ya geri çekildi. Muineddin Pervane Konya'da Selçuklu kumandanlarıyla görüşüp yeni bir sefere hazırlanmaya karar verdi ise de Memlûk sultanı Baybars'ın Anadolu seferi yüzünden bu da gerçekleştirilemedi[173].

Karmanoğlu Mehmet Bey kardeşi Ali Bey'i Kayseri'ye gönderip Sultan

(172) Aksarayî, s. 118-122; Turan, *a.g.e.*, s. 555.
(173) Aksarayî, s. 110-113; İbn Bîbî, s. 688-689; Turan, *a.g.e.*, s. 558 vd.

Baybars'a itaat arzetti. O da sancak ve menşûr gönderip Ermenek'ten sahillere kadar uzanan sahada Karamanoğulları'nın hakimiyetini tanıdı. Mehmet Bey Eşref ve Menteşeoğulları'nın desteğiyle Konya üzerine yürüdü. Sahibata Fahreddin'in oğulları iç karışıklıklar yüzünden Karahisar'a çekilmiş oldukları için Konya'da ciddi bir mukavemet gücü kalmamıştı. Naib Eminüddin Mikâil şehrin kapılarını kapatarak müdafaaya çekildi. Mehmet Bey Konya'yı Sultan Baybars adına teslim almak için geldiğini ve yanında bir Selçuklu şehzadesi bulunduğunu söyleyerek şehri teslim etmelerini istedi. Fakat Eminüddin bu sözlere aldırış etmeden şehri savunuyordu. Neticede şehrin kapıları odunlar yığılarak ateşe verilince Eminüddin tebdil-i kıyafetle kaçmaya karar verdi. Fakat yolda yakalanıp Melikü's-Sevâhil Bahaeddin ile birlikte öldürüldü. Karamanoğulları 9 Zilhicce 675 (15 Mayıs 1277) tarihinde Konya'ya girdiler ve şehri yağma ve talan ettiler. Sonra da II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia ettikleri Alaeddin Siyavuş'u Selçuklu sancağı altında şehre getirip sultan ilân ettiler. Başta Mehmet Bey olmak üzere Ahi Ahmet Şah ve şehrin ileri gelenleri ona biat ettiler. Kale muhafızları da bu gelişmelerden haberdar olup bağlılıklarını bildirdiler(174).

Alaeddin Siyavuş tahta çıkınca kapısında beş nevbet çalındı, adına hutbe okundu ve para basıldı. Merasimden sonra toplanan divanda etrafa fermanlar gönderilip vali ve kumandanlar itaata çağrıldı(175).

Karamanoğlu Mehmet Bey divanda "bundan sonra, divanda, dergâh, bargâh, meclis ve meydanda Türkçe'den başka bir dil kullanılmayacaktır" diye bir karar aldı. Onun Türkçe'nin devlet dili olması için aldığı bu önemli karar Farsça yazılan belgelerin Türkçe'ye çevrilmesinin zorluğu ve Karamanoğullarının kültür seviyelerinin yeterli düzeyde olmaması yüzünden uygulanamamıştır(176).

4) Selçuklularla Karamanlılar arasındaki mücadeleler:

Konya'nın Karamanlılar'ın eline geçmesi ve Alaeddin Siyavuş'un sultan ilân edilmesi üzerine Sahib Ata'nın iki oğlu Taceddin Hüseyin ile Nusretüddin Hasan Afyon Karahisar'dan asker toplayarak başşehir Konya'ya hareket ettiler. Karamanoğlu Mehmet Bey ile Siyavuş da Akşehir istikame-

(174) Aksarayî, s. 122-124; İbn Bîbî, s. 686-692; *Baybars Tarihi*, s. 90.
(175) İbn Bîbî, s. 690; Osman F. Sağlam, "Cimri Sikkeleri", *Belleten*, XXXV, s. 299-303.
(176) Turan, *a.g.e.*, s. 563; *Selçuklular Tarihi*, s. 321.

tinde yola koyuldular. Taceddin Hüseyin, Değirmençayı'nı geçerken öldürüldü. Böylece başlayan savaş sırasında Germiyanoğullarına mensup birlikler geri çekilince Sahibataoğulları'nın askerleri dağıldı. Savaş sırasında Nusretüddin Hasan, Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş'ın oğlu Celaleddin Hüsrev gibi Selçukluların önde gelen kumandan ve devlet adamları öldürüldü. Daha sonra Afyonkarahisar üzerine yürüyüp kaleyi kuşattılarsa da netice alamayıp 1277 Haziranında ele geçirdikleri ganimetlerle Konya'ya döndüler[177]. Bu zaferden sonra Karamanoğulları ve onların desteğindeki Alaeddin Siyavuş hakimiyet sahalarını Ankara'dan Akdeniz kıyılarına kadar yaymışlardı.

Ancak bu sırada III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in büyük bir Moğol ordusuyla harekete geçtiği haber alındı. Karamanoğlu Mehmet Bey bu haberleri gizli tutuyor, Konya'daki hazineyi başka bir yere naklettiriyordu. Selçuklular Moğol birliklerinin himayesinde harekete geçerek Karamanoğulları'nın Akşehir ve Ilgın gibi bazı yerlerdeki askerlerini öldürdüler, kadın ve çocuklarını esir aldılar. Mehmet Bey ile Siyavuş Filâbâd'da ordugâh kurmuşlardı. Buradan şehre gidip halka askerlerin alışveriş yapmaları için kapıları açmalarını söylediler. Fakat onlar Ahmedek kapısı hariç bütün kapıları kapattılar ve hendekler üzerindeki köprüleri yıktılar. Konya kadısı Siraceddin Mahmûd Urmevî bir fetva çıkararak halkı şehirlerini savunmaya teşvik ettiği gibi kendisi de ok atarak bilfiil müdafaaya katıldı. Karamanoğulları Konya'yı bir süre daha muhasara ettikten sonra kale ve bağları tahrib ederek Ermenek'e doğru çekildiler ve Siyavuş'u da yanlarında götürdüler. Böylece Selçuklu kaynaklarında tahkir maksadıyla Cimri adı verilen Alaeddin Siyavuş'un 37 günlük saltanatı da sona ermiş oluyordu [178].

Selçuklular Karamanoğulları'nı Akdeniz'e kadar takip ederek çok sayıda Türkmeni esir aldılar. Kış yaklaşınca Karamanoğulları müstahkem mevkilere çekilip derbentleri kapattılar. III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile vezir Fahreddin Ali Sahib Ata Konya'ya, Moğollar da Tokat'ın Kazova kışlağına döndüler. Bir süre Konya'da kalan III. Gıyaseddin ile Sahib Ata Karamanoğulları'na toparlanma imkânı vermeden tekrar harekete geçti ve Mut ovasına (İçel) girdiler. Mehmet Bey, Siyavuş'u müstahkem bir kaleye yerleştirip emniyetini sağladıktan sonra gelişmeleri takip etmek üzere yola koyuldu. Kurbağa Hisarı'nda dar bir geçitten geçerken iki kardeşiyle birlikte öldürüldü. Böylece başsız kalan Türkmenler muhtelif istikametlere dağıldılar. Sel-

(177) İbn Bîbî, s. 697-699; Aksarayî, s. 122-129; *Baybars Tarihi*, s. 90-91.
(178) İbn Bîbî, s. 701; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 567.

çuklu-Moğol müşterek kuvvetleri onları takip ederek yakaladıklarını kılıçtan geçirdiler. Sultan III. Gıyaseddin ile Sahib Ata da Moğol hakimiyeti altında Selçuklu saltanatını sürdürmek üzere Konya'ya döndüler[179].

Mehmet Bey'in ölümünden sonra Alaeddin Siyavuş saklandığı kaleden kaçarak Anadolu'nun batısındaki Türkmenleri etrafında toplamış ve mücadeleyi bizzat yürütmüştür. III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Sahib Ata Fahreddin Ali Kazova, Ankara ve Diyarbekir yöresinden topladığı askerlerle Ammuriye'ye kadar geldiler. Alaeddin Siyavuş ise bu sırada Pınarbaşı'nda bulunuyordu. Selçuklu-Moğol ordusu Sakarya suyu köprüsünü geçip Bolvadin istikametinde ilerlediler. Tarafların öncü kuvvetleri arasında başlayan savaş sırasında Subaşı Alemüddin Kayser, Siyavuş'un kümbedhaneden götürdüğü Sultan I. Alaeddin Keykubad'a ait sancağı alıp III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e teslim etti. Siyavuş'un kumandanlarından olup Sahib Ata'nın oğullarını öldüren Saru Ala da esir alınıp öldürüldü. Türkmenler gece karanlığından istifadeyle kaçıp kurtuldular. Siyavuş da kaçarken Germiyanlı Türkmenler tarafından kırmızı çizmeleri ve etrafındaki askerlerin davranışlarından şüphelenilerek yakalandı. Ertesi gün III. Gıyaseddin'in emriyle öldürüldü ve derisi yüzülerek saman doldurulduktan sonra Konya ve diğer bazı şehirlerde teşhir edildi[180].

17 Muharrem 678 (30 Mayıs 1279) günü kazanılan bu zafer Anadolu'da çok büyük bir sevince vesile oldu. Hatta o devrin şairlerinden biri bu müjde haberini ihtiva eden mektubu aziz bir kâğıt olarak tavsif etmekte, onların halkı birbirine düşürüp akıttıkları kan sonunda kazanılan bu zaferden dolayı sultanı tebrik etmektedir[181].

Sultan III. Gıyaseddin Pınarbaşı'ndan Borgulu kalesine inip ordugâh kurdu. Burada iken Ladik ve Honas'a hakim olan Ali Bey yakalanıp Karahisar kalesine hapsedildi. Türkmenleri affeden Sultan, Vezir Sahib Ata ile Konya'ya döndü[182].

Selçuklu sultanı Kadı Celaleddin Mahmud'u Abaka Han'a gönderip zaferi bildirince o da bu başarılarından dolayı Sahib Ata'ya hil'at gönderdi ve Kıvâmü'l-mülk lâkabını verdi. Celâleddin Mahmud da saltanat naibi oldu[183].

(179) İbn Bîbî, s. 699-705; Aksarayî, 61-62; Turan, s. 567-68.
(180) İbn Bîbî, s. 725-29; Aksarayî, s. 130-132; Turan, s. 570.
(181) Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 150-151.
(182) İbn Bîbî, s. 729; Aksarayî, s. 132; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, I, s. 53-55.
(183) Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 6-13.

5) Memlüklü-Selçuklu münâsebetleri:

Moğollar Selçuklu Devleti'nin hakimiyetindeki topraklara elkoydular, hatta bazı vilâyetleri incü olarak dağıtarak hanedanın emlâki haline getirdiler. Meşhur vezir Şemseddin Cüveynî'ye de ülkenin gelir kaynaklarını tespit ettirdiler. Selçuklular'ın İlhanlı hazinesinden aldığı borçların ödenemeyecek düzeye geldiğini gören Cüveynî Erzincan ve civarını satın alıp İlhan'ın öncülerine katarak meseleyi Moğollar lehine halletti.

Anadolu Selçukluları Moğol tahakkümü altında iken Memlûklüler zaman zaman Anadolu içlerine müdahale etmiş ve son olarak Elbistan'da Moğollar'a ağır bir darbe indirmişti. Moğollar bunun intikamını almak için seferber oldu ve taraflar 14 Receb 680 (29 Ekim 1281) tarihinde Hama-Humus arasında savaşa girdiler. Her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği savaş Memlûkler'in zaferiyle sonuçlanmış ve Sultan Kalavun Suriye'de büyük bir kahraman olarak karşılanmıştır. Abaka Han kumandanlarına bu mağlûbiyet dolayısıyla çok öfkelendi ve ertesi yıl bunun intikamını almak üzere bizzat sefere çıkacağını söyledi. Ancak onun 20 Zilhicce 680 (1 Nisan 1282) ölümüyle müslüman halk büyük bir felâketten kurtulmuş oldu. Abaka Han'ın yerine kardeşi Teküder İlhan ilân edildi (4 Muharrem 681/14 Nisan 1282). Müslüman olan ve Ahmed adını alan Teküder devlete İslâmî bir hüviyet kazandırmak istiyordu. Memlûklerle de yeni bir siyaset takip ederek dostluk tesis etmekten yana idi. Bu münasebetle Şeyh Abdurrahman, Sivas kadısı Kutbeddin Şirazi, Artuklu veziri Şemseddin Muhammed gibi meşhur simalardan oluşan bir sefaret heyetini bir mektupla Sultan Kalavun'a gönderdi. Ahmet Teküder mektubunda küçük yaştan beri Allah'a inandığını, müslüman olarak selamet yolunu seçtiğini ve büyük kurultayda ittifakla han seçildiğini, İslâmiyeti yüceltmek ve müslümanlara hizmet etmek, müslümanlar arasında kan dökülmesine mani olmak istediğini söylüyor ve artık iki devlet arasında dostluk kurulması gerektiğine işaret ediyordu (15 Cemaziyelevvel 681/21 Ağustos 1282)[184].

Memlûk sultanı Kalavun Ahmed Teküder'in bu mektubuna gayet nazikâne bir üslup ile cevap vermiş, fakat özellikle Kongurtay'ın Anadolu'da kan dökmeye ve zulüm yapmaya devam ettiğini bahane ederek barışa

(184) Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 506, 510; Aksarayî, s.1 136; Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, IV, 17; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (trc. C. Köprülü), Ankara 1957, s. 89; Turan s. 589.

yanaşmamıştır. Böyle bir imkânın değerlendirilememiş olması hiç şüphesiz müslümanlar için büyük bir talihsizlik olmuştur. Ahmed Teküder'in müslümanlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışması Argun ile Kongurtay'ın ve diğer kumandanların ona karşı bir ittifak oluşturmalarına sebep oldu. Bu ittifak sonucu Ahmed Teküder hem tahtını hem de hayatını kaybetti(1284). Böylece Moğollar da ilk defa taht kavgası sonunda saltanat değişikliği oldu. Bu mücadeleler sırasında sultan Kalavun da Malatya, Harput ve Çukurova'ya kuvvetler sevketti[185].

6) III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü:

Çocuk yaşta Selçuklu tahtına çıkan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı Hatiroğlu ile Karamanoğulları'nın çıkardığı isyanlar, Memlûk sultanı Baybars'ın ve Abaka Han'ın Anadolu'yu istilâsı gibi önemli olaylarla geçti. Ayrıca Siyavuş'un çıkardığı karışıklıklar da bu devrin dikkati çeken olaylarından biridir. Sultan II. İzzeddin Keykâvus Kırım'da iken oğullarından Gıyaseddin Mesud, Rükneddin Kılıç Arslan, Rükneddin Geyûmers, Alaeddin Siyavuş (bazı kaynaklarda düzmece olduğu söyleniyor) ve Ferâmürz de yanında bulunuyordu. II. İzzeddin Keykâvus'un İstanbul'da hristiyanlaştırılan ve Bizans kaynaklarında Melik Konstantin adıyla zikredilen bir oğlu daha vardı[186].

II. İzzeddin Keykâvus'un 679 (1280) yılında ölümü üzerine veliahd tayin ettiği oğlu Mesud gemilerle Sinop'a gelmiş ve Selçuklu tahtına geçmiş olan Geyûmers de ona tabi olmuştur[187].

Abaka Han Erzincan, Erzurum ve Sivas'ı Sultan Mesud'a tahsis ederek hükümdarlığını onayladı. Abaka Han'ın ölümü üzerine Ahmed Teküder Selçuklu topraklarını III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Mesud arasında taksim etti. Bu sırada İlhanlı tahtında değişiklik oldu ve Argun Han tahta geçti. Tebriz'de bekleyen Mesud'u Selçuklu sultanı olarak tayin etti. Anadolu'ya dönen Mesud önce Kayseri'de 1284 Şubat başlarında da Konya'da merasimle tahta çıktı. Emirler ve devletin ileri gelenleri huzura çıkıp biat ettiler. Argun Han, Ahmed Teküder ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle III. Gıyaseddin

(185) Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar*, IV, 18; Turan, *a.g.e.*, s. 579.
(186) Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 7-12.
(187) İbn Bîbî, s. 735-740.

Keyhüsrev'i tahtından indirip Erzincan'a (veya Erzurum'a) sürgün etti ve görevlendirdiği adamlar vasıtasıyla da öldürttü (Zilhicce 682/Şubat Mart 1284)[188].

Onun sıkıntılar içinde geçen hükümdarlık döneminde büyük mimarî eserler inşa edilmiştir. Bunlar arasında Sivas'taki Gökmedrese, Çifte Minareli Medrese ve Bürüciye medreseleri sayılabilir.

ö) II. GIYASEDDİN MESÛD'UN BİRİNCİ HÜKÜMDARLIĞI (1284-1296)

II. Gıyaseddin Mesûd'un tahta çıkışı Konya'da büyük bir sevinç yarattı. Fakat gerçekte Sultan Mesud da kendinden önceki sultanlar gibi Moğol tahakkümü karşısında gölgeden ibaret kalmıştır. Vezir Sahib Ata ile beylerbeyi İzzeddin Muhammed ve Moğolların siyasetlerine ters düşmeyecek şekilde hareket etmişlerdir.

Argun Han 1286'da kardeşi Geyhatu'yu 20.000 kişilik bir orduyla Türkmenleri cezalandırmak ve bölgeden uzaklaştırmak üzere Anadolu'ya gönderdi. Halk korkusundan mağaralara saklandı. Ancak Sahib Ata'nın Moğollar'a para temin etmesi ve Geyhatu'nun da merhametli davranması sebebiyle halk bir felâkete maruz kalmadı. Moğol kumandanı hatun ve askerlerinin Aksaray'da yaptıkları alışverişler esnafa oldukça çok para kazandırdı. Geyhatu Konya'ya hareket edince elçi gönderip karşılanmasını istemiş, ancak elçinin öldürülmesi üzerine öfkeyle Konya üzerine yürümüştü. Sultan Veled kendisini karşılayarak teskin etmiş ve halkın affedilmesini sağlamıştır. Konya'nın ileri gelenleri Geyhatu'ya hediyeler takdim ederek gönlünü aldılar.

III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Argun Han'a müracaat ederek ülkenin onun iki oğlu ile Mesud arasında taksim edilmesini istedi. Sahib Ata bu tehlikeli teşebbüsü önlemeye çalıştı ise de başarılı olamadı. Türkmenler III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğullarını tahta çıkarmak için Moğollar'a karşı ayaklandılar ve 8 Rebiülevvel 684 (14 Mayıs 1285) tarihinde onları tahta çıkardılar. Ancak yaklaşık bir ay kadar sonra Sahib Ata'ya bağlı kumandanlardan Emir Has Balaban Konya'ya gelince III. Gıyaseddin'in annesi şehri terketti. Sultan Mesud, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesini ve iki oğlunu

(188) Aksarayî, s. 137-139; Turan, *a.g.e.*, s. 583.

yakalatıp Argun Han'a gönderdi (684/1285). Yapılan yargılama sonunda çocukların III. Gıyaseddin'in evlâdı olmadıklarına karar verilmiş ve başları kesilerek Türkmenlere gönderilmiştir.

Sultan Mesud 1286 Nisanında Germiyanlı Türkmenlerine karşı hareket geçti. Öncü birliklerin başında Napşı Noyan bulunuyordu. Germiyanlılar 7 Ramazan 685 (27 Ekim 1286) tarihinde Selçuklu kuvvetleri üzerine bir baskın düzenlediler ve ağır kayıplar verdirdiler. Fakat daha sonra Selçuklular toparlanınca ganimetleri bırakıp kaçtılar. Sultan Mesud ile Geyhatu Afyonkarahisar yakınlarındaki savaşta da Germiyanlı Emir Bozkuş'u mağlup ettikten sonra Konya'ya döndüler.

Sultan II. Mesud bir süre sonra Karamanoğulları'na karşı sefere çıktı. 9 Zilhicce 686 (15 Ocak 1288) tarihinde Larende'yi ve bütün Karaman topraklarını tahrip etmeye başladı. Moğol-Selçuklu müşterek kuvvetlerine karşı koyamayan Karamanoğullarıyla Eşrefoğulları Sultan Mesud'dan özür dileyip bağlılık arzettiler.

Moğolların artan vergi isteklerini biraz hafifletmek amacıyla Argun Han'ın huzuruna çıkmak üzere Tebriz'e giden vezir Sahib Ata dönüşte hastalandı ve 25 Şevval 687 (22 Kasım 1288)'de Akşehir'in Nadir köyünde öldü. Cenazesi Konya'ya götürülüp toprağa verildi. Selçuklu devletine 40 yıl hizmet eden ve pek çok hayır eseri yaptıran Sahib Ata Anadolu Selçuklularının tarihinde müstesna bir mevki işgal eder(189).

Geyatu'nun İlhanlı tahtına çıkması dolayısıyla Anadolu'dan ayrılması ülkede büyük bir boşluk yarattı. Bu iktidar boşluğundan yararlanan Karamanoğulları Konya üzerine yürüdüler ve şehri kuşattılar. Ahiler onlara karşı savunma tedbirleri aldılar. Bu sırada Sultan Mesud'un Kayseri'den Moğol askerleriyle birlikte yaklaşmakta olduğunu haber alarak geri çekildilerse de sonra haberin asılsız olduğunu öğrenip tekrar muhasaraya başladılar. Karamanoğulları Selçuklularla Obrucuk mevkiinde savaşa girdiler. Fakat Geyhatu'nun geldiğini öğrenince geri çekildiler. Sultan Mesûd Geyhatu'yu Kayseri'de karşıladı. Süratle Karamanlılar üzerine yürüyen Geyhatu çok sayıda Türkmeni öldürttü ve Larende ateşe verildi. Bazı Türkmenler sarp yerlere çekilerek kurtuldular. Karamanoğulları sindirildikten sonra Eşrefoğulları'na karşı harekete geçildi ve onlar da aynı şekilde perişan edildi. Geyhatu 7000 Türkmen esiriyle ve bol miktarda ganimetle Konya'ya döndü(190).

(189) Aksarayî, s. 150; Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, s. 104; Turan, s. 591.
(190) Ebu'l-Ferec, *Tarih*, s. 492; Turan, *a.g.e.*, s. 605.

1) Selçuklu Devleti'ni çöküşe götüren olaylar:

a) Şehzâde isyanları:

Geyhatu'nun Anadolu'dan dönmesi Karaman, Eşref ve Germiyanoğullarına yeniden harekete geçme imkânı verdi. Ayrıca Kastamonu yöresindeki Türkmenler de Kılıç Arslan'ı destekleme kararı almış, Geyûmers ile Feramürz de saltanat davasıyla ayaklanmışlardı. Kılıç Arslan ile Ferâmürz Kastamonu'ya giderek Çobanoğullarından Yavlak Arslan ile anlaşmış ve Sultan Mesud'a karşı harekete geçmişlerdi. Geyhatu Karaman, Eşref ve Menteşe beylerine karşı tenkil hareketini tamamladıktan sonra Kılıç Arslan ve Çobanoğullarından Yavlak Arslan'a karşı bir ordu sevketti. Selçuklu-Moğol ordusu Kastamonu topraklarına girip Derbendler bölgesinde beklemekte iken Türkmenlerin baskınına uğradı. İki taraf da ağır kayıplar verdi ve Sultan Mesud ile önde gelen kumandanların bir kısmı esir düştü. Müttefik Selçuklu-Moğol ordusu karşı saldırıyla Türkmenleri bozguna uğrattı. Bu hengâmede Kastamonu beyi Yavlak Arslan da şehit düştü[191].

b) Moğol Noyanlarının çıkardığı isyanlar:

Selçuklu hanedanı mensupları arasındaki taht kavgalarına ilâveten Moğol noyanları arasındaki mücadele de Anadolu'da büyük sıkıntılara sebep oldu. İlhanlı hükümdarı Mahmud Gazan Han'ın Anadolu genel valiliğine getirdiği Toğaçar Noyan daha sonra gözden düşmüş ve yine Gazan Han'ın gizli emriyle Baltu ve Arap Noyan tarafından öldürülmüştür. Baltu Noyan giderek güçlenmiş ve hanın emirlerini dinlemez olmuştu. Bunun üzerine Gazan Han Kutluğ Şah kumandasındaki 30.000 kişilik bir orduyu 1296 yılında Anadolu'ya gönderdi. Baltu Noyan kaçıp Ermeni tekfuruna sığındı. Fakat Tekfur onu yakalayıp Tebriz'e gönderdi. Baltu burada Gazan Han tarafından idam edildi[192].

Sultan Mesûd Baltu Noyan'ın tahakkümü altında olduğu için Gazan Han'ın isteklerini yerine getiremiyordu. Kutluğ Şah itham altında olduğu için Sultan Mesud'u Gazan Han'ın huzuruna çıkardı. O Gazan Han'a mazeretini anlattıysa da 1296 yılında tahtından uzaklaştırılıp Hemedan'a sürüldü

(191) Aksarayî, s. 170-178; Turan, *a.g.e.*, s. 610-612.
(192) Aksarayî, s. 204-205; Turan, *a.g.e.*, s. 618.

ve Selçuklu tahtı III. Alaeddin Keykubad 1298'de tahta çıkıncaya kadar 2 yıl boş kaldı[193].

Şehzadelerin ve Moğol noyanların çıkardığı karışıklıklar Anadolu halkının daha da perişan olmasına sebep oldu. Horasan Irak ve Azerbaycan'dan yola çıkan pekçok kişi burada bir mevki ele geçirmeye çalışıyordu. Gazan Han'ın Konya'ya gelen elçisi Ahilerin reisi Ahmed Şah tarafından uzaklaştırılınca hükümdara yaranmak isteyen Şarap-sâlar onu öldürdü. Bu olay halkı mateme boğdu. Cenaze merasiminde 15.000 kişi başaçık yürüdü. Şehir ileri gelenlerinin ısrarları karşısında Ahmed Şah'ın katili yakalanıp idam edildi[194].

p) III. ALÂEDDİN KEYKUBAD (1298-1302)

Baltu Noyan'ın isyanının bastırılmasından sonra onunla işbirliği yapmakla suçlanan Sultan Mesud da Gazan Han'ın yanına götürüldü. Yapılan yargılama sonunda Baltu'nun isyanına mecbur kaldığı için istemeyerek katıldığı anlaşıldığından beraat etti. Ancak tahtından uzaklaştırıldı ve yerine yeğeni II. İzzeddin Keykâvus'un torunu III. Alâeddin Keykubad getirildi (1298).

Baltu'nun isyanı bastırıldıktan sonra Anadolu dört malî bölgeye ayrılmış, Cemaleddin Mehmed vezirliğe, Muineddin Mehmed Pervaneliğe, Kemaleddin Tiflisî saltanat naibliğine, Şerefeddin Osman da müstevfîliğe getirilmişti. Bu dört devlet adamı kendilerine ait bölgelerde yeni vergiler ihdas ederek halktan zorla para topladılar. Halkı açlığa ve sefalete mahkum ettiler. Meşhur tarihçi Aksarayî bu devlet adamlarının yaptığı keyfî tahsilâtı, zulüm ve baskıları kınar[195]. Moğol asker ve kumandanlarıyla tahsildârlarının bu zulüm ve baskıları karşısında halk yer yer isyan ederek şikâyetlerini Gazan Han'a iletti. Bunun üzerine bazı mirî arazi yıllık muayyen vergi karşılığında halkın mülkiyetinde bırakıldı ve ödenmesi istenen meblâğ vilayetlere taksim edildi. Bazı kaynaklar Alaeddin Keykubad'ın tahta çıkmasında mevlevilerin önemli rolü olduğunu kaydeder ve sultanın bun-

(193) Aksarayî, s. 206-207; Turan, *a.g.e.*, s. 619.
(194) Anonim Selçuknâme, (nşr. F. Nafiz Uzluk) Ankara 1952, s. 92-93; Eflâkî, *Menâkibü'l-ârifin*, s. 611-613; Turan, *a.g.e.*, s. 619.
(195) Aksarayî, s. 214-218.

dan dolayı Sultan Veled ve Ahi Arif Çelebi gibi mevlevî büyüklerine teşekkür ettiğini bildirirler[196].

Sultan Alaeddin Keykubad, veziri Şemseddin Ahmed Zahirî ve diğer adamlarıyla Konya'ya gelince Anadolu'yu dört malî bölgeye ayıran Pervane Mehmet Bey, Vezir Cemaleddin, Tiflisli Kemaleddin ve Şerefeddin Osman görevlerinden uzaklaştırıldı. Şemseddin Ahmed Anadolu'dan elde edilecek gelirin masrafları karşılamadığını görünce devlete ait emlâkı halka satmaya başladı. Böyle olunca halk kendi mülkiyetindeki araziyi imar etmeye başladı ve ülkenin refah seviyesi yükseldi[197].

Sultan Alaeddin Keykubad Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş'in Anadolu'da Gazan Han'a karşı başlattığı isyan hareketine (1298) katılmadığı için Gazan Han nezdindeki itibarı arttı. Sultan sadakatini ifade etmek üzere Tebriz'e gidince Gazan Han onu bir Moğol prensesiyle evlendirdi ve Erzurum'dan Antalya'ya, Diyarbakır'dan Sinop'a kadar uzanan topraklara hakimiyetini onaylayan bir yarlığ verdi. Sultan Gazan ile beraber Diyarbekir ve Musul yöresini dolaştıktan sonra Konya'ya döndü. Bu sırada daha önce bahsettiğimiz dörtlü idarenin başında bulunan devlet adamları da çeşitli vesilelerle Gazan Han'a yaklaşarak önemli görevler aldılar ve halkı yeniden soymaya başladılar. Devrin meşhur simalarından olan ve yaptırdığı hayır eserleriyle, güzel ahlâkı ve kültürüyle herkesin sevgi ve saygısını kazanan Nusret Çelebi de bu zulüm ve soygunlara maruz kaldı. Serveti yağmalandı ve haksızlıklara tahammül edemediği için çok geçmeden vefat etti. Gazan Han 1299'da Suriye sefrine çıkarken Mucirüddin Emir Şah'ı da Anadolu'daki baskı ve zulümlere son vermek üzere Anadolu'ya gönderiyordu. Emirşah Aksaray yöresinde nizamı sağladıktan sonra Samsun'a hareket etti. İlhanlılar vergi sistemini sağlam temeller üzerine oturtmak için Vezir Nizameddin Yahya'yı Anadolu'ya gönderdiler. Vezir araziyi yeniden tahrir edecek ve ek vergi kaynakları bulacaktı. Vezir Erzincan'dan başlayarak uğradığı her yerde halkı soymaya başladı. Bunun üzerine Müstevfî Şerefeddin Abdurrahman yapılan haksızlıkları anlatmak için Samsun'da bulunan Emir Şah'ın yanına gitti. Ancak vezir adamları vasıtasıyla Şerefeddin'i takip ettirip geceleyin öldürttü. 1300 yılı Haziran ayında vuku bulan bu olay şehirde büyük bir galeyan yarattı. Bütün yollar kesilip katil yakalandı ve öldürüldü.

Sülemiş'in isyanına katılmak istemeyen Sultan III. Alaeddin Tebriz'e gitmiş ve bir süre orada kaldıktan sonra yeni devlet erkânıyla dönmüştü.

(196) Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, s. 846-49.

Buna göre Alaeddin Sâvî vezir, Nasıruddin Muhammed müstevfî, Şerefeddin Hamza müşrif olarak görev almıştı. Emir Şah da saltanat naibi tayin edilmişti. Sultan Alaeddin Diyarbakır'dan Harput'a geçince şehrin kadısı Seyyid Mecdeddin'den zorla 500.000 dirhem aldılar. Malatya'da da Emir Şehab Divanî'ye aynı şekilde muamele ettiler. Malatya valisi olan oğlu Kutbeddin babasına yapılan haksızlık karşısında isyan etti. Selçuklu sultanı adeta bir Moğol kumandanı gibi hareket ediyordu. Sivas, Divriği ve Tokat halkı da müsadere ve haksız muameleye maruz kaldı.

Selçuklu sultanı kendisine yakışmayan bu davranışları yüzünden adaletiyle tanınan Moğol kumandanı Abışka Noyan'a şikayet edildi. O da durumu Gazan Han'a bildirdi. Gazan Han gönderdiği yarlığ ile sultanın Abışka Noyan'ın izni olmadan hiç bir iş yapamayacağını bildirdi. Bu yarlığ üzerine sultan Abışka Noyan'ın yanına Yabanlu'ya getirildi. Abışka Noyan Şerefeddin Hamza ile Nasıruddin Müstevfî'yi idam ettirdi. Sultan korkup kaçtıysa da Ürgüp'te yakalandı ve Kadı Mecdeddin Atabeg'in nezaretinde Gazan Han'ın yanına gönderildi[198].

Gazan Han Sultanı ölüm cezasına çarptırdı ise de bir Moğol prensesi olan karısı sayesinde idam edilmekten kurtuldu ve Isfahan'a gönderilip orada ikamete mecbur edildi (701/1301-1302). Alaeddin burada öldü ve büyük Selçuklu sultanlarının türbesine gömüldü[199]. Onun kısa süren saltanatı sırasında basılan bazı paralar zamanımıza kadar gelmiştir[200].

r) II. GIYASEDDİN MESÛD'UN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI (1302-1308/1310)

Alaeddin Keykubad'ın azledilmesinden sonra Gıyaseddin Mesud ikinci defa Selçuklu sultanı ilân edildi. Sultan Musul üzerinden Anadolu'ya gelip tahta çıktı (1302).

Gazan Han'ın 703 Şevvalinde (Mayıs 1304) ölümü üzerine yerine Olcaytu Han geçti (1304-1316) ve Anadolu'daki başıboşluğa bir son vermek üzere İrencin Noyan'ı Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinin başına geçirdi.

(197) Aksarayî, s. 235-239; Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, s. 480.
(198) Aksarayî, s. 286-290; Turan, *a.g.e.*, s. 634.
(199) Aksarayî, s. s. 291.
(200) Ahmed Tevhid, *Meskükât-ı İslâmiyye*, s. 343-348, 352, 354; Turan, *a.g.e.* s. 634.

Alaeddin Savi azledilerek Şemseddin Ahmed Lakuşi vezirliğe getirildi. İrencin Noyan Anadolu'da çok zulüm yaptığı ve bütün ülkeyi kargaşa içine soktuğu için görevinden alındı ve yerine Emir Çoban tayin edildi(1314).

Emir Çoban Karanbük'te (Bolvadin yakınlarında) karargâh kurup Hamidoğulları, Sahibataoğulları, Eşrefoğulları, Germiyanoğulları ve Sis'te hüküm süren Ermeni krallığına haber gönderip huzuruna çağırdı. Bütün beyler ve Ermeni kralı gelip itaat arzettiği halde Karamanoğlu gelmedi. Emir Çoban onlara karşı bir sefere hazırlanırken Karamanoğulları hediye temin etmekle meşgul olduklarını söyleyerek biraz mühlet istediler. Fakat daha sonra Aralık 1314'te Konya'yı terkederek Larende istikametinde uzaklaştılar. Emir Çoban bunu büyük bir zafer kabul ederek Olcaytu Han'a bildirdi. Kendisi de Memlüklüler'e karşı sefere hazırlanmak için Tebriz'e hareket etti. Onun dönüşünden kısa bir müddet sonra Olcaytu Han öldü ve yerine Ebû Said Bahadır Han geçti (1316-1335). Bu dönemde Emir Çoban İlhanlı Devleti'nin en nüfuzlu şahsiyyeti oldu ve Anadolu'yu oğlu Timurtaş'a verdi. Timurtaş Emir Sinaneddin Arız'ı vezir tayin etti ve Kayseri'yi merkez yaparak Anadolu'da yaklaşık on yıl hüküm sürdü[201].

s) ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

1243 Kösedağ bozgunu Selçuklu Devleti için büyük bir felâketin başlangıcı olmuştur. Ülke o tarihten başlayarak iktisadî, ictimaî ve siyasî buhranlara sürüklenmiş ve Moğol istilasına maruz kalmıştır. Hem Moğolların giderek artan tahakkümü hem de tahta geçen Selçuklu sultanlarının liyakatsizliği devletin itibarını sarsmıştır. Özellikle Muineddin Süleyman Pervane'nin 1277'de vuku bulan ölümünden sonra halk Moğol zulüm ve baskısı altında ezilirken, zaman zaman hanedan mensupları ve Moğol şehzadelerinin çıkardığı isyanlar ve Türkmenlerle yapılan mücadeleler ülkeyi maddî ve manevî bakımdan perişan etmiştir. Moğol baskısı karşısında devlet çökerken uclardaki Türkmenler maruz kaldıkları imha hareketlerine rağmen varlıklarını sürdürmeyi başarmış ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde beylikler kurmuşlardır. Son Selçuklu sultanı olarak kabul edilen II. Mesud'un ikinci saltanatı oldukça sönük geçmiş, ölümü bile ciddi bir yankı uyandırmamıştır. II. Mesud'un 1308 yılında ölümüyle Selçuklu devleti de yıkılmıştır. Bazı kaynaklar Sultan Mesud'un 1308 (veya 1310) yılında ölümü üzerine yerine

(201) Aksarayî, s. 313-315; Turan, *a.g.e.*, s. 642.

oğlu V. Kılıç Arslan'ın geçtiğini ve Anadolu valisi Timurtaş'ın 1318 yılında Selçuklu hanedanı mensuplarını uçlara tenkil edişine kadar Konya'da tahtını koruduğunu söyler. Eğer bu kayıtlar doğru ise Selçuklu Devleti'nin Anadolu'yu ebedî vatan haline getirip Osmanlı Devleti gibi büyük bir imparatorluğun temellerini attığı ve 243 yıl hüküm sürdükten sonra 1318'de yıkıldığı kabul edilebilir.

II. TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

a) DEVLET TEŞKİLÂTI

1) Hükümdar

Anadolu Selçuklu devletinde yönetim diğer Türk devletlerinde gördüğümüz gibi sultanın mutlak kontrolü altındadır. Moğol istilâsı sırasında olduğu gibi "İlhan'a ubudiyet arzeden, gerektiği zaman Anadolu içindeki seyahatlerinde ona refakat eden, bazan Moğol noyanlarına mazeret beyan edip af dileyen, belirli yerlerde ikamete mecbur edilen, yargılanıp cezalandırılan ve hatta katledilen zavallı birer hükümdar durumuna düşürülen" son dönem Selçuklu sultanları istisnadan ibarettir. Sultan siyasî iktidarı başka bir kuvvetin iznine bağlı olmadan kullanır.

2) Hakimiyet Alâmetleri.

a. Başkent: Sultan, sarayının, hükümet ve adliye teşkilâtının bulunduğu bir merkeze sahip olmalıdır.

b. Saray: Çok eski dönemlerden beri bütün Türk devletlerinde saray hakimiyet alâmeti olarak kabul edilmiştir. Selçuklu sultanlarının Kayseri, Konya, Aksaray, Tokat, Antalya ve Sivas'ta sarayları vardı.

c. Taht: Bazan serir kelimesiyle de ifade edilen taht-ı saltanat, serir-i saltanat ve taht-ı Süleymanî de denilen taht hükümdarlık sembollerindendi. Sultan I. Mesud ölümünden kısa bir süre önce oğlu II. Kılıç Arslan'ı Sultan ilân etti, diğer oğullarını da melik unvanıyla başka vilayetlere tayin etti. Sultan Mesud bütün devlet erkânının da katıldığı törende tahttan inerek oğlunu çıkardı ve başına taç koydu.

d. Sancak ve bayrak: Saltan I. Alaeddin Keykubad'ın sarı renkte bayrağı vardı.

e. Nevbet: Resmi bando takımının saray veya hükümdarın çadırı önünde günde üç veya beş vakit konser vermesidir. Nevbet takımı seferde sultana refakat ederdi. Aksarayî II. Süleyman Şah'ın günde üç, İlhanlılar'a tabi Selçuklu sultanlarının ise onlar gibi beş nevbet çaldırdıklarını söyler(202). IV. Kılıç Arslan ile Konya'da sultanlığını ilan eden Cimri de beşer nevbet çaldırmışlardı(203).

f. Unvan ve lâkaplar: Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleymanşah kaynaklarda "emir" unvanıyla anılırdı. Daha sonraki hükümdarların çoğu es-Sultanü'l-Muazzam ve es-Sultanu'l-a'zam ünvanını kullanılmışlardır. Ayrıca II. Süleymanşah es-Sultanü'l-Kahir, I. İzzeddin Keykâvus İnanç Bilge Kutlu ve es-Sultanu'l-Galib unvanını kullanmışlardır.

g. Çetr: Hükümdarlık alâmeti olarak kullanılan bir saltanat şemsiyesidir. Anadolu Selçukluları Abbasi halifelerine hürmetlerinden dolayı siyah renk, daha sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sadeddin Köpek'in baskısıyla mavi renkte çetr kullanmışlardır. Çetr çetrdâr adı verilen görevliler tarafından taşınırdı.

h. Sikke: Diğer devletlerde olduğu gibi para bastırmak da hakimiyet alâmetidir. Bilindiği kadarıyla günümüze intikal eden en eski tarihli sikke I. Mesud'a aittir. Altın, gümüş ve bakır paralar Konya, Kayseri, Aksaray, Sivas, Malatya, Erzincan, Bayburt ve Kastamonu'daki darphanelerde basılmıştır(204).

Büyük Selçuklular bir Türk-İslâm devleti olmak itibariyle diğer müslüman Türk devletlerinde de değişik ölçülerde gördüğümüz gibi eski Türk töre ve gelenekleriyle İslâmî unsurların kaynaşmasından oluşan feodal bir yapıya sahipti.

Türk hakimiyet anlayışının "devlet hânedan azalarının müşterek mirasıdır" ilkesini benimseyen Anadolu Selçuklu Devleti'nde tahta tevârüs için kesin bir kaide yoktu. Bunun sonucu olarak da gerek Sultanların ölümünde ve gerekse sağlıklarında saltanatı ele geçirmek üzere girişilen taht kavgaları hiç eksik olmamıştır. Hânedan azalarının herbiri hayatını ortaya koymak suretiyle böyle bir mücadeleye her an katılabilirdi. Mağlub olduğu takdirde

(202) Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 31, 37.

(203) Aksarayî, s. 71, 130.

(204) Aydın Taneri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilâtı, Ankara 1978, s. 43-52; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 360-363.

ise hakkında verilecek cezaya -ki bu genellikle yayının kirişiyle boğmak şeklinde olurdu[205]- rıza göstermek durumundaydı. Büyük Selçuklular'ın bütün tarihleri boyunca devam eden taht mücadelelerine halk seyirci kalmıştır[206]. Halkın taht kavgalarında bî-taraf kalması, muhtemelen "hükümdarı Tanrı tayin eder" şeklinde ifadesini bulan eski bir inançtan kaynaklanıyordu. Emir ve kumandanlar ise özellikle fetret devri saltanat mücadelelerinde kendi çıkarlarını esas almış ve ona göre taraf değiştirmişlerdir.

Sultanların sağlıklarında hânedan azalarından herhangi birini veliahd tayin etmeleri ve biat almaları da tahta tevarüs için bir çözüm getirmemiştir. Gerek şehzadeler ve gerekse hanedanın diğer üyeleri, Sultanın, içlerinden birini veliahd tayin etmesini kendi meşru haklarına bir tecavüz olarak kabul etmişler ve tahtta hak iddia etmekten geri durmamışlardır.

Anadolu Selçuklu sultanlarının seçtiği veliahtler de çok defa kardeşleri tarafından tahttan uzaklaştırılmışlardır. Meselâ Sultan Mes'ud (1116-1155) II. Kılıç Arslan'ı (1155-1192) tahta çıkardı. Fakat kardeşi Şahinşah bunu tanımadı[207].

Bu misallerden anlaşıldığı gibi veliahtlik hattâ bey'at hükümdar öldükten sonra hukukî değerini kaybediyordu. Zira hükümdarın ölümü ile birlikte kanunlar ve hukukî tasarruflar yeni hükümdar tasdik edinceye kadar hükümden düşmekte, hukukî mesnedden mahrum sayılmaktadır. Meselâ Osmanlılar'da yalnız memur ve askerin beratı değil, her türlü vesika tahta çıkan Sultan tarafından yenilenirdi. Bu sebeple her cülûsta ülkenin yeni baştan tahriri prensip olarak kabul edilmiştir[208].

Anadolu Selçukluları'nda II. Kılıç Arslan 'a karşı oğullarının başlattığı

(205) Hanedan mensuplarının kanı dökülmeden yayının kirişiyle boğulması hükümdarın kudsî bir menşe'den geldiği telâkkisiyle ilgilidir. bu gelenek çok eski zamanlardan beri mevcuttur. Bu düşünce onlarda esasen var olan kan taassubu inancıyla da birleşerek hükümdar ailesine mensub olanların kanlarının dökülmemesi adetini doğurmuştur. Ok ve yayın eski Türk hayatındaki ehemmiyeti düşünülürse (bu konuda bkz. Turan, "Eski Türklerde okun hukuki bir sembol olarak kullanılması", *Belleten*, IX/25, (1945), s. 303-318) yay kirişiyle boğmanın en eski şekil olduğu söylenebilir. (Bu konuda bkz. F.Köprülü, "Türk ve Moğol sülalerinde hanedan azasının idamında kan dökme memnuiyyeti", *THTD*, I, Ankara 1944). Türklerin İslâm öncesi devirdeki dinî-sihrî itikadlarına ve onlara bağlı hukukî telâkkilere istinad eden kan dökmeme adetinin Büyük Selçuklular'da da aynen cari olduğunu görmekteyiz.

(206) Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 58.

(207) Turan "Kılıç Arslan II", *İA*.

(208) İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *AÜSBFD*, XIII/II, s. 106-107.

isyanda gördüğümüz gibi bazı hallerde kardeşler tahtın işlerinden birine tahsis edilmesini kabul etmezlerdi. Onlar veliahd tayinini kendi haklarına bir tecavüz saymaktaydılar. Zira her biri "kut"un kendilerine bağışlandığına, Allah'ın inayetiyle tahta geçmeye namzet olduklarına inanırlardı. Netice olarak diyebiliriz ki, Türk devletlerinde veliahtlık saltanata tevarüste bir usul olarak yerleşmemiştir. Hanedan azalarının hâkimiyete müştereken sahip olduğu ve hükümdarı Allah'ın seçtiği şeklindeki gelenek çok kuvvetliydi[209].

Türklerde hükümranlık hakkının karizmatik vasfı, birden fazla şahsın aynı devlet idaresinde ve aynı kudrette Tanrı bağışı (kut) ile donatılmış olmasına imkân vermez. Karizma (Kut')nın kan vasıtasıyla babadan (Hatun'dan doğan) oğulların hepsine intikal ettiği inancı dolayısıyla hükümdarın ölümünden sonra evlâtlar arasında vukua gelen taht mücadelelerinde içlerinden biri tam başarıya ulaşamadığı takdirde (kut'a nail olamadığının anlaşılması halinde) devlet parçalanmaktadır. Yani Türk devletlerinin merkeziyetçi bir karakter taşıması bizatihî onların varlıklarını, kudret ve ihtişamlarını sürdürmeleriyle yakından alâkalıdır.

Büyük Selçuklular'da bilfiil isyana girişmeyen bir hanedan mensubunun saltanatta hak iddia edebilir diye idam edildiğine rastlamıyoruz. Buna karşılık Anadolu Selçukluları'nda ve Osmanlılar'da kardeş katline rastlamaktayız. II. Kılıç Arslan, 1155'de tahta çıktığı zaman kendine rakip gördüğü ortanca kardeşini boğdurtmuştu[210]. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) de bir oğlu olunca hapisteki kardeşini idam ettirmişti. Bunlar Büyük Selçuklular'da ve diğer Türk devletlerinde de gördüğümüz gibi Türkler'deki eski bir geleneğe dayanarak yay kirişi ile idam edilmiştir. Hanedandan olanların kanı dökülmeden yayının kirişi ile boğulması hükümdarın kutsî bir menşe'den geldiği telâkkisi ile ilgilidir. Bu gelenek çok eski zamanlardan beri mevcuttur. Mezkûr telâkkî onlarda esasen var olan kan taassubu inancı ile de birleşerek hükümdar ailesine mensup olanların kanlarının dökülmemesi âdetini doğurmuştur. Türk ve Moğollar'ın İslâmî devirde bile bu eski Paganizm âdetini yaşatmaları gayet tabiîdir. Ok ve yayın eski Türk hayatındaki ehemmiyeti düşünülürse[211] öldürme şekilleri arasında "yay kirişi

(209) İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Hhakimiyet Telâkkisi İle İlgisi" *SBFD*, XIV/86.

(210) Turan, "Gıyaseddin Keyhüsrev" *İA*.

(211) Bu konuda bkz. Turan, "Eski Türklerde Ok'un Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, IX/35, s. 305-318.

ile boğma"nın en eski şekil olduğu söylenebilir[212]. Türkler'in paganizm devrindeki dinî-sihrî itikadlarına, onlara bağlı hukukî telâkkilere istinad eden kan dökmeme âdetine Büyük Selçuklular'da da tamamen riayet edildiğini görmekteyiz.

Anadolu Selçukluları'nda sultan büyük-küçük tefrik etmeden oğullarından birini veliahd tayin edebilir. Veliahtlık taht üzerinde hak iddia etmeye engel değildir. İzzeddin II. Kılıç Arslan, küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i halef tayin etti. Diğer kardeşler kıskanıp büyük kardeş Rukneddin Süleyman'ın etrafında toplandılar. O da 1192'de babası ölünce Konya'yı kuşatıp tahta geçti[213]. Rükneddin Süleyman ölünce (1204) oğlu III. Kılıç Arslan sultan ilân edildi. Fakat Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktı. Onun ölümünde (1211) büyük oğlu İzzeddin Keykâvus (1211-1220) tahta çıktı. Fakat kardeşi Alâeddin Keykubad (1220-1237) bunu tanımadı. İzzeddin Keykâvus ölünce kimin tahta geçeceği tartışılıyordu. Sonra oğlu Alâeddin üzerinde karar kılındı.

Görüldüğü üzere Türk devletlerinde saltanat verasetini tanzim eden bir esas mevcut değildir. Onlarda tahtı hanedanın muayyen azasına intikal ettiren bir gelenek de yerleşmemiştir. Zaman zaman veliaht tayini, ekber evlâdın ya da küçüğün tercihi gibi temayüller belirmiş ise de taht daima ilâhî takdire açık tutulmuştur. Hâkimiyetin ilâhî menşe'li olduğunu kabul eden bu düşünce karşısında diğer âdet ve anlayışlar hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri bilfiil saltanatı ele geçirdikten sonra onun meşruiyyeti nazarî ve hukukî bakımdan mesele teşkil etmezdi. Asırlardır süre gelen bu gelenek, Türkler'de hâkimiyetin menşeini Tanrı'ya dayandıran eski dinî telâkkîlerle ilgili görünmekte ve Orta Asya Türk kavimlerinde daha kuvvetle açığa çıkmaktadır.

Büyük Selçuklular'da olduğu gibi Anadolu Selçukluları'nda da ülkenin hanedan mensupları arasında muayyen hakimiyet sahalarına taksimi vazgeçilmez bir kaide olarak daima tatbik edilmiştir.

Mikhail'in daha babasının sağlığında ölümü üzerine İsrail (Arslan) ailenin başı olmuştu. Sonra onun ahfadına batıdaki en uzak uc bölgesi Anadolu yurtluk olarak verilmişti.

Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın sağlığında memleketi

(212) Köprülü "Türk ve Moğol sülâlerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *THTD*, I (Ankara 1944)'ye bakınız.

(213) Turan, "Keyhüsrev I", *İA*.

oğulları arasında taksim etmesi de eski Türk geleneğinin devam ettiğini göstermesi bakımından zikre değer. Onlardan her biri kendilerine ait mıntıkalarda bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmekteydiler(214).

3) Divan teşkilâtı

Anadolu Selçukluları'nda devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divân-ı a'lâ'nın (Divân-ı âlî, divân-ı saltanat) başkanı vezirdir. Devlet idaresinde birinci derecede rol oynayan divân-ı a'lâ'nın diğer üyeleri şunlardır:

Naib-i saltanat, beylerbeyi, tuğrâî, atabeg, pervâne, ârız, müstevfî ve müşrif-i memâlik.

Divana gelen meseleler vezirin başkanlığında müzakere edilir ve alınan kararlar vezirin sağında ve solunda oturan münşîler (divân kâtipleri) tarafından defâtir-i dîvan-ı a'lâ'ya işlenirdi. Divan kararları Fahreddin Ali'nin vezirliğine kadar Arapça yazılırdı. Daha sonra Farsça yazılmaya başlandı. Divana gelen bazı meseleler önce ilgili divanlara havale edilir ve onların yaptığı inceleme ve hazırladığı raporlar daha sonra divân-ı a'lâda görüşülüp nihaî karara bağlanırdı. Divanda tercümanlar da görev alır ve yabancı devletlere gönderilecek yazıları kaleme alır ve gerektiğinde tercümanlık da yaparlardı.

I. Alaeddin Keykubad zamanında divanda dört münşî ile iki tercüman vardı(215).

4) Divan-ı a'lâ'nın üyeleri

a. Naib-i saltanat: Büyük Selçuklu devlet teşkilâtında rastlamadığımız bu makam muhtemelen Eyyubî devlet teşkilâtı örnek alınarak ihdas edilmiştir. Önemli devlet adamları ve kumandanlar arasından seçilen naib-i saltanat sultanın merkezde bulunmadığı zamanlarda ona vekâleten devlet işlerini yürütürdü. Kendilerine naib-i saltanat olduklarının alameti olarak bir altın kılıç verilirdi. Naibü'l-hazre de denilen bu görevli başlangıçta sadece

(214) Turan, "Kılıç Arslan", *İA*.

(215) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, s. 88-90; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VIII, s. 367-368; Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Vezirlik Müessesesi*, (basılmamış doktora tezi), Ankara 1983, s. 56-57; Aydın Taneri, "Divan", *DİA*, IX, s. 394.

sultan tarafından tayin edildiği halde ülke Moğol tahakkümüne maruz kaldıktan sonra İlhanlı hükümdarının onayını alan vezirlerin de bazı şahısları bu makama getirdikleri görülmektedir. Fahreddin Ali vezir olduktan sonra Emînüddin Mikâil'i nâib-i saltanat tayin etmişti. Ayrıca Moğol istilâsı sırasında İlhanlı hükümdarlarının sultanın naibinden ayrı olarak bizzat kendilerinin de naib tayin ettikleri anlaşılmaktadır. Fahreddin Ali'nin ölümünden sonra Mücirüddin Emirşah, Argun Han'ın buyruğuyla Naib-i saltanat olarak görevlendirilmiştir. Bazan aynı şahıs hem Anadolu Selçuklu sultanının hem de İlhanlı hükümdarının naibi olarak hizmet ederdi. Meselâ Şemseddin Isfahânî hem Selçuklu sultanı hem de Batu Han tarafından naib-i saltanat olarak görevlendirilmişti. Bu görevde bulunan bazı devlet adamları şunlardır: Celâleddin Karatay, Şücâeddin Abdurrahman, Nizâmeddin Hurşid, Fahreddin Ali, Emirü'd-din Mikâil, Mücirüddin Emir Şah, Cemaleddin, Mehmed Pervâne ve Kemaleddin Tiflisî(216).

b. Beylerbeyi: Anadolu Selçuklu devlet teşkilâtında nüfuz bakımından en önde gelen görevlilerden biridir. Emirü'l-ümerâ ve melikü'l-ümerâ da denilen beylerbeyi ordunun baş kumandanı olması sebebiyle divanda sözü geçerdi. Zaman zaman hükümdarların bile onlardan çekindiği hatta komplo hazırlayarak onları bertaraf ettiği görülmektedir. Merkezdeki beylerbeyinden farklı olarak uçlarda görev yapan askerlerin başında da uc beylerbeyi denilen bir emîr bulunurdu. Meselâ Hüsameddin Çoban Kastamonu'da uç beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Bir başka uc beylerbeyi de Seyfeddin Kızıl'dır. II. Gıyaseddin devrinin nüfuzlu devlet adamı olan Sadeddin Köpek de Samsat seferi sırasında Melikü'l-ümerâ unvanını almıştı. Samsat kalesini aldıktan sonra gücü bir kat daha artan Sadeddin Köpek kendinden önce beylerbeyi olan Kemaleddin Kâmyâr'ı tevkif ettirerek muhtemelen bu görevi de kendisi üstlenmiştir. Beylerbeyi olarak görev yapan bazı devlet adamları şöyle sıralanabilir. Seyfeddin Ayaba, Şemseddin Has Oğuz, Şerefüddin Mahmud, Sirâceddin, Kemaleddin Kâmyâr, Seyfeddin Torumtay, Şerefüddin Mesud, Azîzüddin(217).

(216) Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 65; *Anonim Selçuknâme*, (nşr. F. Nafiz Uzluk), *Anadolu Selçukluları Tarihi*, Ankara 1952, metin, s. 77, trc. s. 54; C. Cahen,*Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 333; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 94; Refik Turan, *a.g.e.*, s. 58-60; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 368-369; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 459.

(217) Aksarayî, s. 89; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 270, 304, 470; *Anonim Selçuknâme*, Metin, s. 46, trc. sh. 45; Faruk Sümer "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 28; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 94, 99; Osman

c. Tuğrâî: Devletin iç ve dış her çeşit yazışmalarını idare eden menşûr, berât, name ve muahedeleri kaleme alan, ferman ve menşûrlara sultanın alâmet ve tuğrâsını çekmekle görevli olan Tuğrâî Divan-ı inşâ ve tuğrânın reisidir. İyi tahsil görmüş, Arapça ve Farsça'ya vakıf kalem erbabından seçilirdi(218). Anadolu Selçukluları'nda divân-ı inşâ, divân-ı arzdan sonra gelirdi. Meselâ I. İzzeddin Keykâvus zamanında (1211-1220) Şemseddin Taber divân-ı inşâ reisi iken daha sonra emîr-i ârız-ı memâlik-i Rûm tayin edilmiştir.

d. Atabeg: Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Anadolu Selçukluları'nda da atabeglik müessesesi mevcuttu. Şehzâdeleri iyi bir devlet adamı olarak yetiştirmekle görevli olan atabegler (lalalar) güvenilir ve nüfuzlu kumandanlar arasında seçilirdi. Şehzadeler atabegin gözetiminde "melik" unvanıyla her hangi bir vilayetin idaresine memur edilirlerdi. Ancak daha sonra şehzadelerin eğitiminden sorumlu atabeglerin yanında başkentte sultanın yanında ona müşavirlik eden bir atabeg daha tayin edilmeye başlanmıştır. Bu atabegler divan üyesi olarak müzakerelere iştirak ederlerdi. Bu konuyla ilgili bir fermanda bütün devlet erkânının önemli konularda hükümdarın atabegiyle istişâre etmesi emredilmektedir.

Atabeglerin Anadolu Selçuklu devletine büyük hizmetleri olmuştur. Bunların başında da Şemseddin Altunaba ile Celaleddin Karatay gelir. Arslan ve II. Alaeddin Keykubâd ile müşterek hakimiyetin başladığı 1249 yılına kadar yürüttüğü naib-i saltanat görevini bırakarak atabeg-i Rûm unvanıyla atabeglik görevini üstlenmiş ve 1254'te ölümüne kadar bu makamda kalmış devletin birlik ve bütünlüğünü korumuş, şehzadeler arasında geçimsizliğe ve ihtiraslı devlet adamlarının faaliyetlerine mani olmuştur(219).

e. Pervâne: Arazi tevcihatıyla ilgili defterleri tutmak, iktalara ait menşurları hazırlamak ve istihbarat faaliyetlerini yürütmekle görevli olan pervane de divân-ı a'lâ'nın üyesiydi. Sultanlar pervaneleri bu görevleri dışında

---

Turan, *a.g.e.*, s. 408; Aynı müellif, "Sadeddin Köpek", *İA*, X, s. 32-35; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 370-371;

(218) İbn Bîbî, s. 127; Cahen, *a.g.e.*, s. 225; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 97; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 22-23; Reefik Turan, *a.g.e.*, s. 62-63; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 369.

(219) Osman Turan, "Selçuklu Vakfiyeleri", *Belleten*, XII, s. 22; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 468-470; Aynı müellif, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 16-17; Cahen, *a.g.e.*, s. 221-333; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 370; Refik Turan, *a.g.e.*, s. 63-66; Aydın Taneri, "Celadeddin Karatay", *DİA*, VIII, 251-252.

siyasî ve askerî ilişkileri yürütmekle de görevlendirebilirlerdi. Meselâ Muineddin Süleyman Pervâne IV. Kılıç Arslan tarafından Moğollara elçi olarak, II. Alaeddin Keykubad da Erzincan'lı Kadı Şerefüddin'in oğlu Taceddin'i Diyarbekir'i zaptetmek üzere görevlendirmişti. Anadolu Selçukluları tarihinde Muineddin Süleyman Pervane'nin ayrı bir yeri vardır. Moğol tahakkümü sırasında sultanı da aşarak bütün yetkileri elinde toplayan Muineddin Süleyman şahsî kabiliyeti sayesinde hem İlhanlılar hem de Memlûklülerle iyi ilişkiler kurmuş ve bir devre adını vermiştir[220].

f. Ârız: Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi ordunun her türlü ihtiyacını karşılamak ve askerlerin maaşlarını dağıtmakla görevli olan Divân-ı arz'ın başkanıdır. Ancak ordunun sevk ve idaresine müdahale etmezdi. Bu görev daha önce geçtiği gibi beylerbeyinindi[221].

g. Müstevfî: Büyük Selçuklular'da da gördüğümüz divân-ı istifâ devletin bütün malî işlerini yürütmekle görevli olup divan başkanına müstevfî veya sahib-i divân-ı istifâ denilir. Sultan tarafından tayin edilen müstevfî vergi tarh ve tahakkukunda çok dikkatli davranmalı, halktan haksız vergi alınmasına mani olmalıdır. Tayin ettiği amillerin adil ve mutemet olmasına dikkat etmeli, halkın şikâyetlrini arzetmesi için kapısını daima açık bulundurmalıdır. Moğol istilâsı sırasında müstevfîleri İlhanlı hükümdarları tayin etmeye başlamıştır.

Mecdüddin Muhammed b. Hasan'ın divân-ı istifâ başkanlığına tayiniyle bir menşurda onun bütün vergileri toplaması, divan görevlilerini boş bırakmaması, nedimlerin sözlerine itibar etmemesi ve devlet gelirlerinin zorbaların elinde telef olmamasına özen göstermesi istenmektedir. Bir başka menşûrda da divân-ı istîfa'nın saltanatın direği olduğu ifade edilmekte ve mâlî işlerin işbilir (kârdâr) ve güvenilir kişilere verilmesi, tuzlalarda liyakatli âmillerin görevlendirilmesi emredimektedir[222].

h. Müşrif: Devletin malî ve idarî faaliyetlerini denetleyen divan-ı

(220) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 470; Cahen, *a.g.e.*, s. 220-221, 333; *Anonim Selçuknâme*, metin, s. 58, trc. 37; *Baybars Tarihi*, (trc. M. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 81; Refik Turan, *a.g.e.*, s. 66-68; Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara 1970; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 369.

(221) Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 96-97; Cahen, *a.g.e*, s. 334; Refik Turan, *a.g.e.*, s. 68-69; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 369.

(222) Aksarayî, s. 57, 73, 265; *Anonim Selçuknâme*, s.65, 78, 80; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 6-7; Cahen, *a.g.e.*, s. 224, 334; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 369; Refik Turan, *a.g.e.*, s. 69-73.

işrâfın reisidir. Müşrif kendisine bağlı memurları vasıtasıyla ülkenin her tarafında hazineye ait malları tesbit ve defterleri kontrol ettirirdi(223).

5) Saray Teşkilâtı

Anadolu Selçukluları saray teşkilâtı Büyük Selçuklu devleti saray teşkilâtı esas alınarak oluşturulmuştur. Başlıca saray görevlileri şunlardır:

a. Hacibü'l-huccâb: Sultan ile divan üyeleri arasında irtibatı sağlayan baş hacib saray görevlilerinin hizmetlerini kontrol etmekten de sorumlu idi. Hacibü'l-huccâb'ın emrinde hacip ve perdedar denilen görevliler vardı.

b. Emîr-i cândâr: Sarayı ve sultanı korumakla görevli olan Candarların reisi olan emîr-i cândâr hazarda ve seferde buyruğu altındaki muhafızlarla birlikte sultanı korumakla mükelleftir. I. Alaeddin Keykubad sultan olarak Konya'ya gelirken yanında 120 kişiden oluşan muhafız (candâr) birliği vardı. Bunlar altın sırmalı hamayıl ile asılı kılıç taşırlardı(224). Candaroğulları beyliğinin kurucusu Emir Şemseddin Yaman'ın lâkabına bakılarak onun da Anadolu Selçuklularında emîr-i cândâr olarak görev yaptığı söylenebilir.

c. Üstâdüddâr: Saray nazırı olup saraya ait bütün harcamaları ve saray görevlilerini kontrol eder.

d. Emîr-i çaşnigîr: Sultanın sofrasının hazırlanmasına nezaret ve yemekleri kontrol eden görevlidir. Çok güvenilir emirler arasından seçilen çaşnîgîrin görevi sofraya konulan yemekleri sultandan önce tatmak suretiyle yemeğe zehir katılma ihtimalini ortadan kaldırmaktı. Büyük Selçuklularda ve diğer bazı İslâm devletlerinde de gördüğümüz çaşnigîr Anadolu Selçuklu devletinde de önemli bir görevli idi. Meşhur emîrlerden Mübârizüddin Çavlı ile Şemseddin Altunaba da çaşnigîr (emir-i zevvâk) olarak hizmet etmişlerdi(225).

e. Emîr-i silâh: Silahların bakım ve muhafaza edilmesiyle görevli olan silâhdarların emiri olup merasimlerde hükümdarın silâhını taşırdı.

---

(223) Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 20; Refik Turan, *a.g.e.*, s. 73-74; Cahen, *a.g.e.*, s. 334; *Anonim Selçuknâme*, metin, s. 69, trc. s. 46; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 369.

(224) Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 81; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 365.

(225) Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 189; Cahen, *a.g.e.*, s. 221, 237; Aynı müellif, "Cashna-gîr", *EI²* (İng.), II, s. 15; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 174; Aydın Taneri, "Çaşnigîr", *DİA*, VIII, s. 232; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 364.

f. Emîr-i şikâr: Hükümdarın av işlerini idare eden ve av kuşlarıyla av hayvanlarının eğitiminden sorumlu olan saray görvlisidir. Emîr-i şikârlar nüfuz ve itibar sahibi kumandanlar arasından seçilirdi. Meselâ meşhur devlet adamı Sadeddin Köpek Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın, Kılavuzoğlu Tumanbay da III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emîr-i şikârları idiler. Bütün kuşçular emîr-i şikârların emrindeydi. Bunların yanında yine av ile görevli askerler bulunurdu. Anadolu Selçuklularında emîr-i şikârlığa tayinle ilgili bir vesikada bu görevlilerde aranan vasıflar ve av sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar sayılarak emîr-i şikârın bu önemli vazifede bâzdârları kulluk ve mülâzemette bulundurması, sürgün avında kuş ve hayvanları halka haline getirme zamanında cesur ve marifetli avcıları hizmete sokması ve kuşların avlanma mevsiminde avcıları pusuya yatırması gerektiği ifade edilmektedir.

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sultanlarının sofrasında av eti hiç eksik olmazdı. Nitekim sultan Melikşah ile I. Alaeddin Keykubad bir rivayete göre yedikleri av etinden zehirlenerek ölmüşlerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in av hayvanları yanında vahşî hayvanları da beslediği, Ermeni kralının sultan I. İzzeddin Keykâvûs'a çeşitli hediyeler yanında bâz (doğan) ve şahin de göndermesi Selçuklu sultanlarının kuşlara ne derecede önem verdiklerini göstermektedir. Anadolu Selçuklularında yılda iki defa umûmî ava çıkılırdı. Bu ava bütün devlet erkânı katılır ve av şölenle sona ererdi[226].

g. Emîr-i alem: Sultan sancağını taşıyan ve onu korumakla görevli olan emîrdir.

h. Emîr-i âhûr: Hükümdarın atlarına bakmakla görevli emîrdir. Buyruğu altındaki hademeler atların eğitimi ve tavlaların bakımından sorumludur.

k. Câmedâr: Hükümdarın elbiselerine nezaret etmekle görevlidir. Elbiselerin muhafaza edildiği câmehâne de onun kontrolündeydi. Câmedârlar sultanın elbiselerini giymelerine de yardımcı olurlardı[227].

l. Taştdâr: Hükümdar elini yıkarken, abdest alırken leğen tutup su döken saray görevlisi.

---

(226) Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkındaa Resmi Vesikalar*, s. 27-28; Abdülkerim Özaydın, "Av", *DİA*, IV, 103.

(227) Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, (trc. M. Altay Köymen), Ankara 1982, s. 133, 134, 270; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 35, 228-229; D. Ayalon, "Djâmadâr", *EI²* (İng.) II, s. 421.

m. Emîr-i meclis: Sultanın bezm denilen meclisine girecek olanları içeri alan, ziyafet salonlarını düzenlemekten sorumlu saray görevlisi olup Anadolu Selçukluları'nda önemli bir memuriyetti[228].

n. Havâyicsâlâr: Havâyichâne denilen mutfak işlerine bakan ve yemekleri pişiren saray ahçısı.

o. Serhenk (Çavuş): Sultanın önünden giderek yol açardı. Merasimlerde ve alaylarda ellerinde süslü değneklerle görev yaparlardı. I. Alaeddin Keykubad sultan ilân edilip tahta çıkmak üzere Konya'ya giderken yanında 500 serhenk vardı[229].

p. Emîr-i devât (devâtdâr): Başlangıçta sultanın divit takımından sorumlu olan ve daha sonra çeşitli görevler üstlenen saray memuru. Meşhur devlet adamı Celâleddin Karatay da emîr-i devât olarak hizmet etmişti[230].

6) Adlî Teşkilât

Anadolu Selçukluları döneminde ülkede meydana gelen hukukî meseleler kadılar tarafından Hanefi mezhebi hükümleri esas alınarak çözülürdü. Halkla ilgili bütün davalara ve miras işlerine kadılar bakardı. Ancak askerî davalar kadıleşker tarafından karara bağlanırdı. Kadı'l-kudât (başkadı) Konya'da oturur ve diğer kadıları kontrol ederdi. Kadı'l-kudât bütün ilmiyye sınıfının da reisi idi.

Kadıların baktığı şer'î davaların dışında başta devlet aleyhine işlenen cürümler olmak üzere, her çeşit baskı ve zulümle ilgili davalara ise örfî ve şer'î hukuku esas alarak emîr-i dâdlar bakardı. Anadolu Selçuklularında emîr-i dâd protokolde atabegden sonra gelirdi ve çok nüfuzlu bir emîr idi. I. Alaeddin Keykûbad hükümdarlığının ilk yıllarında dîvân-ı mezalime bizzat başkanlık edip şikâyetleri dinlerdi. Ancak daha sonra işlerinin yoğunluğu yüzünden bu görevi emîr-i dâd'a bıraktı[231]. Fahreddin Ali emîr-i dâdlıktan vezirliğe yükseldiği gibi Emîr-i dâd Emînüddin Düleycânî aynı zamanda üstâdüddarlık, evkaf hakimliği ve müstevfîlik görevlerini de üstlenmişti. Emîr-i dâd hem divan-ı mezâlim hem de kadıların verdiği hükümleri infaz etmekle görevliydi. Kaynaklarda emir-i dâd olarak hizmet eden diğer bazı

(228) "Emir-i Meclis", *İA*, IV, s. 261; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 365.
(229) Uzunçarşılı, *Medhal*, s.85; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 367.
(230) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 569.
(231) İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 93-95.

görevliler arasında Nusret Yakut ve Nizâmeddin'den de bahsedilmektedir(232). III. Gıyaseddin devrinde kadılık görevinde bulunanlardan bazıları da şöyle sıralanabilir: Kadı'l-kudât Siraceddin Mahmud-ı Ermevî, Celaleddin Habîb, Emînüddin Tebrîzi, İzzüddin, Bedreddin Kazvinî, Taceddin Hoyi ve Sadüddin(233).

7) Askerî Teşkilât

Anadolu Selçuklu Devleti esas itibariyle askerî bir hüviyete sahipti. Ordu devlet yönetiminde ve teşkilâtın hemen her kademesinde önemli rol oynuyordu. Divân-ı a'lâ'ya bağlı olarak görev yapan divan-ı arz ordunun her türlü ihtiyacını karşılamaktaydı. Savaş zamanlarında ordunun sevk ve idaresi vezir ve beylerbeyinin sorumluluğundaydı. Savaş sırasında Sultana emîrler, leşkerler, reisler ve ileri gelen zevat refakat ederdi.

Anadolu Selçuklularında ordu başlıca şu sınıflardan teşekkül ederdi.

1. Kapıkulu: Merkezde sultanın şahsına bağlı olarak görev yapan bu askerler çeşitli milletlerden teşkil edilmişti. Bunlar da kendi aralarında müfred, gulam, mülâzıman-ı yatak (yayak) ve halka-i hassa diye kısımlara ayrılmıştı. Sarayda görev yapan askerler cândârlarla birlikte Sultanın ve sarayın korunmasında istihdam edilmişti. Mülâzımân-ı yatak ise hükümdarın çadırını beklerdi. Kapıkulu süvarileri yılda dört defa bistegânî denilen maaş alırlardı.

2. Tımarlı sipahi: İkta sahiplerinin maiyetindeki bu askerler savaş zamanlarında subaşı denilen ve aynı zamanda bulundukları şehirlerin emniyet ve asayişinden sorumlu olan kumandanların emrinde ana orduya katılırlardı.

3. Ücretli askerler: Anadolu Selçuklu ordusunun temel unsurlarından birini teşkil etmekle beraber ihtiyaç halinde istihdam edilen bu askerler arasında zaman zaman gayri müslim askerler de bulunurdu. Meselâ II. Gıyaseddin devrindeki Babâî ayaklanmasının bastırılmasında ücretli Frank as-

---

(232) Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 226, 228, 267, 334; İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 93, 94, 655; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbar*, s. 41, 88, 102; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 34, 44, 90, 98, 122-123; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* (trc. Azer Yaran), Ankara 1988, s. 265-267; Coşkun Alptekin, *a.g.e*, s. 375; Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, s. 39-45.

(233) Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 122.

kerleri önemli hizmetlerde bulunmuşlardı.

4. Kayseri başta olmak üzere Sivas, Harput, Develi-Karahisar, Niksar, Malatya, Erzincan, Niğde, Ladik, Honas gibi önemli şehirlerde sürekli olarak bulundurulan muhafız birlikleri. Bu mıntıkalara bağlı ikta sahiplerinin maiyetindeki askerler, Türkmenler ve müstahkem yerlerdeki daimî kuvvetlerin kumandanları o bölgenin subaşısına tabi idiler.

5. Uc birlikleri: Barış ve savaş zamanlarında Bizans Ermeni ve Gürcü sınırlarında beylerinin emrinde bekleyen askerler.

6. Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan vassal statüdeki müslüman ve gayri müslim devletlerin ihtiyaç halinde antlaşmalara uygun olarak gönderdikleri kuvvetler(234).

Askerî merkezlerdeki kuvvetlerle ikta sahiplerinin emrindeki kuvvetler 1243'teki Kösedağ bozgunundan sonra giderek azalmıştır. Bunun da sebebi ikta sisteminin Moğol istilâsıyla tamamen sarsılmış olmasıdır. IV. Kılıç Arslan iktâ arazileri mülk haline getirerek ordunun esasını teşkil eden tımarlı sipahilerin yok olmasına sebep olmuştur. Müineddin Süleyman Pervane'nin 1277'de ölümünden sonra İlhanlı istilâsı giderek şiddetlenmiş, hem ikta sistemi kaldırılmış, hem de ordu bertaraf edilmiştir. Bu da gelirlerini kaybeden ikta sahiplerinin ülkenin her tarafında isyan ve karışıklıklar çıkarmalarıyla sonuçlanmıştır. Orduda yaratılan boşluk Moğol askerleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde çıkan isyanlar Selçuklu-Moğol müşterek kuvveti tarafından bastırılmıştır.

Selçuklu ordusuna harekât sırasında kumanda eden Beylerbeyi protokolde ön saflarda yer alırdı. Ayrıca I. Alaeddin Keykubad'ın güney sahillerini fethetmesinden sonra uc beylerbeyilikleri ihdas edildi. Beylerbeyi karşılığında sipehdâr-ı büzürg veya emîr-i büzürg tabiri de kullanılıyordu(235).

Anadolu Selçukluları Antalya, Alâiye ve Sinop'un fethinden sonra de-

(234) Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 40, 49, 68,74, 100, 111, 112, 113, 130, 132, 182, 189, 254, 281; Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri", *THİTM*, I, s. 241 vd.; Aydın Taneri, "Müsâmeretü'l-ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değerii", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sayı 6-7, Ankara 1966, s. 162-167; Aynı müellif, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Konya 1977, s. 37-39; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 372-374; Nejat Kaymaz, *Pervâne Müineddin*, s. 210 vd.; Aynı müellif, "Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü", *Tarih Araştırmaları Dergisi;* Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 171-172; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 99-112.

(235) Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin*, s. 210 vd.

nizciliğe önem verdiler ve tesis ettikleri tersanelerde kendi donanmalarını inşa ettiler. Donanma kumandanlarına emîrü's-sevâhil, melikü's-sevâhil veya emîrü'l-bahr denilirdi(236).

Selçuklu kara ordusunun büyük bir kısmını süvariler teşkil ettiği için ata büyük önem verilirdi. O dönemde kullanılan bütün klâsik silahlar Anadolu Selçuklu ordusunda da mevcuttu. Orduda nizam ve intizam çok önemli idi. İhmali görülenler ve disipline uymayanlar şiddetle cezalandırılırdı. Meselâ II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile vezir Fahreddin Ali Cimri isyanı sırasında sefere katılmayan emîr-i büzürg-i uc Ali Bey ile adamlarını katlettirdiler(237).

b. TOPRAK VE HALK

Anadolu Selçukluları'nda toprak tıpkı Büyük Selçuklular'da olduğu gibi mîrî yani devlete aitti. Arazi ikta, mülk ve vakıf olmak üzere üç bölümde ele alınabilir.

1. İkta arazi: Bir hizmet karşılığı olarak devlet adamlarına, kumandanlara ve büyük-küçük sipâhîlere verilen araziye ikta arazi denilir. Has arazi sadece hükümdara aitti. Görevinden azledilen kişilerin iktaları ellerinden alınırdı. Hizmetleri devam ettirmek kayıt ve şartıyla ikta arazi babadan oğula intikal edebilirdi. Devlet ricali ve kumandanların rütbeleriyle mütenasib iktaları vardı. Meselâ Taceddin Pervâne'nin iktaı Ankara idi. İkta sahipleri sefer zamanlarında askerleriyle birlikte sultanın emriyle savaşa katılmak üzere yola çıkarlardı.

I. Alaeddin Keykubâd Harizm aşireti reislerinden Kırhan'a Erzincan'ı, Bereket Han'a Amasya'yı, Artuklular'dan İzzeddin Ahmed'e ise Harput'u ikta olarak vermişti. II. Gıyaseddinn Keyhüsrev de vezir Mühezzebüddin Ali'ye 40.000 dinarlık bir arayizi ikta etmişti(238).

2. Vakıf arazi: Geliri ilmî ve sosyal gayelerle kurulan müesseselerin masraflarını karşılamak üzere tahsis edilen arazilerdir. Bazı Selçuklu devlet adamları ve kumandanlar da kendilerine mülk olarak verilen yerleri hayır

(236) Aksarayî, s. 74, 112, 122; Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri", *THİTM*, I, s. 207; Eflakî, *Menakıbü'l-Arifîn*, I, II (nşr. T. Yazıcı), Ankara 1959-1961, I, 133, II, 864, 928.

(237) Aksarayî, s. 132.

(238) Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 113-114; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 375.

amacıyla kurdukları müesseselere devretmişlerdir ki bunlar da vakıf arazi statüsündedir. Vakıf arazilerin gelirleri mutlaka gayelerine uygun olarak kullanılırdı.

3. Mülk arazi: Aslında devlete ait bazı araziler büyük hizmetleri ve yararlıkları görülen devlet adamları ve kumandanlara sultan tarafından mülk olarak verilmiş ve bunlar onların evladına miras yoluyla intikal etmiştir. Ancak bazıları da bunları hayır müesseselerine vakfetmişlerdir. Kastamonu yöresi Hüsameddin Çoban'a, Sinop da Muineddin Pervane'ye mülk olarak verilmiştir.

Anadolu Selçukluları'nda toprağı ekip biçen reayanın her zaman hakkını almasına itina edilir, haksızlığa uğrayanlar her zaman şikâyetçi olabilir ve haklarını geri alabilirlerdi. Arazi tevcihatıyla ilgili işler Pervane ve emrindeki memurlar tarafından yürütülürdü. Ülkede zaman zaman arazi tahrîri de yapılırdı.

Meskün mahallerdeki vergiye tabi nüfus ve herkesin vereceği vergi miktarı kayıt ve tespit edilirdi. Reayadan tahakkuk ettirilen miktardan fazla vergi isteyenler ağır cezalara çarptırılırdı. İktâ sahipleri ikta araziden alacakları gelir karşılığı asker besledikleri gibi o bölgenin yönetiminden de sorumluydular. Ancak Moğol istilhası sırasında bu sistem bozuldu ve iktaları ellerinden alınan sipahiler ülke içinde isyan ve huzursuzluklara sebep oldular. İktaları ellerinden alındığı için ikta sahipleri de yeteri kadar asker besleyemediler ve bu da ordunun çökmesine sebep oldu[239].

c- İDARİ TEŞKİLAT

Anadolu Seçukluları'nda eyaletler öncelikle haneden mensuplarının idaresine tevdî edilirdi. Şehzadeler küçük ise onları iyi bir devlet adamı olarak yetiştirmek üzere yanlarına lala veya atabeg denilen güveniler emîrler verilirdi. Bu emîrler bulundukları eyaleti o şehzade adına idare ederlerdi. Anadolu Selçukluları'nın idarî açıdan kaç eyalete taksim edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi 11 oğlu arasında taksim ettiği bilinmektedir. Böylece başkent Konya'nın dışında 11 idarî merkezin mevcudiyetinden bahsedilebilir. Hanedan mensuplarının yönetimine bırakılan Tokat, Niksar, Elbistan, Kayseri, Sivas, Aksaray, Malatya, Konya Ereğlisi, Niğde, Amasya, Ankara ve Uluborlu dışında Kastamonu,

(239) Alptekin, *a.g.e.*, s. 376; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 173-174.

Sinop, Erzurum, Erzincan, Şarkî Karahisar, Divriği, Antalya, Alaiye, Manavgat, İçel, Harput, Çemişgezek, Kâhta, Ahlat, İsparta, Kütahya, Eskişehir, Denizli ve Amid (Diyarbakır)'ın ilhakıyla eyaletlerin sayısı artmış ve otuzu geçmiştir

Bizans ve Ermeni sınırlarında uç vilayetleri de uç beyleri tarafından idare ediliyordu. Meselâ Danişmendli Yağıbasın'ın oğullarından Muzafferüddin Mahmud, Bedreddin Yusuf ve Zahireddin İli Anadolu Selçukluları'nın ihzmetine girerek uç boylarında görev almışlardı. Ayrıca hanedan mensuplarının idaresi dışında kalan yerlerde de emîrler hem vali hem de kumandan olarak görev yapıyorlardı. Bu büyük vilayetlerin dışındaki şehirlerde de serleşker ve subaşılar emniyet ve asayişten sorumlu idiler. Merkezi şehirlerde emniyeti sağlamaktan sorumlu birer şahne bulunurdu.

1243'te Anadolu Selçukluları'nın mağlubiyetiyle sonuçlanan Kösedağ savaşından sonra ülke taht kavgalarına sahne olmuş ve nihayet Moğolların müdahalesiyle ülke ikiye bölünmüş, bir kısmı Konya merkez olmak üzere II. İzzeddin Keykâvus'a, diğerinin merkezi de Sivas olmak üzere IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a verilmiştir.

Vilâyetlerde birer küçük divan bulunur ve vergiler muhassıllar tarafından toplanırdı(240).

Eflâki Menâkibü'l-ârîfîn'de idari teşkilâtta adı geçen görevlilerden bazılarını şöyle sıralar. Nâzır, emîr-i ab vâliler (ummâl), yol muhafızları, subaşı, şehir kethüdası, reis, şahne, cellâd, divan memuru, şeyhü'l- islâm ve hatib(241).

d- SOSYAL HAYAT

1. Adet ve Gelenekler

Yağmur duası: Yağmur duasına çıkılacağı zaman halk oruç tutar, kurban keser ve Allah'a dua ve niyazda bulunurdu. Duanın akabinde yağmur yağmazsa uzak yerlerden gelmiş bir garibe gider ondan Allah'a dua ve niyazda bulunmasını isterlerdi. Bir defasında Konya'da kıtlık olmuş, uzun zaman yağmur yağmamıştı. Korkunç bir pahalılık vardı. Birkaç defa yağmur duasına çıkıp ümitsizlik içinde dönmüşlerdi. Verdikleri sadakalar, kestikleri kurbanlar kabule mazhar olmamıştı. Nihayet Sultan Veled'e gidip yardım

(240) Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 118-121; Alptekin, *a.g.e.*, s. 371-372.
(241) Eflâkî, *Menâkibü'l-ârifîn*, I, 122, 137, 274, 309, 333, II, 939, 609, 626, 839.

istediler. Onun mübarek başını açıp gözlerinden yaşlar akarak Allah'a dua etmesi üzerine müthiş bir yağmur yağdığı söylenir(242).

Uğur ve Nazar: Kötü insanların nazarından korunmak için ateşe çörek otu atılırdı. Üzerinde dikiş dikilen kimsenin ağzına mutlaka bir yaprak, bir saman çöpü olması gerektiğine inanılırdı. Gül uğur çiçeği kabul edilirdi. Dini bayramların arifesinde helva dağıtılırdı. Bir tüccarın karısı Kurban bayramı arifesinde çokça helva yaparak fakirlere ve komşulara sadaka olarak dağıtmış, helva dolu büyük bir siniyi de Mevlâna hazretlerine göndermişti.

Doğum: Çocuk doğduğu evde büyük bir sevinç kaynağı olurdu. Bebeğe altın takılır, saçı saçılırdı. Çocuğun babası büyük bir ziyafet verirdi.

Evlenme: XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'da İslâm hukuku hâkimdi. Erkekler birden fazla kadınla evlenebilirdi. Cariye edinme geleneği de vardı. Sultan Veled'in iki cariyesi vardı. Evlenen erkeğin kadına başlık olarak para verme adeti yaygındı. Evlenecek kız da çeyiz eşyası hazırlamak zorundaydı. Mevlâna bir kızın cehizinin hazırlanması için Gürcü Hatun'dan yardım istemiş, o da birkaç takım elbise, her cinsten bir kat çamaşır, yirmi adet süslü küpe, yirmi yüzük, ince gerdanlık, yün örtüleri ve bilezikler, halı ve seccadeler hazırlayıp göndermişti. Düğünler oldukça debdebeli olur, uzun süre anlatılırdı. Kadınlar peçe takarlardı.

Terbiye kuralları: Anadolu Selçuklu toplumunda Türk-islâm düşüncesinin ortak ürünü olan terbiye ve görgü kuralları yürürlükteydi. Türk toplumunda büyüğe hürmet esastır. Eflâkî'nin **Menakıbü'l-ârifîn** adlı eserinde geçen bir ibarede "Onlar yaşca benden büyükler, ben onların yüzüne böyle bir sözü nasıl söyleyebilirim"(243) denilmektedir ki bu toplumda büyüklere saygının bir işaretidir. Pazar yerinde ayaklarını uzatıp uyuyan bir dervişin bu hareketi onun kınanmasına sebep olmuştur. Bu da toplumun lâubâlî davranışlardan hoşlanmadığını ve tepkiyle karşılandığını göstermektedir. Gayri ahlâki davranışlar da asla hoş karşılanmazdı.

Hediyeleşme: Hz. Peygamber'in hediyeleşmeyi teşvik eden sözleri Anadolu'da büyük ilgi görmüş ve "yarım elma gönül alma" şeklinde sembolleşen bu gelenek Türk milletinin başlıca özelliklerinden biridir. Devrin anlayışına göre hükümdar ve ileri gelen devlet adamları birbirlerine ve hal-

(242) Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, Metin, II, s. 795-96, trc. II, s. 247-249; Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, s. 47-49.
(243) Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 321, trc. s. 312.

ka hediyeler verirlerdi ki bu da işgal ettikleri makam ile mütenasib olurdu. Gürcü Hatun fakir bir kızın cehizini hazırladığı gibi Muineddin Pervane de Mevlâna'nın müjde ve iltifatı üzerine tarikat mensuplarına 2.000 dinara yakın bağışta bulunmuştur. Ayrıca Konya'da bulunan yetim ve fakirlere de elbiseler dağıtmıştı(244). Devrin en yaygın hediyesi altın idi. Uğur getireceğine inanılarak daha çok altın ve çiçek hediye edilirdi.

2. Hayat Tarzı

Eğlence hayatı: Kaynaklar Anadolu'da eğlence hayatının oldukça renkli olduğunu ifade eder. Memlûk Sultanı Baybars'ın Moğol ordusunu bozgunu uğrattıktan sonra 20 Nisan 1277'de Kayseri'ye gelince Keykubadiye Sarayında büyük bir eğlence düzenlemişti. Ancak Sultan onların eğlencede aşırı gittiklerini görüp hânende ve sâzendeleri icrâ-yı san'at etmeden huzurundan kovmuştu(245). Eğlence merasimleri daha çok hanlarda düzenlenirdi. Kadın müzisyen ve sanatkârlar gayri müslimler arasından seçilirdi. Meyhaneler de de müzikli eğlenceler düzenleniyordu(246). Hokkabazlar da yanan ateşe kendilerini atmak, kızgın demiri ağızlarına almak, kamçıdan kan akıtmak, merkep yavrusuna binmek gibi çeşitli gösteriler yapıyorlardı. Sünnet düğünleri de günlerce sürerdi. O dönemde oynanan oyunlar arasında satranç ve tavla önemli bir yer işgal ederdi(247).

Ev hayatı: Anadolu evleri sofa, odalar ve mutfaktan oluşuyordu. Ev eşyası olarak halı, yaygı, perde, battaniyeden bahsedilir. Isınma aracı olarak tandır ve mangal, aydınlanma aracı olarak da şamdan, kandil, çırağ ve mum vardı. Mum, zengin evlerinde çırağ ise fakir evlerinde kullanılırdı. Zengin evlerinde hizmetçiler, maiyyet ve harem ağları vardı(248). Köleler âzâd edilirse kendilerine bunu gösteren bir belge verilirdi.

Kılık-kıyafet-süslenme: Anadolu Selçukluları döneminde yaygın erkek kıyafetleri elbise, başlık ve ayakkabıdır. Erkek elbiseleri hasır elbiseleri, siyah ipekten yapılmış elbise, çuha ve kemhadan yapılan elbiseler olarak zikredilebilir. Ayrıca kurt ve tilki postları, şalvar ve gömlek, hırka ve

(244) Taneri, *a.g.e.*, s. 65-66.
(245) Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, s. 163-164.
(246) Eflâkî, I, 489, trc. s. 473.
(247) Taneri, *a.g.e.*, s. 67-69.
(248) Eflâkî, I, 195, trc. I, 93.

sarık, çizme ve ayakkabı da giyiliyordu.

Kadınlar ise çarşaf, kürk, ibrişim, başörtü ve peçe giyerlerdi. Uzun bıyık ve uzun sakaldan hoşlanılmazdı. Koku malzemesi olarak misk ve amber, makyaj malzemesi olarak da sürme kullanılırdı(249).

Besin maddeleri: Türk mutfağı o dönemde de oldukça zengindi. Yemek sırasında sofrada sahan, kâse, sini, testi bulunurdu. Yemek bir kaptan kaşıkla yeniyordu. En yaygın yemekler tirit ve ateşte çevrilen etlerdi. Keklik, bıldırcın, çulluk ve toy gibi av hayvanlarının etleri de revaçtaydı. Ayrıca etli pilav, biberli pilâv ve pastırma yenilen yemek türleriydi. Havuç, şalgam, turşu, meyve olarak elma, incir, kayısı, kavun ve üzüm yenirdi. En sevilen tatlı çeşidi helva idi(250).

Tedavi şekilleri: Şelçuklular zamanında sağlığın başı temizlik olarak düşünüldüğü için her şekilde çok sayıda hamam vardı. Hastalıkların tedavisi için halk hekim ve şeyhlere müracaat ederdi. **Menakıbül-ârifin**'den mevlevîlerin çeşitli hastalıkları el teması ve okuyup üfleyerek tedavi ettikleri anlatılmaktadır. Yine Eflakî'ye göre Mevâna bir şahsın parçalanan ayak parmaklarını eliyle dokunmak, okuyup üflemek suretiyle tedavi etmiştir(251). O dönemde halkın karşılaştığı en yaygın hastalık sıtma idi. Hem hekimler hem de şeyhler tarafından tedavî cihetine gidilirdi. Mevlâna bazı hastaları özellikle psikolojik rahatsızlıkları olanları telkin yoluyla da tedavi etmistir(252).

Devrin hekimleri teşhis ve tedavi yanında ilaçların hazırlanmasına da nezaret ederlerdi. Nitekim Tabib Ekmelüddin Sultan IV. Kılıç Arslan'ın isteği üzerine panzehir imal etmiştir.

e- TİCARİ VE EKONOMİK HAYAT

Anadolu ticarî faaliyetler için uygun bir konumda bulunuyordu. Konya'nın başşehir olmasından sonra ticarî hayat daha zenginleşmiş ve canlılık kazanmıştı. Anadolu'dan geçen Tebriz-Trabzon ve Tebriz-istanbul yoluyla doğuyu batıya bağlayan bu yollar Anadolu'nun iktisadî hayatında önemli

(249) Taneri, *a.g.e.*, s. 71-75.
(250) Taneri, *a.g.e.*, s. 75-79.
(251) Eflâkî, *a.g.e.*, I, 60, trc. I, 58.
(252) Eflâkî, *a.g.e.*, I, 337, trc. I, 328.

rol oynuyordu. Ege ile de ancak Konya üzerinden bağlantı kuruluyordu(253).

Ayrıca kuzey-güney istikametinde uzanan Sinop-Antalya/Alaiyye, Samsun-Ayas, Trabzon-el-Cezire-Suriye yollarıyla, Güney doğudan istanbul'a uzanan ve Haleb-Kayseri- Ankara-İstanbul, Haleb-Kayseri-Konya-İstanbul yolları Anadolu'daki ticarî hayata canlılık kazandırıyordu(254).

İslâm dünyasında askeri ve ictimâî gayelerle kurulan ribatların bir devamı mahiyetinde, kervanların her çeşit ihtiyaçlarını karşılayacak teşkilâta sahip olan ve uzaktan adeta bir kale manzarası arzeden kervansaraylar İslâm âleminin başka bir yerinde emsâline rastlanmayacak bir kıymete sahiptir. Selçuklu sultanlarıyla ileri gelen devlet adamları tarafından ticaret yolları üzerinde yaklaşık 30-40 km.lik aralıklarla yaptırılan bu kervansaraylar tarihi yolların önemini gösteren canlı vesikalardır.

II. Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alaeddin Keykubad gibi ticarî ve iktisadî hayatı canlandırmaya itina gösteren Selçuklu Sultanları ticaret yollarında emniyeti sağlamak gayesiyle kervansaraylar yaptırdılar. Sinop ve Antalya gibi iki büyük limanda ticarî faaaliyetleri kolaylaştırmak ve geliştirmek amacıyla bu şehirlere zengin tüccarlar yerleştirdiler, onlara ihtiyaç duydukları her türlü desteği sağladılar. Türkiye'ye gelen yabancı tüccarların uğradıkları zararları tazmin ettiler, gümrük vergilerini asgarî seviyeye indirdiler. Bu durum dünya ticaret tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. Ortaçağda zengin ticarî mallarla yola çıkan kervanlar çapulcu ve soyguncuların saldırılarından emin olmadıkça buna teşebbüs etmekten çekinirlerdi. İşte Anadolu Selçuklu kervansarayları böyle bir endişe ve ihtiyaçtan doğmuştur. En önemli kervansaraylar Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde geçen iki büyük uluslararası ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır.

II. Kılıç Arslan zamanındaki siyasî gelişmelere paralel olarak ticarî faaliyetler de artmış ve büyük kervansaraylar inşa edilmişti. Kervansaray yaptıran ilk Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'dır. Sultan, Aksaray'da büyük binalar, saray ve medreseler yaptırdığı gibi ilk kervansarayı da Aksaray yakınlarında yaptırmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zayıf bir şahsiyet olması-

(253) M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Zamanında Anadolu Yolları*, İstanbul 1959 (basılmamış doktora tezi), s. 64-65.
(254) Özergin, *a.g.e.*, s. 122-123.

na rağmen onun zamanında da kervansarayların yapımına devam edilmiştir. Kervansarayların, yol emniyetinin sağlanması dışında hedef edindiği ikinci gaye ise kafilelerin konakladıkları yerlerde her türlü ihtiyaçlarını temin etmekti. Kervansaraylar içinde yatakhane, aşevi, erzak ambarları, ticarî eşyanın konulduğu depolar, ahır ve samanlıklar, mescidler, hamamlar, şadırvanlar, eczaneler, ayakkabı tamir atölyeleri ve nalbantlar vb. vardı. Kervansarayların masraflarını karşılamak üzere vakıflar tahsis edilmişti. Burada konaklayan misafirler zengin-fakir demeden her türlü ihtiyaçlarını ücretsiz olarak karşılayabiliyorlardı.

Şehir ve kasabalarda ticarî kafilelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrıca hanlar yapılmıştı. Bunlar özel olarak inşa edilmiş ücretli yerlerdi. Şehirlerde ticarî açıdan sahip oldukları öneme paralel olarak hanlar kurulmuştu. Meselâ o devrin önemli şehirlerinden Sivas'ta 24 han vardı(255).

Kervansaraylar bulundukları yerlerde pazar haline geliyor ve o yörenin iktisadî bakımdan gelişmesini sağlıyordu. Anadolu Selçukluları döneminde yaklaşık 134 kervansaray inşa edildiği bilinmektedir.

Selçuklular zamanında Anadolu'da yapılan başlıca kervansaraylar şunlardır.

Ağlasun hanı (Antalya-Isparta yolunda), Akbaş hanı (Aksaray-Konya yolunda), Akhan (Aksaray-Konya), Akhan (Eğridir-Denizli), Alara hanı (Antalya-Alanya), Alay hanı (Kayseri-Aksaray), Altunapa hanı (Sinop-Ankara), Bardakçı hanı (Çay-Seyitgazi), Borhanı (Ürgüp-Ereğli), Böğet (Ankara-Konya), Burma Han (Seydişehir-Alanya), Caca Beğ hanı (Kırşehir-Aksaray), Çakallı hanı (Samsun-Amasya), Çamalak hanı (Zile-Kırşehir), Çardak hanı (Eğridir-Denizli), Çavlı hanı (Besni-Kayseri), Çekerek suyu hanı (Zile-Kırşehir), Çınçınlı Sultan hanı (Tokat-Sivas), Dazya hanı (Amasya-Tokat), Deve Hanı (Seyitgazi), Dibli han (Harput-Divriği), Dokuzun hanı (Konya-Çay), Dolay hanı (Ürgüp-Ereğli), Ebü'l-Hasan hanı (Seydişehir-Alanya), Ebu'l-Kasım hanı (Niksar), Ebü'l-Mücâhid Yusuf hanı (Çay), Eğret hanı (Çay-Kütahya), Elikesik hanı (Konya-Eğridir), Ertokuş hanı (Konya-Eğridir), Ashab-ı Kehf hanı (Besni-Kayseri), Evdir hanı (Antakya-Isparta), Ezine pazar hanı (Amasya-Tokat), Caferyat hanı (Konya-Karaman), Gedik hanı (Sivas-Kayseri), Gıyaseddin Keyhüsrev hanı (Eğridir), Gülüçağaç hanı (Sinop-Ankara), Gölbaşı hanı (Diyarbakır-Malatya), Hacı Hafız

(255) Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, XXXIX, s. 471-496.

hanı (Konya-Çay), Kadınhanı (Konya-Çay), Kağı hanı (Sivas-Kayseri), Kemâleddin hanı (Besni-Kayseri), Kemâleddin hanı (Doğanşehir-Adıyaman), Kamerreddin hanı (Konya-Toroslar), Kara Sungur hanı (Denizli), Kara Sungur hanı (Denizli), Karatay hanı (Malatya-Kayseri), Kangı hanı (Seydişehir-Antakya), Katrancı hanı (Aksaray-Konya), Kavak hanı (Konya-Eğridir), Kervansaray (Zile-Kırşehir), Kılıç Arslan hanı (Aksaray), Kırkgöz hanı (Antalya-Isparta), Kızılören hanı (Kırşehir-Ankara), Köprüköyü hanı (Antalya-Alanya), Kuru han (Besni-Kayseri), Kuruçeşme hanı (Konya-Beyşehir), Lâla Kervansarayı (Sivas-Kayseri), Lâtif hanı (Sivas-Kayseri), Mahperi Hatun hanı (Amasya-Tokat), Makıt hanı (Elazığ), Mama Hatun Kervansarayı (Erzurum-Sivas), Muhliseddin Hanı (Zile), Obruk hanı (Aksaray-Konya), Ortapayam hanı (Seydişehir-Alanya), Önesin hanı (Kayseri-Aksaray), Pamukçu hanı (Konya-Seydişehir), Paşa hanı (Tokat-Sivas), Pazarhanı (Antakya-Denizli), Pazarcık hanı (Alanya-Anamur), Pervane hanı (Kayseri-Aksaray), Pervane Süleyman hanı (Boyabat-Vezirköprü), Pınarbaşı hanı (Eğridir-Denizli), Ruzapa (Rüzbe) hanı (Konya-Çay), Sadeddin Köpek hanı (Aksaray-Konya), Sahibata hanı (Konya-Çay), Sahibata hanı (Konya-Çay), Sarıhan (Kayseri-Aksaray), Sarıhan (Malatya-Kayseri), Sarıhan (Niğde), Sardavul hanı (Karaman-Silifke), Selçuk hanı (Sinop-Ankara), Selçukhanı (Malatya-Sivas), Seyfeddin Ferruh hanı (Konya-Seydişehir), Sıraçakıl hanı (Aksaray-Ereğli), Silinti hanı (Alanya-Anamur), Suluhan (Kozan-Feke), Sultan hanı (Aksaray-Konya), Sultan hanı (Sivas-Kayseri), Sultan hanı (Konya-Toroslar), Susuz hanı (Antalya-Isparta), Sünnetli hanı (Kayseri-Aksaray), Şahruhköprülü hanı (Sivas-Kayseri), Şavepsa hanı (Antalya-Alanya), Taktoba hanı (Tokat-Sivas), Tecer hanı (Malatya-Sivas), Tol hanı (Seydişehir-Alanya), Yeni han (Yıldızeli/Tokat-Sivas), Yeniceköy hanı (Çay-Kütahya), Yunuslar hanı (Konya-Beyşehir), Zalmanda hanı (Ankara-Konya), Zıvanık hanı (Ankara-Konya), Zilli han (Besni-Kayseri) ve Zincirli hanı (Aksaray-Konya)(256).

1- Tarım Ürünleri:

Akdeniz, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri Anadolu Selçukluları'nın tarımsal üretiminde önemli bir yer işgal ediyordu. Özellikle buğday aynı zamanda ülkenin başta gelen ihraç ürünleri arasında yeralıyordu.

(256) M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, X, sy. 20, (İstanbul 1965), s. 141-170.

XIII. ve XIV. yüzyılda Sivas hububat üretiminde ilk sıraları işgal ediyordu[257].

Bu dönemde Anadolu'da Denizli civarında iyi cins pamuk, bazı yörelerde de pirinç üretimi yapılırdı. Ayrıca şeker kamışından elde edilen şekerin de ihraç malları arasında yer aldığı söyleniyorsa da bu hususu teyid edecek yeterli bilgi yoktur.

Seyyahların verdiği bilgilerden Anadolu'da kayısı, badem, erik, şeftali, armut, portakal, limon ve üzüm gibi meyvelerin yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Konya ve Antalya yöresinde üretilen kayısı kurutulduktan sonra çeşitli islâm ülkelerine satılırdı[258].

Anadolu'da hayvancılık da oldukça yaygındı. At kıymetli bir ihraç malı idi. Fakat sığır, koyun ve keçi daha yaygın olarak yetiştirilirdi ve hemen herkesin sağmal bir hayvanı vardı. Bu hayvanlar da çeşitli ülkelere canlı olarak ihraç edildiği gibi deri, yün ve tiftikleri de işlenerek veya hammadde olarak da satılırdı.

2- Madenler:

Anadolu Selçukluları zamanında çıkarılan başlıca madenler, demir, bakır, gümüş, şap, kayatuzu, lâcivert taşı ve boraks idi. Bakır Ergani'de, Kastamonu'da ve Erzincan yöresinde, demir az da olsa Divriği ve Toroslar'da; Ulukışla, Gümüşhane, Amasya Gümüşhacıköy ve Kütahya Gümüşşar'da ise gümüş yatakları vardı. Bu yataklar Anadolu'nun Moğol istilâsına maruz kalmasından sonra da işletilmeye devam etmiştir. İhraç malları arasında yer alan kayatuzu da Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki sekiz tuzlada üretiliyordu. Lâcivert taşı ise Konya civarında çıkarılıyordu[259].

3- Sanayi ürünleri:

Dokuma, halı ve kilim Anadolu'daki sanayi ürünleri arasında ilk sırayı işgal eder. Dünyanın en gözde halıları Anadolu'da dokunurdu. Hem Marco

(257) Şerafettiin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 147-158; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1988, s. 59-60.

(258) Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 162.

(259) Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Madenler", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, (İstanbul 1988), s. 161-164.

Polo hem de İbn Battuta burada dokunan halı ve kilimlerden övgüyle söz ederler. Konya, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Uşak başlıca halı dokuma tezgâhlarının bulunduğu şehirlerdi.

Pamuk yün, tiftik ve pamuktan üretilen kumaşlar da çeşitli ülkelere ihraç ediliyordu. Erzincan, Muş, Mardin, Maraş, Karaman, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Kastamonu, Konya, Kırşehir ve Malatya çeşitli cins kumaşların üretildiği merkezlerdi(260). Dericilik de çok sayıda sığır ve koyunun yetiştirildiği Anadolu'da önemli bir sanayi dalını teşkil ediyordu.

Erzurum, Sivas ve Antalya gibi merkezlerde çeşitli silâhlar ve savaş makineleri imal ediliyordu(261).

Erzincan özellikle bakır ev eşyası imalâtında ilk sırayı işgal ediyordu. Altın ve gümüş zinet eşyaları Konya ve Alaiye'de yapılıyordu.

4- Ticaret:

Anadolu Selçuklu sultanları ticaretin ülkenin iktisadî hayatında ne derece önemli rol oynadıklarını idrak ettikleri için hem iç hem de dış ticaretin gelişmesi için gereken ortamı hazırlamış, yollarda emniyeti, şehirlerde ve pazar yerlerinde asayiş ve huzuru sağlamışlardır.

Başlangıçta mübâdele yoluyla yapılan ticarî faaliyetlerde zamanla para kullanılmaya başlanmıştır. Şehir dışında kurulan pazarlar yerleşik hayat sürenlerle, köylüler ve göçebeler arasında ticaret mallarının karşılıklı olarak mübâdele edildiği yerlerdi. Şehirlerin gelişmesiyle çarşılar, pazarlar ve hanlar iç ticaretin canlandığı yerler oldu. Hem yerli hem de yabancı tüccarlar buralarda alışveriş yapıyorlardı. Pazarlardan alınan vergiden başka şehre getirilen ve dışarı çıkarılan her çeşit eşyadan vergi alınıyordu. İlhanlılar zamanında tamga adı verilen bu vergi şahneler tarafından tahsil edilirdi(262).

Esnaf ve zenaat erbabı XIII. yüzyılda ahilik adı verilen bir teşkilâtın bünyesinde toplanmışlardı. Bu teşkilât şehirlerde ekonomik, siyasî ve ahlâkî kurallar tanzim etikleri gibi siyasî buhran ve sıkıntıların giderilme-

(260) Marco Polo, *Seyahatnâme* (Hazırlayan: Filiz Dokuman), İstanbul 1980, s. 24; Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 100; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 266.

(261) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 266-67.

(262) M. Said Polat, *Anadolu Selçuklularında Ticari Hayat*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1992, s. 32-35.

sinde de önemli hizmetleri ifa ediyorlardı.

Anadolu'da ahilik teşkilâtının kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evran (Şeyh Nasîrüddin Mahmûd, ö.1262) I. Alaeddin Keykubâd'ın destek ve yardımıyla islâmî tasavvufî düşünceye bağlı kalarak şeyh-mürid, usta-çırak münasebeterini tanzim etmiş ve buna bağlı olarak iktisadî hayatı düzenlemiştir. Büyük bir süratle yayılan bu teşkilâtın mensupları sadece şehirlerde değil aynı zamanda köyler ve uç boylarında da büyük nüfuz kazanmışlardır. Özellikle XIII. yüzyılda devlet otoritesinin zayıfladığı sıralarda siyasî ve askerî güçlerini kullanarak önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Anadolu Selçukluları zamanında ahiler çeşitli mesleklere ait problemleri halletmekte ve onların devlet ile olan münasebetlerini düzenlemekteydiler. Çarşı ve pazarlarda satılan malların hem kalite hem de fiyat yönünden kontrolü ahilik teşkilatının başlıca görevleri idi. Çok geniş bir alanda faaliyet gösteren ahilik pek çok devlet adamı, tarikat mensupları ve âlimleri bünyesinde toplamış, XIV. yüzyıldan itibaren de organize esnaf birlikleri halini alarak iktisadî sahadaki faaliyetleri ön plâna çıkarmıştır(263).

XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Türkmenler hem kendi aralarında hem de Rumlar ve Ermenilerle dahilde alışverişte bulunuyorlardı. Başlangıçta mal değişimi (mübâdele) ile başlayan bu ticarî faaliyetler Selçuklu parasının tedavüle girmesiyle alışverişte para kullanılmıştır Anadolu'nun XII. yüzyıldaki durumundan bahseden kaynaklar ülkeyi harab olarak tanıtırken XIII. yüzyılda bölgeyi gezen seyyahlar Anadolu'yu zengin ve müreffeh bir ülke olarak tasvir ederler. İlk zamanlar şehir dışında bir yerde kurulan pazarlar şehirli, köylü ve göçebe Türkmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya kâfi geliyordu. Şehirler gelişince hanlar kurulmuş, çarşı ve pazarların sayısı artmıştır. XIII. yüzyılda şehirler arası ticaret başlamıştır.

Selçuklu sultanları dış ticaretin gelişmesine de büyük önem veriyorlardı. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1207'de Antalya'yı feth ederek burayı önemli bir ihracat ve ithalat limanı haline getirdi. I. Alêeddin Keykubâd da 1221 yılında Kalonoros'u fethederek ismini Alaiyye olarak değiştirdi(264). Anadolu'da huzur ve istikrar sağlandıktan sonra Avrupalı tüccarlar doğunun ticarî mallarını Mısır yerine Anadolu'dan temin etmeye başladılar. Böylece Anadolu hem Avrupa hem de doğudaki İslâm ülkeleri

(263) Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, s. 540-541.

(264) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 327; İdris Bostan, "Alanya", *DİA*, II, s. 339.

için önemli bir ticarî potansiyele sahip oldu. Antalya'nın fethiyle Akdeniz ticaretinde de Türkler önemli pay aldılar. Kıbrıs ve Venediklilerle ticarî anlaşmalar inzalandı. Kıbrıs Kralı Hugues ile I. İzzeddin Keykâvus arasında ticaret antlaşmaları yapılmıştır. Buna göre Selçuklu tüccarları Kıbrıs'ta serbest olarak ticarî faaliyette bulunabilecekleri gibi Kıbrıslı tüccarlar da Anadolu'da karşılıklı olarak gümrük vergilerini ödemek suretiyle ticaret serbestliğine sahip olacaklardı. Anadolu'dan şap, yün, ipek, ipekli kumaşlar, pamuk, halı, kilim, deri, sabun, şarktan getirilen baharat ve diğer ticarî mallar ihraç ediliyordu. Avrupalı tüccarlar Kıbrıs'ı bir ticarî üs olarak kullanıyordu. Onların getirdikleri malların bir bölümü Türk tüccarlar tarafından ithal edilirdi(265).

I. Alâeddin Keykubâd'ın 1220 yılında Venediklilerle daha önce yapılmış olan anlaşmayı teyid eden bir anlaşma imzalaması onun ticarete verdiği önemi göstermektedir. Anlaşma ile Venedik'te ve onların hâkimiyetindeki başka yerlerde yaşayan tüccarlar Selçuklu topraklarında rahat bir şekilde ticaret yapabileceklerdi. Aynı şekilde Selçuklu tebeası da Venedikliler'in egemenliği altındaki yerlerde serbestçe ticarî faaliyette bulunabileceklerdi(266).

XIII. yüzyılda Selçuklular ile Memlûkler arasında ticarî münasebetler başlamıştır. Özellikle gemi yapımında kullanılan kereste ticareti yaygındı. İki ülke arasında nakliye işleri Cenevizliler ile Venedikliler tarafından yapılıyordu. 1289'da bir Ceneviz gemisinin şeker, keten ve biber yüküyle İskenderiye'den Alaiyye'ye geldiği bilinmektedir(267).

I. İzzeddin Keykâvus'un 1214'te Sinop'u fethetmesiyle Karadeniz ticareti de canlılık kazandı. Sinop hem kuzey-güney, hem de doğu-batı ticareti açısından önemli bir liman şehri idi. Bunun idraki içinde olan Sultan I. İzzeddin Keykâvus şehirde yoğun bir imar ve iskân faaliyeti başlatmıştır. Çeşitli bölgelerden zengin tüccarlar ve saygın kişiler Sinop'a gettirilerek iskân edildi. Ticaretin gelişmesi için her türlü imkân seferber edildi ve bu sayede Sinop Karadeniz'in en önemli ticarî üssü haline geldi.

Sultan daha sonra Türk, Arap ve Rus tüccarlarının bir uğrak yeri olan Kırım'daki Suğdak'ın fethi için hazırlıklara girişti ve Emir Hüsameddin

(265) Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar"*, s. 102-106, 111-112, 114, 117, 139-143; Aynı müellif, "Ortaçağ'da Türkiye-Kıbrıs Münâsebetleri", *Belleten*, sayı 110 (1964), s. 213-218.

(266) Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 144-145.

(267) Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 334.

Çoban kumandasında gönderdiği donanma ile şehri feth etti (1227)[268]. Bu sefer ile Anadolu Selçukluları'nın Karadeniz'deki ticarî faaliyetleri arttı. XIII. yüzyılda Rus ve Kıpçak tacirlerin Sivas'a kadar geldikleri bilinmektedir. 1230'da Trabzon'un da Selçuklu hâkimiyetini tanımasıyla Anadolu Selçukluları Karadeniz'i Doğu Anadolu'ya bağlayan, oradan da İran ve Uzak Doğu'ya kadar uzanan bir ticaret merkezini daha ele geçirmiş oluyorlardı.

XII. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun huzur ve asayişin hâkim olduğu bir ülke haline gelmesi, Alaiyye ve Sinop'un fethi Anadolu'daki transit ticaretin canlılık kazanmasına zemin hazırlamıştı. Mısır'dan gemilerle Antalya ve Alaiyye'ye getirilen mallar, Konya, Ankara, Sinop ya da Bağdat-Halep-Malatya-Sivas-Amasya üzerinden Samsun ve Sinop limanlarına ulaştırılıyordu. Ayas-Samsun güzergâhı da transit ticaretinde oldukça önemliydi. 1240'ta başlayan Babaî isyanıyla 1243'te bozgunla sonuçlanan Kösedağ Savaşı Anadolu'daki ticarî hayata büyük bir darbe indirdi. Kayseri ve Malatya gibi şehirlere yerleşmiş olan çok sayıda tüccar bu huzursuzluklar ve karışıklıklar yüzünden Suriye'ye kaçtı[269].

XIII. yüzyılın birinci yarısında Sinop-Antalya hattının doğusunda kalan şehirlerin iktisadî refah düzeyi batıdaki şehirlerden daha iyi idi. XIV. yüzyılda Erzurum 222.000, Erzincan 332.000, Harput 215.000, Niksar 187.000, Kayseri 140.000, Niğde 141.000, Aksaray 51.000, Akşehir 135.000, Ankara 72.000, Mardin 236.000, Meyyafarıkîn 224.000, Sivas ve Konya ise toplam 1.384.886 dinar vergi ödüyordu[270]. XIII. yüzyılın sonlarında Konya, Kayseri, Sivas başta olmak üzere Antalya, Sinop, Erzurum, Erzincan, Malatya, Ahlat, Diyarbakır ve Mardin gibi bazı şehirlerin nüfusu yüzbini aşmıştı.

Uluslararası ticarette mühim bir yeri olan Yabanlu Pazarı'nın en önemlisi Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin Pazarören köyünün bulunduğu yerde kurulurdu. 40 gün boyunca açık kalan bu fuarda köleler dahil her çeşit kumaş, kürk ve hayvanlar alıcı bulurdu. Yabanlu Pazarı 1277'den sonra giderek önemini yitirdi ve Moğol valilerinin yaylağı haline geldi[271].

(268) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 118-119; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 363.

(269) Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, s. 623-627.

(270) Osman Turan, *Selçuklular ve İslhamiyet*, İstanbul 1971, s. 126.

(271) İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 64, 76; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 183, 340; Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, İstanbul 1985, s. 11-24; Said Polat, *a.g.e.*, s. 88.

Yine uluslararası nitelik arz eden bir başka önemli pazar da Mardin'in Düneysir (Koçhisar) pazarı idi. Ticarî maksatla kurulan hanlar ve pazar yerleri zamanla buranın bir şehir haline gelmesine sebep oldu. Bunun dışında Kırşehir-Kayseri yolu üzerindeki Ziyaret Pazar, Ilgın'daki Yılgın, Amasaya-Tokat arasında pazar günleri kurulan Azîne pazarı ve Germiyan'da kurulan Alemüddin Pazarı önemli pazar yerleri idi(272).

f- ANADOLU SELÇUKLU SANATI

XI. yüzyıldan itibaren Türk göçlerine sahne olan Anadolu'da Büyük Selçuklular'ın İran'da gerçekleştirdikleri Türk-İslâm mimarisiyle Anadolu kültürünün kaynaşmasından oluşan yeni bir sanat anlayışının ürünü olan kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler daha sonraki yıllarda Beylikler ve Osmanlı mimarisine temel teşkil etmiştir.

Anadolu Selçuklu sanat eserleri incelendiğinde bunları etkileyen başlıca faktörlerin İslâm inancı, İslam öncesine kadar uzanan Türk kültürü ve nihayet yerli kültürler olduğu söylenebilir.

1- Camiler

Anadolu Selçukluları müslüman bir devlet olup halkın büyük çoğunluğunu müslümanlar oluşturuyordu. Bu bakımdan diğer İslâm devlet ve hanedanlarında görüldüğü gibi camiler mimarî eserlerin başında yer alır. Anadolu Selçukluları'na ait en eski camii XII. yüzyılın ortalarında yapıldığı bilinen Konya Alâeddin Camii'dir. Anadolu Selçuklu sanatının bir şaheseri olan bu cami, daha sonraki dönemlerde yapılan tamirat ve değişikliklerle günümüze kadar intikal edebilmiştir. Sivas Ulu Camii ise 1197 yılında II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Kutbeddin Melikşah zamanında Kızıl Arslan tarafından yaptırılmıştır.

I. Alâeddin Keykubâd tarafından yaptırılan Niğde Alaeddin Camii Anadolu Selçukluları'nın klasik cami mimarisinin bütün orijinal özelliklerini bünyesinde toplamaktadır. Yine Alâeddin Keykubâd tarafından 1224 yılında yaptırıldığı anlaşılan Malatya Ulucamii Büyük Selçukluların İran'da uyguladıkları plâna dayanmaktadır. Aynı sultan dönemine ait olan

(272) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 270; Said Polat, *a.g.e.*, s. 89.

başka bir eser de Afşin Ashab–ı Kehf Camii'dir.

Kayseri Huand Hatun Camii ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında tamalanmıştır. Sultan II. İzzeddin Keykâvus zamanında yaptırılan Kayseri Hacı Kılıç Camii de bir külliye şeklinde plânlanmış ve cami medreseyle kaynaşmıştır. Amasya'daki Burmalı Minare Camii'nin II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde tamamlandığı bilinmektedir. Sinop Ulu Camii ise Muineddin Süleyman Pervâne tarafından yaptırılmıştır. Amasya valisi Seyfeddin Torumtay tarafından yaptırılan Gök Medrese Camii Divriği Ulu Camii'ni hatırlatan bir plâna sahiptir. Bünyan Ulu Camii, Akşehir Ulu Camii ve Develi Ulu Camii de Anadolu Selçukluları'na ait kıymetli eseler arasında yer alır.

XIII. yızyılda yapılan Selçuklu mescidlerinden bazıları da şöyle sıralanabilir. Konya Taş Mescid, Konya Sırçalı Mescid, Konya Karatay Mescidi, Konya Hoca Hasan Mescidi, Konya Beyhekim Mescidi, Konya Tahir ile Zühre Mescidi, Alanya Akçebe Sultan Mescidi, Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi, Akşehir Güdük Minare Mescidi, Harput Alaca Mescid.

2- Medreseler

Anadolu Selçukluları zamanında yapılan medreseler arasında Afyon Boyalıköy'deki Kubbeli Medrese (1210), Isparta Atabey'de Ertokuş Medresesi (1224), Konya Karatay Medresesi (1251), Konya'da Vezir Sahip Ata'nın yaptırdığı İnce Minareli Medresesi (1260-1265), Afyon Çay'da Taş Medrese, Kırşehir Cacabey Medrese (1272-1273) sayılabilir. Anadolu'da Selçuklu mimarisinin orijinal bir eseri olarak kabul edilen Kubbeli Medreseler Osmanlı camii mimarisine zemin hazırlamış, hankâhlar, zaviyeler ve tekkeler hep bu plân esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Kayseri'deki Çifte Medrese I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tıp medresesiyle kızkardeşi Gevher Nesibe Hatun'un şifahanesinden ibaret dört eyvanlı bir yapıdır (1205). I. İzzeddin Keykâvus tarafından 1217-18'de Sivas'ta yaptırılan Şifahane'de göz, dahiliye, cild ve ruh hastalıkları tedavi edilirdi. Burada ruh hastalıklarının musikî ile tedavi edildiği bilinmektedir. Anadolu'daki en önemli medreselerden birini teşkil eden Konya'daki Sırçalı Medrese (1242), klasik Selçuklu medreselerinin ilk örnekleri arasında yer alır. Akşehir'deki Taş Medrese 1250'de Sahip Ata tarafından yaptırılmıştır. Yine aynı şehirde Huand Medresesi, Siraceddin Medresesi ve Hacı Kılıç Medreseleri dinî ilimlerin okutulduğu medreseler idi. Sivas'ta

adeta birbirleriyle rekabet edercesine aynı yıl (1271) içinde yaptırılan Gök Medrese, Bürûciye Medresesi ve Çifte Minareli Medrese abidevî eserler arasında yer alır. Gök Medrese çifte minareleri mermer portali, çeşmesi, süsleme ve köşe kuleleriyle Sahip Ata'nın en gösterişli eserleri arasında yer alır. Gök Medrese Anadolu Selçuklu mimarisinin en gelişmiş eseridir. Bürûciyye Medresesi Muzaffer Bürücirdî tarafından, Çifte Minareli Medrese ise İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî tarafından yaptırılmıştır. Bunların dışında 1270'te Tokat'taki Gök Medrese Muineddin Süleyman Pervane tarafından yaptırılmıştır. Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese veya Hatuniye Medresesi Anadolu'da yaptırılan en büyük medrese olduğu gibi mimarîsi, plânı ve süslemeleriyle ahenkli bir üslûba sahip abidevî bir eserdir.

3- Kümbet ve Türbeler

Anadolu Selçukluları tarafından yapılan kümbetler Büyük Selçuklu mimarisinin bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Çok mütevazi ölçüde yapılmakla beraber mimarî bakımdan inanılmaz bir zenginliğe sahiptir. XII. yüzyılda inşa edilen ilk kümbetler önceleri sadece tuğladan daha sonra ise taştan yapılmaya başlanmıştır. Şekil olarak sekiz, on, oniki köşeli veya silindirik gövde üzerine piramit yahut külahlı kümbetler başta olmak üzere dilimli gövdeli kümbetler, kare planlı ve kubbeli, ya da dikdörtgen plan üzerine tonozlu türbeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dıştan bakıldığında bir kule şeklinde görünen kümbet genelde iki katlıdır. Birinci kata birkaç merdivenle çıkılır. Burada sanduka mezar bulunur. Asıl mezar ise alt katta yani toprak seviyesinin altında mumyalık denilen bölümdedir. Üst katta bulunan sanduka sembolik bir mezar şeklindedir. Burası daha çok bir ziyaretgâh veya mescit şeklinde düşünülebilir.

Kümbetler çoğu zaman bağımsız bir mimarî eser olmakla beraber bazen de cami ve medreselere bağlı olarak inşa edilmiştir. Erzurum'da Yakutiye Medresesi'ne bağlı olarak inşa edilen kümbet (1310) taş işçiliğinin en güzel örneklerindendir. XII. yüzyılda yapılan Selçuklu kümbetlerinden sadece II. Kılıç Arslan kümbeti zamanımıza kadar kalmıştır. Kayseri'deki Çifte Medrese kümbeti (1206) en eski Anadolu Selçuklu eserlerinden biridir. I. İzzeddin Keykâvus'un 1217 tarihinde Sivas'ta yaptırdığı Dâru'ş-şifa'nın sağında bulunan türbenin üzerinde tuğla kubbenin örttüğü mekân üstünde dıştan on kenarlı bir kümbet yükselmektedir. Bu Anadolu Sel-

çuklu tuğla, çini ve mozaik süslemelerin ilk abidevi eseri olup çini mozoik sanatının daha sonra ulaşacağı parlak gelişmenin ilk işaretleri olarak kabul edilebilir. Isparta Atabey'de Medreseye bağlı olarak yapılan Ertokuş Kümbedi (1223) sekizgen gövde üzerine içten kubbe, dıştan piramit külahla örtülü bir yapıdır. I. Alaeddin Keykubâd'ın emirlerinden Ali Tusî'nin sağlığında Tokat'ta yaptırdığı türbe (1234)'de dıştan sekizgen bir kümbet biçiminde yükselmektedir. Kayseri'deki II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Huand Hatun türbesi (1238) camiin medreseye bitişen köşesine sonradan eklenmiştir. Kayseri'deki Çifte Kümbet ise Alâeddin Keykubâd'ın hanımı Melike Adiliye için 1247'de yaptırılmıştır. Amasya'da Torumtay'ın 1266'da yaptırdığı Gök Medrese Camiine bitişik kümbet kesme 70 taştan kare şeklinde bir alt yapı üzerine tuğladan sekizgen bir gövde ve kıvrımlı bir piramit içindedir. Muzafferüddin Bürûcirdî'nin türbesi Sivas Bürûciyye Medresesi içerisindedir. Amasya'daki Torumtay türbesi (1278) diğerlerinden farklı bir özellik arz eder.

4- Köşk ve Saraylar

Anadolu Selçuklu sultanlarının yaptırdığı saray ve köşkler oldukça mütevazi yapılardır. Kaba taş ve tuğladan yapdıkları için uzun ömürlü olamamışlardır. II. Kılıç Arslan'ın yaptırdığı II. Kılıç Arslan Köşkü'nün günümüzde sadece doğu cephesindeki duvarı kalmıştır. I. Alâeddin Keykubâd tarafından tamir ettirildiği için onun adını alan köşk kare bir mekân üzerine yerleştirilmiştir. I. Alâeddin Keykubâd Beyşehir gölü kıyısında Kubadâbâd adıyla meşhur bir saray yaptırdı. Yine aynı hükümdar Kayseri'de Keykubâdiye adıyla bilinen yazlık bir saray yaptırmıştı. Keykubadiye sarayı bir kaynaktan çıkan suların oluşturduğu küçük gölün kuzey tarafında sıralanmış üç köşkten ibarettir. Muhtemelen 1224-1226 yılları arasında yapılmıştır. Kayseri Erkilet yakınında Hızır İlyas adıyla bilinen Selçuklu köşkü de muntazam kesme taştan sağlam bir yapıdır. Yine Kayseri Argıncık köyünde Haydar Bey adıyla meşhur bir Selçuklu köşkü bulunmaktadır(273).

(273) Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 120-187; Selçuk Mülayim, "Anadolu Selçuklu Sanatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, s. 382-406.

g- DİL VE EDEBİYAT

XIII. yüzyıl Anadolu Selçukluları'nın siyasî bakımdan büyük sıkıntıları maruz kaldığı bir dönem olmasına rağmen Türk edebiyatının ilk kuvvetli gelişmesi de yine bu dönemde olmuştur. Bu dönemde yetişen büyük mutasavvıfların kısmen Arapça ve büyük bir çoğunlukla Farsça olarak kaleme aldıkları ilmî ve edebî eserler yanında Selçuklu hükümdarları ve ileri gelen devlet adamları için kaleme aldıkları eserler de vardır. İşte Anadolu'da islâm kültür hayatının büyük bir gelişme gösterdiği XIII. yüzyılda Ahmed b. Muhammed et-Tûsi I. İzzeddin Keykâvus adına, **Kelile ve Dimne**'yi, Kadı Siraceddin Urmevî Mesud b. İzzeddin Keykâvus adına **Kıstasü'l-adalet fî kavaidi's-saltanat**'ı, Muhammed b. Mahmûd da **Siyasetnâme** tarzında bir eser yazmıştır. İbn Bibî de Anadolu Selçuklu tarihinin başlıca kaynaklarından olan **el-Evâmirül'l-Alaiyye**'yi bu dönemde telif etmiştir.

Anadolu Selçuklulları daha ilk zamanlardan itibaren sûfîlere karşı büyük bir saygı göstermiştir. Tasavvuf erbabının Selçuklu sultanları ve devlet adamlarından gördükleri yakın ilgi muhtelif yerlerdeki Sûfîlerin akın akın Anadolu'ya gelmelerine sebep olmuştur. Bu dönemde Fahreddin-i Irakî, Şeyh Neicmeddin Daye, Sadeddin-i Fergani ve Mevlâna gibi İslâm aleminin tanınmış simaları Anadolu'daki şehirlerde yaşıyorlardı.

Mevlâna Celâleddin-i Rûmi Farsça yazmakla beraber Anadolu'da gelişmekte olan İslâmi Türk edebiyatı üzerinde sürekli etki yapmıştır. Sultanü'l-Ulema Bahaeddin Veled'in oğlu olan Mevlâna Belh'te doğmuş ve 1273'te burada ölmüştür. Eserleri arasında Muineddin Pervane'ye ithaf ettiği **Fîhî Mâfîh, Mesnevî** ve **Divan-ı Kebîr** sayılabilir.

XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşayan ve özellikle halk kitleleri üzerinde çok tesirli olan şahsiyetlerden biri de Hacı Bektaş-ı Veli'dir. O islâmî ilimlere ve tasavvuf esaslarına vakıf bir âlim idi. XIII. yüzyılda Türkçe eser yazan şairler arasında Hoca Ahmed Fakih, Şeyyâd Hamza, Sultan Veled, Hoca Dehânî ve Yunus Emre'dir. Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled **Divan, İbtidânâme, Rebâbnâme** ve **İntihânâme** gibi eserlerini babasının etkisinde kalarak yazmıştır.

Hoca Ahmed Fakih XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'da büyük şöhrete kavuşan Türk şeyhlerindendir. O yaşca Mevlâna'dan büyük olup babası Sultanü'l-ulema Bahaeddin Veled'den fıkıh tahsil etmiş, sonra ilâhî cezbe-

ye kapılarak kitaplarını yakıp dağa çıkmış ve Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra geri dönmüştür. Ahmed Fakih'in günümüze intikal eden iki eseri **Çarhnâme** ile **Kitab-ı Mesâcidi'ş-şerîfe'dir**. Bunlar Anadolu Türkçesinin en güzel örneklerini teşkil eder.

Seyyâd Hamza dinî ve tasavvufî şiirleriyle Ahmed Fakih'i takip etmiştir. Türk tasavvuf edebiyatının gelişmesinde büyük bir tesiri olan Seyyâd Hamza'nın eserleri ve hatırası bu şiir tarzında güçlü simaların yetişmesini sağlamıştır. Seyyâd Hamza'nın Anadolu'da köy köy dolaşarak dinî-tasavvufî şiir ve hikayelerle halkı aydınlattığı söylenebilir. **Yusuf u Züleyha** adlı mesnevisi meşhurdur.

Hoca Dehhânî de Horasan'dan Anadolu'ya gelen şairlerden olup Sultan III. Alâeddin Keykubad'a bir kaside sunmuş ve günümüze ulaşmayan manzum bir **Selçuknâme** yazmıştır. Dehhanî daha çok din dışı konularda yazmıştır. XIII. yüzyıl sonlarıyla XIV. yüzyıl başlarında yaşayan Yunus Emre ile Anadolu'da yetişen tasavvufî Türk edebiyatının en büyük temsilcisidir. Daha sonraki dönemlerde yaşayan pek çok edip ve şair onun etkisi altında kalmıştır. Yunus Emre'nin **Divan**'ı ile **Risâletü'n-nushiyye** adlı bir mesnevisi vardır. O Türkçe divan sahibi ilk şairdir. Yunus şiirlerini aruz ve hece vezniyle yazmıştır. Yunus emre ilâhî aşkı yaşamış ve duygularını şiirlerinde dile getirmiş, İslâma bağlı, tarikat yoluyla halka ulaşmış bir büyük insandır. Türkçe'nin ifade gücünü isbatlamış büyük bir dil ustasıdır. Türk halkı arasında en çok sevilen ve şiirleri Anadolu'da zevkle okunan Yunus Emre aradan asırlar geçtiği halde canlılığı ve güzelliğini kaybetmeyen şiirleriyle İslâmî Türk edebiyatının en seçkin temsilcisidir(274).

(274) Hasibe Mazıoğlu, "Türk Edebiyatı Tarihi" *Türk Ansiklopedisi*, XXXII, s. 82-86; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 243-174; *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*, İstanbul 1985, I, s. 194-198.

F- ARTUKLULAR

I- SİYASÎ TARİH

Artuklular, Anadolu'nun fethini izleyen yıllarda Güney-doğu Anadolu'da üç kol halinde hüküm sürmüş bir Türkmen sülâlesidir. Sülâle adını Sultan Alp Arslan'ın emirlerinden birisi olan Eksük'ün oğlu Artuk Bey'den almıştır.

a) Artuklular'ın soyu:

Artukluların mensup olduğu oğuz boyu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım araştırmalarda, onların Oğuzların Kayı boyuna mensup oldukları belirtilmekteyse de[1], Artukluların kestirmiş oldukları paralarda görülen damga Döğer boyu damgası olup, sülâlenin bu boydan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır[2]. Bunun yanında XIV. yüzyıl Memlûk tarihçilerinden Şemseddin Muhammed b. İbrahim el-Cezerî'nin eserinde de Artukluların soyunun Oğuzların Döğer boyundan geldiği açıkça belirtilmiştir[3].

Artuk Bey'in adı bazı batılı tarihçiler tarafından Ortak, Ortuk Urtuk veya Artak şekillerinde okunmuşsa da, babasının adının Eksük olduğu dikkate alınırsa, bir Türk adı olan bu kelimenin Artuk şeklinde okunması gerekir.

b) Artuk Bey'in siyasî faaliyetleri:

Oğuzlar'ın Döğer boyuna mensup olan Zahirüddin Artuk Bey'in nerede

(1) Ali Emîrî Efendi, *Mülûk-i Artukiyye Tarihi*, İstanbul 1331, s. 7, 18; F. Köprülü, "Artuk Oğulları", *İA*, I, s. 617.

(2) Ali Sevim, "Artuklular'ın Soyu ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten*, XXV/101 (1962), s. 121-123; Faruk Sümer, "Döğerlere Dair", *Türkiyat Mecmuası*, XI, İstanbul 1951, s. 141-142.

(3) Cezerî Şemseddin Muhammed b. İbrahim'in eseri *Cevâhirü's-Sülûk* (Bibliotheque Nationale F. Arabes, No. 6739, vrk. 373b)'den naklen İbrahim Artuk, *Artuk Beğ*, Ankara 1988, s. 1-2.

ve hangi tarihte doğduğu bilinmemektedir. Ancak onun, diğer Türkmen beyleri gibi Maveraünnehir ve Horasan'da yaşamakta iken, emrindeki Türkmenlerle birlikte Azerbaycan'a geldiği ve burada bir yurt bularak yerleştiği anlaşılmaktadır. Zira Artuk Bey'in, 1063 yılında kendisine bağlı Türkmenlerle birlikte Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girdiği bilinmektedir(4).

Artuk Bey, Sultan Alp Arslan'ın maiyyetinde bulunan Savtekin, Sanduk, Afşin, Ahmed Şah, Atsız, Çavuldur, Mengücük, Aksungur ve birçok büyük emirler gibi Malazgirt savaşına katıldı(5). Savaştan sonra Bizans İmparatorluğu ile imzalanan antlaşmanın yerine getirilmemesi üzerine, Alp Arslan'ın emriyle Orta Anadolu'da Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarında fetihler yaptıktan sonra daha da batıya giderek İzmit taraflarına kadar ulaştı(6). Sultan Alp Arslan'ın ölümünden(1072) sonra, kardeşi Karaarslan Kavurd Bey'in saltanat iddiasıyla harekete geçmesi üzerine merkeze çağrıldı ve Kavurd'un bertaraf edilip Melikşah'ın hükümdar olmasında önemli rol oynadı. Melikşah bu hizmetlerinden dolayı Artuk Bey'e Hulvan (Lûristan)'ı ikta olarak verdi (1076). Artuk Bey burada bulunduğu sırada Ahsâ ve Bahreyn Karmatîlerini itaat altına aldı(7). Daha sonra, Sultan Melikşah'ın, Mervanoğulları'nın yönetiminde bulunan Diyârbekir bölgesini ele geçirmek için gönderdiği orduya katıldı. Ancak Âmid (Diyârbekir) kuşatması (1084) sırasında ordu komutanı olan Fahrüddevle Muhammed b. Cehir ile arası açılınca askerleriyle birlikte Sincar'a çekildi. Bu sırada Melikşah'ın Musul kuşatmasına da katılan Artuk Bey, daha sonra Sultanın kardeşi Tekiş'in isyan etmesi üzerine, Musul kuşatmasını kaldıran sultanla birlikte Merverrûz'a giderek onu cezalandırma harekâtına katıldı ve başarılı hizmetlerde bulundu. Bununla beraber, Diyârbekir harekâtından ayrılması ve Musul emiri Şerefüddevle Müslim ile anlaşması dolayısıyla Melikşah'dan fazla itibar görmedi. Bu yüzden Horasan'dan ayrılarak iktâ yeri olan Hulvan'a gitti. Çok geçmeden bir daha güvenini kazanamayacağı düşüncesiyle Melikşah'ın hizmetinden ayrılarak Suriye ve Filistin Selçuklu hükümdarı Tutuş'un hizmetine girdi(8). Tutuş, babasının bu değerli kumandanını Kudüs ve çevresine vali

(4) Ali Sevim, "Artukluların Soyu...", s. 124.

(5) M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 80.

(6) Ali Sevim, "Artuk b. Eksük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1991, s. 414.

(7) İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 28-29; Ayrıca bkz. Ali Sevim, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsâ ve Bahreyn Karmatîleri'ne Karşı Selçuklu Seferi", *Belleten*, XXIV/94, s. 209-232.

olarak tayin etti, ayrıca Serhad şehrini de kendisine iktâ (dirlik) olarak verdi(1085)[9].

Kudüs'e gelen Artuk Bey, şehri Emîr Atsız'ın valisi Timurtaş'tan teslim alarak buraya yerleşti. Daha sonra Tutuş ile birlikte Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleymanşah'a karşı savaşan Artuk Bey, savaşın Tutuş lehine sonuçlanmasında önemli rol oynadı (1086)[10]. Hatta Artuk Bey, bu başarı üzerine Tutuş'u, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a karşı saldırıya bile teşvik etti ise de Tutuş, "ben gölgesine sığındığım kardeşimin şeref ve kudretini düşürmek istemem, eğer bunu yapacak olursam her şeyden önce ben küçük düşmüş olurum" diyerek onun teklifini reddetti[11].

Daha sonra Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenlemesi üzerine Tutuş'la birlikte geri çekilen Artuk Bey, hayatının bundan sonraki kısmını Tutuş'un kendisine dirlik olarak verdiği Kudüs'te geçirdi. Böylece Artuk Bey, uzun mücâdelelerden sonra ve oldukça uzak bir bölgede beyliğini kurmuş oldu. Bununla beraber O, burada fazla yaşayamadı ve beş yıl valilik yaptıktan sonra 1091 yılında vefat etti. Mezarı, Kudüs'te Süleyman mâbedine giden yol üzerinde bulunmaktadır[12].

c) Artuk-oğlu Sökmen'in siyasî faaliyetleri:

Suriye Selçuklu meliki Tutuş, Artuk Bey'in ölümünden sonra Kudüs'ü, onun oğulları Sökmen ve İlgazi'ye iktâ olarak verdi. Sökmen, kardeşi İlgazi ile beraber burada beş yıl kadar valilik yaptıysa da kaynaklarda, onların buradaki faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha sonraki olaylar, Sökmen'in yönetimde daha etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim Sökmen, Kudüs'te fazla kalmayarak faaliyetlerini daha çok kuzey-Suriye ve Diyârbekir'de yoğunlaştırmış, şehrin yönetimi de nâipleri tarafından yürütülmüştür[13].

(8) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, Beyrut 1966, s. 37-38.

(9) Sıbt İbn el-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tevârihü'l-âyân*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, No. 2097, XII, vrk. 48a; Ayrıca Bkz. Ali Sevim, "Artuklular'ın Soyu ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri", s. 138.

(10) Anadolu Selçukluları ile Tutuş ve Artuk Bey arasındaki mücadeleler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1965, s. 152, 158; Aynı müellif, "Süleyman-şah", *İA*, XII, s. 216.

(11) Bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 51; Ali Sevim, "Artukluların Soyu...", s. 144.

(12) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 135; İbrahim Artuk, *Artuk Beğ*, s. 35.

(13) Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI/103, 501 vd.

Bu sırada Selçuklu sultanı Melikşah ölmüş (1092) ve Suriye Selçuklu meliki Tutuş ile Berkyaruk arasında saltanat kavgası başlamıştı. Bu mücadele Tutuş'un ölümü (1095) ile sonuçlanınca bu kez, Suriye Selçuklu melikleri Rıdvan ile Dukak arasında mücâdeleler başladı. Sökmen, bu mücâdelelerden yararlanarak, daha önce Tutuş'un kendisine iktâ (dirlik) olarak verdiği Suruc (Seruc) şehrini ele geçirdi(14). Sökmen burada bulunduğu sırada Suriye Selçuklu melikleri Rıdvan ile Dukak arasındaki mücâdele devam etmekteydi. Dımaşk'ı elinde bulunduran Melik Dukak üzerine hareket eden Rıdvan, yalnız başına başarılı olamayacağını anlayınca, Suruc'ta bulunan Sökmen'e haber göndererek emrindeki kuvvetlerle birlikte Halep'e gelmesini ve kardeşine karşı kendisine yardımcı olmasını istedi(15). Bu davet üzerine Haleb'e geçen Sökmen, burada Melik Rıdvan ile birleşerek Dımaşk'a hakim olan Dukak üzerine yürüdüler ve şehri muhasara ettiler. Ancak Dımaşk'ı ele geçiremeyince muhasarayı kaldırarak Haleb'e döndüler. Suriye Selçuklu meliki Rıdvan, Sökmen'in bu yardımından dolayı Suruc'a ilâveten Maarretünnumân ve çevresini de ona iktâ olarak verdi.

Artukoğlu Sökmen, Haleb'te bulunduğu sırada, Kudüs'ü kendisiyle birlikte idare etmekte olan kardeşi İlgazi'nin, Melik Dukak tarafından yakalanarak hapsedilmiş olduğunu öğrendi. Bu durum üzerine süratle Kudüs'e giderek şehri kardeşinin nâiblerinden teslim aldı ve burasını yalnız başına idare etmeye başladı(1096).

Öte yandan Suriye Selçuklu sultanı Tutuş'un Berkyaruk karşısında yenilerek öldürülmesinden sonra Suriye'de çıkan karışıklıklardan istifade eden şiî Mısır-Fatımî halifesi Mustansır, bu bölgeleri yeniden kendi hakimiyeti altına almak maksadıyla Kudüs üzerine bir ordu gönderdi. Efdal kumandasındaki Fatımî ordusu Kudüs'e ulaşınca, önce Sökmen ve İlgazi'den şehri teslim etmeleri istendi. Artukoğulları bu teklifi kabul etmeyince Fatımî ordusu Kudüs'ü kuşatmaya başladı. Efdal'in kalabalık ve silâh bakımından üstün ordusuna karşı Sökmen, kardeşi İlgazi ile Kudüs'ü kırk gün başarı ile savunduysa da, şehrin surlarının yıkılması üzerine Kudüs'ü teslim etmek zorunda kaldı (Temmuz-Ağustoos 1096). Efdal, şehri savaşla almasına rağmen, Sökmen ve İlgazi'ye hil'atler vererek onları serbest bıraktı. Kudüs'ün

(14) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil, fi't-Tarih,* X, 93; İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb,* nşr. Sami ed-Dehhan, Dımaşk 1951-68, II, 128.

(15) İbnü'l-Kalânisî, *Zeyl ü Tarih-i Dımaşk* nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908, s. 32.

(16) Daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Adim, II, 125; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", s. 504-505.

Fâtımîlerin eline geçmesi ile Artuklu ailesinin buradaki hakimiyeti son buldu. Kardeşi ve bütün ailesi ile birlikte Kudüs'ten ayrılan Sökmen, Aralık 1096'da Melik Rıdvan'ın idaresinde bulunan Haleb'e geldi[16].

Sökmen Haleb'de bulunduğu sırada, Antakya hakimi Yağısıyan'ın teşvikiyle bu şehri kardeşi Rıdvan'ın elinden almak isteyen Dukak, yanında Tuğ-tekin ve Yağısıyan olduğu halde Haleb'e doğru ilerlemekteydi. Yağısıyan, bu harekât sırasında, Melik Rıdvan'ın Sökmen'e iktâ etmiş olduğu Maarretünnuman'ı da, Sökmen'in buradaki nâiblerinden aldı[17]. Nihayet Dukak-Yağısıyan-Tuğtekin idaresindeki müttefik kuvvetler Haleb'e geldiler. Tutuş'un oğulları arasında meydana gelen bu mücâdelede Sökmen, Rıdvan'ın yanında büyük yararlılıklar gösterdi. Sökmen'in yardımları sayesinde Dukak ve yardımcıları ağır bir bozguna uğratıldı. Bu olaydan sonra Mısır Fatımî halifesi Musta'li, Melik Rıdvan'a haber göndererek kendi adına hutbe okutmasınmı istedi. Buna karşılık da kardeşi Dukak'ın elinde bulunan Dımaşk'ın alınmasına yardımcı olacağını bildirdi. Onun bu sözüne güvenen Rıdvan, bu teklifi kabul ederek Abbasî halifesi adına okunan hutbeyi kaldırarak şiî Mısır halifesi adına okutmaya başladı. Bu durumu öğrenen Artukoğlu Sökmen, Yağısıyan'la birlikte Melik Rıdvan'ın yanına gelerek onun hutbeyi, tekrar Abbasî halifesi adına okutmasını sağladı. Böylece Sökmen ve Yağısıyan sayesinde Mısır halifesinin Haleb'de şiiliği yayma teşebbüsleri sonuçsuz kaldı.

I. Haçlı ordularının Antakya'ya yaklaştıkları sırada (Temmuz 1097) Melik Rıdvan'la birlikte savunma hazırlıklarına girişen Sökmen, daha sonra bu haçlı tehlikesine karşı Diyârbekir bölgesinde de kuvvetler toplayarak onlara karşı büyük başarılar elde etti. Antakya'nın Haçlılar eline geçmesi üzerine (Haziran 1098), Melik Dukak, Melik Rıdvan, Musul emiri Kürboğa ve Dımaşk hakimi Tuğtekin'den oluşan Türk ordusunda Sökmen ve emrindeki kuvvetler de bulunmaktaydı. Bu müttefik Türk ordusu Antakya'yı kurtarmak üzere harekete geçerek şehri kuşattıysa da, Haçlılarla şehrin dışında yapılan savaşta bütün Türk grupları bozulup geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu mücâdelede Haçlılar karşısında cesurca çarpışan Sökmen, diğer emirlerin geri çekilmesi sonucunda yalnız kalınca, o da savaşa devam edemeyerek Haleb'e dönmek mecburiyetinde kalmıştır[18].

Artukoğlu Sökmen, daha önce Melik Tutuş tarafından kendisine veril-

(17) İbnü'l-Adim, II, s. 126.
(18) İbnü'l-Esîr, X, 95-96.

miş olan Suruc (Seruc)'un idaresini kardeşinin oğlu Belek'e bırakmıştı. Haçlılar Antakya'dan sonra, bu şehrin çoğu Ermeni olan halkının da desteği üzerine burasını ele geeçirmişlerdi (1101). Belek de buradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu durumu öğrenen Sökmen, süratle Suruc'a yürüyerek şehri kuşattı. Burada Sökmen ile Haçlı ve Ermeni kuvvetleri arasında çok şiddetli bir savaş cereyan etti. İç kale dışında kalan bütün şehir tekrar Türklerin eline geçti (1101). Ancak içkaledeki haçlıların savunması ve Antakya'dan gelen yardımcı haçlı kuvvetleri karşısında iç kalenin kuşatmasını kaldırmak zorunda kalan Sökmen, şehir dışında yaptığı ikinci kanlı çarpışmada Haçlıları yeni bir yenilgiye uğratmak üzere iken, bir kısım Türkmen askerinin savaş meydanını terketmesi sonucunda yenilerek çekilmek zorunda kaldı[19].

Artukoğlu Sökmen'in bundan sonra Musul emiri Kür-Boğa ile mücadele ettiğini görüyoruz. Kür-Boğa, Berkyaruk'un himâyesi altında, Harran, Nusaybin ve Musul'a hakim olduktan sonra Diyârbekir bölgesinin en önemli kalesi olan Âmid'i almak üzere hareket etti. Bu sıralarda İnal (Yınal) Oğulları'na ait olan bu şehrin muhafızı, Kür-Boğa'nın bu hücumuna karşı Sökmen'den yardım istedi. Bunun üzerine Sökmen, askerlerini toplayarak süratle Âmid emîrinin yardımına koştu. Kısa bir süre sonra, şehir önünde Sökmen ve Âmid emîri ile Kür-Boğa arasında şiddetli bir savaş başladı. Sökmen ve beraberindekiler başlangıçta başarılı oldularsa da, Kür-Boğa kuvvetlerinin ikinci saldırısında yenilgiye uğradılar. Sökmen'in yanında bulunan yeğeni Yakutî, Kür-Boğa tarafından esir alınıp Mardin kalesinde hapse atıldı[20]. Ancak Kür-Boğa, savaşı kazanmakla beraber çok sağlam surlara sahip olan Âmid'i ele geçirmeğe muvaffak olamadı.

II. ARTUKLULAR'IN KURDUĞU DEVLETLER:

1- Hısn-ı Keyfa Artukluları (1102-1232)

Artukoğlu Sökmen, Diyârbekir bölgesinde bulunduğu sırada, Musul emîri Kür-Boğa ölmüş (Ağustos 1102) ve yerine, vasiyeti üzerine yanında bulunan Sungurca geçmişti. Ancak Musul halkı onun idaresinden memnun kalmayınca, Hısn-ı Keyfâ'da Kür-Boğa adına hükûmet kurmuş olan Türkmen Musa'ya haber göndererek Musul'a gelmesini istemişti. Bu davet üzeri-

(19) İbrahim Artuk, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul 1944, s. 27.
(20) İbnü'l-Esîr, X 136.

ne süratle Musul'a giden Musa, buranın idaresini eline aldı. Ancak, Cezire-i İbn Ömer sahibi Çökürmüş, Nusaybin'i işgal ettikten sonra Musul'a doğru ilerlemeye başlayınca, Musa, bu sıralarda Diyârbekir bölgesinde bulunan Sökmen'e haber göndererek kendisine yardıma gelmesini, karşılığında da hakimiyeti altında bulunan Hısn-ı Keyfâ ile birlikte onbin dinar para vereceğini bildirdi[21]. Bu davet üzerine süratle Musa'nın yardımına koşan Sökmen, Çökürmüş'ün kuşatmakta olduğu Musul'u kurtardı. Daha sonra Hısn-ı Keyfâ'ya gelerek bu şehri Musa'nın nâiblerinden teslim aldı. Böylece Artuklular'ın "Hısn-ı Keyfâ" veya "Sökmeniyye Tabakası" denilen ve 1231 yılında Eyyûbîler tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar devam edecek olan ilk Artuklu Beyliği kurulmuş oldu (1102).

a) Sökmen (1102-1104)

Artuk-oğlu Sökmen Hısn-ı Keyfâ'da beyliğini kurduğu sırada Büyük Selçukiu Devleti'nde Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında taht mücâdelesi devam ediyordu. Sökmen'in Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı olarak ilk faaliyeti, Berkyaruk tarafından Bağdat şahneliğinden (valiliğinden) azledilen kardeşi İlgazi'nin yardımına koşmak oldu. Sökmen, Bağdad'da Muhammed Tapar'ın şahnesi olarak görev yapan kardeşi İlgazi'nin daveti üzerine süratle Bağdad önlerine gelerek kardeşi ile birleşti ve onun buradaki eski itibarını yeniden kazandırdı. Bundan sonra kardeşi İlgazi ile birlikte Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a itaatini arzeden Sökmen, sultanın emriyle bazı ayaklanmaları bastırdı. Sökmen, daha sonra Mardin'de bulunan yeğeni Ali'nin Ceziret-i İbn Ömer sahibi Çökürmüş ile işbirliği yapması üzerine Mardin'e bir sefer düzenleyerek burasını işgal etti (1103). Yeğeni Ali'ye de Cebel-i Cûr (Çapakçur)'u verdi[22].

Artuk-oğlu Muineddin Sökmen, Hısn-ı Keyfâ ve Mardin'e hakim olduktan sonra Haçlılarla mücâdeleye başladı. Bu sırada Haçlılar Suriye'de oldukça önemli başarılar kazanmışlar, Urfa ve Antakya'da devletler kurmuşlardı. Haçlılar, Hısn-ı Keyfâ hakimi Sökmen'in Musul hakimi Çökürmüş ile arasının açık olmasından da yararlanarak Selçuklular idaresindeki Harran üzerine bir sefer düzenleyerek şehri kuşattılar. Bu durum üzerine Sökmen ile Çökürmüş, aralarındaki düşmanlığı bırakarak Haçlılarla çarpış-

(21) İbnü'l-Esîr, X, 120; Ebu'l-Fida, II, 215; Ayrıca daha genniş bilgi için bkz. Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", s. 511-512.

(22) İbnü'l-Esîr, X, s. 137; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", s. 514-515.

mak için harekete geçtiler. Türk ordusu ile Haçlı kuvvetleri Habur nehri yakınında Resu'l-ayn mevkiinde Belih çayı kenarında karşı karşıya geldiler. Burada yapılan savaşı Artuk-oğlu Sökmen ve Çökürmüş'ün idaresindeki müttefik Türk kuvvetleri kazandı (1104). Haçlı reisleri Bohemund ve Tancerd ise kurtuluşu kaçmakta buldular ve süratle Urfa'ya giderek bu şehri Türklere karşı savunmaya başladılar[23]. Bu savaşta Urfa (Edes) prensi II. Baaudouin ile yeğeni Joscelin Sökmen'in askerleri tarafından esir alındılar. Ancak Çökürmüş, Sökmen'in kaçmakta olan haçlıları takip ettiği sırada bu haçlı reislerini kendi çadırına götürdü. Sökmen geri dönünce Çökürmüş'ün bu hareketine çok kızmasına rağmen onunla mücâdele etmeyerek Haçlıların sığınmış oldukları Seyhan kalelerine yürüdü ve bu civardaki Frank kalelerinin hepsini ele geçirdi[24].

Sökmen, Haçlılara karşı kazandığı Belih çayı zaferinden sonra Hısn-ı Keyfâ'ya döndü. Onun, Çökürmüş'le birlikte kazanmış olduğu bu zafer bütün Türk-İslâm dünyasında sevinç yarattı. Bu sırada haçlı hücumlarına maruz kalmış bulunan Trablusşam hakimi Fahrüddevle b. Ammar, Sökmen'den yardım istedi. Ancak yine bu sırada, Dımaşk hakimi Tuğtekin, Sökmen'e bir mektup göndererek çok hasta olup ölmek üzere bulunduğunu ve öldükten sonra Dımaşk'ı koruyacak kimse olmadığını, bu yüzden Haçlıların burasını kolayca ele geçirebileceklerini bildirdi. Bu sebeple Sökmen'in Dımaşk'a gelip şehre hakim olmasını istedi. Sökmen bu davet üzerine Dımaşk'a doğru hareket etti. Ancak daha yolda iken, ağır hastalanınca yanındakiler geri dönülmesi gerektiğini bildirdiler. Sökmen ise, "geri dönmeyeceğini, ve küffâr ile savaş için ölünceye kadar yoluna devam edeceğini" söyledi. Bunun üzerine yola devam edildi. Ancak Karyeteyn mevkiine gelindiğinde Sökmen'in hastalığı büsbütün arttı ve burada vefât etti (Ekim 1104). Naaşı Hısn-ı Keyfâ'yı götürülerek orada defnedildi[25].

b- İbrahim (1104-1108)

Sökmen'in ölümünden sonra Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın başına oğlu İbrahim geçti. O, kısa süren hükümdarlığı sırasında pek başarılı olamadı. 1106 yılında, yönetimi altında bulunan Mardin, amcası İlgazi tarafından ele

(23) Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", s. 516-517.
(24) İbnü'l-Esîr, X s. 137.
(25) İbnü'l-Esîr, X s. 136; İbn Kalânisî, s. 147; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", s. 519-520.

geçirildi. İbrahim 1108 yılında ölünce kardeşi Rükneddin Davud hükümdar oldu[26].

c- Davud (1108-1144)

Kardeşi İbrahim'in aksine oldukça başarılı bir hükümdar olan Davud kısa zamanda beyliğinin sınırlarını genişletmeye başladı. O, önce Harput ve Palu'yu (1124), daha sonra da Siirt'i ele geçirdi (1131). Onun bu genişleme siyâseti ve Türkmenler üzerinde büyük bir nüfuz kurması Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş'ı endişeye düşürdü. Bu sebeple Timurtaş, Atabeg İmâdeddin Zengî ile birleşmek zorunda kaldı. Zengi'nin ortaya çıkışı ile bütün Artuklu ailesine hükümdar olmak isteyen Davud'un plânları alt-üst oldu. Öte yandan Zengi de, iki Artuklu hükümdarı arasındaki çekişmeyi arttırarak onların birleşip büyümelerine engel olmak istiyordu. Nitekim Davud, Zengi ve Timurtaş ile yaptığı bütün mücâdelelerde yenilgiye uğradı. Bununla birlikte O, 1136 yılında Hani'yi ele geçirdi.

1138 yılında Doğu Anadolu seferine çıkan Bizans imparatoru İoannas Komnenos'a karşı ortak hareket eden Elcezire ve Diyârbekir bölgesindeki hükümdarlar arasında Sökmen-oğlu Davud da bulunmaktaydı. Ancak O'nun bu ittifaka katılması, Zengi ile arasındaki düşmanlığı ortadan kaldıramadı. Bizans tehlikesi geçtikten sonra Zengi, Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş ile birlikte Davud'a Âmid yakınlarında son bir darbe daha indirdi. Burada ağır bir yenilgi alan Davud, kısa bir süre sonra öldü (23 Temmuz 1144).

d) Kara Arslan (1144-1167)

Davud'un ölümünden sonra yerine oğlu Fahreddin Kara Arslan geçti. Atabeg Zengi, ona karşı da düşmanlık besleyerek, Kara Arslan'ın kardeşi Arslandoğmuş'u desteklemeye başladı. Daha sonra da başta Siirt olmak üzere Ergani, Cebelcur, Hani ve Çarmuk'u Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın elinden aldı. Atabeg Zengi'nin bu istilâ hareketi üzerine Kara Arslan, Türkiye Selçuklu sultanı Mesud'dan yardım istemek zorunda kaldı.

1146 yılında Zengi'nin ölümü Hısn-ı Keyfâ Artukluları'na rahat bir nefes aldırdı. Babasının aksine daha barışçı bir siyâset takip eden Kara Arslan, Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud ile dostluk kurmaya çalıştı. Haçlılara

(26) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 145.

karşı onunla birlik olarak büyük başarılar kazandı (1164). Bunun yanında ülkesinin sınırlarını da genişletti. Bütün ömrünü halkının refahı için geçiren Kara Arslan, 23 yıl hükümdarlık yaptıktan sonra Temmuz 1167'de vefat etti.

e) Nureddin Muhammed (1167-1185)

Kara Arslan'ın ölümünden sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklularının başına oğlu Nureddin Muhammed geçti. Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın damadı olan Nureddin Muhammed, başlangıçta Selçuklularla iyi münâsebetlerde bulunmasına rağmen, daha sonraları eşi yüzünden kayınpederi ile arası bozulunca, onlara karşı Eyyûbî sultanı Selâhaddin'in himâyesine girmek zorunda kaldı[27]. Nitekim Salâhaddin'le birlikte Musul'un kuşatmasına katıldı. Daha sonra da onu Âmid üzerine yürümeğe teşvik etti. Salâhaddin Eyyûbî, çok geçmeden Âmid'i fethederek burasını hizmetlerine karşılık Nureddin Muhammed'e verdi (1183).

f) II. Sökmen (1185-1200)

Eyyubî sultanının sadık müttefiki olan Nureddin Muhammed 1185 yılında ölünce yerine oğlu Kutbeddin II. Sökmen Artuklu hükümdarı oldu. Sökmen küçük yaşta olduğu için beylik önce vezir İbn Summaka'nın, onun öldürülmesi ile de vezirliğe getirilen Kutluğ Aba'nın yönetiminde bulunuyordu. Sökmen, birkaç yıl sonra idareyi eline alınca, o da babası Nureddin Muhammed gibi Eyyûbîlere bağlılığını arzetti. Hatta Eyyûbîlerle olan dostluğunu Melik Adil'in kızı ile evlenerek daha da kuvvetlendirdi. Ancak fazla yaşayamadı. Genç yaşta ölümü üzerine (1200) yerine, Hısn-ı Mansur'da bulunan kardeşi Nâsırüddin Mahmud hükümdar oldu.

g) Nasırüddin Mahmud (1200-1222)

Kardeşinin ölümünden sonra Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın başına geçen Nasırüddin Mahmud da kendisinden önceki hükümdarlar gibi Eyyûbîler'e tâbi olarak onlarla iyi geçindi. Harput'u tekrar ele geçirmek için mücâdele ettiyse de başarılı olamadı (1206). Eyyûbîler'e bağlı olmakla beraber, bazen

(27) Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 75.

de Anadolu Selçukluları'nın korumasında varlığını devam ettiren Nâsırüddin Mahmud'un ölümünden (1222) sonra yerine oğlu Melik Mes'ud geçti.

h) Melik Mes'ud (1222-1232)

Nasırüddin Mahmud'dan sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklularının başına geçen Melik Mesud zamanında Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil önce Âmid (Diyârbekir)'i, daha sonra da Hısn-ı Keyfâ'yı zaptederek Artuklular'ın bu koluna son verdi (1232)[28].

2) MARDİN ARTUKLULARI (1106-1409)

Artukluların bu kolu Artuk Bey'in oğlu Necmeddin İlgazi tarafından 1106 yılında kuruldu. İlgazi, babası Artuk Bey'in ölümünden sonra kardeşi Sökmen ile beraber beş yıl Kadar Kudüs valiliği yaptı. Ancak Mısır Fatımî halifesi Mustansır'ın Kudüs'e bir kuvvet göndermesi üzerine kardeşi Sökmen ile birlikte buradan ayrılarak Bağdat'a geldi (1096). Bağdat'da Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın hizmetine giren İlgazi, Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki mücâdelede ikincisinin tarafını tuttu. Daha sonra da Muhammed Tapar tarafından Bağdat şahneliğine (vâli) tâyin edildi (1101-1102)[29]. Ancak O, daha sonra Sultan Muhammed Tapar'ın kardeşi Berkyaruk ile anlaşması üzerine, Bağdad'da hakimiyetin yeniden Berkyaruk lehine dönmekte olduğunu görünce ona yakınlık duymaya başladı. Bu davranışı yüzünden, Berkyaruk'un ölümünden sonra sultan olan Muhammed Tapar, İlgazi'yi Bağdad şahneliğinden azlederek yerine Aksungur el-Borsukî'yi tayin etti (1105)[30].

Bağdad şahneliğinden azledildikten sonra Halep hâkimi Melik Rıdvan'ın hizmetine giren İlgazi, kısa bir süre sonra onunla da anlaşmazlığa düşerek Nusaybin kalesinde hapsedildi. Ancak bir yolunu bulup hapisten kurtularak beraberindeki Türkmenlerle birlikte Mardin'e geldi (1106). Burası, Hısn-ı Keyfâ emiri Sökmen'in oğlu İbrahim'in elinde idi. Ancak İbrahim, Mardin'de oturmayıp Hısn-ı Keyfâ'da ikamet ediyor ve şehrin işlerini Şems

(28) Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 415.
(29) İbnü'l-Esîr, X s. 114; İ. Artuk, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, s. 29.
(30) İbnü'l-Esîr, X, s. 138.

adında birisi yürütüyordu. İlgazi Mardin'e geldiği zaman bu şehri Şems'in elinden alarak Artuklular'ın "Tabaka-i İlgaziye" denilen Mardin kolunu kurdu (1106)[31].

a- İlgazi (1106-1122)

İlgazi Mardin'e hakim olduktan sonra, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın emirlerinden Musul hakimi Çavlı ile birlikte Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'a karşı mücâdele etti. I. Kılıç Arslan'ın Musul'u işgal etmesi üzerine Çavlı'nın ona karşı düzenlediği savaşa katıldı. Savaştan sonra Çavlı ile anlaşmazlığa düşen İlgazi, onun idaresindeki Nusaybin'i aldı (1107)[32]. Nusaybin'in alınmasından sonra Musul emiri Mevdud, Harran'ı İlgazi'ye verdi. Ancak, Musul emiri Mevdud'un kumandasında Haçlılar'a karşı düzenlenen sefere davet edilen İlgazi, Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a kırgınlığı sebebiyle sefere bizzat katılmayıp oğlu Ayaz'ı bir miktar askerle gönderdi (1111-1113)[33].

Musul hakimi Mevdud'un ölümünden (1113) sonra, buraya gönderilen Selçuklu emiri Aksungur el-Borsukî, Mardin'e de uğrayarak İlgazi'den, Haçlılara karşı yapılacak savaşa katılmasını istedi. İlgazi bu teklifi reddetmemekle birlikte, daha önce olduğu gibi bizzat kendisi katılmayıp, oğlu Ayaz kumandasında bir miktar asker gönderdi. Aksungur, Urfa Haçlı Kontluğu ile mücâdele ettikten sonra, İlgazi'nin bu sefere bizzat katılmamasını sebep göstererek onun oğlu Ayaz'ı hapsetti. Ardından da Mardin ve çevresinde yağma hareketleri yaptı. Bunun üzerine İlgazi, Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud'un da yer aldığı Aksungur el-Borsukî'nin ordusuna saldırarak oğlu Ayaz'ı kurtardı[34]. Ancak bu hareketinden dolayı Selçuklu sultanının tehdidine maruz kalan İlgazi ona karşı Dımaşk hakimi Tuğtekin ile birleşti. Bu sıralarda Humus hakimi Hayır Han tarafından kısa bir süre esir alındı ise de kurtulmayı başardı (1115).

---

(31) Artukluların Mardin kolunun kuruluş tarihini Halil Edhem (*Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927, s. 237); Fuad Köprülü ("Artukoğulları", *İA*, I, 618) ve İbrahim Artuk (*Mardin Artukoğulları Tarihi*, s. 36) 502 (1108) yılı olarak göstermektedirler. Ancak Ali Sevim ("Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104 (1962), s. 661-662) Artuk-oğlu İlgazi'nin 500 (1106) yılında Mardin'e hakim olduğunu kaynaklara dayanarak belirtmektedir.

(32) K. Süssheim, "İlgazi", *İA*, V/II, s. 965.

(33) İbnü'l-Esîr, X, 174; Türkçe trc. A.Özaydın, İstanbul 1987, s. 388.

(34) İbnü'l-Ezrâk, *Tarihu Meyyafarıkîn*, nşr. Bedevî Abdüllatif Avad, Beyrut 1974, 160b; İbnü'l-Esîr, X, 177; Sıbt, XII, 126a.

Mardin Artukluları hükümdarı İlgazi'nin Dımaşk emiri Tuğtekin ile birleşerek Selçuklu sultanı Muhammed Tapar aleyhine faaliyetlerde bulunmaları üzerine Sultan, emirlerinden Borsuk b. Borsuk'u, isyan halinde bulunan İlgazi ve Tuğtekin'i cezalandırmak üzere gönderdi. Bu sırada Haleb emiri Lü'lü öldürülünce, şehir halkı İlgazi'ye haber göndererek haçlıların şehri almamaları için acele olarak buraya gelmesini ve şehri kendisine teslim edeceklerini bildirmişlerdi. İlgazi, Haleb halkının bu isteği üzerine süratle Haleb'e gelerek bu şehri de hakimiyeti altına aldı. Böylece Suriye Selçukluları'nın Haleb melikliği sona erdi (1117)[35].

İlgazi, Haleb'in idaresini oğlu Timurtaş'ın idaresine bıraktıktan sonra, haçlılara karşı yeni bir savaş için hazırlık yapmak üzere, zaman kazanmak için onlarla bir antlaşma yaptı. Daha sonra da Dımaşk emiri Tuğtekin'le görüşerek yeni bir haçlı seferi için hazırlıklara başladı. Bu tarihten sonra Haçlılara karşı zaferler kazanan İlgazi, onları önce Tell-i Afrin (Haziran 1119), daha sonra da Tell-i Danîs'de büyük bir bozguna uğrattı[36]. İslâm âleminde büyük sevinç meydana getiren bu zaferler neticesinde Haleb ve çevresi Haçlı tehdidinden kurtulmuş oldu. Ancak Burc-i Hab'da yapılan üçüncü karşılaşmada İlgazi ve müttefikleri Haçlılara karşı tam bir başarı kazanamadılar[37]. Bu savaştan sonra Haleb'e dönen İlgazi, burada bir müddet kaldıktan sonra, haçlılara karşı yeni kuvvetler toplamak üzere Mardin'e hareket etti (1119). Onun Mardin'e dönmesinden yararlanan Haçlılar Menbiç, Nakra ve Haleb bölgelerinde bir çok yağma hareketllerinde bulundular.

Necmeddin İlgazi, 1121 yılında Selçuklu sultanı Mahmud'un emriyle Gürcüler üzerine bir sefere çıktıysa da, Haçlılara karşı gösterdiği başarıyı orada gösteremedi. Buna rağmen Sultan, bu yardımına karşılık Meyyafarıkîn (Silvan)'i İlgazi'ye ikta (dirlik) olarak verdi.

İlgazi, Gürcü seferinden döndükten sonra, Haleb'in idaresini elinde bulunduran oğlu Süleyman'ın isyanı ile karşılaştı. Bu durum üzerine İlgazi, Haleb'i oğlundan alarak Bedrüddevle Süleyman'a verdi. Kısa bir süre sonra Haçlılar Haleb'i kuşatınca, onlarla bir yıl süre geçerli olmak üzere barış yaparak, hazırlıklar yapmak üzere Mardin'e döndü[38].

(35) İbnü'l-Adim, II, 179-180.

(36) Artuk-oğlu İlgazi'nin Haçlılarla yaptığı bu mücadeleler için bkz. Ali Sevim, "Artuk oğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104 (1962), s. 673-680.

(37) İbnü'l-Adîm, II, s. 193.

(38) İbnü'l-Adim, II, s. 20; İbnü'l-Esîr, X, s. 210, Türkçe trc. A.Özaydın, İstanbul 1987, s. 469.

İlgazi, bütün hazırlıklarını tamamlayarak yanında yeğeni Belek b. Behram ve Dımaşk Atabegi Tuğtekin olduğu halde Haçlılar elinde bulunan Zerdana kalesi üzerine bir sefer yaptı. Ancak yolda iken hastalandı ve 19 Kasım 1122 tarihinde vefat etti. Naaşı Meyyafarıkîn (Silvan)'e getirilerek Kubbetü's-Sultân (I. Kılıç Arslan Türbesi)'da defnedildi(39).

b- Timurtaş (1122-1154)

Artuk-oğlu Necmeddin İlgazi'nin ölümünden sonra oğullarından Hüsâmeddin Timurtaş (Temürtaş) Mardin'e, Süleyman Meyyafarıkîn'e, yeğeni Süleyman ise Haleb'e hakim oldu(40). İlgazi'nin bir diğer yeğeni Belek ise Harput ve Palu'da kendisine ait bir beylik kurdu. Bu sırada Artuklu ailesinin en önde gelenlerinden birisi olan Belek, Haçlılara karşı yaptığı mücâdelelerde büyük başarılar kazandı. Türkiye Selçukluları'na ait Malatya'yı hakimiyeti altına alan Belek, Haçlı tehlikesi sebebiyle Bedrüddevle Süleyman idaresindeki Haleb'i de ele geçirdi (Haziran 1123).

Mardin hakimi Timurtaş, Belek'in ölümünden sonra Haleb'e hakim oldu ise de şehri uzun süre elinde tutamadı(41). Kendisi Mardin'e dönünce bu şehir, Aksungur el-Borsukî tarafından ele geçirildi. Kardeşi Süleyman'ın ölümüyle Meyyafarıkîn'i de ele geçiren Timurtaş, daha sonra İmadeddin Zengî ile yaptığı mücâdele sonunda Nusaybin'i ona bırakmak zorunda kaldı.

Timurtaş daha sonra amcasının oğlu Hısn-ı Keyfâ artuklu hükümdarı Davud ile anlaşmazlığa düşünce, ona karşı Zengî ile anlaşmak zorunda kaldı. Onunla kurduğu ittifak sayesinde Davud tehlikesinden kurtuldu. Zengî'nin 1146 yılında ölmesi ile serbest kalan Timurtaş, kaybettiği yerleri yeniden ele geçirmeğe başladı. Hatta bu sırada Diyarbekir'de hüküm sürmekte olan İnaloğulları da ona tâbi oldu. Daha sonra, Haçlıların başlatmış olduğu ikinci Haçlı seferine karşı bölgedeki Türk hakimlerle birleşen Timurtaş, Haçlılara karşı başarılı savaşlar yaparak Sümeysat, Kefersüd ve Bire'yi Franklar'dan aldı. Otuz yıldan fazla Mardin Artukluları'nın başında kalan Timurtaş 1154 yılında öldü.

---

(39) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 150.
(40) İbnü'l-Kalânisî, *Zeylü Tarih-i Dımaşk*, s. 169-170; İbnü'l-Adim, II, 185-186.
(41) Ali Sevim, "Temurtaş'ın Haleb Hâkimiyeti", *Belleten*, XXXV/100 (1961), 571-581.

c- Necmeddin Alpı (1154-1176)

Timurtaş'ın ölümünden sonra yerine oğlu Necmeddin Alpı geçti. Kardeşleri arasında en liyakatlisi olan Necmeddin Alpı, Mardin Artukluları tahtına sahip olunca, kardeşlerinden Cemâleddin'i Hani, Silvan ve Kulb bölgesine, diğer kardeşi Behram'ı ise Dârâ'ya tayin etti. O, Hısn-ı Keyfâ hakimi Fahreddin Karaarslan ile anlaşmazlığa düşünce, Ahlat şahı Sökmen ile birleşerek Karaarslan'ın ülkesini istilâ etti (1157). Bunun üzerine Karaarslan bütün ordusu ile Muş ovasına kadar geldi ise de, bu iki Artuklu hakimi anlaşarak ülkelerine döndüler.

Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı, Hısn-ı Keyfâ Artuklu beyi Fahreddin Arslan ile olan dostluğunu daha da arttırarak onunla birlikte Âmid'i kuşattı ise de başarılı olamadı. Bu sebeple O, Danişmendli emiri Yağıbasan ile çarpışmak zorunda kaldı. Yağıbasan Artuklu ülkesini istilâya kalkışınca Necmeddin Alpı ve Karaarslan Sıvas'a kadar yürüdüler. Burada iki Türk devleti arasında büyük bir savaş başlamak üzereyken, Nureddin Mahmud'un araya girmesi ile savaş önlendi. Haleb Atabegi Nureddin Mahmud, Necmeddin Alpı ve Yağıbasan'a haber göndererek birbirleri ile savaşmayı bırakıp haçlılara karşı yapılan cihada katılmalarını istedi. Bu davet üzerine ülkesine dönen Necmeddin Alpı, Nureddin Mahmud'un çağrısına uyarak 1164 yılında yapılan Haçlı seferine katıldı. Bu müttefik Türk kuvvetleri Artah'da Antakya prinkepsi Bohemund ve Trablus kontu Raimond'un komutasındaki Haçlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı (12 Ağustos 1164)[42]. Bu savaş sonunda Harim Türklerin eline geçtiği gibi, Bohemund, Raimond ve daha pek çok haçlı reisleri esir alındılar.

Ahlat-şahlar üzerinde de üstünlük sağlayan Necmeddin Alıpı, müslüman olmayan tebasına karşı oldukça hoşgörülü idi. Onun 1176 yılında ölümü ile Mardin Artukluları'nın başına oğlu Kutbeddin II. İlgazi geçti.

d- II. İlgazi (1176-1184)

Eyyubî hükümdarı Salâhaddin'e karşı Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın himayesini kabul eden İlgazi zamanında Harran, Habur, Darâ ve Nusaybin gibi Artuklu şehirleri Eyyûbîlerin eline geçti. İlgazi, babasının

(42) W. B. Stevenson, *The Crusaders in The East,* s. 189; M.H. Yınanç, "Danişmendliler", *İA,* III, s. 473.

Hısn-ı Keyfâ Artukluları ile kurmuş olduğu dostluğu daha da arttırdı. Sekiz yıl hükümdarlık yaptıktan sonra 1184 yılında öldü.

e- Yavlak Arslan (1184-1201)

İlgazi'inin ölümünden soonra yerine oğlu Hüsameddin Yavlak (Yülük) Arslan geçti. Ancak O, küçük yaşta olduğu için beyliğin idaresi memlûklerinden Nizameddin Alpkuş'un elinde kaldı. Onun zamanında Mardin Artukluları için tehlike olmaya devam eden Eyyûbî hükümdarı Salâhaddin Meyyafarıkîn'i ele geçirdi(43). Ancak Salâhaddin'in kısa bir süre sonra ölümüyle burası tekrar Artukluların eline geçti (1193). Salâhaddin'den sonra da Eyyûbî tehdit ve tehlikesi devam edince Mardin Artukluları onlara karşı Musul Atabegi Arslanşah ile anlaşmak zorunda kaldılar. Yine de onlara karşı bir başarı elde edilemeyince Haleb hakimi Melik Zahir'in de aracılığı ile Eyyûbîlerle anlaşarak onların hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar (1201). Bu yıl içerisinde Yavlak Arslan ölünce yerine kardeşi Artuk Arslan geçti.

f- Artuk Arslan (1201-1239)

Artuk Arslan, Mardin Artuklularının başına geçince, uzun süreden beri beyliğin yönetimini elinde bulunduran Nizameddin Alpkuş'u öldürerek idareyi eline aldı. Daha sonra Ahlat'ta meydana gelen karışıklıklardan istifade ile burasını ele geçirmek için harekete geçtiyse de Eyyûbîlerin baskısı sonucunda başarılı olamadı (1205). Bu tarihten sonra Eyyûbîlere tabi olan Artuk Arslan, 38 yıl hükümdarlık yaptıktan sonra 1239 yılında öldü(44).

g- Necmeddin Gâzi (1239-1260)

Artuk Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Necmeddin Gâzî geçti. Onun zamanında Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sincar ve Nusaybin'i Eyyûbîlerden alarak Artuklulara verdi (1240). Böylece Mardin Artukluları Eyyûbî baskısından kurtuldular. Daha sonra Necmeddin Gâzi, Eyyûbîlerin kendi aralarındaki geçimsizliklerinden istifade ederek

(43) Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, s. 90.
(44) İbnü'l-Esîr, XII, s. 117.

Meyyafarıkîn Eyyûbî hakimi Melik Şahabeddin Gâzi ile Haleb Eyyûbîlerine karşı anlaştı ve bu sırada Urfa, Harran ve el-Cezire gibi şehirleri ele geçirdi(1242).

Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Gâzi zamanında bölgeyi istilâ eden Moğollar, Diyârbekir ve Meyyafarıkîn çevresine geldiler. Seruc, Harran ve Urfa'ya kadar akınlar yaparak yağma hareketlerinde bulundular. Daha sonra Anadolu içlerine kadar ilerleyen Moğollar, Kösedağ'da, Türkiye Selçukluları'nı ağır bir yenilgiye uğrattılar(45). 1256 yılında Malatya ve Harput bölgelerini işgal eden Moğol hakanı Hülâgu, 1257 yılında Suriye seferine giderken Yaşmut komutasında bir birliği Mardin ve Meyyafarıkîn'in zabtı için görevlendirdi. Bu Moğol ordusu, Meyyafarıkîn'i ele geçirdi. Daha sonra Mardin kalesi kuşatıldı. Müstahkem bir kaleye sahip olan bu şehir sekiz ay kadar dayandı. Necmeddin Gâzî, bu uzun kuşatma sırasında hastalandı ve 1260 yılında öldü.

h- Kara Arslan (1260-1292)

Necmeddin Gâzi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Kara Arslan Mardin Artuklu hükümdarı oldu. Moğollar karşısında çaresiz kalan Kara Arslan, onlarla anlaşarak Mardin'i büyük bir felâketten kurtardı. Dârâ, Rasu'l-Ayn, Nusaybin ve Habur bölgelerinin Artuklulara iadesi karşılığında Moğol hakimiyetini tanıyan Kara Arslan, hükümdarlığı süresince Moğolların bölgedeki bütün faaliyetlerine katıldı(46).

ı- II. Necmeddin Gâzi (1292-1312)

Kara Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Şemseddin Davud geçti (1292). Ancak onun da kısa bir süre sonra ölmesi üzerine öteki oğlu II. Necmeddin Gâzi Mardin Artukluları hükümdarı oldu. Onun zamanında Mardin Artuklularının İlhanlılara bağlılığı daha da arttı. Nitekim Moğol hükümdarı Gazan Han, Memlûklulara karşı kendisinin yanında yer alan Necmeddin Gâzi'ye sultan ünvanıyla birlikte Diyârbekir ve Diyâr-ı Rebia'yı da dirlik olarak verdi. Necmeddin Gazi, kızı Dünya Hatun'u İlhanlı hükümdarı

(45) Moğolların Anadolu'daki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147.

(46) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarih*, s. 184; Fuad Köprülü, "Artuk oğulları", *İA*, I, 619.

Olcaytu Han'a vererek (1309), İlhanlı-Artuklu dostluğunu daha da kuvvetlendirdi. 1312 yılında Mardin'de öldü.

i- Melik Salih (1312-1364)

Necmeddin Gâzi'nin 1312 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu Ali Alpı geçti. Ancak onun hükümdarlığı iki hafta kadar devam etti. Ali Alpı'dan sonra hükümdar olan kardeşi Melik Salih ise elli yıldan fazla Mardin Artukluları'nın başında kaldı. Onun zamanında Memlûkler, İlhanlılara karşı devamlı taarruzlarda bulunduklarınndan onlara tâbi olan Mardin Artukluları da devamlı tâciz oldular. Ancak 1336 yılından sonra bölgedeki siyasî durum değişti. Bu tarihte İlhanlıların yıkılması üzerine Doğu ve Güney-doğu Anadolu'ya Akkoyulu ve Karakoyunlu Türkmenleri hakim duruma geçtiler[47].

Elli yıldan fazla saltanat süren Melik Salih'in ölümü (1364) üzerine, yerine oğlu Melik Mansur geçti. Üç yıl hükümdarlık yaptıktan sonra vefat eden Melik Mansur'un yerine ise oğlu Mahmud, Mardin Artukluları hükümdarı oldu (1368). Ancak O, küçük yaşta olduğu için amcası II. Davud, beyliğin idaresini eline aldı. Onun zamanında Karakoyunlular ile Artuklular arasında mücâdeleler başlamıştı. Bu iki Türk devleti arasında varlığını sürdüren II. Davud'un 1376 yılında ölümünden sonra hükümdar olan Mecdüddin İsa, ilk zamanlarda Timur'un saldırısına uğradı. Karakoyunlularla yaptığı mücâdelelerde de yenilen İsa, Timur'un Anadolu'yu istilâsı üzerine ona karşı Karakoyunlularla birleşmek zorunda kaldı. Hatta Memlûklerden dahi yardım istendi. Ancak Timur'un Mardin önlerine kadar gelmesi üzerine Melik İsa, ona bağlılığını arzetti. Buna rağmen, bizzat Timur'un huzuruna çıkmayınca, onun kızgınlığına sebep oldu. Hatta Timur, bir ara onu yakaladı ise de sonra affederek beyliğinin başına gönderdi[48].

Bir süre Timur'a bağlı olarak hükümdarlık yapan İsa, daha sonra onunla yapmış olduğu anlaşmaya uymayarak Memlûklulara karşı yapılan savaşa katılmadı. Bunun üzerine Timur, Mardin'i kuşattı. Kuşatmanın uzaması üzerine Mardin Artuklu hükümdarının cezalandırılması, Timur'un müttefiki

(47) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarih*, s. 194.

(48) Timur'un Anadolu seferleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Farsça'dan çeviren: Necati Lugal, Ankara 1987; Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Ankara 1989; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991.

olan Akkoyunlu hükümdarı Kara-Yülük Osman'a verildi. Bunun üzerine İsa, Timur'dan af dilemek zorunda kaldı. Timur onu affetti ise de, Akkoyunluların taarruzlarını durduramadı. Mecdüddin İsa, Akkoyunlulara karşı Türkmen beylerinden Çeküm'den yardım istedi. Onunla birleştikten sonra da Akkoyunlu Kara Osman üzerine yürüyerek Akmataş mevkiinde onunla muhârebeye girdi. Akkoyunluların galip geldiği bu savaşta İsa ve Çeküm öldürüldü (1407).

İsa'nın ölümünden sona yerine, Mardin surları içine çekilmiş olan oğlu Şahabeddin Ahmed hükümdar oldu[49]. Akkoyunlulara karşı Mardin'i koruyamayacağını anlayan Ahmed, Karakoyunlu Kara Yusuf'la anlaşarak şehri ona teslim etti (1409). Kara Yusuf, Ahmed'e Musul'u verdi ise de O, kısa bir süre sonra öldü. Böylece Artuklu hanedanının Mardin kolu sona ermiş oldu.

3. HARPUT ARTUKLULARI (1112-1124 ve 1185-1233)

a- Belek (1112-11124)

Harput'ta ilk Artuklu hakimiyeti, 1112 yılında Artuk beyin torunu Belek b. Behram tarafından kuruldu. Palu merkez olmak üzere burada beyliğini kurmuş olan Belek Gâzî, amcaları Sökmen ve İlgazi ile birlikte Haçlılara karşı birçok mücâdeleye girdi. Haçlılar karşısında göstermiş olduğu başarılar Islâm âleminde büyük bir sevinç yaratmıştı. Ancak O, muhasara altında tuttuğu Menbiç kalesinden atılan bir ok ile şehid edildi (6 Mayıs 1224)[50].

b- Ebu Bekir (1185-1204)

Belek'in ölümünden sonra Harput ve çevresi, Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Davud'un eline geçti. Nureddin Muhammed'in ölümüne kadar (1185) Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın elinde kalan Harput, bu tarihten sonra onun kardeşi Ebu Bekir'in idaresine geçti. Salâhaddin Eyyûbî'ninn hizmetinde bulunan Ebû Bekir, Nureddin Muhammed'in ölümünden sonra süratle Hısn-ı Keyfâ'ya geldiyse de burasının, yeğeni II. Sökmen tarafından ele ge-

(49) Fuad Köprülü ("Artuk Oğullaarı", *İA*, I, 619) İsa'dan sonra kardeşi veya yeğeni Ahmed hükümdar oldu derken Osman Turan (*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 199, not 170) oğlu olarak kaydetmiştir.

(50) M.H. Yınanç, "Belek", *İA*, II, 469-470.

çirildiğini görünce, Harput ve çevresine giderek hakimiyeti altına aldı ve burada kendi beyliğini kurdu (1185)[51].

Ebû Bekir, bölgedeki diğer hükümdarlar gibi, Eyyûbîlerin hakimiyeti altına girdi. Onun 1204 yılında ölmesi üzerine, yerine oğlu Nizâmeddin İbrahim Harput Artuklu hükümdarı oldu. Bu sırada Hısn-ı Keyfâ Artukluları Harput'u da ele geçirmek istedilerse de Nizâmeddin, Türkiye Selçuklu Devleti'nin himâyesine girip onlardan aldığı yardım sayesinde şehrin alınmasını önledi. Nizameddin İbrahim'in 1223 yılında ölümünden sonra yerine oğlu İzzeddin Ahmed hükümdar oldu. Onun zamanında Harput önce Celaleddin Harezmşah, daha sonra da geçici bir süre Moğolların eline geçti. İzzeddin'in ölümünden sonra yerine oğlu Hızır, daha sonra da onun oğlu Nureddin Harput Artuklu hükümdarı oldu. Bu son Artuklu hükümdarları da Eyyûbî hakimiyetini tanımakta idiler. Ancak Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya çalışan Alâeddin Keykubad, kumandanlarından Kemaleddin Kâmyar'ı Eyyûbîler üzerine gönderdi. Harput civarında yapılan savaşı Selçuklular kazandı. Bazı Eyyûbî kumandanları Harput kalesine sığındılar. Bunun üzerine Selçuklular kaleyi kuşattılar. Harput kısa bir kuşatmadan sonra Selçukluların eline geçti (Ağustos 1234). Alâeddin Keykubad son Harput Artuklu hükümdarı Nureddin Artuk'un canını bağışladı ve ona Akşehir'i ikta olarak verdi. Böylece 1185 yılında Ebu Bekir tarafından kurulmuş olan Artukluların Harput kolu da tarihe karışmış oldu.

III. ARTUKLULAR'DA TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

a- Artuklu Devleti'nin Siyasî Yapısı

Artukoğullarının siyasî tarihini dört bölüme ayırarak incelemek doğru olur. İlk dönem; Artukoğullarının, Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultan Melikşah'tan sonra zayıflamasından yararlanarak bağımsız bir siyasî birlik halini almaya başladıkları dönemdir. Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu İmparatorluğu'ndaki merkeziyetçi yönetim anlayışının da gitgide zayıfladığı görülmüştür. Merkeziyetçiliğin zayıflaması, o zamana kadar Selçuklulara bağlı olan Artukoğullarının da gittikçe bağımsız bir niteliğe kavuşmaları sonucunu hazırlamıştır. Bu dönemin ardından gelen ikinci dönemde, siyasî bir birlik halini almış olan Artukoğullarının bağımsız bir devlet haline geçtiği görülür. Abbasî halifelerinin dinî etkilerini, Selçukluların yüksek haki-

(51) İbnü'l-Esîr, XI, s. 339.

miyetini kabul etmekle birlikte, Artukoğulları artık bağımsız bir devlet halini almıştır. İkinci dönemi takip eden üçüncü dönemde Artukoğulları Eyyûbîlerin hakimiyetine girmiştir(52). Dördüncü ve son dönemde ise Akkoyunlu ve Karakoyunlu beyliklerinin baskısı Artukoğullarını çökertmiştir.

b- Artuklular'da Devlet Teşkilâtı

Anadolu'da kurulan ilk Türk devletlerinin en uzun ömürlülerinden olan Artuklular eski Türk devlet anlayışını esas almışlardır. Haçlılara karşı yaptıkları başarılı mücâdeleleriyle ün yapan Artuklular, büyük Türkmen kitlelerine dayanan bir devlet olmaları sebebiyle millî âdet ve geleneklerini korumuşlardır. Nitekim eski Türk an'anesine göre devletin sülâlenin ortak malı olduğu görüşünü benimsemişler ve bu sebeple merkeziyetçi bir hükûmet kurup tek bir devlet haline gelememişlerdir. Hanedan üyelerinden her biri başka yerlerde ayrı beylikler halinde hüküm sürmüşlerdir.

Güçlü şahsiyetlerin etrafında toplanan Artuklular, devlet idaresi hususunda da Selçukluları kendilerine örnek almışlar, onların teşkilâtını kendi ülkelerinde uygulamışlardır. Adlî ve malî teşkilât Selçuklu teşkilâtının küçük bir numûnesi olduğu gibi, askerî ve idarî teşkilât da Selçuklularda olduğu gibi ikta sistemine dayanmaktaydı. Zaman zaman güçlü devletlerin hakimiyetlerini tanımak zorunda kalan Artuklularda ordu, Musul ve Dımaşk atabegliklerindeki gibi üç ana gruptan meydana gelmekteydi(53).

Artuklularda adlî işlere, diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Kadı'lar bakardı. Daru'l-Adl olarak adlandırılan adliye teşkilâtının baş kadısına Kadi'l-Kudât denilirdi. Hukukî ve şer'î işlere bakan bütün kadılar baş kadıya bağlı idi. Ordudaki işlere ise askerî kadılar bakardı. Selçuklularda kullanılan berîd (posta) teşkilâtı Artuklularda da mevcuttu. Haberleşmede atlı kuryelerin yanısıra, hızlı koşan develer ve güvercinler de kullanılmaktaydı.

Artuklu hükümdarları İslâmî ünvanların yanısıra Alp, Sagun, İnanç, Kutlu ve Yabgu gibi İslâmiyetten önceki Türk ünvanlarını da kullanmaktaydılar. Bunun yanında Artuklular, güçlü devletlere olan siyasî bağımlılıkları dolayısıyla, gerek paralarında ve gerekse kitâbelerinde Sultan ünvanını

(52) Fuad Köprülü, "Artuk Oğulları", *İA*, I, 620-621.
(53) Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1988, s. 188-189.

hiç bir zaman kullanmamışlar, emîr, melik, melikü'l-ümerâ gibi ünvanlarla yetinmişlerdir.

c- Artuklularda İktisadî ve İctimaî Hayat

Artukluların ictimaî ve iktisadî hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak onların, komşu devletlere göre halktan çok az vergi aldıkları bilinmektedir. Artuk-oğlu İlgazi ve Sökmen zamanlarında halktan çok az vergi alındığı için, bu yüzden komşu İslâm ülkelerinden bir kısım halkın Diyârbekir, Mardin gibi Artuklu ülkelerine göç ettikleri görülmektedir. Bu sebepledir ki, Artukluların iktisadî hayatı, daha ilk devirden itibaren gelişmeye başlamıştır. Nitekim Artukoğullarının inşa ettikleri köprüler, kervansaraylar, camiller, medreseler ve su kanalları gibi eserler, Artuklu hakimiyetinin iktisadî gücünün birer işareti mahiyetindedir. Mardin Artukluları'nın beşinci hükümdarı II. İlgazi (1176-1184) tahta çıktığı zaman Mardin ve Meyyafarıkîn gibi büyük şehirlerde ticarî vergileri kaldırmış ve bu sayede halk onun saltanatını bayram sevinci ile karşılamıştı(54).

1328 yılında Mardin'e uğrayan Seyyah İbn Battuta, bu şehrin dağın eteğinde kurulup İslâm beldelerinin en büyük ve güzellerinden olduğunu, çarşılarının çok şirin inşa edildiğini ve burada tiftikten çok iyi kumaşlar imal olunduğunu ve bu kumaşların halk arasında çok rağbet gördüğünü, Sûr çayı üzerinde çok güzel köşkler ve bostanlar bulunduğunu, Mardin'de çok yemek dağıtan zaviyeler gördüğünü, dağın tepesindeki kalenin çok meşhur ve bu devrin Artuklu hükümdarı Melik Salih'in Irak, Suriye ve Mısır'da şöhretinin çok yaygın olduğunu yazmakttadır(55).

Artuklular zamanında Diyârbekir ve çevresindeki dağlık arazide bakır ve demir madenlerinin bulunduğu da bilinmektedir(56). Artuklularda, maden istihsali ve işlemeciliğinin yanısıra dericilik ve el sanatları da çok gelişmişti. Bağ ve bostanlar ile çevrili olan Mardin ve civarında pamuk ekimi yapıldığı, dokumacılığın çok yaygın olduğu seyyah Marko Polo tarafından belirtilmektedir. Arap coğrafyacısı Hamdullah Kazvinî de Artuklu ülkesinin bağ ve bostanlarının güzel, hububat ve pamuk ziraatinin bol olduğunu bildirmiştir(57).

---

(54) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 206.
(55) İbn Battuta, *Seyahat-nâme*, trc. Mehmed Şerif Paşa, İstanbul 1333-1335, I, 260-262.
(56) İbnü'l-Ezrak, *Tarihü Meyyafarıkîn*, 203b.
(57) Hamdullah-i Mustevfî, *Nuzhetu'l-Kulûb*, nşr. G.L. Strange, Leiden 1915, s. 124-125.

Artuklular devrinde Mardin'in yanısıra Ahlat da büyük bir ticaret merkezi idi. Burası Van gölü üzerinden gemiler ile yapılan ticarî nakliyat yolu üzerinde bulunmaktaydı. Ayrıca Suriye, İran ve Anadolu'dan gelen tüccarlar Kültepe (Koçhisar)'deki pazarda mallarını pazarlamaktaydılar. Ancak, ülkenin Artuklular zamanındaki bu canlılığı Moğol istilâsına kadar devam edebilmiştir.

d- Artuklular'da İmar Faaliyetleri

Artuklu hükümdarları iktisadî ve ticarî imkânlarının büyük bir kısmını ülkelerinin imarına harcamışlar, ilmî, dinî ve ictimaî bir çok eser inşa ettirmişlerdir. Ticarî ve ictimaî hayatı canlı tutmak isteyen Artuklular, ülkenin önemli merkezlerinde çarşılar, kervansaraylar, köprüler, camiler ve medreseler yaptırmışlardır. Bu eserlerin en önemlileri Mardin ve çevresinde bulunmaktadır. Bu şehrin ilk Artuklu hakimi olan İlgazi, müdafaasını kuvvetlendirmek maksadıyla şehrin surlarını imar etmiş, oğlu Hüsameddin Timurtaş da Mardin'de büyük bir kütüphane inşa ettirmiştir. Timurtaş'ın yaptırdığı en önemli eserlerden birisi de Hüsâmiye Medresesi'dir. Yine Timurtaş, Batman ırmağı üzerine, çapı yüzelli metre olan taş kemerler üzerine kurulmuş, içinde yolcuların konaklayabileceği odalar bulunan büyük bir köprü (Malabadi köprüsü) inşaasına başlamış, ancak köprü oğlu Necmeddin Alpı zamanında tamamlanabilmiştir.

Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı da babası ve dedesi gibi imâr faaliyetlerine devam etmiş, Koçhisar'da câmi, medrese, kervansaray, hamam ve bir de çarşı yaptırarak bunlara vakıflar bağlatmıştır.Artuklu hükümdarlarından Fahreddin Karaarslan ise ticaret ve ulaşımı hızlandırmak için Hısn-ı Keyfâ, Malatya, Birecik ve Kal'atürrûm'da birer köprü yaptırmıştır. Bunlardan Hısn-ı Keyfâ köprüsü 1166 yılında sel ve zelzeleden büyük zarar görmüşse de kısa sürede tamir edilmiştir.

Mardin Artuklu hükümdarlarından Artuk Arslan zamanında Koçhisar'da Ulu câmi (1204), Mardin'de Hatuniye medresesi (1205) ve Harezm'de Şeyh Taceddin Mesud Medresesi (1212) inşa ettirilmiştir. Bu eserlerden başka Muzaffereddin Kara Arslan Muzafferiye Medresesi'ni, II. Necmeddin Gâzi de seksen odalı Şehidiye Medresesi'ni yaptırmıştır. Necmeddin Gâzi bu medreseye dükkan, hamam, bağ ve bahçelerin yanısıra Koçhisar'da bir han ve Hârizm'de bir boyahane vakfetmiştir. Mardin'de Artuklular zamanından kalma en büyük eser ise Mecdüddin İsa'nın 1392 yılında yap-

tırdığı Zinciriye Külliyesi'dir. Ancak bu büyük külliyeden zamanımıza yalnızca bir minare kalmıştır[58].

Artuklu hükümdarları, ülkelerinin her tarafında yaptırdıkları bu mimarî eserler yanında ilme ve kültüre de çok büyük önem vermişlerdir. Fikir ve ilim adamlarını himaye eden Artuklu hükümdarlarının kurdukları medreselerde İslâmî ilimlerin yanısıra felsefe, tıp ve riyâziye derslerinin okutulduğu da bilinmektedir. Artuklu hükümdarları hakim bulundukları Meyyafarıkîn, Âmid ve Mardin gibi büyük merkezlerde ilim adamlarını ve müesseselerini himaye etmişler, bir çok kitap yazılmasına vesile olmuşlardır. Bu eserlerin içerisinde en önemli olanı, bugün Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi 3472 numarada kayıtlı bulunan Ebu'l-İzz'in yazdığı **Kitabu'l-Camiü'l-İlim ve Amel en Nafî fî Sanati'l-Hıyel**'dır. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasreddin Mahmud adına kaleme alınan bu kitap, denge kurma esasına dayanan, bugünkü robotlara benzer otomatik makinalara ait bilgileri ihtiva etmektedir. Bu eser yalnız yazılmakla kalmamış, adı geçen eserde ifade edildiğine göre, bu otomatik makinaların bir kısmı da, o devirde Artuklu sarayında kullanılmıştır.

Resmî dil olarak Arapça'yı kullanan Artuklular sünnî müslüman olmalarına rağmen, hâkimiyetleri altında bulunan gayrimüslimleri de inançlarında serbest bırakmışlardır. Çeşitli dinî toplulukların bulundukları çevrelerde hâkim olan Artuklular, bölgenin Türkleşmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Ayrıca, yaşadıkları dönemde müslümanlar için büyük bir tehlike arzeden Haçlılara karşı da, bir müddet İslâm'ın koruyuculuğunu üstlenmişlerdir.

(58) Artuklular zamanından kalma mimarî eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978.

Artukoğulları Şeceresi

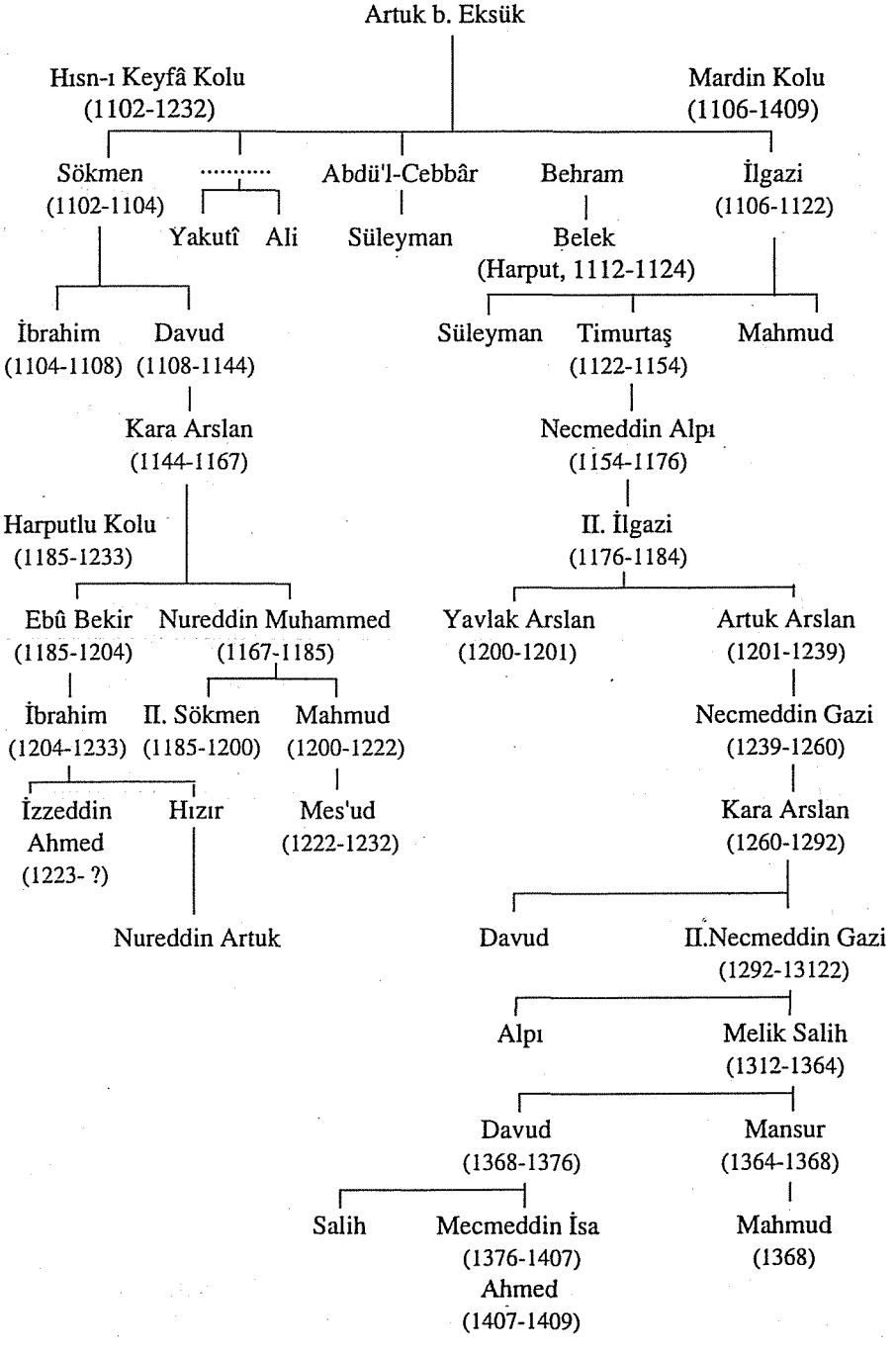

G- DİLMAÇOĞULLARI BEYLİĞİ

Doğu Anadolu'da kurulmuş olan Türk beyliklerinden birisi de Erzen ve Bitlis'de hüküm sürmüş olan Dilmaçoğulları Beyliği'dir. Bu beyliğin ismi Demleç ya da Dimleç şekillerinde telaffuz edilmekteyse de yaygın olarak Dilmaç şeklinde okunmaktadır.

1- Mehmed (1085-1104)

Beyliğin kurucusu ve beyliğe adını veren Dilmaç-oğlu Mehmed Bey, Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından olup, diğer Türk emirleriyle birlikte maiyetindeki kuvvetlerle Bizans idaresindeki Anadolu'ya akınlar yapıyordu (1069-1070). Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın kazandığı Malazgirt savaşına da katılan Dilmaç-oğlu Mehmed Bey, Melikşah zamanında da Selçuklular hizmetinde bulundu. Melikşah'ın Fatımîler'e karşı kardeşi Tutuş idaresinde gönderdiği kuvvetler arasında Dilmaç-oğlu Mehmed Bey de vardı[1]. Bu sırada Haleb'de, Mirdasî emirlerinden Sâbık tahta geçmiş (1076), emirliğini devam ettirebilmek için Türk beyliklerinin desteğiyle kabilesi üzerinde hakimiyet kurmaya çalışıyordu. Ancak Sâbık'ın emirliğine karşı çıkan kardeşi Vessâb ve taraftarları ona karşı ayaklandılar. Bunun üzerine Sâbık, daha önce de kardeşi Nasır'la işbirliği yapmış olan Türkmen emiri Ahmed-şah'a müracaat ederek yardım talebinde bulundu.

Sâbık'ın bu yardım talebi üzerine Ahmed-şah, bu sırada emrindeki 500 kadar kuvvet ile Anadolu içlerine akın yapmak üzere hazırlıklar yapmakta olan Dilmaç-oğlu Ahmed'i de yanına alarak Sâbık'ın yardımına koştu. Bu iki Türkmen emirinin yardmını sağlayan Sâbık, asîleri kolaylıkla bozguna uğrattı.

Dilmaç-oğlu Mehmed Bey, Benû Kilâb kabilesine karşı gösterdiği bu başarıdan sonra, Haleb'in kuzeyinde oturan Ahmed-şah'ı yanına çağırdı ve

(1) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 111.

bir ziyafet sırasında onu esir aldı. Onun bu hareketinin sebebi belki de, Türkmenlerden başka müttefiki olmayan Haleb emiri Sâbık'dan para alabilmek düşüncesinde oluşu idi. Nitekim, Ahmed-şah'ın esareti çok kısa sürdü ve Emir Sâbık, Mehmed Bey'e 10 bin dinar para ve çeşitli hediyeler vererek Ahmed-şah'ın serbest bırakılmasını sağladı (Temmuz 1076).

Bu sırada Anadolu'nun büyük bir kısmına sahip olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Doğu Anadolu'daki Türk beyleri üzerinde hakimiyet kurmak isteyince Afşin, Sanduk ve Dilmaç-oğlu Mehmed gibi Türkmen emirleri ona tâbi olmak istemediler. Bunun üzerine Büyük Selçuklu sultanı Melikşah, bu emirlere, Suriye'nin fethiyle görevlendirdiği kardeşi Tutuş ile birleşmelerini emretti (1078). Dilmaç-oğlu Mehmed Bey, bu tarihten sonra bir süre Tutuş'un yanında kaldı. Daha sonra Tutuş'un, Suriye hâkimi Türkmen emirlerinden Atsız'ı öldürmesiyle (1079), yanından ayrılan emirler arasında Dilmaç-oğlu Mehmed Bey de vardı. Mehmed Bey'in bu tarihten sonra muhtemelen Artuk Bey'in hizmetine girdiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'nun fethi sırasında Selçuklular'a yardımcı olan ve daha sonra da bu devletin tâbiliğini kabul eden Mervan-oğulları Diyârbekir ve çevresinde yaşıyordu. Ancak önce Mervan-oğullarının, daha sonra da Halife Kaim bi-Emrillah'ın vezirliğini yapmış olan Fahrüddevle Muhammed, oğlunu Nizamü'l-Mülk'ün kızı ile evlendirmiş ve bu sayede Selçuklu sarayında önemli bir mevki sağlamıştı. Fahrüddevle, Sultan Melikşah'a Diyârbekir'de hüküm süren Mervanoğulları'nın zenginliğini ileri sürerek, adı geçen bölgeyi hakimiyeti altına almağa teşvik ediyordu. Nitekim onun teşvikleri ile bu bölgeyi egemenliği altına almaya karar veren Sultan Melikşah, 1083 yılında Fahrüddevle'yi Diyârbekir ve Ahlat bölgesi emirliğine tayin ederek onu bir miktar kuvvetle bu bölgeye önderdi. Ayrıca Artuk Bey'e de Türkmenleri toplayarak Fahrüddevle'ye yardım etmesini emretti. Bu sırada Artuk Bey'in emrinde olan Dilmaç-oğlu Mehmed Bey de Fahrüddevle'ye yardımda bulundu. Bu Türkmen orduları 1084 Temmuzunda Diyarbekir (Âmid) ve Meyyafarıkîn (Silvan)'i kuşattılar. Nihayet Selçuklu orduları Âmid'e hakim oldular (Mayıs 1085).

Böylece Diyarbekir'i ele geçiren Fahrüddevle, beraberinde Dilmaç-oğlu Mehmed Bey ve Emir Sanduk olduğu halde Bitlis'e yöneldi. Kısa sürede bu şehir ve daha sonra da Ahlat ele geçirildi. Fahrüddevle, yardımlarından dolayı Bitlis ve çevresini Dilmaç-oğlu Mehmed Bey'e ikta etti. Böylece Bitlis'e yerleşen Dilmaç-oğlu Mehmed Bey, burada beyliğini kurdu (1085).

Dilmaç-oğlu Mehmed'in Bitlis'e hakim olduktan sonra faaliyetleri ve ne zaman öldüğü hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Tam adı Hüsamüddevle Alp-tegin Mehmed olan bu ilk Dilmaç-oğlu beyinin ölümünden sonra yerine kesin olmamakla birlikte Hüsâmüddevle Yel-tegin geçti[2]. Yel-tegin Erzen[3] şehri ile çevresini Emir Şahruh'un elinden alarak beyliğinin sınırlarını genişletti (1100). Onun hangi devlete tâbi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Dilmaç-oğullarının muhtemelen önce Diyârbekir emirlerine, başka bir görüşe göre de Ahlatşahlar (Sökmenliler)'a tâbi olduğu sanılmaktadır.

2- Togan Arslan (1104-1137)

Yel-tegin'in ölümünden sonra yerine oğlu Togan Arslan geçti. Önceleri Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'a tâbi olan Togan Arslan, onun ölümünden (1107) sonra Sökmenliler'e tâbi oldu. Sökmenlilerden İbrahim'in zayıf yönetiminden yararlanan Togan Arslan, Meyyafarıkîn (Silvan)'e bağlı 25 köyü ele geçirerek bağımsızlığını kazandı. Ancak bu bağımsızlık uzun sürmedi ve bu kez bölgede büyük bir nüfuza sahip olan Artuk-oğlu İlgazi'ye tâbi olmak zorunda kaldı. Daha sonra Artuk-oğlu İlgazi ile birlikte Haçlılara ve Gürcülere karşı mücâdele etti. Togan Arslan, Mardin Artuklu beyi İlgazi'nin 28 Haziran 1119 tarihinde Haçlılara karşı kazandığı Tell-Afrin zaferinde önemli rol oynadı[4]. Bu zaferden sonra yine İlgazi ile birlikte Tiflis müslümanlarına zarar veren Gürcüler üzerine bir sefere çıktı. Ancak bu ordu Haçlılar karşısında gösterdiği başarıyı burada gösteremedi ve Gürcü-Kıpçak ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (Ağustos 1121).

Dilmaç-oğulları'nın Artuklulara tâbi olması ve hatta Meyyafarıkîn'in bazı kısımlarını ele geçirmesi Ahlatşahlardan İbrahim'i kızdırmıştı. Bu sebeple İbrahim, Togan Arslan üzerine bir sefer düzenleyerek onu yenilgiye uğrattı. Daha sonra da Bitlis'i muhasara etti (1124). Ancak Ahlatşahlar'ın bu kuşatmasından bir sonuç çıkmadı.

Togan Arslan daha sonra, bölgede hakimiyet sahasını genişletmek iste-

(2) Osman Turan, Mehmed Bey'den sonra Dilmaçoğullarının başına onun oğlu Togan Arslan'ın geçtiği zikrediyor (Bkz. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111).

(3) Erzen Siirt ile Meyyafarıkîn (Silvan) arasında bir şehirdir. Bkz. Skreck, "Erzen", *İA*, IV, s. 337.

(4) Haçlılara karşı yapılan bu savaş için bkz. Ali Sevim, "Artuk oğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104 (1962), s. 673-680.

yen Hısn-ı Keyfâ Artuklularından Rükneddin Davud (1108-1144) ile mücâdeleye girdi. Nitekim Rükneddin Davud da Bitlis'e kadar gelerek bu şehri kuşattı ise de bir netice alamadı. Bu olaydan sonra tekrar Haçlılara karşı mücâdele eden Togan Arslan Hınıs hâkimi Kırhan ile birlikte Haçlılarla savaştı. Bu sırada Musul Atabegi olan İmadeddin Zengi, Ahlat-şahlardan İbrahim'in kızını istemiş, aynı kıza Togan Arslan da oğlu için talip olmuştu. Bu durum Musul atabegi ile Dilmaç-oğlu Togan Arslan'ın arasının açılmasına sebep oldu. İmadeddin Zengi, Ahlat üzerine hareket ettiği sırada bir kısım kuvvetini de Bitlis'e gönderdi. Ancak Togan Arslan Zengî'nin kuvvetlerini çok iyi karşılayarak onlara 10.000 dinar verdi ve böylece ülkesini büyük bir felâketten kurtardı (1134).

Togan Arslan'ın ölüm tarihi hakkında iki rivayet vardır. Bunlardan birincisinde onun 1134'de, ikincisinde ise 1137 yılında öldüğü kabul edilmektedir.

3) Hüsâmüddevle Kurtî (1137-1143)

Togan Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Hüsâmüddevle Kurtî geçti. Bir kısım kaynaklarda Devletşah'ın geçtiği söylenmekte ise de hadiseler Kurtî'nin Dilmaç-oğlu beyi olduğunu göstermektedir. Kurtî daha babasının sağlığında Gürcülere karşı yapılan seferlere katılmıştı. Nitekim Ermeni Tarihçisi Vardan'ın rivayetine göre Kurtî 1130 tarihinde Dovin'i ele geçirmiş ve bir yıl sonra da Saltukluların ülkesine saldıran Gürcü kralı İvane'yi ağır bir hezimete uğratmıştı[5]. Bu başarılarından dolayı, Saltuklu emiri İzzeddin Saltuk ona kızını verdi.

Hüsamüddevle Kurti saltanatının son yıllarına doğru Irak Selçuklu sultanı Mes'ud'un kardeşi Selçuk-şah'ın ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu beyi Rükneddin Davud'un baskıları sonunda yine Artuklular'dan Mardin beyi Timurtaş'ın himayesi altına girdi ve kısa bir süre sonra da öldü (1143).

4- Yakut Arslan (1143-1145)

Hüsâmüddevle Kurtî'nin ölümünden sonra yerine kardeşi Yakut Arslan geçti. O, Hısn-ı Keyfâ Artuklu beyi Rükneddin Davud'un tehdidkâr hare-

(5) Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 1-2, İstanbul 1937, s. 199-200.

ketlerine karşı, kardeşi Devlet-şah'ı Atabeg İmadeddin Zengi'ye göndererek ondan yardım istedi. Ancak kardeşi Zengi'nin yanından dönmeden vefat etti (1145).

5- Devlet-şah (1145-1192)

Yakut Arslan'ın ölümü üzerine, beyliğin ileri gelenleri, o sırada Zengî'nin karargâhında bulunan kardeşi Devlet-şah'ı getirterek onu emîr ilân ettiler.Uzun süre Dilmaç-oğullarının başında kalan Fahreddin Devlet-şah 1161 yılında diğer Türk hükümdarları ile birlikte Gürcistan seferine çıktı. Anî'yi kurtarmak üzere hareket eden bu Türk emirleri Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı'yı beklemeden Ani şehrini kuşattılar (1161). Bu tedbirsiz davranış Türk ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Gürcüler Dovin'i alarak bu şehri yağma ve tahrib ettiler (1162) .

Dilmaç-oğulları beyi Devlet-şah kızını Hısn-ı Keyfâ ve Harput emiri olan Kara Arslan'ın oğlu Nasıreddin ile evlendirmiş, böylece Hısn-ı Keyfâ Artukluları ile olan dostluğunu daha da arttırmıştı. Bunun yanında Mardin Artuklu emiri Necmeddin Alpı ile de iyi geçinen Devlet-şah, bu Artuklu emirleriyle birleşerek önce Çemişkezek taraflarını yağmaladılar ve daha sonra da Danişmendli beyi Yağıbasan'a karşı yürüyerek Sivas sınırlarına kadar ilerlediler (1164). Ancak bu sırada Haçlılarla mücadele eden Atabeg Nureddin Mahmud, bu Türk emirlerinin hepsine bir elçi ile haber göndererek kendi aralarındaki mücadeleyi bırakıp Haçlılara karşı taarruz etmek için birleşmeleri gerektiğini hatırlattı. Bunun üzerine Artuklularla Danişmendliler anlaştılar ve Devlet-şah da ülkesine geri döndü(6).

Devlet-şah, Gürcülerin Dovin şehrine yaptıkları hücum üzerine, Irak Selçuklu sultanı Arslan-şah ve Azerbaycan Atabeyi İldeniz'in Gürcüler'e karşı yaptığı sefere katıldı. Bu müttefik Türk ordusu, bu sefer Gürcüleri ağır bir yenilgiye uğratarak kaybedilen yerleri geri aldılar.

Dilmaç-oğlu Devlet-şah ile Mardin hükümdarı Necmeddin Alpı arasındaki dostluk bir süre sonra bozuldu. İki taraf arasında anlaşmazlık çıkınca Necmeddin Alpı harekete geçmeğe karar verdi. Ancak Devlet-şah ona karşı başarılı olamayacağını anlayınca Meyyafarıkîn'e kadar giderek Necmeddin Alpı'ya itaatini arzetti ve böylece iki taraf arasında muhtemel bir savaşı önledi (1175). Bu tarihlerde Salâhaddin Eyyûbî Güney-doğu Anadolu'da haki-

(6) M. Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, s. 473.

miyetini sağlamlaştırmak için Musul'u ve daha sonra da sincar'ı kuşatmaya başlamıştı. Ahlatşahı II. Sökmen, ileri gelen adamlarından Seyfeddin Begtimur'u Salâhaddin'e elçi olarak göndererek onu Sincar muhasarasından vazgeçirmeye çalıştı. Ancak Begtimur, Salâhaddin'in kuşatmayı kaldırmak için ileri sürdüğü şartları kabul etmeyerek geri döndü ve II. Sökmen'i harekete geçmeye teşvik etti. Bunun üzerine II. Sökmen, Musul hakimi İzzeddin Mes'ud, Artuklulardan Mardin emiri İlgazi ve Dilmaç-oğlu Devlet-şah birleşrek Mardin yakınındaki Harzem (Kızıltepe) köyünde toplandılar. Ancak Salâhaddin'in harekete geçmesi üzerine bu müttefik Türk emîrleri savaşa girişmek cesaretini gösteremeden dağıldılar(7).

1185 yılında hasta olduğu, II. Sökmen'in ölümü dolayısıyla Halifelik Divanı'na yazılan bir mektuptan anlaşılan Devlet-şah'ın ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber onun 1192 yılında ölmüş olabileceği ileri sürülmektedir. Onun ölümü üzerine Ahlat emiri Begtimur Bitlis'i zaptetmiş ve bundan sonra Dilmaç-oğulları Beyliği Erzen ve çevresinde hüküm sürmüştür. Bitlis daha sonra Ahlat-şahlar'ın hakimiyetine son veren Eyyûbîlerin idaresi altına girdi (1207). Ancak burada yine de, Dilmaç-oğullarından bir beyin Eyyubîlere tabi olarak hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.

6- Tuğrul (1192- ?)

Devlet-şah'ın ölümünden sonra Dilmaç-oğullarının elinde kalan Erzen'de, onun oğlu Tuğrul hüküm sürmeye başladı (1192). Uzun süre beyliğin başında kalan Hüsameddin Tuğrul zamanında Harezm sultanı Celâleddin Mengüberti Ahlat'ı kuşattığı zaman Erzen'i de almak istemiş (1229), bu maksadla da meşhur tarihçi Muhammed Nesevî'yi elçi olarak göndermişti. Hüsameddin Tuğrul, eğer sultan Erzen ve havalisini bir menşûr ile kendisine bırakırsa ona tâbi olacağını bildirdi. Bu cevap üzerine Sultan Celâleddin, Erzen Beyliği'ni Tuğrul'a bıraktı. Ancak onu uzun süre yanında tuttu(8).

---

(7) İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haheb min Tarihi'l-Haleb,* nşr. Sami ed-Dehhan, Dımaşk 1954, II, s. 189-191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* XI, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 345; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet,* İstanbul 1987, s. 77-78.

(8) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* XII, Türkçe trc. A.Ağırakça-A.Özaydın, İstanbul 1987, s. 455; el-Ömerî, *el-Tarif,* Kahire, 1312, s. 32-35; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* s. 114.

Dilmaç-oğlu Tuğrul'un bundan sonraki faaliyetleri ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Moğolların Anadolu'yu işgalleri sırasında onlara tâbi olarak varlıklarını devam ettirebilen Dilmaç-oğullarının başında, bu tarihlerde kimlerin bulunduğu da bilinmemektedir. İlhanlı hükümdarı Hülâgu'nun 1259 yılında Mardin ve Diyârbekir'i ele geçirmek için gönderdiği Ordu Erzen ve çevresini de yağmaladı. Artık siyasî varlıklarını tamamen kaybetmiş olan Dilmaç-oğulları, ancak bölgedeki büyük devletlerin himayesi altında hayatlarını sürdürebiliyorlardı.

İlhanlı Devleti'nin çöküşü (1336), Anadolu'daki Türk beyliklerine rahat bir nefes aldırmıştı. Ancak bu sefer de kendi aralarında üstünlük mücâdelesine başlamışlardı. Nitekim Artuklular ile Eyyûbîler arasındaki hakimiyet mücâdelesinden rahatsız olan Siirt halkı, Dilmaç-oğullarından Celâleddin'i davet ettiler. Celâleddin Siirt'e kardeşini göndererek buraya hakim oldu.

Timur'un Doğu Anadolu seferi sırasında Dilmaç-oğullarının başında Sultan Ali adında birisi bulunuyordu (1394). Sultan Ali, Timur'un Anadolu'ya girmesi üzerine onu karşılayarak itaatini bildirdi. Böylece ülkesini yağmalanmaktan kurtardı. Üçyüz yıl kadar uzun bir süre Erzen ve Bitlis'de hüküm süren Dilmaç-oğulları Beyliği Akkoyunlular devrinde (1378-1508) tarihe karıştı.

Dilmaçoğulları Şeceresi

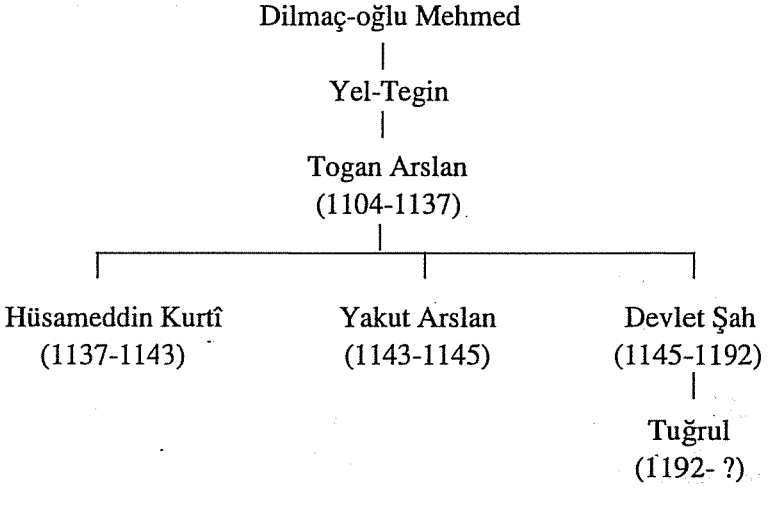

H- İNALOĞULLARI BEYLİĞİ

XI. yüzyıl sonlarında Diyârbekir (Âmid) ve çevresinde kurulup, yaklaşık 100 yıl kadar hüküm sürmüş olan bir Türk beyliğidir. Beylik, Türkmen emirlerinden İnal (Yınal) tarafından kurulduğu için bu adı almıştır.

Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar sırasında Mervan-oğlu Nasırüddevle Mansur Meyyafarıkîn (Silvan)'i alarak Diyârbekir bölgesinde emirliğini tekrar canlandırmaya çalışmış, ancak Suriye Selçuklu sultanı Tutuş ondan önce davranarak Diyârbekir'i işgal etmişti (1093). Tutuş, bu bölgeye hakim olduktan sonra Emir Tuğtekin'i, oğlu Dukak'a atabeg ve aynı zamanda da bu bölgenin valiliğ'ne tayin etti. Ancak Tutuş'un Berkyaruk ile yaptığı mücâdele sonucunda ölmesi ve Tuğtekin'in de esir alınması üzerine (26 Şubat 1095)[1], Diyârbekir bölgesi muhtelif Türk emirleri arasında paylaşıldı. Bu sırada Sadr adlı bir Türk emiri de Âmid'e hakim oldu. Sadr, Musul emiri Kürboğa'nın bu şehri almak istemesi üzerine, ona cesaretle karşı koydu. Çok geçmeden Sadr ölünce yerine İnal-oğulları sülalesinin kurucusu kabul edilen oğlu İnal hükümdar oldu (1096).

Ancak, beyliğin kurucusu olan İnal da bir yıl gibi kısa bir süre sonra ölünce yerine oğlu İbrahim İnaloğulları Beyliği'nin başına geçti (1098).

1- İbrahim (1098-1110)

İnal-oğlu İbrahim, Tutuş'un ölümünden sonra ikiye ayrılmış olan Suriye Selçukluları'ndan Dımaşk kolunun başında bulunan Dukak'a tâbi oldu.

---

(1) Tutuş ile Berkyaruk arasındaki Rey savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Kalânisî, *Zeyli Tarihi Dımaşk*, Yay. H. F. Amadron, Leyden 1908, s. 129-130; İbnü'l-Ezrak, *Tarihu Meyyafarıkîn ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdüllatif Arad, Kahire 1959, s. 243-44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 207-208.

Haçlıların eline geçen Antakya'yı kurtarmak için Musul emiri Kürboğa'nın idaresinde düzenlenen Selçuklu ordusuna İbrahim de katıldı (1098)[2]. Ancak Haçlı seferinden sonra Kürboğa, beraberinde Zengi b. Aksungur olduğu halde Âmid'i ele geçirmeğe çalıştı ve şehri kuşattı (1100-1101). Emir İbrahim bu durum karşısında Hısn-ı Keyfâ Artuklu beyliğinin kurucusu Sökmen'den yardım istedi. Sökmen yeğeni Yakutî ile İbrahim'in yardımına koştu. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Kürboğa galip geldi ise de sağlam ve yüksek surlarla çevrili olan şehri ele geçiremeyeceğini anlayarak kuşatmayı kaldırdı.

İnal-oğlu İbrahim daha sonra Muhammed Tapar'a tâbi oldu. Muhammed Tapar'ın 1105 yılı Şubat ayında Selçuklu Sultanlığını ele geçirmek için harekete geçtiği sırada, yanında bulunan beyler arasında İnal-oğlu İbrahim de vardı.

İnal-oğlu İbrahim bu tarihten sonra Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'a tâbi olarak hüküm sürmeye başladı[3]. Nitekim I. Kılıç Arslan Meyyafarıkîn (Silvan)'e geldiği sırada onun yanına giderek itaatini arzetti. Daha sonra da Sultan'la beraber Musul seferine katıldı. Bu sefer sonucunda I. Kılıç Arslan'ın ölümü (13 Haziran 1107) üzerine, İnal-oğlu İbrahim bir süre bağımsız olarak kaldıysa da 1109 yılından sonra Ahlat hakimi Sökmen'e tâbi oldu. Ahlat emiri Sökmen el-Kutbî'nin Meyyafarıkîn'i ele geçirmesi üzerine onun yanına giderek itaatini arzetti.

İbrahim, 10 yıldan biraz fazla hüküm sürdükten sonra 1110 yılında vefat etti.

2- İl-Aldı (1110-1142)

İnal-oğlu İbrahim'in ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Sadüddevle Ebu Mansûr İl-Aldı geçti. Bu sırada Sökmenlilerin hakim olduğu Meyyafarıkîn şehri valisi Ebu Mansûr ayaklanmış ve Selçuklu emirlerinden Karaca es-Sakî ile birleşmişti. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, Karaca es-Sakî'yi İrana çağırınca, Ebû Mansur yalnız kalmış ve bölgedeki diğer emirler gözlerini Meyyafarıkîn'in üzerine dikmişlerdi. Nitekim İnaloğlu İl-Aldı, bu sırada Meyyafarıkîn'e tâbi 40 kadar köyü ele geçirdi

(2) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 230, vd.; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 196; M. Halil Yınanç, "Diyârbekir", *İA*, III, s. 613.
(3) M. Halil Yınanç, "Diyârbekir", *İA*, s. 613.

(1115). İl-Aldı zamanında Âmid'de bulunan Ulu cami yandı. O, bu büyük camiyi yeniden tamir ettirdi.

Tuğtekin'in yeğeni Belek ile 1122 yılında Haçlılara karşı yaptığı sefere, diğer Türkmen beylerinin yanı sıra İl-Aldı'nın da katıldığı sanılmaktadır. İl-Aldı zamanında Âmid'de bulunan İsmaililer, gittikçe çoğalmaktaydı. Âmid halkı 1124 yılında bu İsmailîler üzerine yürüyerek onların büyük bir kısmını öldürdüler, geri kalanları da kaçmak zorunda kaldı. Böylece İsmaîlî mezhebi bu bölgede yayılmak imkânı bulamadı(4).

Musul ve Haleb emiri Atabeg Zengi sınırlarını genişletmek amacıyla Mardin Artuklu beyliğine bağlı Nusaybin'i işgal ettikten sonra Mardin ile Nusaybin arasında bulunan Serci kasabasını kuşattı. Zengi'nin, bu istilâcı tutumu karşısında Artuk-oğlu Timurtaş, yeğeni Davud ve İnal-oğlu İl-Aldı topladıkları kuvvetlerle ona engel olmak istedilerse de başarılı olamadılar. Daha sonra Timurtaş Zengi'nin tarafına geçti ve onunla birlikte Âmid şehrini kuşattı (1133). Bu durum karşısında İl-Aldı Hısn-ı Keyfâ ve Harput emiri Artuklu Davud'dan yardım istedi. Davud oğlu Karaaslan ile birlikte onun yardımına koştu. Diyârbekir şehri önlerinde Nisan 1134 tarihinde yapılan savaşta Davud ile İl-Aldı yenildiler. Musul emiri Zengi ile Artuk-oğlu Timurtaş muhasaraya devam ettilerse de sağlam surlara sahip olan Âmid'i ele geçiremediler. Şehir etrafını yakıp yıktıktan sonra geri çekildiler. İl-Aldı bir süre daha yaşadıktan sonra 1142 yılında vefat etti.

3- Mahmud (1142-1183)

İl-Aldı'nın ölümünden sonra yerine oğlu Şemsülmülk Mahmud geçti. Bununla beraber beyliğin idaresi vezir Nisan-oğlu Müeyyiddin'in elinde idi. Atabeg Zengî, 1142 yılında yeniden harekete geçerek İnaloğulları'na ait olan Ergani, Halâr, Tulhum ve Çerhüm gibi köy ve kaleleri ele geçirdi. Ancak bir yıl sonra Safiye Hatun ölünce Mahmud, ağırlık olarak kararlaştırılan 50.000 altını ödemedi. Timurtaş, bu paranın ödenmesini defalarca istedi ise de bir sonuç alamadı ve bu sebeple Âmid üzerine yürüyerek şehri kuşattı (Mart 1151). Ancak, şehrin alınamayacağını anlayınca, çevresini yağma ve tahrib ettirdikten sonra Mardin'e döndü.

İnaloğulları'nın veziri ve devlete fiilen hakim olan Nisan-oğlu Müeyyededdin ise, emir Timurtaş'ı bu harekete tahrik eden veziri Zeyneddin'den

(4) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 494.

intikam almak maksadıyla Mardin'e iki fedai gönderdi. Bu fedailer Vezir Zeyneddin'i yakalayarak öldürdüler. Bu olay üzerine Timurtaş ikinci kez Âmid'i kuşattı. Bu sefer Ahlatşahlar'dan II. Sökmen'in araya girmesiyle anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre Emir Mahmud, Timurtaş'ın huzuruna gelerek ona itaat etti. Böylece İnaloğulları ve emirliğe tahakküm eden Nisanoğulları ailesi Mardin Artukluları'na tâbi oldular.

Şemsülmülk Mahmud zamanında İnal-oğulları Beyliği'nin idaresini elinde tutan Vezir Müeyyededdin 1156 yılında Âmid'de öldü. Bu sefer yerine vezir olan oğlu Cemalüddevle Kemaleddin Ebu'l-Kasım Ali beyliği idareye başladı. Onun kardeşi İzzüddevle Ebu Nasr ise Eğil kalesinde hakimiyet kurmuştu. Nisanoğlu ailesinin İnaloğlu Mahmud üzerindeki baskısı o derece artmıştı ki, komşu Türk devletleri buna müdâhale etmek lüzumu duydular. Aslında bu devletler Mahmud'un güçsüzlüğünden istifade ederek Âmid'i ele geçirmek istiyorlardı. Nitekim 1163 yılında Artuklulardan Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan ile Mardin emiri Necmeddin Alpı, vezir Cemalüddevle'nin Emir Mahmud'a ve Âmid halkına baskı yaptığını ileri sürerek bu duruma müdâhale için harekete geçtiler ve Âmid'i kuşattılar. Kuşatma 4 ay sürdü. Bu sırada, ihanetlerinden korkulan hristiyan ve yahudiler şehirden dışarı atılmış, Kara Arslan da onları esir almıştı. Şehrin daha fazla dayanamayacağını anlayan Emir Mahmud ve veziri Cemâlüddevle Kemaleddin, Danişmendli emiri Yağıbasan'dan yardım istediler. Bu isteği kabul eden Yağıbasan, Hısn-ı Keyfâ hâkimi Kara Arslan damadı olmasına rağmen onun ülkesine girdi. Harput ve Çemişkezek bölgelerine taarruz edip yağma hareketlerinde bulunduktan sonra geri döndü. Kara Arslan bu haberi duyunca Âmid kuşatmasını kaldırmaya mecbur kaldı (1163).

Kara Arslan, bir yıl sonra Âmid'i tekrar kuşattı ise de yine başarılı olamadı ve barış yaparak geri çekildi. Bu tarihten sonra İnaloğulları Mardin Artukluları'na tâbi oldular. Ayrıca Âmid kadısı Nâsıheddin 1165 yılında Hısn-ı Keyfâ'ya giderek, Kara Arslan ile İnaloğulları arasında bir anlaşma sağlamaya muvaffak oldu.

İnaloğulları'nın veziri, Ebulkasım Ali 1179 yılında öldü ve yerine oğlu Bahaüddevle Mes'ud geçti[5]. Mes'ud da Emir Mahmud'u baskı altında tutarak İnaloğulları emirliğini de idaresi altına aldı. Bu sırada Hısn-ı Keyfâ Artuklularının başına, Fahreddin Kara Arslan'ın ölümü üzerine oğlu Nureddin Muhammed geçmişti. O, Selâhaddin Eyyûbî'ye tâbi olmuş ve ona karşı bü-

(5) M. Halil Yınanç, "Diyârbekir", *İA*, s. 615.

tün vaziyetlerini yerine getirmişti. Nitekim bir çok savaşta asker göndererek ona yardımcı oldu. Salâhaddin de onun bu hizmetine karşılık Âmid'i alarak ona vermeyi vaad etmişti.

Salâhaddin Eyyûbî, Hısn-ı Keyfâ Artukluları'na verdiği bu vaadini yerine getirmek üzere Nureddin Muhammed ile birlikte Âmid'e gelerek bu şehri kuşattı (1183). Bu müttefik kuvvetler şehrin surlarının etrafına mancınıklar yerleştirerek Âmid'in müstahkem surlarını döğmeye başladılar. Ayrıca atılan oklarla mektuplar gönderilerek şehir halkının teslim olmaları isteniyordu. Vezir Nisan-oğlu Bahaüddevle Mes'ud, halkın öcünden korkarak Salâhaddin'in veziri Kadı Fazıl'a teslim olmak için elçi gönderdi. Kadı Fazıl'ın aracılığı ile ailesi, kardeşi ve taraftarları için eman aldı. Nisan-oğlu'na üç gün müsaade verildi. Nihayet vezir, 3 gün içinde toplayabildiği malları ile birlikte Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın yanına gitti. Salâhaddin Eyyûbî, vezirin ayrılmasından sonra şehre girdi (29 Nisan 1183)(6). Şehirde Nisan-oğlu'nun götürdüklrinden başka büyük bir servet ve kütüphane kalmıştı. Bu kütüphanede, rivayete göre bir milyondan fazla kitab bulunuyordu. Salâhaddin bu kütüphaneyi Kadı Fazıl'a hediye etti. Şehri de halka iyi davranacağına, ülkeyi imar edeceğine ve kendisine bağlı kalacağına dair yemin aldıktan sonra Hısn-ı Keyfâ emiri Nureddin Muhammed'e verdi.

Bu sırada İnal-oğlu Mahmud oldukça yaşlanmıştı. Salâhaddin ona hürmet ederek kendisine maaş bağlattı. Böylece Âmid, Artukluların eline geçti ve buradaki İnal-oğulları beyliği de sona ermiş oldu.

İnaloğulları zamanında Âmid iktisadî ve kültürel bakımdan çok ilerlemişti. Ayrıca şehirde imar faaliyetlerinde de bulunulmuştur. Emir İl-Aldı zamanında yanan Ulu cami tekrar yapıldı. Yine bu emirin sur üzerinde bir kitâbesi vardır. Ayrıca Emir Mahmud'un da sur üzerinde ve Ulu camide kitâbeleri bulunmaktadır.

İnaloğulları zamanında Âmid'de dokuma sanayii çok gelişmişti ve bu şehirde halı, kumaş ve çadır bezleri imal ediliyordu. 1122 yılında ise Âmid'e bağlı Zülkarneyn ve Ergani kaleleri civarında bakır madeni bulunmuş ve işletilmeye başlanmıştır(7).

(6) Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 79.
(7) İbnü'l-Esîr, X, s. 478.

I- ÇAKA BEY VE İZMİR TÜRK BEYLİĞİ

XI. yüzyılın sonlarında, Ege sahillerinde denizcilik faaliyetlerine girişen Çaka Bey[1] hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. **Danişmendnâme**'de onun Oğuzlar'ın Çavuldur boyuna mensub olduğu zikredilmiştir[2].

Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alparslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği beyler arasında Çaka Bey de vardı. Ancak O, Anadolu'da yaptığı bir savaşta Bizans İmparatorluğu kuvvetlerine esir düşerek (1078) İstanbul'a götürüldü. Bir süre imparatorun sarayında kalan Çaka Bey, bir fırsatını bularak İzmir'e geldi ve burayı Bizanslılardan alarak bağımsız bir beylik kurdu (1081). Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlar'da Peçenekler ile savaş halinde olmasından yararlanan Çaka Bey, İzmir körfezindeki Foça ve Urla gibi merkezleri beyliğine kattı. İzmir'de inşa ettirdiği gemilerle Ege Denizi'ndeki Midilli ve Sakız adalarını ele geçirdi. Çaka Bey'in bu faaliyetleri üzerine Bizans İmparatoru, Kastamonites kumandasında büyük bir donanma gönderdi. Bu Bizans donanması ağır bir mağlûbiyete uğrayınca ikinci bir Bizans donanması Sakız adasına geldi ve adayı ele geçirdi (1090). Bununla birlikte Çaka Bey, İstanbul'u ele geçirmek niyetiyle yeni gemiler inşa ettirdi. O bir yandan İznik hakimi Ebu'l-Kasım ile Bizanslılara karşı ortak hareket etme kararı alırken, bir yandan da Bizanslılarla mücadele etmekte olan Peçeneklerle anlaşarak onları karadan Bizans üzerine yürümeye teşvik etti. Ancak bu durumu farkeden Bizanslılar, yine bir Türk kavmi olan Kumanlar'ı Peçenekler'e karşı kışkırttılar. Kumanlar Peçenekler'in üzerine ânî bir baskın yaparak onları ağır bir yenilgiye uğrattılar (29 Nisan 1091)[3].

---

(1) Çaka Bey'in ismi hakkındaki tartışmalar için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?", *Tarih Dergisi*, XXXIV (1984), s. 55-60.

(2) *Dânnişmendnâme, La Geste de Melik Dânişmend I*, nnşr. I. Melikoff, Paris 1960, s. 85-86; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 88.

(3) Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 195-227.

Peçenekler'in akıbetine rağmen Çaka Bey'in cesareti kırılmadı. Donanmasını güçlendirmeye devam eden Çaka Bey'in niyeti İstanbul'u ele geçirmek idi. Bu maksatla O, Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'a kızını vererek onunla akrabalık kurdu ve durumunu daha da kuvvetlendirmeye çalıştı. Daha sonra tekrar Bizanslılarla mücadeleye başladı. Karadan gönderdiği ordular Çanakkale Boğazı kıyılarında birçok önemli merkezi ele geçirdi. Bizanslılar bu defa Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ı, Çaka Bey'in kendisi için de tehlikeli olabileceğini ileri sürerek tahrik ettiler. Öte yandan yeni bir donanma hazırlayarak Çaka Bey üzerine gönderdiler. Bizanslıların tahriklerine kapılan I. Kılıç Arslan da bir miktar kuvvetini Çanakkale çevresine gönderdi. İzmir emiri Çaka Bey, iki ateş arasında kaldığını görünce damadı I. Kılıç Arslan'ın yanına gitti. Kılıç Arslan onu iyi karşıladıysa da Bizans imparatorunun kışkırtması sonucunda bir ziyafet esnasında öldürttü (1093)(4). Onun ölümünden sonra 15 yıl kadar Türk hakimiyetinde kalan İzmir ve çevresi tekrar Bizanslılar'ın eline geçti. Böylece Bizans İmparatorluğu, önce Kumanlar sayesinde Peçeneklerden, daha sonra da Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan sayesinde Çaka Bey'den kurtularak, İstanbul'u her taraftan kuşatmış olan Türk tehlikesinden kurtulmuş oldu.

Çaka Bey, iyi bir teşkilâtçı ve denizci olup Ege sahillerinde ilk Türk tersanesi ile donanmasını meydana getirmiş, İzmir ve civarında ilk Türk yerleşmesini sağlamıştır. Nitekim, Çaka Bey'in bu ilk fethi, İzmir ve civarının daha sonraki devirlerde Türkmen beylikleri tarafından fethine de zemin hazırlamıştır.

Çaka Bey'in İzmir'de hüküm sürdüğü bu yıllarda Tanrıbermiş (Tanrıvermiş) adlı bir başka Türk beyi de hristiyan âleminde kutsal bir şehir sayılan Efes'i fethederek burada bağımsız olarak hüküm sürmekte idi. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Çaka Bey'e ait yerleri ele geçirdiği sırada Tanrıbermiş'in hâkim olduğu Efes'i de alarak bu küçük Türk beyliğine son verdi.

(4) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU BEYLİKLERİ

Anadolu Selçuklu Devleti, 1243 yılında Kösedağ'da Moğollar karşısında aldığı yenilgiden sonra hızlı bir çöküş devrine girdi. Bu tarihten sonra Anadolu'da Moğol hakimiyeti başladı ve Selçuklu sultanları İlhanlılar'a tâbi oldu. Ayrıca birbirleriyle mücâdele eden Selçuklu şehzâdeleri sık sık Moğollar'dan yardım istediler ve onların kontrolü altında ismen hüküm sürdüler. Moğol baskısı Türkmenlerin Anadolu'nun batısına ve uç bölgelere yerleşmelerine sebep oldu. XIII. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'daki Moğol baskısı biraz azaldı. Zaten Moğol valilerinin faaliyetleri genelde Orta Anadolu'yu etkilemekte idi. Bu durumdan faydalanan, uç ve sınırlara yerleştirilmiş olan Türkmen beyleri yavaş yavaş Selçuklular ile münâsebetlerini keserek, tarihlerde "tavâif-i mülûk" adıyla anılan büyük-küçük birçok beylik kurdular. Aşağıda bu beylikleri alfabetik olarak inceleyeceğiz.

A- ALÂİYE BEYLİĞİ

Ortaçağ'da, Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında önemli liman kentlerinden birisi olan Alâiye (bugünkü Alanya)'de Karamanoğulları'na bağlı olarak kurulan bir beyliktir. Frank ve Bizans kaynaklarında Kalanoros (Kandalar) ismiyle geçen Alâiye(Alanya) Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubad tarafından 1223 yılında fethedilmiş ve sultanın adına izafeten bu adla anılmıştır. Sultan Alâaddin Keykubad ilk Selçuklu tersanesini bu kentte kurmuş ve bugün bile bütün görkemiyle ayakta duran surlarını yaptırmıştır.

1- Alâiye Beyliği'nin Kuruluşu

a) Mecdüddin Mahmud (1293-?)

Alâiye, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son yıllarında Karamanoğulları'ndan Mecdüddin Mahmud Bey tarafından ele geçirildi (1293). Bu tarihten sonra Alâiye ve çevresinde Karamanoğulları'na bağlı beyler hüküm sürdü[1] Mecdüddin Mahmud Bey, Alâiye'nin fethinde büyük yardımlarını gördüğü Memlûk Sultanı Melikü'l-Eşref Selahattin Halil'e tabiiyetini arzetmiş ve hutbeyi onun adına okutmuştur.

Kıbrıs Kralı II. Henri, Alâiye'nin Karamanoğulları'nın eline geçmesinden faydalanarak aynı yıl içerisinde Alâiye üzerine yürüdü. Ancak Kıbrıs şövalyelerinin bu saldırısı şiddetli bir savunma sonucunda neticesiz kaldı. Böylece bu tarihten itibaren Alâiye ve çevresine Karamanoğulları'na bağlı beyler hakim oldu. Alâiye beyleri burada önce Karamanoğulları'nın bir kolu olarak, daha sonra da Memlûklu Devleti'nin hakimiyeti altına girerek hüküm sürdüler.

---

(1) Bkz. C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi,* trc. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 285.

b) Yusuf (1330-1337)

Alâiye Beyliği'ni kuran Mecdüddin Mahmud Bey'in hangi tarihte vefat ettiği ve yerine kimin geçtiği bilinmemektedir. Ancak kaynakların ifadesinden 1330-1337 yılları arasında beyliğin başında Yusuf Bey'in bulunduğu anlaşılmaktadır.

Alâiye Beyliği'nin kurucularının Selçuklu sultanının kızının oğullarından geldiği şeklindeki rivayet ise henüz ispat edilememiştir. 1333 yılında Alâiye'ye gelen Seyyah İbn Battuta, burasının Türkmenler ile meskûn olduğunu, ayrıca Mısır ve Suriyeli tüccarların bulunduğunu belirtmektedir. İbn Battuta bu kentin Karamanoğulları'ndan Yusuf Bey tarafından yönetildiğini de söylemiştir(2)

c) Şemseddin Mahmud (1337-1352)

Alâiye Beyliği Yusuf Bey'den sonra Mecdüddin Mahmud Bey-zâde Bedreddin Bey'in oğlu Şemseddin Mehmed Bey'in idaresine geçti. Şemseddin Bey'in 1352 yılında ölümünden sonra ise Alâiye Beyliği'nin başına Yusuf Bey'in oğlu Alâaddin Bey getirildi. Alâaddin Bey 12 yıl kadar beylik yaptıktan sonra 1364 yılında vefat etti.

d) Hüsameddin Mahmud

Alâaddin Bey'in ölümünden sonra yerine Hüsameddin Mahmud Bey geçti. Hüsameddin Mahmud Bey hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ancak onun, Alâiye'nin en eski hükûmet merkezi olan Oba'nın Gülefşan mahallesinde bir cami yaptırdığı bilinmektedir. Cami harap bir halde olmasına rağmen kitabeleri günümüze kadar sağlam kalmıştır. Bu kitabeden Mahmud Bey'in 1373 yılında hayatta ve Alâiye beyliğinin başında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Alâiye ve çevresinde Karamanoğulları hakimiyeti XIV. yüzyılın ikinci yarısında da devam etti. Nitekim 1366 yılında Kıbrıs Kralı Pierre, Alâiye'yi zabta teşebbüs etti ise de, Karamanoğulları'nın yardıma gelmesi üzerine şehir Türkler elinde kaldı(3)

(2) Bkz. İbn Battuta, *Seyahat-nâme*, I, trc. M. Şerif Paşa, İstanbul 1333, s. 311.

(3) H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 92; M. H. Yınanç, "Alâiye" mad., *İA*, I, s. 288.

e) Savcı

Hüsameddin Mahmud Bey'in ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Oba'da babasının türbesinde gömülü olduğu bilinmektedir. Onun ölümünden sonra Alâiye Beyliği'nin başına Şemseddin-oğlu Savcı Bey geçti. Savcı Bey döneminde Saruhan, Aydın, Menteşe, Germiyan ve Karaman beylikleri Osmanlı Sultanı Bayezid tarafından birer birer ele geçirildikleri halde Alâiye Beyliği müstakil olarak idare ediliyordu. Savcı Bey tahminen 1423 yılı civarında vefat etti.

f) Karaman

Savcı Bey'in vefatından sonra yerine oğlu Karaman Bey tahta geçti. Karaman b. Savcı, Alâiye beyi olur olmaz Osmanlı tehlikesine karşı kaleyi sağlam bir şekilde tamir ve tahkim ettirdi. Bunun yanında Osmanlı tehlikesinin şehirde hissedilmeye başlamasından sonra Mısır Memlûklu Devleti ile de sıkı bir işbirliğine girdi. Hatta Karaman Bey, Alâiye'yi 5000 dinar karşılığında Memlûklular'a sattı (1426). Böylece bu tarihten sonra Alâiye Beyliği Memlûklu devletinin nüfûzu altına girmiş oldu. Ancak şehir, yine bu devlete tabi olarak Karaman beyi ve oğulları tarafından bir valilik şeklinde idare olunmaya devam edildi.

Memlûklu sultanının 1440 yılında Rodos'a karşı yaptığı seferde Mısır donanması Alâiye limanına gelmiş ve buradan Alâiye emirinin verdiği iki kadırga ile birlikte Rodos kuşatılmış, ancak bir başarı elde edilememiştir.

Karaman Bey, Alâiye'yi Mısır'a sattığı için eski hamileri Karamanlılar tarafından devamlı olarak baskı altında tutuluyordu. Karamanoğlu İbrahim Bey'in bu tehditlerine karşı Memlûklular'dan gerekli yardımı alamayan Savcı b. Karaman, Osmanlı Sultanı II. Murad'la anlaşarak Karamanoğlu İbrahim Bey'e karşı kendisine güçlü bir müttefik buldu. Ancak bu sırada Karaman Bey, Karamanoğlu İbrahim Bey'in teşvik ve hilesi ile kardeşi Lütfi Bey tarafından öldürüldü(4)

g) Lütfi

Daha önce de belirttiğimiz gibi Karamanoğulları'nın teşviki ile ağabe-

(4) Bkz. M. Halil Yınanç, "Alâiye" *İA*, I, s. 289.

yini öldüren Lütfi (veya Latif) Bey bu suretle Alâiyye beyliğini sürdürdü. Ancak Karaman Bey devrinde olduğu gibi, Lütfi Bey döneminde de beylik üzerindeki Karaman baskısı devam ediyordu. İşte bu sebeple Lütfi Bey de Osmanlılar'a yaklaşmak zorunda kalmış, hatta bu amaçla kız kardeşini de vezir-i azam Rum Mehmed Paşa'ya vermiştir. Karaman-oğlu İbrahim Bey, II. Murad'ın vefatından sonra, genç padişah II. Mehmed'in gençliğinden cesaret alarak Osmanlılar aleyhine diğer beyliklerle ittifak etmeye başladı. Bu sırada Osmanlılar'ın müttefiki olan Alâiye Beyliği üzerine de yürüdü(5). Ancak Sultan II. Mehmed'in derhal Anadolu'ya girmesi üzerine Karamanoğlu İbrahim Bey barış yapmak ve Alâiye'den çekilmek zorunda kaldı.

Lütfi Bey'in beyliği çok kısa sürdü. O, 1455 tarihinde vefat etti. Yerine oğlu Kılıç Arslan geçti.

h) Kılıç Arslan

Lütfi Bey'in yerine geçen Kılıç Arslan'ın Lütfi Bey'in kardeşi Ali Bey'in oğlu olduğu da söylenmektedir. Kılıç Arslan beyliğini devam ettirebilmek için komşuları ile birçok antlaşmalar yaptı. O, tehlikenin geldiği yöne göre siyasetini değiştiriyordu. Kıbrıs kralı ile karşılıklı bir saldırmazlık ve emniyet antlaşması imzalamıştı(6) Kılıç Arslan, Osmanlıların Karamanlı ülkesini ele geçirmesiyle Karaman tehlikesinden kurtuldu ise de bu kez de Osmanlılar ile karşı karşıya geldi. Nitekim Fatih Sultan Mehmed çok geçmeden Rum Mehmed Paşa'yı Alâiye'nin fethi için görevlendirdi. Ancak Rum Mehmed Paşa'nın, Alâiye beyinin kızkardeşi ile evli olması dolayısıyla bu kalenin fethine pek önem vermediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Fatih, Gedik Ahmed Paşa'yı güçlü bir ordunun başında Karaman illerinin kesin olarak Osmanlı devletine bağlanması ve Alâiye'nin fethi için görevlendirdi. Güçlü bir donanma ile de desteklenen Gedik Ahmet Paşa Alâiye ve çevresini fethetti (1471).

Alâiye ve çevresi bu tarihten sonra kesin olarak Osmanlı hakimiyeti altına girdi ve burası bir sancak olarak idare edildi. Alâiye'nin fethedilmesinden sonra Kılıç Arslan ve ailesine önce Gümülcine ve çevresi tîmâr olarak verilmiş(7), ancak Kılıç Arslan tekrar beyliğini ele geçirmek düşüncesiyle

(5) Bkz. Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Ali Bey, İstanbul 1332, s. 140.
(6) İ. H. Konyalı, *Alanya*, İstanbul 1946, s. 102.
(7) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 95.

buradan Mısır'a kaçmış[8], daha sonra da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına giderken yolda vefat etmiştir.

Görüldüğü gibi, Karamanoğulları Beyliği'nin bir kolu olarak kurulan Alâiye Beyliği, önce Karamanlılar'a ve daha sonra da sırasıyla Mısır Memlûklu Devleti ile Osmanlılar'a tâbi olarak varlığını sürdürmüştür.

Alâiye şehri, beylikler döneminde Antalya'dan sonra bölgenin en işlek pazar yeri durumundaydı. Alâiye'de gemi yapan tezgâhlar mevcuttu. Alâiye limanından Mısır, Kıbrıs, Rodos ve diğer devletlerle ticaret yapılmaktaydı. Buradan bilhassa kereste ihracatı yapılırdı. 1403 yılında Alâiye'ye uğrayan seyyah Busiko, Alâiye'nin çok zengin, halkın mali ve ticarî durumunun çok iyi olduğunu ve şehirdeki mağazaların her çeşit eşya ile dolu durumda bulunduğunu söylemektedir[9]

Alâiye Beyleri Şeceresi

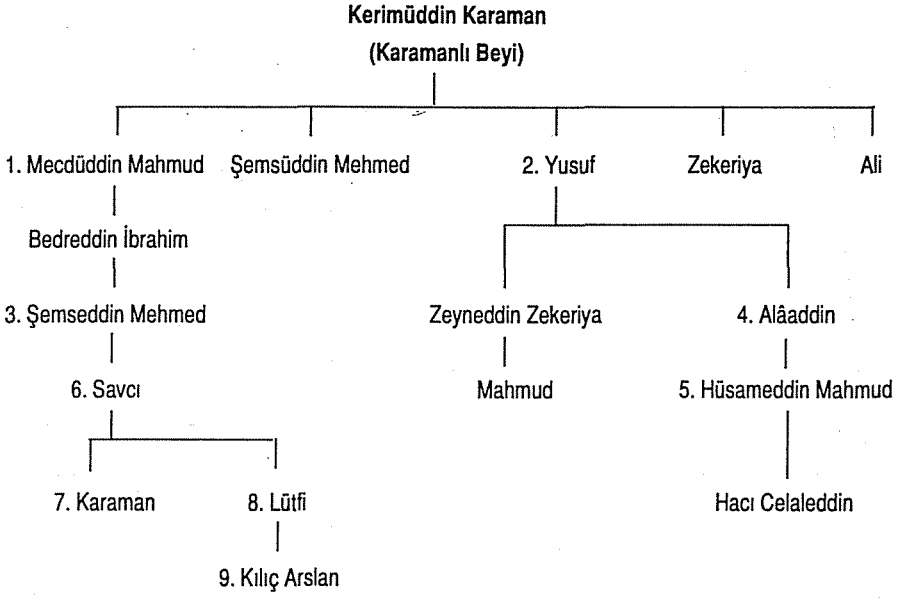

(8) Bkz. Neşrî, *Kitab-ı Cihân-nümâ*, Yay. M. A. Köymen- F. R. Unat, Ankara 1957, II, 794.

(9) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 95.

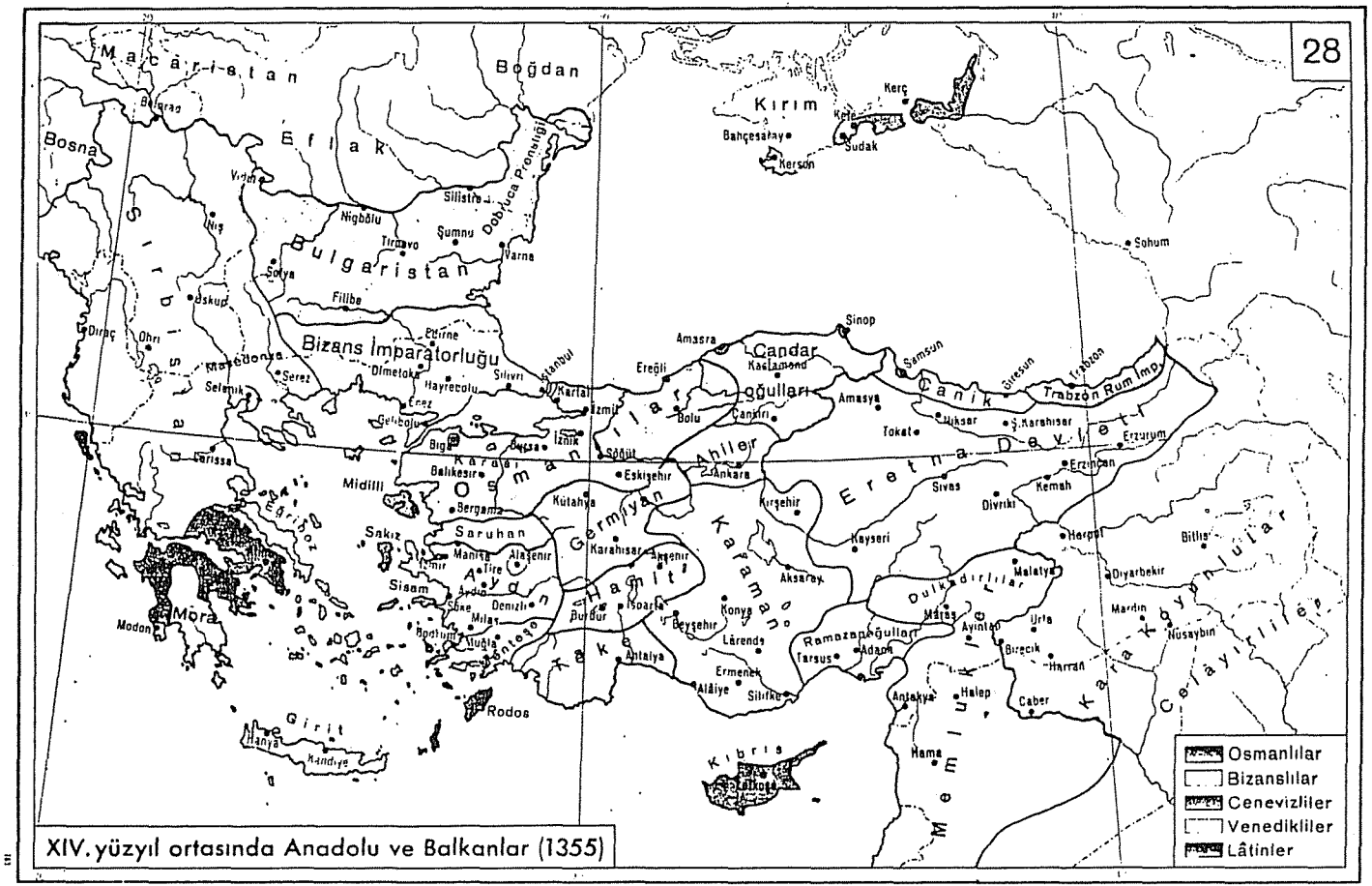

XIV. yüzyıl ortasında Anadolu ve Balkanlar (1355)

Ölçek 1 : 10.000.000

B- AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ

1) Aydınoğulları Beyliği'nin Kuruluşu

Aydınoğulları Beyliği, XIV. yüzyılın başlarınnda Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından merkezi Birgi olmak üzere Büyük Menderes'den Tire ve Ayasuluk'a (Selçuk) kadar uzanan bir bölgede kuruldu. Beyliğin kurucusu Mehmed Bey, Kütühya ve çevresinde hüküm süren Germiyanoğulları Beyliği ordusunda bir şubaşı (kumandan) idi. Bu sırada taht ve taç kavgalarıyla zayıf düşen Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmeye çalışan Anadolu Beylerinden Karesi Bey Çanakkale taraflarını, Saruhan Bey Alaşehir'in batısından İzmir'e kadar olan sahayı, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey ise Tire ve Ayasuluğa taraflarını fethe başlamıştı (1304). Bunlardan Sasa Bey, bölgedeki fetihleri sırasında, Germiyanoğulları beyliğinin batı seferlerini yürüten Aydınoğlu Mehmet Bey'den yardım istemişti. Böylece Aydınoğulları bölgenin fethinde önemli bir rol oynamışlar, ancak çok geçmeden Sasa bey'le Aydınoğlu Mehmed Bey'in arası açılmıştı. Muhtemelen hakimiyet davası yüzünden ilişkileri bozulan bu iki beyden Sasa Bey bölgedeki düşman güçlerle işbirliği yaparak Aydınoğlu Mehmed Bey'e karşı çıktı. Yapılan savaşta Aydınoğlu Mehmed Bey, Sasa Bey ve kuvvetlerini yenerek bütün Aydın ilini ele geçirdi (1308)[1]. Sasa Bey'in ölümü üzerine rakipsiz kalan Mehmed Bey, Aydınoğulları beyliğini kurdu.

---

(1) Aydınoğulları Beyliği'nin kuruluşu ile ilgili önemli bir kaynak Eneveri'nin *Düsturname* (nşr. Mükrimin Halil, İstanbul 1929) adlı eseridir. *Düsturname*'ye göre önce dost olan Sasa Bey ile Aydınoğlu Mehmet Bey arasındaki düşmanlığın sebebi Sasa Bey'in hased etmesidir (s. 17)

"Hem hasedden fitne Sasa eyledi
Mü'miniken avn-i zersa eyledi."

Enveri'nin beyliğin kuruluşu için verdiği bilgilerin tenkidi Mükrimin Halil tarafından (*aynı eser*, s. 17-23) yapılmıştır. Bu bilgilerin en son tetkik ve tenkidi için bkz. Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 15-29; Aydınoğulları Beyliği'nin kuruluşu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 104.

a- Mehmed Bey Devri (1308-1134)

Mübarezüddin (dinin kahramanı) ve Sultanü'l-guzat (gazilerin sultanı) lakaplarıyla tanınan Gazi Mehmed Bey, Ulu Bey sıfatıyla Aydınoğulları Beyliğini idare etmeye başladı (1308). Çok geçmeden müslüman İzmir'i (1317) daha sonra Ayasuluğ, Tire, Sultanhisarı ve Bodemya'yı (Ödemiş) alan Mehmed Bey 1326'da Gavur izmir'i denilen sahil İzmir'i fethetti. Bu tarihte Osmanlılar da Bursa'yı ele geçirmişlerdi.

Aydınoğlu Gazi Mehmed Bey, Ortaçağ devletlerinin birçoğu gibi idaresi altındaki toprakları oğulları arasında taksim ederek beşe ayırdı ve herbirine bey ünvanı verdi. Büyük oğlu Hızır Bey'e Ayasuluğ ve Sultanhisarı'nı, Umur Bey'e İzmir'i, İbrahim Bahadır Bey'e Bodemya'yı, Süleyman Bey'e Tire'yi veren Mehmed Bey, küçük oğlu İsa Bey'i Birgi'de kendi yanında tuttu(2).

Aydınoğullarının Ege sahillerine ulaşmaları onları deniz meseleleriyle ilgilenmek mecburiyetinde bıraktı. Önce Ayasuluğ'da bulunan tersane, İzmir'in Cenevizlilerden alınmasından sonra burada da bir donanma meydana getirildi. Nitekim 1319 senesinde Sakız üzerine yapılan baskın için Ayasuluğ'da ellisekiz gemiden müteşekkil bir donanma hazırlanmıştı. Yine Umur Bey babasının sağlığında İzmir'de yapılan donanma ile Sakız, Bozcaada, Eğriboz, Mora ve Rumeli sahillerine başarılı akınlar yaptı. Onun 1333 yılında ikiyüzelli gemiden oluşan donanma ile Adalar Denizi ve Yunanistan'la yaptığı seferde bazı adalar haraca bağlanmış, pekçok yer yağma edilmiştir. Aydınoğlu Mehmed Bey devrinde yapılan son sefer yine Umur Bey tarafından Kuluri ve Mora adaları üzerine düzenlenmiştir. Maiyyetinde 170 gemilik bir donanmayla yola çıkan Umur Bey, Mora içlerine kadar girmiş, pek çok esir ve ganimetlerle dönmüştür(3). Babasının daveti üzerine Birgi'ye gelen Gazi Umur Bey burada düzenlenen bir av merasimine iştirak etmiş ve Aydınoğlu Mehmed Bey av esnasında suya düşerek hastalanmış, çok geçmeden ölmüştür (734/1334)(4). Ölümünden bir yıl önce ünlü müslü-

(2) Enveri, *Düsturname,* s. 17-19; Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 30-31; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 104.

(3) Enveri, *Düsturname,* s. 20, 22-23; Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 32-36; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 104-105; Umur Bey'in yaptırdığı gemi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* s. 146.

(4) Enveri, *Düsturname,* s. 35; Aydınoğlu Mehmed Bey türbesindeki kitabenin metni ve tarihi için bk. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 107.

man seyyah İbn-i Battuta'yı Bozdağ'daki sayfiyesinde kabul eden ve Birgi'deki sarayına da götüren Aydınoğlu Mehmed Bey ona büyük ilgi göstermiştir. İbn-i Batuta, Sultanın huzurunda karşılaştığı bir hadiseyi de şöyle nakleder:

"Biz Sultan ile oturur iken, başında taylasanlı amame bulunan bir pîr gelüp sultana selam verdi. Kadı ile fakih kıyam etti. Pîr-i mezbûr sultanın pişgâhında mastabaya (seki) oturarak, huffâz altında kaldı. Bu pir kimdir? deyü fakihe sordum. Tebessüm ile sükut etmesine mebni suali tarra eyledim. Cevaben: "Bu yahudi bir tabibdir. Cümlemiz ona muhtaç bulunduğumuzdan gördüğün vecihle kendisüne kıyam etdik" deyince şiddetle hışm u gadaba geldim ve yahudiye "ey mel'un ibn-i mel'un sen yahudi olduğun halde huffaz-ı Kur'an'ın (Kur'an hafızlarının) üstünde nasıl otursun?" dedim. Kendisini şetm-i ağâz ve ref-i avaz eyledim. Sultan taaccüb ederek sözümün manasını sordu. Fakih tercüme ettikte yahudi gazabnâk olarak üsve-i hâl ile çıktı gitti. Avdette fakih bana "Hay Allah razı olsun ne eyü yaptın. Senden başkası bu suretle ona hitaba cesaret edemez ona kendüsünü bildirdin" dedi(5).

XIV. asrın başlarında Anadolu hakkında bilgi veren Ömer ise **Mesalikü'l-ebsâr** adlı eserinde "Birgi memleketinin sahibinin Aydınoğlu olduğunu, altmış şehri, üçyüzden fazla kalesi ve daima silahlı yetmiş bin askeri bulunduğunu" yazmaktadır(6).

Zamanında Bizanslılarla dost ve müttefik olmaya dikkat eden Mehmed Bey devrinde gerçekleştirilen fetihlerle Aydınoğulları Beyliği gücünü arttırdı ve kuvvetli bir devlet halinde gelişmesini sürdürdü.

b- Umur Bey Devri (1334-1348)

Bahaeddin Gazi Umur Bey, babasının ölümünden sonra amcalarının ve kardeşlerinin ısrarı üzerine yirmibeş yaşında iken Aydınoğulları Beyliğinin başına geçti (1334). İlk iş olarak İzmir'e saldıran Venedik, Rodos ve Kıbrıs donanmalarından oluşan bir kuvveti geri püskürtmesi oldu. Daha sonra Saruhan oğlu Süleyman Bey'le birleşerek 276 gemi ile Yunanistan ve Mora üzerine sefer düzenleyen Gazi Umur Bey, bu seferden pek çok esir ve

(5) İbn-i Battuta, *Seyahatname,* (trc. M. Şerif), İstanbul 1333-1335, I, s. 333.

(6) İbn Fazlullah el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebsar fî Memâliki'l-Emsâr,* (nşr. Fuad Sezgin), III, s. 177.

ganimetlerle İzmir'e döndü (1335)[7]. Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti üzerine nüfuzu süren İlhanlılar'ın hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü (1335) üzerine diğer beylikler gibi Aydınoğlu Beyliği de bağımsızlığına kavuştu[8].

Umur Bey, Aydın iline yakın olan Filadelfiya (Alaşehir)'yı kuşatarak teslim olmaya mecbur etti. Bunun üzerine Bizans İmparatoru III. Andronikas, Alaşehir meselesini halletmek ve Midilli adasını işgal eden Foça valisi Dominique'i tedib etmek amacıyla istanbul'dan yola çıktı. İmparator seksen dört parça donanma ile Midilli'ye asker çıkartılmasını emretti ve kendisi de Foça'yı muhasaraya başladı (1336). Başarı elde edebilmek için Saruhan ve Aydınoğullarından yardım isteyen İmparator Andronikos, Midilli ve Foça'yı Cenevizlilerden aldı. Bu sefer sırasında İmparator Sakız adasını Umur Bey'e verdi ve o da Alaşehir halkından vergi almaktan vazgeçti[9]. Böylece gelişen Bizans ile Aydınoğulları arasındaki dostluk ilişkileri devam etti. Nitekim bir sene sonra başlayan Arnavut isyanının bastırılmasında Umur Bey'in büyük yardımı görüldü (1337). Bunun müteakip senelerde kardeşi Hızır Bey ile birlikte Adalar ve Yunanistan üzerine seferler düzenlenmiştir. Daha sonra Karadeniz'e geçen Gazi Umur Paşa Kili ve Eflak seferlerine katılmıştır (1338-1340)[10].

Bu sırada Bizans tahtında değişiklik olmuş, ölen İmparator Andronikus'un yerine geçen oğlu Jean'ın yaşı küçük olduğundan Umur Bey'in dostu Kontakuzenos ona vası tayin edilmişti. Ancak çok geçmeden rakiplerinin muhalefetiyle karşılaşan Kontakuzenos Dimetoka'da İmparatorluğunu ilan ederek Umur Bey'den yardım istedi. Umur Bey, 1342 yılı sonlarında 380 gemiden oluşan donanma ve yirmidokuz bin kişilik ordusu ile Trakya kıyılarında Meriç Nehri ağzına geldi. Ancak kış mevsiminin gelmiş olması sebebiyle daha fazla ilerleyemeden İzmir'e dönmek zorunda kaldı. Ertesi yıl tekrar Rumeli sahillerine gelen Umur Bey, Selanik ve Trakya taraflarını yağmaladı ve kesin bir netice alamadan geri döndü (1343-1344)[11].

(7) Ennveri, *Düsturname,* s. 35-38; Ayrıca bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 35-41; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 105-106.

(8) Akın, *Aydınnoğulları Tarihi,* s. 41.

(9) Enveri, *Düsturname,* s. 38-40; Ayrıca Bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 41-43.

(10) Enveri, *Düsturname,* s. 43-44; Umur Bey'in bu seferine ait kaynaklarda geçen bazı bilgiler için bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 43-45.

(11) Enveri, *Düsturname,* s. 45-57; Dukas, *Bizans Tarihi,* (trc. V. Mirmiroğlu) İstanbul 1956, s. 14-16; (Dukas, burada Umur Bey'den Ömer Bey olarak bahsetmektedir). Uzunçarşılı, *Anadoolu Beylikleri,* s. 106-107; Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 45.

Umur Bey'in bu derece güçlenmesi ve Ege denizinde serbest hareket etmesi Doğu Akdeniz adalarında bulunan latinleri korkuttuğundan Papa'yı kışkırtarak bir haçlı seferi düzenlenmesini istediler. Ayrıca Bizans İmparatoriçesi Anna da Papa'ya başvurarak Umur Bey mağlup edilecek olursa Ortodoks ve Latin kiliselerinin birleşeceklerini vadetti. Böylece Papa donanmasıyla, Venedik, Kıbrıs, Cenova ve Rodos gemilerinden oluşan Haçlı donanması İzmir'i kuşattılar. Bu sırada Rumeli seferinden dönen Umur Bey, ilk haçlı kuvvetlerini yendi ise de ikinci taarruz karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. 1344'de Türk donanması yakıldı ve Latinler (Venedik, Rodos, Kıbrıs) İzmir'in kıyı şehrini ele geçirdiler. Müslüman İzmir'e çekilmek zorunda kalan Umur Bey, Saruhan Bey'in tavsiyesiyle Latinlerle bir mütareke yaptı(12).

Donanmmasını kaybeden Umur Bey, deniz faaliyetini ve dolayısıyla ticaretini de kaybetmişti. Bu durumda hem ganimet elde etmek, hem de dostu Kantakuzen'e yardım etmek üzere kara yoluyla Saruhan ili topraklarından geçmek için Saruhan Bey'den izin aldı. Ayrıca Saruhanoğlu Süleyman ve Karesioğlu Süleyman Beylerle birlikte yirmi bin kişilik kuvvetle Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli tarafına geçti (1345). Burada bazı savaşlar yapıldı ve İstanbul üzerine yürüdü ise de bir sonuç alınamadı. Ayrıca Saruhan oğlu Süleyman Bey'in hummadan ölmesi üzerine Umur Bey müslüman İzmir'e dönmek mecburiyetinde kaldı.

Bu sırada Papa VI. Clement hıristiyan hükümdarları izmir üzerine yürümeye teşvik ediyordu. Bunlardan Latin kuvvetlerinin kumandanı Viennois dükü Humbert Dauphin İzmir'e bir çıkarma hareketi yaptıysa da Umur Bey ve kardeşlerinin mukavemeti sayesinde netice alamadı (1346). Humbert'in yardım kuvveti almak için Rodos'a gitmesinden yararlanan Umur Bey'in sahil İzmir'i tazyik etmesi ve Papa'dan beklenen yardımın gelmemesi üzerine iki taraf arasında barış yapıldı (1347). Daha sonra Ayasuluk'taki Aydınoğlu donanmasının faaliyete başlamasıyla Rodos şövalyelerinin ticareti aksadı. Şövalyelerin uzlaşmaya taraftar olmaları ve İzmir'i verip karşılığında bazı imtiyazlar istemeleri hüsn-i kabul gördü ise de diğer müttefiklerin itirazları üzerine Papa bu antlaşmayı onaylamadı. Bunun üzerine Gazi Umur Bey bütün kuvvetleriyle İzmir üzerine saldırdı. Ancak askerini cesaretlendirmek için ön saflarda savaşırken şehit düştü (1348). Kabri Birgi'deki

(12) Enveri, *Düsturname*, s. 57-62; Dukas, *Bizans Tarihi*,, s. 16; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 107-108; Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, s. 46-47.

Aydınoğulları türbesindedir. Onsekiz yaşından itibaren yirmi bir sene içinde yirmi altı gazaya iştirak eden ve otuzdokuz yaşında hayata gözlerini yuman Gazi Umur Paşa'nın bu akıbeti ordu arasında büyük sarsıntılar doğurmuş, hatta kuşatma kaldırılmıştı.

Umur Bey, okuyup yazan ve bilginleri koruyan bir zat idi[13]. Enverî onun hakkında sözlerini şöyle bitirir:

Onsekiz yaşı ata oldu süvar
Hem yirmi bir yıl itdi karzar
Yedi yüz hem kırksekizdi sal
Yaşı otuzdokuz itdi intikâl
Eylimişdir ol yirmi altı gaza
Rahmet anın ruh-ı pâkine sezâ
Hak onun ruhunu kılsun şadmân
Ravza-i cennat içinde her zaman[14]

İzmir kuşatması sırasında Umur Bey'in şehadeti üzerine Ayasuluğ emiri bulunan büyük kardeşi Hızır Bey, Aydınoğulları Beyliği'ne Ulubey, yani hükümdar oldu. Ancak Umur Bey'in gayret ve mukavemeti bu devirde görülmedi. Bu sebeple Hızır Bey, Latinlerle çok ağır şartlar taşıyan bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı (18 Ağustos 1348). Bu anlaşmaya göre; Aydın ili iskelelerinde alınan gümrük vergisinin yarısı Latinlere bırakılıyordu. Aydınoğulları deniz kuvvetleri silahtan tecrid ediliyor ve gemiler karaya çekiliyordu. Hıristiyan gemilerinin Aydın beyliği iskelelerine serbestçe girip-çıkabilmelerine izin verildiği gibi kazaya uğrayan gemilerin kurtarılmasını emrediyordu. Aydınoğulları, beyliği idaresinde yaşayan hıristiyan ahalisine iyi muamele edecekler, buna karşılık hıristiyanlar da Türklere hiçbir zarar vermeyeceklerdi.

Müttefik devletler Aydınoğulları Beyliği nezdinde kaza hakkını haiz bir konsoloslar bulunduracaklardı. Bu konsolosların görevi, müttefik hırist-

(13) Enveri, *Düsturname*, s. 62-71; Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, s. 47-52; Uzunçarşılı, *Anadoolu Beylikleri*, s. 108-109. Dukas, Umur Bey'in ölümünü şöyle anlatır: "Merdiven basamaklarından yukarıya çıkarken kalkanı ile kaleden atılan oklara karşı kendisini muhafaza ediyor idiyse de, duvarın en yüksek yerine çıkmak için daha ne kadar mesafe kaldığını görebilmek için miğferini biraz yukarı kaldırdığı sırada, atılan bir ok alnına isabet etti ve iki kaşı arasına girdi ve baş aşağı yere yuvarlandı. İstediği şanlı ölüme kavuştu (*BizansTarihi*, s. 16-17).

(14) Enveri, *Düsturname*, s. 71.

tiyan tab'a ile müslümanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları mahalli beye danışarak halledeceklerdi.

Aydınoğulları, müttefiklerinin dostuna dost, düşmanına düşman olacaklardı.

Aydın beyi Hızır bey ile Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs Krallığı ve Rodos şövalyeleri reisi arasında imzalanan ve Papa'nın tasdikinden geçen bu antlaşmanın aslı bir giriş ve yirmi maddeden oluşmaktadır.

Bu anlaşma Aydınoğullarının denizlerdeki faaliyetlerini durdurmuş ve beyliğin giderek gücünü kaybetmesine sebep olmuştur. Ayrıca 1351 yılında aynı şartları havi bir antlaşma da Cenevizliler'le imzalanmış ve bu imtiyazlar iki rakip olan Venedikliler'le Cenevizliler'in bölge ticaretini de ele geçirmelerini sağlamıştır.

XIV. yüzyılda kapitilasyon mahiyetini taşıyan bu antlaşmaları imzalayan Latinler, Doğu ticaretine ne derece önem verdiklerini göstermiş oluyorlardı.

Hızır Bey devrinde meydana gelen olaylar hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır[15].

2- Aydınoğulları Beyliğinin Osmanlı İdaresine Girmesi

a-İsa Bey Devri (1360-1390)

Aydınoğlu Mehmed Bey'in Bodemya (Ödemiş) emiri yaptığı İbrahim Bahadır Bey, Umur Bey'den önce; Tire emiri Süleymanşah'da 1349'da vefat etmişti. Böylece Mehmed Bey'in beşinci ve en küçük oğlu olan ve Fahreddin lakabıyla da bilinen İsa Bey, Hızır Bey'den sonra Aydınoğullarının hükümdarı oldu.

İsa Bey devrindeki olaylar tam olarak bilinmemektedir. Bunun sebebi büyük ölçüde zikre değer önemli olaylar olmamasındandır. 1371'de Venedik ile daha önce imzalanan antlaşma yenilendi. Bu dönemde Rumeli ve Anadolu'da topraklarını genişleten Osmanlılarla olan ilişkilerinde dostane olduğu anlaşmaktadır. Nitekim I. Murad'ın oğullarından Yakup ve Bayezid Çelebilerin sünnet merasimlerine diğer beyliklerin yanısıra Aydınoğulları Beyliğinin temsilcileri de iştirak etmiştir. Yine Bayezid Çelebi'nin Bursa'da

(15) Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, s. 52-56; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 109-110.

yapılan evlenme düğününe hediye yollayan beyler arasında Aydın Beyi'nin de adı geçmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Aydınoğulları arasında askeri bakımından da yardımlaşıldığı görülmektedir[16]. Deniz hakimiyeti ellerinden çıkan, dolayısıyla gaza, cihad ve ganimet yolu kapanan kıyı beylikleri Osmanlılar'ın Rumeli fetihlerine katıldılar. Nitekim Murad Hüdavendigâr'ın Kosova muharebesine (1389) gittiği zaman Anadolu beylerinden sağladığı yardım kuvvetleri arasında İsa Bey'in kuvvetleri de bulunuyordu[17]. I. Murad'ın savaş alanında şehit olması üzerine Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, kardeşi Yakup Bey'i katledince Anadolu'daki beyliklerin muhalefetiyle karşılaştı. Özellikle Karamanoğullarının teşvikiyle gelişen düşman grup arasında Aydınoğulları Beyliği de vardı[18]. Yıldırım Bayezid Rumeli'de düzeni sağladıktan sonra Bursa'ya geldi ve hazırlıklarını tamamlayarak Alaşehir üzerine gitti. Aydınoğulları himayesinde bir Rum şehri olan Alaşehir 1390'da Osmanlı idaresine girdi ve bunun üzerine Aydınoğlu İsa Bey bağlılığını bildirdi. Böylece Aydınoğlu'na ait topraklar Osmanlılara geçerek hutbe ve sikke Bayezid adına kabul edildi (1390). İsa Bey Beyliği'nin merkezini Ayasuluğ'tan Tire'ye taşıdı[19]. Nitekim Yıldırım Bayezid'in Venedik elçisi Franciscus Quirino ile imzaladığı 21 Mayıs 1390 tarihli ticaret antlaşmasından Ayasuluğ ve Balat'ın Osmanlı hakimiyetinde olduğu görülmektedir[20]. Yıldırım Bayezid, ayrıca İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun ile evlenerek iki taraf arasında akrabalık bağının kurulmasını sağladı. Aydınoğlu İsa Bey'in ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber, Ankara savaşından önce öldüğü anlaşılmaktadır. Kabri, Birgi'de babasının türbesindedir.

(16) Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 56-58.
(17) Neşrî, Tarih, I, s. 290-291.
(18) Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm,* (nşr. Kilisli Rıfat) İstanbul 1928, s. 388.
(19) Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ,* (nşr. F.R.Unat- M.A. Köymen), Ankara 1949, I, s. 313; Âşık Paşazâde, s. 64-65; Aydın ilinin Osmanlı idaresine girmesi konusunda ayrıca bk. Mükrimin Halil Yınanç, "Bayezid I" *İA,* II, s. 370.
(20) Osmanlılar'ın Aydınoğulları topraklarına hangi şartlarda girdiğinin geniş bir izahı için bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 59-61.

3- Aydınoğulları Beyliği'nin Yeniden Canlanması:

a- Timur ve Aydın Beyliği

Ankara Savaşı'nı kazanarak Anadolu'daki Osmanlı hakimiyetine büyük bir darbe indiren Timur, kendisine sığınan diğer beyleri kendi topraklarının başına gönderdiğinde Aydınoğulları da eski bölgelerinde yeniden hakimiyeti ele geçirdiler. Böylece Aydın ilinin Yıldırım Bayezid taraffından Osmanlı mülküne katılmasından Ankara Savaşı sonrasındaki serbest kalışına kadar (1390-1402) geçen zaman zarfı içinde 12 sene Aydınoğulları Beyliği için saltanat fasılası olarak kabul edilmiştir(21).

Timur tarafından ülkeleri kendilerine geri verilen eski hanedanlar arasında İsa Bey'in oğlu Musa Bey ile II. Umur Bey de bulunuyordu(22). Musa Bey'in çok geçmeden ölmesi (1403) üzerine Umur Bey beyliğin idaresini ele aldı.

b- II.Umur Bey Devri (1403-1405)

II.Umur Bey devri, kardeşoğulları arasındaki beylik mücadelesiyle geçti. Umur Bey'in Ayasuluk'ta bulunduğu dönemde, amcasının oğlu Cüneyd Bey de İzmir Bey'i idi. Umur Bey'den hakimiyeti almak isteyen Cüneyd Bey Ayasuluk üzerine hareket etti. Umur Bey'in şehri terketmesi üzerine burası Cüneyd Bey'in eline geçti. Ayrıca Cüneyd Bey, Osmanlı Devleti'nin Fetret Devrinde Rumeli'ye hükmeden Süleyman Çelebi'ye bağlılık ve dostluk haberlerini göndererek yardım istedi. Sülayman Çelebi'den para yardımı gören Cüneyd Bey çok geçmeden Ayasuluk'a sahip oldu. Bundan iki sene sonra Umur Bey, akrabası olan Menteşe Beyi İlyas Bey'den yardım istedi. İlyas Bey, bütün kuvvetlerini toplayarak Umur Bey'le birlikte Ayasuluk'u kuşattı. Bu sırada Cüneyd Bey İzmir'de bulunuyordu ve Ayasuluk"un idaresi de kardeşi Karasubaşı Hasan'ın elinde idi. Şehir uzun süre kuşatmaya dayanamadı ve İlyas Bey'in şehri ateşe vermesi üzerine teslim

(21) Ankara savaşı sonrasında Aydınoğulları Beyliği'nin durumu hakkında bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 63-64.

(22) Dukas, *Bizans Tarihi,* (çev. Mirmiroğlu), İstanbul 1956 s. 48. Bu bilgilerin diğer kaynaklarla kritiği için bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 66-67. M.H. Yınanç ise Ankara savaşından sonra Batı Anadolu'yu ele geçiren Timur'un İzmir'i zaptederek Aydın ili ile birlikte burasının Aydınoğlu Musa Bey'e iade edildiğini yazmaktadır. ("Bayezid I", *İA,* s. 388).

oldular. Böylece Umur Bey, yeniden topraklarına sahip oldu. Ancak çok geçmeden Cüneyd Bey Ayasuluk'u muhasara etti. Nihayet iki taraf arasında anlaşma sağlandı ve Cüneyd Bey Umur Bey'in kızıyla evlenerek bilfiil ülkenin idaresini ele aldı. Bundan sonra Osmanlılarla başlatılan dostluktan vazgeçildi. Böylece Cüneyd ve Umur Beyler birlikte hareket ederek Salihli ve Nif taraflarını topraklarına kattı. Bu sırada Umur Bey vefat ettii ve babsının Birgi'deki türbesine gömüldü (1405). Cüneyd Bey ise, bu suretle Aydınoğulları Beyliğinin tek hakimi oldu[23].

c- Cüneyd Bey Devri

İbrahim Bahadır Bey'in oğlu olan Cüneyd Bey Ayasuluk'a yerleştirten sonra Yıldırım Bayezid-Timur mücadelesi neticesinde Osmanoğulları arasında başgösteren taht kavgaları sırasında Aydın-İli'ndeki mevkiini sağlamlaştırmak için bazı mücadelelere girişti. Nitekim, Mehmed Çelebi ile mücadele eden İsa Çelebi Cüneyd Bey'e sığındı. Cüneyd Bey, Menteeşe ve Saruhan Beylerin de yardımını sağlayarak İsa Çelebi'yi müdafaa etmeye çalışmışsa da Çelebi Mehmed'in galip gelmesi üzerine Cüneyd Bey onun hakimiyetini tanımak zorunda kaldı[24]. Böylece beyliğinin başında kalabilen Cüneyd Bey, daha sonra Süleyman Çelebi ile çatıştı. Süleyman Çelebi, Çelebi Mehmed'in Batı Anadolu'da harekat düzenlemesi üzerine Edirne'den Aydın-İli taraflarına geldi. Cüneyd Bey, Karaman ve Germiyanoğullarının desteğini alarak Süleyman Çelebi'ye sığındı[25] ve onunla birlikte Rumeli'ye geçti. Burada Ohri valiliğine tayın edilen Cüneyd Bey, Süleyman Çelebi'nin Musa Çelebi tarafından bertaraf edilmesi üzerine tekrar Aydın bölgesine gelerek Ayasuluk'u ve beyliğini yeniden ele geçirdi[26]. Çelebi Mehmed Musa Çelebi'yi yenip (1413) Osmanlı ülkesinde birliği sağladıktan sonra Bergama'ya geldi ve Cüneyd Bey üzerine yürüdü. Kıyma, Kayacık ve Nif kalelerini alarak İzmir'i kuşattı. Çelebi Mehmed ile savaşmayı göze

(23) İkinci Umur ve Cüneyd Beyler arasında meydana gelen olaylar hakkında şimdilik tek kaynak Bizans tarihçisi Dukas'tır. (*Bizans Tarihi,* s. 49-51). Buradaki bilgiler H.Akın, (*Aydınoğulları Tarihi,* s. 79) Uzunçarşılı, *(Anadolu Beylikleri),* s. 114-115 ve P.Wittek, *(Menteşe Beyliği),* trc. O.Ş.Gökyay, Ankara 1944, s. 94-95 tarafından tekrar edilmiştir.

(24) J.H. Mordtmann, "Cüneyd", *İslâm Ansiklopedisi,* III, s. 239; Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 79-80; Uzunçarşılı, *Anadolu Beyikleri,* s. 115.

(25) Cüneyd Bey ile Süleyman Çelebi arasında meydana gelen olaylar konusunda geniş bilgi için bkz. Dukas, *Bizans Tarihi,* s. 51-53.

(26) Dukas, *Bizans Tarihi,* s. 54-59; Mordtmann, "Cüneyd" *İA,* s. 239.

alamayan Cüneyd Bey, bağlılığını bildirerek İzmir'i teslim etti (1415). Buna karşılık Cüneyd Bey, Niğbolu sancakbeyliğine tayin edildii.

Bir müddet sonra Eflak'ta ortaya çıkan ve Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu iddia eden Düzmece Mustafa'ya katıldı ve onunla işbirliği yaptı (1419).

Çelebi Mehmed, her ikisini de takip ettiğinden Selanik'e kaçtılar. Bu dönemde Selanik Bizans'a tabi idi. Çelebi Mehmed'in isteği üzerine Bizans İmparatoru Düzmece Mustafa'yı Limni adasında, Cüneyd Bey'i de İstanbul'da bir manastıra hapsetti(27).

II. Murad zamanında, Bizans İmparatoru her ikisini de serbest bırakarak Osmanlı Devletine karşı çıkardı. Ancak II. Murad'ın Cüneyd Bey'e Aydın-İli'ni vadetmesiyle mesele halledildi (1422). Böylece tekrar ülkesine dönen Cüneyd Bey, İzmir halkı tarafından çok iyi karşılandı. Daha sonra Ayasuluk üzerine giderek burasını aldı. Böylece çok geçmeden evvelce sahip olduğu topraklara yeniden sahip oldu. Ancak burada rahat durmayan ve etrafına müttefikler toplamaya çalışan Cüneyd Bey'in bu hareketleri II. Murad'ın sefer düzenlemesine sebep oldu (1424). Osmanlı ordusu Cüneyd Bey'in oğlu Kurt Hasan'ı Akhisar'da yendi ve Cüneyd Bey Sisam adasının karşısındaki İpsili kalesine sığındı. Uzun bir kuşatmadan sonra Cüneyd Bey teslim oldu ve ailesiyle birlikte idam edildi (1426)(28). Böylece Aydınoğulları Beyliği son bulduğu gibi, Aydın-İli bölgesi de Osmanlı idaresine girmiş oldu.

4- Sosyal ve Ekonomik Hayat

XIV. yüzyılın başlarında kurulan ve Umur Bey zamanında gücünü arttıran Aydınoğulları Beyliği'nin tarihi gelişmesinde büyük rolü olan denizciliğin ekonomik hayatın gerçekleşmesinde de önemli rol oynadığı görülmekttedir. Güçlü bir donanmaya sahip olan Umur Bey, zaman zaman Ege Denizi'ndeki adaları akınlarda bulunarak onları kendisine bağlıyordu. Nitekim, Bozcaada, Sakız adası, Semadirek, Yunanistan kıyıları ve Mora'ya düzenlediği seferler sonucunda pek çok ganimet ve esir elde etmişti. Böylece oldukça zengin bir duruma geldiği anlaşılan Aydınoğullarının,

(27) Cüneyd Bey ile Osmanlı padişahı Çelebi Mehmed arasındaki mücadeleler için bkz. Dukas, *Bizans Tarihi,* s. 62-73.

(28) Dukas, *Bizans Tarihi,* s. 85-118.

daha kurucusu Mehmed Bey zamanında sahip olduğu varlık sayesinde İbn-i Batuta tarafından da methedildi. Bu seyyah Aydınoğlu Mehmed Bey'in Bozdağ'daki sayfiyesini ve Birgi'deki sarayını gezmişti. Sarayın birçok merdivenlerden çıkılan salonunun ortasındaki havuz ve sarayın sahip olduğu konfor hakkındaki bilgiler, Aydınoğullarının zenginliği ve hayat seviyelerinin yüksekliği hakkında bir fikir vermektedir.

Şöhreti her tarafa yayılan Gazi Umur Bey, başarılı seferleri yanında Batı ile ticarî ilişkilerini geliştirmiş ve ona ait jilyatı (Gifliati) tarzındaki paralar her iki tarafın alışverişini kolaylaştırmada önemli rol oynamıştır. Umur Bey devri, deniz aşırı fetihlerle elde edilen ganimetlerin getirdiği zenginlik yüzünden Aydınoğulları Beeyliği'nin ekonomi, askerlik, siyaset ve fikir alanlarında önemli gelişmelerinin sağlandığı Yükselme devri olarak kabul edilir.

Umur Bey devrinde pek çok sosyal muhtevalı tesisler kurulduğu Osmanlı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Umur Bey bölge topraklarının düzenli tahrirlerini yaptırmış, arazi ve mülk sahiplerine beratlar vermişti. Kendisi ise Birgi, Keles ve Alaşehir'de cami, mescid ve medrese gibi birçok vakıflar kurmuş, kızları da cami, dârü'l-huffâz, çeşme ve su kemeri gibi hayır işleri yaptırmışlardı.

Aydınoğulları, Aydın ilinin bütün iskelelerinde ticari kontrolü ellerinde bulunduruyorlar ve gümrük resmi alıyorlardı. Bölgede ticari vekalet halinde bulunan Venedik ve Ceneviz, Aydınoğulları Beyliği'nin gücünü kaybettiği Hızır Çelebi zamanında imzaladıkları antlaşmalarla pek çok haklar elde ettiler. Kapitilasyon mahiyetini taşıyan bu antlaşmaların beyliğin ekonomik hayatını menfi olarak etkilediği görüldü.

Bölgede ticaretin oldukça faal olduğu, Menderes nehri üzerinden yapılan nakliyeden anlaşılmaktadır. Nitekim Menderes üzerinde işleyen gemi ve sandallarla ipek, ipekli kumaşlar, zahire, susam, balmumu, meyankökü, palamut, işlenmiş deri, halı gibi maddeler dış memleketlere taşınıyordu. Ayasuluk'ta bulunan İtalya tüccarların antrepoları önemli bir merkez görevi yapıyordu. Batı Anadolu kıyılarından adalara, Avrupa'ya ve Mısır'a ihraç edilen mallara karşılık kumaş, şeker, kalay, kurşun gibi maddeler ithal ediliyordu[29].

Aydınoğulları Latinlerle yaptıkları ticaret münasebetiyle Jilyati (Gigliati) sikkeleri kullandıkları gibi İslamî sikkeleri de kullanmışlardı. Bun-

(29) Enveri, *Düsturname*, s. 26-33.

dan başka islamî geleneklere uygun olarak I.Umur Bey'in bakır sikkesi, İsa, Musa ve Cüneyd Beylerin gümüş sikkeleri bulunduğu görülmektedir.

5- Ordu ve Donanma

Bir kıyı beyliği olan Aydınoğulları Beyliğinde kara ordusu yanında güçlü bir donanma bulunuyordu. Kara ordusu, Anadolu Selçuklularındaki ve diğer beyliklerdeki teşkilâta sahipti. Kumandanlarına subaşı deniliyordu. Harp silâhı olarak ok ve yay, kılıç, kargı, balta, nacak, kalkan, çevşen, kale delmek için makkab, kaleye taş ve gülle atmak için mancınık ve kaleye girmek için merdiven kullanılırdı. Aydınoğulları Beyliği'nin XIV. yüzyılın ilk yarısında ordu mevcudu yetmiş bin civarında idi.

Aydınoğullarının Ege sahillerine ulaşmaları onları güçlü bir donanmaya sahip olmaya mecbur etti. Ayasuluk ve İzmir tersanelerinde inşa edilen donanma ile Karadeniz'e kadar çıkmış ve Eflâk üzerine sefer düzenlenmişti. Umur Bey'in 1333 yılında Yunanistan'a yaptığı seferde ise 300 geminin bulunması denizciliğin ne derece geliştiğini göstermektedir. Aydınoğlu Umur Bey'in Adalar'a Mora'ya, Rumeli'ye ve Karadeniz'e düzenlediği deniz seferleri Bizanslıları son derece ürkütmüştü.

Aydınoğulları Beyliği donanmasında kadırga esas harp gemisi çeşidini teşkil ediyordu. Umur Bey, İzmir'in fethinden sonra yaptırdığı büyük bir kadırgaya "Gazi" adını vermişti[30]. Bu kadırgada yeşil renkli bir bayrak vardı. Donanmada savaşçı olarak arab denilen yaya sınıf bulunuyordu[31].

Batı Anadolu'da kurulan Beylikler arasında denizciliğini en ileri götüren hiç şüphesiz Aydınoğulları Beyliği olmuştur. Aydınoğulları Denizciliğinin yıldızı Umur Bey'le birlikte parlamış ve yine onunla birlikte sönmüştür[32].

6- İlmî ve Kültüren Faaliyetler

Aydınoğulları Beyleri ilim adamlarına yüksek itibar göstermişler ve o devirdeki fikir hareketlerinin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Aydınoğlu

---

(30) Enveri, *Dosturname,* s. 20.

(31) Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* s. 146.

(32) Aydınoğulları'nın Umur Bey devrindeki deniz seferleri hakkında toplu bilgi için bkz. Alpagut, *Denizde Türkiye,* İstanbul 1937, I, s. 197-248.

Mehmed Bey, bizzat kendisi ilimle meşgul olmuş ve o devrin ünlü alimi İbn–i Melek'ten ders almıştır. Yaptırdığı cami ve medresesine pek çok kitap vakfetmiştir. İbn-i Battuta, Mehmed Bey'i ziyaret ettiğinde, sultanın ilim adamlarına gösterdiği itibarı bizzat görmüştür[33].

Aydınoğlu Mehmed Bey adına bazı kitaplar tercüme ve ona ithaf edilmiştir. Bunlardan Sa'lebi'nin (Ö1.427/1036) **Arâisü'l-Mecâlis** adlı arapça peygamberler tarihi, **Kısas-ı Enbiya** adıyla tercüme edilmiştir. Aynı zat yine Mehmed Bey adına farsça olan **Tezkire-i Evliya'**yı tercüme etmiştir. Ancak bu eserlerini kimin tercüme ettiği tesbit edilememiştir[34]. Umur Bey adına da bazı eserler tercüme edilmiştir. Mesud b. Ahmed'in **Kelile ve Dimne, Süheyl ü Nevbahar** adlı bu seerler Umur Bey'in emriyle Türkçeye çevrildi[35]. Yine İbn-i Baytar'ın **Camiu Müfredâtü'l-edviye ve'l-ağdiye** adlı eseri Umur Bey'in emriyle tercüme edildi[36].

Aydınoğlu İsa Bey de kendi alim olduğu gibi alimleri de himaye etmiştir. Onun adına Hacı Paşa (Hızır b.Ali) adlı ünlü tabib **Şifâü'l-eskâm ve Devâü'l-âlâm** adıyla Arapça bir tıp kitabı telif etmiş, Kadı Beyzavi'nin **Tavalî** adlı eserine yine şerh yazmıştır[37].

İsa Bey adına Yusuf b. Muhammed adlı bir zat tarafından **Keşfu'l-esrâr alâ lisanı't-tuyûr ve'l-esrâr** adlı eser Arapçadan farsçaya tercüme edilmiştir[38]. Yine Yakup b. Mehmed bir **Husrev ü Şirin** tercümesini İsa Bey'e ithaf etmiştir[39]. Aydınoğlu İsa Bey'in ilim ehline gösterdiği iyi muamele ve himayenin bir başka örneği müslüman olmadığı halde Bizans'tan kaçarak kendisine sığınan ünlü Bizans Tarihçisi Dukas'ın alim olan büyük babasına gösterdiği lütüfkâr davranışlardır[40].

Aydınoğulları devrinde kaleme alınan eserler konusunda tesbit edilebi-

(33) Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. 37-38; İbn Battuta, *Seyahatname,* I, 330-334.

(34) M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1980, s. 340; Enveri, *Düsturname,* M. Halil'in Giriş yazısı, s. 16; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 105-213; Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. XIV.

(35) Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* s. 340; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 105, 216; Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. XIV-XV.

(36) Akın, *Aydınoğulları Tarihi,* s. XV.

(37) Enveri, *Düsturname,* M. Halil'in Giriş yazısı, s. 16; Akınn, *Aydınoğulları Tarihi,* s. XIV-XV; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 113, 213.

(38) Enveri, *Düsturname,* M. Halil'in Giriş yazısı, s. 16.

(39) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 113.

(40) Dukas, *Bizans Tarihi,* s. 12.

lenler dahi beyliğin ilim ve kültür alanında kaydettiği gelişmeyi göstermeye yetmektedir.

7-İmar Faaliyetleri:

Aydınoğulları Beyliği'nin yerleşim merkezlerinden olan Birgi, Tire ve Ayasuluk (Selçuk)'ta bugüne intikal eden mimari eserler bulunmaktadır. Bunlardan Birgi'de Mehmed Bey'in Ulu Cami medrese (712/1312) türbesi (734/1334), Tire'de Aydınoğlu Süleyman Şah Türbesi (750/1349), Alihan Medresesi (755/1354) İbn-i Melek medresesi, Debbağhane Mescidi, Aydınoğlu İsa Bey Çeşmesi, Ayasuluk'ta Aydınoğlu İsa Camii (776/1375) en önemlileridir(41). Bunlardan başka Ayasuluk'taki Gazi Umur Bey'in kızı Azize Hatun imareti ile İzmir'de Cüneyd Bey imareti bulunmaktadır(42).

Bu eserlerden özellikle Ayasuluk'taki İsa Bey Camii pek kıymetli mimari eserlerden olup mermer işletmeciliğinin ve ağaç oymacılığının şaheseri sayılmaktadır.

(41) Aydınoğulları Beyliği'ne ait bu eserlerin neşredilmiş kitabeleri için bkz. Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, s. 104-120; Aydınoğulları devrine ait kitabelerden ve arşiv vesikalarından çıkartılmış eserlerin toplu listesi için de bkz. *a.g.e.*, s. 216-220.

(42) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 230.

C- ÇOBANOĞULLARI-CANDAROĞULLARI BEYLİKLERİ

1- ÇOBANOĞULLARI BEYLİĞİ

Kastamonu ve civarındaki topraklar, Selçuklu Sultanları tarafından Bizans İmparatorluğu'na karşı devamlı mücadelede bulunmak karşılığında Çoban ailesine ikta olarak verilmiştir. Bu ailenin bölgede kurduğu Çobanoğulları Beyliği Kuzeybatı Anadolu'da Selçuklu siyasî ve idarî anlayışını sürdürmüşler ve XIII. asra kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kayı soyuna mensup olduğu kabul edilen bu beyliğin kurucusu Emir Hüsameddin Çoban Bey'dir[1].

a- Hüsameddin Çoban Bey:

Kastamonu beylerbeyi veya valisi olan Emir Hüsameddin Çoban Bey, Anadolu fatihi olarak bilinen Süleyman Şah bin Kutalmış'ın kumandanlarından olan Emir Karatekin soyundan gelmektedir[2].

İlk defa 608 (1211-12) yılında Kastamonu beyi olduğu görülen Hüsameddin Çoban Bey'in beyliği Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan zamanına kadar gitmektedir. Yine I. İzzeddin Keykavus'un saltanatı sırasında Bizans'a karşı gazalar düzenleyen ve pekçok başarı elde eden Hüsameddin Çoban Bey, I.Alaaddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıkışı sırasında (616/1219-20) da hediyelerle Konya'ya gelmiş ve sultana bağlılığını bildirerek beylik beratının yenilenmesini istemiştir[3].

---

(1) Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 35-36.

(2) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 36; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 302.

(3) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 36-37.

Hüsameddin Çoban Bey, Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanında önemli hizmetlerde bulunmuştur. O'nun en önemli başarısı, Kırım'a düzenlenen seferi yönetmekle vazifelendirilmesidir.

Bu sırada Moğollar, İran, Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden Kırım'a saldırmışlar ve önemli bir ticaret şehri olan Suğdak'ı işgal ederek bölge halkını imha etmeye kalkışmışlardı. Bölgede meydana gelen bu olaylar üzerine zenginlerin ve ticaret ehlinin Suğdak'ı terkederken Selçuklu Türkiye'sine sığınmaları ve buraya Rumların yerleşmesi üzerine Sultan I.Alaaddin Keykubad Kırım'a sefer düzenlemeye karar verdi (1223). Bu denizaşırı sefer için de Karadeniz kıyısında güçlü bir idare kuran, asker ve maiyyetiyle şöhret sahibi olan Hüsameddin Çoban Bey görevlendirildi. Sinop'ta kurulan Selçuklu donanması ile Kırım sahiline çıkarma yapan Kastamonu beyi Hüsameddin Çoban Bey, kısa zamanda Suğdak şehri'ni teslim alarak Kıpçak Hanının ve Rus meliklerinin bağlılığını sağladı. Hüsameddin Çoban Bey'in bu başarısı onun itibarını arttırdı(4). Suğdak şehrinde iki hafta gibi kısa sürede bir cami yaptıran ve kadı, imam, müezzin gibi vazifeliler tayin eden Hüsameddin Çoban Bey, Selçuklu hakimiyeti altına soktuğu Suğdak şehrinde gerekli askerî kuvvet bırakarak ülkesine döndü (1224)(5). Anadolu Selçuklu tarihinin kaynaklarından olan İbn Bibi'ye göre, "Emir Hüsameddin Çoban, doğruluğu, kahramanlığı, cömertliği, adaleti ve kendisine tabi olanların çokluğu bakımından diğer emirler arasında mümtaz bir yere sahipti. Devamlı gaza ile meşgul olan Hüsameddin Çoban, şairlere ve ilim ehline son derece hürmet ve ikram ederdi."(6)

b- Alp Yürek

Hüsameddin Çoban Bey'den sonra Kastamonu Beyliği yapmış olan Alp Yürek hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Kısa bir süre beylik yaptığı anlaşılan Alp Yürek döneminde önemli bir hadise meydana gelmemiştir. Ancak bu dönemde, Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar (İlhanlılar) arasında meydana gelen 1243 Kösedağ savaşı sonucunda Türkiye tarihinde önemli değişiklikler oldu. Bu savaş, Anadolu Selçuklu Devletini, Moğoll-

(4) Osman Turan, "Keykubâd I", *İA*, VI, s. 648-649.

(5) Osman Turan, *aynı madde*, s. 649; W.Barthold, "Suğdak", *İA*, XI, s. 1; Y.Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 38-39.

(6) İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, (nşr. Adnan Erzi), Ankara 1956, s. 304.

lara tabi bir il durumuna düşürdüğünde, Çobanoğulları Beyliği de Anadolu'nun yeni hakimlerine boyun eğmek zorunda kaldı ve varlığını ancak bu şekilde sürdürebildi(7).

c- Muzafferüddin Yavlak Arslan (1280-1291)

Alp Yürek'in ölümünden sonra yerine oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan Kastamonu beyi oldu. Kuzeybatı Anadolu'da Bizans'a karşı savaşlar yapan bu uç beyliğinin emiri olan Muzafferüddin kendi döneminde Selçuklu sultanları arasında taht mücadelesinde aktif rol oynadı. II. Mesud'un Selçuklu tahtına çıkmasında (1284) önemli tesiri oldu. Daha sonra Kastamonu'ya çekilen Muzafferüddin Yavlak Arslan, İlhanlı ve Selçuklu idaresine karşı gayr-ı memnun olan ve kardeşine karşı ayaklanarak Selçuklu tahtını ele geçirmeye çalışan Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemiştir. İlhanlı hanı Geyhatu ile Sultan Mes'ud'a karşı giriştiği savaşlardan birinde hayatını kaybetti(8).

d- Mahmud Bey

Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu ve Çobanoğulları'nın son beyi olan Mahmud Bey geçti. O'nun emirliği sırasında beylik Moğol-Selçuklu hakimiyetinden çıkmıştır. Bir müddet uç beyi olarak Bizans'a sefer düzenlendiyse de kısa zamanda anlaşma yapılarak Bizans'la dostluk kuruldu. Bu dönemde Osmanlı Beyliğinin kuruluşunu hazırlayan Osman Bey, henüz Çobanoğullarının himayesinde bulunuyordu. Çobanoğlu Mahmud Bey, Candaroğullarından Süleyman Bey'in ani bir baskınla Kastamonu'yu ele geçirdiği sırada öldürüldü ve böylece Çobanoğulları Beyliği son buldu(9).

---

(7) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 40-42.

(8) Rükneddin Kılıç Arslan'ın kardeşi Sultan Mesud'a karşı giriştiği bu savaş için bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (nşr. O. Turan), Ankara 1944, s. 170-179; Halil İnalcık, "The Rise of the Ottoman Empire", *A History of the Ottoman Empire to 1730*, (ed. M.A.Cook), Cambridge, 1980, s. 14; Zeki Velidî Togan, *Umuumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 324-326; Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 422-48.

(9) Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 289; Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 48-49; Togan, *a.g.e.*, s. 325-327.

e- Kültür ve İmar Faaliyetleri

Anadolu Selçukluları devrinde Kastamonu ve civarında yaklaşık bir asır beylik süren Çobanoğulları hanedanı, başta emir Hüsameddin Çoban ve oğulları olmak üzere ilmi faaliyetlere önem vermişlerdi. Bu cümleden olarak Orta Asya, İran, Irak gibi ünlü ilim merkezlerinden gelen alim ve sanatkarlara gösterdikleri iyi muamele neticesinde Kastamonu o devir için önemli sayılabilecek kültür merkezlerinden biri oldu. Çobanoğulları Beyleri arasında ilim ve kültüre yaptığı hizmetler bakımından en çok dikkat çeken Muzafferüddin Yavlak Arslan'dır. İlhanlı hükümdarı Abaka ve Argun Hanlar tarafından Karadeniz sahillerini coğrafi bakımdan incelemekle görevlendirilen Kutbuddin Şirazî, emir Muzafferüddin'in yanında yıllarca kalmış ve çalışmalarını sürdürmüştür. Anadolu'da uzun süre müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan ve astronomi, fizik, felsefe ve coğrafya gibi ilim dallarında şöhret kazanmış olan Kutbuddin Şirazî, Muzafferüddin Yavlak Arslan adına **İhtiyârât-ı Muzafferî** adıyla Farsça bir kitap telif etti[10]. Bu devirde yetişen bir diğer alim Muhammed bin Mahmuud el-Hatîb olup, emir Muzafferüddin adına **Fustattü'l-adâle fî kavâidi's-saltana** diye bilinen ünlü eserini yazmıştır. **Fustatü'l-adâle,** 683 (1284-85) yılında telif edilmiştir. Eserin yazılmasındaki asıl maksat, o zamanın Türkiye'sinde çok yaygın bulunan ehl-i sünnet dışındaki dinî zümrelere ve onların din ve dünya için teşkil ettiği tehlikelere karşı dikkat çekmek ve tedbirler alınmasını istemektir[11].

Muzafferüddin gibi onun oğluu Emir Mahmud da zamanındaki alimleri himaye etmişti. Bunlardan aslen Hoy'lu olan Hasan bin Abdülmü'min, kâtiplere örnek olmak üzere inşa ile ilgili Farsça üç eser kaleme aldı. Bu eserler **Kavâidü'r-resâil, Nüzhetü'l-Küttâb** ve **Gunyetü'l-küttab**'dır. Birincisi Emir Mahmud, ikincisi Muzafferüddin bin Yavlak, üçüncüsü de müellifin kendi oğlu adına yazılmıştır. Hasan bin Abdülmü'min, Arap-Fars dil ve edebiyatlarını mükemmel bilen bir ilim adamı idi. Selçuklular ve İlhanlılar devrinde Anadolu'da gelişmiş olan islâm Medeniyetini lâyıkıyla temsil etmişti[12].

---

(10) Togan, *a.g.e.,* s. 274, 325; Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları,* s. 50.

(11) Eserin incelenmesi ve ehl-i sünnet dışındaki zümreler hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Turan, Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatu"-adale fî kavaidi's-sultana", *Fuad Köprülü Armağanı,* İstanbul 1953, s. 531-564.

(12) Togan, *a.g.e.,* s. 325; Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları,* s. 50-51.

Böylece Kastamonu ve çevresinde kültür faaliyetlerini desteklediklleri anlaşılan Çobanoğulları, aynı zamanda bölgenin imâr edilmesi konusunda da gayret göstermişlerdir. O devirden bugüne kalan bazı kalıntılara ait kitabelerin çokluğu bu hususu desteklemektedir. Çobanoğulları Beyliği zamanında inşa edilen en önemli yapı Taşköprü'de Muzafferüddin Yavlak Arslan tarafından yaptırılan medrese ve külliyesidir. Kastamonu'da zamanımıza intikal eden en eski Türk eseri 671 (1272-1273) yılında inşa edilmiş olan **Yılanlı Darüşşifası**'dır. Yine aynı devirden kalan en eski cami 672 (1273-1274)'de Muzafferüddin Arslan tarafından yaptırılan Atabey **Camii-dir**[13].

2- CANDAROĞULLARI BEYLİĞİ

a- Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu

Çobanoğulları'ndan sonra Kastamonu, Sinop ve civarında kurulan Candaroğulları Beyliği'nin müessisi Şemşeddin Yaman Candar'dır. Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti Moğolların hakimiyeti altında bulunuyoordu. Selçuklu Sultanı II.Gıyaseddin Mesud'un ilk saltanat döneminde (1284-1296) kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan tahtı ele geçirmek için mücadeleye başladı. Bu maksatla bulunduğu Kırım'dan gemilerle gelen Rükneddin Kılıç Arslan Sinop'a çıktı ve oradan Kastamonu'ya geçti . Bu sırada Kastamonu'da Çobanoğlu Mazafferüddin Yavlak Arslan bulunuyordu. Rükneddin Kılıç Arslan, Muzafferüddin Yavlak Arslan'ı kendisine atabey tayin ederek sultanlığını ilân etti. II. Gıyaseddin Mesud, onların üzerine yürüdü ise de yenilerek esir düştü. İlhanlı hükümdarının Sultan Mesud'a yardım için gönderdiği kuvvetler yolda yetiştiklerinden yapılan savaşta Mesud'u kurtardılar. Bu savaşta büyük yararlıkları görülen **Şemseddin Yaman Candar'a** bu hizmetine karşılık Kastamonu yakınlarındaki Eflani'yi verdi[14]. Böylece Candaroğulları Beyliği kurulmuş oldu. Candar'lık vasfından do-

(13) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 51; Besim Darkot, "Kastamonu", *İA*, VI, s. 402.

(14) Hadisenin tafsilatı hakkında bkz. Togan, *a.g.e.*, s. 326-327; Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 53-55; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyuunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 121.

layı Şemseddin Yaman'ın Selçuklu sarayına mensup ümeradan biri olduğu anlaşılmaktadır[15].

b-I. Süleyman Paşa (1309-1340 ?)

Hâkimiyeti Eflani ve çevresini aşamayan Şemseddin Yamani'ın ölümünden sonra yerine oğlu Süleyman Paşa beyliğin başına geçmiştir. Süleyman Paşa çok geçmeden beyliğinin sınırlarını genişlemiş, Kastamonu üzerine giderek ani bir baskınla şehri, Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsameddin Mehmed'in elinden almıştır. Süleyman Paşa, Kuzey Anadolu'da nüfuzunun artmasından yararlanarak Pervaneoğulları hâkimiyetinde bulunan Sinop'u ele geçirmiş ve idaresini oğlu İbrahim Bey'e vermiştir (1322). Bu sırada Safranbolu da alındığından buranın idaresi de diğer oğlu Ali Bey'e bırakıldı. Süleyman Paşa 1335 yılına kadar İlhanlı hâkimiyetini tanımış, İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra beş sene müstakil olarak hükümet etmiş, kendi adına para bastırmıştır[16].

Candaroğlu Süleyman Paşa zamanında Kastamonu'yu ziyaret eden ve Süleyman Paşa ile görüşen İbn Batuta, O'nun hakkında şöyle der: "Kastamonu sultanı, sultan-ı mükerrem Süleyman Padişahtır. Mûmâ-ileyh musin olup yetmiş yaşını mütecavizdir. Güzel yüzlü, uzun sakallı, sahib-i vakar ve heybetli bir zatdır. Fukaha ve sulehâ dahil bezmi olur"[17].

Süleyman Paşa'nın ölüm tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da oğlu İbrahim Bey 1341'de hükümdar olduğuna göre bu tarihten önce öldüğü anlaşılmaktadır.

c- I. İbrahim Bey (1241-?) ve Adil Bey (1345-1361)

Sinop valisi olan **İbrahim Bey**, babasının, kardeşi Candar'ı veliahd göstermesi sebebiyle isyan etmiş ve Kastamonu'ya hâkim olmuştu (1339?).

(15) Candar, Farsça cân ("silah") ile dâr ("taşıyan") kelimelerinden meydana gelen ve hassa askeri, kılıçlı asker ve idam kararlarının yerine getirmekle görevli kimse mânâlarını ifade eden bir birleşik isim idi. Anadolu Selçuklularında hükümdarın muhafazasında bulunan candarlar, süvari olarak hizmet görürlerdi. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mecdud Mansuroğlu, "Cândâr", *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 24-25; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1970, s. 34.

(16) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 57-63; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 121-123. Süleyman Paşa'nın İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'a bağlılığını bildirdiğine dair bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 311.

(17) İbn Battuta, *Seyahatname*, (trc. Mehmed Şeref), İstanbul 1333-1335, I, 352.

Gıyaseddin İbrahim Bey'in hükümdarlığı beş sene kadar sürmüş ve vefâtını müteakip yerine amcası Emir Yakub'un oğlu **Adil Bey** geçmiştir (1346). Müneccimbaşı, onunde Adil Bey'in adı gibi adil olduğunu ve uzun müddet beyliğini idaresini elinde tuttuğunu söylemektedir[18].

Adil Bey'in beyliği dönemine ait elimizde fazla bilgi yoktur ve genel olarak 1361 yılında öldüğü kabul edilmektedir. O'nun zamanında Candaroğulları Beyliği, Karadeniz ticareti bakımından önemli gelişmeler kaydetmiş, Ceneviz ve Venedikliler ile ticarî ilişkiler kurulmuştur[19].

d- Kötürüm Bayezid (1361-1385)

Adil Bey'den sonra yerine Osmanlı tarihlerinde "Kötürüm" lâkâbıyla tanınan oğlu Celaleddin Bayezid Bey geçmiştir (1361). O'nun zamanında Candaroğulları Beyliği içte ve dışta pek çok hadiselere sahne olmuştur. Önceleri Celaleddin Bayezid, Osmanlı Padişahı I.Murad (Hüdavendigar)'la dostça geçiniyordu. Hatta itaatini dahi arzetmişti.

Bayezid, komşusu olan beyliklerden Sivas'taki Kadı Burhaneddin ile bozuştu. Sebep ise Amasya'da bulunan damadı Ahmed Bey'in, Kadı Burhaneddin tarafından öldürülen babası Şadgeldi Paşa'nın intikamını almak için kendisinden yardım istemesi oldu. Kötürüm Bayezid damadına iki defa yardım ettiyse de her defasında mağlup oldular (1383-4).

Bu sırada Candaroğulları Beyliği'nde iç karışıklıklar baş gösterdi. Bayezid'in tahtını küçük oğlu İskender'e bırakmak düşüncesinde olması büyük oğlu Süleyman bey tarafından tepkiyle karşılandı. Kardeşini öldürerek babasına isyan eden Süleyman sonunda Osmanlı padişahı I.Murad'a sığınarak ondan yardım istedi. Böylece iki beylik arasındaki dostluk sona erdi ve I. Murad bir osmanlı ordusunu Süleyman Bey komutasında Bayezid üzerine yolladı. Kastamonu'da yapılan savaşta Kötürüm Bayezid yenildi ve Sinop'a çekilmek zorunda kaldı (1383)[20]. Böylece Candaroğulları Beyliği birinin merkezi Kastamonu ve diğerinin Sinop olmak üzere ikiye ayrıldı[21]. Süleyman Paşa'nın Kastamonu'da hükümdarlığı uzun sürmedi.Osmanlıların baskısına tahammül edemeyen Süleyaman Paşa Kastamonu'yu terketti.

(18) Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, (trc. Şair Nedim), İstanbul 1285, III, s. 30.

(19) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 68.

(20) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 69-71; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 125-126.

(21) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 126.

Ancak halkın O'nun tarafını tutması üzerine I.Murad burada daha fazla tutunamayacağını anlayınca Kötürüm Bayezid'e haber göndererek fethettiği kaleleri kendisine terkettiğini bildirdi. Kötürüm Bayezid Bey, bu fırsatı kaçırmayarak Kastamonu'yu tekrar eline geçirdi. Bu durum karşısında Süleyman Paşa, ikinci defa Sultan Murad'tan yardım istedi ve Osmanlılar'ın yardımıyla Kastamonu'yu yeniden aldı (1384).

Bu son hadiseler sırasında hasta olan Kötürüm Bayezid Sinop'a çekildikten bir süre sonra vefât etti. Yerine Sinop Beyliği'ne oğlu İsfendiyar Bey geçti (1385)[22].

e- II.Süleyman Paşa (1385-1392)

Süleyman Paşa, Kastamonu'da Beyliğin idaresini ele geçirdikten sonra himayesini gördüğü Osmanlı Devleti ile dost geçinmeye büyük önem gösterdi. Hatta Osmanlı Padişahı I.Murad'ın Karaman'a karşı yaptığı sefere (1386) ve Balkanlar'daki I.Kosova Savaşı'na (1389) yardımcı kuvvetler göndererek iştirak etmiş oldular. Bu dostluk Yıldırım Bayezid'in ilk yıllarında da devam etti. Ancak, Yıldırım Bayezid'in Anadolu Beyliklerini kendi hâkimiyeti altında toplamak istemesi ve bu amaçla Candaroğulları'nın da yardımıyla Batı Anadolu Beyliklerini ortadan kaldırmaası, Süleyman Paşa'yı kendi beyliğinin geleceği konusunda endişeye düşürdü. Bu sırada hemen bütün Anadolu Beylikleri, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmekte idiler. Candaroğlu II.Süleyman Paşa da Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin ile anlaştı. Yıldırım Bayezid'in Kastamonu üzerine yürümesi karşısında Süleyman Paşa, Kadı Burhaneddin'den yardım istedi. Kadı Burhaneddin'in yardıma karar vermesi ve Yıldırım Bayezid'i tehdit eden mektup göndermesi Osmanlı ordusunun geri dönmesini sağladı. Ertesi yıl (1392), Yıldırım tekrar Kastamonu üzerine yürüdü. Fakat, Kadı Burhaneddin'in yardım için geldiği haberini alınca yeniden geri dönmek zorunda kaldı. Nihâyet, Nisan 1392'de Osmanlı ordusu gerekli hazırlıklarla Kastamonu'ya doğru ilerledi. Süleyman Paşa, Kadı Burhaneddin'in yardımını sağlayamadan Yıldırım Bayezid tarafından mağlup edilerek öldürüldü[23]. Böylece Osmanlı padişahı Bayezid, Kastamonu'daki Candaroğulları Beyliği'ne son vermiş oldu.

---

(22) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, 71-74; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 126-127; İ.H. Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 591-592.

(23) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 75-83; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 127-128. II. Süleyman Paşa'nın öldürülmesi ve Kastamonu'nun Osmanlılar tarafından

f- İsfendiyar Bey (1392-1439)

Ebu'l-feth ve Çelebi gibi ünvanlarla anılan İsfendiyar Bey Kastamonu topraklarını ele geçiren Osmanlı ordusunun Sinop'u tehdit etmesi üzerine Bayezid'e bir elçi gönderdi. Osmanlı tabiliğini tanıyacağını ve Sinop'un kendisine bırakılmasını isteyen İsfendiyar Bey, babası ile kardeşinin isyanlarından kendisinin mesul tutulmamasını istedi. O'nun bu isteği Yıldırım Bayezid tarafından kabul edildi ve iki taraf arasında Kıvrım Yolu sınır tayin edildi (1392)[24].

Böylece Candaroğulları Beyliği, Sinop'ta İsfendiyar Bey kolundan devam etti. İsfendiyar Bey'in yarım asra yakın süren hükümdarlığı döneminde, Candaroğulları Beyliği, Osmanlı tarihlerinde İsfendiyar oğulları olarak meşhur olmuştur[25].

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (1402) Timur'a mağlup ve esir olması üzerine İsfendiyar Bey, Osmanlı tabiyetinden kurtulmuştur. Timur'un Batı'ya doğru ilerlediği haberini alan İsfendiyar Bey deniz yoluyla gelerek Menteşe'de Timur'la görüştü ve pek çok hediye vererek bağlılığını bildirdi[26]. Timur, buna karşılık İsfendiyar Bey'e kendisinin sahip olduğu topraklara ilave olarak Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve Tosya gibi eski Candaroğulları Beyliği'nin eski topraklarını da verdi[27].

---

alınması hadisesi, 848 (1444)'de tanzim edilen bir takvime göre 792 (1390) olarak gösterilmektedir. (*İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Yay. Osman Turan, Ankara 1984, s. 18-19).

(24) Osmanlılar ile Candaroğulları Beyliği arasında sınır kabul edilen yer Aşık Paşazade Tarihi'nde Kıvrık Yol, şeklinde olup, (*Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Ali Bey, İstanbul 1332, s. 72), *Ananim Tevârih-i Âl-i Osman*'da (nşr. F.Giese, s. 34) ve *Neşrî*'de (I, 322-3323). Kıvrım Yolu, şeklindedir. Y. Yücel ise Candaroğulları'na dair eserinde (*Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 85) Âşık Paşazade'yi kaynak göstererek sınır yerinin Kıvrım Bel olduğunu yazmaktadır ki bu doğru değildir.

(25) İsfendiyar Bey zamanında beyliğin adının İsfendiyaroğulları olarak meşhur olduğu konusunda bkz. J.H.Mordtmann, "İsfendiyaroğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/II, s. 10722-1074.

(26) Nizamüddin Şamî, İsfendiyar Bey'in Yıldırım'ın kavim ve kabilesinden İsfendiyar isminde bir adam Sinop'tan Emir Timur'a geldi ve bin tane at beraberinde getirerek Emir'e peşkeş etti. Emir Timur bu adam hakkında merhameet gösterdi. Kendisine tac, kemer, hil'at ve altın bağışlayarak akran ve emsali arasında lütf ve inâyetine mazhariyetle kadrini yükseltti (*Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Ankara 1987, s. 315). Bu konuda ayrıca bkz. Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 87-88; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 128-129.

(27) *Aşık Paşazade*, s. 80; *Neşrî*, I, s. 359-361.

İsfendiyar Bey, Timur'un himayesinde Candaroğulları Bey'i olarak idareyi ele aldı ve bastırdığı paralarla Timur'un adını zikretti. XV. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen İspanyol seyyahı Clanjo, Candaroğulları Beyliği hakkında bilgi verirken, İsfendiyar Bey'in Timur'a vergi verdiğini, onun adına para bastırdığını, İnebolu'nun beyliğin sınırları içinde olduğunu yazmıştır(28).

Timur'un Anadolu'yu terkederek Semerkand'a dönmesinden sonra Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht mücadelelerinde İsfendiyar Bey, ihtiyatlı bir siyaset takip etmiş, kendisine zarara gelmeyecek şekilde şehzadeler arasında taraf tutmuştur. Önceki Mehmed Çelebi'ye karşı İsa Çelebi'yi desteklemişti(29). Ancak Mehmed Çelebi'nin varlık göstererek Anadolu'da kuvvetli bir şekilde birliği sağlamayı başarması üzerine yeniden dostluk kuruldu. Rumeli hakimi olan Süleyman Çelebi'nin Anadolu'ya geçmesi karşısında Mehmed Çelebi ile İsfendiyar Bey, müşterek hareket etmek zorunda kaldılar(30). Bu arada Candaroğlu İsfendiyar Bey, Musa Çelebi'nin Sinop yoluyla Rumeli'ye geçmesine yardımcı oldu(31). Daha sonra Mehmed Çelebi'nin Karaman (1415-16) ve Eflâk (1416-17) üzerine tertib ettiği seferlerde Osmanlılar'a yardım eden İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey denetiminde yardımcı bir ordu gönderdi(32).

g- Candaroğulları Beyliği'nin Parçalanması

İsfendiyar Bey, kendi idaresi altında bulunan topraklardan Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı en çok sevdiği oğlu Hızır Bey'e vermeyi düşündüğünden, bunu öğrenen ve Mehmed Çelebi'ye yardım için Rumeli'ye giden Kasım Bey babasına darılmıştı. Hatta, Eflâk Seferinden dönüşte Kastamonu'ya gitmeyerek, babasının kardeşine vermeyi düşündüğü yerlerin kendisine alınmasını istemiş ve Osmanlı himayesine sığınmıştı. Oğlunun bu davranışından memnun kalmayan İsfendiyar Bey, Osmanlılar'ın isteğine karşı çı-

(28) Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat,* (Trc. Ö.R. Doğrul), İstanbul, II, 75.

(29) İsa Çelebi, İsfendiyar Bey'den kardeşine karşı yardım istemişti. Kastamonu Bey'inin İsa Çelebi'ye destek olması üzerine iki taraf arasında Gerede yakınlarında yapılan savaşta Mehmed Çelebi galip geldi (*Neşrî,* II, s. 440-445).

(30) Süleyman Çelebi ile Mehmed Çelebi arasındaki mücadeleler için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* Ankara 1972, I, 333-335.

(31) *Neşrî,* II, s. 472-479.

(32) *Neşrî,* II, s. 526-529, 534-537.

kamadığından Mehmed Çelebi'ye bir elçi göndererek Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı Kasım Bey'e değil, Osmanlı hükümdarına bıraktığını arzetti[33]. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Ilgaz dağını sınır kabul ederek, İsfendiyar Bey'in bıraktığı yerleri, Osmanlı hizmetine giren Kasım Bey'e verdi. Böylece Candaroğulları Beyliği biri yarı bağımsız, diğeri Osmanlı hâkimiyetinde olmak üzere şeklen ikiye bölündü. Daha sonra Samsun ve civarını Osmanlı topraklarına katmak isteyen Çelebi Mehmed, Cenevizliler'den Kâfir Samsun'u, İsfendiyaroğlu Hızır Bey'den de Müslüman Samsun'u aldı (1419)[34]. Bu sefer sonunda Candaroğulları Beyliği'nin sınırları doğuda Sinop, güneyde Ilgaz ve batıda Araç kasabası tarafından çevrilmiştir[35].

Osmanlı Devleti'ndeki saltanat değişikliğinden kendi lehine yararlanmak isteyen İsfendiyar Bey, II.Murad'ın padişahlığının ilk döneminde oğlu Kasım Bey üzerine giderek elindeki yerlerden çıkardı. Bilahare Osmanlı ordusunun karşı koymasıyla İsfendiyar Bey yenilerek Sinop'a çekilmek ve barış istemek zorunda kaldı (1423). Bunun üzerine yapılan antlaşma şartlarına göre, İsfendiyar Bey, II. Murad'a tabi olacak, her sene padişahın seferlerine asker gönderecek ve Küre-i Nühas gelirlerinden önemli bir kısmını Osmanlı Devletine verecekti.

İsfendiyar Bey, II.Murad ile dost geçinmek mecburiyetinde olduğunu görünce iki hanedan arasında aile bağı kurmaya çalıştı ve oğlu II. İbrahim Bey'in kızını II. Murad'a nikahladı[36]. Böylece, Candaroğulları Beyliği bir müddet daha yaşama imkânı bulmuş oldu.

İsfendiyar Bey yetmiş küsur yaşında 1440 yılında Sinop'ta öldü[37].

(33) *Neşrî*, II, s. 536-541; *Aşık Paşazâde*, s. 88-89.

(34) 850 (1446) tarihli kronolojik takvime göre Samsun'un alınması 823 (1420) senesinde meydana gelmiştir. (*Tarihî Takvimler*, s. 22-23, 56-59). Farklı tarihler için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 358.

(35) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 131-132.

(36) İsfendiyar Bey II. Murad'a oğlu Murad beyi elçi göndererek "Oğul Sultan Murad! Atan deden bana ihsan edegelmiştir. İmdi sen dahi mürüvvet eyle. Ben ettiğime kalma, bana mürüvvet eyle. Ve hem kızım dahi vereyin ve her yıl leşkerimle varayın hidmetine durayın" dedi ve barış istedi (*Aşık Paşazâde*, s. 104-105). Osmanlı kaynakları II. Murad'ın, İsfendiyar Bey'in kızı ile evlendiğini (*Neşrî*, II, s. 574-581; Solakzâde, *Tarih*, İstanbul 1297, s. 149-151) yazmalarına karşılık İsfendiyar Bey'in torunu ile evlendiği konusunda bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, s. 394; Yücel. *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 95-96.

(37) Ramazan 843 (Şubat 1440) tarihli mezar kitabesi için bkz. Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 169; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 133, not 1.

O'nun zamanında Candaroğulları Beyliği'nin iktisadi ve ticâri hayatı önemli ölçüde gelişmiş, Sinop limanı vasıtasıyla Venedik ve Cenevizlilerle pek çok ticâret yapılmıştı. Ayrıca Kastamonu'da bulunan ve ihraç edilen bakır madeni de beyliğin önemli gelir kaynaklarındandı.

h- II.İbrahim Bey (1439-1443)

İsfendiyar Bey'in ölümünden sonra yerine "Taceddin" ünvanı ile anılan oğlu İbrahim Bey geçti (1439). Dört sene süren beyliği sırasında, Osmanlı hanedanı ile olan akrabalığının da tesiriyle herhangi bir hadise vuku bulmadı. II.Murad'ın kayınpederi ve eniştesi olan İbrahim Bey, beyliğin iç ve dış siyasetinde barışçı ve ahitlere bağlı bir politika uyguladı. 1443 senesinde Sinop'ta ölen İbrahim Bey, diğer bazı Anadolu Beyleri gibi "Sahibü's-seyf ve'l-kalem" ünvanı ile de anılmıştır(38).

ı- İsmail Bey (1443-1461)

II. İbrahim Bey'in ölümünden sonra Candaroğulları beyliğinin başına, bu hanedan içinde meydana getirdiği hayır müesseseleri ile ilim ve fazilet bakımından en değerlisi olan İsmail Bey geçti. Cemaziyelevvel 822 (Haziran 1419) tarihinde doğan İsmail Bey, 1443'de beylik tahtına oturdu. Kemaleddin ünvanı yanında Ebu'l-Hasan künyesi ile de tanınan İsmail Bey, saltanatının ilk yıllarında beyliğin birliğini muhafaza etmek için kardeşi Kızıl Ahmed Bey ile uğraşmak zorunda kaldı. Kızıl Ahmed, babasının yerine geçmek istiyor ve bu amaçla da Osmanlı Devvleti'nden yardım umuyordu. Osmanlılar ise sadece Bolu sancağını Kızıl Ahmed Bey'e vermekle yetindiler. Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına çıktığı ilk yıllarda bazı Anadolu beylikleri ile anlaşmazlıklar olduğu halde, Candaroğlu beyliği ile barışı bozucu bir olay meydana gelmedi. Hatta İstanbul'un kuşatılması için yapılan hazırlıklara katıldılar. Daha sonra 1452 kışında İstanbul'a karşı başlatılan kuşatılmada Candaroğlu İsmail Bey'in kuvvetleri İstanbul'u abluka altına aldılar. Asıl kuşatma sırasında harp sahasında bulunan İsmail Bey'in oğlu Kasım Bey Mayıs 1453'de başlayan asıl hücumdan önce im-

(38) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 99-100; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 133-134.

paratora gönderilerek teslim teklifinde bulunmuştu[39].

İstanbul'un fethinden sonra, Anadolu'da birliği sağlamak için, beylikler sistemine son vermek gerektiğini gören Fatih, bu politikasını uygulamakla Osmanlı-Candaroğulları ilişkisinin bozulmasına sebep oldu. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti için hasmane bir siyaset takip eden Candaroğulları Beyliği, Anadolu'da büyük bir tehlike teşkil ettiği gibi, elinde bulundurduğu bölgenin siyasî, coğrafi ve ekonomik önemi sebebi ile de Fatih'in ilgisini çekmişti.

Topraklarının, Osmanlı hedef sahası içine girdiğini gören İsmail Bey, beyliğinin varlığını korumak için Trabzon-Rum İmparatorluğu aracılığıyla Batı Hıristiyan dünyası ile temasa geçti ise de sonuç alamadı. Çok geçmeden Fatih Sultan Mehmed, Kuzey Anadolu'yu topraklarına katmak amacıyla sefere çıktı. Bu seferin, kendi üzerine yapıldığını zanneden İsmail Bey, Kastamonu'yu terkederek Sinop'a çekildi ise de, Osmanlı kuvvetlerinin sadece Amasra'yı aldığını öğrenince, padişaha hediyeler göndererek bağlılığını bildirdi[40].

Fatih Sultan Mehmed Trabzon seferi hazırlıkları sırasında İsmail Bey'e de mektup göndererek, askerleriyle yardıma hazır olmasını ve Sinop limanına gelecek Osmanlı donanmasının ihtiyacının karşılanmasını istemişti[41]. 1461 yılı kışında sefer hazırlıklarını tamamlayan Fatih, sadrâzam Mahmud Paşa'nın İstanbul'da hazırladığı donanmayı Sinop'a gönderdi ve Osmanlı kara ordusu Ankara'ya hareket etti.

İsfendiyar Bey, mektupta kendisinden istendiği gibi oğlu Hasan Bey kumandasındaki bir orduyla Ankara'ya gelen Osmanlı ordugâhında Candaroğlu Beyliğini ele geçirebilmek için Osmanlı himayesine giren Kızıl Ahmed de bulunuyordu. Muhtemelen O'nun teşvikleriyle Ankara'ya gelen Hasan Bey, Fatih'in emriyle hapsedildi.

Fatih, Candaroğulları Beyliğini Kızıl Ahmed Bey'e vererek Osmanlı kuvvetleriyle Kastamonu üzerine yolladı ve arkasından da Mahmud Paşa'yı

(39) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 483. Bizans tarihçisi Dukas, İmparatora elçi gönderildiğini ve görüşmeleri kaydettiği halde elçinin kim olduğunu belirtmez (Dukaz, *Bizans Tarihi*, (trc. V. Mırmıroğlu), İstanbul 1956, s. 171-172.

(40) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 100-110; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 135. Fatih'in Amasra seferi ve İsmail Bey'in Sinop'a çekilmesi konusunda bkz. *Neşrî*, II, s. 738-739.

(41) *Âşık Paşazâde*, s. 154-155; *Neşrî*, II, s. 740-743.

gönderdi. Kendisi en arkadan hareket eden Fatih, böylece İsmail Bey'i zor bir duruma düşürdü. Bütün bu gelişmeleri haber alan İsmail Bey, acele ile Kastamonu'dan Sinop'a çekildi ve savunma hazırlaklarına başladı. Mahmud Paşa Kastamonu'ya gelince oradan yeni bir ordu hazırlayarak Sinop'a yürüdü. Şehir karadan ve denizden kuşatıldı. Bu sefer sırasında divân kâtibi olan tarihçi Tursun Bey'in verdiği bilgiye göre Mahmud Paşa, İsmail Bey'e Tursun Bey'in kaleme aldığı bir mektup gönderdi ve teslim olmasını istedi(42). Yapacak bir şey olmadığını anlayan Candaroğlu İsmail Bey, Sinop'u Osmanlı kuvvetlerine teslim etmek zorunda kaldı (1461). Bu sırada Sinop'ta bulunan Fatih Sultan Mehmed huzuruna kabul ettiği İsmail Bey'i ikram ile karşıladı ve gönlünü hoş tutmasını istedi. İlim ile temayüz etmiş bulunan Candaroğulları Beyliği'nin son temsilcisi sayılabilmiş bulunan Candaroğulları Beyliği'nin son temsilcisi sayılabilecek İsmail Bey kendisine verilen Bursa Yenişehir'i, İnegöl ve Yarhisar taraflarına gitti. Ankara'da hapsedilen oğlu Hasan Bey ise Bolu sancakbeyliğine tayin edildi(43).

Ancak, Trabzon seferi dönüşünde Mora sancağına tayin edilen kardeşi Kızıl Ahmed'in Uzun Hasan'a sığınması üzerine İsmail Bey de bu emre uymayıp kendi isteğiyle Andolu'dan Rumeli'ye nakledilerek Filibe'de dirlik verildi. İsmail Bey, hayatının bundan sonraki kısmını burada geçirdi ve altmış iki yaşında vefat etti. O'nun beyliği döneminde Candaroğulları Beyliği bir refah devri yaşamıştır(44).

i- Kızıl Ahmed Bey (1461)

Kastamonu ve Sinop Osmanlı toprakları arasında katıldığı halde bölgenin idaresi İsmail Bey'in kardeşi Cemaleddin Kızıl Ahmed'e bırakılmıştı.

---

(42) Tursun Bey'in eserinde metnini verdiği bu mektubun son kısımlarında şu ifadeler yer alıyordu. "Bahr ü berden sizi asker-i zafer-rehber muhîtdür. Fürce-i halâs mutasavver değüldür. Vech budur ki; ırzunuz ve ehl ü iyâlünüz ırzınız saklayasız. Ve ahâlî-i memleket -ki hakikatte iyâlu'lllahtur- henûz leked-kûb-ı huyûl-i seyl-kirdâr olmadın hallerine terehhüm idesiz. İzzet ü ihtirâmunuz ile çıkasız, kal'ayı ve ili teslim idesiz. Mukâbilinde, avâtıf-ı pâdişâhîden memleketünüz bedeli memleket ta'yîn olunup, sâye-i devlete âsûde-i hoş-hâl bi'llahi min sû'il-hâl". Mektubun devamında, bunların dostane bir nasihat kabul edilmesi ve cevabın lütfedilmesi isteniyordu. Mektubun tamamı için bkz. Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 106-108.

(43) Tursun Bey *Tarîh-i Ebü'l-Feth*, s. 108; *Âşık Paşazâde*, s. 156-157; Neşrî, II, s. 774-747. Ayrıca bkz. Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 112-114.

(44) Yücel, *Çobanoğulları-Canndaroğulları*, s. 115-117; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 137-138.

Kızıl Ahmed Bey'in son Candaroğulları beyi olarak bulunması kısa sürmüştür. Öyle anlaşılıyor ki, gerçekte Osmanlı idaresine alınan Kastamonu ve civarının Kızıl Ahmed Bey idaresine bırakılması Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'in siyasi bir taktiği idi. Çünkü o sırada Fatih, Trabzon üzerine bir sefer düzenlemiş bulunuyordu. Muhtemelen Trabzon yolu üzerinde bulunan bölgede bir karışıklık çıkmasını istemiyordu. Nitekim, Trabzon'un fethinden dönen Fatih, Kızıl Ahmed Bey'i Mora Sancakbeyliğine tayin ederek Kastamonu'dan uzaklaştırmış ve Candaroğulları Beyliği'ne son vermiştir. Ancak bu durumdan memnun kalmayan Kızıl Ahmed Bey, bu emre uymamış ve mücadeleye girişmiştir. Önce Karamanoğlu İbrahim Bey'e sığınmış ve daha sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın himayesine girmiştir (1461). Bu tarihten itibaren Fatih ile Uzun Hasan'ınn hesaplaşması olan Otlukbeli savaşına (1473) kadar Uzun Hasan'ın yanında ve hizmetinde kalan Kızıl Ahmed Bey, bu savaşta Uzun Hasan'ın mağlup olması üzerine siyasi bir şahsiyet olarak önemini kaybetmiştir. Fatih'inn ölümünden sonra tekrar Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdiği rivayet edilen Kızıl Ahmed Bey'in bundan sonraki hayatı hakkında kesin bilgiler mevcut değildir(45).

k- Candaroğulları Beyliği'nde Sosyal ve Ekonomik Durum

Kastamonu ve Sinop gibi Kuzey Anadolu'da iki önemli şehir ve çevresine sahip olan Candaroğulları Beyliği XIV. yüzyılın ilk yarısında güçlü bir siyasî kuruluş olarak varlık gösterdiler. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altında dağılması sırasında uçlarda kurulmaya başlayan beyliklerde yeni bir canlılık gözlenmekteydi. Çobanoğulları Beyliği'nin yerleşmiş olduğu Kastamonu ve civarını ele geçiren Candaroğulları, bu bölgeyi Anadolu'nun en büyük ve güzel beldelerinden biri haline getirdiler.

XIV. yüzyılın ilk yarısında Kastamonu'ya gelen ve Candaroğlu I. Süleyman Paşa ile görüşen İbn-i Battuta, kendisine yapılan iyi muameleyi zikretmiş ve ucuzluktan söz etmiştir. Beyin etrafında teşekkül eden sosyal tabakayı ise şu şekilde dile getirmektedir.

"Cuma günü ikametgahından baîd olan mescide râkiben azîmet sultân'ın adetidir. Mescid-i mezkûr ahşabdan üç tabakayı havidir. Sultan ile ricâl-i devlet, kadı, fukahâ ve vücûh-ı asâkir alt tabakada ve Efendi yani

(45) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları-* s. 117-123; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 137-138; Mordtmann, *İsfendiyaroğulları,* s. 1072-1074.

Sultan'ın biraderi ile ashâb u huddâmı ve ahâli-i beldeden bazıları orta tabakada ve Sultan'ın esgar evladı olan ve Cevad tesmiye kılınan veliahdı ile ashâb-ı memâlîk ve huddâmı ve sâir halk üst tabakada edâ-i salât ederler. Huffâz ictimâ ile mihrabın önünde halka teşkil edip hatib ve kadı dahi bunlarla beraber oturur"(46).

Yine XIV. yüzyıl coğrafyacılarından el-Ömeri, **Mesâlikü'l-ebsâr** adlı eserinde Candaroğulları'nın sosyal ve ekonomik durumunu ilgilendiren bilgiler vermektedir. el-Ömeri, Karadeniz kıyısında bulunan Kastamonu'nun önemli bir mevkii bulunduğunu, özellikle Sinop'un Karadeniz kıyıları ile olan irtibatını ve ehemmiyetini anlatır. Candaroğulları Beyliği'nin yöneticileri ve halkın bunlara bağlılığı ile bölgenin ekonomik durumu hakkında bilgi verir.

İslâm toplumunun sosyal hayatında önemli bir yeri olan vakıf müessesesinin de Candaroğulları Beyliği sınırları içinde büyük ölçüde yaygınlaştığını görüyoruz. Yerleşik hayata geçmeyi, şehirleşmeyi sağlayan ve meskur bölgeler oluşturulmasında önemli bir yeri olan vakıf eserler arasında, cami, medrese, imaret, zaviye gibi dinî ve ictimâî maksatlarla kurulmuş pek çok müessese bulunuyordu.

Yerleşik hayatın önemli bir birimi olan şehir, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri döneminde Anadolu'nun iç ve dış ticaretini sağlayan önemli merkezlerdi. Büyük ticaret yolları üzerinde kurulan şehirlerde büyük bir refah göze çarpıyordu. Candaroğulları'nın sahip olduğu Sinop büyük ticaret yollarının ulaştığı Karadeniz kıyısındaki önemli bir iskele idi. Cenevizliler buradaki antrepoları vasıtasıyla Anadolu'daki malları ihraç ve kendi mallarını ithal ediyorlardı. Sivas'ta yerleşen Ceneviz tüccarları Doğu ve Güney'den gelen emtiayı kervanlarla Karadeniz limanlarından olan Trabzon'a, özellikle Samsun ve Sinop'a gönderiyorlardı. Dolayısıyla Samsun ve Sinop'ta çok canlı bir ticaret yapılıyordu. Nitekim, Çelebi Mehmed zamanında Samsun üzerine sefer yapıldığında önce Ceneviz elindeki Kâfir Samsun sonra İsfendiyar Bey oğlu Hızır Bey idaresindeki Müslüman Samsun alındığında, Osmanlı padişahı Hızır Bey'e şehri niçin savunmadığını sormuştu. Bunun üzerine Hızır Bey "Bizim şehrimizin dirliği Kafir Samsun sayesinde idi, o da sizin elinize geçti" diyerek Cenevizlilerle olan ticaret kapısının kapandığını söylemek istemiştir. Beyliğin, Sinop limanı vasıtasıyla Venedik ve Ceneviz ile iktisadî-ticarî münasebetlerini geliştirdiği Venedik Devlet Arşiv

(46) İbn-i Battuta, *Seyahatnâme,* I, s. 353.

vesikalarından anlaşılmaktadır. Kastamonu ise önemli bakır ve demir madeninin çıkartıldığı bir merkez idi. Bakır madeninin bulunduğu Küre, Beyliğin idaresinde bulunuyordu. Önemli bir sanayi maddesi olan bakır çok eski dönemlerden beri kullanıldığı gibi bu dönemde ve Osmanlılar devrinde de önemini sürdürmüştür.

Candaroğulları Beyliği, Cenevizliler'le yaptıkları alış-verişlerinde üzerinde çift balık resmi bulunan ve Dârü's-saâde-i Sinop yazılı bakır paralar kullanmışlardı(47).

l- Candaroğulları Beyliği'nde Ordu ve Donanma

Candaroğulları Beyliği'nde sosyal ve ekonomik hayatta görülen refah, beyliğin askerî gücü ile de alakası olması bakımından önemlidir. Beyliğin sahip olduğu kara ordusu yirmi beş bin süvari olup, Osmanlı devletinin yanında Rumeli ve Anadolu'da seferlere katılıyordu. Ayrıca uç beyliği olması ve Bizans hududunda bulunması sebebiyle zaman zaman Bizans üzerine akınlar yapıldığı gibi Fatih'in İstanbul kuşatmasına iştirak etmişti.

Candaroğulları Beyliği'nin önemli bir diğer askerî gücü donanma idi. Beyliğin Sinop limanında bir tersanesi bulunuyordu. Donanmanın mikdarı hakkında kesin bir bilgi mevcut değilse de, daha Selçuklular zamanında Sinop'ta donanma bulunduğu ve Çobanoğulları Beyliği ve kurucusu Hüsameddin Çoban'ın buradan donanma ile Kırım'a sefer yaptığı bilinmektedir. Daha sonra Pervaneoğulları idaresinde kalan Sinop'ta yine güçlü bir donanma vardı. Candaroğulları donanması da 1361'de Cenevizler idaresindeki Kefe'yi ele geçirmek üzere teşebbüslerde bulunmuştu. İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in Sinop'un Osmanlılar'ın eline geçmesinden önce inşa ettirdiği gemi 900 ton taşıyacak büyüklükte idi. Daha sonra Osmanlı donanması için örnek teşkil eden bu gemi Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a gönderildi(48).

---

(47) Candaroğulları Beyliği'nin sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili olarak bkz. Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları,* s. 125-1422; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 144-145; Cahen, *Anadoluda Türkler,* s. 313-314.

(48) İbn-i Battuta, *Seeyahatnâme,* I, s. 356; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 145-146; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara 1970, s. 143, 145-146.

m- İlmî ve Kültürel Faaliyetler

Candaroğulları, iki yüzyıla yaklaşan hükümdarlıkları zamanında ilim ve sanat adamlarını himaye ederek pekçok Türkçe eser yazılmasına ve Türkçe'nin ilim dili olmasına yardımcı olmuşlardır.

Candaroğulları Beyliği zamanında, Kastamonu, Anadolu'nun önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri oldu ve bu durumunu Osmanlılar zamanında şehzade sancağı olduğu zamanlarda da sürdürdü.

Beyliğin asıl kurucusu olan ve sınırlarını genişleten I. Süleyman Paşa, çevresinde oluşturduğu ilim meclisleri ile kültür faaliyetlerinin yaşatılmasına önayak olmuştur(49).

Candaroğulları Beyliği döneminde kaleme alınan ilk eser Kutbeddin Şirazi tarafından I. Süleyman adına yazılmıştır. İmam-ı Gazali'nin **İhyau Ulumi'd-Din** adlı eserinden seçmeler yapılarak hazırlanan eser **İntihab-ı Süleymanî** adıyla Farsça olarak telif edilmiştir(50).

Kötürüm Bayezid adına da Ebu Mihnef'e Hz. Hüseyin'in şehadetini anlatan **Destân-ı Maktel-i Hüseyin** adlı manzum mesnevî Yusufî tarafından tercüme edilmiştir(51).

Devrinde ilmî ve kültürel çalışmaların önem kazandığı iki Candaroğlu beyi İsfendiyar Bey ile torunu İsmail Bey'in İsfendiyar Bey adına kaleme alınan eserler arasında Sinop'lu hekim Mümin bin Mukbil bin Sinan'ın **Kitâb-u Miftâhu'n-nûr ve Hazâinü's-sürûr** adlı göz hastalıkları ile ilgili tıb kitabı, yine İsfendiyar Bey'in emriyle oğlu İbrahim'in okuması için yazılan **Cevahirü'l-esdâf** isimli Türkçe Kur'an-ı Kerim tefsiri, diğer oğlu Hızır Bey adına tercüme edilen **Mirâcnâme,** yine oğlu Kasım Bey adına yazılan Türkçe **Hulâsatü't-tıb** kitapları bulunmaktadır.

Bu hanedanın ilim ve edebiyatı himaye hususunda en mühim siması İsmail Bey'dir.

---

(49) Bu dönemde Anadolu'ya gelen ve Süleyman Paşa'yı da ziyaret eden İbn-i Battuta, onun fukaha ve suleha ile ilim meclisleri oluşturduğundan bahseder (*Seyahatname,* I, s. 352).

(50) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 142-143$ Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları,* s. 57. Çobanoğulları Beyliği zamanında Kastamonu'ya gelen Kutbeddin Şirazî'nin Muzafferüddin Yavlak Arslan için de *İntihabat-ı Muzafferî* adıyla bir eser kaleme aldığı konusunda bkz. Çobanoğulları Beyliği'nde Kültür ve İmar Faaliyetleri Kısmı.

(51) 1362 yılında tercüme edilen bu eser üç bin beyitten meydana gelmektedir (Uzunçarşılı, *Annadolu Beylikleri,* s. 143; Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları,* s. 69).

Hulviyyât-ı Şahî adlı fıkıhtan fürûa dair 78 bab üzerine Türkçe bir eser yazmış olan İsmail Bey, kendisi de büyük bir âlimdir. O'nun adına yazılan eserler arasında Kastamonu'lu Ömer bin Ahmed'in **Risale-i Münciye** adlı yedi kıraata dair geniş Türkçe Tecvid'i, Yunus bin Halil'in **Miyarü'l-ahyar ve'l-eşrar** adlı Türkçe tasavvuf kitabı bulunmaktadır. Yine İsmail Bey'in emriyle yapılmış mütercimi bilinmeyen bir **Kimya-yı Saadet** tercümesi vardır. İsmail Bey, Niksarlı Muhyiddin Mehmed için yaptırdığı kütüphaneye şer'î ve aklî ilimlere dair üçyüz kitap bağışlamıştır.

Candaroğulları devrinde edebiyat sahasında da bir canlılık görülmektedir. Kastamonu ve Sinop XV. yüzyılın ilk yarısında şair ve âlimlerin himâye edildiği önemli bir merkez olmuştur. XV. yüzyıl başlarında yetişen Anadolu şairlerinden Sinop'lu Mehmed, Kastamonu'lu Derviş Türabî ile İsmail Bey'in çevresinde bulunan Hammidî Hâkî, Senâyî, Dâî gibi şairler Candaroğulları döneminde varlık göstermişlerdir(52).

n- İmar Faaliyetleri

İlim ve kültür sahasında önemli gelişmelere sahne olan Candaroğulları Beyliği'nin merkezi Kastamonu ve Sinop'ta pekçok cami, medrese, imaret, han, hamam, türbe ve çeşme inşa edildi.

Candaroğulları Beyliği'nin kuruluşu sırasında beylik tahtında bulunanlar daha çok beylik sınırlarını genişletmek ve idarî teşkilatı yerleştirmek ile meşgul oldular. Bu sebeple ilk dönemde pek imar faaliyetleri görülmez. Nitekim I. Süleyman Paşa sadece Taşköprü'deki Çobanoğulları devrinden kalan Muzafferüddin medresesini tamir ettirmiştir (1329). I. İbrahim Bey de I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'un iç kalesinde yaptırdığı camii 1341'de yeniden inşa ettirmiş ve bu cami daha sonra İbrahim Bey Camii olarak anılmıştır. Adil Bey'in oğlu Mahmud Bey Kastamonu'ya bağlı Kasaba'da bir cami inşa ettirmiştir. Kötürüm Bayezid Bey de Sinop'ta Cami-i Kebir (Ulu Cami) denilen Sultan Alaaddin camiini tamir ettirmiş (1385) ve Araç kasabasında bir cami yaptırmıştır. Candaroğulları beyleri içinde ilk defa büyük bir tesis kuran İsfendiyar Bey'dir. Kastamonu'daki kendi adıyla anılan mahallesinde cami, zaviye ve hamam inşa ettirdi. Yine Devrekanî'nin Kasaplar köyünde

(52) Candaroğulları devrindeki ilmî ve kültürel faaliyetler için bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 142-144; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, s. 354-355.

mescid ve Boyabat'da medrese bina ettiren İsfendiyar Bey'in tamir işlerine de önem verildiği bilinmektedir. İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey de Çankırı'da cami, imaret vee zaviye yaptırmıştır. II. İbrahim Bey'in de Kastamonu'da Aktekke diye de bilinen bir imareti vardır.

Candaroğulları Beyleri arasında inşa faaliyetleri bakımından önemli yeri olan ikinci kişi İsmail Bey'dir. Kastamonu, Sinop ve civarında pekçok tesisi bulunmaktadır. Ayrıca ömrünün son zamanlarını geçirdiği Filibe'de de imar hareketlerini devam ettirmiştir. İsmail Bey'in Kastamonu'da inşa ettirdiği en önemli külliyesi, önceleri Şehinşah Kayası ve sonraları Küçük İmaret, Aşağı İmaret diye bilinen cami, on odalı medrese, imaret, türbe ve kütüphaneden meydana gelen tesisdir. Bu külliyenin inşa tarihi 1454'dür. İsmail Bey'in yine Kastamonu'da bir kervansaray, Sinop'ta çeşme, Araç'ta han ve çeşme, Boyabad'da imaret, Boyabad'ın Mana kasabasında mescid, Araç'ın Boyalı ve Küre-i Hadid köylerinde cami, Oyacalı köyünde hamam, Küre-i Nühas'ta hamam, Taşköprü'nün Gökçe nahiyesinde kervansaray, Göl nahiyesinin Kemah ve Kavalca köylerinde Cami ve çeşme, Devrekani'de mescid ve hamam ve Çayırcık köyünde bir mescid yaptırmıştır. İsmail Bey Filibe'de bulunduğu sırada burada Saraçhane camii ile Markova köyünde mescid, hamam ve su yolları inşa ettirmiş ve vakıflar tesis etmiştir[53].

(53) Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları*, s. 153-181 (Bu eserde kitabeler bulunmaktadır); Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 123, 124, 127, 133, 135.

D- DULKADİROĞULLARI BEYLİĞİ

I- SİYASÎ TARİH

Elbistan ve Maraş civarında 1337-1522 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir Türkmen beyliğidir. Beyliğe adını vermiş olan Dulkadirli Türkmenleri Oğuzlar'ın Bozok koluna mensupturlar. Dulkadirli halkını teşkil eden Bozok Türkmenleri Oğuzların Bayat, Avşar ve Beydilli boylarından idiler[1].

a- Beyliğin Kuruluşu

1- Zeyneddin Karaca (1337-1353)

XIII. yüzyıl sonlarında Halep ve Antep arasındaki bölgelere yerleşen Bozok Türkmenleri, burada bazan Memlûklular'la birlikte kuzeye doğru yayılan seferlere katılıyorlar, bazan da yalnız başlarına Çukurova'daki Ermeniler üzerine akınlar yapıyorlardı. Moğol hakimiyeti altında bulunan Anadolu içlerine kadar gelen bu Türkmenlerin başlarında Zeyneddin Karaca adlı bir bey bulunuyordu. Zeyneddin Karaca Bey'in etrafında toplanan Türkmenler Antep'ten Elbistan'a kadar uzanan bölgeleri ellerine geçirmişlerdi. Bunların, Memlûklular'ın devamlı saldırıları ile sarsılmış olan Ermeni Prensliği'nin zayıf düşmesinden de faydalanarak beşbin atlı ile Çukurova'ya girdikleri ve bu prensliğin doğu bölgelerini tahrip ederek zengin ganimetlerle Maraş'a geri döndükleri görülmektedir(1335)[2].

---

(1) Dulkadir Beyliği'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. R. Yınanç, **Dulkadir Beyliği**, Ankara 1989, s.8 vd.

(2) Bkz. M. Halil Yınanç, "Dulkadirlılar" *İA*, III, 654.

Aynı tarihte İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han ölmüş ve Anadolu'daki Türkmen beyleri için bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu fırsattan faydalanan ve Karaca Bey gibi bir Türkmen beyi olan Taraklı Halil Bey Emir Eretna'nın elinden Elbistan yöresini almaya muvaffak oldu(3). O, aynı zamanda Memlûklular'ın Halep valisine hediye olarak yüz at gönderip onun vasıtasıyla Sultan Muhammed Nasır'dan şehrin hakimiyet menşurunu (beratını) da elde etti. Kendisine rakip olarak diğer bir Türkmen beyinin ortaya çıkışı, bölgedeki bütün Türkmenleri idaresi altına toplamak isteyen Karaca'yı endişelendirmeye başladı. Dulkadıroğlu Karaca Bey, ertesi sene oğlu Halil Bey'i göndererek Taraklı Halil'i bozguna uğrattı ve Elbistan'ı ele geçirdi (1337). Savaşta yaralanmış olan Taraklı Halil ise Memlûkluların Halep valisi Altun Boğa'nın yanına giderek ona iltica etti ve yardımını istedi. Halep valisi Karaca Bey'e karşı Taraklı Halil'i destekliyordu. Bunun üzerine Karaca Bey Kahire'ye giderek Sultan Melik Nasır Muhammed'den Elbistan naipliğinin menşurunu aldı ve bölgedeki Türkmenlerin reisi olarak kabul edildi. Böylece 1337 yılında Memlûklular'ın himayesi altında Maraş ve Elbistan bölgelerinde yaklaşık iki asır kadar devam edecek olan bir beyliğin temeli atılmış oluyordu. Karaca Bey ülkesine dönerken Kahire'de muhteşem bir tören yapıldı ve zamanın adetine göre maiyetini teşkil eden Türkmenlerin her birine kıymetli hediyelerle birer hil'at verildi(4).

Karaca Bey Elbistan merkez olmak üzere beyliğini kurduktan sonra, Anadolu'da Moğol hakimiyetinin yıkılmasından da istifade ederek cıvardaki diğer şehirlerin fethine başladı. Derhal kuzeye doğru gönderilen Dulkadırli Türkmenleri Eratna Bey'in elindeki yerlere akınlara başladı. Ancak Memlûk Sultanının ikazı üzerine bu akınlar durduruldu. Bununla beraber Karaca Bey, emirlerinden bir kısmını, Eratna'nın kuvvetleri tarafından muhafaza edilmekte olan Darende kalesi üzerine gönderdi. Karaca Bey'e bağlı Türkmen kuvvetleri Darende kalesi muhafızlarını kılıçtan geçirerek kaleyi zapt ettiler. Böylece Darende Dulkadırlılar'ın eline geçti (1338). Karaca Bey Darende'yi derhal Şam valisinin adamlarına teslim etti ve bu hareketi ile Memlûk sultanının takdir ve sevgisini kazandı(5)

Darende'nin fethinden sonra Karaca Bey'in Emir Eratna ile arası iyice

(3) M. H. Yınanç, Dulkadırlılar, s. 654; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, Ankara 1970, s. 103.

(4) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 9-10.

(5) Makrizî, *Kitabü s-Sülûk*, II, ed. M. Ziada, Le Caira 1942, s. 494.

açıldı. Eratna Bey, kalabalık bir ordu ile Dulkadirlilerin arazisine saldırdı. Zeyneddin Karaca Bey topraklarına saldıran Eratna ordusunu bozguna uğratarak bölgeden uzaklaştırdı. 1339 yılında yapılan muharebede Karaca Bey hem rakibinin oğlunu esir aldı, hem de zengin ganimet ele geçirdi. Bu savaştan bir süre sonra Sultan Nasır'ın aracılığı ile iki taraf arasında bir barış yapıldı(6).

Dulkadiroğulları Beyliği ile Eratnalılar arasında yapılan bu antlaşmaya rağmen Karaca Bey emrindeki Türkmenler Orta Anadolu'ya akınlar düzenlemekten geri durmuyorlardı. Karaca Bey Eratna ülkesine akınlar yaparken Türkmen emirlerinden biri olan Taşgun (Danuşgu)oğlu da onun beyliğini tanımayarak devamlı surette Dulkadırlı kabilelerini rahatsız ediyordu. Bu durum üzerine Karaca Bey Taşgunoğlu'nu ve kendisine itaat etmeyen diğer Türkmen beylerini mağlûp etti. Karaca Bey dostu ve hamisi olan Şam Valisi Tengiz'in, Mısır'a çağırılarak önce İskenderiye'de hapis ve sonra öldürülmesi üzerine Memlûk Devleti ile münâsebetini kesti ve bu olayın hemen ardından Memlûk sultanı Melik Nasır'ın ölümünü müteakip Mısır'da çıkan karışıklıktan da faydalanarak bağımsızlığını ilân etti(1341)(7).

Karaca Bey, Memlûk sultanlığına karşı bağımsızlığını ilân ettikten sonra Eratnaoğulları ile ittifak yaparak Halep'i ele geçirmek üzere hazırlıklara başladı. Bu sırada Memlûk sultanlığı içerisinde taht kavgaları başlamıştı. Mısır atabegi olan Emir Kosun, Melik Mansur'u öldürerek beş yaşındaki Melik Eşref'i tahta çıkarmış, böylece kendisi devlete hakim olmuştu. Ancak bu duruma karşı çıkan Halep Valisi Taştimur isyan ederek Elbistan'a gelmiş ve Dulkadir-oğlu Karaca Bey ile birleşmişti. Öte taraftan Mısır'da isyancılar çok geçmeden Emir Kosun'u katlederek Melik Ahmed Nâsır'ı sultan ilân ettiler. Hükümdara naip tayin edilen Taştimur ile beraber Karaca Bey de Kahire'ye gitti. Ancak az sonra dostu Taştimur tutuklanınca aynı akıbete düçar olmamak için derhal Maraş'a dönen Karaca Bey Memlûklulara isyan ederek Halep'i tehdit etmeye başladı(8).

Memlûklularla Dulkadırlılar arasındaki mücâdele 1343 yılında karşılıklı çatışmaya dönüştü. Bu yıl içerisinde Eratna, Karabük mevkiinde Çobanlı Şeyh Hasan'ı mağlup ederek elde ettiği ganimetin bir kısmını zafer nişanesi olarak Halep valisi Yılboğa'ya göndermişti. Ganimet Dulkadirli

(6) Kemal Göde, ***Eratnalılar,*** (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1981, s. 53.
(7) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği,* s. 12.
(8) *Makrizî,* II, s. 606, M.H. Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 655.

ülkesinden geçerken eşyaların büyük bir kısmı Türkmenler tarafından soyuldu. Bu duruma çok kızan Halep Valisi Yelboğa 1344 yılında büyük bir ordu ile Dulkadıroğulları arazisine girdi. Memlûk ve Dulkadırlı kuvvetleri arasında meydana gelen muharebeyi Karaca Bey büyük bir muvaffakiyetle kazandı. Halep kuvvetleri 1343 Mart'ında mağlûp olarak geri döndü. Bu yenilgiye çok kızan Yelboğa emrindeki birliklerin tamamını hazırlayarak Dulkadır beyine karşı yeni bir sefere girişti. Bu kadar büyük bir kuvvete karşı koyamayacağını anlayan Karaca Bey Düldül dağına çekildi. Dağın eteklerinde yapılan ikinci Memlûk-Dulkadırlı savaşını da Karaca Bey kuvvetleri kazandı. Bu zafer Karaca Bey'in nüfûz ve kuvvetini bir kat daha arttırdı.

Karaca Bey bu zaferi müteakip Memlûklular'ın üzerine daha büyük kuvvetler göndermesinden endişe ederek almış olduğu ganimetlere el sürmemiş ve onları tamamen Kahire'ye göndermiştir. Ayrıca savaşın sorumluluğunu Halep valisine yükleyerek kendisinin masum olduğunu bildirdi. Memlûk sultanı Melik Salih İsmail kendisine karşı güçlü bir hasım haline gelmiş olan Dulkadıroğlu Karaca Bey'in özürünü kabul etmeye mecbur kalmış ve ona beylik menşurunu göndermiştir(9).

Karaca Bey 1345 yılında Ermeniler arasında meydana gelen karışıklıktan faydalanarak Çukurova'nın kuzeyinde bulunan Geben kalesini ele geçirdi. Bu sırada Bizans İmparatoru olan II. Konstantin Ermeniler'e yardıma geldi ise de Karaca Bey onu da ağır bir hezimete uğrattı ve ağırlıklarını yağmaladı(10).

Karaca Bey ile Halep valisinin arası Geben kalesinin fethi yüzünden yeniden bozuldu. Halep valisi Arıktay Geben kalesine kendi muhafızlarını yerleştirmek istedi. Halep valisi ile Karaca Bey arasındaki bu karışık durumdan faydalanan Ermeniler Geben kalesini geri aldılar (Ekim 1346).

Görüldüğü gibi Dulkadırlı-Memlûk münâsebetleri Dulkadır beyi ile Halep valileri arasındaki dostluk ilişkilerine bağlı idi. Halep valiliğine Argun Şah'ın tayin edilmesi, Arıktay'ın bozulmasına sebep olduğu ilişkileri yeniden düzeltti. Böylece Karaca Bey'in Memlûklular'la münasebetleri yeniden düzeldi. Ancak Karaca Bey Memlûklular ile bir yıl sonra tekrar bozuştu. Kahire'de Melik Nasır Hasan 1347 yılı sonlarında tahta çıkınca Ha-

(9) Bkz. İbnü'l-Verdi, *Ravz al-Manâdır*, Le Caire 1285/1868, II, 339, R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 14.

(10) M. Halil Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 655.

lep valiliğinde yapılan yersiz ve zamansız değişiklik ilişkileri alt üst etti. Dulkadırlıların arzu etmediği Arıktay 1348 Mart'ında ikinci kez Halep valiliğine tayin edildi. Zeyneddin Karaca, düşmanı olan bu beyin Halep valiliğine getirilmesini aleyhinde bir hareket olarak gördüğünden Memlûk Devleti'ne olan tabiiyetini kesti. Melikü'z-Zahir ünvanını alarak kendini müstakil bir hükümdar addeden Zeyneddin Karaca, Halep ve cıvarına karşı akınlara başladı. Ayrıca Kilikya Ermeni prensliğine de haber göndererek Memlûk Sultanlığı'na ödemekte olduğu vergiyi bundan böyle kendisine göndermesini istedi.

Karaca Bey özellikle Argunşah'ın öldürülmesinden sonra Memlûklular'a karşı olan düşmanlığını daha da arttırdı (1349). Bu tarihten sonra Halep üzerine daha fazla akınlar yapmaya başladı. Onun amacı tamamen bağımsız hale gelmekti. Bu tarihten sonra Memlûk Devleti'ne karşı Suriye'de patlak veren bütün isyanlara katılmaktan geri kalmayan Karaca Bey, Memlûk Sultanlığına karşı ayaklanmış olan Halep valisi Bayboğa ile birleşerek Dımaşk (Şam) üzerine yürüdü. Kendisine karşı başlatılan isyanın büyüdüğünü gören Memlûk sultanı büyük bir orduyu âsî kuvvetler üzerine gönderdi. Emir Bayboğa'nın bu kuvvetler karşısında mağlup olup öldürülmesi üzerine Karaca ve diğer âsî emirler Elbistan'a çekildiler. Karaca Bey Mısır sultanı ve ümerâsının ısrar ve teminâtlarına rağmen mültecileri teslime yanaşmadı. Bunun üzerine Sultan Melik Salih, atabegi Emir Argun komutasındaki kalabalık bir orduyu Elbistan üzerine gönderdi. Ayrıca Dulkadır Beyi'nin bu davranışına çok kızan Memlûk sultanı, bu tarihten sonra Dulkadır Beyliği'nin hakimiyet menşurunu Üçok Türkmenleri'nin reisi Ramazan Bey'e verdi(11).

Durumun tehlikeli bir hal aldığını gören Zeyneddin Karaca Bey, âsî emirleri derhal tutuklatarak Kahire'ye gönderdi. Bu emirler Kahire'ye gelir gelmez öldürüldüler. Memlûklu Sultanı Melik Salih, Karaca Bey'in de cezalandırılması gerektiğini düşünerek, Argunşah'a onu hile ile yakalaması için talimat verip tuzak olarak kendisine takdim edilmek üzere bir menşurla bir hil'at gönderdiler. Vali Argunşah, Karaca Beyi, Memlûk kumandanının huzurunda menşurunu almak ve hil'atını giymek üzere Halep'e davet etti. Ancak Karaca Bey, kendisine karşı düzenlenen bu hileyi sezerek Halep'e gitmedi. Bunun üzerine Memlûk Sultanı, Atabegi Argunşah'tan Dulkadırlılar üzerine hareket etmesini istedi. Ramazanoğulları'ndan ve Suriye emirle-

(11) *Makrizi*, I, 874.

rinden aldığı yardımcı kuvvetlerle Elbistan'a yürüyen Argun, kendisine yardım etmesi için Sivas valisi Hacı Kutlu Şah'a da mektup gönderdi. Haberi alan Kutlu Şah, ordusu ile Elbistan'a gelerek Emir Argun kuvvetlerine katıldı.

Bu katılmalarla birlikte 25.000 kişiyi bulan müttefik kuvvetler, Zeyneddin Karaca'nın ülkesini yakıp yıkarak Elbistan'ı tahrip ettikten sonra Düldül dağına kaçan Karaca Beyi burada kıstırdılar. Argunşah ve müttefiklerine karşı 20 gün kadar mücadele eden Karaca Bey neticede bozguna uğradı. Bütün ağırlıkları ve maiyyeti Emir Argun'un eline geçti. Kendisi ise zorlukla kaçmayı başararak Eretna-oğlu Gıyaseddin Mehmed Bey'e sığındı[12].

Bu durum üzerine Mısır Memlûk Sultanı, Mehmed Bey'e haber göndererek Karaca Bey'in kendisine teslim edilmesini istedi. Mehmed Bey ise onu teslim etmek istemiyordu. Bu sebeple Karaca Bey'e iyi davranarak ona izzet ve ikramlarda bulundu. Ancak Emir Argun'un kendisini tehdit etmesi üzerine Karaca Bey'i Haleb'e göndermeye mecbur oldu (22 Eylül 1353)[13]. Karaca Bey bir süre burada hapis kaldıktan sonra Kahire'ye götürüldü. Burada Melik Şah ile görüşen Karaca Bey 11 Aralık 1353 tarihinde işkence ile öldürüldü ve cesedi üç gün Züveyle kapısında teşhir edildi[14].

2- Halil (1353-1386)

Karaca Bey'in öldürülmesinden sonra Dulkadır Beyliğinin başına oğlu Halil Bey geçti. Ancak Memlûklu sultanı Melik Salih ise Halil Bey'in elindeki bölgelerin idaresini, Karaca Bey'in yerini almak için zengin hediyelerle Kahire'ye gitmiş olan Ramazanoğlu'na verdi (10 Haziran 1354). Fakat Üçok Türkmenlerinin reisi olan Ramazan-oğlu, Dulkadır beylerine bağlı kalan Bozok Türkmenleri üzerinde hakimiyet kuramadı. Ramazanoğulları ile Dulkadıroğulları arasındaki mücadeleden dolayı Memlûk Devleti'nin kuzeyinde çıkan karışıklık Sultan Melik Salih'i, Dulkadır ailesinin Bozok Türkmen boyları üzerindeki nüfuzunu kabul etmeye zorladı. Nihayet Mısır hükûmeti kuzey sınırları ötesindeki düzeni sağlamak için Karaca Bey'in

(12) M. H. Yınanç, **"Dulkadırlılar"**, s. 656.

(13) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, . 18.

(14) *Makrizî*, II, s. 906; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, 1935, s. 47; M.H. Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 656.

oğlu Halil'i Dulkadırlı beyi olarak tanımaya razı oldu(1355)[15].

Cesur ve kahraman bir kişi olan Halil Bey, beyliğin başına geçtikten sonra ilk iş olarak babasını Memlûklulara teslim etmiş olan Eretna-oğlu Mahmud Bey'den intikam almaya kalkarak ülkesine akınlar yapmaya, şehir ve kasabalarını yağma etmeye başladı. 1360 yılında diğer bir Türkmen reisi Ömer Bey, Eretnalılardan Malatya'yı alırken Halil Bey de ülkesini Zamantı'ya kadar genişletti.

Öte taraftan, Malatya'ya sahiplenen Ömer Bey aynı yıl içinde ölünce, Dulkadır Beyi bu şehri de ele geçirmek istedi. Ancak Malatya halkı şehri Memlûklulara teslim etti. Bu olay Halil Bey ile Memlûkluların arasını açtı. Bundan sonra Eretnalılara tabi olan Harput üzerine yürüyen Halil Bey, Eratnalılardan da bir yardım gelmeyince kaleyi kolayca ele geçirdi. Böylece Harput'a yerleşen Halil Bey bu defa Memlûklular'a tabi Halep ve Malatya kalelerini sıkıştırmaya başladı. 1361 yılında Halep valisi büyük bir ordu ile üzerine yürüdü ise de bozguna uğrayarak geri çekildi. Halil Bey'in Memlûk arazisine akınlarını devam ettirmesi üzerine Mısır sultanı Melik el-Eşref Şaban, Halep valisi Seyfeddin'i Halil Bey'in üzerine gönderdi. Dulkadırlı Türkmenlerini Harput kalesinde kuşatan Emir Seyfeddin, bir netice alamadan geri döndü (1367)[16].

Halil Bey, Memlûklular'a karşı dururken, bir yandan da onların düşmanlığını daha fazla üzerine çekmek istemiyordu. Bu amaçla Mısır'a giderek Sultan Melik Eşref Şaban'dan bağışlanmasını istedi. Harput'u iade edeceğine söz vererek, ülkesinde hakimiyetini garanti eden bir menşûr aldı[17]. Fakat Halil Bey, ülkesine dönünce Memlûk sultanına verdiği sözü yerine getirmedi. Bu durum üzerine, Memlûklular, onu cezalandırmak için yeni bir sefer hazırlığına başladılar. Nihayet Memlûk kuvvetleri 1366 yılı sonlarında ikinci kez Harput üzerine yürüdüler. Halil Bey, kalabalık Memlûk ordusuna karşı koyamayacağını anlayarak şehri teslim etmek zorunda kaldı. Halep'e kadar götürülen Halil Bey sultanın emri ile serbest bırakıldı.

Halil Bey on yıl aradan sonra Harput ve çevresini yeniden ele geçirdi. Harput, Maraş, Behisni ve Amik kalelerine sahip olan Halil Bey bu bölgelerde Memlûklular aleyhine faaliyetlerine devam ediyordu. Onun bu hare-

(15) M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 656, R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 19.

(16) M. Çetin Varlık, "Dulkadıroğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, İstanbul 1989, s. 102.

(17) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 21.

keti, 1377'de Melik Mansur Ali'nin tahta çıkışından sonra Mısır'da gerçek iktidarı elinde tutan Emirü'l-asâkir Berkuk'u çok kızdırdı. Güçlü kumandan, sultanlıktan çıkardığı bir kararnâme ile Halil Bey'i azlederek yerine Memlûk kumandanı Mübarek Şah Tazî'yi Elbistan'a yerleştirmek istedi. Bu durum Dulkadırlılar ile Memlûkluların arasının yeniden açılmasına sebep oldu. Mübarek Şah 1378 yılında Halep ordusu ile Dulkadır Beyini Elbistan'dan atmak üzere hareket etti. Halil Bey, Dulkadırlı topraklarına giren Mübarek Şah karşısında başlangıçta mağlup duruma düştü ise de sonra ani bir saldırıya geçerek Memlûklular'ı bozguna uğrattı ve Mübarek Şah'ı da yakalayarak öldürdü (Eylül 1378)[18].

Memlûk Devleti bu haber üzerine Elbistan'ı, Malatya valisi Yelboğa'ya tevcih ederek onu Halil Bey ile mücadele etmek için görevlendirdi. Ancak Memlûklu kuvvetleri bu sefer de yenildiler. Ramazanoğulları'nın da yardımını alan Dulkadırlılar Ayas (Yumurtalık) mevkiinde yapılan çarpışmada Memluk kuvetlerinin bir çoğunu imha etti (Şubat 1379).

Öte taraftan Eratnalı Mehmed'in ölümünden sonra çıkan karışıklıktan istifade eden Halil Bey bu ülkenin topraklarına göz dikmeye başladı. O, Eratnalı valilerin isyanını ve Eratnalılara karşı mücadele eden herkesi desteklemeye başladı. Bu sırada Eratnalılar Erzincan'ı ele geçirmek istiyorlardı. Halil Bey oğlu İbrahim'i Mutahharten'in yardımına gönderdi. Erzincan emiri Mutahharten, Dulkadirlilerin yardımı sayesinde Eratnalıları püskürttü[19].

Memlûklular, son mağlubiyetten sonra Dulkadırlı meselesini kesin olarak halletmek için büyük hazırlıklara başladılar. Bu amaçla Suriye'deki bütün valilerden, kuvvetlerini toplayarak Dulkadırlılar üzerine yürümeleri istendi. Bu emir üzerine Şam valisi Işık Temur, Halep valisi İnal Yusuf, Trablus valisi Gümüş-boğa ve Hama valisi Taş Temur kuvvetleri ile gelerek Halep'te birleştiler. Çeşitli Arap kabileleri de onlara katıldı. Bu kalabalık Memlûk ordusu 3 Temmuz 1381 tarihinde Maraş'a ulaştı. Halil Bey'in kardeşi Süli Bey emrindeki Dulkadırlı kuvvetleri ile Memlûklular arasında meydana gelen çarpışmayı bu kez Memlûklular kazandı. Savaşın sonucunda Maraş şehri Memlûklular'ın eline geçti (6 Temmuz 1381). Süli Bey önce Elbistan'a çekildiyse de Memlûklular'ın kendisini takip etmesi üzerine Halil Bey'in tahkim ettiği Harput'a gitmek zorunda kaldı. Memlûklular Elbis-

(18) M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 657; R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği,* s. 21.
(19) Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti,* Ankara 1970, s. 39,40.

tan'ı da alarak Malatya üzerine yürüdüler, ancak Fırat nehrini geçmek mümkün olmayınca Halep'e geri döndüler. Böylece Dulkadırlılar, hakimiyetlerini sürdürdükleri başlıca iki büyük şehir olan Maraş ve Elbistan'ı kaybettiler. Ellerinde yalnızca Harput kaldı.

Halil Bey bu zor durumdan kurtulmak için Memlûk ümerasına haberler göndererek kendilerine itaat edeceğini bildirdi. Böylece Memlûk ordusu bölgeyi terketti. Ancak Halil Bey, Memlûklular'ın bölgeden çekilmesinden sonra yaptığı antlaşmadan vazgeçerek tekrar Memlûk arazisi üzerine akınlar yapmaya başladı. Halep valisi Yılboğa, Halil Bey'in bu davranışı yüzünden yeniden Dulkadırlı topraklarına girmek zorunda kaldı (1392) Halil Bey, Yılboğa'nın karşısında duramayarak sarp dağlara çekildi. Onun kaçtığını gören Yılboğa, Maraş üzerinden Haleb'e döndü.

Halep valisi Yılboğa ile Dulkadırlı Halil Bey'in mücadele ettiği bu sırada Mısır'da karışıklıklar çıkmış ve Atabeg Berkuk kendisini sultan ilân ettirmişti. Ancak onun sultanlığını kabul etmeyen bazı Türk emirleri ve Memlûklular'ın Elbistan naibi tayin edilen Alaaddin Altın Boğa isyan ettiler. Altın Boğa Dulkadırlılarla anlaşarak Darende'yi kuşattı ise de başarılı olamadı. Bu sırada Halep Valisi Yılboğa'nın müttefik kuvvetler üzerine gelmesi ile Altın Boğa, Kadı Burhaneddin Ahmed'in yanına giderek ona sığındı.

Bu sırada Kadı Burhaneddin Ahmed, Eretna hanedanlığına son vererek Orta Anadolu'nun en güçlü devletini kurdu. Halil Bey, Memlûklular'la olan düşmanlığından dolayı bu güçlü devlet adamı ile dostluk münasebeti kurmaya başladı. Nitekim O, Kadı Burhaneddin'e isyan eden valileri bastırmak için kardeşi Osman'ı bir kısım kuvvetle Kadı'nın yanına gönderdi[20]. Böylece Kadı Burhaneddin Ahmed ile Dulkadırlılar arasında uzun bir süre devam edecek olan dostluk başladı.

Dulkadır-oğlu Halil Bey 1384 yılı başlarında Memlûklular üzerine tekrar akınlara başlayarak Elbistan ve Maraş'ı geri aldı. Halep valisi Yılboğa, Elbistan ve Maraş'ın Dulkadırlılar eline geçtiğini haber alır almaz derhal Maraş'a giderek buradaki Dulkadırlılar'ı bozguna uğrattı. Bunun üzerine Halil Bey kuzeye doğru çekilerek Kadı Burhaneddin'in desteği ile Memlûk hakimiyetinde olan Darende ve Divriği bölgelerini yağmalamaya başladı. Maraş'ta bulunan Yılboğa bu haber üzerine Elbistan'a gelerek müttefik

(20) Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti,* s. 73.

kuvvetleri önce Darende yakınında, sonra da Sivas yakınlarında olmak üzere iki kez bozguna uğrattı.

Memlûklular karşısındaki devamlı yenilgiler Halil Bey ile kardeşi Süli (Sevli) Bey'in arasının açılmasına sebep oldu. Bir süre sonra Süli Bey, hayatına da dokunulmayacağına dair söz aldıktan sonra Halep valisi Yelboğa'nın yanına giderek ona itaatını arzetti. Ancak Sultan Berkuk, onun derhal tutuklanarak Kahire'ye gönderilemesini istedi. Yılboğa ise verdiği sözü tutarak Süli Bey'i sultana göndermedi ve kaçmasına göz yumdu. Bunun üzerine Halep valisi Mısır'a çağırılarak hapsedildi(21). Halil Bey'in diğer kardeşleri İbrahim, Osman ve İsa Beyler de ağabeyleri Halil Bey ile bozuşarak Sultan Berkuk'un himayesine sığındılar.

Memlûk Sultanı Berkuk, sürekli akınlarından usandığı Halil Beyden kurtulmak için faaliyete geçmiş ve Halep'te bulunan Türkmen boylarından Umur-oğlu İbrahim'i bu iş için görevlendirdi. Bu emir üzerine harekete geçen İbrahim Bey, bir hile ile o sırada yaylada bulunan Halil Bey'i öldürdü (Nisan 1386)(22).

Babası gibi Memlûklular'ın cinayetine kurban giden Halil Bey, cesur ve kahraman bir bey olup, kuvvetli bir şahsiyete sahipti. Kibarlığı ve alicenaplığı ile halkı üzerinde daima saygı gören bir kişi idi. Öldürüldüğü zaman altmış yaşlarında bulunuyordu. Türbesi Zamantı kalesi eteklerinde bulunan Melik Gazi Türbesi yakınlarındadır(23).

3- Sevli (Sülü) Bey (1386-1398)

Halil Bey'in öldürülmesinden sonra beyliğin başına en küçük kardeşi Sevli Bey geçti. Bu sırada Mısır'da bulunan Osman ve İbrahim Bey'ler Sultan Berkuk tarafından tutuklandılar. Dulkadırlıların toparlanmasını istemeyen Sultan Berkuk, Sülü Bey'in başa geçtiğini haber alır almaz Hama 'daki kuvvetlerine Sülü Bey üzerine yürümelerini emretti. Sülü Bey Maraş üzerinden Elbistan'a gelen bu kuvvetler ile Göksun yaylasında karşılaştı. Yapılan çarpışmada Memlûk kuvvetleri yenildiler. Bu savaşta Hama ve Besni valileri de öldürüldü. Bu haber üzerine Sevli Bey'in karşısına rakip olarak

(21) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, **s. 26.**

(22) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 170, R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 27.

(23) Bkz. R. Yınanç - M. Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, II, Ankara 1988, s. 685.

çıkarılmak üzere Kahire'de tutuklu bulunan kardeşleri İbrahim ve Osman Beyler serbest bırakıldı. Bu kardeşlerden Osman Sevli Bey'e itaat etti. İbrahim ise bir süre mücadele etti ise de başarılı olamadı. Bunun üzerine Sultan Berkuk, Sevli Bey'in karşısına bu kez Halil Bey'in katili Yağmur-oğlu İbrahim'i çıkardı. Ancak İbrahim de Maraş önlerinde yapılan savaşta Dulkadırlılara yenildi (1387)(24).

Sultan Berkuk, Sevli Bey'i mağlûp edemeyince onun beylik menşurunu tasdik etmek zorunda kaldı(25).

Sevli Bey'in saltanatının ilk yıllarında karşısına bir rakip daha çıktı. Bu kez yeğeni Nasıreddin Mehmed b. Halil Bey, Memlûklular'dan da yardım alarak amcasına karşı çıktı. Memlûklu umerâsından Sis naibi Sungur Bey ile birleşen Mehmed 1388 yılında amcası Sülü Bey'i mağlubiyete uğrattı. Bu savaşta Memlûklu sultanına cephe almış olan Malatya naibi Mintaş, Sülü Bey'in yanında yer aldı. Aldığı bu yenilgiden sonra Develi kalasine çekilen Sülü Bey; Yılboğa, Mintaş ve diğer Türk-Memlûklu umerâsının Sultan Berkuk'a karşı giriştiği isyanda etkili oldu. Sülü Bey'in isyancı beylere verdiği Dulkadırlı kuvvetleri Kayseri üzerine yürürken yeğeni Mehmed Bey ve emrindekiler ise Berkuk'un yanında savaşıyorlardı.

Neticede Yılboğa ve Mintaş emrindeki isyancı kuvvetler Sultan Berkuk'u tahttan indirdiler. Ancak bu sefer kendileri mücadeleye başladı ve Yılboğa'yı mağlûp eden Mintaş kendisini Atabeg olarak ilan ettirdi. Fakat çok geçmeden Berkuk, Mintaş'a karşı tekrar üstünlük kurarak saltanatını yeniden elde etti. Sülü Bey ve Mintaş tekrar bir araya gelerek Memlûklu arazisinde yağma ve tahribatta bulunmaya devam ettiler. Bunlar Ayntab şehrini ele geçirdiler.

Bu tarihlerde Timur Doğu Anadolu seferine çıkmıştı. Sülü Bey ona elçiler göndererek itaatini arzetti. Sülü Bey ayrıca Timur'u Suriye üzerine bir sefer yapmaya sevketti (1394). Dulkadir-oğlu Sülü Bey'in bu hareketinden haberdar olan Memlûklu sultanı Berkuk büyük bir ordu hazırlayarak Dulkadırlıların üzerine gönderdi (1395). Halep valisi emrindeki bu Memlûklu kuvvetleri Sülü Bey'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Canını güçlükle kurtaran Sülü Bey, hemen hemen bütün maiyetini kaybetti. Bu zaferle de yetinmeyen Berkuk, daha önceleri Karaca ve Halil Beylere yaptığı gibi Sülü Bey'e de bir suikast hazırlatarak onu da öldürttü (Mart 1398)(26).

(24) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, . 28.

(25) M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 658.

(26) M. Çetin Varlık, *Dulkadıroğulları Beyliği*, s. 106.

Şecaat ve şöhret sahibi bir kimse olan Sülü Bey, aynı zamanda adil ve cömert idi. Bilhassa Osmanlılar ve Kadı Burhaneddin Ahmed ile dost olmaya özel bir ilgi göstermiştir. Nitekim O, gerek Kadı Burhaneddin Ahmed ve gerekse Şehzâde Çelebi Mehmed'e kızlarından birer tanesini vererek dostluk ve akrabalık bağlarını kuvvetlendirmişti[27].

4- Sadaka (1398-1399)

Sevli Bey'in yerine oğlu Sadaka Bey geçti. Ancak amcazâdesi Mehmed buna karşı çıktı. Beyliğinin menşurunu almak üzere Kahire'ye giden Sadaka Bey, Elbistan'a dönüşünde Mehmed ile mücadeleye girişti. Bu sıralarda Kadı Burhaneddin'in ölümü ile ona ait toprakları ülkesine katmış olan Osmanlı padişahı Yıldırım Bâyezid işe müdahale ederek Sadaka'yı Elbistan'dan sürüp beyliğin başına Nasıreddin Mehmed Bey'i getirdi (2 Ağustos 1399).

5- Nasıreddin Mehmed (1399-1442)

Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'in himayesi ile Dulkadırlı beyi olan Mehmed Bey Memlûklu sultanlığı ile de iyi ilişkiler içerisinde bulunuyordu. Mehmed Bey, Yıldırım Bayezid'in taraftarı olarak, Sevli Bey'in tam aksine Timur'a düşmanca tavır takındı. Timur 1400 yılında Sivas'ı kuşattığı zaman Elbistan Türkmenleri Timur'un ordusuna baskınlar yapıyordu. Türkmenlerin bu hareketleri Dulkadır ülkesinin Timur ordusu tarafından yağmalanmasına sebep oldu. Nitekim Timur, Sivas muhasarasından sonra Elbistan ve Dulkadırlı topraklarını işgal ederek bütün memleketi yakıp yıktı. O, Malatya ve Behisni'yi de zapt etti. 1401'de Suriye'den dönüşünde bir kez daha Dulkadırlı topraklarına giren Timur yağma ve tahriplerde bulundu.

Mehmed Bey Timur'un Anadolu'yu terketmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde baş gösteren kardeşler mücadelesinde, kızlarından biri ile evli olan Çelebi Mehmed'in tarafını tutarak, ona oğlu Süleyman emrinde yardımcı kuvvetler gönderdi[28].

Mehmed Bey, Memlûklular ve Osmanlılarla dost geçinirken diğer

(27) M. Halil Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 659.
(28) Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü t-Tevârih,* II, İstanbul 1280, s. 264

komşuları Karamanoğulları ve Ramazanoğulları beylikleri ile daima mücâdele etti. Memlûklu Sultanı melik Müeyyed Şeyh, Karamanlılar'ın elindeki Kayseri kalesini ele geçirdikten sonra burasını mükâfat olarak Nasıreddin Mehmed Bey'e verdi (1419)[29]. Böylece Dulkadırlılar ile komşuları arasında düşmanlık başlamış oldu. Karaman-oğlu Mehmed Bey, Memlûklu ordusunun Suriye'ye dönüşünden sonra Ramazan-oğlu İbrahim Bey ile birleşerek Kayseri üzerine yürüdü. Ancak Dulkadır-oğlu Mehmed Bey bu müttefik orduyu bozguna uğratarak Karaman-oğlu Mehmed Bey'i esir aldı ve onu oğlu Davud'un muhafazasında Memlûklu sultanına gönderdi.

Dulkadır-oğlu Mehmed Bey bir yandan Memlûklular'la mücadele ederken, diğer yandan Karamanlılarla da Kayseri şehri yüzünden savaşıyordu. Kayseri'de vali olarak Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Bey bulunuyordu. Bu sırada Karaman-oğlu İbrahim Bey Kayseri önlerine gelerek şehri ele geçirdi (1438). Bu durum üzerine Dulkadır-oğlu Mehmed Bey Kayseri'yi yeniden ele geçirebilmek için oğlu Süleyman'ı Osmanlı Sultanı II. Murad'ın yanına göndererek yardımını sağlamayı başardı. Kayseri'nin Karamanlılar tarafından geri alınması Dulkadırlılar kadar Osmanlılar'ın da menfaatine dokunmuştu. Osmanlılar Savaş halinde oldukları bir beyliğin genişleyip güçlenmesine seyirci kalamazlardı. Bu sebeple Osmanlı Sultanı II. Murad Kayseri üzerine yürüyerek burasını Karamanlılar'ın elinden aldı ve şehrin idaresini tekrar Dulkadırlı Nasıreddin Mehmed Bey'e verdi (1439)[30].

Dulkadır-oğlu Mehmed Bey'in Osmanlılarla yakınlaşması Memlûklu sultanı Çakmak'ın bu beyliğe karşı olan düşmanlığını daha da arttırdı. Ancak, Dulkadırlıların Osmanlılar ile daha fazla işbirliği yapmalarından çekinen Sultan Çakmak, bu düşmanlığını fazla devam ettirmedi. Nasıreddin Mehmed Bey de Memlûklulara sadakatini göstermek üzere Kahire'ye kadar giderek orada bir süre kaldı. Kırk altı yıl kadar Dulkadırlı beyliğinin başında kalan Nasıreddin Mehmed Bey Ekim 1442'de seksen yaşının üzerinde iken vefat etti.

(29) Bkz. H. Edhem, *Kayseri Şehri*, Yay. K. Göde, s. 150.
(30) Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 171.

6- Süleyman (1442-1454)

Nasıreddin Mehmed Bey'in ölümünden sonra yerine, Maraş beyi olan oğlu Süleyman Bey geçti. Süleyman Bey de babası gibi, Osmanlılar'la dost geçinmeye özen gösterdi. Bu amaçla kızlarından birisi olan Sıtti Hatun'u Osmanlı tahtının varisi, geleceğin Fatih'i, II. Murad'ın oğlu şehzâde Mehmed'e verdi(31). Bu şekilde Osmanlılarla dostluğunu kuvvetlendiren Süleyman Bey, Memlûklularla da babası zamanındaki dostluğu devam ettirdi. Bir kızını da Memlûklu sultanı Çakmak ile evlendirdi. On iki yıl kadar beylik yapan Süleyman Bey Ağustos 1454 tarihinde vefat etti.

7- Melik Arslan (1454-1465)

Süleyman Bey'in ölümü üzerine yerine oğlu Melik Arslan Bey Dulkadırlı beyi oldu. Onun zamanında beylik üzerindeki dış baskılar daha da arttı ve Dulkadır beyliği zayıflamaya başladı. Bu devirde Akkoyunlu Devleti Uzun Hasan'ın hakimiyetinde çok güçlü bir durumda idi. Akkoyunlu Uzun Hasan, Dulkadır topraklarına saldırarak Harput'u ele geçirdi (1465). Melik Arslan'ın beyliği sırasında kardeşi Şah Budak ona karşı ayaklandı. Şah Budak Kahire'ye giderek Memlûklu sultanının da desteğini aldı. Memlûklu sultanı Hoş Kadem, Şah Budak'ın teşvikiyle, Osmanlılara taraftar olan Melik Arslan'dan kurtulmak için bir suikast hazırladı. Bu amaçla Kahire'den gönderilen bir fedai Melik Arslan'ı Elbistan'da bir camide namaz kılarken bıçaklayarak öldürdü (Ekim 1465)(32).

8- Şah Budak (1465-1467)

Melik Arslan'ın öldürülmesinden sonra Dulkadırlı Beyliği'nin başına Memlûklular'ca desteklenen Şah Budak getirildi. Ancak Şah Budak Bey Kahire'den Maraş ve Elbistan'a geldiği zaman bölgedeki Türkmen beyleri bunun emirliğini kabul etmeyerek, Osmanlıların yanında bulunan diğer kardeş Şehsuvar Bey'in başa geçmesini Şah Budak'tan istediler. Bunun üzerine Dulkadır Beyliği'nin işine müdahale eden Fatih, yanında bulunan Şehsuvar'ı Dulkadırlı beyi tayin ederek bir miktar kuvvetle Elbistan'a gönderdi.

(31) Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcû t-Tevârih,* II, 398.

(32) Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i 'Al-i Osman,* Nşr. Ali bBy, İstanbul 1332, s. 207; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 172.

Bu durumu haber alan Memlûk Sultanı Hoş Kadem, Halep valisi Berdi Bey'e, Şah Budak'ın yardımına gitmesini emretti. Ancak Şehsuvar Bey, Memlûk kuvvetlerinin yetişmesine fırsat vermeden Zamantı kalesi önlerinde kardeşini ağır bir yenilgiye uğrattı. Şah Budak bu yenilgiden sonra Mısır'a kaçmak zorunda kaldı (1467)[33].

9- Şehsuvar (1467-1472)

Şehsuvar Bey, Fatih Sultan Mehmed'in yardım ve desteği ile Dulkadırlı tahtını ele geçirdikten sonra Osmanlılar'la Memlûklular arasındaki dostluk daha da bozuldu. Bu dönemde Dulkadırlı beyliği üzerindeki Osmanlı-Memlûk nüfuz mücadelesi daha da arttı. Nitekim Memlûk sultanı Hoşkadem, Dulkadırlı tahtı için yeni bir aday buldu. Şehsuvar Bey'in karşısına bir rakip çıkarmak için amcası Rustem Bey'i tahtı ele geçirmeye teşvik etti ise de bir netice elde edemedi. Memlûklu Sultanı daha sonra Şah Budak'a kuvvetler vererek onu Maraş ve Elbistan üzerine gönderdi. Kardeşler arasındaki bu mücadeleyi de Şehsuvar Bey kazandı. Memlûk Sultanı Dulkadırlılar üzerine Şam Valisi Berdi Bey kumandasında bir ordu daha gönderdi. Osmanlı padişahının teşvik ve yardımlarını gören Şehsuvar Bey bu Memlûk ordusunu da bozguna uğrattı (1467). Bir yıl sonra Sultan Kayıtbay'ın Emir Kulaksız idaresinde göndermiş olduğu kalabalık bir orduyu da yenilgiye uğratan Şehsuvar Bey bu mücadele sonucunda Darende'yi Memlûklular'ın elinden aldı.

Bu başarıdan sonra cesareti artan Şehsuvar Bey, Memlûk ordusuna yardım etmiş olan Ramazanoğulları'nı cezalandırmak için onlara karşı saldırıya geçti. Bu harekât sonucunda Ramazanoğulları elindeki Payas ve Sis (Kozan) şehirleri Dulkadırlılar'ın eline geçti[34].

Memlûk sultanı Kayıtbay bu defa Atabegi Emir Özbek kumandasında bir ordu daha gönderdi. Bu Memlûk ordusunu da yenilgiye uğratan Şehsuvar Bey "Melikü'l-Muzaffer" ünvanını aldı.

Şehsuvar Bey'in Memlûk ordularını devamlı surette bozguna uğratması Sultan Kayıtbay'ın, Fatih Sultan Mehmed'e mektup yazarak Dulkadırlılar'ın bu saldırılarını durdurmaları için ricada bulunmasına sebep oldu. Bu-

(33) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, . 63.

(34) F. Sümer, "Çukur-ova tarihine dair araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1963, s. 53.

nun üzerine Sultan Fatih, Şehsuvar Bey'e, Memlûklular'a karşı yaptığı akınlarını kesmesini istediyse de o, padişahı dinlemeyerek faaliyetlerine devam etti. Sultan Kayıtbay bu sefer Emir Yaşbek komutasında yeni bir ordu gönderdi. Ceyhun nehri kenarında meydana gelen savaşta Dulkadırlılar yenilgiye uğradı. Şehsuvar Bey Zamantı kalesine çekildi ise de uzun bir muhasaradan sonra yakalanarak Kahire'ye götürüldü. Burada üç kardeşi ile birlikte öldürüldü (1472)[35].

10- Şah Budak (İkinci kez) (1472-1480)

Osmanlı taraftarı olan Şehsuvar Bey'in Memlûklular'ca öldürülmesinden sonra Şah Budak Bey ikinci kez Dulkadır beyliğinin başına getirildi. Ancak bu sefer Osmanlılar onun beyliğini kabul etmediler ve karşısına Alaüddevle Bozkurt Bey'i çıkardılar. Bir miktar Osmanlı kuvvetiyle kardeşi Şah Budak'ın üzerine yürüyen Alaüddevle Bozkurt Bey, maiyetindeki Türkmen beylerinin ihaneti dolayısıyla mağlûp olarak geri çekildi. Bu mağlubiyetten sonra Alaüddevle Bozkurt Bey'in yanında bulunan Osmanlı kuvvetleri Kozan'a sığındılar. Şehrin Memlûk valisi, onları öldürerek kesik başlarını Kayıtbay'a gönderdi. Memlûk Sultanı bu kesik başlar ile Kahire Cirit meydanında top oynattı[36]. İnsanlık dışı bu hareket Fatih Sultan Mehmed'in çok kızmasına sebep oldu. Alaüddevle Bozkurt Bey'i kuvvetli bir ordu ile Dulkadır ülkesine gönderdi. O da Şah Budak Bey'i yenilgiye uğratarak tahtı ele geçirdi (1480). Şahbudak tekrar Mısır'a iltica etti[37].

11- Alaüddevle Bozkurt (1480-1515)

Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'in desteği ile Dulkadırlı beyliğinin başına geçen Alaüddevle Bozkurt Bey, Fatih'in kısa bir süre sonra ölümüyle Memlûklular karşısında yalnız kaldı. Ancak O, ustaca bir manevra yaparak Sultan Kayıtbay'a, kardeşi Şah Budak'tan daha iyi itaat edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Kayıtbay, Şah Budak'ı Şam kalesine hapsettirdi. Böylece Memlûklular'la anlaşan Alâüddevle Bozkurt Bey Osmanlılar'la da iyi geçinmeye dikkat ederek kızı Ayşe Hatun'u Osmanlı şehzâdesi II. Bayezid'e vererek akrabalık kurdu.

(35) M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", s. 661.
(36) *Âşık Paşa-zâde,* s. 212.
(37) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği,* s. 79.

Alâüddevle Bozkurt Bey 1483 Temmuz'unda Memlûklular'ın elinde bulunan Malatya'yı kuşattı. Onun bu hareketi üzerine Sultan Kayıtbay Suriye valilerine sefere çıkmalarını emretti. Memlûklular'la Dulkadır kuvvetlerinin Elbistan'da yaptıkları savaşı Alâüddevle Bozkurt Bey kazandı (Şubat 1484). Sultan Kayıtbay, bu sefer Mısır ordusunu seferber etti. Alaüddevle Bozkurt Bey, tehlikenin büyüklüğü karşısında Sultan Bayezid'den yardım taleb etti. O da Yakup Paşa emrinde bir kuvvet gönderdi. 23 Eylül 1484 tarihinde Elbistan ovasında yapılan kanlı savaş, Dulkadırlı-Osmanlı birliklerinin zaferi ile neticelendi(38).

XVI. yüzyıl başlarında Dulkadırlı Beyliği'nin karşısına yeni bir düşman daha çıktı. Bu sırada Safevî Devleti hükümdarı olan Şah İsmail, Alaüddevle'nin kızı Benlü Hatun'u istedi. Bozkurt Bey bu isteği reddedince Safevî Devleti ile arası açıldı. Ayrıca Akkoyunlular'ın zaafından faydalanarak Diyarbekir'i ele geçiren Dulkadırlılar'a kızmış olan Şah İsmail bu bölge üzerine hareket etti (1508). Osmanlı topraklarından geçerek Elbistan'a kadar gelen Şah İsmail'e karşı ülkesini koruyamıyacağını anlayan Alaüddevle Bozkurt Bey, sarp Turna dağlarına kaçarak Memlûklular ile Osmanlılar'dan yardım istedi. Memlûklular bu yardım isteğini cevapsız bıraktı. Osmanlılar'ın gönderdiği yardım ise kışın bastırması üzerine gerçekleşemedi. Şah İsmail Dulkadır-ili'ni yakıp yıkarak ülkeyi harabeye çevirdi. Harput kalesini ve Diyarbekir'i zapteden Şah İsmail ülkesine döndü(39)

Osmanlılar'ın desteği ile Dulkadırlı Beyliği'nin başına geçmiş olan Alaüddevle Bozkurt Bey, Osmanlı kuvvetlerinin Memlûklu emiri Atabeg Özbek karşısında sürekli yenilmesi üzerine Memlûklulara yaklaşarak Osmanlılara karşı cephe aldı. Yavuz Sultan Selim İran seferine giderken Alaüddevle'nin Şah İsmail'e karşı düşmanlığı sebebiyle harbe iştirakini istemiş ise de, Alaüddevle bunu kabul etmediği gibi, kendisine bağlı bazı aşiret kuvvetleri Osmanlılar'ın zahire yollarını vurdu. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim, Şehsuvar Beyin oğlu olup, babasının ölümünden sonra Osmanlılar'a iltica eden ve Çaldıran savaşında büyük hizmeti görülen Ali Bey'i Kayseri ve Bozok sancaklarının idaresi vazifesiyle Dulkadır sınırlarına tayin etti(40).

Yavuz Sultan Selim, veziriazam Sinan Paşa'yı kırkbin kişilik bir kuv-

(38) Kemal Paşa zâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân,* VIII; Defter, Fatih Ktp. Nr. 32. s. 35-36.

(39) F. Sümer, *Safevi Devleti nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri nin Rolü,* Ankara 1976, s. 30.

(40) İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* II, Ankara 1975, s. 272.

vetle Dulkadır ülkesinin zabtı için gönderdi (1515). Şehsuvar-oğlu Ali Bey de bu kuvvetlere öncülük yapmak üzere orduya katıldı. Osmanlı ordusuna karşı çıkan Alaüddevle Bozkurt Bey, bozguna uğrayınca Elbistan'ın güneyindeki Turna dağına çekildi. Sinan Paşa onu takip ederek bir kez daha bozguna uğrattı. Alaüddevle Bozkurt Bey burada oğulları ve akrabaları ile birlikte öldürüldü. Bu olaydan sonra Dulkadır Beyliği arazisi tamamen ele geçirilerek Osmanlılar'ın yüksek hakimiyetinde olmak üzere Şehsuvar-oğlu Ali bey'e verildi(41).

12- Ali (1515-1522)

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı ordusunun yardımıyla Alaüddevle Bozkurt Bey üzerine yürüyen Ali Bey, onun savaş meydanında öldürülmesinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Dulkadır Beyliği'nin başına getirildi. Ali Bey'in hakimiyetini tanımayan Şahruh Bey'in oğulları ona karşı isyan ettilerse de başarılı olamadılar.

Osmanlı padişahı tarafından himaye edilen Ali Bey, her fırsatta Osmanlı Devleti'ne olan sadakatını ispata çalıştı. O, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katıldı ve gösterdiği üstün gayretler üzerine padişah tarafından taltif edildi. Ali Bey, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Canberdi Gazali isyanının bastırılmasında ve Haleb'in kuşatılmasında önemli rol oynadı. Ancak bu olaydan sonra, gösterdiği başarılardan da gururlanarak Osmanlıların emirlerine uymamaya başladı. Bunun yanında Ali Bey'in başarılı hareketleri Osmanlı veziri Ferhad Paşa'nın kıskançlığına sebep oldu. Bu sebeple Ferhad Paşa, Ali Bey'i İran seferine katılmak üzere ordugâhına davet etti ve onun karargâha gelmesini müteakip oğulları ile beraber katlettirdi(1522).

Ali Bey'in öldürülmesinden sonra Dulkadır ülkesi Maraş merkez olmak üzere bir eyalet, Bozok ülkesi de müstakil bir sancak haline getirilerek Osmanlı topraklarına katıldı.

II- İMAR FAALİYETLERİ

Maraş, Elbistan ve Kayseri gibi Anadolu'nun önemli yerleşim merkez-

(41) Haca Sadettin Efendi, *Tâcü t-Tevarih*, II, s. 293 vd.; M.H.Yınanç, "Dulkadır-oğulları", s. 661.

lerinde iki yüzyıl kadar hüküm sürmüş olan Dulkadıroğulları zamanından gönümüze pek çok mimarî eser kalmıştır. Bunların en önemlileri cami, mescid, medrese, türbe, köprü, zaviye ve kale gibi yapılardır. Dulkadıroğulları'nın yaptırmış olduğu bu dinî ve sosyal müesseseler Anadolu Selçuklu eserlerinin bir devamı niteliğindedir.

Dulkadır beyleri arasında en çok imar faaliyetlerinde bulunan bey Alaüddevle Bozkurt Bey'dir. 1480-1515 yılları arasında hüküm sürmüş olan Bozkurt Bey'in yaptırmış olduğu en önemli eser Elbistan'da bulunan Alaüddevle Bey Camii (Cami-i atik)'dir. Vakfiyesinden 1501 yılında yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Alaüddevle Bozkurt Bey bundan başka Elbistan'ın Ceyhan mahallesinde bulunan Ümmet Baba Camii (1500), Antep'te Alaüddevle Bey Camii, Haruniye'de Haruniye Camii, Kırşehir'de birkaç cami, Maraş'ta Ulu Cami ve Bağdadiye Medresesi, Pazarören'de Zamantı Kalesi Medresesi gibi eserler yaptırmıştır. Adıyaman Ulu Camii'nin de Alâüddevle Bozkurt Bey zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır(42).

Maraş'ta bulunan Ulu Camii, Pınarbaşı Hazran köyünde mescid, Zamantı kalesi yanındaki mescid ve zaviye gibi mimari eserler ise Dulkadırlı beyi Süleyman Bey (1442-1454) tarafından yaptırılmıştır.

Bunlardan başka Dulkadıroğulları'ndan Nasıreddin Mehmed Bey'e ait Kayseri'de Hatuniye Medresesi, Şehsuvar-oğlu Ali Bey'in Hacı Bektaş nahiyesinde Balım Sultan türbesi ve kümbedi, Şahruh'un Kayseri-Sivas yolu üzerindeki köprüsü bilinen eserlerdendir.

Dulkadıroğulları kuruluş döneminde Memlûklular'a, daha sonra da Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarından para bastırmamışlardır. Sadece Şehsuvar Bey istiklâlini ilân ettiği devirde Melikü'l-Muzaffer ünvanını almış ve adına para kestirmiştir. Bunun dışında Dulkadır ülkesinde önceleri Memlûklu, sonraları da Osmanlı parası kullanılmıştır.

(42) Dulkadırlılar'ın yaptırmış olduğu eserler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hamza Gündoğdu, *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986.

Dulkadıroğulları Şeceresi

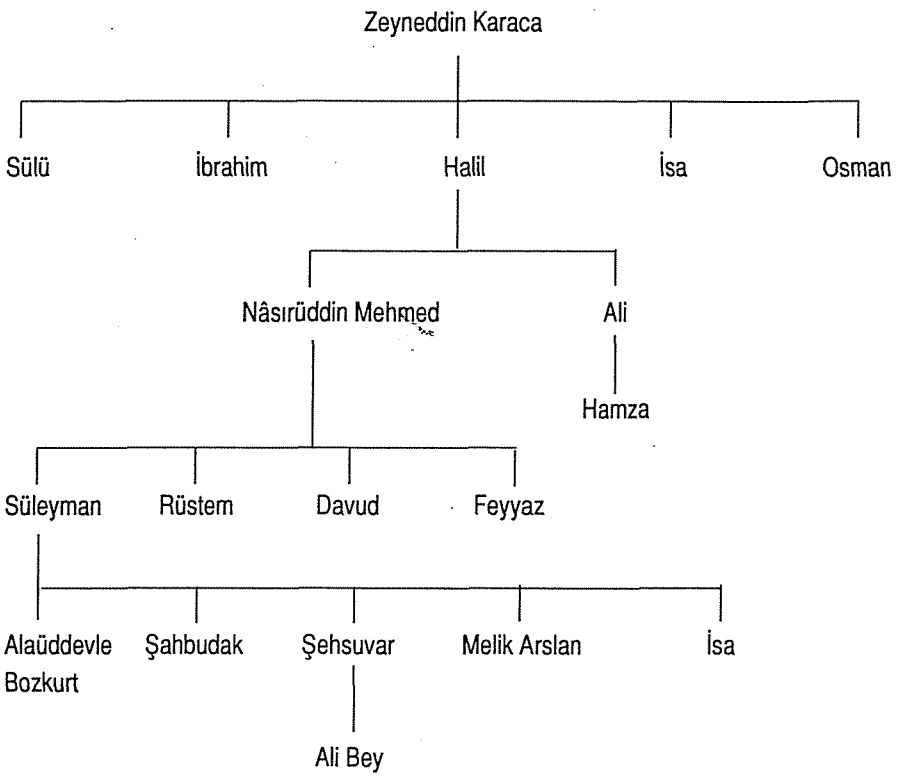

E- ERETNA BEYLİĞİ

I- SİYASÎ TARİH

Orta Anadolu'da XIV. yüzyıl ortalarına doğru kurulmuş olan bir Türk beyliğidir. Beyliğin kurucusu olan Eretna Uygur Türklerinden olup, önce Cengizlilerin, sonra da İlhanlıların ordusunda ikinci dereceden bir emir durumundaydı[1]. Nitekim Selçukluların yıkılışından sonra Anadolu'ya tamamiyle hakim olan İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han (1316-1335) Anadolu'nun idaresini Emir Çoban'ın oğullarından Timurtaş (Demirtaş)'a vermişti (1318). Bu sırada Eretna, Timurtaş'ın maiyyetinde idi.

a- Alâaddin Eretna (1344-1352)

Çalışkanlığı, adaleti ve kabiliyeti sayesinde dikkat çeken Eretna, Anadolu'da bulunduğu sırada kız kardeşini Timurtaş ile evlendirerek onunla akraba oldu. Bu sayede O, Ebu Said Bahadır Han'ın birinci derecedeki emirleri arasına girmeyi başardı. Timurtaş'ın yardımcısı olarak görev yapan Eretna, aynı zamanda Anadolu halkı üzerinde iyi nüfuz kurmaya ve kendisini sevdirmeye çalışıyordu. O, Anadolu'daki halka iyi davranıyor, herkese adaletle muamele ediyordu. Moğolların Anadolu genel valisi Timurtaş ise istilâcı ve yayılmacı bir hareket içerisinde olup, burada müstakil bir devlet kurmak ve istiklâlini ilân etmek düşüncesinde idi[2]. Nitekim Anadolu beylerini ortadan kaldırmak için mücadeleye girişen Timurtaş, Eretna ve Sungur Ağa gibi İlhanlı emirlerine karşı da cephe almıştı. Timurtaş'ın bu davranışı sonucunda Eretna ve Sungur Ağa Karaman ülkesine kaçmışlardı. An-

(1) Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul 1980, s. 63.

(2) Moğollar'ın Anadolu'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri için bkz . Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147.

cak bu sırada İlhanlıların merkezinde Ebu Said Bahadır Han ile Emir Çoban'ın arası açılmış ve sonucunda da Emir Çoban öldürülmüştü. Babasının ortadan kaldırıldığını öğrenen Anadolu valisi Timurtaş, sıranın kendisine de geleceğini düşünerek, Anadolu'yu kayınbiraderi Eretna'ya bırakarak Mısır'a kaçtı (1328)[3].

Timurtaş'ın Mısır'a kaçışına çok sevinen Eretna derhal Sıvas'a gelerek buraya hakim oldu. Bu sırada Ebû Said Bahadır Han, Timurtaş'ı cezalandırmak üzere İranç Noyan idaresindeki bir orduyu Anadolu'ya göndermişti. Erzurum üzerinden Sivas'a gelen Moğol komutanı İranç Noyan, burada bulunan Eretna'ya, Timurtaş'ı takip etmek üzere kendisine katılmasını söyledi. Ancak Eretna, Sivas'ı boş bırakamayacağını belirterek İranç Noyan'a katılmadı. Bunun üzerine İranç Noyan, Sivas'ı ele geçirmek üzere kuşattı ise de başarılı olamadı. İranç Noyan, Sivas'dan ayrılıp Niksar'a gittiği sırada, Karamanoğlu Yahşi Bey tarafından öldürüldü. Onun ölümü en çok Emir Eretna'yı sevindirdi. Ancak İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han bu sırada Anadolu'ya yeni bir vâli tayin etmişti. Umumî vâli sıfatıyla 1329 yılı başlarında büyük bir ordu ile Anadolu'ya gelen Celâyirîlerden Şeyh Hasan, Karamanoğlu başta olmak üzere bütün Anadolu beyliklerini itaati altına aldı. Bu sırada Eretna da Şeyh Hasan Celâyirî'nin huzuruna giderek itaatini arzetti. Bunun üzerine Şeyh Hasan, Eretna'yı kendisine vekil bırakarak İran'a döndü[4]. O, zaman zaman Anadolu'ya gelip bir süre kaldıktan sonra tekrar İran'a gidiyordu.

Eretna, görünüşte Şeyh Hasan Celâyirî'ye itaat eder gibi hareket ederken, aslında Anadolu'ya kendisi hakim olmak için hazırlık yapıyordu. Üstelik Anadolu halkının mizacına vâkıf ve merhametli bir zat olduğundan halk onun idare tarzından son derece memnun idi. Bu sırada Ebû Said Bahadır Han'ın evlât bırakmadan ölümü (1337) üzerine, Şeyh Hasan Celâyirî, meydana çıkan karışıklıklardan istifade ile Moğol ülkesinde kendisine bir yer kapmak üzere İran'a gitti. Böylece Eretna daha serbest hareket etme imkânı buldu. Nitekim daha sonra Irak'da yerleşen Şeyh Hasan Celâyirî'den ümidini kesen Eretna, Memlûk sultanı Melik Nasır'a müracaat ederek onun himâyesine girdi (1338)[5]. Eretna bu tarihten sonra Mısır sultanı Melik Nâsır'a tabi olarak Anadolu valiliği yapıp, onun adına hutbe okutmaya ve

(3) Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, Kahire 1913, V, 363; Yaşar Yücel, *Eretna Devleti-Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmaları*, II, Ankara 1991, s. 6.

(4) Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, İstanbul1332, s. 489.

(5) Şehâbeddin el-Ömerî, *Mesalikü'l-Ebsâr*, vr. 102.

para bastırmaya başladı[6]. Böylece Eretnalılar için yeni bir devir başlamış oldu.

Daha sonra Eretna'nın, Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan ile mücâdele ettiğini görüyoruz. Nitekim, babası Timurtaş'ın Mısır'da öldürülmesinden sonra, Azerbaycan'da durumunu kuvvetlendiren oğlu Küçük Şeyh Hasan, Anadolu'da hakkı olduğunu iddia ederek Eretna'nın kendisine itaat etmesini istedi. Ancak Eretna onun bu teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine Şeyh Hasan, Doğu Anadolu'ya girerek Eretna üzerine yürüdü. İki taraf orduları, Sivas ile Erzincan arasındaki Gerenbük (Karanbük)'de karşılaştılar. Burada yapılan savaşta Eretna galip geldi ve pek çok ganimet ele geçirdi (1343)[7]. Bu zaferden sonra Anadolu'daki nüfuz ve itibarı daha da artan Eretna, Alâaddin ünvanı ile sultanlığını ilân etti (1344)[8].

Orta Anadolu'nun büyük bir kısmına sahip olan Eretna, sultanlığını ilân ettikten sonra hutbe ve paralarından Memlûklu sultanının adını kaldırdı.

Alâaddin Eretna, komşuları olan Dulkadırlılar, Karamanlılar, Osmanlılar, Taceddinoğulları ve Amasya beyleri ile bazan dost, bazan da düşmanca münâsebetlerde bulunuyordu. Nitekim ilk anlaşmazlık Dulkadırlılar'ın Eretna Bey arazisine saldırması ile başladı. Ancak Mısır Memlûklu sultanının araya girmesi ile iki beylik arasında çıkması muhtemel savaşlar önlendi[9].

Orta Anadolu'nun büyük bir kısmına sahip olan Eretna Devleti'nin başkenti önce Sivas, daha sonra da Kayseri idi. Eretnalılara ait diğer Anadolu şehirleri ise Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Doğu Karahisar, Niksar, Canik, Develi, Karahisar, Çorum, Zile, Ürgüp, Harput, Merzifon, Kırşehir, Darende ve Gümüşhane'den ibaretti.

Alâaddin Eretna Orta Anadolu'da devletini kurup yukarıda adı geçen şehirlere hakim olduktan sonra 1352 yılında öldü. Kayseri'de Köşk ismi verilen mahaldeki türbesine defnedildi[10].

Ülkesindeki halka karşı son derece adil ve şefkatli bir yönetim uygula-

(6) Makrizî, *Kitabü's-Sülûk,* nşr. Mustafa Ziyade, Kahire 1934, II, s. 533; Y.Yücel, *Eretna Devleti,* s. 8.

(7) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Ankara 1984, s. 156.

(8) *Makrizî,* s. 652.

(9) M.Halil Yınanç, "Dulkadiroğulları", *İA,* III, 655.

(10) Kalkaşandî, V, s. 363.

yan Eretna'nın ölümü Anadolu'da ve komşu ülkelerde büyük bir üzüntüye sebep oldu. Çünkü O, eşina az rastlanan bir idareci idi. Kendisi, Moğol ordusunda görevli olduğu halde, Anadolu'da meydana gelen anarşiyi, takip ettiği usta siyaseti, adâleti ve şefkati sayesinde ortadan kaldırmış, birlik ve beraberliği sağlamıştır. İlme ve kültüre de önem veren Eretna Arapça bilmekteydi. Nitekim İbn Battuta, 1333 yılında Eretna ile görüştüğünü ve onun Arapça'yı fasih olarak söylediğini belirtmektedir(11).

b- Gıyaseddin Mehmed (1352-1354)

Alâaddin Eretna'nın ölümünden sonra, beyliğin ileri gelen emirlerinin ittifakıyla küçük oğlu Mehmed hükümdar oldu. Gıyaseddin ünvanıyla beyliğin başına geçen Mehmed Bey, bilhassa veziri Hoca Ali Şah'ın tahrikiyle ağabeyi Cafer Bey'i hapsettirdi. Vezir Hoca Ali, Mehmed Bey'in henüz çok küçük yaşta olmasından da istifade ederek devlet idaresinde söz sahibi olmaya başladı. Ayrıca Eretna'nın ölümünü fırsat bilen Türkmen aşiretleri isyan ettikleri gibi, güneyde Dulkadıroğulları da Eretna Beyliği aleyhine sınırlarını genişletmeye başlamışlardı. Buna rağmen Dulkadir beyi Karaca Bey, Memlûklularla yaptığı mücâdelede yenilince Gıyaseddin Mehmed Bey'e iltica etmek zorunda kaldı. Ancak Memluk sultanından çekinen Mehmed Bey, sultanın isteği üzerine Karaca Bey'i Haleb'e gönderdi. Oradan Mısır'a götürülen Dulkadırlı emiri Karaca Bey, burada idam edildi(12).

Bu sırada Memlûklerin Malatya valisi, Eretna Beyliği ve Dulkadıroğulları topraklarına saldırılarda bulunuyordu. Bunun üzerine Gıyaseddin Mehmed ile Dulkadırlılar birleşerek Malatya valisi üzerine yürüdüler ve onu mağlup ederek ortadan kaldırdılar.

Gıyaseddin Mehmed Bey, babası gibi tecrübeli olmadığı için ülke dahilinde isyanlar görülüyor, halkta umumî bir itaatsizlik ve başıboşluk yaşanıyordu. Ayrıca ulema ve emîrlerin de aleyhine dönmesi üzerine Mehmed Bey, ülkesini terkederek Karamanoğulları'nın merkezi Konya'ya sığınmak zorunda kaldı(1354). Bu gelişme üzerine vezirler ve devlet büyüklerinin kararıyla ağabeyi Cafer Bey, Eretna Beyliği'nin başına çıkarıldı(13).

(11) İbn Battuta, *Seyahatnâme,* II, Trc. Mehmed Şerif Paşa, İstanbul 1330-1333, s. 225.

(12) Makrizî, *Kitabu's-Sülûk,* II, M. Ziada, Kahire 1942, s. 906; R. Yınanç *Dulkadir Beyliği,* Ankara 1989, s. 18-19.

(13) *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler,* Yayınlayan: Osman Turan, Ankara 1984, s. 70.

c- İzzeddin Cafer (1354-1355)

İzzeddin ünvanıyla tahta çıkan Cafer Bey, beylik yönetiminde bazı değişiklikler yaptı. Önemli görevlere kendi adamlarını tayin etti. Kardeşi Mehmed Bey'in taraftarlarını işbaşından tamamen uzaklaştırdı. Bu sebeple Mehmed Bey'e bağlı emirler ve bilhassa Hoca Ali Şah, onu tekrar hükümdar yapmak için faaliyetlere başladılar. Nitekim Hoca Ali Şah ilk olarak, Konya'da bulunan Mehmed Bey'in, Karamanoğulları'ndan da yardım alarak ağabeyi üzerine yürümesini sağladı. Mehmed Bey, Karamanoğlu Alaaddin Bey'in verdiği yardımcı kuvvetlerle ağabeyinin bulunduğu Kayseri kalesi üzerine yürüyerek burasını kuşattı. Ancak kuşatma yedi ay kadar devam etmesine rağmen bir netice alamadı ve tekrar Konya'ya döndü. Daha sonra Konya'nın, ağabeyi idaresindeki Eretnalılar'ın hakimiyetine geçmesi üzerine Sivas'a gelen Mehmed Bey, bu şehrin valisi Hacı Kutlu Şah tarafından iyi karşılandı[14]. Kısa bir süre sonra da Hacı Kutlu Şah ve Hoca Ali Şah gibi iki güçlü vezirin yardımını da alarak tekrar Kayseri üzerine yürüdü. Ağabeyi İzzeddin Cafer Bey ise, kardeşinin Kayseri üzerine yürüdüğünü haber alınca onu karşılamak üzere şehirden çıktı. İki taraf arasında Yalnızgöz mevkiinde yapılan savaşı Mehmed Bey ve taraftarları kazandı. Bu zaferden sonra Mehmed Bey ve Hoca Ali Şah Kayseri'ye girdiler (1355). Böylece Mehmed Bey, ikinci kez Eretna Beyliği tahtına çıkmış oldu. Savaşı kaybeden Cafer Bey ise Mısır'a kaçtı.

d- Gıyaseddin Mehmed (İkinci Defa, 1355-1365)

Eretna Beyliği tahtına ikinci kez çıkan Mehmed Bey, devlet işleri ile fazla ilgilenmeyerek bütün işleri vezir Hoca Ali Şah'a bıraktı. Ancak onun bu ilgisiz davranışı, kendisine yardım etmiş olan veziri Hoca Ali Şah ile arasının açılmasına sebep oldu. Aslında vezir Ali Şah, devlet yönetiminde eskisi gibi söz sahibi olmak istiyordu. Nitekim O, Mehmed Bey'e karşı isyan ederek Kayseri şehri üzerine yürüdü (1364). İki taraf arasında Cuma mescidi denilen yerde yapılan ilk savaşı Mehmed Bey kaybetti. Bunun üzerine Mısır hükümdarı Melik Eşref'den yardım isteyen Mehmed Bey,

(14) Şikarî, *Karamanoğulları Tarihi*, nşr. Mesut Koman, Konya 1940, s. 64.

Memlûklular'dan aldığı kuvvetlerle Hoca Ali Şah üzerine yürüdü. Malva ovasında yapılan ikinci karşılaşmada Mehmed Bey, asî Hoca Ali Şah'ı ağır bir yenilgiye uğrattı.

Mehmed Bey, Hoca Ali Şah isyanından kurtulduktan sonra devlet idaresini tek başına eline aldı. Ancak bu sefer, rahat yaşamaya alışmış olan emirler ona karşı çıkmaya başladılar. Nitekim hükümdara karşı gizlice bir ittifak kurmuş olan emirler, onun Memlûklular ve Moğollar ile mücadele ettiği bir sırada harekete geçtiler. Kayseri kadısı Burhaneddin Ahmed, Amasya emiri Hacı Şadgeldi ve Sivas hakimi Hacı İbrahim'in öncülük ettiği bu isyancılar Mehmed Bey Sivas'ta bulunduğu bir sırada onu öldürdüler(1365)[16]. Genç yaşta öldürülen Mehmed Bey'in naaşı Kayseri'ye götürülerek babası Eretna'nın kabri yanında defnedildi.

e- Alaaddin Ali (1365-1380)

Mehmed Bey'in öldürülmesinden sonra yerine, küçük yaşta olan oğlu Alaaddin Ali Bey tahta çıkarıldı. Bu sırada Orta Anadolu'da fitne ve karışıklıklar had safhaya ulaşmıştı. Bu sebeple Orta Anadolu'da yaşayan halkın bir çoğu Ayıntab'a ve Batı Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardı. Eretna Beyliği'ne tâbi şehirlerin valileri de ismen Alaaddin Ali Bey'e bağlı olmakla birlikte tamamıyle bağımsız hareket ediyorlardı. Sivas hakimi Hacı İbrahim, Amasya emiri Hacı Şadgeldi, Tokat hakimi Şeyh Necib ve Kayseri emiri Şeyh Cüneyd'in bu bağımsız davranışlarını fırsat bilen Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey de Eretnalılar'a ait Niğde ve Aksaray'ı ele geçirdi[17].

Ali Bey, ülkesindeki bütün bu iç karışıklıklara rağmen zevk ve eğlence ile meşgul olmaktaydı. Zayıf iradeli ve kabiliyetsiz bir insan olan Ali Bey, önemli devlet işlerini Moğollar'ın eline verdi. Onun bu davranışı, emirlerinin kendisini dinlememelerine sebep oldu. İçteki bu durumu fırsat bilen Karamanoğlu Ali Bey, süratle Kayseri üzerine yürüyerek bu şehri de ele geçirdi. Eretna Beyi Ali Bey Sıvas'a kaçmak zorunda kaldı[18].

Böylece Eretna Beyliği'nin merkezi olan Kayseri şehri bir süre Kara-

(15) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 158.

(16) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, XXXII/126, (1968), s. 1229.

(17) Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 126.

(18) Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, s. 25.

manoğulları'nın elin geçti ise de, onların şehir halkına iyi davranmamaları yüzünden ahali Karamanoğulları'ndan nefret etmeye başladı. Bu durumu fırsat bilen Eretna emirlerinden Kadı Burhaneddin Ahmed, Karamanlıların Kayseri'de yaptıkları tahribat ve mezâlime son vererek şehri geri aldı. Ancak, Kadı Burhaneddin'in burada bağımsız bir emirlik kurmak istediğini öğrenen Alaaddin Ali Bey, onu yakalatarak hapse attırdı. Fakat Kadı Burhaneddin taraftarı olan Sivas emiri Hacı İbrahim, Moğolların da desteğiyle Sultan Alaaddin Ali Bey'i tutuklayarak Kadı Burhaneddin'in hapisten çıkmasını sağladı.

Alaaddin Ali Bey, bir süre hapiste kaldıktan sonra Moğollar'ın kendisine taraftar olan Barambay kolu kuvvetlerinin yardımıyla kurtuldu. Daha sonra Sivas'da Hacı Mukbil'in isyanı ile karşılaşan Ali Bey, Kadı Burhaneddin'in yardımıyla bu isyanı da bastırdı. Böylece devletin idaresini sağlam bir şekilde eline alan Alaaddin Ali Bey, Hacı Mukbil olayında büyük yardımını gördüğü Kadı Burhaneddin'i vezirlik makamına getirdi (Mayıs 1378).

Ali Bey, bu tarihten sonra veziri Kadı Burhaneddin ile uyum içerisinde ülkesini idare etmeye başladı. Ancak bu sırada, Eretna'nın en eski ve nüfuzlu ümerâsından olan Hacı Şadgeldi, Amasya'da bağımsız hareket etmeye başlayınca Ali Bey, bir miktar kuvvet ile onun üzerine yürüdü. Hacı Şadgeldi, Ali Bey'in ordusuyla gelerek Amasya yakınlarında karargâhını kurması üzerine ona haber göndererek itaatini arzetmek istediğini bildirdi. Onun bu isteği üzerine Sultan Alaaddin Ali Bey, Seydi Hüsam ismindeki bir emirini kaleye gönderdi. Ancak Hacı Şadgeldi, sözünde durmayarak Seydi Hüsam'ı hapsetti. Bunun üzerine Sultan Ali Bey ile veziri Kadı Burhaneddin Amasya şehrini muhasaraya başladılar[19]. Kuşatmanın şiddetlenmesi üzerine Hacı Şadgeldi, Ali Bey ve vezirlere ricacılar göndererek özür diledi. Ayrıca hapse attığı Seydi Hüsam'ı da serbest bıraktı. Bunun üzerine Alaaddin Ali Bey ve Kadı Burhaneddin Kayseri'ye döndüler[20].

Alaaddin Ali Bey daha sonra Niğde ve Aksaray şehirlerine hakim olmak üzere birer sefer düzenlediyse de bir netice alamadan geri döndü. 1379 yılında ise Taceddinoğlu'nun hüküm sürdüğü Niksar üzerine bir sefer yaptı. Ancak Eretna orduları burada da başarılı olamadılar.

Eretna emiri Alaaddin Ali Bey, Niksar seferinden sonra Erzincan'da

(19) Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm,* Yay. Kilisli Rifat, İstanbul 1928, s. 138 vd.; Y.Yücel, *Eretna Devleti,* s. 21.

(20) Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti,* s. 36.

istiklâlini ilân etmiş olan Eretna'nın kardeşi-oğlu Mutahharten üzerine yürüdü. Ancak onu bu sefere teşvik den Şarkî-Karahisar hakimi Kılıç Arslan, muhalefte başlayınca önce onunla bir anlaşma yapıldı(21). Bu anlaşmaya göre, eğer Erzincan alınırsa idaresi Kılıç Arslan'a verilecekti. Bu antlaşmadan sonra müttefik ordu Erzincan'a bir saldırıda bulundu ise de, Mutahharten'in gayreti ile geri püskürtüldüler.

Eretnalılar'ın bu baskısı karşısında Mutahharten, Dulkadiroğlu İbrahim ile Akkoyunlu Kutlu Bey'e haber göndererek yardım etmelerini istedi. Kalabalık bir kuvvetle Mutahharten'in yardımına gelen Akkoyunlular'ın karşısına Kayseri valisi Cüneyd Bey çıktı ise de yenilerek esir alındı. Bu sırada tekrar harekete geçen Erzincanlılar Eretna kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdiler. Alaaddin Ali Bey ile veziri Kadı Burhaneddin, uzun süren bu Erzincan seferinden bir netice alamayınca Sivas'a dönmek zorunda kaldılar(22).

Alaaddin Ali Bey, son olarak Amasya üzerine bir sefer daha düzenledi ise de, bu sırada o civarda salgın halde bulunan taun (veba) hastalığına yakalandı ve kurtarılamayarak 1380 yılında Kazova'da vefat etti. Naaşı, Kayseri'ye getirilerek babası ve dedesinin gömülü olduğu Köşk Medresesi içine defnedildi.

f- II. Mehmed (1380-1381)

Alaaddin Ali Bey'in ölümü üzerine, o sırada yedi yaşında olan oğlu Mehmed Eretna Beyliği'nin başına geçti(23). II. Mehmed'in devlet işlerini yürütecek yaşta olmaması dolayısı ile ona bir nâib tayin edilmesi gerekiyordu. Bu görevi yerine getirmek için ilk önce Amasya emiri Hacı Şadgeldi talip oldu. Ancak Eretna Beyliği'nin ileri gelen emîrleri ve Sivas halkı Hacı Şadgeldi'nin nâibliğini istemediler. Onlar Doğu Karahisar Beyi Kılıç Arslan'ı davet ettiler. Bunun üzerine, Selçuklu soyundan olan Kılıç Arslan Sivas'a gelerek, vezir Kadı Burhaneddin'in de desteği ile II. Mehmed Bey'e nâip tayin edildi(24).

Kılıç Arslan, devlet işlerini eline aldıktan sonra ilk iş olarak Amasya'yı

(21) Ahmed Tevhid, "Kadı Burhaneddin Ahmed", *TOEM,* V/27, s. 180.

(22) Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm,* s. 156 vd.

(23) İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber,* Beyrut 1968, V, s. 187; Y. Yücel, *Eretna Devleti,* s. 22.

(24) Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, II, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti,* Ankara 1992, s. 70; Kemal Göde, *Eretnalılar,* Yayınnlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1981, s. 126-127.

Şadgeldi'nin elinden almaya karar verdi. Ancak vezir Kadı Burhaneddin, Kılıç Arslan'a Şadgeldi ile sulh yapılmasını teklif etti. Onun bu teklifini dinlemeyen nâip Kılıç Arslan, Hacı Şadgeldi'ye kesin bir darbe vurmak amacıyla Amasya şehrini muhasaraya başladı. Şehrin muhasara yoluyla alınamayacağını anlayınca Emir Yusuf'u barış yapmak üzere kaleye gönderdi ise de bir netice elde edemedi. İki taraf arasında anlaşma sağlanamayınca şehir dışında savaş başladı. Ancak Kılıç Arslan Hacı Şadgeldi karşısında yenilgiye uğrayarak Sivas'a döndü. Kılıç Arslan, bu yenilgiye Kadı Burhaneddin'in sebeb olduğunu ileri sürerek, ona karşı cephe almaya başladı. Nitekim Kadı Burhaneddin karşısında durumunu ve mevkiini kuvvetlendirmek için genç hükümdarın annesi ve Alaaddin Ali Bey'in dul kalan eşi ile evlendi. Bunun yanında Kadı Burhaneddin'i merkezden uzaklaştırmak için Şarkî Karahisar'a göndermek istedi. Öte yandan Kadı Burhaneddin de, Kılıç Arslan'a karşı cephe almıştı. Nihayet Kadı Burhaneddin, Kılıç Arslan şehir dışında bir gezinti yaptığı sırada onu öldürerek genç hükümdara kendisi nâip oldu (1381).

Kadı Burhaneddin, Sultan II. Mehmed'e nâip olduktan sonra ilk iş olarak Kılıç Arslan taraftarlarını görevden uzaklaştırdı. Şehir halkı, Kadı Burhaneddin'in iş başına geçmesine sevindi(25). Sultan II. Mehmed, çok küçük olduğu için, Kadı Burhaneddin adetâ bir hükümdar gibi hareket ediyordu. Ancak onun her geçen gün daha da güçlenmesinden çekinen Amasya emiri Hacı Şadgeldi ile Erzincan hakimi Mutahharten birlikte hareket etmek üzere anlaştılar. Bu emirlerden bilhassa Hacı Şadgeldi, kendisini Eretna beyliğinin bir numaralı vârisi olarak görmekteydi. Ancak Kadı Burhaneddin, Hacı Şadgeldi ile Mutahharten'in birleşmelerine fırsat vermemek için süratle Amasya üzerine yürüdü. Amasya yakınlarında cereyan eden meydan savaşında Hacı Şadgeldi yakalanarak öldürüldü(26). Kadı Burhaneddin Hacı Şadgeldi'nin kesik başını önce Sivas'a, daha sonra da Erzincan'a göndererek kendisine cephe alanları tehdit etti. Daha sonra da ulemâ ve ümerâsının desteğini alarak kendisine saltanat yolunu açmak için harekete geçti. Nitekim kısa bir süre sonra Eretna Beyliği'nin son hükümdarı olan çocuk yaştaki II. Mehmed'i ortadan kaldırarak kendi hükümdarlığını ilân etti (1381)(27). Böy-

(25) Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* s. 73-74; Kemal Göde, *Eretnalılar,* s. 127.

(26). M. Halil Yınanç, "Amasya", *İA,* I, 394; Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* s. 85.

(27) Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* s. 87.

lece Orta Anadolu'da yarım yüzyıl kadar hüküm sürmüş olan Eretna Beyliği tarihe karışmış oldu.

Moğollar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın bir emiri olarak Anadolu'ya gelen Eretna'nın kurduğu bu devlet ancak, kurucusu Alaaddin Eretna zamanında varlık gösterebilmiştir. Eretna'nın ölümünden sonra ise başa geçen genç hükümdarlara nâiblik eden vezirlerin yönetimi altında bulunan bu beylik yarım yüzyıl kadar yaşamış ve son vezir Kadı Burhaneddin tarafından ortadan kaldırılmıştır.

II- İMAR FAALİYETLERİ

Eretnalılar'ın Anadolu'da hakim oldukları bölgelerde yaptırmış oldukları dinî ve sosyal müessesler yok denecek kadar azdır. Bu devirde yapılan eserlerden en önemlisi, beyliğin kurucusu Alaaddin Eretna tarafından Kayseri'de yaptırılmış olan külliyedir. Bu külliye türbe, hangâh, han ve medreseden meydana gelmektedir. Alaaddin Eretna bu külliyeden başka Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi (1322), Niğde'de Sungur Bey Camii (1335), Sivas'da oğlu Şeyh Hasan adına yaptırdığı Güdük Minare Künbeti (1347), Hafik'de bir kervansaray, Tokat'da bir zaviye ile Kayseri'de Emir-zâde Mehmed Türbesi'ni yaptırmıştır.

Eretnaoğulları'ndan Gıyaseddin Mehmed Bey zamanında da Bor'da bir mevlevîhane, Amasya'da Büyük Bey Sarayı inşa edilmiştir. Alaaddin Ali Bey ise Sivas'da bir zaviye ile Zile'de bir misafirhane yaptırmıştır.

Eretnaoğulları Şeceresi

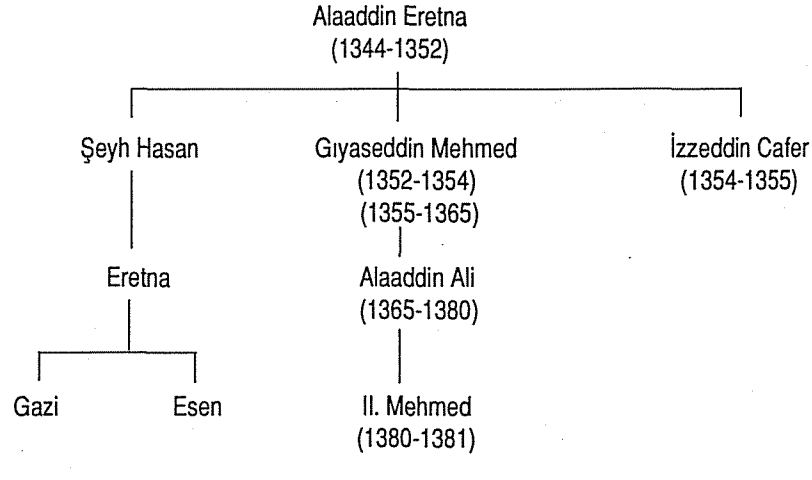

F- EŞREFOĞULLARI BEYLİĞİ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde, yani XIII. yüzyılın ikinci yarısında eski Psidia toprakları üzerindeki Beyşehir ve Seydişehir taraflarında kurulmuş bir Türkmen beyliğidir.

Beyliğin kurucusu Selçuklular'ın uç beylerinden olan Seyfeddin Süleyman Bey'dir. Beyliğin merkezi ilk önce Gorgorum[1] olup, daha sonra bu beyliğin daimî merkezi, Seyfeddin Süleyman Bey tarafından tesis edilen ve bu beyin adına izafeten Süleyman şehri de denilen Beyşehri olmuştur[2].

1- Seyfeddin Süleyman

Eşrefoğlu Süleyman Bey, Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde (1264-1283) Selçuklu hizmetinde uç beyi olarak bulunuyordu. Bu dönemde Selçuklu Devleti içindeki taht kavgaları devletin hayatiyetini tehlikeye düşürecek bir hal almıştı. Nitekim Gıyaseddin Keyhüsrev Moğollar tarafından öldürülüp yerine II. Gıyaseddin Mesud geçirilmişti (1284). Gıyaseddin Mesud Konya'da Eşrefoğlu ve Karamanoğlu kuvvetlerinden çekindiği için devlet merkezini Kayseri'ye taşımak zorunda kaldı. Bu sırada, öldürülen hükümdarın annesi Gıyaseddin Mesud'un hükümdarlığına itiraz ederek devletin iki torunu ile Mesud arasında paylaşılmasını istedi. Bu maksatla da Karamanoğulları ile Eşrefoğulları'ndan yardım isteyerek onları Konya'ya çağırdı. Yapılan antlaşmaya göre ordu başkanlığı Karamanoğlu'na, saltanat naipliği ise Eşrefoğlu Halil Bey'e verildi[3]. Eşrefoğulla-

(1) Gorgorum eski tapu kayıtlarında Seydişehri köyleri arasında görülmektedir.

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 58.

(3) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 589.

rı'nın desteği ile 15 Mayıs 1285 tarihinde şehzâdeler tahta çıkarıldı ise de kısa bir süre sonra Sultan Mesud Has Balaban komutasında kuvvetli bir orduyu isyancı güçler üzerine gönderdi. Has Balaban'a karşı koyamayacaklarını anlayan Eşrefoğulları merkezleri Gorgorum'a çekildiler. Burada Sultan Mesud'a karşı cephe alan Süleyman Bey Ilgin üzerine başarılı bir akın yaparak bu bölgeyi yağmaladı (1288). Balaban oğlunu bozguna uğratıp öldürdüğü askerlerin başlarını Konya'ya gönderdi(4).

Bununla beraber Sultan Mesud'un mukabil taaruzundan çekinen Süleyman Bey, II. Gıyaseddin Mesud ile anlaşmak üzere bizzat Konya'ya gelerek itaatini arzetti. Süleyman Bey bu tarihten sonra kendi ismine izafe olunan Beyşehri kalesini yaptırdı(5).

Eşref-oğlu Süleyman Bey'in Selçuklu Sultanı Mesud'a tabi olarak hakimiyet sürdürdüğü bu sırada Sultan Mesud'un kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan saltanat iddiasıyla Kırım'dan Anadolu'ya geçerek saltanat iddiasında bulununca Sultan Mesud, Eşref-oğlu Süleyman Bey'den yardım istedi. Selçuklu kuvvetleriyle birlikte hareket eden Eşrefoğulları Kılıç Arslan'ı yakalayarak Viranşehir kalesine hapsettiler. Ancak Karamanoğulları'ndan gelen baskı üzerine onu serbest bıraktılar. Bu sebeple Sultan II. Mesud'la Eşrefoğulları'nın arası tekrar açıldı. Sultan Eşrefoğulları üzerine yürüyerek onları itaat altına aldı (1290). Eşrefoğulları da buna karşılık olarak Selçuklu ordusunun kuzeydeki Türkmenlerle uğraştığı bir sırada Gevele kalesine kadar ilerleyerek bu bölgeyi yağmaladılar (1291).

Süleyman Bey 27 Aralık 1302'de vefat etmiş olup Beyşehir'de yaptırmış olduğu türbesine defnedildi. Eşrefoğulları onun zamanında Beyşehir'den başka Seydişehir ve Ilgın havalisine de hakim olmuştu.

2- Mübarizüddin Mehmed (1302-1320)

Süleyman Bey'in Mehmed ve Eşref adlarında iki oğlu vardı. Ölümünden sonra yerine büyük oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey geçti. Mehmed Bey, babasının kenidisine bıraktığı ülkeyi genişletmeye çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Kuzeye doğru ilerleyerek Akşehir ve Bolvadin'i ele geçirdi. Türkmen beyliklerinin Moğollar'a karşı isyanlarını önlemek ve Anadolu'da

(4) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 590.

(5) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 58-9; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 296.

tam anlamıyla düzeni sağlamak için gönderilen İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban'a boyun eğenler arasında Mehmed Bey de bulunuyordu (1314). Mübarizüddin Mehmed Bey'in 1320 yılından sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır(6).

3- II. Süleyman (1320-1326)

Mehmed Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Süleyman Bey geçti. Bu sırada İlhanlı valisi Timurtaş'ın Anadolu beylikleri üzerindeki şiddet ve te'dip hareketi devam ediyordu. Timurtaş, Beyşehir'i ele geçirdikten sonra Süleyman Bey'i yakaladı, işkence ettirdi ve Beyşehir gölüne attırmak suretiyle öldürttü (1326)(7). Süleyman Bey'in öldürülmesi ile Eşrefoğulları Beyliği sona ermiş ve daha sonra bu beyliğin toprakları Hamid ve Karamanoğulları tarafından taksim olunmuştur.

Eşrefoğulları Beyliği'nin ömrünün çok kısa olmasına rağmen bu dönemde özellikle mimarî alanda çok güzel eserler yapılmıştır. Bunların ilki, beyliğin kurucusu Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey'in yaptırmış olduğu Beyşehir Kalesi'dir. Seyfeddin Süleyman Bey, Beyşehir'de 1297 yılında bir camii yaptırmış olup, bu camii Türk mimari eserleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa mihrabı çok güzel olan bu cami Selçuklu mimarisinin bir devamı şeklindedir.

Tarihçi Şehabeddin el-Ömerî'nin kaydına göre Eşrefoğulları altmışbeş şehir ve yüzellibeş köye sahipti. Yine Eşrefoğulları'nın yetmişbin süvari kuvveti olduğu anlaşılmaktadır. Eşrefoğulları'ndan Mübarizüddin Mehmed Bey ile II. Süleyman Bey'in gümüş sikkelerine rastlanmıştır.

Ayrıca Mübarizüddin Mehmed Bey adına, dönemin ünlü bilginlerinden Şemseddin Mehmed Tüsterî tarafından **el-Fusûl-ı Eşrefiyye** adlı felsefî bir eser de yazılmıştır.

---

(6) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 59.

(7) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 646, 648.

Eşrefoğulları Şeceresi

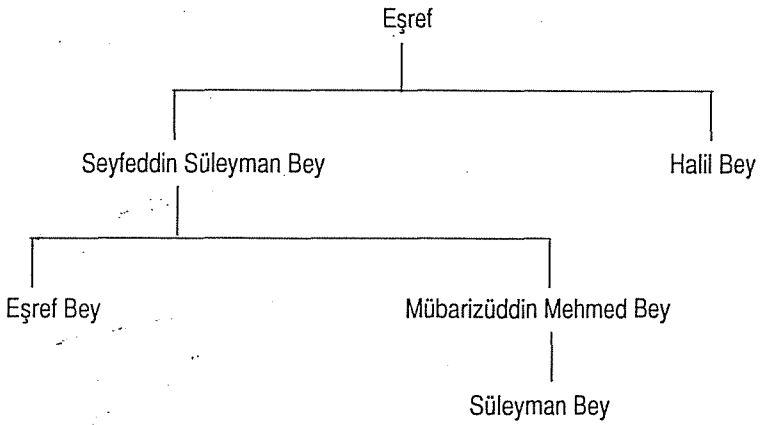

G- GERMİYANOĞULLARI BEYLİĞİ

I- SİYASÎ TARİH

a- Menşei:

Germiyanoğulları, Anadolu Selçukluları'nın son döneminde Kütahya ve çevresinde hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir. Germiyan bir türk aşiretinin adı olup, ilk defa XIII. yüzyılın başlarında Selçuklu Devleti'nin hizmetinde Malatya'da faaliyet göstermişlerdir. Germiyan aşireti, Harizm hükümdarı Celaleddin Harzemşah Mengüberti ile Anadolu taraflarına gelmiş ve Selçuklular'ın hizmetine girmişlerdir. Malatya'da bulundukları sıralarda aşiretin reisi Ali Şiroğlu Muzafferüddin idi. Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1236-1246) vuku bulan Baba İshak tarafından yönlendirilen Babailer isyanının (1239) bastırılmasında görevlendirilmişse de başaramayarak ilk defa mağlup olmuştur. Onun oğlu Kerimüddin Ali Şir, Selçuklu şehzadeleri arasındaki taht mücadelesinde II. İzzeddin Keykavus taraftarı olduğu için, IV. Kılıç Arslan zamanında Vezir Pervane Muineddin Süleyman tarafından diğer muhaliflerle birlikte öldürülmüştür (1264)[1].

b- Kütahya ve Civarına Yerlşmeleri:

Germiyanoğuları'nın kesin olarak hangi tarihte Kütahya ve civarına yerleştikleri bilinmemektedir. Ancak Baba İshak isyanının bastırılmasından

(1) Germiyanoğulları'nın menşei ve Anadolu'ya gelişleri konusunda kaynaklardaki bilgilerin mukayesesi için bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 1-13; Ayrıca Bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, ss. 39-40; Aynı Müellif, "Germiyanoğulları", *İA*, IV, s. 767; Babailer ve Baba İshak'ın isyanı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.

sonra (1241), II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından bölgeye yerleştirildikleri ileri sürülmektedir. Ayrıca, Selçuklu Şehzadesi olduğu iddiasıyla Karamanoğlu Mehmed Bey'in ortaya çıkardığı Cimri (Gıyaseddin Siyavuş)'nin yakalanması hadisesinde (1277) rol aldıklarına göre bu tarihte Kütahya, Afyon ve Denizli taraflarında yerleşmiş olmalıdırlar.

Baba İshak isyanı sırasında Malatya'da olan Germiyanlıların Cimri hadisesi esnasında Batı Anadolu'da bulunmaları, muhtemelen Moğol istilası sebebi ile bu bölgeye göç ettiklerine delâlet etmektedir(2).

c- Germiyanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu:

Cimri olayı sırasında (1277) Batı Anadolu'da bulunan ve Anadolu Selçukluları'nın hizmetinde hareket eden Germiyanlılara bu hizmetleri karşılığında Kütahya ve civarı ikta, yani tımar olarak verilmiş olmalıdır. Bu hadise sırasında Sahipata oğulları emrinde olduğu görülen Germiyanlılar, bu tarihten itibaren güçlü bir beylik haline gelmeye başladılar. Nitekim Batı Anadolu'daki Aydın, Menteşe, Saruhan, Denizli beyleri ilk zamanlarında Germiyanoğulları'na tâbi idiler.

Moğollar'ın Anadolu'yu işgali ve Selçuklu Devleti üzerinde hakimiyet kurmalarından sonra XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında uçlardaki beyler bağımsızlıklarını almaya başladılar. Germiyanlılar da Selçuklu-Moğol idaresine karşı çıkarak 1283'ten itibaren bir beylik olarak teşkilatlanarak II. Mesud'a karşı mücadeleye giriştiler. 1286-1291 yılları arasında meydana elen bu olaylarda bazan Germiyanlılar, bazan da Selçuklu sultanı II. Mesud galip geldiler. Bu tarihlerde Germiyan kuvvetlerinin başında Hüsameddin I. Alişir bulunuyordu. XIII. asrın sonlarında ise beyliğin başında Hüsameddin Bey'in kardeşi Yakup Bey bulunuyordu ve bu sırada Germiyanlılar, Selçuklular'a tabi olarak iyi ilişkiler içinde idiler(3).

1) I. Yakub Bey:

Germiyanoğulları Beyliği'nin kurucusu Yakub bin Alişir olup, onun zamanında en parlak devrini yaşamıştır. Yakub Bey, Anadolu Seyçuklu Devleti hizmetinde emir-i kebir sıfatını taşıyacak derecede önemli vazife-

(2) M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 15-22; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 40.
(3) M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 35-46; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 40-41.

lerde bulunmuştur. Yakub Bey bu dönemde nüfus sahasını Kırşehir'e kadar uzattı. III. Alaaddin Keykubad'ın saltanattan çekilmesinden sonra Selçuklu tahtına ikinci defa geçen II. Gıyaseddin Mesud'a tabi olmayan Yakub Bey, İlhanlı Devleti'nin hakimiytini tanıyarak senelik vergi vermeye başladı. Bu dönemde Karamanoğlu Beyliği'nden sonra Anadolu'da en önemli beylik Germiyan Beyliği idi. Yakub Bey yaklaşık 1305'de kumandanı Aydınoğlu Mehmed Bey'i, Batı Anadolu'daki sınırlarını genişletmek maksadıyla görevlendirdi. Aydınoğlu Mehmed Bey Birgi merkez olmak üzere İzmir ve civarının fethine teşebbüs etmiş ve daha sonraları bölgede kendi beyliğini kurmuştur. Yakub Bey zamanında Bizanslılar'la karşılıklı savaşlar yapılmıştır. Nitekim Yakub Bey 1305'de Menderes nehri kenarındaki Tripolis şehrini ve Angir (Kiliseköy)'i zaptetmiş ve otuzbin kişilik bir kuvvetle Philadelphia (Alaşehir)'yı kuşatmıştır. Ancak Bizans'ın isteği üzerine yardıma gelen Katalanların saldırısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Katalanların bölgeyi terketmesinden sonra Yakub Bey, yeniden Philadelphia (Alaşehir) üzerine giderek vergiye bağladı (1314).

İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun Anadolu'daki beylikleri itaat altına almak için gönderdiği (1314) Emir Çoban'ın davetine gelerek itaatlerini bildiren beyler arasında Germiyanlı Alişiroğulları ve Germiyanoğulları'na tabi beyler de vardı. Daha sonra Emir Çoban oğlu Demirtaş, Anadolu'ya geldiğinde (1325) Eşref ve Hamidoğulları Beyliklerini ortadan kaldırmış, diğerlerini zaptetmek için Eğridir'de hazırlık yaparken maiyyetindeki beylerden Eretna'yı da Karahisar-ı sahip taraflarına göndermişti. Yakub Bey'in damadı olan Karahisar Bey'i kayınpederinin yanına Kütahya'ya sığınmıştır. Yakub Bey ile Eretna Bey arasında bir savaş çıkmak üzere iken Demirtaş'tan gelen emir üzerine Eretna Bey Sivas'a çekilmişlerdir (1327). Yakub Bey'in 1340'larda vefat ettiği tahmin edilmektedir. el-Ömerî, Yakub Bey devrinde Germiyan Beyliğinin talimli düzenli ordusu olduğunu kaydetmektedir[4].

2) Mehmet Bey (1340-1361)

Yakub Bey'den sonra Germiyanoğulları Beyliği'nin başına oğlu Mehmet Bey geçmiştir. Mehmed Bey, mücadeleci ve savaşçı anlamına gelen Çahşedan veya Çağşadan lakabıyla anılıyordu. O'nun zamanında,daha önce Katalanlar tarafından işgal edilen Küldi (Kula) kasabası rumlardan, Angir (Simav) kasabası Bizans İmparatorluğu'ndan geri alınmıştır. Mehmed Bey

(4) M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 35-46; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 41-44.

hakkında bilinenler çok azdır. Germiyanoğulları Beyliği Yakub Bey'den sonra eski üstünlüğünü kaybetmiş, hatta Mehmed Bey devrinde Aydınoğulları bağımsız hale gelmişlerdir. Mehmed Bey 1361'de vefat etmiştir(5).

3) Süleyman Şah (1361-1387)

Şah Çelebi olarak da anılan Süleyman Şah, babası Mehmed Bey'in vefatı üzerine Germiyan hükümdarı olmuştur. O'nun hükümdarlığının ilk yılları olaysız geçmiştir. Karamanoğulları Alaaddin Bey ile Hamidoğlu İlyas Bey arasındaki mücadelelerde İlyas Bey'in tarafını tutmuştur. Karamanoğlu'nun saldırısına uğrayan İlyas Bey kendisine sığınınca ona yardım etmiş ve topraklarını geri almasını sağlamıştır. Bu durum Süleyman Şah ile Karamanoğlu Alaaddin Bey'in arasını açmıştır.

Bu dönmde Germiyan beyliği iki önemli Anadolu beyliği arasında sıkışmıştır. Süleyman Şah, kuzeyde devamlı topraklarını genişleten Osmanlılar'dan ve güneydoğuda Karamanlılar'dan gelecek saldırılara karşı topraklarını koruyabilmek için bazı imkanlar aramıştır. Bu maksatla kızı Devlet Hatun'u I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid ile evlendirmiş ve kızının çeyizi olmak üzere Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Eğrigöz dolaylarını Osmanlılar'a bırakmıştır. Böylece büyük fedakârlıklarla dostluk ilişkisi kurmaya çalışan Süleyman Şah, kendisi Kula'ya çekilmiştir (1381). Yıldırım Bayezid ise Kütahya valiliğine getirilmiştir(6).

Aynı dönemde Karamanoğlu Alaaddin Bey de Osmanlılar'la akrabalık kurmak istemiş ve I. Murad'ın kızı Melek Hatun ile evlenmiştir(7). Ancak bu evlilik Germiyanoğlu Süleyman Şah'ı tedirgin etmiştir.

Süleyman Şah 1387'de Kula'da vefat etmiş ve orada yaptırdığı Gürha-

(5) Mehmed Bey'in hayatı hakkında kaynaklarda bulunan bilgilerin karşılaştırması için bkz. M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 47-51; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 44-45.

(6) Süleyman Şah'ın kızı ile Yıldırım Bayezid'in düğün merasimleri hakkında geniş bigi *Âşıkpaşazade Tarihi*'nde (İstanbul 1332, s. 56-59) bulunmaktadır. İlk Osmanlı tarihçileri düğünün 1381 yılında yapıldığını yazdıkları halde İdris-i Bidlisî bu tarihi 1378 olarak verir. (M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 60, not 22). Yıldırım Bayezid'in zevcesi olan bu padişah kadını hakkında ayrıca bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 7-8.

(7) İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Murad-ı Hüdavendigâr kızı ve Karamanoğlu Alaaddin Bey'in zevcesinin adı nedir?", *Belleten*, XXI, s. 178-180, Ankara 1957. Ayrıca bkz. M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 6-7.

ne Medresesi'ne defnedilmiş ve yerine oğlu II. Yakub Bey Germiyan beyi olmuştur(8).

4) II. Yakub Bey

Babası Süleyman Şah zamanında Uşak ve Şuhud bölgesinde vali bulunan Yakub Bey onun ölümü üzerine (1387) Germiyan beyi olmuştur.

Osmanlı padişahı I. Murad'ın Kosova Savaşı'na diğer bazı beylikler gibi yardımcı kuvvet gönderen II. Yakub Bey, I. Murad'ın savaş meydanında şehit düşmesi üzerine Osmanlı nüfusundan kurtulmak istedi. Karamanoğulları başta olmak üzere bazı toprakları Osmanlılar tarafından alınan Hamid, Saruhan ve Menteşe beyliklerinin oluşturduğu ittifakı destekledi. Ayrıca bu durumdan istifade ederek babası tarafından kızkardeşinin çeyizi olarak verilen yerlerden geri aldı ve Kütahya'yı ele geçirdi.

Bu durum karşısında Yıldırım Bayezid, Rumeli'de sulh ve sükunu sağladığı gibi Sırplarla da anlaşma yaptı. Daha sonra hemen Anadolu'ya geçen Bayezid, kısa zamanda kendi aleyhine gerçekleştirilen ittifakı dağıttı. Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini işgal ettikten sonra Kütahya'ya yöneldi. II. Yakub Bey bu durumdan endişeye düştüğü için Yıldırım Bayezid'i pekçok hediyelerle karşıladı. Ancak Osmanlı Padişahı, kayınbiraderine güvenmediği için yakalatmış, veziri Hisar Bey ile birlikte Rumeli'de İpsala kalesine hapsetti.

Böylece bütün Germiyanoğulları'na ait topraklar Osmanlı ülkesine katılmış oldu (1390).

Yakub Bey 1399'a kadar İpsala'da kaldı ve sonunda bir fırsatını bularak kaçtı ve deniz yoluyla Şam'a gitti. O sırada Şam'a gelmiş olan Timur'a sığınan Yakub Bey, maiyyetinde olanlarla birlikte Ankara Savaşı'na katıldı (1402). Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlub olmasıyla Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerine diğer beylikler gibi Germiyan Beyliği de yeniden teşkil edildi ve idaresi II. Yakub Bey'e verildi. Böylece Yakub Bey oniki yıllık bir aradan sonra yeniden beyliğinin başına geçmiş oldu. Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Kütahya'ya gelmiş ve bir ay kadar burada ikamet etmiştir.

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra onun şehzadeleri arasında ortaya çıkan karışıklıklar sırasında önce Karamanoğlu ile bir ittifaka giren Yakub

(8) M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 116-117; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 46.

Bey, daha sonra Çelebi Mehmed'in tarafına geçti (1410). Ancak bu duruma tepki gösteren Karamanoğlu Mehmed Bey, Germiyan ili üzerine giderek Kütahya'yı zaptetti. Bu suretle Yakub Bey, ikinci defa ülkesini terketmek zorunda kaldı. Çelebi Mehmed'in Rumeli'de asayişi sağladıktan sonra Anadolu'ya geçmesi üzerine Bursa'ya kadar ilerlemiş olan Karamanoğlu derhal geri çekilmiş, hatta Germiyan topraklarını da terketmiştir. Osmanlı padişahı Çelebi Mehmed Karamanoğlu üzerine yürürken Yakub Bey de yardımcı olmaya çalışmış, zahire ve levazım tedarik ederek harekatı kolaylaştırmıştır. Böylece Yakub Bey ikinci defa ülkesine sahip olmuş ve Osmanlı hakimiyetini tanımıştır (1413).

II. Murad devrinde de Osmanlılar'la iyi geçinmeye çalışan Yakub Bey bir oğlunun olmaması ve yaşının ilerlemesi sebebiyle ülkesini Osmanlı padişahına bırakmayı düşündü. Bu maksatla yaşı sekseni mütecaviz iken Bursa üzerinden Edirne'ye seyahat etti. II. Murad'la görüşmesi sırasında hüsn-i kabul gördü ve merasimle karşılandı. Germiyan ilini II. Murad'a vasiyet ederek tekrar ülkesine döndü. Yakub Bey, Kütahya'ya dönüşünden bir sene sonra öldü (Ocak 1429) ve kendi imaretinin mescidindeki mihrabın arkasına defnedildi. Yakub Bey, aradaki fasılalarla birlikte 42 yıl hükümdarlık yaptı[9].

II- TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

a- Sosyal ve Ekonomik Hayat

Germiyanoğulları Beyliği'nin en güçlü olduğu I. Yakub Bey devrinde sosyal ve ekonomik hayatın da gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şehabeddin Ömeri, Germiyan beyinin 700 şehir ve kalesi olduğunu, ordunun tam teçhizatlı olduğu, kıymetli eşya ve hayvanlara sahip bulunduğunu bildirmektedir. Ticarete önem veren ve nakliyesinde Menderes nehrinden yararlanan Germiyanlılar bazı ihraç mallarını bu vasıta ile Ayasuluğ ve Balat yoluyla denizden ihraç ederlerdi. Yine bu devirde Bizans, her yıl Germiyan beyine 100.000 dinar ve pekçok kıymetli eşyayı hediye olarak gönderiyordu.

Germiyanoğulları devrinde "Germiyan kumaşları" olarak meşhur dokumalar çok kıymetli idi. Anadolunun her tarafında tanınan ve Bursa pazar-

(9) *Âşıkpaşazâde*, s. 116-117. Ayrıca bkz. M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 67-79; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 47-51.

larında da bulunan Germiyan kumaşları Osmanlı sarayına giden hediyelik eşyalar arasında da yer alıyordu. Yine Denizli'de dokunan ve ak kalemli denilen kumaştan hil'at yapılırdı. Sarıklık bezler de yine bu bölgede dokunuyordu ve I. Murad'ın kullandığı sarık burada işlenen tülbentten idi.

Germiyanoğulları'ndan Osmanlılar'a intikal eden vakfiyelerden anlaşıldığına göre tesis edilen imaret ve zaviyelerde yolcu ve fakirlere en iyi şekilde hizmet ediliyordu.

O dönemde halk yerleşik ve konar-göçer olmak üzere iki kısımdı. Köy ve kasabalarda yaşayanlar zirai ekonomiye sahip oldukları halde, şehirdekiler ticaret yapıyorlardı. Konar-göçerler ise hayvan besiciliği ile meşguldüler.

Germiyan hükümdarı Süleyman Şah ve II. Yakub Bey adına bastırılmış gümüş sikkeler bulunmaktadır. Ayrıca Yakub Bey, Timur'un himayesinde iken onun adına, Osmanlı himayesinde iken II. Murad adına da para bastırmıştır(10).

b- Ordu

Diğer Anadolu Beylikleri'nde olduğu gibi Germiyanoğulları'nda da askerî kuvvet timarlı sipahi idi. Ayrıca beylerin ıktalarına göre silahlı kuvvet beslemeleri gerekiyordu. Ordu kumandanına subaşı deniliyordu. Germiyanoğulları'na tabi beyliklerle birlikte 200.000 atlı ve yayadan ibaretti. Beyliğin kendi ordusu ise 40.000 idi. Germiyanoğulları beyliği ordusunda kargı kullanan ve ok atan birlikler bulunmakta, savaş haricinde ordu zaman zaman askerî manevralar yapmaktaydı. Ayrıca Germiyanlılar sınırlarının korunması maksadıyla ve savaşa karşı tedbir olmak üzere mevziler kazdırıp buralara topladıkları kuvvetlerle harp hazırlıkları yapıyorlardı(11).

c- İlmî ve Kültürel Faaliyetleri

Germiyanoğulları devrinde Kütahya ilmî ve edebî faaliyetlerin merkezi idi. Burada, bugün Demirkapı Medresesi olarak bilinen Vacidiye Medresesi

(10) M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 107-120; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 52-53; Uzunçarşılı, "Germiyanoğulları", *İA*, IV, 770.

(11) İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1970, s. 141-144; M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 100-101.

ve II. Yakub Bey Medresesi en önemli ilim müesseseleridir. Bir kadı olan İshak Fakih'in inşa ettirdiği medrese de bu devirde faaliyet göstermiştir. Bu medreselerde nakli ilimlerin yanında heyet ve astronomi de okutuluyordu.

Umur b. Sava'nın yaptırdığı Vacidiye Medresesi'ne adını veren Müderris Abdülvacid, uzun yıllar hocalık yapmış ve bazı eserler kaleme almıştır. Fıkıh dalında **Şerhu'n-nikaye** adlı eseri telif eden (1403) Abdülvacid, astronomi konusunda Çağmini'nin **Mülahhas** adlı kitabına şerh yazmıştır.

Germiyanoğulları zamanında yetişen ilim ve fikir adamlarının varlığı bize bu devirde beylik merkezinin ne derece canlı bir kültür hayatına sahip olduğuna delalet etmektedir. Germiyan beylerinin ilim ve fikir adamlarını korumaları ve onlara değer vermeleri bu ortamın glişmesini sağlamıştır. Germiyan ilinin Osmanlılar'a geçmesiyle bu dönemde yetişen ilim ve fikir adamları, edebiyatçı ve şairler de Osmanlı idaresinde hayatlarını sürdürmüşler ve eserler vermeye devam etmişlerdir.

Edebî sahada ise Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî, Şeyhî, Ahmed-i Dâî gibi şairler yetişti.

Şeyhoğlu Mustafa, Süleyman Şah'ın emriyle Farsça **Merzübannâme** ve **Kabusnâme**'yi Türkçe'ye tercüme etmiştir. Yine Süleyman Şah'ın isteği üzerine kaleme aldığı **Hurşidnâme** adlı mesneviyi onun ölümü üzerine Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'e takdim etmiştir. **Siyasetnâme** tarzındaki eseri **Kenzü'l-Kübera** ise Türkçe mensur bir eserdir.

Ahmedî'nin **İskendernâme**'si de yine bu dönemde kaleme alınmıştır. Ahmed-i Daî ise Yakub Bey'in emriyle rüya tabirine dair **Tabirnâme** adıyla Farsça'dan bir eser tercüme etmiştir[12].

d- İmar Faaliyetleri

Germiyanoğulları devrinde cami, medrese, çeşme gibi çeşitli mimarî

(12) Abdülkadir Karahan, *XIV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 217-220, 251-252; M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 121-134; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 46-51-52; Ömer Faruk Akün, "Şeyh-oğlu", *İslâm Ansiklopedisi*, 11, s. 481-485. Bu eserlerden *Marzubannâme*, Zeynep Korkmaz tarfından (Ankara 1973), *Hurşidnâme* Hüseyin Ayan tarafından (Erzurum 1979) neşredilmiştir.

eserler inşa edilmiştir. Ankara'da Kızılbey Camii (1299), Denizli'de Süleyman Şah'ın yaptırdığı Ulu Cami (1368), Kütahya'da Kale-i Bala Camii (1377), Kurşunlu Camii (1377), Balıklı Camii, Analcı Mescid, Vacidiye Medresesi, Uşak'ta Kavşit Çeşmesi, Kütahya'da İshak Fakih'e ait çeşme mimarî eserlerin en önemlileridir[13].

(13) İ.H.Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932; M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, s. 137-140.

H- HAMİDOĞULLARI BEYLİĞİ

1- Beyliğin Kuruluşu

Hamidoğulları Beyliği Eğridir, Bolu, Yalvaç ve daha sonra Antalya taraflarında Hamid Bey'in torunu Dündar Bey tarafından kurulmuştur[1]. Hamid Bey, Selçuklular'la birlikte Türkistan'dan gelen Türkmen kabilelerinden birinin başbuğu olup, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kumandanlarından idi. Hamid Bey ve oğlu İlyas Bey zamanında bölge Selçuklu idaresinde bulunuyordu ve uç beyliği statüsü Denizli'den daha ileriye kaymıştı. Selçukluların XIII. asrın sonlarında tamamen zayıflaması ve İlhanilerin nüfuzu altına girmesinden sonra diğer bölgelerde olduğu gibi, Isparta, Eğridir ve civarında yaşayan Hamid aşireti de Dündar Bey'in başkanlığı altında Hamidoğulları Beyliğini kurdular[2].

a) Dündar Bey

Feleküddin ünvanıyla da anılan Dündar Bey, beyliğin sınırlarını genişleterek Gölhisar, Korkuteli ve daha sonra Antalya'yı aldı. Anadolu'da Selçuklu hakimiyetini ele geçiren İlhanlılara bağlılığını sunan Dündar Bey, İlhanlı hazinesine her yıl dört bin dinar vergi veriyordu. Şihabeddin Ömerî'nin kaydettiği bilgiye göre Dündar Bey'in onbeş bin atlı, onbeş bin yaya askeri bulunuyordu ve önemli şehirlerden başka onbeş kadar kalesi vardı. Dündar Bey birçok eserlerle imar ettiği Eğridir'e kendi künyesine

(1) Bahriye Üçok, "Hamitoğulları Beyliği", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II, Ankara 1955, s. 73-74; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 62.

(2) Dündar Bey'in Hamid Bey'in değil oğlu İlyas Bey'in oğlu olduğu konusunda ve Beyliğin kuruluş dönemi içi bkz. Üçok *Hamidoğulları*, s. 75.

nisbetle Felekabad adını verdi. Birliği sağlamak üzere Anadolu'ya gelen İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban'a bağlılıklarını sunan Anadolu Beyleri arasında Dündar Bey de bulunuyordu (1314). Ayrıca Dündar Bey, aynı senede İlhanlı hükümdarı Olcaytu (Muhammed Hüdabende) adına Felakabad'da para bastırdı. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun ölümü üzerine Anadolu'da çıkan karışıklıklar sırasında bunu fırsat bilen Dündar Bey, bağımsızlığını ilân edrek sultan ünvanını aldı. Muhtemelen bu sırada Antalya zaptedildi ve idaresi Dündar Bey'in oğlu Yunus Bey'e verildi. Anadolu Beyliklerinin bağımsız hareket etmeye başlamaları üzerine İlhanlıların Anadolu valisi Demirtaş harekete geçerek Konya'yı işgal ettikten sonra Beyşehri'ni zaptetti ve oradan Dündar Bey'in üzerine yürüdü. Dündar Bey Eğridir'den Antalya'ya kaçmışsa da yakalanarak öldürüldü. Böylece Hamidoğulları Beyliği'nin Isparta ve Eğridir kısmı Demirtaş'ın eline geçti (1324)[3].

Demirtaş'ın Memlûk sultanına sığınarak Mısır'a kaçması üzerine Dündar Bey'in üç oğlundan en büyüğü olan Hızır Bey Hamideli bölgesinde idareyi ele aldı. Onun zamanında Eşrefoğulları'na ait Beyşehri, Akşehir ve Seydişehri Hamidoğulları Beyliği'nin topraklarına katıldı. Hızır Bey 1330'da vefat etmiştir[4].

Necmeddin İshak ve Hüsameddin İshak Beyler Dündar Bey'in oğludur. İlhanlılar'ın Anadolu valisi Demirtaş'ın Mısır'a kaçması üzerine ortaya çıkıp ülkesine sahip olmuş (1327), Antalya'yı da topraklarına katmıştı. Karamanoğlu'nun teşviki ile babasının kanını dava etmek için Mısır'a gitmiş, Memlûk sultanı Melik Nasır Muhammed'in huzurunda mahkeme olmuşlardır[5]. İbn-i Battuta, İshak Bey'in babası hayatta iken Mısır'da bulunduğunu ve hacca gittiğini yazmaktadır. İbn-i Battuta Eğridir sultanı olarak ziyaret ettiği İshak Bey hakkında şunları söyler: "Mûmâ-ileyh evsâf-ı hasene ile mütehallîdir. Cümle-i âdâtından olarak her gün ikindi namazında câmie gelür, ba'de edâi's-salât cidâr-ı kıbleye istinad eyler. Huzûrunda huffâz, ahşabdan ma'mûl yüksek bir mastabaya (sedir) oturarak Sûre-i feth ve sûre-i mülk ve sûre-i Amme'yi öyle güzel ses ile tilavet ederler ki ervâh müteessir olarak kulûb tevazu ve istikâmet bulur ve ebdân lerzedâr ve uyûn eşkbâr olur. Ba'dehû Sultan ikametgahına avdet eyler", İbn-i Battuta Ramazan ayı-

(3) Üçok, *Hamitoğulları*, s. 75-77; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 62-63.

(4) Hızır Bey'in, Dündar Bey'in mi yoksa Yunus Bey'in mi oğlu olduğu konusunda bir tartışma için bkz. Üçok, *Hamitoğulları*, s. 77.

(5) Necmeddin İshak ve Demirtaş mahkemeleri sırasında karşılıklı ağır sözler söylemişlerdir. (Üçok, *Hamitoğulları*, s. 78; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 64.)

nı Eğridir'de sultanın yanında geçirmiş ve fakih Muslihiddin ile görüşmüştür[6].

İshak Bey'in Eğridir'de sultan olduğu sırada kardeşi Mehmed Çelebi de Gölhisarı'nda sultan idi[7].

İshak Bey'in 1344'den önce vuku bulan ölümünden sonra yerine kardeşi ve Gölhisar beyi Mehmed Çelebi'nin oğlu Muzafferüddin Mustafa Bey geçti. Onun ölümünden sonra da yerine Hüsameddin İlyas, Bey oldu(1357).

Hüsameddin İlyas Bey komşu Karamanoğulları ile pek geçinememiş Karamanoğlu Alaaddin Bey'e yenilerek topraklarını kaybetmiştir. Bunun üzerine Germiyanoğlu Süleymanşah'a sığınan İlyas Bey onun yardımıyla topraklarını geri aldıysa da Karamanoğulları topraklarına saldırmaktan vazgeçmediği için hayatının geri kalan kısmını da üzüntü ve endişe içinde geçirdi. İlyas Bey kesin olmamakla beraber 1374'ten önce ölmüş ve yerine oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey geçmiştir[8].

b) Kemaleddin Hüseyin Bey ve Sonrası

Hüseyin Bey'in beyliği sırasında babasının zamanında Karamanoğulları ile olan anlaşmazlıklar devam ettiğinden Osmanlı padişahı I. Murad'dan yardım istedi. I. Murad Karamanoğulları'nın topraklarına sınır olan bazı kale ve kasabaların kendisine satılmasını teklif etti. Hüseyin Bey bu teklifi uygun karşıladı. Bir müddet sonra I. Murad'ın Kütahya'yı ziyareti sırasında bir elçi göndererek kaleleri kendisine satacağını bildirdi ve Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Yalvaç, Karaağaç kalelerini seksen bin altun karşılığında Osmanlılar'a sattı. Isparta, Eğridir ve diğer bazı şehirler kendisinde kaldı (1374)[9].

Kemaleddin Hüseyin Bey, oğlu Mustafa Bey kumandasındaki yardımcı bir kuvveti Osmanlı Devleti'nin I. Kosova Savaşı'na katılmak üzere yollamıştır. Kemaleddin Hüseyin Bey 1391'de ölümüne kadar topraklarının idaresini elinde tuttu[10]. Ondan sonra Hamidoğulları Beyliği'ne ait yerlerin

(6) İbn-i Battuta, *Seyahatname*, s. 315-316.

(7). İbn-i Battuta, *Seyahatname*, s. 317.

(8) Üçok, *Hamitoğulları*, s. 78-79; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 64-65.

(9) Üçok, *Hamitoğulları*, s. 79; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 65.

(10) Uzunçarşılı, bazı tarihlere göre Hüseyin Bey'in bilinmeyen bir sebepten dolayı Yıldırım Bayezid tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır (*Anadolu Beylikleri*, s. 65).

bir kısmı Osmanlılar, diğer kısmı Karamanlılar tarafından istilâ olundu. Böylece bölgedeki Hamidoğulları Beyliği son bulmuş oldu.

c) Hamidoğulları'nın Antalya Kolu (Tekeoğulları)

Hamidoğulları Beyliği'nin kurucusu Dündar Bey, Antalya'yı zaptettiği zaman idaresini kardeşi Yunus Bey'e bırakmıştı. Yunus Bey'den sonra oğlu Mehmed Bey, Antalya'da idareyi ele aldı. Mahmud Bey zamanında Anadolu'daki karışıklıkları bastırmaya gelen İlhanlı valisi Demirtaş Dündar Bey'i Antalya'ya kadar kovalamıştı. Mahmud Bey'in amcası Dündar Bey'i Demirtaş'a teslim etmesi üzerine Dündar Bey öldürüldü. Demirtaş'ın Memlûk Devleti'ne sığınmasından sonra Mehmed Bey de Mısır'a gitti. Mahmud Bey'in yerine Korkuteli emiri olan kardeşi Sinaneddin Hızır Bey Antalya emiri oldu (1327). İbn Battuta Antalya'yı ziyaret ettiğinde Hızır Bey'le görüşmüştür. Hızır Bey'den sonra oğlu Dadı Bey, ondan sonra da Mısır'a giden Mahmud Bey'in oğlu Mehmed Bey emir oldular.

"Sultânü's-Sevâhil emîrü'l-kebîr" ünvanı taşıyan Mübarizüddin Mehmed Bey, 1361'de Kıbrıs kralının işgaline uğrayan Antalya'yı 1373'de geri almayı başardı. Teke Bey olarak da bilinen Mehmed Bey döneminde bu beyliğe Tekeoğulları adı verildi. Ondan sonra yerine oğlu Osman Bey, bey oldu. Antalya, Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katıldı (1389-1393). Ankara Savaşından sonra Hamidoğlu Osman Bey, Antalya hariç beyliğin diğer topraklarına sahip oldu. II. Murad'ın ilk saltanat yıllarında Karamanoğlu Mehmed Bey ile birlikte Antalya'yı zaptetmek istedilerse de Osmanlı devletinin Antalya sancakbeyi Hamza Bey önce davranarak birleşmelerini önlemiş ve Korkuteli üzerine yaptığı baskın sonunda Osman Bey ölmüştür. Karamanoğlu Mehmed Bey de Antalya kalesinden atılan gülle ile yaralanmıştır. Böylece Hamidoğulları Beyliği'nin Antalya kolu olarak bilinen Tekeoğulları da son bulmuştur. Antalya'da hükmeden Hamidoğulları beyleri "emirü's-sevâhil ve sultânü's-sevahil" gibi devirde söz sahibi olduklarını gösteren ünvanlar kullanmışlar ve bunları kitabelerine de kazdırmışlardır[11].

(11) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 67-69; *Tarihi Takvimler*, (Yay. Osman Turan), Ankara 1984, s. 19-55. Hamidoğulları Beyliği'nin Antalya kolu olan Tekeoğulları hakkında daha geniş bilgi için bkz. M.C.Şehabeddin Tekindağ, "Tekeoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, XII/1, s. 128-133; Aynı müellif, "Teke-eli ve Tekeoğulları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 7-8, İstanbul 1977, s. 55-94.

2- Kültürel ve Sosyal Hayat

Hamidoğulları zamanında yazılmış eserlere pek rastlanmamıştır. Müellifi meçhul bir Sûre-i Mülk tefsirinin adına kaleme alındığı Hızır b. Gölbeyi'nin Dündar Bey'in oğlu olması muhtemeldir. Hamidoğulları Beyliği Eğridir gölü civarında kurulduğu için Dündar Bey'in Gölbeyi olarak anılmış olması mümkündür.

Hamidoğulları Beyliği döneminde yapılmış ilim müesseseleri arasında Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Eğridir'de han olarak yaptırdığı ve Dündar Bey'in medreseye çevirdiği yapı, yine Burdur'daki Muzafferiye medresesi (1344), Korkuteli'nde Sinanüddin Bey medresesi ve hankahı bulunmaktadır.

Eğridir'deki Hızır Bey camii, Şuhud kasabasındaki İbrahim b. Hızır'a ait Kubbeli Mescid (1358), Dündar Bey'in Eğridir'de yaptırdığı hamam, devrin özelliklerini taşıyan mimarî eserlerdir.

Hamidoğulları adına basıldığı bilinen tek para Hüsameddin İlyas Bey'e ait Felekabâd (Eğridir)'de basılan gümüş sikkedir.

I- İNANÇOĞULLARI (LADİK/DENİZLİ) BEYLİĞİ

1- Beyliğin Kuruluşu

XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında Ladik (Denizli) ve çevresinde hüküm sürmüş bir Türkmen beyliğidir. Germiyan Beyliği'nin yüksek hakimiyetini tanımış olan Denizli beylerine İnançoğulları da denilmektedir. Bu beylik hakkındaki ilk araştırmalar beyliğin kurucusu olan İnanç Bey'in Germiyanlılardan Ali Bey'in oğlu olduğu görüşünde idi. Son zamanlardaki yeni araştırmalarda ise Denizli beyliğinin, Moğol istilâsı önünden kaçarak Denizli (Ladik), Honaz ve Dalaman bölgesine gelen Türkmenler tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir(1).

Ladik (Denizli)'in Türkler tarafından ilk fethi 1071 Malazgirt savaşını takip eden yıllarda gerçekleştirilmiştir. Bu bölge muhtemelen Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Kutalmış-oğlu Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Bölge bir müddet Türklerin elinde kaldıktan sonra 1097 yılında Bizanslıların eline geçmiştir. XII. yüzyıl içerisinde zaman zaman Bizanslılarla Türkler arasında el değiştiren Denizli 1206 yılında tekrar Türklerin eline geçti(2). XIII. yüzyıl boyunca Anadolu Selçuklu Devleti'nin elinde bulunan Denizli (Ladik), bu yüzyılın son yarısında Honaz ve Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) ile beraber vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğullarına iktâ olarak verildi(3).

---

(1) Bu konuda bkz. Ahmed Tevhid, "Denizli Ladik Emareti", *TOEM*, İstanbul 1341, cüz 10/87, s. 255-6.

(2) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 95, 281.

(3) Aksarayî, *Musâmeretü'l-Ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944, s. 74; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 55.

a- Mehmed (1261-1262)

Beyliğin kurulduğu dönemde bölgeye gelen Türkmenlerin başında uc gazisi sıfatlarını taşıyan Mehmed Bey, kardeşi İlyas ve damadı Ali Bey gibi emirler bulunuyordu. Mehmed Bey, Türkiye Selçuklu Sultanlığı'na karşı 1261 yılında ayaklanmış ve neticede İlhanlı sultanı Hülâgu'ya bağlı olarak Ladik (Denizli) beyliğini kurmuştur(4).

İlhanlı Sultanı Hülâgu, beyliğin kuruluşundan bir yıl sonra Mehmed Bey'e haber göndererek kendi huzuruna gelip itaatini bildirmesini istedi. Ancak Mehmed Bey bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hülâgu, Mehmed Bey'in damadı Ali'yi, beyliği vermek vaadiyle kendi tarafına çekmesini bildi. Onun ihanetiyle de Mehmed Bey mağlup edilerek yakalandı ve öldürüldü. Yerine Ali bey geçti (1262)(5).

b- Ali (1262-1286)

Mehmed Bey'in öldürülmesinden sonra Ladik (Denizli) beyliğinin başına geçen Ali Bey, bir süre Selçuklular'a tabi oldu ise de daha sonra yine Germiyanoğulları'nın hakimiyeti altına girdi (1276). Ancak kısa bir süre sonra tekrar Selçuklular'a tabi oldu. Ali Bey, 1277 tarihinde meydana gelen Cimri olayı sırasında Karamanaoğulları'nın isyan ederek Konya'yı ele geçirmeleri ve Cimri'yi Selçuklu tahtına çıkarmaları üzerine bu fırsattan yararlanarak bağımsızlığını kazandı. Fakat çok geçmeden Selçuklu-Moğol ordusu Karamanlıları ve diğer Türkmenleri itaat altına almak için Uluborlu ovasına geldiği sırada Denizli ve Honas bölgesinin ileri gelenleri, karşı koymanın imkânsızlığını anlayarak Selçuklular'a sadakatlerini bildirdiler. Bu sırada Ladik Beyi olan Ali Bey de yakalanarak Karahisar-ı Devle kalesine hapsedildi ve bir süre sonra burada öldü (1286).

Ali Bey'in tevkif edilmesinden sonra Ladik (Denizli) bölgesi Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından tekrar Sahib Ata ailesine verildi (1277). Ancak aynı yıl Germiyanlılar burasını tekrar ele geçirdiler ve beyliğin başına da Germiyan beyinin kızkardeşinin oğlu Bedreddin Murad'ı getirdiler(6).

---

(4) E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 309.
(5) Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969, s. 34.
(6) İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 55.

c- Bedreddin Murad (1286-1289)

Germiyanlılar'a tabi olan Bedreddin Murad, 1288 yılında Selçuklular'la sulh yapmak için Germiyan Türkleri ile beraber Konya'ya geldi. Bunun üzerine II. Giyaseddin Mesud'un emirlerinden olan Has Balaban onları karşılamaya çıktı. Onlarla görüşerek gönüllerini almak sureti ile iki taraf arasında bir yakınlaşma hasıl oldu(7). Böylece Selçuklular'la Germiyanoğulları arasında kısa bir sükûnet devresi başladı. Ancak 1289 yılında Germiyanlılar'la Selçuklular arasındaki mücadelenin tekrar başladığı görülmektedir. Bu sırada II. Mesud'un emirlerinden olan İzzeddin Bey Germiyanlılar ile Denizli beyi Bedreddin Mahmud üzerine yürüdü. Denizli'de Günler (muhtemelen Günarlar köyü) mevkiinde yapılan savaşta Germiyanlılar bozguna uğradı ve Bedreddin Murad da öldürüldü (1289). Ordusunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi(8).

Bedreddin Murad'ın öldürülmesinden sonra Ladik ve çevresi tekrar Sahib Ata-oğullarının eline geçti. Ancak Sahib Ata-oğulları da kuvvetleriyle birlikte Karamanoğlu Güneri Bey üzerine gidince bu bölgedeki Türkmenler bağımsızlık yolunda daha rahat hareket ettiler.

d- İnanç (1289- ?)

Sahib Ataoğullarının Denizli bölgesinden ayrılmasından sonraki dönemde bölgeye tekrar hakim olan Germiyanoğulları, beyliğin başına Afyon'da hapis iken ölen Ali Bey'in oğlu İnanç Bey'i getirdiler. Ancak İnanç Bey'in beyliğin başına babasının ölümünden hemen sonra da geçmiş olabileceği tahmin olunmaktadır. Böyle olmakla birlikte kaynaklar onun adından fazla bahsetmemektedirler. İlhanlılar'ın Anadolu valisi Emir Çoban 1314 yılında Anadolu'ya geldiği zaman ona tabi olan beyler arasında İnanç Bey'in de bulunduğu bilinmektedir(9).

İnanç Bey, Germiyanlılar'a tabi olarak uzun bir müddet beylik yaptı(10). Nisan 1335 tarihli bir kitabede onun adı Şücaüddin İnanç bin Ali Bey olarak geçmektedir(11). 1332 yılında Denizli'ye gelen İbn Battuta burada

(7) M. Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi*, Ankara 1974, s. 30.
(8) *Anonim Selçuknâme*, nşr. F.N. Uzluk, Ankara 1952, metin 72-3.
(9) İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 56.
(10) Bkz. F.Köprülü "Anadolu Beyliklerine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, II, s. 412.
(11) İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 56.

İnanç Bey ile görüşmüş ve onun hakkında bilgi vermiştir. İbn Battuta'ya göre bu şehrin yedi camisi, çarşısı, bağ ve bahçeleri ile akarsuları vardı. Kumaş dokumacılığı da gelişmiş olan bu şehirde Ahi zaviyeleri mevcuttu[12].

El-Ömerî de Denizli'den bahsederken XIV. yüzyıl başlarında İnançoğullarının dört yüz kadar köyü ve onbin askeri bulunduğunu yazmaktadır[13].

İnanç Bey'in hangi tarihte öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Onun, Germiyanoğlu I. Yakub Bey'in 1340'da ölümünden sonra vefat etmiş olduğu sanılmaktadır. Ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Murad Arslan geçmiştir. İnanç Bey'in Doğan Paşa isimli bir kardeşinin olduğu bilinmekte ise de hayatı hakkında bilgimiz yoktur.

e- Murad Arslan

İnanç Bey'den sonra Denizli beyi olan Murad Arslan hakkındaki bilgimiz çok azdır. Onun alimleri teşvik ettiği ve ilmî çalışmaları desteklediği bilinmektedir. Murad Arslan Bey adına kesilmiş bir sikke ve Türkçe olarak Fatiha ve İhlâs tefsirleri vardır. Murad Arslan'ın emriyle yazılan tefsirde Murad Arslan bin İnanç Bey olarak yazılmaktadır. Murad Arslan'ın vefat tarihi belli değildir. Ancak yerine geçen oğlu İshak Bey'in 1360 tarihli bir sikkesi bulunduğuna göre Murad Arslan bu tarihten önce ölmüş olmalıdır. Mezarı Denizli'de olup, bugün bile şehirde "Murad Baba" isimli bir ziyaret yeri bulunmaktadır.

f- İshak

Murad Arslan'dan sonra beyliğin başına İshak Bey geçti. İshak Bey de babası gibi bilim adamlarını korurdu. Tarihî Takvimler'de ünvanı "Hüdâvendigâr-ı muazzam, Sahibü's-seyf ve'l-kalem.....Celâlü'd-devle ve'd-dîn İshak Beg bin Murad Arslan" olarak geçmektedir[14].

İshak Bey devrinde Germiyanoğulları Denizli ve çevresini tamamen

(12) İbn Battuta, *Seyahatnâme*, II, trc. Şerif Paşa, İstanbul 1335, s. 317.

(13) Bkz. el-Ömerî'den naklen, İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 55.

(14) *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, nşr. Osman Turan, İstanbul 1955, s. 77.

ellerine geçirdiler (1368). Böylece Ladik Beyliği sona erdi. Ancak İshak Bey, beyliğin sona ermesinden sonra uzun bir süre daha yaşadı ve 1391 yılında öldü.

2- Ladik Beyliği'nin Sonu

Germiyanoğulları'nın eline geçen Denizli ve çevresi Bayezid devrinde Osmanlı hakimiyetine girdiyse de (1390), 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Germiyan toprakları II. Yakup Bey'e geri verilince Denizli ve çevresi de tekrar Germiyan-oğullarının eline geçti. Ancak bir süre sonra Karaman-oğlu Mehmed Bey bütün Germiyan topraklarını eline geçirince Denizli de Karamanlıların hakimiyeti altına girdi (1411)(15). Fetret devrinden sonra beylikler üzerinde yeniden üstünlük sağlayan Osmanlılar kısa bir süre içerisinde Karaman-oğullarının elindeki bu bölgeleri ele geçirerek Germiyanlılara verdiler. 1429 yılında ise Germiyan Beyliği de tamamen Osmanlı topraklarına katılınca Denizli ve çevresi de Osmanlı idaresi altına girmiş oldu.

İnançoğulları Şeceresi

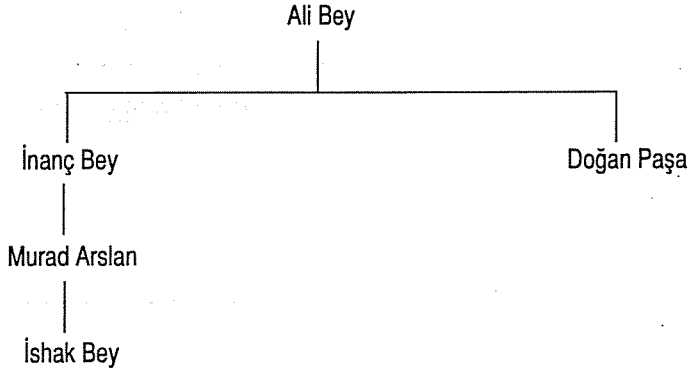

(15) Bkz. *Tarihî Takvimler*, s. 37.

İ- KADI BURHANEDDİN AHMED DEVLETİ (1381-1398)

1- SİYASÎ TARİH

Beyliğin kurucusu Kadı Burhaneddin Ahmed'in ailesi aslen Oğuzların Salur boyuna mensup olup, Hârizm'den Kastamonu'ya göç etmişdir. Daha sonra Selçuklu devleti hizmetine giren dedeleri ve babası Kayseri kadılığı görevinde bulundular[1]. Burhaneddin Ahmed, 1344'de Kayseri'de doğdu. Memleketinde başladığı tahsiline Şam ve Mısır'da devam ettikten sonra yurda dönerek yirmibir yaşında iken Eretna Devleti'nin merkezi olan Kayseri'de kadılık görevine başladı (1365)[2].

Bu sırada Eretna Devleti'nin giderek zayıflaması karşısında Kadı Burhaneddin siyasî nüfusunu kullanmak istedi. Kayınpederi olan Eretna Beyi Ali Bey'in idareyi ele geçirmesi üzerinde onun veziri oldu (1378)[3]. Kadı Burhaneddin Ahmed vezir olarak işlerin idaresine kısa zamanda yön vermeye başladı. İç siyasetle ilgili olarak adalet ve idare mekanizmasında düzeni sağladığı gibi ekonomik durumun da düzeltilmesine çalıştı. Askerî ve siyasî değişiklikler sırasında bozulan düzeni yeniden kurdu.

---

(1) Kadı Burhaneddin'in ailesi ve kendisinin yetişmesi ile ilgili olarak en önemli kaynak eser Aziz b. Erdeşir-i Esterabadî'nin *Bezm u Rezm*'idir (İstanbul 1928, s. 51-73). (Bu eser Mürsel Öztürk tarafından, -Ankara 1990 - Türkçe'ye tercüme edilmişti). Bu konuda ayrıca bkz. Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, s. 15-22.

(2) Onüç yıl süren kadılığı sırasında bölgede meydana gelen siyasî olaylar için bkz. *Bezm u Rezm*, s. 73-133; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 22-34.

(3) Eretna Devleti'nde vezir olarak hizmet eden Kadı Burhaneddin bu görevi sırasında (1378-1381) Ali Bey'in yanında çeşitli mücadelelere katıldı. Geniş bilgi için bkz. *Bezm u Rezm*, s. 133-216; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 34-47.

Bu sırada Ali Bey, Amasya emiri Hacı Şadgeldi'nin isyankâr harekетlere başladığını öğrenince yanında Kadı Burhaneddin olduğu halde Amasya üzerine yürüdü. Kale kuşatıldıysa da bir çarpışma olmadan anlaşma sağlandı. Bu durum gösterdi ki, Eretna Beyi Ali Bey veziri Kadı Burhaneddin ile işbirliği yaparak tahtına göz diken emiri Hacı Şadgeldi'ye karşı çıkabilecek güçe ulaşmıştı. Ali Bey, Kadı Burhaneddin'in itibarının artmasından da hoşlanmıyordu. Ancak bunu engellemeye gücü yetmediği gibi ona ayrıca "Melikü'l-ümerâ" ünvanını vererek idarî yetkilerine bir de askerî yetkiler ilave etti. Vezirliği sırasında Niğde, Aksaray, Erzincan'ın alınmasına teşebbüs edildi. Kadı Burhaneddin, Ali Bey'in ölümü üzerine (1380) hükümdar olan oğlu Mehmed'in saltanat naibi oldu (1381)[4]. Bundan sonra ülkenin her tarafına elçiler ve mektuplar göndererek iktidarı ele aldığını bildirdi. Ayrıca paşaları, beyleri ve kumandanları merkeze davet edip kendisine biat ettirdi. Ancak, Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa, bu davranışından dolayı Kadı Burhaneddin'e düşman oldu. Burhaneddin Ahmed, küçük hükümdarın yerine geçmek istiyor fakat Hacı Şadgeldi'den çekindiği için buna cesaret edemiyordu. Bir ara Şadgeldi'nin hastalandığını haber alan Kadı Burhaneddin musahibi ve mutemedi Ali İsa'yı Amasya'ya göndererek anlaşmak istedi. Hacı Şadgeldi bunu kabul etmediği gibi iyileştikten sonra Sivas üzerine gideceğini bildirdi. Çok geçmeden kuvvetleriyle Sivas'a hareket eden Hacı Şadgeldi'nin karşısına çıkan Kadı Burhaneddin, bir takım vaadlerle düşmanlarını dağıtmak istedi. Hacı Şadgeldi müttefiklerinin kendisini terketmesi üzerine Kadı ile anlaşmak istedi. Sivas'a gönderdiği elçi vasıtasıyla Tokat'ta bir görüşme yapmayı teklif etti. Hatta bundan böyle Amasya ile yetineceğini, Sivas topraklarına taarruzda bulunmayacağını taahhüt etti. Fakat Amasya seferine hazırlanan Kadı Burhaneddin bunları kabul etmeyerek savaş hazırlıklarını tamamladı. İki ordu arasında Tokat yakınlarında Derviş-mendiye köyünde meydana gelen savaş'ta Hacı Şadgeldi öldürüldü ve Kadı Burhaneddin büyük bir zafer kazandı(1381). Böylece Kadı Burhaneddin fiilen ve hukuken hükümmdarlığını ilan etti. Adına para bastırarak hutbe okuttu ve diğer müslüman hükümdarlara elçiler göndererek cülusunu bildirdi[5]. Şadgeldi'nin oğlu Emir Ahmed Amasya'da hakimiyetini sürdürmeye

(4) Kadı Burhaneddin'in naibliği sırasında meydana gelen olaylar konusunda geniş bilgi için bkz. *Bezm u Rezm*, s. 217-254; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 47-58.

(5) *Bezm u Rezm*, s. 254; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 61; Kadı Burhaneddin'in cülus tarihi *Tarihî Takvimler*'de, (Yay. O. Turan, s. 15, 45) 1379 olarak zikredilmektedir.

devam etti. Eretna emirlerinden Seyavi Hüsam, Şeyh Necip ve Eretna'nın kardeşinin oğlu Feridun Kadı Burhaneddin'e muhalif kaldılar[6].

Kadı Burhaneddin, onsekiz sene süren saltanatı sırasında Eretna'nın akrabaları ve Tokat emiri şeyh Necip, Amasya emiri Ahmed, Karamanoğlu Alaaddin, Erzincan hakimi Mutahharten ile uğraşmakla geçti. Amasya emiri Şadgeldi ile mücadele ederken Memlûk Devleti Divriği kasabasını zaptetti.

a) Kadı Burhaneddin'in Memlûklülerle Münasebetleri

Kadı Burhaneddin ile Mısır Memlûklu sultanlığı arasındaki ilişkiler sultan Berkuk'un tahta geçmesiyle başlamıştır. Bu sırada Memlûk Sultanlığı'nın sınırları Malatya ve Divriği'ye kadar uzanıyordu. Malatya'daki Memlûk naibüssaltanatı Mintaş'ın (Abdullah et-Türkî) Sultan Berkuk'a isyan edip, Kadı Burhaneddin'den yardım istemesi ve Sultan'ın Malatya'yı almaya teşebbüsü üzerine iki devlet arasındaki ilişkiler bozuldu.

Malatya naibi Mintaş'ın ikinci defa elçi göndererek Malatya'yı teslim etmek istediğini bildirmesi Kadı Burhaneddin'i Erzincan'a yapmayı düşündüğü seferden vazgeçirdi. Uzun görüşmelerden sonra Malatya'yı teslim almaya giden Kadı Burhaneddin, Mintaş'ın bir kumandanının karşı çıkarak muhalefet etmesi üzerine Mintaş'ı yanına alarak Sivas'a döndü. Kadı Burhaneddin'in Malatya'yı alma teşebbüsleri kendi topraklarına tecavüz olarak niteleyen Berkuk, Halep naibi Yolboğa'yı emrindeki kuvvetlerle Sivas üzerine gönderdi. Kadı'nın rakipleri olan Amasya emiri Ahmed Bey, Erzincan emiri Mutahharten, Kayseri emiri Cüneyt'in teşvik ve tahrikleriyle harekete geçen Yolboğa 1388 yılında Sivas önlerine geldi. Memlûk kuvvetlerinin kırk gün süren kuşatması sırasında Burhaneddin Ahmed büyük bir gayretle mukavemet ederek şehri müdafaa etti. Nihayet Memlûk kumandanı Yolboğa kuşatmayı kaldırarak çekilmeye mecbur oldu[7].

---

(6) Kadı Burhaneddin'in beylik içindeki mücadeleleri ve çevredeki beylerle ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 62-92; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 163.

(7) Kadı Burhaneddin ile Memlûk Devleti'nin ilişkileri konusunda bkz. *Bezm u Rezm*, s. 239-261; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 91-108.

b) Kadı Burhaneddin'in Osmanlılar'la Münasebetleri

Kadı Burhaneddin'in Osmanlı Devleti ile münasebetleri I. Murat devrinde başlamış, Yıldırım Bayezid devrinde de devam etmiştir[8].

Kadı Burhaneddin, hükümdarlığını ilan ettiği 1381'den itibaren Osmanlılar'la kurduğu ilişkilerde kendi iç ihtilafları olduğu için dostane hareket etti. Bu durum I. Murad'ın Sırplara karşı Balkanlarda giriştiği savaş sırasında da devam etti. Osmanlı padişahının Kosova savaşında şehid olması üzerine tahta geçen Yıldırım Bayezid'e karşı Anadolu'da Karamanoğullarının etrafında oluşan ittifaka Kadı Burhaneddin de katıldı. Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu'da hakimiyeti tekrar sağladıktan sonra Karamanoğulları ülkesine yürümesi üzerine Candaroğlu II. Süleyman Paşa ile anlaşan Kadı Burhaneddin karşı harekete girişti ise de başarılı olamadı. Yıldırım Bayezid, Karamanoğlu Alaaddin Beyle bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin Kayseri'ye, II. Süleyman Kastamonu'ya çekilmek zorunda kaldılar. Daha sonra Sivas'a dönen Kadı, Amasya emiri Ahmed Bey'in şehri Osmanlılar'a teslim etmek istediğini öğrendi. Yeşilırmak bölgesine Osmanlıların girmesine karşı çıkan Kadı Burhaneddin, harekete geçerek bazı tedbirler aldı. Candaroğulları üzerine sefere çıkan Yıldırım Bayezid'e de elçi göndererek bundan vazgeçmesini aksi takdirde kendisinin de harp açmağa mecbur kalacağını bildirdi ve askerini toplayarak Amasya'ya hareket etti. Bu durum karşısında ve aynı zamanda Rumeli'de olayların çıkmasıyla Osmanlı orduları bölgeden uzaklaştı. 1392 yılında Yıldırım Bayezid'in yeniden Kastamonu'ya yürümesi ve Candaroğlu Süleyman Paşa'yı yenerek öldürmesi karşısında Kadı Burhaneddin ile Osmanlı Ordusu karşı karşıya geldi. İki ordu arasında Çorumlu sahrasında yapılan savaşta Osmanlı askeri bozguna uğrayarak geri çekildi. İskilip, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar bölgeleri kırk gün süreyle yağma edildi. Bu başarı Kadı Burhaneddin'in Anadolu'daki itibarını daha da artırdı[9].

Daha sonraki dönemde Kadı Burhaneddin ile Karamanoğlu Alaaddin Bey'in arası açıldı. Buna karşılık Yıldırım Bayezid rakipleri arasındaki bu

(8) Kadı Burhaneddin ile Osmanlı Devleti'nin münasebetleri ile ilgili bilgiler Osmanlı kaynaklarında yer almamaktadır. Ancak *Bezm u Rezm* (s. 385-408) bu konuda en tafsilatlı bilgiyi ihtiva etmektedir. Ayrıca bkz. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 103-121; *Tarihî Takvimler*'de (s. 19, 55) Kadı Burhaneddin ile Yıldırım Bayezid'in savaştıkları tarih 799 (1396-1397) olarak geçmektedir.

(9) *Bezm u Rezm*, s. 448-490; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s.121-131.

ayrılıktan istifade ederek Anadolu'daki hakimiyet sahasını genişletmeye çalıştı[10].

c) Kadı Burhaneddin'in Timur'la Münasebetleri

Timur'un büyük bir ordu ile Anadolu'ya yürümesi ve Irak-ı Arab'ı idaresi altına aldıktan sonra Memlûklu Sultanlığı sınırlarına kadar gelmesi üzerine Kadı Burhaneddin Anadolu'nun yeni bir tatar istilasına maruz kalacağını anladı.

1394'te Timur, Dicle'yi geçip Anadolu'ya girdiği zaman karşısında Mısır Sultanı Berkuk ile Orta Anadolu'da Kadı Burhaneddin'i buldu. Timur Anadolu'ya girmeden diğer beylere mektup göndererek kendisine itaat etmelerini istediği gibi Kadı Burhaneddin'e de yolladığı mektupta kendisine tabi olup adına para bastırmasını istemişti. Kadı Burhaneddin hariç Karamanoğlu, Dulkadiroğlu ve Erzincan Emiri Timur'un tekliflerini kabul etmişler ve yardım vaadinde bulunmuşlardı. Kadı Burhaneddin ümerasını toplayarak Timur'a karşı hazırlığa başladı. Sivas'ı tahkim ederek Osmanlı ve Memlûklu sultanlarına ittifak yapmayı isteyen mektuplar gönderdi.

Hazırlıklarını tamamlayan Kadı Burhaneddin önce Karamanoğlu üzerine gidip onu mağlup etti. Sonra Erzincan Emiri Mutahharten'e ait bazı yerleri aldı. Timur ise Diyarbekir, Erciş ve Mecengird kalelerini zaptetti ise de Anadolu'ya girmeden Gürcistan'a doğru seferlerine devam etti. Böylece Anadolu'daki heyecan bir müddet için yatışmış oldu.

d) Kadı Burhaneddin'in Komşu Beyliklerle Münasebetleri

Kadı Burhaneddin Ahmed'in komşu olan beylikleri, Karamanoğulları, Erzincan Emirliği, Amasya Emirliği ve kuzeydeki Türkmen emirlikleri idi. Önceleri bunlar üzerinde nüfuz kuran Kadı Burhaneddin zamanla bu beyliklerin muhalefetine hatta düşmanlığına maruz kaldı. Mesela, Memlûk ordusunun Yolboğa kumandasında Sivas'ı kuşattığı sırada Amasya Emiri Ah-

(10) Kadı Burhaneddin'in komşu beyliklerle ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 131-150.

med, Erzincan emiri Mutahharten, Kayseri emiri Cüneyd devlete karşı müşterek taarruza geçmişlerdi. Yine Türkmen beylerinden Hacı Emiroğlu Süleyman Bey de bu ittifakta yerini almıştı. Ancak bu beylikler, Memlûklarla işbirliğinden umduklarını elde edememişlerdi. Bu beyliklerden bir kısmı Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in Yeşilırmak-Kelkit Bölgesinde görünmesi üzerine ona meyletmişler, hatta Bayezid'i metbû tanıyarak Kadı Burhaneddin'e karşı düşmanlıklarını devam ettirmişlerdi. Ancak Osmanlılar'ın bu bölgeden çekilmesinden sonra tekrar Orta ve Kuzey Anadolu'da hakimiyetini kurmak için harekete geçen Kadı kısmen de olsa bölgede nüfuzunu kurmaya muvaffak olmuştur.

e) Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlular'la İlişkileri

Kadı Burhaneddin'in Sivas'ta hükümdarlığını illan etmesinden bir müddet sonra Akkoyunlu reisi Kutlu bey oğlu Ahmed Bey beraberindeki Türkmenlerle Sivas'a doğru hareket etti. Bu hareketi önlemekle görevlendirilen Kadı Burhaneddin'in kumandanı yapılan savaşta mağlup olarak hayatını kaybetti. Bu ilk düşmanca ilişkiler 1388'den sonra düzeldi ve Kutlubey oğlu Kadı'dan aman dileyerek küçük kardeşi Kara Yülük Osman'ı ona rehin olarak verdi. Osman Bey sonradan hükümdarın sadık beyleri arasına girdi ve Kadı Burhaneddin hizmetinde önemli rol oynadı[11].

Erzincan emiri Mutahharten ile Karakoyunlu Türkmenlerinin birleşerek Akkoyunlular'a saldırması ve onları mağlup etmesi üzerine Akkoyunlu beyi, beraberindeki Türkmenlerle Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'e sığındı. Ancak ilticası sırasında dahi çeşitli vesilelerle isyana teşebbüs eden Ahmed Bey, Amasya emiri ile anlaşma yaparak Kadı'ya karşı savaş hazırlığı yaptıysa da bunun anlaşılması üzerine tekrar bağlılık sunmak zorunda kaldı. Bu olay üzerine Kadı Burhaneddin bütün Akkoyunlular'a yurtlarına dönme izni verdi ve her türlü eşyalarını iade etti. Kara Yülük Osman Bey de ağabeysi ile birlikte gitti. Akkoyunlu Ahmed Bey 1395 ve 1396 yıllarında Erzincan üzerine yapılan seferde Kadı Burhaneddin'in yanında yerini aldı. Daha sonra ise hükümdarın maiyetinde hareket etmekten vazgeçen Ahmed Bey'e karşılık Kara Yülük Osman Bey beraberindekilerle Kadı'ya ilti-

(11) *Bezm u Rezm*, s. 347. Kara Yülük Osman Bey'in Kadı Burhaneddin'in hizmetine girme sebebi olarak kendisini kullanan büyük kardeşlerinin kötülüklerinden kurtulmak istediği rivayet edilmiştir. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 151.

hak etti. Ancak sonunda Burhaneddin ile Osman Bey'in arası açıldı. Her iki beyin Sivas dışında tutuştukları savaşta Akkoyunlu beyi önce sıkıştırıldı ise de ani bir baskınla kurtulmayı başardı. Böylece Burhaneddin'e karşı koyan Akkoyunlu emiri galip gelerek Kadı Burhaneddin'i esir etmeyi başardı ve onu öldürttü(1398). Kadı Burhaneddin'in ölümü Hint seferinde bulunan Timur tarafından memnunlukla karşılandı. Çünkü O'nun için artık Anadolu'nun kapıları açılmış oluyordu[12].

f) Kadı Burhaneddin Devleti'nin Osmanlı İdaresine Girmesi

Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra yerine oğlu Alaaddin Ali Çelebi geçti ve devlet erkânı Sivas'ı Akkoyunlu hükümdarına karşı savunmaya başladılar.

Önce yakınlarındaki Moğollar'dan yardım isteyen ve onların mağlup olması üzerine uzun süre mukavemet edemeyeceklerini anlayan Sivaslılar ayrıca yaklaşmakta olan Timur tehlikesine karşı Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'den yardım istediler.

Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi kumandasındaki Osmanlı ordusu Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey'i mağlup ederek Sivas'ı teslim aldı. Böylece Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu(1398)[13].

2- İlim ve Kültür Hayatı

Onyedi yıl gibi kısa süren hükümdarlığı sırasında daima asker kıyafetinde ve sefere hazır halde bulunan Kadı Burhaneddin Ahmed, XIV. yüzyılın ikinci yarısında ilimde, siyasette ve devlet idaresinde nadir yetişen bir

(12) Kadı Burhaneddin ve Akkoyunlular'ın ilişkileri konusunda bkz. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 150-160.

(13) Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 161. Bu konuda Osmanlı kaynakları içinde en geniş bilgi İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. defterde bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Neşri, *Cihannümâ*, I, s. 321. Osmanlılar'ın Sivas'ı fethi için Âşıkpaşazâde'de (s. 73) 797 (1395) *Tarihî Takvimler*'de (s. 19, 55) 799 (1397) senesi verilmektedir.

devlet adamı idi. Ebu'l-Abbas künyesini taşıyan Kadı Burhaneddin, âlim kişiliği yanında Arapça, Farsça ve Türkçe divanı bulunan şair bir hükümdardı[14]. Türkçe şiirleri Azeri lehçesindedir. Kadı Burhaneddin'in dinî konularda da eserler kaleme aldığı görülmektedir. İbadetlerle ilgili üç kısımdan oluşan **İksîrü's-saâdât fî esrâri'l-ibâdât** adlı eseri 798 (1395) senesinde telif edilmiştir. Hanefi fıkhında önemli bir yeri olan Kadı Burhaneddin, Sadeddin Taftazani'nin **Usûl-ı Fıkha** dair **Telvih** adlı eserini tenkit ederek buna karşılık 799/1397'de **Tercîhu't-tavzîh**'ini yazmıştır[15].

Kadı Burhaneddin'in coğrafya, matematik ve astronomi gibi ilimlere özel bir ilgisi vardı.

Ünlü âlim Aziz Erdeşir Esterâbâdî'nin Burhaneddin'in hayatını ve dönemin tarihini anlatan **Bezm u Rezm** adlı Farsça eseri XIV. asrın ikinci yarısında Orta Anadolu tarihine ışık tutan önemli bir kaynak eserdir[16].

Kadı Burhaneddin'in oğlu Alaaddin Ali Çelebi adına İbn-i Bevvab tarafından kaleme alınan **Tuhfe-i Alâiye** isimli eser Arapça'yı Farsça izah etmek maksadıyla hazırlanmıştı.

3- İmar faaliyetleri

Kadı Burhaneddin, bölgedeki imar işleri ile de yakından ilgilenmişti. Turhal'da bir imamet, Zile'de bir medrese ve askerî maksatlarla Turhal, Erzincan, Niksar, Kırşehir gibi hudut bölgelerinde kaleler inşa ettirdi. Kayseri'deki hemşerizadesi Şeyh Müeyyed'in çeşmesinin inşası (792/1390) ile Turhal'ın Tazye köyündeki zaviyenin tamiri (790/1388) bu dönemde gerçekleştirildi[17].

---

(14) Kadı Burhaneddin'in Divanı Muharrem Ergin tarafından *Kadı Burhaneddin Divanı* (İstanbul 1980), Ali Alparslan tarafından *Kadı Burhaneddin Divanı*'ndan seçmeler (İstanbul 1977) adıyla neşredilmiştir. Burhaneddin Ahmed'in edebî yönü ile ilgili olarak bkz. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 165-173; M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarih*, s. 351-352; Abdülkadir Karahan, *XIV. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 261-268.

(15) İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 166; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 174; Mirza Bal, "Kadı Burhaneddin", *İA*, VI, s. 48.

(16) İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 166, 168.

(17) Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 174; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 230.

4- Sosyal ve Ekonomik Durum

Kadı Burhaneddin adına çeşitli darphanelerde basılan paralar bulunmaktadır. Bunlardan Sivas'ta ve Maden'de basılmış olan tarihsiz sikkeler zamanımıza intikal etmiştir(18).

Devleti, ticaret yolları üzerinde bulunan Kadı Burhaneddin, tüccarın rahat içinde gidip gelmelerini temin etmek maksadıyla büyük gayret sarfetmiştir. Hatta bir kısım tüccarın mallarına el koyan Dulkadirli beyliğinden bazı kimselerin tedibini ve malların iadesini temin etmeye çalışmıştır.

(18) Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 174; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 246.

K- KARAMANOĞULLARI BEYLİĞİ

I- SİYASÎ TARİH

a- Beyliğin menşeî ve kuruluşu

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve yıkılması sırasında kurulan Türk beyliklerinin en uzun ömürlülerinden birisi olan Karamanoğulları Oğuzlar'ın Afşar boyuna mensuptur[1]. Bu Afşar Türkmenleri, XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren devam eden Moğol istilâsı sırasında ülkelerini terk ederek önce Azerbaycan ve Şirvan taraflarına gelmişler ve buradan Anadolu'ya geçerek Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından Ermenek vilâyetine yerleştirilmişlerdir (1228)[2].

Bu Türkmenlerin başında Nûre Sûfî b. Sâdeddin isimli bir reis bulunuyordu. Nûre Sûfî bu sıralarda Anadolu'da yayılmakta olan Babaîler tarikatına girmiş ve böylelikle o bölgedeki Türkmenler üzerinde nüfuz kurmuştur. Nûre Sûfî'nin Babaî şeyhi olarak müridleriyle birlikte gazaya çıktığı, Ereğli ve Silifke taraflarında başarılı akınlar yaptığı bilinmektedir. Daha sonra Ereğli'yi Hristiyanların elinden alan Nûre Sûfî bu suretle arazisini genişletmeye başlamıştır.

Nûre Sûfî'nin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Mezarının Mut kazasının Sinanlı bucağının Değirmenlik yaylasında olduğu bilinmektedir[3].

---

(1) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 318

(2) Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 302.

(3) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 318.

1- Kerimüddin Karaman

Nûre Sûfî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Kerimüddin Karaman geçti. Karaman Bey, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altında gittikçe zayıf düşmesinden de istifade ederek Ermenek, Mut, Gülnar ve Silifke kalelerine zaman zaman akınlar yapıyordu. Daha sonra Ermenek'i ele geçiren Karaman Bey, "Ermenek Beyi" ünvanını alarak beyliğinin temelini atmış oldu. O, güney komşuları olan Kilikya Ermenileri ile de çetin ve başarılı mücadeleler yapıyordu.

Karaman Bey'in bu başarılarını ve gün geçtikçe daha da kuvvetlendiğini gören Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1266) Lârende (Karaman) kalesini ona vermek zorunda kaldı. Sultan ayrıca Karamanlılarla akrabalık tesis etti. Ancak Karamanlılarla Selçuklular arasındaki bu dostluk kısa sürdü. Selçuklu sultanının Antalya ve Alâiye (Alanya) ve Denizli bölgesindeki Türkmen beylerinden bazılarını cezalandırması üzerine bir gün sıranın kendilerine de geleceğini düşünen Karamanlılar daha önce harekete geçerek başlarında Karaman, Zeyn el-Hac ve Bonsuz olduğu halde yirmi bin kişilik bir kuvvet ile Konya üzerine yürüdüler(4). Muineddin Pervane emrindeki Selçuklu kuvvetleri ile Karaman ordusu Gavele kalesi önünde karşılaştılar. Savaşı kaybeden taraf Karamanlılar oldu. Karaman Bey kaçtı ise de kardeşleri yakalanarak Konya'da iç kale kapısında asıldılar (1261)(5).

Karaman Bey bu tarihten kısa bir süre sonra vefat etti. Yerine ailenin kararı ile büyük oğlu Şemseddin Mehmed Bey geçti.

2- Şemseddin Mehmed

Karaman Bey'in ölümünden sonra Ermenek ve Karaman-ili'ne Bedreddin Hotenî tayin edildi. Karaman Bey'in oğulları Mehmed, Mahmud, Kasım ve Halil Beyler Selçuklular tarafından yakalanarak Gavele (Kâvle) kalesine hapsedilmişlerdi. Ancak Selçuklular, Karaman halkının topyekûn bir saldırısından korkarak bu beyleri serbest bıraktılar. Bir müddet sonra en büyük kardeş olan Mehmed Bey, Karaman Beyliği'nin başına getirildi(6).

(4) Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, nşr. O. Turan, Ankara 1944, s. 71.

(5) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 318.

(6) Ş. Tekindağ, "Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", *Tarih Dergisi*, sayı 19, İstanbul 1964, s. 86.

Mehmed Bey, Moğol baskısına karşı isyan etmiş olan Hatıroğulları ile ittifak yaptı ve onların yardımına Türkmen kuvvetleri gönderdi. Onun bu hareketi üzerine Selçuklular Bedreddin Hotenî komutasındaki bir orduyu Karaman'a gönderdiler. Mehmed Bey, üzerine gönderilen bu kuvvetleri Göksu yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattı. Mehmed Bey bu başarısından sonra sahiller emiri Hoca Yunus'u da bozguna uğrattı. Bu seferler sırasında Eşref ve Menteşeoğulları'nın Karamanlıları destekledikleri görülmektedir(7).

Karaman-oğlu Mehmed Bey Selçuklulara karşı kazandığı bu başarılardan sonra Anadolu'daki Moğollara karşı tam anlamıyla bağımsızlık bayrağını açtı O, Memlûk Sultanı Melik Zahir Baybars'tan gerekli manevî desteği aldıktan sonra Eşref ve Menteşe-oğullarının da yardımı ile bir kez daha Konya üzerine yürüdü. Konya surları önlerine gelen Mehmed Bey, Konyalıları kendisi ile işbirliği yapmaya davet etti. Şehri müdafaa eden Eminüddin Mikâil, İzzeddin'in İstanbul'da kalmış olan şehzâdelerinden birini getirmek isteyen Mehmed Bey'e karşı koydu(8). Mehmed Bey teklifinin reddedilmesi üzerine, Cimri lâkabı verilen Gıyasüddin Siyavuş'u Selçuklu sultanı olarak ilân etti(9). Böylece 10.000 kişi kadar olan Karaman kuvvetleri şehre girmeyi başardılar. Konya önünde toplanan divanda "bugünden sonra divanda, dergâhta, bergâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmamaya" karar verildi (Mayıs 1277)(10).

Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'da işleri yoluna koyduktan sonra Sahib Ata oğulları ve Germiyanlılar üzerine yürüdü. Mehmed Bey Sahib Ata oğullarını yenip geri döndüğünde Konya kapıları kendisine açılmadı. Bunun üzerine Ermenek'e çekilmek zorunda kaldı. Bu olaydan sonra Sahib Cüveynî idaresindeki Selçuklu-Moğol ordusu İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın emri ile Konya'ya yardıma geldi. Konyalılar, Karamanlılar'a karşı kendilerine yardıma gelmiş olan bu Moğol kuvvetlerini sevinçle karşıladılar. Daha sonra Moğollar ile karşılaşan Mehmed Bey mağlûp oldu. Kardeşlerinden Tanu ve Zekeriya ile beraber öldürüldü (1277)(11).

(7) Bkz. Anonim Tevârih-i Âl-i Selçuk, s. 57.

(8) Ş. Tekindağ, *"Şemsüddin Mehmed Devrinde Karamanlılar"*, s. 89.

(9) *Baybars Tarihi*, Trc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 88, 90.

(10) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 319. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984, s. 563.

(11) Karamanoğlu Mehmed Bey ve kardeşleerinin öldürülmesi hakkında bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 699-705; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 61-622; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 567-68; *Anonim*, s. 57.

3- Güneri Bey

Şemseddin Mehmed Bey ve kardeşlerinin öldürülmelerinden sonra beyliğin başına Mehmed Bey'in hayatta kalan kardeşi Güneri Bey geçti. Ancak onun zamanında Karamanlılar pek varlık gösteremediler. Zira Moğol-Selçuklu kuvvetleri Karamanlılar ile işbirliği yapan Türkmenlere karşı acımasız bir yıldırma hareketine başlamışlardı. Böyle olmakla birlikte Karamanlılar, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ile anlaşarak emirlik menşurunu aldıktan sonra (1284), Güneri Bey etrafında toparlanmaya başladılar.

Bu tarihten sonra Selçuklu ailesi arasındaki saltanat kavgalarına karışan Karamanlı Beyi Güneri Bey 1286 yılında Ermeniler elindeki Tarsus üzerine bir sefer yaptı. Güneri Bey'in Tarsus'u yağmalaması üzerine Ermeniler Karamanoğulları'nı Selçuklular'a şikâyet ettiler. Ayrıca İlhanlı hükümdarının da isteği üzerine Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud 1288 yılında Lârende ve civarına gelerek burasını tahrip etti[12]. Güneri Bey bu akın sırasında dağlara çekildi ve Sultan Mesud'a karşı muhalefetten vaz geçerek Eşrefoğlu ile beraber Konya'ya gelip sultandan aflarını istediler (1288)[13].

Kısa bir sessizlik döneminden sonra Selçuklu-Karamanlı rekabeti yeniden alevlendi. Karaman-ili'ne giren İlhanlı Geyhatu birçok köyü tahrip etti ve Larende'yi ateşe verdi. Güneri Bey bu sefer de daha önce olduğu gibi dağlık bölgelerde saklandığı için yakalanamadı. Böylece büyük tahribatın yapıldığı Geyhatu'nun bu seferi de sonuçsuz kaldı. Güneri Bey 20 Nisan 1300 tarihinde öldü.

4- Mecdeddin Mahmud

Güneri Bey'in ölümünden sonra kardeşi Mecdeddin Mahmud Karaman beyi oldu. Osmanlı müelliflerinin Mahmud Bey'i 1279'dan itibaren Karamanlı beyi olarak göstermeleri yanlıştır. Bu yanlışlık Türklerde umumiyetle olduğu gibi, Güneri Bey henüz hayatta iken Mahmud Bey'in önemli başarılar göstermesi ile izah edilebilir[14]. Mahmud Bey'in beylik dönemi

(12) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 7.

(13) M. Ç. Varlık, "Karaman Oğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, İstanbul 1988, s. 26.

(14) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 320.

hakkında pek az bilgiye sahibiz. Onun da kendisinden önceki Karamanlı beyleri gibi Moğol ve Selçuklu askerleri ile savaşlar yaptığı düşünülebilir. Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud 1308 yılında Kayseri'de vefat edip Anadolu Selçuklu Devleti saltanatı sona erince Karaman-oğlu Mahmud Bey derhal Konya'yı ele geçirdi[15]. Mahmud Bey, Konya'ya hakim olduktan sonra Ermenilerle mücâdeleeye başladı. Ancak O, 1308 yılında, Ma'mûriye civarında Ermenilerle yaptığı bir savaşta öldürülünce yerine oğlu Musa Bey geçti[16].

5- Burhaneddin Musa

Mahmud Bey'in ölümünden sonra büyük oğlu olan Musa Bey beylik başkenti Lârende'de Karaman Bey'i oldu. Öteki oğlu Yahşi Bey ise kardeşi Musa Bey'e tâbi bir emir olarak Konya'da bulunuyordu[17]. Bu sırada Türkiye Selçuklu Devleti'nin çökmesi ile bağımsızlıklarını ilân eden Anadolu beylerini yola getirmek için İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban, kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya geldi ve ilk olarak Konya'yı Karamanoğulları'nın elinden aldı (1314). Emir Çoban daha sonra Karamanlılar'ı takip ederek Lârende'ye kadar gitti ve şehri muhasara ettiyse de bir netice alamadı. Konya emiri olan Yahşi Bey muhtemelen bu muhasarayı müteakip ölmüş olmalıdır (1315)[18].

Musa Bey, hükümdar olduktan sonra Lârende'de bir imaret ile medrese yaptırdı. Bu sırada kardeşi Bedreddin İbrahim Bey kendisi ile beylik mücadelesine girdi (1318). Memlûk Sultanı Melik Nâsır'ın da yardımını alan İbrahim Bey onun adına hükümdârlığını ilân etti. Bununla birlikte o, hutbe okutup para bastırdı. Çok geçmeden Memlûklu Sultanı bir kuvvet göndererek beyliğin başkenti olan Lârende'yi Bedreddin İbrahim'e, Ermenek'i de Musa Bey'e verdi (1331). Musa Bey'in 1339'da da Ermenek beyi bulunduğu, Tül Medresesi kitabesinden anlaşılmaktadır[19]. Musa Bey, Memlûklular'ca Ermenek yönetimine getirilişinden sonra durumunu arz için Kahire'ye gitmiş, burada çok iyi karşılanmış, daha sonra hacca gitmiş, dönüşte

(15) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 9.
(16) Şikâri, *Karaman Oğulları Tarihi*, (Hazırlayan, Mesut Koman), Konya 1946, s. 54.
(17) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 9.
(18) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar",*İA*, s. 320.
(19) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 9.

tekrar Kahire'ye uğramışsa da iyi bir sonuç elde edemeden Ermenek'e dönmüştür.

6- Bedreddin İbrahim

Mahmud Bey'in oğlu ve Musa Bey'in kardeşi olan Bedreddin İbrahim Bey, yukarıda da belirtildiği üzere Memlûk sultanının yardımıyla Musa Bey'i yenerek Karaman beyliğine getirildi. Onun zamanında Konya tekrar Karamanlılar'ın eline geçti. 1332 yılında Lârende'ye gelen İbn Battuta, Bedreddin İbrahim'le Karamanlı beyi olarak görüşmüştür. Bu ünlü seyyahın kaydına göre İbrahim Bey, Memlûklu sultanına tâbi olmuş, onun adına para bastırmış ve hatta sultanın gönderdiği kuvvetlerin desteğiyle Lârende'yi Musa Bey'den almış, buna karşılık da Ermenek ve çevresi Musa Bey'e verilmiştir(20).

İbrahim Bey bu tarihten sonra kendi isteği ile beylikten çekilerek yerini Lârende'de hüküm sürmekte olan kardeşi Alâaddin Halil Bey'e bıraktı.

7- Alâaddin Halil

Halil Bey Larende'de beyliğin başına geçtiği sırada Mahmud Bey'in büyük oğlu Burhaneddin Musa Ermenek'de emir olarak bulunuyordu. Halil Bey hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ondan sonra İbrahim Bey, ikinci kez Karamanlıların başına geçti.

Ancak bu dönem hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Onun tahminen 1340 veya biraz önce ölümü üzerine Bedreddin İbrahim yeniden beyliğin başına geçti.

8- Bedreddin İbrahim (İkinci Kez)

İbrahim Bey kardeşi Halil Bey'in ölümünden sonra ikinci kez beyliğin başına geçince durumu arzetmek üzere Kahire'ye bir elçi göndermiş, Memlûk sultanı da kendisine sancaklar yollamıştır. Bedreddin İbrahim Bey 1343'te Karamanlı topraklarına saldıran Ermenilere karşı bir sefer düzenledi. Ölüm tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte bu olaydan sonra vefat etmiş olmalıdır.

(20) İbn Battuta, *Seyahat-nâme*, (Trc. Şerif Paşa), İstanbul 1330, I, s. 324.

9- Fahrüddin Ahmed

Bedreddin İbrahim Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Fahrûddin Ahmed Bey geçti. Ancak O'nun hükümdarlığı çok kısa sürmüş, Ocak 1350'de Moğollar ile savaşırken vefat etmiştir.

10- Şemseddin

Ahmed Bey'in ölümü üzerine kardeşi Şemseddin Bey Lârende emiri oldu. Ancak kendisini çekemeyen ve hükümdar olmak isteyen kardeşi Karaman Bey tarafından 1352 yılında zehirlenmek sureti ile öldürüldü. Mezarı Lârende'de Emir Musa Medresesi'nde bulunmaktadır(21).

11- Burhaneddin Musa (İkinci Kez)

Şemseddin Bey'in öldürülmesinden sonra Lârende halkı Ermenek emiri olan Musa Bey'i davet ederek beyliğin başına geçmesini istediler. O da bu davet üzerine Lârende'ye gelerek ikinci defa Lârende emiri oldu (1352). Bir yıl sonra Kayseri ve Sivas emiri olan Eretna-oğlu Mehmed Bey ile yaptığı savaşta başarı gösteren Musa Bey, bundan sonra ülkesini barış içinde idare etmeye çalıştı. Fakat kendisi hasta olduğundan kardeşi Halil Bey'in oğulları Seyfeddin Süleyman ile Alâaddin Ali Bey'i davet ederek Karaman beyliğini bu iki kardeşe bırakmış ve kendisi Mut'a çekilmiştir(22). Burada bir yıl kadar yaşamış ve sonra vefat etmiştir (1356).

12- Seyfeddin Süleyman

Karaman-oğlu Mahmud Bey'in torunu ve Halil Bey'in oğlu olan Süleyman Bey, amcası Musa Bey'in daveti üzerine kardeşi ile birlikte Lârende emiri olmuş, ancak kısa bir süre sonra yaşça büyük olduğu için beyliğin idaresini tek başına eline almış, kardeşi Alâaddin Ali Bey'e ise Ermenek emirliğini vermiştir.

Seyfeddin Süleyman Bey, Sivas emiri Eretna-oğlu Mehmed Bey ile işbirliği yapan bir Karamanlı emiri tarafından bir suikast sonucunda öldürül-

(21) Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 11.
(22) Ş. Tekindağ, *"Karamanlılar"*, s. 321.

dü (Ocak 1361). Bundan sonra Abu'l-feth lâkabını taşıyan, Halil Bey'in oğlu Alâaddin Ali Bey hükümdar oldu(23).

13- Alâaddin Ali

Cesur, azimli ve kahraman bir hükümdar olan Ali Bey, beyliğin başına geçtikten sonra komşularıyla mücâdeleye girişti. Osmanlı-Karaman münasebetleri ilk defa onun zamanında başladı. Osmanlı Sultanı I. Murad'ın kızı Melek Hatun'la evlenen Ali Bey, Rumeli'ye ayak basan kayınpederine bir müfreze göndermek sureti ile yardımcı oldu(24). Ancak Osmanlılar'ın Rumeli'de göstermiş olduğu başarıları kıskanan Ali Bey, Osmanlılar'a karşı Eretna-oğulları ve Türkmen beyleri ile ittifak yapmaya başladı (1361). Fakat I. Murad'ın aldığı yerinde tedbirler sayesinde Ali Bey'in bu faaliyeti neticesiz kaldı(25).

Karamanlılar, bir müddet sonra eskiden beri hedefleri olan Gorigos (Kız Kalesi)'a taarruz ettiler. Sahil emirlerinin de daveti üzerine Gorigos'a gelen Ali Bey'in bu hareketinden sonra şehirliler iç kaleye çekilerek şehirdeki Rumlardan iki kişiyi Kıbrıs kralına elçi olarak gönderdiler. Anadolu sahilinde bir limana ihtiyacı olan Kıbrıs Kralı I. Pierre, bu teklif üzerine hemen bu bölgeye yardımcı kuvvet gönderdi ise de Ayas ve Alâiye emirleriyle birlikte hareket eden Ali Bey'in bu taaruzu önlenemedi. Bunun üzerine Pierre kendisi harekete geçti, kardeşi Jean'ı da Alâiye'nin zaptına gönderdi. Ancak Karamanlıların teşviki ile toplanmış olan sahil emirleri Jean'ı mağlûp ettiler. Kıbrıs Kralı Pierre, bu kez Avrupa'dan yardım istemek zorunda kaldı(26).

Bu sırada Memlûklular da Kıbrıslılar'a karşı bir harekâta hazırlanıyorlardı. Başta Ali Bey olmak üzere Güney Anadolu'daki beylere de mektuplar gönderen Memlûklular, Anadolu beylerinden müsbet cevap aldılar. Alâaddin Ali Bey bu ittifakdan sonra, doğrudan doğruya Gorigos'u muhasara etti (1367). Ali Bey, Kıbrıslıları birçok defa mağlûp etmesine rağmen, bu hareketi teşvik eden Moğol kumandanı Yelbuğa Nasırî'nin ölümü ve

(23) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 12.

(24) Feridun Bey, *Münşeat*, I, s. 66.

(25) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 321-22.

(26) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar'ın Gorigos Seferi", *Tarih Dergisi*, Sayı 9, İstanbul 1954, s. 164-68.

Memlûkluların da taarruzdan vazgeçmeleri üzerine Pierre ile bir anlaşma yaparak geri çekilmeye mecbur oldu[27].

Alâaddin Ali Bey, Gorigos seferinden sonra Hamidoğulları'na ait olan bazı yerleri eline geçirdi. Daha sora Germiyan-oğlu Süleyman Şah'ın topraklarına saldıran Ali Bey, 1375 yılında Kayseri'ye baskın yaparak Eretna hükümdarı Ali Bey'i Sivas'a kaçırmış ve daha sonra da Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile mücadelelere girişmiştir[28].

b- Karaman-Osmanlı Münasebetleri

Ali Bey kayınpederi I. Murad'ın Rumeli'de fütuhâta devam ettiği bir sırada bunu fırsat bilerek, Osmanlıların Hamidoğlu Hüseyin Bey'den seksen bin altın karşılığında satın almış oldukları Yalvaç, Karaağaç, Seydişehri, Beyşehri taraflarına taarruz ederek kendileri için pek önemli olan Beyşehri'ni ele geçirdi. Onun bu davranışına çok üzülen Sultan Murad, bizzat ona karşı harekete geçti. Ali Bey barış yapmak istedi ise de Sultan Murad, "kendisinin küffarla mücadele ettiği sırada, ortada hiçbir sebep yok iken bir müslüman hükümdarına saldırması sebebiyle sözüne güvenemeyeceğini" bildirerek onun barış teklifini reddetti[29]. Bunun üzerine iki taraf Konya önünde karşılaşmak zorunda kaldı. Yapılan savaş sonucunda Karamanoğlu yenilince ağırlıklarını bırakarak Konya kalesine kaçtı. Çok geçmeden Konya'ya giren Osmanlı kuvvetleri kalede bulunan Ali Bey'i kuşatmaya başladılar. Sonunda Ali Bey, eşi Melek Hatun'u sultan Murad'ın yanına göndererek barış istedi. Bunun üzerine, Osmanlıların Hamidoğullarından aldıkları yerlerin geri verilmesi şartıyla barış yapıldı (1386)[30].

Karamanlılar Osmanlılarla barış yapmalarına rağmen, I. Murad'ın Kosova'da şehid düşmesinden sonra (1389) anlaşmayı bozup Aydın, Menteşe ve Eşrefoğulları ile bir ittifak yaptılar. Bu sırada Rumeli'de bulunan Sultan Bayezid derhal Anadolu'ya dönerek kendisine karşı ittifak kurmuş olan beylikler üzerine yürüdü. Bu harekât esnasında Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan Beylikleri Osmanlı topraklarına katıldı (1390). I. Bayezid daha sonra Karamanlılar üzerine de yürüyerek Konya'yı muhasara altına aldı. Karamanoğlu Ali Bey, Kadı Burhaneddin'in yardım teklifine rağmen, zap-

(27) Ş. Tekindağ, *"Gorigos Seferi", s.* 168-173.
(28) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 13.
(29) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 13.
(30) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 13.

tetmiş olduğu Beyşehri'ni Osmanlılar'a geri vererek sulh yaptı. Bunun üzerine Osmanlılar Konya'dan ayrıldılar. Çarşamba suyu iki taraf arasında sınır kabul edildi(31).

Alâaddin Ali Bey Osmanlılarla anlaştıktan sonra Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'e karşı harekete geçip, ona ait bazı yerleri ele geçirdi. Ancak Kadı Burhaneddin'in karşılık vermesi üzerine aldığı yerleri geri vermek zorunda kaldı. Bu esnada Timur Doğu Anadolu'ya gelerek (1394), kendi hakimiyetini tanıtmak üzere etraftaki beyliklere elçiler gönderdi. Alâaddin Ali Bey de diğer beylikler gibi Timur'un yüksek hakimiyetini tanıdığını bildirdi. Ayrıca Karaman-oğlu, Timur'un Şam üzerine yapacağı sefere oğlu Mehmed Bey'i bir miktar asker ile göndereceğini , Anadolu ve Osmanlı ülkesine geldiği vakit ise bizzat kendisinin yardımcı olacağını bildirdi(32).

Alâaddin Ali Bey'in Timur'a itaat ettiğini haber alan Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur'a karşı olduğu için iki düşman arasında kaldı. Bu arada Karaman-oğlu Ali Bey'in Kadı Burhaneddin'e ait bazı yerlere saldırmasını müteakip Kadı Burhaneddin onun üzerine yürüdü. O, Aksaray, Zincirli, Salime kalelerini aldıktan sonra Niğde'yi muhasara etti ise de alamadı.

Karaman-oğlu Alâaddin Ali Bey bu olaydan sonra Kadı Burhaneddin'in yeğeni olan Kayseri Valisi Şeyh Müeyyed'i tahrik ederek dayısına karşı isyan ettirdi (1396). Bunun üzerine Kadı Burhaneddin derhal Kayseri'ye yürüyerek Şeyh Müeyyed'i yakalayıp öldürdü. Daha sonra onu isyana teşvik eden Karaman-oğlu arazisini de yağmalattı(33). Ali Bey Konya kalesine sığınmak zorunda kaldı. Bu sırada Ali Bey'in hareketini tasvib etmeyen bir kısım kabile reisleri onu terkederek Kadı Burhaneddin'in tarafına geçtiler(34).

Kadı Burhaneddin ile başa çıkamayacağını anlayan Alâaddin Ali Bey, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in Rumeli'de Eflâk seferinde bulunmasını fırsat bilerek kuvvetlerini Ankara ve Bursa taraflarına akına gönderdi. Ankara'ya gidenler Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı yakalayıp Konya'ya götürdüler. Bu durumu haber alan Yıldırım Bâyezid, Eflâk sefe-

(31) Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, nşr. F. Babinger, Hannover 1925, s. 31; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, nşr. Âli, İstanbul 1332, s. 72.

(32) Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 418.

(33) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 14.

(34) Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970, s. 146.

rinden döner dönmez Karaman-oğlu üzerine yürüdü.

Alâaddin Ali Bey, Bayezid'in kendisine karşı harekete geçtiğini duyunca Timurtaş Paşa'yı serbest bırakarak onu bir heyetle ve kıymetli hediyelerle birlikte barış için padişaha gönderdi. Ancak Bayezid, onun bu teklifini kabul etmeyerek savaşa girişti. 1398 yılında Akçay'da yapılan savaşı kaybeden Alâaddin Ali Bey Konya'ya sığındı, fakat şehirlilerin Bâyezid ile anlaşması üzerine esir alındı. Daha sonra da öldürüldü(35).

Bâyezid bu şekilde Konya'yı ele geçirdikten sonra Ali Bey'in oğullarının elinde bulunan Lârende üzerine yürüdü. Alâaddin Ali Bey'in hanımı ve oğulları Ali ve Mehmed beyler, şehrin ileri gelenleriyle kaleden çıkıp Bayezid'in huzuruna geldiler. Bayezid şehrin anahtarlarını teslim aldıktan sonra Alâaddin Ali Bey'in hanımı olan kızkardeşini ve iki oğlunu Bursa'ya gönderdi (1398)(36).

Bayezid, böylece Karamanoğulları beyliğinin güney kısımları dışında kalan yerlerini alarak bu beyliğe son verdi. Mut, Ermenek, İçel ve Taşeli tarafları ise Karaman ailesine mensup Süleyman Bey ve oğlu Şeyh Hasan'ın idaresinde kaldı. Güneyde bulunan Alâiye, Karaman ailesine mensup bir başka beyin idaresinde bulunuyordu. Bu arada bazı kaynaklarda Bâyezid'in Konya ve çevresini Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey'e verdiği, ancak bir yıl sonra Osmanlılar'a isyan etmesi sebebiyle tekrar esir alınarak Bursa'ya götürüldüğü belirtilmektedir(37).

c- Ankara Savaşı'ndan Sonra Karamanoğulları Beyliği

Karamanoğulları Beyliği Ankara Savaşı'nın sonuna kadar dört yıl Osmanlı idaresinde kaldı. Ancak Osmanlılar'ın Ankara Savaşı mağlubiyetinden sonra Timur; Germiyan, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Karamanoğulları'na eski beyliklerini geri verdi. Bu arada Alâaddin Bey'in oğlu Mehmed Bey'e de Karaman ülkesi verildi. Mehmed Bey'in kardeşi Ali Bey ise Mehmed Bey'e tâbi olarak Niğde emiri oldu. Timur Karaman topraklarının yanısıra Osmanlı arazisinden Beypazarı, Sivrihisar, Kırşehri ve Kayseri taraflarını da Mehmed Bey'e verdi(38).

(35) Enverî, *Düstur-nâme*, nşr. M. Halil Yınanç, İstanbul 1928, s. 88.

(36) Enverî, *Düsturnâme*, s. 88; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 16.

(37) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, 323.

(38) Bkz. Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafer-nâme*, II, s. 458; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 17.

1- Mehmed Bey

Mehmed Bey Karaman hükümdarı olarak Konya'yı beyliğinin merkezi yaptı ve Timur adına Konya, Kayseri, Lârende ve Eğridir'de sikke kestirdi. Mehmed Bey daha sonra Mut, Ermenek, İçel ve Taşeli taraflarına hakim olan Süleyman Bey üzerine yürüyerek bu bölgeleri de idaresi altına aldı.

Osmanlı şehzâdeleri arasında meydana gelen taht kavgalarından istifade eden Mehmed Bey, Osmanlı hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed'in Rumeli'de kardeşi Musa Çelebi ile uğraştığı bir sırada Çelebi Mehmed'in müttefiki olan Germiyan-oğlu'nun arazisine tecavüz ederek Bursa'ya kadar geldi. Şehri tahrip ettikten sonra kaleyi muhasara etti, ancak Hacı İvaz Paşa'nın müdafaasını kıramadı. Mehmed Bey, dayısı Yıldırım Bâyezid'in kabrini açtırarak ona hakaret ettikten sonra kale üzerindeki baskısını arttırdı. 30 gün kadar dayanabilen kale sonunda teslim oldu. Mehmed Çelebi, kardeşi Musa Çelebi'yi yenerek onu öldürdükten sonra Karaman-oğlu Mehmed Bey'in Bursa'yı aldığını haber alınca derhal Anadolu'ya geçti. Karaman-oğlu, Osmanlı sultanının Bursa'ya gelmekte olduğunu duyunca şehri ateşe vererek Karaman'a döndü (1413)[39].

Çelebi Sultan Mehmed, Karaman-oğlu'na bir ders vermek amacıyla beraberinde Candar-oğlu İsfendiyar Bey ve kuvvetleri olduğu halde, Karaman-oğlu'nun iki yıldan fazla işgali altında kalmış olan Kütahya'yı geri aldı. Buradan Karamanlı topraklarına giren Çelebi Mehmed, daha önce Osmanlılara ait olup Timur tarafından Karaman-oğullarına verilmiş olan Akşehir, Beğşehir ve Otluk-hisarı'nı aldıktan sonra Konya'yı kuşattı ise de alamadı. Sonunda Karaman-oğlu'nun müracaatı ile, ele geçirilen yerler Osmanlılarda kalmak üzere barış yapıldı (1414)[40].

Fakat Karaman-oğlu Mehmed Bey bir süre sonra, Çelebi Sultan Mehmed'in Canik taraflarında bulunduğu bir sırada Osmanlı topraklarına tekrar saldırılara başladı. Çelebi Mehmed, onun bu hareketini öğrenince Samsun seferinden geri dönerek Konya üzerine yürüdü. Ancak Ankara'ya geldiği sırada hastalandığı için kendisi sefere devam edemedi. Anadolu Beylerbeği Bayezid Paşa, Konya önüne kadar gelerek Mehmed Bey'i yakaladı. Karaman-oğlu Mehmed Bey ve oğlu Mustafa Bey Ankara'da bulunan Çele-

(39) Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, VII, s. 501.
(40) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 18.

bi Mehmed'in karargâhına getirildi. Çelebi Sultan Mehmed, sözünde durmaması sebebi ile Karaman-oğlu'nu şiddetle cezalandırdı. Karaman-oğlu ise özür dileyerek yaptığı antlaşmayı bir daha bozmayacağına dair söz verdi (1418). Bundan sonra Mehmed Çelebi hayatta olduğu müddetçe Karaman-oğlu'nun hiç bir taarruzu görülmedi. Bununla birlikte O, Osmanlılardan çekindiği için Memlûklu Sultanı Melik Müeyyed'in himayesine girerek onun adına para bastırdı(41).

Timur'un Anadolu'da bulunduğu sırada Karaman-oğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirilmiş olan Tarsus şehri Ramazan-oğlu Ahmed Bey tarafından alınarak burada Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Bey adına hüküm sürüyordu. Karaman-oğlu Mehmed Bey elinden alınmış olan Tarsus'u geri almak için fırsat arıyordu. Nitekim O, iki yıl sonra Mısır ve Şam emirleri arasındaki anlaşmazlıktan istifade ederek oğlu Mustafa Bey kumandasında bir ordu gönderdi ve Tarsus'u geri aldı. Ancak bu sebeple Memlûklu sultanı ile arası açıldı. Memlûklu kuvvetleri kısa bir süre sonra Tarsus'u geri aldı ise de bu kez Karaman-oğlu ile Ramazan-oğlu birleşerek Tarsus'a yeniden sahip oldular.

Bu sıralarda Karaman-oğlu Mehmed Bey hastalandığı için yerini oğlu Mustafa Bey aldı. Ancak Memlûk sultanı bunu kabul etmeyerek beyliğin başına İzzeddin Hamza'yı getirdi. Memlûk sultanı aynı zamanda oğlu İbrahim'i güney Anadolu'ya gönderdi. Şam Valisi Tanı Bey Mik'i de Tarsus'un zaptı ile görevlendirdi. Bu Memlûk kuvvetleri Karaman-oğlu'nu bozguna uğratarak Adana ve Tarsus'u ellerine geçirdiler(42). Memlûklular bu sefer sırasında Niğde, Konya Ereğli'si ve Lârende'ye kadar gelerek büyük tahribat yaptılar. Bunlar Karamanoğulları Beyliği'ni Ali Bey'e verdiler. Memlûklular karşısında dağlara kaçan Mehmed Bey ise, ordunun geri çekilmesinden sonra Kayseri'ye saldırdı. Ancak Dulkadir-oğlu Nasirüddin Mehmed Bey'e esir düştü. Mehmed Bey buradan Kahire'ye götürülerek hapsedildi (Ocak 1422)(43). Oğlu Mustafa Bey ise daha önce öldürüldü (1420).

2- Ali Bey

Biraderi Mehmed Bey zamanında Niğde emiri olan Ali Bey, Mehmed

(41) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 19.
(42) F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, IX, 616.
(43) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 20.

Bey'in Osmanlılar karşısında aldığı yenilgi ile sarsıntıya uğraması üzerine kendisine sultan ünvanı vermişti (1413). Bu sebeple Mehmed Bey ile araları açılınca Kahire'ye gitmiş (1415), sonra Mehmed Bey'in Memlûk sultanına muhalefeti üzerine Anadolu'ya sevk edilen ordu ile beraber gelmiş ve neticede Memlûk sultanı tarafından bütün Karaman beyliği kendisine verilmiştir (Ocak 1420).

Ali Bey, Konya hariç geri kalan bütün Karaman arazisine sahip oldu. Öte taraftan Memlûklu Sultanı Melik Müeyyed'in ölümü ve Melik Zahir Seyfeddin Tatar'ın sultanlığa geçmesi (1421) üzerine Karaman-oğlu Mehmed Bey serbest bırakılarak ülkesine gönderildi. Bu sırada Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey de Osmanlıların yardımıyla Konya ve Lârende'yi eline geçirdi. Ali Bey yine Niğde'ye çekilerek Memlûklu sultanının himayesine girdi. Böylece Karaman Beyliği Memlûklu sultanına tabi olarak ikiye bölünmüş, Ali Bey Niğde'de, Mehmed Bey ise Konya'da hüküm sürmüştür.

3- Mehmed Bey (İkinci Kez)

Memlûklu Sultanı Seyfeddin Tatar'ın emriyle affolunan Mehmed Bey, Kıbrıs üzerinden memleketine geldi ve Konya'da beyliğin başına geçti (1421). Memlûklulara tabi olan Mehmed Bey, bir süre sonra Osmanlı devletindeki saltanat değişikliğinden istifade ile Hamid-oğullarıyla da işbirliği yaparak Osmanlıların elinde bulunan Antalya kalesini ele geçirmeyi plânladı. Bu ittifakdan haberdar olan Antalya beyi Hamza Bey, müttefiklerin birleşmesine fırsat vermeden Hamid-oğlu Osman Bey üzerine baskın yaparak onu öldürdü. Mehmed Bey ise oğulları İbrahim, Ali ve İsa Beylerle beraber gelerek Antalya'yı kuşattı(44). Mehmed Bey kuşatmayı yönettiği sırada kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle yaralanarak hayatını kaybetti. Oğulları İsa ve İbrahim Bey, babalarının cesedini alarak Lârende'ye döndüler (Şubat 1423).

4- Ali Bey (İkinci Kez)

Ağabeyi Mehmed Bey'in Antalya kuşatmasında öldüğünü haber alan Ali Bey, Niğde'den Konya'ya gelerek hükümdarlığını ilân etti. Mehmed Bey'in oğulları İbrahim ve İsa Bey ise Osmanlı hükümdarı II. Murad'ın ya-

(44) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 22.

nına giderek ondan yardım istediler. Sultan Murad, kızkardeşleriyle evli olan bu Karaman beylerini iyi karşıladı. İsa Bey'e Rumeli'de bir sancak beyliğini veren II. Murad, İbrahim Bey'e ise bir miktar kuvvet vererek Karaman'a gönderdi. İbrahim Bey, Murad'ın bu yardımına karşılık, daha önce Osmanlılar'a ait iken Timur tarafından Karamanoğulları'na verilmiş olan Isparta ve Eğridir'i Osmanlılar'a geri vermeyi kabul etti. Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Konya önlerine gelen İbrahim Bey, Ali Bey ile yaptığı mücadele sonunda Konya'yı eline geçirdi. Ali Bey ise eski başkenti olan Niğde'ye çekildi. İbrahim Bey, amcası Ali Bey'e Niğde'nin yanısıra Akşehir'i de dirlik olarak verdi (1424).

5- İbrahim Bey

Mehmed Bey'in büyük oğlu olan İbrahim Bey Osmanlıların yardımıyla beyliğin başına geçtikten sonra Osmanlılarla olan dostluğunu bozdu. O, Osmanlılara bıraktığı Eğridir ve Isparta'yı geri almayı plânlıyordu. İbrahim Bey, Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'de bulunduğu bir sırada Beyşehri'ni ele geçirerek Isparta'ya kadar ilerledi. Sultan Murad, Rumeli'deki tehlikeli durumun düzeltilmesinden sonra Osmanlı kuvvetlerini Karaman-oğulları üzerine gönderdi. Bu kuvvetler Akşehir'den başlayarak Beyşehri, Seydişehri ve Saidili gibi yerleri zabtettiler(45).

Sarimüddin (veya Taceddin) İbrahim Bey Karaman-Memlûklu münasebetlerine de önem veriyordu. O, Barsbay'a isyan etmiş olan Ramazan-oğlu İbrahim Bey'i Kahire'ye gönderdi. Ancak kuvvetlendikten sonra, Memlûkluların kendi üzerindeki nüfuzlarına son vererek bağımsız bir siyaset takip etmeye başladı. Onun bu davranışı sonucunda Memlûklular Emir Şadi Bey'i Tarsus'a gönderip İbrahim Bey'e karşı kardeşi İsa Bey'i desteklediler. Kardeşine karşı mücadele eden İbrahim Bey onu yenerek Kahire'ye kaçmasına sebep oldu(46).

6- İbrahim Bey Devrinde Karaman-Osmanlı Münasebetleri

İbrahim Bey zamanı Karamanoğulları Beyliği'nin en güçlü devri oldu. Bu devirde Karamanlılar, Sırp despotu vasıtasıyla Osmanlılar aleyhine Macarlarla ittifak yaptılar. Bu anlaşmaya göre Macarlar batıdan, Karamanlılar

(45) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 23.
(46) Ş.Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, s. 324.

da doğudan Osmanlı topraklarına saldıracaklardı. Ancak Macarlar'ı mağlup eden II. Murad, Karaman-oğullarının en çok güvendiği Varsak aşireti üzerine bir kuvvet göndererek Konya halkını Afyonkarahisar'a sürmeyi düşündü. Ancak İbrahim Bey, Osmanlılara bir elçi göndererek barış yapılmasını teklif etti. Almış olduğu yerleri geri vermek ve bir daha anlaşmaya aykırı hareket etmemek şartı ile barış yapıldı (1439)[47].

II. Murad Karamanlılar ile anlaşmasına rağmen, İbrahim Bey'in Kayseri'yi zabtetmesi üzerine ona karşı Dulkadir-oğlu Nasıriüddin Mehmed Bey ile ittifak yapmak zorunda kaldı. Nitekim bu sırada, Dulkadir-oğlu Mehmed Bey de, Kayseri'yi alan ve Memlûklularla müşterek hareket eden Karamanoğlu'na karşı Osmanlılar'dan yardım istemek üzere II. Murad'a haber gönderdi (1436). Öte taraftan II. Murad, Kayseri'den sonra Amasya'ya da hücum eden İbrahim Bey'e bir ders vermek amacıyla Dulkadir-oğlu Süleyman Bey'e yardımcı kuvvet gönderdi. Bu suretle Dulkadırlılar Kayseri'yi geri aldılar. Osmanlılar'ın yanında bulunan Karaman ailesinden İsa Bey ise Karaman topraklarına hücum etti, ancak Akşehir'i aldıktan sonra yapılan muharebede öldürüldü. İbrahim Bey, bu olaydan sonra, Memlûkluların da işe karışacaklarını anlayınca Osmanlılar'a sulh teklifinde bulundu. 1437 yılında iki taraf arasında bir barış antlaşması daha yapıldı. İbrahim Bey bu tarihten sonra beş-altı sene kadar Osmanlılar aleyhinde hiç bir faaliyette bulunmadı[48].

Bununla beraber Karaman-oğlu İbrahim Bey, Osmanlıların Macaristan'da yenilmesinden sonra başlayan Haçlı ittifakına da katılmaktan geri durmadı. O, Bizans imparatoru aracılığıyla Macar kralına müracaat ederek onun Rumeli'de harekâta başlamasını istedi. Haçlı orduları, Semendire'yi alarak Alacahisar, Şehirköy ve Niş'i yakıp yıktılar. Bunlar daha sonra Sofya üzerine yürüdüler. Osmanlıların Rumeli'de bulunduğu bu sırada Karaman-oğlu İbrahim Bey, damadı Turgut-oğlu Hasan Bey emrinde bir kısım kuvvet göndererek Ankara, Kütahya ve Afyon illeriyle Bolvadin, Beypazarı ve Hamideli yörelerine kadar olan yerleri yakıp yıktırdı. Böylece iki düşman arasında kalan Osmanlılar, Haçlılara karşı en kuvvetli birliklerini göndermekle birlikte, Anadolu'da da Karamanoğulları üzerine bir kuvvet sevketmek zorunda kaldılar.

İbrahim Bey'in Osmanlılara karşı Haçlılarla ittifak yapması müslü-

(47) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 23-24.
(48) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 25.

manlar tarafından iyi karşılanmadı. Sultan II. Murad devrin ileri gelen âlimlerinden de fetva alarak Karaman-oğlu'na karşı kesin bir tavır almaya karar verdi. Haçlılarla 1444 Temmuz'unda yapılan barış antlaşmasından sonra Anadolu'ya geçen II. Murad Karaman-oğlu üzerine bir sefer düzenledi. Çok zor durumda kalan İbrahim Bey, yine barış istemek zorunda kaldı. II. Murad, devletinin içinde bulunduğu durumu düşünerek Karamanoğulları ile barış yapmayı uygun buldu(49).

Sultan Murad, Haçlılarla yapılan 1444 Segedin antlaşmasının bozulduğuna dair gelen haberler üzerine İbrahim Bey ile, çok ağır şartları ihtiva eden bir yemin ve ahidnâme alarak anlaştı. Buna göre İbrahim Bey, oğlunu ve kuvvetlerini istendiği zaman Osmanlılar hizmetine göndermeyi kabul ediyordu(50).

Karaman-oğlu İbrahim Bey bu ahidnâmeye sadık kalarak Varna muharebesinde (1444) ve II. Kosova Savaşı'nda (1448) Osmanlılara yardımcı kuvvetler gönderdi.

İbrahim Bey, bu sırada Kıbrıslılar'ın elinde olan Gorigos kalesini ele geçirdi (1448). Bunun üzerine Rodoslular Memlûk Sultanı Melikü'z-zâhir Çakmak'a müracaat ettiler.

Karaman-oğlu İbrahim Bey II. Murad'ın ölümünden sonra tekrar Osmanlılar aleyhine faaliyetlere başladı. O, 1451 yılında Germiyan, Aydın ve Menteşeoğulları'ndan olduklarını ileri süren bazı kimseleri memleketlerini almak üzere gönderdi(51). Bunun üzerine Sultan II. Mehmed Anadolu beylerbeyi İshak Paşa'yı Anadolu'ya sevkettikten sonra kendisi de Karaman-oğlu üzerine yürüdü. İbrahim Bey Fatih Sultan Mehmed karşısında da zor durumda kaldığını anlayınca barış teklifinde bulundu. Beyşehir, Seydişehir ve Kırşehir Osmanlılar'a verilmek ve sefer sırasında asker göndermek şartı ile barış yapıldı. Bununla beraber İbrahim Bey, İstanbul'un fethinin hazırlıkları sırasında Konya'ya gelen Venedik elçisi ile Osmanlılar'a karşı bir ticaret antlaşması imzaladı.

Karaman-oğlu İbrahim Bey, 1456'da Memlûk topraklarına hücum ederek Tarsus, Adana ve Külek taraflarını almak istedi. Onun bu davranışı üzerine harekete geçen Memlûklular, Emir Hoşkadem Nasırî'yi Karaman-ili'ne gönderdi. İbrahim Bey Memlûklu kuvvetlerinin geldiğini görünce önce

(49) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 26.
(50) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 325.
(51) *Âşık Paşazâde*, s. 140.

Memlûklular'a, sonra da Osmanlılar'a yaklaşmak zorunda kaldı(52). Bundan sonra yaptığı anlaşmalara vefatına kadar sadık kalan İbrahim Bey, Fatih'in Kastamonu ve Trabzon seferlerine oğlu kumandasında yardımcı kuvvet gönderdi. O, İsfendiyar-oğlu Kızıl Ahmed'in sığınma isteğini de kabul etmedi.

Yaklaşık 40 yıl kadar Karaman-oğulları beyliğinin başında kalan İbrahim Bey'in son zamanları üzüntü içerisinde geçti. Daha sağlığında oğulları arasında miras kavgaları başladı. İbrahim Bey ise, İçel valisi olan büyük oğlu İshak Bey'i veliaht tayin etmişti. İshak Bey, babası ölmeden önce idareyi eline aldı ise de kardeşleri bunu kabul etmedi. Nitekim babasının hastalığının ağırlaştığı bir sırada Pir Ahmed, Konya ileri gelenleri ile anlaşarak hükümdarlığını iâan etti. Bunun üzerine İbrahim Bey, oğlu İshak Bey ile birlikte Gevele kalesine sığındı ve çok geçmeden burada vefat etti (1464)(53). Naaşı Lârende'ye götürülerek orada yaptırmış olduğu imaret medresesine bitişik olan türbesine defnedildi.

İbrahim Bey'in ölümünden sonra oğulları İshak Bey, Pir Ahmed, Kasım, Karaman, Alâaddin, Süleyman, Nûre Sufi ve Mehmed birbirleriyle mücadeleye başladılar.

7- İshak Bey

İshak Bey babasının ölümünden sonra hükümdar olmuşsa da Silifke'den devlet başkenti Konya'ya gelemedi. Çünkü, kardeşi Pir Ahmed daha babasının sağlığında Konya'yı ele geçirmiş ve burada beyliğini ilân etmişti. Böylece Karamanoğulları beyliği ikiye ayrılmış oldu. İshak Bey, Pir Ahmed Bey'e karşı kendisine yardımcı olur ümidiyle Memlûklu sultanına tâbi olmak istediyse de, hiç bir askerî yardım alamadı. Kardeşi Pir Ahmed'e karşı yalnız başına mücadele edemeyeceğini anlayınca ailesini Silifke'de bırakarak Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına giderek ondan yardım istedi. Uzun Hasan'dan aldığı yardımcı kuvvetler ile ülkesine dönen İshak Bey kardeşi Pir Ahmed'i yenerek Konya'yı eline geçirdi. Pir Ahmed ise ülkesini terk ederek Fatih Sultan Mehmed'in yanına gitti(54).

---

(52) *Âşık Paşazâde*, s. 229.

(53) Hoca Sa'deddin, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279, I, 498; Ş. Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri", *Tarih Dergisi*, sayı 17-18, İstanbul 1963,, s. 49.

(54) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 31.

Akkoyunluların desteği ile Karaman topraklarına hakim olan İshak Bey Memlûk sultanı adına hutbe okutmasına rağmen, Osmanlılarla da anlaşma yollarını aradı. Dayısı Fatih'e sığınmış olan Pir Ahmed, Karaman beyliği topraklarından bazı yerleri terketmek suretiyle padişahtan yardım sözü aldı. Öte taraftan İshak Bey de Fatih'e müracaat ederek Akşehir, Beyşehir ve çevresini Osmanlılara vereceğini bildirerek anlaşma yapmak istedi. Ancak Fatih Sultan Mehmed, bu yerlerin zaten daha önce Osmanlılar'ın elinde olduğunu söyleyerek İshak Bey'in barış teklifini kabul etmedi. Fatih, Çarşamba suyunu sınır kabul eden eski antlaşmaların tatbikini istedi. İshak Bey Fatih Sultan Mehmed ile anlaşamayınca iki taraf kuvvetleri Ermenek civarında karşılaşmak zorunda kaldılar. İshak Bey bu savaşta mağlup olup ailesinin sığınmış olduğu Silifke kalesi hariç, bütün Karaman-ili'ni kaybederek hazinesi ile birlikte Diyarbakır'da Uzun Hasan'ın yanına çekildi. Kısa bir süre sonra da burada vefat etti (Eylül 1466)(55).

8- Pir Ahmed

Fatih Sultan Mehmed'in yardımı ile Karaman tahtına geçen Pir Ahmed kendisine yapılmış olan yardıma karşılık Akşehir, Beyşehir, Sıklan hisarı, Ilgın ve çevrelerini Osmanlılar'a verdi. Bundan sonra Pir Ahmed bir kaç yıl Osmanlı devletinin himayesinde hükümdarlık yaptı. Ancak bu kez kardeşi Kasım Bey, ona karşı harekete geçti. Pir Ahmed, Osmanlılar'ın da yardımıyla Ermenek civarında Kasım Bey'i yendi. Durumunu sağlamlaştıran Pir Ahmed, bir süre sonra Osmanlılar'ın batıda yaptıkları savaşlardan istifade ederek, Osmanlılara terketmiş olduğu yerleri geri almak için faaliyetlere başladı (1466). Fatih Sultan Mehmed, Pir Ahmed Bey'in bu hareketi üzerine ordusuyla Karaman topraklarına girdi. Pir Ahmed Fatih'in gelmesi üzerine Konya'yı bırakarak Lârende'ye kaçtı. Veziriazam Mahmud Paşa onu takip ederek yenilgiye uğratınca bu kez Tarsus'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece Konya'yı eline geçiren Fatih Sultan Mehmed, buranın idaresini oğlu Şehzâde Mustafa'ya verdi(56).

Lârende'ye çekilen Pir Ahmed mücadeleden usanmadı. O, kardeşi Ka-

(55) Fatih devrindeki Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ş.Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman münâsebetleri", *Tarih Dergisi*, sayı 17-18, s. 43-75.

(56) Hoca Sa'deddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, s. 512; Ş. Tekindağ, *Osmanlı-Karaman Münâsebetleri"*, s. 57.

sım bey ile barışarak birlikte Osmanlılar'ın kontrolündeki Konya üzerine yürüdü. Ancak Osmanlı emiri İshak Paşa karşısında yenilerek kaçmak zorunda kalan Pir Ahmed yardım sağlamak amacıyla Uzun Hasan'ın yanına gitti. Kardeşi Kasım Bey ise dağlık bölgelere çekilerek Pir Ahmed'in getireceği yardımı beklemeye başladı (1469-1470). Öte taraftan bu sıralarda Karaman'a gönderilen Gedik Ahmed Paşa buradan güneye inerek Alâiye ve Silifke'yi ele geçirdi. O, daha sonra Karamanlı ailesinin bulunduğu Mokan (Minan) kalesini de aldı.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına giden Pir Ahmed, buradan kalabalık bir kuvvet alarak geriye döndü. Bu sırada İçel'de bulunan Gedik Ahmed Paşa derhal Konya'ya geldi. Akkoyunlu ordusu önce Tokat'a gelip savunmasız şehri yakıp yıktı (1472). Bu ordu daha sonra Kayseri'den başlayarak Karaman, Hamid-ili ve çevresini ele geçirdi. Yusufca Mirza emrindeki Akkoyunlu ordusu ile birlikte hareket eden Pir Ahmed ve Kasım Bey Lârende'yi aldıktan sonra Konya'yı da ele geçirmek istedilerse de Konya halkı Osmanlılar'a sadık kalarak şehri savundu. Bu yüzden Konya'yı ele geçiremeyen ordu Akşehir'e geldi. Bolvadin'den geçerek Beyşehir civarında Şehzâde Mustafa kuvvetleriyle karşılaştı. Burada iki taraf arasında meydana gelen savaşta Akkoyunlular yenilgiye uğradı ve Yusufca Mirza esir alındı. Pir Ahmed Bey ise tekrar Uzun Hasan'ın yanına kaçmayı başardı. Kasım Bey de İçel'e çekilerek Silifke'de hüküm sürdü[57].

Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlu hükümdarının Karamanoğulları'na devamlı surette yardım etmesi dolayısıyla bu devlete karşı bir sefer yapmak zorunda kaldı. Osmanlılar'la Akkoyunlular'ın 1473 yılında yaptıkları Otlukbeli savaşında Uzun Hasan yenilgiye uğrayınca Karaman-oğullarının ümitleri kırıldı. Otlukbeli yenilgisinden sonra Pir Ahmed Bey Uzun Hasan'la birlikte kaçtı. O, daha sonra İçel'de bulunan kardeşi Kasım Bey'in yanına gelerek tekrar Osmanlılar'a karşı harekâta başladı. Pir Ahmed Silifke'den ayrılıp Ermenek'e giderek Yellitepe'de karargâhını kurdu. Gedik Ahmed Paşa Pir Ahmed'e barış önerisi ile ansızın Yellitepe'ye baskın yaptı. Pir Ahmed saklandığı için yakalanamadı. Bununla birlikte Gedik Ahmed Paşa, Ermenek ve Minan kalelerini elegeçirdi. Pir Ahmed önce Tarsus'a, oradan da tekrar Uzun Hasan'ın yanına gitti. Uzun Hasan, Bayburt şehrini Pir Ahmed'e dirlik olarak verdi. Pir Ahmed burada ikamet etmekte iken 1474 yılında öldü.

(57) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 33.

9- Son Karamanlı Beyi Kasım ve Osmanlılar'ın Karamanoğulları Beyliği'ne Son Vermesi

Kardeşi Pir Ahmed'in ölümünden sonra Karaman-oğullarının başında Kasım Bey yalnız kaldı. Bu sırada, gerek Uzun Hasan'ın gerek Karamanoğullarının müttefiki olan Venedik, Papa ve Napoli devletlerinin donanmaları Midilli adasıyla İzmir ve Antalya'yı işgal ettikten sonra Silifke'ye kadar geldiler ve burasını alarak Kasım Bey'e verdiler. Ancak Pir Ahmed Bey'in yönetimindeki yerleri alan Gedik Ahmed Paşa, Kasım Bey'in hakim olduğu İçel'i de ele geçirdi (1474). Yine bu sıralarda Konya valisi olan şehzâde Mustafa, Karamanoğulları'nın elinde bulunan Develi Karahisar'ı barış yoluyla aldı. Böylece Karaman-oğulları'nın bütün şehir ve kaleleri Osmanlıların eline geçmiş oldu (1475).

Ancak, Fatih'in ölümünden sonra (1481) hükümdar olan II. Bayezid ile kardeşi Cem Sultan arasındaki saltanat kavgası sırasında yeniden ortaya çıkan Kasım Bey, daha önce Konya valiliğinde bulunmuş olan Cem Sultan'la anlaşarak İçel çevresinde bir süre kaldıktan sonra, Karaman Beyliği'ne yeniden hakim olmaya çalıştı. Hatta bir ara başarılı oldu ise de Cem'in Mısır'a kaçmasıyla yalnız kaldı.. Kasım Bey, çok geçmeden Cem'i Anadolu'ya davet etti, bunun üzerine Cem Sultan Anadolu'ya gelerek Kasım Bey ile birlikte hareket etti[58]. Ancak bir süre sonra Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerinin yanına gitmesi üzerine yalnız kalan Kasım Bey, Osmanlı padişahı II. Bayezid'e müracaat ederek affedilmesini istedi. Padişah da onu affederek kendisine tabi olması şartı ile İçel'de beylik sürmesine izin verdi. O da ölümüne kadar (1493) beyliğinin başında kaldı.

Kasım Bey'in ölümü üzerine, Karamanlı beyleri Karaman-oğlu'nun kızından doğan Turgut-oğlu Mahmud Bey'i Kasım Bey'in yerine atamasını sultandan istediler. Bayezid, Karamanlıların bu isteğini de kabul etti. Ancak Turgut-oğlu Mahmud Bey, Osmanlılarla Memlûklular arasındaki savaşta Memlûklular'ı tutunca azlolundu ve üzerine kuvvetler gönderildi. Bunun üzerine Mahmud Bey Haleb'e kaçtı (1497). Böylece Karaman-oğulları sülâlesinden kimse kalmadı. Osmanlılar beyliğin ortadan kalkmasından sonra burasını Karaman merkez olmak üzere bir eyalet haline getirdi.

Görüldüğü gibi Karamanoğullar'ı Beyliği Anadolu beylikleri içerisinde

(58) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.35.

en uzun ömürlü ve en güçlü beyliklerden birisi olmuştur. Beyliğin ilk merkezi Ermenek olmuş, daha sonra sırasıyla Lârende (Karaman), Konya, kısa bir süre de Niğde ve Silifke beylik merkezi olmuştur. Karamanlıların devlet idare şekli Türkiye Selçukluları devlet teşkilâtına benzemekte idi. Beylik aile fertleri tarafından seçilen Ulu bey tarafından idare edilir, ailenin diğer üyeleri ülkenin çeşitli yerlerinde valilik yapmak suretiyle yönetime katılırdı.

Divan teşkilatının da mevcut olduğu bilinen Karaman beylerinin nevbet denilen davul, nakkare ve nefirden meydana gelen bir çeşit mehter takımları vardı(59).

Karamanoğulları Beyliği'nde ordu beyliğin esasını teşkil ediyordu. Düzenli ordu yanında bazı boy ve oymakların da gerektiği zaman Karamanlıların hizmetine girdikleri bilinmektedir. Karaman ordusunun sayısı için el-Ömerî 25 bin atlı, 25 bin piyade; **Baybars Tarihi** 20 bin atlı, 30 bin piyade gibi rakamlar vermektedirler. Şikarî ise, Gorigos seferi esnasında Karaman ordusunun 40 bin kadar olduğunu yazmaktadır. Bu rakam İbrahim Bey devrinde ise ihtiyatları ile birlikte 60 bine kadar çıkmaktadır(60).

II- KARAMANOĞULLARI DEVRİNDE İMAR FAALİYETLERİ

Osmanlılar'dan sonra en kudretli ve uzun ömürlü Türkmen beyliği olan Karamanoğulları mimarisi Selçuklu üslûp ve geleneğinin bir devamı şeklindedir. Karamanoğulları'nın yapmış oldukları eserlerden günümüze kadar gelenler şunlardır. Aksaray'da Ulu Camii (1431) ve Zinciriye Medresesi (1336); Konya'da Hacı Ebubekir tarafından yaptırılmış olan İplikçi Camii (1332); Ermenek'te Emir Musa Bey'in 1339'da yaptırmış olduğu Tol Medrese; Karaman'da Sultan I. Murad'ın kızı ve Karaman-oğlu Alâaddin Bey'in hanımı Nefîse Sultan'ın 1382'de yaptırdığı Hatuniye Medresesi; II. İbrahim Bey tarafından yaptırılmış olan İbrahim Bey İmareti (1433), Karamanlı Emiri Hacı Bey tarafından inşa ettirilen Hacı Beyler Camii (1358) ve Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin annesi Mümine Hatun adına Karaman-oğlu Alâaddin Bey tarafından 1370 yılında inşa ettirilen Maderi Mevlânâ Camii;

(59) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 328.
(60) Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 328.

Niğde'de Ali Bey'in yaptırmış olduğu Ak Medrese (1409); Ürgüp'te 1350'de yaptırılan Taşkın Paşa Camii; Mut'ta Karaman-oğlu Alâaddin Bey'in emirlerinden Lal Ağa tarafından inşa ettirilen Lal Ağa Camii Karamanoğulları mimarisinin en canlı örneklerindendir. Bunların dışında Konya'da, Kur'an öğrenmek ve namaz kılmak için yaptırılmış olan Hasbey Dârülhüffâz'ı (1421) ile Nasuh Bey Dârülhüffâz'ı da Karamanoğulları devrinden günümüze kadar kalmıştır. Yine Karaman'da bulunan Alâaddin Bey Kümbedi de bu devrin önemli eserlerindendir.

Selçuklu çini sanatı geleneği beylikler devrinde de devam etmiş ve Karamanoğulları'nın yapmış oldukları Karaman Hatuniye Medresesi, Konya Hasbey Dârülhüffâz'ı ve Ermenek Tol Medrese türbesinde mozayik çini örnekleri kullanılmıştır.

Karamanoğulları devrinde Konya önemli bir ticaret şehri idi. İç Anadolu'nun ticaret merkezlerinden birisi olan ve doğu-batı, kuzey-güney ticaret yolu üzerinde bulunan Konya'da Sivas ve Kayseri'den getirilen mallar alınıp satılırdı.

Karamanoğulları Şeceresi

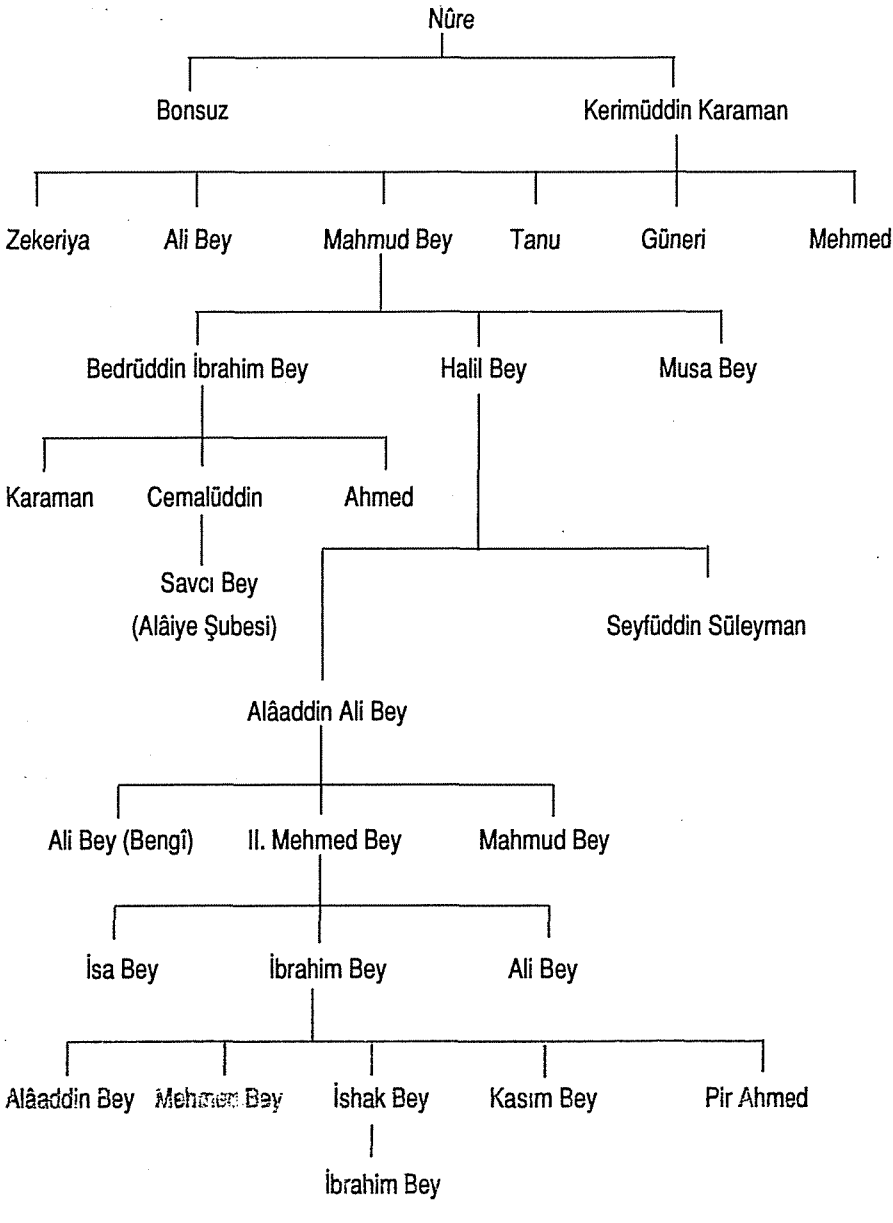

I- KARASIOĞULLARI BEYLİĞİ

Karasıoğulları Beyliği, XIV. yüzyıl başlarında Balıkesir ve Çanakkale taraflarında kurulmuş olan bir Türk beyliğidir. Beyliğin kurucusu olan Karası Bey'in, XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Orta Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Melik Danişmend Gazi'nin soyundan geldiği söylenmektedir[1]. Osmanlı kaynaklarında ise Karası Bey'in Türkiye Selçuklu sultanı II. Mesud'un nökerleri[2] arasında olduğu zikredilmektedir[3].

1- Karası Bey ve Beyliğin Kuruluşu

Sultan Mesud'un 1308 tarihinde ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti yıkılmaya başlamış ve Anadolu'nun her bir yeri bu bölgelerdeki uç beylerinin kontrolüne girmişti. Bu sırada, Sultan Mesud'un nüfuzlu umerâsından olan Karası Bey, babası Kalem Bey ile birlikte, öteki uç beyleri gibi, gerek Selçuklu Devleti'nin ve gerekse Bizans İmparatorluğu'nun zayıf durumundan yararlanarak Çanakkale'ye kadar olan eski adıyla Misya kıtasını, yani bugünkü Balıkesir ve civarını ele geçirdiler. Bunlar burada başkent Karası (Balıkesir) olmak üzere bir beylik kurdular[4]. Karası Bey'in

(1) Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, İstanbul 1927, s. 43-44.

(2) Osmanlı tarihlerinde adı geçen nöker tabiri Moğolca dost, arkadaş; farsça ise kul, hizmetkâr manasındadır.

(3) Bkz. Yazıcı-oğlu Ali, *Selçuk-nâme*, Revan Ktp. No. 1390, vr. 280a; Neşrî, *Cihan-nümâ*, I, nşr. M. A. Köymen-F. R. Unat, Ankara 1987, s. 50; Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, yay. Şerafettin Turan, Ankara 1970, s. 137.

(4) Karası Bey'in menşei, beyliğin kuruluşu ve gelişmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Zerrin Günal, *Karası Beyliği*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991.

bu bölgeleri kesin olarak ne zaman ele geçirdiği bilinmemekle beraber Balıkesir ve çevresinin 1300 yılı civarında onun idaresinde olduğu tahmin olunmaktadır(5).

Karası Beyliği'nin kurulduğu sırada Batı Anadolu'da Aydın, Menteşe, Hamid, Teke, Saruhan ve Germiyanoğulları beylikleri hüküm sürmekteydi. Bu beylikler arasında Germiyanoğulları, Kütahya ve Denizli civarında önemli bir güç olarak diğer beyliklere üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Bu sebeple Karası Beyliği'nin de diğer beylikler gibi kuruluşunun ilk yıllarında Germiyan-oğulları beylerine tabi oldukları düşünülebilir(6). Hatta onların Karesi ve çevresini de Germiyan kuvvetlerinin yardımı ile ele geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Karası Bey'in Balıkesir ve çevresinde hakimiyetini sürdürdüğü bu devrede, Bizans İmparatorluğu oldukça zayıf bir durumda idi. Batı Anadolu'da imparatorluğun elinde bulunan topraklar birer birer Türk beyliklerinin eline geçiyordu. Bunun üzerine Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) XIV. yüzyıl başlarında kuzey-batı Anadolu'da giderek gelişen bu Türk yayılmasını önlemek için önce Alanlar ve sonra da Katalanlar ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. İmparator ilk olarak Moğollar önünden kaçan Alanlar ile anlaştı ve 1302 yılında kalabalık bir Alan kuvvetini oğlu IX. Mikhail komutasında Batı Anadolu'yu kontrol altına almak üzere gönderdi. Müttefik Bizans-Alan kuvvetleri Manisa'daki Gediz nehri civarında karargâh kurdular. Burada Karası Beyliği birliklerinin de bulunduğu Türklerle yapılan çarpışmalarda müttefik kuvvetler başarılı olamadılar. Alanlar bir süre sonra Bizans İmparatorluğu ile yapmış oldukları antlaşmayı bozarak Batı Anadolu'da Türklere karşı yaptıkları mücadeleyi bıraktılar.

Bizans-Alan seferinin başarısızlakla sonuçlanmasından sonra İmparator II. Andranikos bu sefer Katalanlar ile anlaşma yaptı. 1303 yılında Karası Türkleri Kyzikos (Erdek civarı)'u fethetmeye hazırlanmaktaydılar. Andronikos, bu sarada İstanbul'a gelmiş olan Katalanları Karası Türkleri üzerine gönderdi. Katalanlar 1303 yılı sonlarında Erdek'e gelerek buraya yerleştiler. 1304 yılı baharında Karası Türkleriyle çarpışan Katalanlar onları buradan püskürterek güneye doğru yürüyüşe geçtiler(7). Alaşehir'e kadar inen

(5) Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 97.

(6) Bkz. F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984, s. 36-7.

(7) Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1824-1836, XIX, s. 31 vd.

Katalanlar oradan Gelibolu-Lapseki'ye geçerek burada yerleştiler. 1304 Katalan seferi Erdek, Edremit, Bergama ve Biga gibi yerleşim yerlerinin bir kaç yıl daha Bizans İmparatorluğu'nun elinde kalmasını sağlamıştır. Ancak Karası kuvvetleri muhtemelen 1306 tarihinde Erdek hariç bu Bizans kıyılarını fethettiler(8). Edremit ile aynı tarihlerde ele geçirildiğini tahmin ettiğimiz Bergama'nın Karası topraklarına dahil olduktan sonra, beyliğin Balıkesir'den sonra en önemli şehri durumuna geldiği görülmektedir. Erdek ise 1304 Katalan savaşından sonra uzun bir süre daha Bizanslıların elinde kalmıştır(9).

Karası Bey zamanında Moğollar önünden kaçarak önce Dobruca'ya, oradan Anadolu'ya gelen Saru Saltuk Türkmenlerinin, Ece Halil komutasındaki emirleri ile birlikte Karası topraklarına yerleştirildikleri bilinmektedir. Böylece bölgedeki Türk nüfusunun artması sağlanmış oldu.

Katalan seferi ve Sarı Saltuk Türkmenleri'nin Anadolu'ya geçisinden başka bu devre ve Karası Bey'in hayatı hakkında daha fazla bilgi edinemiyoruz. Onun zamanı, yeni kurulan beyliğin gerek Bulgar baskısıyla Rumeli'den, gerekse Moğol baskısıyla Anadolu'dan kopup gelen göç dalgalarına son durak olabilecek, elverişli bir mekânın sağlanmasıyla, dolayısıyla beyliğin kuruluş aşaması ile geçmiş görünmektedir. Bu suretle nüfusu artan beylik, daha da güçlenmiş, üstelik Bizans'ın bu topraklar üzerindeki son çabaları da faydasız kaldıktan sonra Küçük Misya ve Saruhan Beyliği sınırlarına kadar yayılmak mümkün olabilmiştir(10).

Karası Bey'in hangi tarihte vefat ettiği de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Bizans İmparatoru II. Andronikos'un Karası-oğlu Demirhan Bey ile antlaşma yapmak üzere 1328 yılında Kapıdağı'ndaki Kyzikos (Erdek) şehrine geldiği bilindiğine göre Karası Bey'in bu tarihten önce ölmüş olabileceği kesinlik kazanmaktadır(11).

2- Demirhan Bey

Karası Bey'den sonra beyliğin tarihinde üç kişinin adının geçtiği gö-

(8) P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, trc. O. Ş. Gökyay, İstanbul 1934, s. 20; Z. Günal, *Karası Beyliği*, s. 52.

(9) İ. H. Uzunçarşılı, "Karasıoğulları", *İA*, VI, s. 332.

(10) Bkz. Z. Günal, *Karası Beyliği*, s. 68-9.

(11) Bkz. Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, XIX, s. 395; İ. H. Uzunçarşılı, *Karası Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul 1341, s. 76.

rülmektedir. Bunlar Demirhan, Yahşi ve Dursun Beylerdi. Bundan başka sadece Osmanlı tarihlerinde zikredilen Aclan adında bir beyden daha bahsedilmektedir. Osmanlı müverrihlerinden Âşık Paşa-zâde ve Neşrî, 735/1334-35 yılında Karası vilâyetine Aclan Bey'in hakim olduğunu ve onun iki oğlundan birisinin adının Dursun Bey olduğunu belirtmişlerdir[12]. Aclan Bey'in şahsiyeti kesinlik kazanamamıştır. Onun Karası Bey'in oğlu olduğu ve babasının yerine geçtiği kabul edilmiş[13]. hatta Aclan Bey'in Yahşi Bey veya Demirhan Bey olduğu ileri sürülmüştür. Muhtemelen Aclan ismi Yahşi Bey'in bir lâkabı olmalıdır.

Öyle anlaşılıyor ki, Karası Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına Demirhan Bey geçmiş, Yahşi (Aclan) Bey ise Bergama ve havalisine hakim olmuştur. Seyyah İbn Battuta'nın bildirdiğine göre 1333 yılında Demirhan Bey Balıkesir'de, Yahşi Bey de Bergama'da hüküm sürmekte idi[14]. Yani Karası Bey'den sonra beylik ikiye ayrılmış, Demirhan Bey "Ulu Bey" sıfatı ile Balıkesir'de oturmuş, Yahşi (Aclan) Bey de Bergama ve çevresinde hüküm sürmüştür[15].

Karesi beyleriyle çağdaş olan Bizans İmparatoru VII. Ioannes Kantakuzenos ise kaleme adığı eserinde Demirhan Bey'i Yahşi Bey'in oğlu olarak göstermiştir[16].

Demirhan Bey'in 1328 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos ile bir antlaşma yaptığı bilinmektedir. Demirhan Bey muhtemelen Marmara kayılarında ve Kapıdağ yarımadasındaki Bizans yerleşim alanlarına akınlar yapmakta idi. III. Andronikos bu akınlara son vermek için çareyi onunla barış yapmakta bulmuş ve bu amaçla Pegai (Kara Biga)'ye gelerek Demirhan Bey ile bir barış antlaşması imzalamıştır[17]. Demirhan Bey 1328 yılı sonunda Bizans İmparatorluğu ile yaptığı antlaşmaya sadık kalmış ve bir daha Bizans'a karşı taarruzda bulunmamıştır.

---

(12) Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 43; Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nümâ*, I, 164.

(13) İ. H. Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, s. 69-70.

(14) İbn Battuta, *Seyahat-nâme*, I, trc. Mehmed Şerif Paşa, İstanbul 1333, s. 338-39.

(15) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 99; Aynı müellif, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, İstanbul 1941, s. 81, 139.

(16) Bkz. Kantakuzenos (Ioannes VII. Kantakuzenos), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, I, nşr. Von L. Schopen, Bonnae 1828, s. 339.

(17) Kantakuzenos, *Corpus Scriptorum...*, s. 339-40.

3- Yahşi Bey

Karası Beyliği'nin kurucusu Karası Bey'in oğlu olan Yahşi Bey, babasının ölümünden sonra kardeşi Demirhan Bey Balıkesir ve çevresinde hüküm sürerken kendisi Bergama'ya sahip oldu. Onun Karası Bey'in oğlu olduğu mezar kitabelerinden anlaşılmaktadır(18).

İbn Battuta Seyahatnâmesi'nde "Han" ünvanıyla zikredilen Yahşi Bey, adına basılmış bir sikkede ise "el-Melik" ünvanını kullanmaktadır(19). Yine İbn Battuta, 1333 yılında Bergama'da sultan olarak Yahşi Han'ın bulunduğunu, Han kelimesinin sultan anlamı taşıdığını bildirmiştir(20). İbn Battuta'nın verdiği bu bilgilere göre 1333 yılında Demirhan Bey'in Balıkesir'de, Yahşi Bey'in de Bergama'da hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır.

Demirhan Bey, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nden gemilerle Rumeli'ye asker çıkararak yağma akınları yaparken, Bergama Emiri Yahşi Bey de Saruhanoğulları'yla birlikte Ege Denizi'nin kuzey kısımlarında yağma, tahrip ve korsanlık faaliyetlerinde bulunuyordu. Son derece kuvvetli bir donanmaya sahip olan Yahşi Bey, Haçlılar'ın meydana getirdikleri kalabalık donanmaya karşı Aydınoğulları'yla birlikte cesurca mücadele etti. Edremit körfezinde toplanan Haçlılar, Yahşi Bey komutasındaki Türk donanması ile şiddetli bir savaşa girişti. Yahşi Bey'in donanması bu müttefik Haçlı donanması karşısında yenilgiye uğramış ve savaştan kurtulabilenler İzmir'de bulunan Umur Bey'in yanına sığınmışlardır(21).

Haçlı donanması İzmir'e sığınan Yahşi Bey'i takip ederek İzmir önlerine geldi. 17 Eylül 1334 tarihinde burada Türk donanması ile Haçlı donanması bir kez daha çarpışmaya başladı. Haçlı donanmasındaki kuvvetler karaya çıkmak istedilerse de Türkler onları geri püskürttü.

Yahşi Bey 1341 ve 1342 yıllarında iki defa donanma ile Gelibolu yarımadasına asker çıkarmış ise de, başarılı olamamış ve Bizans tahtını ele geçirmek için uğraşan Kantakuzenos ile anlaşmak zorunda kalmıştır(22).

---

(18) Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, İstanbul 1927, s. 43.

(19) İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I, s. 338; İ. Artuk, "Karasioğulları adına basılmış iki sikke", *Tarih Dergisi*, sayı 33, İstanbul 1982, s. 283.

(20) İbn Battuta, *Seyahat-nâme*, I, s. 338.

(21) İbn Battuta, *Seyahat-nâme*, I, s. 92.

(22) Bkz. Kantakuzenos, *Corpus Scriptorum Historiae Byzontinae*, I, s. 65-66, 69-70; V. V. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. M. Ata, I, İstanbul 1329, s. 179; F. Kurtoğlu, *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1935-40, s. 51-2.

Yahşi Bey hakkında Bizans İmparatorluğu ile yapılan bu antlaşmadan sonra, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ölüm tarihi bilinmemekle beraber 1342 yılından kısa bir süre sonra vefat etmiş olduğu tahmin olunmaktadır.

Bizans kaynaklarına göre Yahşi Han'ın vefatından sonra bu bölgede, yani Truva taraflarında Süleyman Bey isimli bir beyin hakim olduğunu görüyoruz. Ancak kendisinin Demirhan Bey veya Yahşi Bey'den hangisinin oğlu olduğu kesinlikle anlaşılamamaktadır. Onun hakkında bildiğimiz, Bizans tahtı için mücadele eden Kantakuzenos'a yardım etmiş olmasıdır (1343)[23].

4- Osmanlılar'ın Karası Beyliği'ne Son Vermesi

Öte taraftan Osmanlıların yanında bulunan Karası-oğlu Dursun Bey, Orhan Bey'e müracaat ederek Osmanlılara Balıkesir, Aydıncık ve Bergama'yı vermeyi taahhüd etmiş ve bunun karşılığında da kendisine beylik verilmesini istemiştir[24]. Orhan Bey, Dursun Bey'in bu teklifini kabul ederek onu yanına alıp Balıkesir üzerine yürüdü. Orhan Bey'in Balıkesir üzerine gelişini haber alan Demirhan Bey, mukavemet edemeyeceğini anlayarak derhal müstahkem Bergama kalesine kaçtı[25]. Orhan Bey Balıkesir'e gelip Demirhan Bey'in Bergama'ya gittiğini öğrenince, iki kardeşi barıştırmak için Dursun Bey'i Hacı İlbeyi ile beraber Bergama'ya gönderdi. Ancak Bergama önüne gelen Dursun Bey, kaleden atılan bir okun isabet etmesi sonucu öldü. Bu duruma çok üzülen Orhan Bey Balıkesir ve çevresini beyliğine kattıktan sonra Bursa'ya döndü. Demirhan Bey'in beraberindeki asiler, canları korkusundan ve uğrayacakları zararı farkederek Demirhan Bey'i Orhan Bey'e teslim ettiler. Bergama kalesinden anlaşma sonucunda çıkan Demirhan Bey'in hayatını bağışlayan Orhan Bey onu Bursa'ya gönderdi. Demirhan Bey iki sene kadar burada yaşadıktan sonra taundan vefat etti (1347)[26].

Osmanlı tarihlerinde Karası Beyliği'nin Osmanlılar'ca ilhakı 1334, 1336, 1345 ve 1354 olmak üzere çeşitli tarihlerde gösterilmiştir. Bunlar ara-

(23) Kantakuzenos, *Corpus Scriptorum Historiae Byzontinae*, III, s. 382 vd.

(24) *Âşık Paşazâde*, s. 44.

(25) Bkz. *Âşık paşazâde*, s. 45; *Neşrî*, I, s. 167; Kemâl Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Yay. Ş. Turan, Ankara 1983, s. 80-1.

(26) *Âşık Paşazâde*, s. 45; *Neşrî*, I, s. 167; *Kemâl Paşazâde*, II, s. 83-4.

sında 1345 tarihi, Karesi beyliğinin Osmanlı topraklarına katıldığı tarih olarak daha uygun görülmektedir(27).

Karası Beyliği'nin Demirhan'a ait kısmının Osmanlılara geçmesi üzerine tecrübeli Karası umerâsından Hacı İlbeyi, Evrenos Bey, Ece Halil ve Gazi Fazıl Beyler Osmanlı Devleti hizmetine girerek Rumeli'nin fethinde büyük yararlılıklar göstermişlerdir.

Orhan Bey, Karası vilâyetinin idaresini oğlu Süleyman Paşa'ya vermiş, I. Murad devrinde ise bölge Yakub Çelebi tarafından idare edilmiştir(28).

Karası Beyliği zamanında bölgede ipekçilik ve ipek ticareti önemli ölçüde gelişmiş idi. Beylik merkezi olan Balıkesir ipek ticareti bakımından önemli bir pazar yeri durumunda idi.

Karasıoğulları'nın bastırmış olduğu iki sikkenin varlığı bilinmektedir. Bunlardan bir tanesi Yahşi Bey'e aittir(29). Diğeri ise Yahşi Bey'in oğlu Beylerbeyi adına kesilmiştir. Karasi Beyliği dönemine ait günümüze kadar ulaşan bir mimari eser yoktur.

Karasıoğulları'nın Şeceresi

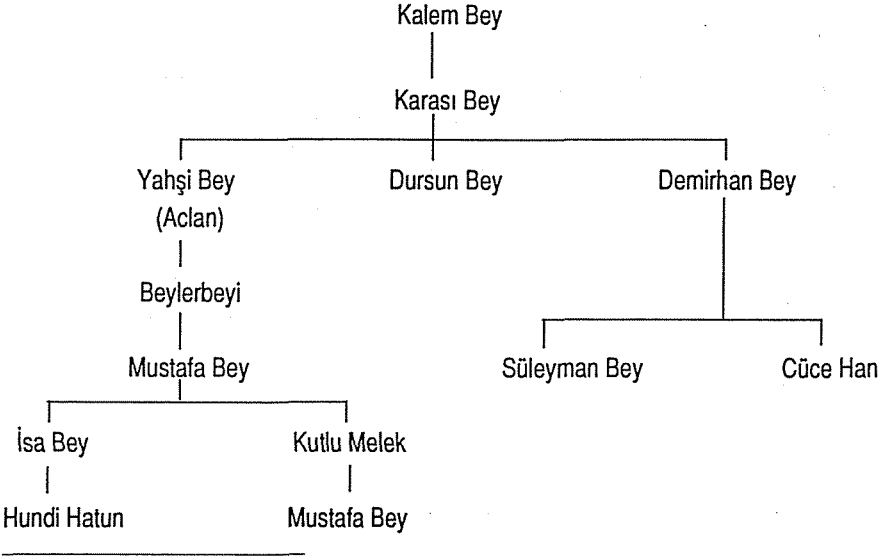

(27) Bkz. Z. Günal, *Karası Beyliği*, s. 140.

(28) Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 85.

(29) Bkz. İ.Artuk, "Karasıoğulları adına basılmış iki sikke", *Tarih Dergisi*, sayı 33, İstanbul 1982, s. 283-90.

M- MENTEŞEOĞULLARI BEYLİĞİ

1- SİYASÎ TARİH

XIII. asrın ikinci yarısında Güneybatı Anadolu'da, merkezi Fethiye (Meğri) olmak üzere Muğla, Balat, Milas, Beçin, Çine, Tavas ve Köyceğiz kasabalarını içine alan bölgede kurulmuştur[1]. Beyliğin kurucusu Menteşe Bey maiyyetindeki Türkmenlerle birlikte, Akdeniz kıyılarındaki Finike ve Meğri taraflarında denizden gelmişler ve kuzeye doğru yayılarak karadan gelen Türk kuvvetleriyle birleşip eski Karya bölgesini (Muğla) ele geçirerek burada yerleşmişlerdir[2].

Menteşe beyliğini kuran Türkmenler, Anadolu Selçukluları'nın idaresinde bulunan Antalya ve Likya (Antalya'nın batı tarafları) kıyılarından deniz yoluyla bu havaliye geldiler ve yıkılmaya yüz tutan Bizans donanmasına mensup gemicileri de alarak kurdukları donanma ile korsanlık yapmaya başladılar. Beyliğin kurucusu Menteşe Bey hakkında Bizans kaynaklarında görülen Salpakis Menteşe (yani Sahil beyi Menteşe) ifadesi Menteşeoğullarının sahilde söz sahibi olduğunu göstermektedir[3].

Bölgeye yerleşen Türkmenleri buradan çıkarmak için Bizans İmparatoru VIII. Mihail, oğlu Andronikos kumandasında bir ordu gönderdi ise de muvaffak olamadı ve Menteşe Bey idaresindeki Türk kuvvetleri Aydın ve Güzelhisar mevkilerini zaptettiler.

---

(1) Menteşe bölgesinin tarihî coğrafyası ve ismini nereden aldığı konusunda bkz. Besim Darkot, "Menteşe", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1972, s. 722-724.

(2) Beyliğin kuruluşu ile ilgili olarak geniş bilgi ve farklı görüşler için bkz. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, (trc. O.Ş.Gökyay), Ankara 1944, s. 24-55.

(3) İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 70; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Menteşeoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 724.

Beyliğe adını vermiş olan Menteşe Bey, 1282'den sonra vefat etmiş ve Fethiye'deki türbesine defnedilmiştir(4).

Menteşe Bey'in ölümünden sonra oğlu Mesud Bey beyliğin idaresini ele almış, diğer kardeşi Kirman ise Fenike taraflarında hakimiyetini sürdürmüştür(5).

a- Mesud Bey

Mesud Bey zamanında düzenlenen deniz seferlerinde bazı başarılar elde edildi ve Rodos adasının önemli bir kısmı ele geçirildi (1300). Ancak on yıl sonra Sen Jan Şövalyelerinin saldırısına uğrayan Rodos adası Papa ve Fransa Kralı Güzel Filip'in yardımıyla şövalyeler tarafından zaptedildi (1310).

Mesud Bey, Rodos'u geri almak için çok uğraşmış, hatta şövalyeler tarafından ticaret gemileri gaspedilen Cenevizlilerden de yardım almış fakat Papa V. Clemens'in Cenevizlileri yardımdan men etmesi üzerine (1312), sonuç alamamıştır(6).

Mesud Bey, Mevlâna'nın torunu Arif Çelebi tarafından muhtemelen Milas'ta 1312-1314 yılları arasında ziyaret edilmiştir. Onun verdiği bilgiden Mesud Bey'in Menteşe Bey'i olarak bölgeyi idare ettiği anlaşılmaktadır(7).

Mesud Bey, 1319'dan önce Milas'ta vefat etmiş ve buraya gömülmüştür. Mesud Bey'in Orhan ve İbrahim adında iki oğlu bulunuyordu. O'nun ölümünden sonra iki kardeş birbiriyle mücadele etmişler ve sonunda Orhan kardeşini yenerek Menteşe beyi olmuştur.

b- Orhan Bey

Şücaeddin sıfatıyla bilinen Orhan By, 1320'den itibaren Rodos'u geri

(4) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 56; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 70.

(5) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 71; Ancak Wittek, Kirman Bey'in (Karman) Menteşe Bey'den sonra beyliğin başına geçtiğini, Mesud'un onun halefi olduğunu, fakat aralarındaki ilişkiyi izah edemediğini yazıyor (*Menteşe Beyliği*, s. 56-57).

(6) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 71-72. Wittek, Rodos üzerine yapılan seferlerin kesin olarak kimin devrinde gerçekleştiğinin bilinmediğini, sadece Menteşe Bey'in oğullarından Karman ile Mesud'un zamanına rastladığını bildiriyor (*Menteşe Beyliği*, s. 56-57).

(7) Eflâki, *Menakibü'l-ârifin*, (trc. Tahsin Yazıcı). Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Menteşeoğulları*, s. 725.

almak için donanma ile mücadeleye girişti ise de başarılı olamadı[8].

1333 yılı yazında bölgeyi ziyaret eden İbn-i Battuta, Milas'a gelmiş ve Menteşeoğlu Orhan Bey'le görüşmüştür. Seyyah, Milas sultanı hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Sultân-ı mükerrem Şucâuddin Orhan Bey bin Menteşe Bey'dir. Mümâileyh hıyâr-ı mülûkdan olup süret ve sireti güzeldir. Hemdemleri olan fukahâ yanında mazhar-ı ta'zîm ve ihtirâmdır. Sarayında fukahadan bir cemaat bulunur. Sultân-ı mümâileyh bize ihsan etti ve hayvan ile zâd-ı râh verdi. İkametgahı Milas kurbünde Bercin beldesi olup araları iki mildir. Bercin orada kâin bir tepe üzerinde müceddeden te'sis edilmiştir. Güzel binalar ve mescidler ile müzeyyendir. Sultan, Bercin'de bir cami inşasına başlamış olup henüz binası hitâm bulmamış idi"[9].

Yine aynı yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden seyyah el-Ömerî, Orhan Bey'in 50 şehir ve 200 kalesi olduğunu, donanması ve yüzbin askeri bulunduğunu, karada ve denizde gaza ile meşgul olduğunu bildirir[10]. Orhan Bey'in ne zaman öldüğü kesin olarak belli değildir.

c- İbrahim Bey

İbn-i Battuta'nın Menteşe Beyliği'ni ziyareti sırasında, babası Orhan Bey'in Muğla valisi olarak gördüğünü anlattığı İbrahim Bey'in ne zaman beylik tahtına oturduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Muğla'da yaptırdığı Ulu Cami'nin kitabesinden 1344'de Menteşe beyi olarak beyliğin başında bulunduğu anlaşılmaktadır[11].

İbrahim Bey, Aydınoğlu Umur Bey'in İzmir frenklerine karşı giriştiği sefere katılmak için hazırlık yapmış, ancak Umur Bey'in 1348 yılında ölmesi üzerine bu sefer yarım kalmıştır. Aydınoğulları'nın Venedik ile bir anlaşma yapmalarından sonra yalnız kalan Menteşe Beyliği, Venedikliler'in baskısı karşısında ağır bir anlaşma yapmaya mecbur olmuştur (1352-1355). Bunun gereği olarak Venedikliler, Balat'ta bir kilise inşa ettikleri gibi bir de

(8) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 63-64.

(9) İbn-i Battuta, *Seyahatname*, (trc. M. Şerif), İstanbul 1333-1335, I, s. 321-322. İbn-i Battuta'nın verdiği bilgilerin değerlendirilmesi için bkz. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 65-69.

(10) Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, III, s. 178.

(11) Kitabenin metni için bkz. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 136.

konsolos ikame etmişlerdir[12].

İbrahim Bey'in, Musa, Mehmed ve Ahmed Gazi adlı üç oğlu bulunuyordu. 1360'da İbrahim Bey'in ölümüyle oğullarından Menteşe Beyliğinin askerleri Murad Hüdavendigâr'ın Kosova'da yaptığı savaşda (1389) Osmanlı ordusuyla birlikte bulundu. Mehmed, Muğla ve Çine'de, Musa Milas, Pecun ve Balat'ta ve Ahmed Gazi Marmaris ve Meğri (Fethiye) ile güney kıyı bölgelerinde hakimiyetlerini sürdürdüler[13].

Haçlıların İskenderiye'yi zaptı üzerine Memluk Sultanı tarafından bazı Anadolu Beylerine gönderilen ittifak teklifi (1366) sırasında Musa Bey ile de muhabere yapılmıştı.

Musa Bey'den sonra Balat Menteşe beyi olan Mehmed Bey ve oğlu Mahmud zamanında Osmanlılar'la bazı münasebetler olmuştur. Menteşe Beyliği'nin askerleri Murad Hüdavendigâr'ın Kosova'da yaptığı savaşta (1389) Osmanlı ordusuyla birlikte bulundu. I. Murad'ın şehid olması üzerine Yıldırım Bayezid Karamanoğulları'nın öncülüğünde Saruhan, Aydın ve Germiyan Beylerinden oluşan ittifakı bozmak için Batı Anadolu'ya geldiğinde Menteşe Beyliği'nin de merkezini almıştı. Bunun üzerine İbrahim Bey'in oğlu Mehmed Bey ülkesini terk ederek Sinop emiri Çandaroğlu İsfendiyar Bey'e sığınmıştır (1389-1390). Ancak, Bayezid bu istila hareketine karşılık Mehmed Bey'in oğlu Mahmud Bey'e Bergama'dan mülk arazi vererek helallaşmak istemiştir. Böylece, Balat ve Muğla'daki Menteşe Beyliği son bularak Osmanlılar'ın idaresine girmiştir[14].

Meğri (Fethiye) ve Marmaris bölgesinin hükümdarı olan Ahmed Gazi ise, sahillerde bulunan donanmasıyla kıyıların korunmasına çalışmıştır. Denizdeki bu faaliyetleri sebebiyle "sultanü's-sevâhil" ünvanını taşıyan Ahmed Gazi, ayrıca "emir-i kebir", "sultan-ı mülûkü'l-arab ve'l-acem" gibi ünvanlar da kullanmıştı. Ahmed Gazi, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs kralı ile de savaşmıştı.

Şaban 793 (Temmuz 1391)'de vefat eden Ahmed Gazi, Beçin'deki türbesine defnedilmiştir. O'ndan sonra Menteşe Beyliği'nin bu topraklarında Yıldırım Bayezid'in kumandanlarından Hoca Firuz Bey görev yapmıştır.

Timur'un Ankara savaşındaki (1402) galibiyetinden sonra, Anadolu

(12) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 69-70; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 74.
(13) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 71-74.
(14) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 76-83; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 75-76.

Beyleri içinde toprakları geri verilenler arasında İsfendiyar beyi'ne sığınan Mehmed Bey ile oğlu İlyas Bey de vardı. Timur'un hakimiyetini tanımak şartıyla Menteşe Beyliği'ne sahip olan Mehmed Bey, memleketinden tahsil ettiği vergileri ve bazı hediyeleri Timur'un ordugahına giderek takdim etmiştir. Böylece ikinci defa beyliği ele geçiren Mehmed Bey çok yaşamamış ve 1403 senesinde vefat etmiştir(15).

d- İlyas Bey

Şücaeddin lakabıyla anılan İlyas Bey, Menteşe beyi olduğunda (1403), Osmanlı Devleti Ankara Savaşı sonrasındaki fetret devrini yaşıyordu. Önceleri, Çelebi Mehmed'in aleyhine olarak Aydın ve Saruhan Beyleri'yle anlaşmış, ancak yenildiklerinden Aydınoğlu Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'e sığınmıştır. Çelebi Mehmed'in Saruhanoğlu Hızır Şah Bey'i öldürmesinden sonra, İlyas Bey de onun hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır (1405). Bir ara Anadolu'ya geçen Süleyman Çelebi'ye tabi olmuşsa da sonra tekrar Çelebi Mehmed'in hakimiyetine girmiştir. Çelebi Mehmed'in Osmanlı padişahı olmasından sonra, müşterek olarak para bastırmıştır. Ayrıca iki oğlu Leys (Osmanlı kaynaklarında Üveys) ve Ahmed'i Osmanlı sarayına rehin olarak göndermeye mecbur oldu. Ancak gerek Menteşe Beyi İlyas Bey'in ve gerek Çelebi Mehmed'in aynı tarihte ölmesi üzerine (1421) her iki Menteşe şehzadesi ülkelerine geri döndüler ve ülkeyi birlikte idare ettiler.

Osmanlı padişahı II. Murad; Menteşe ülkesini işgal ettiği sırada (1424) Leys ile Ahmed'i yakalatarak Tokat kalesine hapsettirmiştir. İki sene sonra buradan kaçmayı başaran Ahmed Akkoyunlu hükümdarı Kara Osman'ın yanına gitmiş, oradan Mısır'a, sonra İran'a geçmiştir. Kardeşi Leys ise bu olay üzerine öldürülmüştür.

II. Murad'ın vefatı üzerine Osmanlılar'da rehin bulunan Ahmed'in İlyas adındaki oğlu memleketi olan Menteşe'ye dönerek idareyi ele aldı. Bu sırada Aydın ve Karaman Beylikleri de Osmanlılar'a karşı harekete geçmişti. Sultan II. Mehmed, Karaman üzerine bizzat sefere çıkarken, Anadolu beylerbeyi İshak Paşa'yı da Menteşe'deki isyanı bastırmakla görevlendirdi. Buna karşı koyamayan İlyas Bey, Rodos'a kaçtı (1451). Böylece tamamen Osmanlı idaresine giren Menteşe bir sancak olarak teşkil edilerek Anadolu

(15) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 76-78; Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 87-90.

Eyaletine bağlandı. Menteşe sancağının merkezi Muğla oldu[16].

2- Sosyal ve Ekonomik Durum

Menteşe Beyliği toprakları, coğrafî bakımdan batı ve güney taraflarında denizle çevrilmiştir. Sahil kesimi körfezler ve çıkıntılarla kuşatılmış olduğundan pekçok tabii çıkması bulunuyordu. Ancak, hinterlandla bağlantıları olmadığından bu limanlar yeteri kadar işe yaramıyordu. Ülkenin iç kesimleri esas olarak dağlık olup, bazı kolay yol veren nehir vadileri vasıtasıyla bölgedeki meyva bahçeleri Menderes'in geniş vadi ovalarıyla birleşir[17].

Menteşeoğulları Beyliği'nin ekonomik hayatı önemli ölçüde ticarete dayanıyordu. Sahip oldukları ticaret gemileri sayesinde Frenk ülkeleri, civar adaları ve İskenderiye ile ticaret yapıyorlardı. XIV. yüzyılda ülkenin en önemli ticaret limanı Balat idi. Buradan ihraç edilen mallar arasında buğday, safran, susam, bal, balmumu, palamut, deri, halı, köle ve cariye bulunuyordu. Balat limanında ithal ve ihraç edilen mallardan alınan gümrük resimleri ve transit ticaretten alınan vergiler beyliğin en önemli gelir kaynaklarını teşkil ediyordu. Buradaki mallar daha çok frenk tüccarlara satılıyordu. Bu tüccarların Balat'ta ticarethane ve depoları vardı ve gemileriyle Rodos, Kıbrıs gibi yakın adalar yanında Mısır ve Avrupa'ya ihracat yapıyorlardı. Buna karşılık da Avrupa'dan kumaş, sabun, kalay, kurşun ve diğer mallar getiriyorlardı. Bölgenin ticarî bakımdan önemi Venedik'in Menteşe Beyleri ile devamlı ticaret antlaşmaları yapmasından ve bir ihtilaf çıkarmaktan dikkatle kaçınmasından anlaşılmaktadır. Menteşe Beyleri ile Venedik arasında 1403 ve 1414 tarihlerinde imzalanan ticaret antlaşmaları önemli bir yer tutmaktadır. Menteşe Beyliği'nin diğer önemli liman ve şehirleri Meğri, Marmaris, Milas ve Baçin idi[18]. Menteşeoğulları Avrupa ile yaptıkları ticarî faaliyetleri sırasında latin harfleriyle Gigliati tezyinatını havi gümüş sikkeler kullanmışlardı[19]. Menteşe beyleri içinde Orhan, Muhammed, Mu-

(16) Buraya kadar özetlenen bilgiler için bkz. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 90-109; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 78-81; Uzunçarşılı, *Menteşeoğulları*, s. 724-731.

(17) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 110.

(18) Menteşe Beyliği'nin toprakları üzerinde yapılan ticarî faaliyetler, limanlarının sahip oldukları ticarî özellikleri konusunda geniş bilgi için bkz. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 110-131.

(19) Wiittek, *Menteşe Beyliği*, s. 154; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 82.

sa, Ahmed, Gazi, İlyas, Leys ve Ahmed Beyler adına gümüş veya bakır paralar bastırıldığı tesbit edilmiştir(20).

3- Ordu ve Donanma

Diğer Anadolu Beylikleri'nde olduğu gibi Menteşe Beyliği de bir kara ordusuna ve sahilde olduğu için güçlü bir donanmaya sahipti. Ömerî'nin **Mesâlikü'l-ebsâr**'daki rivayetine göre beliğin yüz bin süvarisi bulunuyordu ve karada, denizde gaza ile meşgul idi(21). Sahip olduğu mükemmel donanması sayesinde ise etrafa akınlar yapıyorlardı. Rodos'a ve civarındaki adalara yapılan seferlerle beyliğin denizlerdeki üstünlüğü gerçekleşti. Bunlar, kuvvetli donanmalarıyla gerektiğinde Mısır'daki Memlûk Sultanlığı'na ve Aydınoğulları'na yardım ediyorlardı. Nitekim, 1364'te Menteşeoğlu'nun ikiyüz kadırgasıyla Mısır'ın Kıbrıs üzerine düzenlediği sefere katıldığı bilinmektedir.

Menteşe Beyliği'nin kurucusu Menteşe Bey'in babası "emirü's-sevâhil", Menteşe beylerinden Ahmed Gazi "sultanü's-sevâhil" ünvanıyla anılmaktaydı(22).

4- İlmî ve Kültürel Faaliyetler

Menteşe Beyliği'nin Milas, Muğla, Beçin ve Balat gibi şehirlerinde devrine göre ileri seviyede medreseler bulunuyordu. Beçin'deki Ahmed Gazi medresesi, bunun örneklerindendir.

Menteşe Beyliği döneminde bu bölgede bazı eserlerin telif ve tercüme edildiği bilinmektedir. Menteşe beyleri, ilmî ve edebî ilgilerine rağmen Arapça ve Farsça bilmiyorlardı. Bu sebeple kaleme alınan eserler Türkçe idi. Menteşe beyi İbrahim Bey'in torunlarından Mehmed Bey adına, Şirvanlı Mehmed tarafından avcılığa dair **Baznâme** adıyla Farsça'dan Türkçe'ye bir kitap tercüme edilmiştir. Yine aynı zat Şücaeddin İlyas Bey adına da **İlyâsiye** ismini verdiği kısa bir tıp kitabı yazmıştır. Edebî faaliyetler bakı-

(20) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 154-159.

(21) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 110-111. Uzunçarşılı, kara ordusunun yüzbin olduğunu Ömerî'den naklen bildirmekte ise de (*Medhal*, s. 143) bu sayının mübalağalı olduğu anlaşılmaktadır.

(22) Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 110-111; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 145; Aynı müellif, *Anadolu Beylikleri*, s. 70, 81-82.

mından Menteşe sarayı Aydınoğulları'nın seviyesine ulaşamamıştır(23).

5- İmar Faaliyetleri

Menteşe beyleri, bulundukları bölgelerde cami, medrese, türbe, imaret gibi eserleri inşa ettirerek ülkenin kültürünün gelişmesini sağladıkları gibi, devri için güzel örnekler ihtiva eden mimarî eserler vücuda getirmişlerdir. Nitekim seyyah İbn-i Battuta, Beçin'de Orhan Bey'in tesis ettiği güzel binalar ve mescidler olduğunu bildirmiştir.

Orhan Bey'in Muğla'daki Ulu Camii (1344), Ahmed Gazi'nin Beçin'deki medresesi (1375), Milas'taki Camii (1478), Muğla ve Milas arasındaki Eskihisar Camii v Meğri (Fethiye)'deki medresesi, İlyas Bey'in Balat'taki Cami (1404), imaret ve medresesi, Muğla'nın Turgut nahiyesindeki Camii, Beçin'deki medresesi, Mazun kazasının Hisarköyü'ndeki Camii bu mimarî eserler arasındadır(24).

(23) Wittek, *menteşe Beyliği*, s. 115-117; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 75, 80. Ayrıca bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 340-341.

(24) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 73-74, 76-77, 80. Bu eserlerden bazılarının kitabeleri için bkz. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 132-153.

N- MUTAHHARTEN BEYLİĞİ

Erzincan ve çevresi 1379 yılına kadar Eretna Devleti sınırları içerisinde kalmış ve sırasıyla Ahi Ayna Bey ve Pîr Hüseyin'in idaresinde bulunuş idi. Pir Hüseyin'in ölümünden sonra (1379) ise Erzincan ve çevresine Mutahharten hakim oldu.

1- Mutahharten'in Menşei ve Erzincan'a Hakim Olması

Mutahharten'in Tatarlar'a mensup olduğu söylenmekte ise de[1], onun Uygur Türklerinden olan Eretna ile akraba olması daha muhtemeldir[2]. Mutahharten'in Akkoyunlu Ahmed Bey'in damadı olduğu bilinmektedir[3].

Kaynaklarda adı Taharten, Tahirten ve Mutahharten şeklinde geçen bu Erzincan emiri Pir Hüseyin'in ölümünden sonra Erzincan Beyliği tahtına geçti. Bağımsızlığını ilân ederek kendi adına para bastıran ve hutbe okutan Mutahharten'e karşı ilk tepki Eretna Beyliği'nden geldi. Eretna beyliğinin ileri gelenleri Alâaddin Ali Bey'e müracaat ederek, Erzincan'ın Eretna ailesi ile olan ilgisini ileri sürerek bu şehrin kurtarılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Alâaddin Ali Bey Mutahharten'e adamlar göndererek Erzincan'ı barış yoluyla ele geçirmek istedi. Ancak görüşmelerden bir sonuç alınamayınca iki taraf arasında savaş başladı. İlk karşılaşmada Mutahharten'in kuvvetleri yenilgiye uğrayarak çekildi. Eretna beyliğinin tabiiyetini kabul etmeme kararı almış olan Emir Mutahharten yardım istemek üzere Dulkadıroğlu İbrahim Bey ile Akkoyunlu Türkmenlerinin reisi Kutlu Bey'e haber

(1) Bk. Neşrî, *Kitab-ı Cihân-nümâ*, I, nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara 1949, s.350.

(2) Aziz b. Ardaşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rıf'at, İstanbul 1928, s. 243; Y. Yücel, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s. 252.

(3) Ebû Bekr Tahrânî, *Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye*, nşr. Necati Lugal-Faruk Sümer, I, Ankara 1962, s. 38.

gönderdi. Bu devletlerden gelen yardımcı kuvvetlerin de desteği ile Mutahharten-Eretna arasında yapılan savaşı Erzincanlılar kazandı. Daha sonra Erzincan önünde yapılan çarpışmalarda da kesin bir sonuç alamayan Alâaddin Ali Bey başkent Sivas'a çekilmek zorunda kaldı(4).

2- Mutahharten'in Kadı Burhaneddin ile Mücadelesi

Eretna hükümdarı Alâaddin Ali Bey'in 1380 yılında ölümünden sonra devletin idaresini eline alan naib Kadı Burhaneddin Ahmed'in, ülkesine yönelik faaliyetler yapacağını bilen Mutahharten ona karşı yeni müttefikler aramaya başladı. Nitekim Mutahharten, Kadı Burhaneddin tarafından Koyulhisar çevresine gönderilen Zünnûn ve Şarkî Karahisar hakimliğine atanan Melik Ahmed ile derhal dostluk kurmaya başladı(5). Kızkardeşini Zünnûn ile evlendiren Erzincan emiri, onunla birlikte Eretna topraklarına taarruza geçti. Ancak Sivas toprakları içerisinde yağma ve tahrip hareketlerinde bulunan Zünnûn, Kadı Burhaneddin tarafından bozguna uğratıldı. Gerek Zünnûn'un bu yenilgisinden dolayı ve gerekse Amasya Emiri Şadgeldi'nin kışkırtmalarıyla Kadı Burhaneddin'e daha çok kızan Mutahharten Sivas'a taarruza geçmeğe karar verdi. Ordusu ile Erzincan'dan çıkarak Sivas vilâyeti hududuna geldi. Nâib'e karşı tehditkâr bir tavır takınarak gönderdiği elçiler vasıtasıyla, devletin idaresini Alâaddin Ali Bey'in oğlu Mehmed'e bırakmasını istedi. Ancak nâib Kadı Burhaneddin, saltanatı terketmek istemiyordu. Bu sebeple Mutahharten'den gelen elçi Emir Tuğrul'u tutuklattı. Elçinin tutuklanmasından sonra Mutahharten onun serbest bırakılması şartı ile Sivas'tan ayrıldı.

Mutahharten ile Kadı Burhaneddin arasındaki mücâdeleler bundan sonraki yıllarda da devam etti. Kadı Burhaneddin Ahmed, Mutahharten'in dostu olan Amasya Emiri Şadgeldi üzerine yürüyerek onu öldürdü (1381) ve kesik başını Erzincan'a gönderdi(6). Bu zaferden sonra O, nâib olmasına rağmen, bağımsızlığını ilân ederek hükümdarlık makamına oturdu. Mutahharten onun tahta çıkışına karşı çıkarak başkent Sivas'ta Kadı Burhaneddin aleyhine düzenlenen suikastlerde faal rol oynadı(7). Ancak bu teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Mutahharten daha sonra Sivas'taki muhalefetin lideri Eret-

(4) Y. Yücel, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", s. 254-7.

(5) Bkz. *Bezm u Rezm*, s. 232-33, 236-339.

(6) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970, s. 82-85.

(7) Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin...*, s. 90-93.

na emirlerinden Seyyidî Hüsam ile Kadı Burhaneddin'e karşı bir ittifak meydana getirdi. Bu ittifaka Amasya Emiri Ahmed Bey ile daha pek çok beyler de katıldı. Bu emirler Sivas'a hep birden saldırıda bulunmak üzere hazırlıklara başladılar. 1382 yılında yapılan savaşlardan da bir netice alınamadı. Müttefikler kendi aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle dağıldılar. Bunun üzerine Mutahharten eski dostu Akkoyunlu Türkmenlerinden yardım istedi. Böylece Akkoyunlular da Sivas'a saldırıya geçtiler. Mutahharten-Akkoyunlu ortak saldırısı karşısında başarı gösteremeyen Kadı Burhaneddin'in emiri Yusuf Çelebi öldü. Mutahharten, Kadı Burhaneddin'in Kayseri civarında bulunduğu bir sırada tekrar Sivas yakınlarına kadar gelerek Eretna topraklarına saldırıya geçti. Fars kalesini ele geçirdikten sonra Sivas'ı ciddi bir baskı altına aldı. Bu durumu haber alan Kadı Burhaneddin Kayseri'de fazla kalmayarak süratle başkentine yetişmeye çalıştı. Abdülvahhab yöresinde iki taraf arasında yapılan savaşta Mutahharten yenildi ve ülkesine döndü(8).

Kadı Burhaneddin, kendisine karşı kurulan ittifakların lideri olan Mutahharten'i yola getirmeye karar vererek Erzincan beyliği topraklarına girdi. Erzincan (Akşehir)'a kadar ilerleyip şehri şiddetle yağma ederek ateşe verdi. Savaş sırasında Sivas askerlerinin yağmaya dalması sebebiyle kesin sonuç alınamadı. Kadı Burhaneddin bölgedeki harekâta son vererek geri döndü (1385).

Bu olaydan sonra Mutahharten, muhtemelen dostu Akkoyunlular'ın kendisini yalnız bırakması sonucunda Kadı Burhaneddin Ahmed ile iyi geçinmeye başladı. Onunla bir dostluk antlaşması imzaladı. Bu yıllarda Erzincan emirliği sınırları içerisinde Bayburt, Kemah, İspir, Erzurum ve Tercan şehirlerinin bulunduğu ve Trabzon Rumları'nın da kendilerine haraç verdiği anlaşılmaktadır(9).

3- Mutahharten'in Timur ile Mücâdelesi

Erzincan emiri Mutahharten 1387 yılında yeni bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Bu sırada Batı İran'ı işgal altına almış bulunan Timur Karabağ'da ordugâhını kurarak Doğu Anadolu'ya bir sefer hazırlığına başlamıştı. Nihayet Timur'un Erzurum sınırlarına geldiği haberi Erzincan'a ulaşınca Emir Mutahharten, ailesi ve ağırlığını dostu ve tabiî olan Şarkî Karahisar Hakimi Melik Ahmed Bey'in yanına gönderdi. Timur, Erzincan'a bir elçi

(8) Y. Yücel, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", s. 266.
(9) *Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye*, I, s. 35.

göndererek Mutahharten'in kendisine itaat etmesini istedi. Mutahharten derhal itaat edeceğini bildirdi. Timur, Ahlat'ı zabt ederek Van gölü taraflarına indi ve daha sonra da Karakoyunlu ülkesinden ayrılarak İran'a döndü. Böylece Erzincan üzerindeki baskı sona ermiş oldu(10).

Mutahharten, Timur tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra, Erzincan bölgesine sığınmış olan Karakoyunlu Türkmenleri ile birlikte Kadı Burhaneddin topraklarına tekrar taarruza başladı. Kadı Burhaneddin bu sırada kuzeydeki Türkmen emirlerinin anlaşmazlıklarını halletmek üzere Canik bölgesinde bulunuyordu. Mutahharten, Sivas hükümdarının yokluğundan yararlanarak Sivas şehrinin yakınlarına kadar geldi. Ancak Kadı Burhaneddin'in geri dönmesi üzerine onun karşısına çıkmadan ülkesine döndü(11).

Erzincan Emiri Mutahharten, Kadı Burhaneddin aleyhindeki faaliyetlerini sürdürdü. O, 1388 tarihinde Amasya Emiri Ahmed Bey, Kayseri kalesi sahibi Cüneyd Bey, Hacı Emir-oğlu Süleyman gibi beylerle Kadı Burhaneddin'e karşı bir ittifak daha kurdu. Ayrıca Memlûklular'a da haber göndererek Kadı Burhaneddin'in Timur'un dostu olduğunu bildirdi. Ancak bu ittifaktan da bir netice alınamadı.

4- Mutahharten'in Akkuyunlular'a Karşı Karakoyunlular'la Birleşmesi

Akkoyunlu Beyi Kutlu Bey'in ölümünden (1389) sonra bu Türkmen topluluğunun başına geçen Ahmed Bey ile Mutahharten'in arası, Erzincan emirinin onlara karşı yağma hareketlerinde bulunması üzerine bozuldu. Ahmed Bey emrindeki kalabalık Türkmen grubu Mutahharten üzerine yürüyerek onu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bir müddet sonra Mutahharten bu Türkmenler üzerine gittiyse de başarılı olamadı. Akkoyunlular Mutahharten'i tekrar ağır bir yenilgiye uğrattılar. Mutahharten Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed'den yardım istemek zorunda kaldı. Öteden beri Akkoyunluların düşmanı olan Kara Mehmed, ortak düşmana karşı birlikte savaşmayı kabul etti. Bu sefer Akkoyunlular ağır bir yenilgiye uğradılar ve Kadı Burhaneddin'e iltica etmek zorunda kaldılar(12).

Mutahharten ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed arasındaki ittifak bu olaydan sonra da devam etti. Müttefik güçler Kadı Burhaneddin'e ait topraklara saldırdılar. Ancak Kadı Burhaneddin müttefiklere karşı harekete

(10) Y. Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 269.

(11) *Bezm u Rezm*, s. 336-339.

(12) *Bezm u Rezm*, s. 369-70; Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 272.

geçince barış istenmiş ve Mutahharten ile Sivas-Kayseri hükümdarı arasında yeni bir barış antlaşması imzalanmıştır (Mart 1389)[13].

Mutahharten, Kara Mehmed'den sonra Karakoyunlular'ın başına geçen Kara Yusuf'la da dostluğunu devam ettirmiş ve onunla birlikte Akkoyunlularla mücadele etmiştir. Ancak Endris'te meydana gelen savaşta Kara Yusuf esir düşmüş, Mutahharten ise kaçarak güçlükle Erzincan'a ulaşmıştır. Mutahharten bu yenilginin intikamını almak için kısa bir süre sonra, bu kez yalnız başına Akkoyunlular üzerine yürüdü. Akkoyunlu hükümdarı Ahmed Bey, damadı olan Mutahharten'le barış yapmak istediyse de kardeşi Kara Yülük Osman bunu kabul etmedi. Yapılan savaşta Mutahharten Akkoyunlular karşısında ikinci kez mağlûp oldu[14].

Erzincan emiri Mutahharten, 1393 yılına kadar Anadolu'da nüfuz ve hakimiyet kurmak için çalıştı. Ancak 1393-94 kışında Timur'un büyük bir ordu ile ikinci kez Anadolu'ya hareket ettiği haberini aldı. Mutahharten'in beşbin kişilik bir askerî kuvvete sahip olduğunu ve Kadı Burhaneddin'in başlıca düşmanlarından biri bulunduğunu öğrenen Timur, Anadolu'ya geldiği zaman ona haber göndererek itaatini istedi. Mutahharten de Timur'un huzuruna giderek ona itaatini arz etti. Hatta onunla birlikte Avnik kalesine yapılan savaşa katıldı. 43 günlük bir muhasaradan sonra Avnik'i zapteden Timur, Erzincan emiri Mutahharten'e çeşitli nasihahatlerde bulunarak ona emâret, menşûr ve hil'at verdi[15].

5- Mutahharten'in Kadı Burhaneddin'e Karşı Karamanoğulları ile İttifakı

Mutahharten, Timur'un Anadolu'dan dönmesinden sonra, kendisi gibi Timur'a tabi olan Karaman-oğlu Alâaddin Bey'le birlikte Sivas-Kayseri devletini tehdit etmeye başladı. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, Timur'a güvenerek aleyhinde zararlı faaliyetlerde bulunan bu iki beyi cezalandırmak için harekete geçti. Karaman'a yaptığı başarılı harekâtdan sonra Erzincan üzerine yürüdü (1394-95). Erzincan emirliği hakimiyet sınırları içerisinde bulunan Ezdebir, Sis ve Burtuluş kalelerini zabtederek Sivas'a döndü. An-

(13) Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 273.

(14) *Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye*, I, s. 35-38; Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 274.

(15) Nizâmüddin Şâmî, *Zafernâme*, Farsça'dan Çeviren: Necati Lugal, Ankara 1987, s. 187.

cak Kadı Burhaneddin Sivas'a döner dönmez Mutahharten yeniden hareke-te geçti. Sis ve Burtuluş kalesi muhafızları da Kadı Burhaneddin'e ihanet ederek kalelerini Mutahharten'e teslim ettiler. Kadı Burhaneddin bu durum üzerine yeni bir sefer hazırlığına başladı. Öncü kuvvetlerin ardından kendisi de Mutahharten üzerine hareket etti. Ancak Kadı Burhaneddin'in üstün kuvvetleri karşısında savaşı göze alamayan Mutahharten Erzincan'a çekildi(16).

Kadı Burhaneddin, Erzincan meselesini neticelendirmek üzere bu kez daha büyük hazırlıklara başladı. Kadı Burhaneddin'in Erzincan üzerine yürüyeceğini haber alan Akkoyunlu Kutlu Bey oğlu Ahmed Bey, Kadı'ya haber göndererek ona yardımcı olacağını bildirdi. Böylece O da, Karakoyunlular ve Timur'la müştereken kendilerine karşı düşmanca davranmış olan Mutahharten'den intikam almak istiyordu. Bu düşünce ile Kadı Burhaneddin ve Akkoyunlu kuvvetleri birleşerek Mutahharten üzerine yürüdüler. Bu kez Kadı Burhaneddin, Mutahharten'i cezalandırmak için çok tahribat yaptı. Seferden sonra Bayburt'a kadar olan bölgeyi Akkoyunlu Ahmed Bey'e ikta ederek Şarkî Karahisar yolu ile Sivas'a döndü(17).

Mutahharten, idaresinden çıkan Kemah'a karşı hareket edince Kemah valisi acele Kadı Burhaneddin'den yardım istedi. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin tekrar Erzincan'a yürüyüşe geçti. Bu sırada Mutahharten de Şarkî Karahisar hakimi Melik Ahmed ile birlikte savaş için hazırlık yapıyordu. Kadı Burhaneddin Erzincan'a geldiği zaman Mutahharten dağlık arazide olduğu için onu takip edemedi. Bir kısım kuvvetini Erzincan topraklarında bırakarak kendisi Bayburt üzerine yürüdü. Böylece O, Mutahharten'in ovaya inmesini bekliyordu. Nihayet Mutahharten Pulur sahrasına indi. Kadı Burhaneddin de buraya hareket etti. Savaşa ilk önce Kadı Burhaneddin'in öncü kuvvetleri başladı. Mutahharten, emirleriyle birlikte cesurca yaptığı bu savaşı kazandı (Ekim 1395)(18).

1396-97 yıllarında Timur'un yeniden Anadolu'da görünmesi Kadı Burhaneddin ile Mutahharten'in bir süre daha sessiz kalmasına sebep oldu. Ancak Timur tehlikesi geçtikten sonra Kadı Burhaneddin Ahmed yine Erzincan üzerine hareket etti. Kadı, Mutahharten'in düşmanı Akkoyunlu Ah-

(16) Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 277.

(17) *Bezm u Rezm*, s. 476-77.

(18) *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1954, s. 80-81.

med Bey'le birleşip onu, Erzincan emirliğine tabi olan Melik Ahmed'e ait Şarkî Karahisar'ı yağma ve tahribe memur etti. Bunun üzerine Melik Ahmed Kadı Burhaneddin'in şartlarını kabul ederek onunla anlaştı. Kadı Burhaneddin daha sonra Kemah'ı almak için Çıt sahrasına indi. Ancak bu sırada Kayseri'de bir isyanın patlak vermesi üzerine Sivas'a dönmek zorunda kaldı(19).

Kadı Burhaneddin Kayseri işlerini hallettikten sonra Mutahharten'e bir mektup göndererek onun Timur ittifakından ayrılmasını ve kayıtsız şartsız kendisine itaat etmesini istedi. Ancak Mutahharten, Akşehir'in iade edilmeden sulh yapılamayacağını bildirdi.

Mutahharten, Kadı Burhaneddin'in Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi (1398) üzerine büyük bir düşmanından kurtulmuş oldu. Ancak, Karayülük Osman Bey'in Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'e yenilmesinden sonra Sivas Osmanlı hakimiyetine girdi(20). Bayezid'e yenilen Karayülük Osman ise Erzincan'a iltica etmek zorunda kaldı. Osmanlılar'ın Kadı Burhaneddin'in ülkesini ele geçirmesi, Erzincan emirliğini Osmanlı Devleti ile sınır komşusu yaptı. Bu sırada Osmanlılar'ın her geçen gün daha da genişleyip güçlenmesi Mutahharten'i endişelendiriyordu. Ancak bu sırada, Hindistan seferini başarı ile bitiren Timur'un Anadolu'ya doğru hareket ettiği haberi Mutahharten'i ümitlendirdi. O, Timur'un Karabağ'a geldiği bir sırada huzuruna giderek itaatini bildirdi. Timur ise Mutahharten'e izaz ve ikramda bulundu; ona tuğ, alem ve nakkare verdi. Muhteşem hil'atler giydirerek ülkesine gönderdi(21). Mutahharten, Mısır Memlûklu sultanlığından umduğunu elde edemeyen Kara Yülük Osman'la birlikte Gürcistan seferinden dönen ve Avnik'te ikamet etmekte olan Timur'a katıldı.

6- Mutahharten'in Osmanlı Hükümdarı Bâyezid ile Mücâdelesi

Öte tarafdan Osmanlı hükümdarı I. Bayezid, Erzincan emiri Mutahharten'in Timur ile ilişkisini haber alınca ona elçi göndererek bu ittifaktan ayrılmasını ve kendisine itaat etmesini istedi. Ancak Mutahharten, Bâyezid'in

(19) Y.Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, s. 184.

(20) Kadı Burhaneddin'in ölümü ve devletinin sonu için bkz. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, s. 199-206.

(21) Nizâmüddin Şâmi, *Zafernâme*, s. 256; Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 289.

bu isteğini kabul etmedi. Üstelik Timur Anadolu'ya girince ona rehberlik ederek birlikte Sivas'a geldi. Şehrin alınmasında Timur'a yardımcı olan Mutahharten, Anadolu Türklüğüne indirilen bu darbeye emaretini kaybetmemek düşüncesiyle öncülük etti. Mutahharten'in Sivas'ın işgalinden sonra Timur'dan ayrılarak Erzincan'a döndüğü anlaşılmaktadır(22).

Timur'un Sivas'ı işgalden sonra daha ileriye gitmeyerek güneye inmesi üzerine Osmanlı hükümdarı Bâyezid Mutahharten üzerine yürüdü. Şiddetli taarruz karşısında iç kaleye çekilen Mutahharten nihayet teslim oldu. Erzincan emirliğine ait topraklar Osmanlı sınırlarına dahil edildi. Bâyezid, Erzincan halkının isteği üzerine ve kendisine tabi olması şartı ile Mutahharten'i affederek yine beyliğinin başında bıraktı(23). Buna karşılık bütün ailesini rehin alarak Bursa'ya götürdü.

Mutahharten, Bâyezid'in Erzincan'dan ayrılmasından sonra muhtemelen bu durumu Timur'a bildirmiş ve ailesinin Bursa'ya götürüldüğünü haber vermiştir.

Timur ile Bâyezid arasında meydana gelen Ankara Savaşı'nda Mutahharten'in, bizzat Timur tarafından kumanda edilmekte olan merkez kolunun sağ grubunda muharebeye katıldığı bilinmektedir(24). Mutahharten bu savaşta, Bâyezid'in yanında bulunan Tatarların Timur tarafına geçmesini sağlamış ve Rumeli askerinin dağılmasına sebep olmuştur(25).

Savaştan sonra Erzincan'a dönen Mutahharten ölünceye kadar Timur'un yüksek hakimiyetini tanımıştır.

7- Mutahharten'in Ölümü ve Beyliğin Sonu

Mutahharten'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber onun 1403 yılının sonlarında vefat ettiği sanılmaktadır. Ölümünden sonra emirliğin kimin eline geçtiği de meçhul olup1410 yılında Erzincan hakimi olarak Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan görülmektedir. Bu dönemde Karakoyunlu Kara Yusuf'un Erzincan'ı ele geçirmek istediği ve bu amaçla burası-

(22) Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 292.

(23) Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ*, I, s. 334; Şükrullah, *Behçetü't-Tevârih*, Çev. Atsız, İstanbul 1947, s. 57-8.

(24) Y.Yücel, *"Mutahharten ve Erzincan Emirliği"*, s. 297.

(25) Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, I, s. 350.

nı kuşattığı bilinmektedir (1410). Nihayet bölge halkının Şeyh Hasan'dan şikâyet etmeleri sonucu şehri 45 gün kadar kuşatan Karakoyunlu Kara Yusuf, Şeyh Hasan'ın teslim olması sonucunda burasını hakimiyeti altına aldı. Böylece 30 yıl kadar Mutahharten ve ailesinin idaresinde olan Erzincan ve çevresi Karakoyunlular'ın eline geçti.

O- PERVANEOĞULLARI BEYLİĞİ

(1277-1322)

Anadolu Selçukluları'nın dağılması sırasında Sinop'ta Pervâne Muineddin Süleyman'ın oğlu Mehmet tarafından kurulan beyliğin adıdır.

Sinop, 1214'te Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan alınmış önemli bir deniz üssü ve ticaret iskelesi idi. Anadolu Selçukluları'nın iç karışıklıkları sırasında Trabzon Rum İmparatoru tarafından geri alınmış ve kendi topraklarına dahil edilmiştir (1259). Pervâne[1], İlhanlı hükümdarı Abaka Han'dan izin alarak Sinop'u ele geçirmek için faaliyete girişti. Yaklaşık bir yıl karadan denizden kuşattığı şehri 1266'da zaptetti[2]. Böylece Selçuklular'ın Karadeniz'deki ticaret kapısı olan Sinop, Muineddin Süleyman'a ıkta olarak verilmiş ve yine onun isteği üzerine kendisine temlik edilmiştir[3].

Sinop'un fethi ve Pervane'ye temlik edilmesi, Sultan Rükneddin Kılıç Arslan ile onun arasının açılmasına sebep oldu. 1266'da Selçuklu sultanının Pervane'nin Moğollar tarafından tahrikiyle öldürülmesinden sonra, Selçuklu Devleti'nin idaresinde Pervane'ye ortak kalmadı. Selçuklu Devleti'nde nâibu's-sultan olan Pervâne, devamlı bir şekilde merkezde bulunduğundan bizzat Sinop'ta ikamet edememekteydi. Bu sebeple oğlu Muinüddin Mehmed'i malikanesi olan Sinop'a gönderdi. Pervane Süleyman, 1277'de İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından öldürülünce oğlu Mehmed istiklâlini ilan

---

(1) Pervane Muineddin'in hayatı ve Selçuklu veziri bulunduğu sıralardaki faaliyetleri için bkz. Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inüddin Süleyman*, Ankara 1970.

(2) Sinop'un fethi ve bu fethin bizzat Pervane tarafından değil, onun kumandanlarından Taceddin Kılıç tarafından gerçekleştirildiği, Pervane'nin ise bu fethe sahip çıktığı konusunda bkz. Kaymaz, *Pervane*, s. 112-113.

(3) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 148; Besim Darkot, "Sinop", *İA*, X, 685.

ederek Sinop'ta Pervaneoğulları adı ile kısa süre devam den beyliği kurmuş oldu(4).

Muinüddin Mehmed yaklaşık yirmi yıl beyliğin idaresini elinde tuttu.

Muinüddin Mehmed, Moğollar ile iyi geçinmek zorunda kaldı ve onların verdiği devlet işlerinde görev yaptı. Bu sırada halkı ağır vergilerle ezen Mehmet Bey, Moğollar'a karşı bir hareketin hazırlıkları içindeyken hastalanarak öldü. Bundan sonra beyliğin idaresi Pervane Süleyman'ın torunu Mühezzibüddin Mesud tarafından yürütüldü. Mesud Bey, Moğollar'la iyi ilişkilerde bulunarak herhangi bir tehlikenin gelmesini önledi. Ayrıca devletin sınırlarını genişleterek Bafra ve Samsun'u ele geçirdi. Mesud Bey, Sinop'ta ticarî koloni bulunduran Cenevizliler tarafından ticarî bir anlaşmazlık sebebiyle ani bir baskınla esir edilerek Ceneviz müstemlekesi olan Kefe'ye götürüldü. Ancak çok ağır bir fidye ödemek suretiyle tekrar Sinop'a döndü (1298). Bundan iki sene sonra vefat eden Mesud Bey'in yerine oğlu Gazi Çelebi, Sinop emiri oldu (1300). Donanmaya önem veren Gazi Çelebi, önce Trabzon Rum İmparatoru ile anlaşarak Kırım ve Kefe taraflarına sefer düzenledi ve bir Ceneviz donanmasını Kefe yakınlarında mağlup etti (1313). Daha sonra da Trabzon'a karşı hücuma geçti (1319). Cenevizliler'in 1322'de Sinop'a karşı giriştikleri saldırıyı başarıyla püskürttü. Gazi Çelebi'nin erkek evladı olmadığı için Kastamonu beyi olan Candaroğlu Süleyman Paşa'nın hakimiyetini tanıdı. 1322'de vefatı üzerine bir ara kızı Sinop'ta beylik etmiş ve bu sebeple Sinop'a Hatuneli adı da verilmiştir. Daha sonra Candaroğlu Süleyman Paşa tarafından ilhak edildi. Böylece Pervaneoğulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği'nin topraklarına katıldı.

Sinop'ta Pervane Süeyman tarafından 666 (1267-1268)da yaptırılan Ulu Cami en önemli mabedler arasındadır. Yine Pervane Süleyman Medresesi ve Pervane türbesi, Pervaneoğulları Beyliği devrinden kalma mimarî eserlerdir.

(4) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 148-149; Darkot, *Sinop*, s. 685. Bu konuda ayrıca bkz. J.H. Kramers, "Muin-üd-dîn", *İA*, VIII, 556-557.

Ö- RAMAZANOĞULLARI BEYLİĞİ

Ramazanoğulları, Adana ve çevresinde XIV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüş olan bir Türkmen beyliğidir.

I- SİYASÎ TARİH

a- Beyliğin menşei ve kuruluşu

Beyliğin kurucuları Oğuzların Üçok koluna mensup Yüregir boyundandırlar. Bu Üçok Türkmenleri aynı boydan gelen diğer Türkmenlerle birlikte, XIII. yüzyılda Moğol istilâsı yüzünden Anadolu'ya gelmişler, ancak burada da Moğolların takibinden kurtulamayınca güneye doğru inerek Memlûk hükümdarı Baybars (1261-1277) tarafından Antakya-Gazze arasında uzanan bölgeye yerleştirilmişlerdir(1).

Memlûk Sultanı Baybars, Moğollara karşı yaptığı mücadelede bu Türkmen gruplarının çok büyük yardımını gördü(2). Türkmenlerin bu yardımları sayesinde Moğollar Suriye ve Çukurova'dan çıkarıldılar. Bu arada Haçlı seferleri sırasında meydana gelen siyasî buhran esnasında Çukurova'da hakimiyet kuran Ermeniler, Moğollar'ın en sadık müttefikleri olarak Suriye bölgesinde saldırgan hareketlerde bulunmaya başlamışlardı. Sultan Baybars'ın 1265'den sonra Ermeniler üzerine yaptığı seferlere de geniş ölçüde katılan Türkmenler, bölgede bozulmuş olan düzenin sağlanmasında önemli rol oynamışlardır.

---

(1) Bkz. Faruk Sümer, "Ramazan-oğulları", *İA*, IX, 612.

(2) F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1968, I, 11-12.

Sayıları 40 bin çadır kadar olan bu Türkmenlerden Bozok koluna mensup olanlar Maraş ve Elbistan civarında Dulkadir Beyliği'ni kurdular. Üçok koluna mensup olanlar ise Adana ve Payas çevrelerini Ermeniler'den alarak buralara yerleştirmeye başladılar.

b) Memlûklular'a Tâbi Dönem

Memlûklular Moğolların müttefiki olan Ermenilerin bu hareketlerine karşı kayıtsız kalmadılar. Özellikle Baybars devrinden itibaren Çukurova'da yağma ve tahrip akınlarına giriştiler. Sultan Kalavun-oğlu el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in hükümdarlığı zamanında (1310-1314) bu akınlar fetih mahiyetini aldı. Çukurova bölgesi birbiri arkasından Memlûk topraklarına katıldı. Nihayet 1375 yılında Sis (Kozan) şehri de alınarak buradaki krallığa son verildi[3]. Memlûklular Çukurova'da Ayas, Sis ve Tarsus olmak üzere üç nâiblik (valilik) kurdular. Çukurova'nin Memlûklular tarafından fethedilmesinde Üçok Türkmenlerinin büyük yardımları oldu. Bu sebeple, Memlûklular, Çukurova'yı almalarında ve bilhassa orada tutunmalarında en büyük pay sahibi bulunan Üçoklardan Yüregir boyunun reisi Ramazan Bey'e Adana çevresi ile Misis'in idaresini verdiler[4].

Beyliğe adını vermiş olan bu Türkmen reisi Ramazan Bey'in faaliyetlerine ilk kez 1353 yılı olayları arasında rastlanmaktadır. Bu tarihte Memlûk Sultanı Melik Salih'e karşı Mısır'da büyük bir isyan başlamıştı. Halep Valisi Bayboğa da Sultana karşı harekete geçmiş, Dulkadir-oğlu Karaca Bey de bu isyana katılmıştı. İsyancılar Dimaşk (Şam)'a vardıklarında Sultan Salih'in büyük bir ordu ile üzerlerine geldiğini duydular. Bunun üzerine Dulkadir-oğlu Karaca Bey, müttefiklerinden ayrılarak ülkesine geri döndü. Yalnız kalan Bayboğa, Sultana karşı koyamayacağını anlayınca geri dönerek Karaca Bey'e sığındı. Bunun üzerine Sultan Salih, Dulkadir-oğlu Karaca Bey'den isyancıları teslim aldı ve onu Türkmen emirliğinden azlederek Dulkadirli ülkesini Ramazan Bey'e verdi (1353)[5]. Ramazan Bey hakkında bilinen bilgiler bu kadar olup kendisinin bu tarihten kısa bir süre sonra, 1353 yılı sonu veya 1354 yılı başlarında öldüğü anlaşılmaktadır.

---

(3) Bkz. F. Sümer, "Ramazan-oğullarına Dair Bazı Yeni Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 33, İstanbul 1984, s. 2.

(4) F.Sümer, *"Ramazanoğullarına Dair Bazı Yeni Bilgiler"*, s. 3.

(5) F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 614.

1- İbrahim Bey (1354-1383)

Ramazan Bey'in ölümünden sonra oğlu Sarimüddin İbrahim Bey'e Türkmen emirliği tevcih edildi. Babasının ölümünden hemen sonra Kahire'ye giden İbrahim Bey sultana ve nüfuzlu emirlere sayısız hediyeler takdim etti. Memlûk sultanı da Ramazan-oğlu'na dirlik, yani ikta ile beraber emirliği tevcih etti (1354). Böylece Memlûk Sultanlığı'na bağlı olarak beyliğinin başına geçen İbrahim Bey ülkesine döndükten sonra topraklarını genişletmeye başladı. 1360 yılında Halep valisi Emir Seyfeddin Baydemir komutasındaki Memlûk kuvvetleri Türkmenlerin de yardımı ile Ermeni Krallığı elindeki Adana ve Tarsus'u zaptettiler. Böylece Ermeniler'in idaresinde merkezleri Sis (Kozan) olmak üzere birkaç kale kalıyordu. Memlûk sultanlığının Adana'yı kimin yönetimine bıraktığı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoksa da burasının Ramazan-oğlu İbrahim Bey'e verildiği kuvvetle muhtemeldir. Adana'dan sonra Sis şehri de Türkmenlerin yardımı ile Memlûkluların eline geçti. Böylece Çukurova hukuken Memlûkluların, fakat fiilen Ramazan-oğullarının hakimiyeti altına girmiş oldu(6).

Celadetli ve bahadır kişi manalarına gelen Sarımüddin ünvanını taşıyan İbrahim Bey, Adana ve çevresinde hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Memlûk baskısından kurtulmak ve istiklâlini ilân etmek üzere önce Karaman-oğlu Alâaddin Bey'le ittifak etti. Daha sonra da Memlûkluların elinde bulunan Sis şehrini almak için Dulkadir-oğlu Halil ile Memlûklular aleyhinde anlaştı(7). Ancak Dulkadir-oğlu Halil Bey'in 1381'de Memlûklularla yaptığı mücadelede yenilmesinden sonra İbrahim Bey Sis valisi Torumtay aracılığı ile Sultana müracaat ederek affedilmesini istedi(8).

İbrahim Bey'in Memlûklulara karşı olan bu sadakati çok kısa sürdü. Memlûk sultanı, İbrahim Bey'in Karaman-oğlu Alâaddin Bey ile ittifak ettiğini ileri sürerek üzerine kuvvet gönderdi. Haleb valisi Yelboğa en-Nasırî, bu sefer sırasında İbrahim Bey ile kardeşi Kara Mehmed'i Sis'de yakalayarak öldürdü (1383)(9).

(6) Bkz. Yılmaz Kurt, "Ramazan-oğulları (1378-1608)", *Tarihte Türk Devletleri*, II, Ankara 1987, s. 519.

(7) Kasım Ener, *Ramazan Oğulları Türkmen Beyliği*, Adana 1979, s. 11.

(8) F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1963, s. 38.

(9) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 176.

2- Ahmed Bey (1383-1416)

İbrahim Bey'in Memlûklular tarafından öldürülmesinden sonra yerine kardeşi Şihabeddin Ahmed Bey geçti. Ramazanoğulları Beyliği Şihabeddin Ahmed zamanında en parlak dönemlerinden birini yaşadı. Ağabeyi İbrahim Bey zamanında Bire (Birecik) hakimi olan Ahmed Bey bazan Memlûklular'a bağlı kalarak onların yardımına koşuyor, bazan da Sultan'a karşı cephe alıyordu.

Ahmed Bey beyliğin başına geçtikten sonra Dulkadiroğlu Halil Bey ile birleşerek Maraş'ı istilâ etti. Ancak Emir Yelboğa gelerek duruma tekrar hakim oldu. Memlûk Sultanı Berkuk'un 1399 yılında ölümünden sonra yerine geçen Sultan Ebu'l-Ferec, Türkmen beylerinin kendisine itaatlerini temin etmek gayesiyle başta Adana valisi olmak üzere bütün beylere dirlik gönderdi. Ancak Sultan Berkuk'un ölümünden sonra, Memlûk emirleri arasında başlayan rekabet ve mevki mücadeleleri Güney Anadolu'daki beyliklerin ve özellikle de Ramazanoğulları'nın durumlarını kuvvetlendirmesine yardımcı oldu.

Timur'un Suriye'den dönüşünden sonra Halep şehrinin Timurlular'dan alınmasında büyük başarılar gösteren Ahmed Bey, daha sonra Suriye Araplarının şehri abluka altına almaları sırasında da Haleb naibi Demirtaş'a yardım ederek Arap emirini kaçmaya mecbur etti. Bunun üzerine Memlûk Sultanı Ebu'l-Ferec, yardımlarından dolayı Ahmed Bey'e hil'at, para ve çeşitli hediyeler gönderdi (1401)[10].

Böyle olmakla birlikte ertesi yıl Haleb valisi Demirtaş Sultana isyan edince, Ramazan-oğlu Ahmed Bey de ona yardımcı oldu. Ancak yeni vali olarak Haleb'e gönderilen Tokmak, Ahmed Bey'in de içinde bulunduğu isyancı grupları bozguna uğrattı. Demirtaş ve müttefiki Şam Valisi Tangriberdi, Ahmed'in ülkesine sığındılar. Ancak daha sonra afffedilen Demirtaş tekrar Haleb valiliğine getirildi (1405).

Bu sırada Antakya emiri olan Doğancı-oğlu, bölgede karışıklıklar çıkartmakta ve Heleb'e tâbi kaleleri eline geçirmekteydi. Bunun üzerine Haleb Emiri Demirtaş, Ramazan-oğlu Şihabeddin Ahmed Bey ile Dulkadiroğlu Alâaddin Ali Bey'den yardım istedi. Haleb Emiri Demirtaş, öteden beri birbirine düşman olan bu Türkmen beylerini barıştırdı.

(10) F. Sümer, "Ramazan-oğulları", *İA*, s. 625.

Ahmed Bey bu tarihten sonra Memlûk emirlerinden Şeyh ve Nevruz arasındaki mücadelede Şeyh'in tarafını tuttu. Memlûk Sultanı Ebu'l-Ferec, emirler arasında yıllardan beri sürüp gelen mücadeleye son vermek için Haleb'e geldi (Temmuz 1410). Şeyh ve Nevruz, Elbistan, Malatya ve Ayıntab'ın Türkmenlerden alınarak kendilerine verilmesini istedi ise de Sultan bunu kabul etmedi. Daha sonra Haleb'de Ramazan-oğlu Emir Ahmed'le görüşen Ebu'l-Ferec, aynı zamanda onun kızı ile de evlendi. Sultanın çok sevdiği bu hatun Mısır sarayında çok büyük bir itibar görmüş ve kendisine Hunda Kübra (Baş Hatun) ünvanı verilmiştir(11). Ramazan-oğlu Ahmed Bey aynı yıl damadı olan Sultan Ebu'l-Ferec'i ziyaret etmek için Mısır'a gitti. Kahire'de bir müddet kaldıktan sonra ülkesine dönen Ahmed Bey, 7 aylık bir muhasara sonucunda Karamanoğulları'nın elinde bulunan Tarsus'u aldı (1415). Burada Sultan Melikü'l-Müeyyed adına hutbe okuttuktan sonra şehri oğlu İbrahim'e bırakarak Adana'ya döndü.

Ahmed Bey oldukça yaşlı olduğu halde 1416 yılında vefat etti. Cesur, heybetli ve dirayetli bir emir olarak zikredilen Ahmed Bey, Adana'dan başka Sis, Tarsus, Misis ve Ayas şehirlerini de idaresi altına almıştı. Onun ölümünden sonra Ramazan-oğullarının siyasî ehemmiyeti azaldı.

3- II. İbrahim Bey

Şihabeddin Ahmed Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında saltanat mücadelesi başladı. Bunlardan İbrahim Bey, beyliğin yönetimini ele geçirmeyi başardı. O, Mısır Memlûklu sultanına elçiler göndererek emirliğini ve bağlılığını bildirdi. Ramazanoğulları'nın iktidar mücadelesinden faydalanan Karamanoğulları Tarsus'u yeniden ellerine geçirmişlerdi. Bu sebeple Memlûk Sultanı Melikü'l-Müeyyed 1417 yılında Suriye üzerine sefere çıktı. Memlûk ordusu Amik ovasına geldiğinde Ramazan-oğlu İbrahim Bey de kuvvetleriyle birlikte gelerek Sultana katıldı. İbrahim Bey bu sefer sırasında Sultan Melikü'l-Müeyyed'in huzuruna çıkarak itaatini bildirdi. Bu sırada İbrahim Bey'in yanında annesi, oğulları ve emirleri bulunuyordu. Memlûk Sultanı Müeyyed, İbrahim Bey'e ve annesine büyük itibar gösterdi ve onla-

(11) Bkz. Enver Kartekin, *Ramazan Oğulları Tarihi*, İstanbul 1979, s. 45; M. Ç. Varlık, "Ramazan Oğulları Beyliği"; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, İstanbul 1989, s. 117.

ra hil'atler verdi[12]. Memlûk sultanı Amik ovasından Elbistan üzerine hareket etti ve emirlerinden Koçkar'ı Tarsus'un zaptı ile görevlendirdi. Neticede Tarsus Karamanoğulları'ndan alındı ve buraya bir vali tayin edildi[13].

4- Hamza Bey

Böyle olmakla birlikte, Ramazan-oğlu İbrahim Bey ertesi yıl Karaman-oğlu Mehmed Bey ile ittifak yaparak Tarsus'u geri almak üzere Memlûk sultanına karşı cephe aldı. Bunun üzerine Memlûk sultanı, İbrahim Bey'i beylikden azlederek yerine kardeşi İzzeddin Hamza Bey'i tayin etti[14]. Böylece Çukurova'da iç karışıklıklar tekrar başladı. Karaman-oğlu Mehmed Bey Tarsus'u geri almak için bu bölgeye geldi. Karaman askerleri ile Memlûklular arasında meydana gelen savaşlarda pek çok can ve mal kaybı oldu. Neticede Karaman-oğlu Mehmed Bey'in oğlu Mustafa Bey harekâta devam ederek Tarsus'u Memlûklulardan geri aldı[15].

Ramazanoğulları'nın başına getirilen Hamza Bey kardeşine karşı etkili olamadığından duruma yine İbrahim Bey hakimdi. İbrahim Bey, Karamanoğulları'ndan gördüğü yardım sayesinde Adana'da rahatça hareket ediyor ve kardeşinin beyliğini kabul etmiyordu. İbrahim Bey bu sırada affedilmesi için annesini Sultan Müeyyed'in huzuruna gönderdi. Ancak sultan ona itibar etmediği gibi Kahire'de hapse attırdı.

Karamanoğulları'nın İbrahim Bey'i desteklemek suretiyle faaliyetlerde bulunmasına çok sinirlenen Memlûk sultanı, oğlu Seyyid İbrahim komutasındaki bir orduyu Karaman ülkesine gönderdi. Sultan Tarsus'un fethi için de Şam valisi Tanı-Bek'i görevlendirdi. Dulkadiroğulları'nın da yardımını alan Memlûk ordusu Anadolu'ya gelerek Niğde, Ereğli ve Larende'de büyük tahribat yaptı. Bu harekât sırasında Karaman beyliği Mehmed Bey'den alınarak Ali Bey'e verildi.

Öte tarafdan Tarsus üzerine yürüyen Şam Valisi Emir Tanı-Bek ise

(12) F. Sümer, "Ramazan-oğulları", *İA*, s. 616.

(13) F. Sümer, "Ramazan-oğulları", *İA*, s. 616.

(14) Bkz. Makrizî, Fatih Ktp. nr. 4389, vrk. 193b; F. Sümer, "Ramazan-oğulları", *İA*, s. 616; İ. H. Uzunçarşılı (*Anadolu Beylikleri*, s. 177) Hamza Bey'in İbrahim Bey'in oğlu olduğunu yazıyor sa da, Makrizî'nin kaydından bunların kardeş oldukları anlaşılıyor.

(15) Bkz. Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, s. 324; F. Sümer "Ramazan-oğulları", mad., *İA*., s. 616.

Amik'de Ramazan-oğlu Hamza Bey kuvvetleriyle birleştikten sonra sırasıyla Tarsus, Adana ve Misis'i zabtetti. Memlûk kuvvetleri karşısında yenilen Ramazan-oğlu İbrahim Bey, kaynatası olan Karaman-oğlu Mehmed Bey'in yanına çekildi(16). İbrahim Bey aynı yıl içerisinde Karaman-oğlu'nun, Dulkadirliler elindeki Kayseri üzerine yaptığı sefere katıldı. Bu şehir, Sultan Müeyyed'in oğlu Seyyid İbrahim'in Anadolu seferi sonucunda Karamanoğulları'ndan alınarak Dulkadir-oğlu Nasirüddin Mehmed Bey'e verilmişti(17). Nasırüddin Mehmed Bey Kayseri'yi zapta gelen bu müttefik kuvvetleri büyük bir bozguna uğrattı. Karaman-oğlu Mehmed Bey savaşta esir düştüğü gibi oğlu Mustafa Bey öldürüldü. Ramazan-oğlu İbrahim Bey ise kaçmaya muvaffak oldu. Aynı yıl içerisinde Ramazan-oğlu ailesinden Sadaka isminde bir bey Memlûklular tarafından öldürüldü. Sadaka'nın Hamza ve İbrahim Beyler'le akrabalık derecesinin ne olduğu bilinmemektedir.

Bu tarihten itibaren Ramazanoğulları'nın siyasî nüfuzları azalmaya başladı. Şüphesiz bu durum Memlûklu Sultanı Müeyyed'in kuvvetli şahsiyeti ile ilgilidir. Müeyyed, hakimiyeti altındaki her yerde devletinin itibarını sağlamış olup bunu halefleri Baybars ve Çakmak devam ettirmişlerdir.

Memlûkluların desteğini sağlayarak ağabeyi İbrahim Bey ile mücadele eden Hamza Bey hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Hamza Bey'in çok geçmeden düşmanlarıyla yapmış olduğu bir mücadelede öldürülmüş olduğu anlaşılmaktadır(18). Hamza Bey'in yerine kardeşlerinden önce Ahmed, sonra da Ali geçti (1426).

Karaman-oğlu İbrahim Bey'in yanında bulunan Ramazan-oğlu İbrahim Bey'e gelince; Memlûk Sultanı Baybars, 1427 yılında emirlerinden Şadi Bey'i Karaman-oğlu'na göndererek Ramazan-oğlu'nu kendisine teslim etmesini istedi. İbrahim Bey de eniştesi Ramazan-oğlu İbrahim Bey'i Baybars'ın adamlarına teslim etti(19).

Memlûklu Emiri Şadi Bey, İbrahim Bey'i çocuklarıyla birlikte Kahire'ye götürdü. O, daha sonra Cebel kalesine hapsedildi. Bu sırada yanında bazı Türkmen ileri gelenleri olduğu halde Kahire'ye gelen Ramazan-oğlu Mehmed Bey, akrabası olan İbrahim Bey'in kendilerine çok işkenceler yap-

(16) Aynî, *İkdu'l-Cumân*, Veliyüddin Efendi Kıp. nr. 2396, s. 476.
(17) Bkz. R.Yınanç, Dulkadir Beyliği,, Ankara 1989, s. 44-5.
(18) Münecccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbar*, İstanbul 1285, III, s. 171.
(19) F. Sümer, "Çukurova tarihine dair araştırmalar", s. 50.

tığını ve iki amcasını, kardeşlerini ve onların çocuklarını öldürdüğünü ileri sürerek kısas davasında bulundu. Neticede İbrahim Bey, Memlûk sultanına ihanet etmesi ve ona karşı harekete geçerek Mısır askerinin boş yere öldürülmesi gibi sebeplerle 15 Aralık 1427'de idam edildi. Yerine Mehmed Bey Ramazanoğulları beyliğine tayin edildi(20). İbrahim Bey, Ramazanoğulları'nın başında bulunduğu kısa süre içerisinde daima Memlûklularla mücadele ederek beyliğinin bağımsız olmasına çalıştı. Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh tarafından azledildikten sonra da kendi sülâlesinden emirliğe getirilen kimselerle mücadele etti. Onun bütün gayesi Çukurova'yı Memlûklu hakimiyetinden kurtarmak ve tam bağımsız bir hale getirmekti(21). İbrahim Bey, yiğitliğine ve Karamanoğulları'nın desteğine güvenerek devrinin en güçlü devletine karşı koydu. Ancak netice hem kendisi ve hem de beyliği için çok kötü oldu. Onun ölümünden sonra Ramazanoğulları beyliği eski siyasî ehemmiyetini büyük ölçüde kaybetti. Öyle ki, kaynaklar Ramazanoğulları'ndan bahs ederken bu tarihten sonra beylerin adını dahi vermemişlerdir(22).

İbrahim Bey, bu yiğit şahsiyeti ve ulvî gayesi dolayısı ile Üç-ok Türkmenleri arasında yıllarca bir destan kahramanı gibi anılmış, ölümünden beş yıl sonra Çukurova'dan geçen Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquiere, bölge halkı üzerinde İbrahim Bey'in hatırasının çok fazla olduğunu yazmıştır(23).

5- Mehmed Bey

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İbrahim Bey'in Kahire'de tutuklanmasını müteakip bu ülkeye gelen Ramazan-oğlu Mehmed Bey'e hil'at giydiren Sultan Baybars onu emir olarak ülkesine göndermişti. Mehmed Bey, beyliğin başında bulunduğu sırada sık sık Kahire'ye giderek Memlûk sultanlarına bağlılığını göstermiş ve böylelikle beyliğini elinde tutmaya çalışmıştır. Mehmed Bey kardeşi Ali Bey ile de emirlik için mücadele ediyordu.

(20) F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 616; Enver Kartekin, *Ramazanoğulları Tarihi*, s. 60.

(21) F. Sümer, "Ramazanoğulları"na dair bazı yeni bilgiler", s. 4.

(22) Bkz. AşıkPaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 226.

(23) Bkz. F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 616; M.Ç. Varlık, *"Ramazanoğulları Beyliği"*, s. 121.

Bölge Mehmed Bey ile Ali Bey arasında adetâ ikiye bölünmüştü. Mehmed Bey'in kendisinden önceki beylere göre Memlûklulara daha bağlı olduğu görülmekle beraber, onun bazan Memlûk sultanlığına karşı yapılan ayaklanmalara yardım ettiği de görülmektedir. Niketim 1435 yılında Dulkadiroğulları'ndan Hamza Bey adında biri, Mısır Memlûklularına karşı ayaklandığı zaman Ramazan-oğlu Mehmed Bey de ona yardım etti.

Bu sırada Ramazan-oğlu Mehmed b. Gündoğdu isimli bir beyin Sultan Baybars'ın düşmanı olan Canbeg Sufi ile anlaşarak Elbistan'a vardıkları bilinmektedir(24). Ancak, burada zikredilen Ramazan-oğlu Gündoğdu Mehmed Bey'in, İbrahim Bey'in öldürülmesini müteakip, Ramazanlı beyi tayin edilen Mehmed Bey ile aynı şahıs olup olmadığı bilinmemektedir.

Karamanlı-Dulkadirli mücadelesinde Karamanlı İbrahim Bey'e yardım eden Ramazan-oğlu Mehmed Bey'in hangi tarihte ve nasıl öldüğü hakında bir kayıt yoktur.

6- Eylük Bey

843/1439-1440 yılında Ramazanoğulları Beyliği'nin başında Eylük adında bir emirin bulunduğu görülmektedir. Adana ve Misis bölgelerine hakim olan Eylük, aynı yıl içerisinde Kahire'ye giderek Sultan'dan Haleb valisi âsi Tanrı Birmiş'e yardım eden Varsak Bey'i Kara İsa (Musa b. Kara)'nın cezalandırılmasını istedi. Sultan Çakmak, Eylük'e emirlik verdikten sonra Haleb valisine, Eylük'ün istediği yardımda bulunmasını emretti. Halep valisi de Hoş Geldi emrindeki 100 kadar atlıyı Emir Eylük'e gönderdi. Özeroğulları'nın yardımını da alan Eylük, Varsak Beyi Musa'nın ordusuna doğru hareket etti. Dar bir geçitte yapılan kanlı çarpışmada Hoş Geldi, Musa Bey'i öldürdüyse de kendisi ile Ramazan-oğlu Eylük de ölümden kurtulamadılar. Eylük'ün ölümü ile Ramazan-oğlu kuvvetleri büyük bir bozguna uğradı ve bütün ağırlıkları Varsakların eline geçti (1440).(25).

(24) F. Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 627; Aynı müellif, "Çukurova tarihine dair araştırmalar", s. 51.

(25) Bkz. F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 627.

7- Dündar Bey

Ramazanoğulları'nın, Varsak bozgunundan sonra bir müddet siyasî olaylara karışmadıkları anlaşılıyor. 1440 yılındaki Varsak yenilgisinden sonra Ramazanoğulları'nın faaliyetlerine ancak 1457 yılında rastlamaktayız. Bu tarihte Karaman-oğlu İbrahim Bey'in Tarsus, Adana ve Külek boğazı taraflarını istilâya girişmesi üzerine Memlûklular Hoş-Kadem en-Nâsır'ı Karaman-ili'ne gönderdiler. Memlûklular'ın bu seferine Ramazanoğlu kuvvetleri de katılmış olup başlarında Dündar Bey bulunuyordu.

Dündar Bey'in 1456-1462 tarihleri arasında hüküm sürdüğü bilinmektedir. Ondan sonra Ramazanoğulları'nın başında Hasan, Gazi ve Ömer Bey'lerin kısa aralıklarla hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır(26). Ancak kaynaklarda birbiri arkasına tahta çıkan bu beyler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

8- Ömer Bey

Hasan ve Gazi Beylerin kısa süren saltanatlarından sonra beyliğin başına Ömer Bey geçti. Ömer Bey'in Ramazanlı Beyi olduğu bu dönemde Çukurova bölgesi Osmanlılar ile Memlûklular arasında büyük bir nüfûz mücadelesine sahne olmaktaydı. Bu sırada Dulkadir beyi olan Şehsuvar Bey, Osmanlıların da yardımı ile kardeşi Şahbudak'ı mağlûp etmiş ve beyliğe sahip olmuştu(27). Ancak Memlûk sultanı kendi tarafdârı olan Şahbudak'ı tekrar beyliğin başına getirebilmek için Berdi Bey komutasında büyük bir ordu gönderdiyse de, Osmanlılarca desteklenen Dulkadirliler bu orduyu bozguna uğrattılar. Ramazanoğulları'ndan Hasan Bey, bu savaşta Memlûkluların yanında yer almış ve savaşın sonunda yere düşen Memlûk komutanını atına alarak Haleb'e getirmiş ve onu ölümden kurtarmıştır.

Dulkadir-oğlu Şehsuvar Bey ise Memlûklulara karşı gösterdiği bu başarıdan sonra Ramazanoğulları'nın başında bulunan Ömer Bey'in beyliğini kabul etti(28). Başlangıçta O, Dulkadirliler'e cephe alarak Memlûklular'a ya-

(26) Halil Edhem, *Düvel-i İslhamiye*, İstanbul 1345, s. 214; F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 617.

(27) R. Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 63.

(28) Bu konuda bkz. B.Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılar'la Mücadelesi", *Belleten*, XXII, Ankara 1957, s. 280.

kınlık duymaya başladı. Nitekim Memlûklular'ın Malatya Valisi Korkmaz es-Sagir ile birlikte hareket eden Ömer Bey Dulkadir Beyi Şehsuvar Bey'e karşı bir baskın düzenlemiş ve daha sonra Sis kalesi üzerine yürüyerek Dulkadirlilere geçmiş olan bu şehri yeniden ele geçirmiştir (1469)[29].

Ertesi yıl Şehsuvar Bey ile bir kez daha karşılaşan Ramazan-oğlu Ömer Bey yenilgiye uğramış ve bu kez Ayas kalesi Dulkadirlilerin eline geçmiştir. Bu haberi duyan Memlûk sultanı, Şehsuvar Bey'e kesin bir darbe vurmak amacıyla meşhur Memlûk komutanı Yaş Bey (Yaş-beg)'i yeni bir seferle görevlendirdi. Memlûk Emiri Yaş-beg Haleb'e geldiği sırada çevredeki Türkmen emirleri kuvvetleriyle birlikte kendisine iltihak etti. Ramazan-oğlu Ömer Bey de kardeşi Davud ile birlikte bu kuvvetlere katıldı. Dulkadirlilerle yapılan bu savaşta Şehsuvar Bey mağlup olarak Zamantı kalesine kapandı. Daha sonra yakalanarak Kahire'ye götürülen Dulkadirli beyi orada kardeşleri ile birlikte öldürüldü[30].

Ramazan-oğlu Ömer Bey 1478 yılında Antakya'ya gelen Memlûk sultanı Kayıtbay'ın yanına giderek ona bağlılığını bildirdi. Ömer Bey'in Memlûklulara olan bu bağlılığı 1485 yılında yapılan Osmanlı-Memlûk savaşında da devam etti. Ömer Bey bu sefer Osmanlılar'ın elinden kurtulamadı. Osmanlı kuvvetleri Adana'yı zabdettikleri zaman Ramazan-oğlu Ömer Bey, yanında Gündüz-oğlu Mehmed Bey olduğu halde Osmanlılara karşı harekete geçti. Yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri galip geldi ve Ömer Bey esir alınarak II. Bayezid'in yanına gönderildi[31]. Ömer Bey'in bundan sonraki hayatı hakkında hiç bir bilgi bilinmemektedir.

9- Halil Bey

Ömer Bey'den sonra Ramazanoğulları beyliğinin başına Davud-oğlu Halil Bey geçti (1485)[32]. Otuz yıl gibi uzun bir müddet beyliğin başında bulunan Halil Bey 1488'de Adana civarındaki Ağa Çayırı'nda yapılan Osmanlı-Memlûk savaşında Emir Özbek komutasındaki Memlûk ordusunun yanında yer aldı. Bu savaşın başlangıcında Osmanlılar galip durumda olma-

(29) F. Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 617.

(30) M.H.Yınanç, "Dulkadiroğulları", *İA*, s. 661.

(31) Ş. Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadeleleri", *Belleten*, sayı 123, Ankara 1967, s. 352.

(32) F. Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 617.

larına karşın, Karamanlı sipahilerin kaçmaları ve Evrenosoğulları'ndan İsa ve Süleyman Beylerin de şehit düşmesi sonunda ağır bir bozguna uğradılar. Savaştan sonra Ramazanoğulları'na bağlı Türkmenler, diğer Türkmen gruplarıyla birlikte Osmanlı ordugâhını yağma ettiler(33).

Çukurova'daki Osmanlı-Memlûk mücadelesinde Osmanlılar'ın yenilgisinden sonra Ramazan-oğlu Halil Bey Memlûklulara bağlılığını devam ettirdi. Bu sırada, Karaman Beyliği'nin Osmanlılara geçmesinden sonra İç-il bölgesine çekilmiş olan Turgutoğulları Ramazanoğulları topraklarına saldırdılar. Halil Bey, bu Türkmen grubu üzerine yürüyerek onları bozguna uğrattı.

c- Osmanlılar'a Tâbi Dönem

Halil Bey, Osmanlılar'ın Çukurova'da hakimiyetlerini kabul ettirmelerinden sonra bu devletle iyi geçinmenin, kendi ülkesinin geleceği bakımından daha faydalı olacağını düşünerek Memlûklulara olan bağlılığını gün geçtikçe azaltmaya başladı. Osmanlılar ile dostluk kurmaya özen gösterdi.

Halil Bey, mezar kitabesinden anlaşıldığına göre 916 (1510) yılında vefat etti. Uzun süren saltanatı sırasında beyliğinin barış içinde yaşaması için büyük çaba sarfeden Halil Bey âlimlere saygılı, cömert ve fakirlere yardım eden bir bey idi. Ramazanlı ülkesi en çok bu bey zamanında imar görmüş, camiler, medreseler, saraylar, hanlar ve çeşmeler ile ülkenin dört bir yanı süslenmişti. Onun bu hizmetlerinden dolayı halk kendisine, dine yardım eden manasına gelen "Gıyaseddin" lâkabını vermişti.

1- Mahmud Bey

Halil Bey'in ölümünden sora Ramazanlı beyliğinin başına Mahmud Bey geçti. Mahmud Bey de Halil Bey'in siyasetini takip ederek Osmanlı Devleti ile dostluğunu arttırdı. Bunun üzerine Memlûklular Mahmud Bey'i beylikden azlederek yerine Ömer Bey'in oğlu Selim Bey'i tayin ettiler (1514). Beylikden azledilen Mahmud Bey ise İstanbul'a giderek padişah Yavuz Sultan Selim'e tabiiyetini arzetti. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan

(33) Ş. Tekindağ, *"II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadeleleri"*, s. 365.

Selim Mahmud Bey'e itibar göstererek ona ikiyüzbin akçelik bir dirlik verdi[34]. Padişahtan, seferlerde kendisine refakat etme imtiyazını da alan Mahmud Bey 1516 Mısır seferinde Yavuz Selim'in maiyyetinde bulundu. Ordu Haleb'e geldiğinde Mahmud Bey'e bağlı Ramazanlı kuvvetleri de gelerek Osmanlı padişahının hizmetine girdiler.

Memlûklular tarafından Ramazanlı beyi tayin edilen Selim Bey'in siyasî hayatı hakkında ise bilgimiz yoktur. Ancak, Selim Bey'in Adana'da bir mescit inşa ettirdiği ve bu mescidin etrafında Selim Bey Mescidi (Su Gedüğü) denilen bir mahallenin teşekkül ettiği bilinmektedir[35].

Yavuz Sultan Selim, Mercidabık savaşında Memlûklular'a ağır bir darbe vurduktan sonra yaptığı tevcihler sırasında Mahmud Bey'e de eski beyliğini verdi[36]. Ancak Mısır seferinin devamında vuku bulan Ridaniye savaşı sırasında Memlûk Sultanı Tomanbay ve üçyüz seçkin silahşörün padişahı öldürmek üzere otağ-ı hümâyuna baskında bulundukları sırada Sadrazam Sinan Paşa'nın yanısıra Ramazan-oğlu Mahmud Bey de öldürüldü[37].

2- Kubad Bey

Mahmud Bey'in naaşını Haleb'e gönderen Yavuz Sultan Selim, Ramazanoğulları'nın başına Halil Bey'in oğlu Kubad'ı tayin etti. Kubad Bey'in beyliğin başına geçmesinden çok kısa bir süre sonra, bölgede meydana gelen karışıklıklar üzerine Kubad Bey'in kardeşi Pîrî Bey'e Çukurova hakimliği verilmiş, Kubad Bey'in elinde ise yalnızca Adana kalmıştı. Böyle olmakla birlikte çok geçmeden bütün beylik Pîrî Bey'in hakimiyeti altına girdi (1519).

3- Pîrî Bey

Kanuni Sultan Süleyman'ın teveccühünü kazanmış olan Pîrî Bey Os-

(34) Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtîn*, İstanbul 1274, s. 470; F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 618.

(35) F.Sümer, "Çukurova tarihine dair araştırmalar", s. 55.

(36) Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 485; M. Çetin Varlık, "Ramazanoğulları Beyliği", s. 126.

(37) Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 80; Ayrıca Bkz. F.Sümer, "Ramazanoğulları", *İA*, s. 618.

manlılara tabi olarak beyliğini sürdürdü. Hatta Kanuni Sultan Süleyman Pîrî Bey'in bölgede daha rahat hareket edebilmesi için başta Kubad Bey olmak üzere bütün kardeşlerini Rumeli'de görevlendirdi[38].

Ramazan-oğlu Pîrî Bey, Bozok'ta Söklen boyu beyi Musa'nın Dulkadirliler'den Zünnûn ile birlikte çıkarmış olduğu tehlikeli isyanları da bastırdı. Daha sonra bazı beylerbeyilerin kendisini rahatsız etmeleri üzerine ata yurdunu bırakıp bir devlet memuru sıfatı ile muhtelif yerlerde vazife görmeye başladı. Pîrî Bey, Paşa ünvanı ile sırasıyla Karaman, Halep ve Şam'da beylerbeyilik yaptı[39].

Şam beylerbeyiliğinde biri 950 (1543-44) ve diğeri 957 (1550) olmak üzere iki kez bulunan Pîrî Paşa bu tarihten sonra Osmanlı padişahı tarafından ricasının kabul edilmesi üzerine tekrar Adana'ya dönerek beyliğinin başına geçti. Çukurova'da kendisinin yokluğunda meydana gelmiş olan karışıklıkları düzeltti[40]. Kendisinin yokluğunda Osmanlılar'ın Adana'ya göndermiş olduğu emirler memlekete hakim olamamışlar ve ülkede yağmacılık başlamıştı. Eski hasları ile birlikte beyliğin başına getirilen Pîrî Paşa, 90 yaşında iken 976 (1568-69)'da vefat etti. Uzun süren beyliği sırasında Adana'yı cami, imaret, medrese, hamam ve han gibi eserler ile süsleyen Pîrî Bey tarihe önem veren, Türkçe ve Farsça şiirler yazan kültürlü bir devlet adamı idi[41]. Ramazanoğulları'nın en istikrarlı ve mesut zamanı onun devrinde yaşandı.

d) Ramazanoğulları Beyliği'nin Sonu

Pîrî Bey'den sonra, Ramazanoğulları beyliği, onun vasiyeti üzerine küçük oğlu Derviş'e verildi. Derviş Bey, daha önce Tarsus sancak beyliğinde bulunmuştu. Ava meraklı, dürüst ve cömert bir insan olan Derviş Bey altı ay kadar süren kısa bir beylik yaptı. Onun 1596'da vefatı üzerine yerine Sis sancakbeyi olan ağabeyi İbrahim tayin edildi. Beyliği hakkında fazla bilgimiz bulunmayan İbrahim Bey de 997 (1580) yılında ölünce yerine oğlu

(38) Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1277-78, III, s. 59.

(39) M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1311, c. I, s. 44.

(40) Âli, *Künhü'l-ahbâr*, III, s. 60.

(41) 1557 yılında Adana'dan geçen Seyyah Melekî, Pîrî Paşa'nın iyilik seven ve cömert bir bey olduğunu kaydetmiştir. (Bkz. *Gezzî-Mekkî Seyahatnâmesi*, trc. E.Kâmil, *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, s. 23.

Mehmed Bey geçti. Ahlâkının temizliği ve iyi davranışları ile tanınan Mehmed Bey'in 1594 yılında hayatta olduğu bilinmektedir. Ancak 14 Eylül 1582 tarihinde Adana hakimi olarak İbrahim Bey'in diğer oğlu İsmail Bey görüldüğüne göre(42). Mehmed Bey bu tarihten önce başka bir göreve getirilmiş olmalıdır.

1595 yılından sonra ise beyliğin başında Mehmed Bey'in oğlu Pîr Mansur'un bulunduğu anlaşılmaktadır. Pîr Mansur'un 1609 yılına kadar beyliğin başında bulunduğu ve bu tarihten sonra Adana'nın Haleb'e; Sis ve Tarsus'un da Kıbrıs Beylerbeyiliğine bağlanmak sureti ile Ramazanoğulları beyliğinin son bulduğu bilinmektedir(43). Daha sonraları ise Osmanlılar Adana beylerbeyiliğini kurmuşlar ve Adana da bu beylerbeyiliğin merkezi olmuştur(44).

Anadolu beyliklerinin en uzun ömürlülerinden birisi olan Ramazanoğulları Beyliği, kuruluşundan itibaren yarım asır kadar Memlûklular'a tabi olmuş, 1510 yılından sonra ise Osmanlılar'a tabi olarak yaklaşık bir yüzyıl kadar daha varlıklarını sürdürmüştür.

II- İMAR FAALİYETLERİ

Çukurova'nın Türkleşmesinde büyük bir rol oynamış olan Ramazanoğulları Beyliği'nin maydana getirmiş olduğu en önemli eser Adana Ulu Camii Külliyesi'dir. Camii, medrese, türbe, mescit, konak, han, hamam, arasta, çeşme ve pek çok dükkândan meydana gelen bu külliyenin büyük bir kısmı bugün de ayaktadır. Bunlar arasında plânı, minaresi, taş işçiliği ve çinileri ile Ulu Camii'nin sanatımızda ayrı bir yeri vardır(45). İç avluya açılan kapılarda ve minberi üzerinde bulunan kitabelerinden anlaşıldığına göre 913 (1513)'de Ramazan-oğlu Halil Bey tarafından başlatılıp 926 (1520)'da oğlu Pîrî Mehmed Paşa tarafından tamamlanmıştır. Selçuklu ve Osmanlı

(42) F. Sümer, "Çukurova tarihine dair araştırmalar", s. 7.

(43) Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, s. 316.

(44) Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, s. 316; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 178.

(45) Adana Ulu Camii ve Külliyesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nusret Çam, *Adana Ulu Camii Külliyesi*, Ankara 1988.

mimarisiyle güneyden gelen Zengî ve Memlûk mimarisinin etkilerini bir araya getirmesi bakımından Ulu Camii ilgi çekicidir(46).

Ulu Camii'nin doğu yanına bitişik olan 1540 tarihli türbe ise Pîrî Paşa tarafından yaptırılmıştır. Türbede bulunan üç çinili lâhit, camii ile aynı üslûp ve devirden olup başuçlarındaki kitabelerine göre Ramazanoğulları'ndan Emir Halil Bey (1510) ile Pîrî Paşa'nın iki oğlu Mehmet Şah (1534) ve Mustafa (1522)'ya aittir. Külliyede bulunan medrese ise Pîrî Paşa tarafından 1540'da camiin doğu yanına yaptırılmıştır.

Adana'da bulunan Yağ Camii (Eski Camii) de kitabelerinden anlaşıldığına göre Ramazan-oğlu Halil Bey'in emriyle 1501'de camie çevrilen küçük kilisenin yanına Pîrî Paşa tarafından 1558'de yaptırılmıştır.

Ramazan-oğlu Halil Bey bu eserlerden başka Adana'da iki camii ve bir medrese daha yaptırmıştır. Halil Bey'in oğlu Pîrî Bey de camii, medrese, han, hamam olmak üzere bir çok mimari eser vücuda getirmiştir. Bunlardan başka Pîrî Bey'in oğlu Mustafa Bey de bir cami inşa ettirmiştir. Pîrî Bey'in diğer oğlu ve halefi İbrahim'in de Adana ve Tarsus'ta birer cami yaptırdığı bilinmektedir.

Ramazanoğulları Beyliği'nin teşkilâtı hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Dulkadirliler'de olduğu gibi Oğuz (Türkmen) geleneklerine, yani töre esasına dayanmış olduğunda şüphe yoktur. Dulkadirliler gibi Ramazanlı beyleri de para bastırmamışlardır. Bunlar önce Memlûk parası, sonra da Osmanlı akçesini kullanmışlardır.

(46) Bkz. O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, I-II, Ankara 1990, s. 366.

Ramazanoğulları Şeceresi

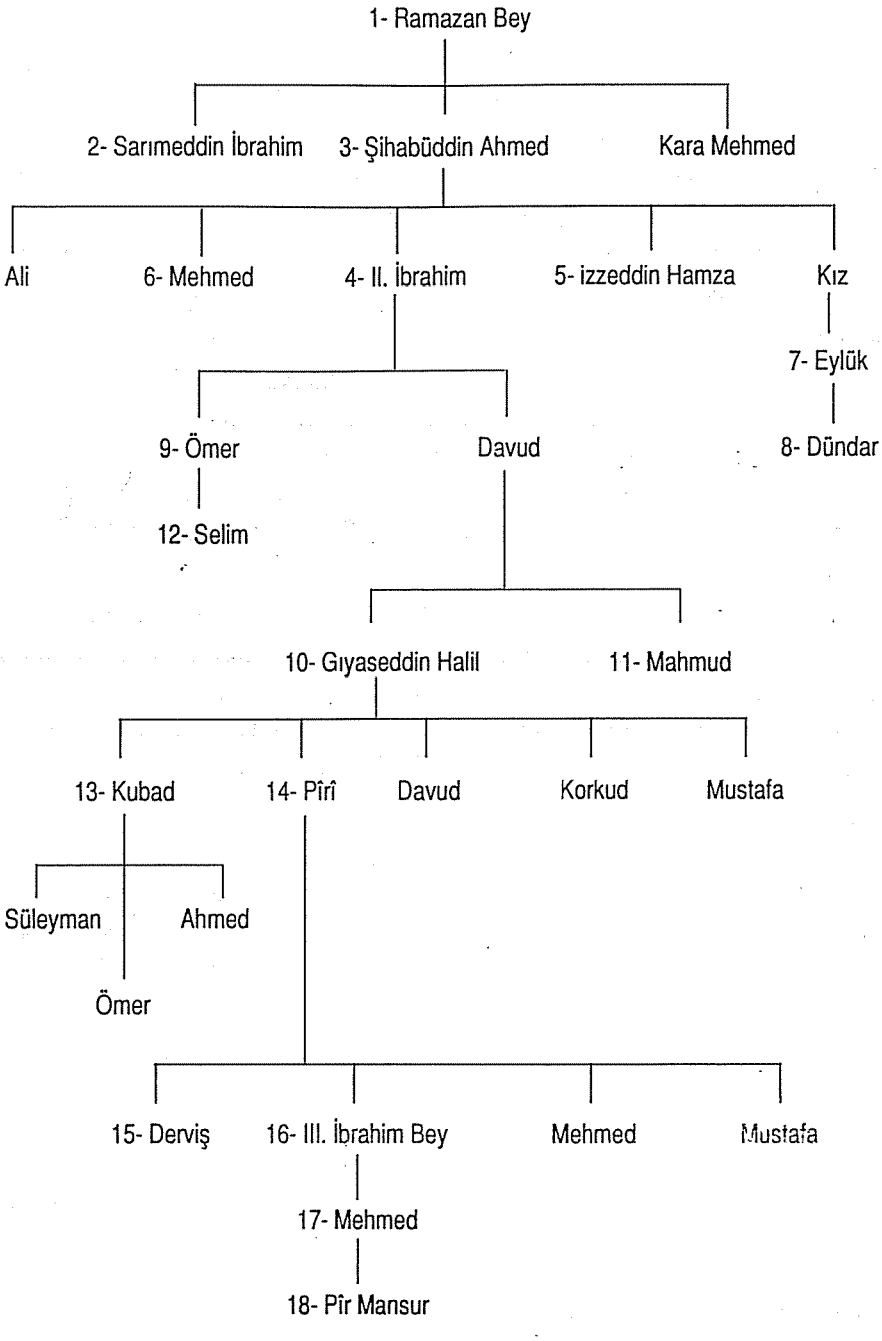

P- SAHİB ATA OĞULLARI BEYLİĞİ

Selçuklu veziri Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğulları tarafından Karahisar (Afyon) ve çevresinde XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş olan Türk beyliğidir.

Sahib Ata Fahreddin Ali, İlhanlılar'ın Anadolu'ya tahakküm ettikleri sırada birçok Selçuklu sultanının vezirliğini yaptı[1]. O, Konya, Sivas ve diğer bazı şehir ve kasabalarda kurduğu büyük hayır müesseseleri ile Hoca Sahib Ata ünvanıyla şöhret kazandı.

1- Beyliğin Kuruluşu

Sahib Ata Fahreddin Ali'nin Taceddin Hüseyin ve Nusredüddin Hasan adlarında iki oğlu vardı. Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti'nin idaresinde önemli bir mevkide bulunan Pervane Muineddin Süleyman, Fahreddin Ali'nin oğullarına Kütahya, Sanduklu, Gorgorum, Akşehir ve Beyşehir'i ikta olarak vererek onları uç beyliğine tayin etti (1262)[2]. Böylece Sahib Ata'yı kendi tarafına çekmeye muvaffak olan Pervane Muineddin, 1266 yılında Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı kolaylıkla bertaraf ederek, onun küçük yaşta bulunan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Selçuklu tahtına çıkardı.

Muineddin Süleyman, Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkardıktann sonra, bu sefer vezir Sahib Ata'yı bertaraf etmek için çeşitli plânlar düşünmeye

(1) İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankkara 1984, s. 150.

(2) Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 116.

başladı. Nitekim O, vezir Sahib Ata'yı, Kırım'da bulunan Sultan İzzeddin'e para yardımı yaptığı gerekçesiyle tutuklattı. Ayrıca Sahib Ata'nın oğlu Emir İzzeddin Hüseyin de hiç bir suçu yokken hapse atıldı.

Pervane Muineddin Süleyman, daha sonra Sahib Ata Fahreddin Ali'yi yargılamak için onu, İlhanlı hükümdarı Abaka'nın huzuruna gönderdi. Ancak Fahreddin Ali, savunması ile hayatını kurtardı ise de eski mevkiini elde etmeye muvaffak olamadı. Anadolu'ya döndükten sonra Konya'da bulunan hanesine çekildi(3). Sahib Ata büyük bir servete sahipti. Bu sebeple düşmanları onu burada da rahat bırakmadılar. Servetini ve topraklarını koruyabilmek için eski gücüne tekrar sahip olması gerektiğine inanan Sahib Ata, Muineddin Süleyman'ın Memlûklular'la mücadele ettiği bir sırada Konya'dan ayrılarak tekrar Abaka Han'ın yanına gitti. Bir süre Moğol sarayında kalan Sahib Ata, bazı İlhanlı beylerini kendi tarafına çekti. İlhanlı hükümdarının da teveccühünü kazandıktan sonra 1275 yılında tekrar Selçuklu Devleti veziri olarak Anadolu'ya döndü. Ayrıca Abaka Han, Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusredüddin Hasan'ın elinden alınmış olan yerlerin kendilerine verilmesini emretti. Bunun üzerine Ladik ve Honaz Tâceddin Hüseyin'e, Karahisar'ı Devle de Nusredüddin Hasan'a verildi(4). Sahib Ataoğulları Beyliği muhtemelen bu tarihten itibaren kurulmuş oldu.

2- Hüseyin ve Hasan

Sahib Ataoğulları Hüseyin ve Hasan kendilerine verilen bölgelerde hüküm sürerlerken, Karaman-oğlu Mehmed Bey emrindeki kuvvetler Konya'yı ele geçirerek düzme Selçkulu şehzâdesi Cimri'yi tahta çıkardılar. Bunun üzerine Sahib Ata'nın oğulları Karahisar-ı Devle'de askerlerini toplayarak Konya üzerine yürüdüler. Karaman-oğlu Mehmed Bey Sahib Ataoğullarını karşılamak üzere şehir dışına çıktı. Karamanoğulları'na bağlı kuvvetler ile Sahib Ataoğulları Konya yakınlarındaki Kozağacı denilen yerde karşılaştılar. Burada iki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Sahib Ata'nın büyük oğlu Taceddin Hüseyin'in savaş sırasında öldürülmesi, kuvvetlerinin dağılmasına sebep oldu. Bu sırada Sahib Ata oğlu Nusredüddin Hasan da

(3) Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944, s. 94.

(4) İbn Bîbî, *el-Evâmirü'lm-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, I, Tıpkı basım, Önsöz ve Fihristi hazırlayan: A.Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 657.

Karamanoğulları tarafından katledildi[5].

Selçuklu veziri Sahib Ata, iki oğlunun ölümüne sebep olan Karamanoğlu Mehmed Bey üzerine kalabalık bir kuvvetle hücum ederek onu Konya'dan uzaklaştırdı. Mehmed Bey Mut taraflarına gittiği sırada pusuya düşürülerek öldürüldü(1277)[6].

3- Şemseddin Mehmed

Taceddin Hüseyin ve Nusredüddin Hasan'ın öldürülmeleri üzerine Sahib Ataoğulları'nın başına Hasan Bey'in oğlu Şemseddin Mehmed geçti(1277). Onun zamanında Germiyanoğulları Denizli'ye hakim olmak için Sahib Ataoğulları ile nüfuz mücâdelesine girdiler. Bu mücâdele yirmi yıl kadar sürdü. Nihayet Şemseddin Mehmed, Germiyanoğlu kumandanı Bozkuş Bahadır'ın 1287 yılında Denizli'ye yaptığı bir hücum sırasında öldürüldü. Bu sırada dedesi Sahib Ata henüz hayatta olup Selçuklu Devleti vezirliği yapmaktaydı. Şemseddin Mehmed Bey'in naaşı Konya'ya götürülerek burada Sahib Ata'nın yaptırmış olduğu türbeye defnedildi.

4- Nusredüddin Ahmed

Şemseddin Mehmed Bey'in ölümünden sonra Sahib Ataoğulları'nın başına Karahisar beyi oolarak, oğlu Nusredüddin Ahmed Bey geçti. Nusredüddin Ahmed, 1314 yılında İlhanlılar'ın Anadolu valisi Emir Çoban'a bağlılığını arzetti. Germiyan hükümdarı I. Yakub Bey'in damadı olan Ahmed Bey İlhanlılar'ın Anadolu valisi Çoban-oğlu Timurtaş'ın Anadoolu beyliklerini itaat altına almak üzere düzenlediği sefer sırasında kayınpederi I. Yakub Bey'e sığındı. Timurtaş'ın Mısır'a kaçmasından sonra ülkesine dönen Nusredüddin Ahmed, Germiyanoğulları'nın yüksek hakimiyetini tanımak suretiyle beyliğini sürdürebildi[7]. Nitekim onun 1342 yılında ölümünden sonra Sahib Ataoğulları'na ait topraklar Germiyanoğulları'nın eline geçti. Böylece Selçuklu veziri Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğulları tarafından 1275 yılında kurulmuş olan bu beylik, kısa bir süre sonra tarihten silinmiş oldu.

(5) Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, s. 173-174.
(6) İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 6-7.
(7) C.E. Boswort, *İslâm Devletleri Tarihi*, trc. E.Merçil-M.İpşirli, İstanbul 1980,, s. 322.

R- SARUHAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Batı Anadolu'da, merkezi Manisa olmak üzere Menemen, Gördes, Demirci, Kemal Paşa, Turgutlu, Ilıca ve Akhisar gibi kent ve kasabaları içine alan bölgede kurulmuş bir Türkmen beyliğidir.

I- SİYASÎ TARİH

a- Saruhan Bey

Beyliğin kurucusu olan Saruhan Bey'in Harezm Türkmenlerinden olduğu sanılmaktadır. Nitekim Celâleddin Harezmşah'ın ölümünden (1231) sonra Saruhan adlı bir beyin Selçuklu Devleti hizmetine girdiği ve Saruhanoğulları Beyliği'ni kuran Saruhan Bey'in de bu Harezmli emir Saruhan'ın torunu olduğu bilinmektedir(1). Saruhan Bey'in babasının adı Alpağı olup Çuğa ve Ali Paşa adlarında iki kardeşi daha vardı(2).

Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad, maiyyetindeki Türkmen emirlerini çeşitli bölgelerin fethi için görevlendirmişti. Bu uc beyleri arasında bulunan Saruhan Bey o zaman bir Bizans şehri olan Manisa ve çevresinde faaliyetlerde bulunuyordu. Bu sırada Moğol istîlâsı sayısız Türkmen gruplarının Batı Anadolu bölgesine gelmesine sebep olmuş, dola-

(1) Nitekim Alaşehir ve çevresindeki aşiret ve köy adları arasında Horzum (Harezm) isminin bulunması bu bölgelere hakim olan Saruhan Bey'in Harezmşahlar sülâlesine mensup olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bkz. Çağatay Uluçay, "Saruhanoğulları", *İA*, X, s. 239.

(2) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 84.

yısıyla bu bölgelerdeki Bizans şehir ve kasabaları Türkmenlerin eline geçmeye başlamıştı[3].

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mesud'un ümerâsından olan Saruhan Bey, Manisa bölgesindeki faaliyetlerini artırarak şehri tehdit etmeye başladı (1303). Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328), Batı Anadolu'daki Türkmenlerin faaliyetlerinin artması üzerine oğlu ve saltanat ortağı IX. Mihail'i bu bölgeye gönderdi. IX. Mihail Katalon kuvvetlerinin de desteği ile Manisa'ya kadar geldi ise de Türkmenler karşısında bir sonuç alamadan geri çekilmek zorunda kaldı[4]. Saruhan Bey bu olaydan sonra Katalon kuvvetlerinin bulunduğu Danya kalesini muhasara etti ancak başarılı olamadı. Saruhan Bey, Katalonların bölgeyi terketmesinden sonra Manisa şehri üzerindeki baskısını artırarak şehrin civarındaki kasaba ve köyleri ele geçirdi. Bu hareket sonucunda Türklerin Leşkeri-ili (Laskaris ili) dedikleri Manisa'yı da fethetti (1313)[5].

Saruhan Bey, Manisa'nın fethinden sonra burasını beyliğinin başkenti yaptı. Sınırlarını kısa sürede Alaşehir'den İzmir ve diğer Ege kıyılarına kadar genişleten Saruhan Bey, eski Türk adeti gereğince topraklarını kardeşleri arasında paylaştırdı. Kendisi Ulu Bey sıfatı ile Manisa'da otururken, Demirci ve yöresini kardeşi Çuğa Bey'e, Nif (Kemalpaşa)'in idaresini de diğer kardeşi Ali Paşa'ya verdi. Saruhan Bey kardeşi Çuğa Bey'in ölümünden sonra Demirci'nin idaresini oğlu Devlethan'a, onun ölümü ile de Yakup Çelebi'ye bıraktı[6].

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Demirci'nin Saruhan beylerinden Kara Mustafa Bey tarafından fethedildiğini kaydeder. Bundan başka Nif'i de Saruhan Bey devrinin ileri gelenlerinden Hacı Emet Bey'in ele geçirdiğini belirtir[7]. Ancak Evliya Çelebi'nin bu kayıtlarını ihtiyatla karşılamak gerekir.

Saruhanoğulları Beyliği'nin doğusunda Germiyan, kuzeyinde Karası

(3) Bkz. C. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, Trc. Y. Moran, İstanbul 1979, s. 295 vd.

(4) Çağatay Uluçay, "Saruhanoğulları", *İA*, s. 239.

(5) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 84; P. Wittek, Menteşe Beyliği, trc. O.Ş. Gökyay, İstanbul 1934, s. 19.

(6) Bkz. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, II, İstanbul 1946, s. 60.

(7) Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, İstanbul 1928-38, s. 66.

(Karesi) ve güneyinde de Aydınoğulları Beyliği'nin toprakları vardı. Böylece Saruhanoğulları'nın üç tarafı yeni kurulmuş olan Türk beylikleri ile çevrilmiş olduğundan yalnız Ege denizi cihetinden genişlemeye, gazâ ve seferler yapmaya elverişli idi. Bu sebeple Saruhan Bey kurmuş olduğu donanma ile deniz seferleri yapmaya başladı. Foça, Sakız ve Naksos'daki Cenevizliler ile Midilli'yi vergiye bağladı(8). Meşhur seyyah İbn Battuta, 1332 yılında Manisa'ya geldiği zaman Foçalıların her sene Saruhan Bey'e 15.000 gümüş para vergi verdiğini kaydetmiştir(9).

Türk tarihi için önemli bir kaynak eser olan *Câmiü'd-Düvel*'de Foça'nın da Saruhanoğulları beyliği sınırları içinde bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu tarihte Foça'nın Ceneviz Cumhuriyeti'ne bağlı bir koloni olduğu bilinmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi burada yaşayan Rumlar ve Lâtinler, Saruhanoğulları'na vergi vermekteydiler(10). Yine *Câmiü'd-Düvel*'de Saruhanoğulları'na ait olduğu belirtilen topraklar arasında Menemen, Gördes, Adola, Akhisar, Turgutlu, Nif, Ilıca, Kayacık, Demirci, Urganlı, Manisa, Gördes, Güzelhisar ve Mendelorya şehir ve kasabaları sayılmıştır. Öte taraftan yine kaynaklardan *Mesâlikü'l-Ebrâr*'daki kayıtlara göre XIV. yüzyıl ortalarına doğru Saruhan Beyliği'nin onbeş şehri, yirmi kalesi, onbin askeri ve Saruhan'ın kardeşi olan Ali Paşa'nın da sekiz şehri, otuz kalesi, okçulukta mâhir bir çok yaya askeri ve sekiz bin de atlı askeri ile büyük bir donanması vardı.

Saruhan Bey devrinde, Osman-oğlu Orhan Bey Bizans İmparatorluğu aleyhinde durmadan topraklarını genişletiyordu. Orhan Bey'in 1329 yılında Sakız adasını fethetmesi üzerine Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos Osmanlılara karşı Saruhan ve Aydınoğulları'ndan yardım istemek zorunda kaldı. İmparatorun bu isteğini olumlu karşılayan Saruhan Bey, Osmanlılara karşı Bizans ve Aydınoğulları ile beraber hareket etmeye başladı(11).

1334 yılında Aydın ve Saruhanoğulları 270 gemilik bir filo ile Yunanistan sahilleri ve Trakya'ya bir sefer düzenlediler. Bu sefer sırasında Saru-

(8) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 84.

(9) İbn Battuta, *Seyahatnâme*, trc. Şerif Paşa, II, İstanbul 1335, s. 337.

(10) M. Çetin Varlık, "Saruhanoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1988, s. 538-9.

(11) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M.H. Yınanç, *Düsturnâme-i Enverî Medhal*, İstanbul 1930, s. 26 vd.

han Beyliği gemilerine Saruhan Bey'in oğlu Süleyman Bey kumanda etmekteydi[12]. Ancak bu sırada Midilli'yi zabt eden Foça valisi Dominik, Saruhan-oğlu Süleyman Bey ile bir çok adamını bir hile ile esir aldı.

Bizans İmparatoru III. Andronikos, asi valiyi cezalandırmak için derhal bir donanma ile Foça önlerine gelerek şehri denizden kuşattı ise de bir netice elde edemedi. Bunun üzerine dostu ve müttefiki olan Saruhan Bey'den yardım istedi. Saruhan Bey, esir olan oğlu Süleyman ve arkadaşlarının kendisine teslim edilmesi şartı ile yardım edebileceğini bildirdi. İmparator Andronikos Saruhan Bey'in bu şartını kabul edince Saruhanoğulları'na ait süvari ve piyade kuvvetleri Foça'yı karadan kuşattılar. Muhasara beş ay kadar sürmesine rağmen kale bir türlü düşürülemedi. Bu durum üzerine imparator Anadolu'daki diğer müttefiki Aydın-oğlu Umur Bey'den de yardım istedi. Aydınoğlu Umur Bey donanmasını yardıma gönderdi. Bizans, Saruhan ve Aydınoğulları'nın gemilerinden meydana gelen müttefik donanma Foça Valisi Dominik ile bir deniz savaşı yapmak istediyse de o buna yanaşmadı. Bu sebeple kuşatma daha da uzadı. Neticede İmparator Andronikos, Dominik ile anlaşarak Saruhan-oğlu Süleyman Bey ve adamlarını serbest bıraktırdı (1336)[13].

III. Andonikos'un 1341 yılında ölümünden sonra Bizans'da iktidar mücadelesinin başlaması Saruhan Bey'in Bizans toprakları üzerine fetih yapması için iyi bir fırsat oldu. Nitekim O, Gelibolu taraflarına bir akın düzenledi ise de başarılı olamadı. Hatta Bizans donanması karşı hücuma geçerek Saruhan kıyılarında yağma ve tahrip hareketlerinde bulundu. Bu olaylar sırasında Saruhan Bey'in müttefiki ve dostu olan Aydın-oğlu Umur Bey de Haçlıların saldırısına uğramıştı. Lâtinler bu saldırı sonucunda İzmir'i ele geçirdiler (1344). İzmir'in Lâtinler eline geçmesi Saruhanlı denizciler için bir felaket oldu. Batı Anadolu'da bu olayların geliştiği esnada Bizans'ın başkenti İstanbul'da taht için mücadeleler devam ediyordu. İstanbul'u ele geçirmek isteyen Kontakuzenos, dostu Aydın-oğlu Umur Bey'e haber göndererek ondan yardım istedi. Umur Bey bu teklifi kabul edince Saruhan Bey de oğlu Süleyman Bey komutasında bir miktar askeri onun yanına gönderdi. Saruhan kuvvetleri Umur Bey'le beraber Trakya'ya geçip Kontakuzenos'un kuvvetleriyle birleştiler. Ancak müttefik kuvvetler İstanbul üzeri-

(12) Enverî, *Düsturnâme*, nşr. M. Halil Yınanç, İstanbul 1928, s. 36.

(13) Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Ata Bey, İstanbul 1329, I, s. 176; Yınanç, *Medhal*, s. 37. vd.

ne yürüdüğü bir sırada Süleyman Bey, şiddetli bir humma hastalığı sonucunda vefat etti (1345)[14].

Aydın-oğlu Umur Bey, Süleyman Bey'in ölümünden sonra onun cesedini alarak Manisa'da bulunan babasının yanına getirdi. Oğlunun ölümüne çok üzülen Saruhan Bey, bu tarihten sonra fazla yaşamadı. O da bir yıl sonra vefat eti (1346). Manisa'da Körhane adı verilen türbeye defnedildi[15].

Saruhanoğulları Beyliği'nin kurucusu olan Saruhan Bey devrinde beylik en parlak dönemini yaşamıştır. Onun zamanında Manisa bir Türk-İslam şehri olarak gelişti ve büyüdü. Anadolu'yu gezmiş olan seyyah İbn Battuta, Manisa'da Saruhan Bey ile görüştüğünü ve Saruhan Bey'in son yıllarında şehrin tamamının bir Türk şehri hüviyetine büründüğünü yazmaktadır[16].

Saruhan Bey'in Timur Han, Orhan, Süleyman, İlyas, Devlethan ve Budak Paşa isimlerinde altı oğlu olduğu bilinmektedir. Ölümünden sonra beyliğin başına bu oğulları arasından Fahreddin İlyas Bey geçti. Saruhan Bey'in oğullarından Devlethan Demirci'yi, Budak Paşa da Gördes'i idare etmekteydi[17].

b- İlyas Bey

Saruhan Bey'den sonra beyliğin başına geçen İlyas Bey, ilk iş olarak Bizans İmparatoriçesi Anna ile bir dostluk antlaşması yaptı. Daha önce de belirtildiği üzere Saruhan Bey ile Aydın-oğlu Umur Bey İmparator Anna'ya karşı Kantakuzenos ile işbirliği yapmışlardı. Ancak Kantakuzenos Anna'ya karşı bir başarı elde edemeyince bu kez Osmanlı hükümdarı Orhan ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Hatta kızını Orhan Bey'e vererek onunla tam bir dostluk kurdu. İmparatoriçe Anna ise Kantatuzenos'un Osmanlılarla anlaşması üzerine Saruhanoğulları ile ittifak kurmaya çalıştı. Bu amaçla devlet ileri gelenlerinden Tagaris'i Manisa'ya Saruhan Bey ile anlaşmaya gönderdi. Ancak Tagaris Manisa'ya geldiğinde Saruhan Bey'in ölümü ile karşılaştı. Bu duruma rağmen Tagaris, Saruhan Bey'in yerine geçen İlyas

(14) Enverî, *Düsturnâme*, s. 67, vd; Yınanç, *Medhal*, s. 62, vd.
(15) M. Ça. Uluçay, "Saruhanoğulları", *İA*, s. 241.
(16) Bkz. İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I, s. 337.
(17) Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1941, s. 176; M. Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları...*, II, s. 60, 64, 69.

Bey ile bir anlaşma yapmaya muvaffak oldu.

İlyas Bey, yapılan anlaşmadan sonra imparatoriçeye yardım için bir miktar kuvvet gönderdi. Bu sırada Umur Bey de iki bin kişilik bir birlik gönderdi. Ancak imparatoriçeye yardıma giden Saruhan ve Aydın kumandanları yolda Anna aleyhine bir anlaşma yaptılar. Bu emirler ilk olarak İstanbul'a gelerek imparatoriçeden para ve hediye aldılar. Ancak Trakya'ya geçtikten sonra eski dostları Kantakuzenos'un tarafına geçtiler. Kantakuzenos ile birlikte Bulgaristan topraklarına saldıran Saruhan ve Aydın birlikleri pek çok ganimet ve esir elde ederek yurtlarına döndüler(18).

Öyle anlaşılıyor ki Saruhanoğulları bu akından sonra bir daha Rumeli'ye geçemediler. Çünkü Osmanlılar Karası topraklarını alıp Gelibolu yarımadasına yerleştikten sonra Saruhanoğulları'nın bu bölgelere geçmeleri zorlaştı. Yine bu tarihlerde İzmir'i Lâtinlerden almak iseteyen Gazi Umur Bey Lâtinler karşısında şehit düştü (1348). Böylece İzmir ve çevresi Lâtinler elinde kalınca Marmara kıyıları gibi Ege sahilleri de Saruhanoğulları'na kapanmış oldu. İzmir'in Lâtinler eline geçmesi Saruhan deniz ticaretine de önemli ölçüde darbe vurdu.

Saruhanlı hükümdarı İlyas Bey'in 1356 yılında İmparator İoannes V. Palaiologos'a yardım ettiği bilinmektedir. Bu yıl içerisinde Osmanlı Sultanı Orhan Bey'in oğlu Halil Gemlik sahilinde gezerken Foçalılar tarafından esir edildi. Halil'i kurtarmak için Foça'yı abluka altına alan İmparator İoannes Palaiologos Cenevizlilerin ısrarla karşı koymaları üzerine dostu olan Saruhan-oğlu İlyas Bey'den yadım istedi. İlyas Bey bu öneriyi kabul ederek karadan Foça'yı kuşattı. Ancak İlyas Bey'in Foçalılarla dostuluğunu bilen ve onun kendisine bir tuzak hazırladığından şüphelenen İmparator İoannes, İlyas Bey'i gemisine davet etti ve onu rehin alarak denize açıldı. İlyas Bey bu durumdan karısının verdiği büyük miktardaki fidye-i necat karşılığında kurtuldu. Ayrıca oğullarını da imparatorun yanına rehin olarak bıraktı(19).

İlyas Bey'in ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber 1357 yılında beyliğin başında İshak Çelebi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu

(18) M. H.Yınanç, *Medhal*, s. 72-3.

(19) Şehzâde Halil'in Foçalılar tarafından esir alınması ve Bizanslılar'ın yardımı ile kurtulması hakkında bkz. Gregoros, "Şehzâde Halil'in Maceraları", trc. İskender Hoci, *TOEM*, İstanbul 1326, cüz 4, s. 249-251.

sebeple İlyas Bey'in 1356 veya 1357 yılında vefat etmiş olduğu tahmin olunabilir[20].

c- İshak Bey

İlyas Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına oğlu İshak Bey geçti. Babasının sağlığında Menemen'i idare eden İshak Bey beyliğin en zayıf bir zamanında başa geçmesine rağmen onun zamanında Saruhanoğulları en parlak devrini yaşadı. Onun Mısır Memlûklu sultanı ile mektuplaştığı bilinmektedir. Nitekim Rodos adasının şövalyelerden alınması için yapılacak sefere diğer Anadolu beyleri gibi İshak Bey de davet edilmiş ve kendisine Memlûk sultanının nâmesi verilmiştir (1366).

Saruhanoğulları, İshak Bey zamanında yeni komşuları Osmanlılar ile dostane bir siyaset takip ettiler. İshak Bey, I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi ile Bayezid'in sünnet düğünlerine ve Yıldırım Bâyezid'in Germiyan beyinin kızı ile evlenme törenlerine katıldı. Bundan başka I. Kosova savaşına diğer beylikler gibi yardımcı kuvvetler gönderdi[21].

İshak Bey zamanında Manisa'da Mevlevîliğin itibarı bir hayli artmıştır. İshak Bey'in Mevlevî-hâne'yi yaptırması ile bu aileden bir kaç kişinin Çelebi ünvanını alması bu sevginin bir delili olarak görülmektedir. İshak Çelebi için kitabeler ve vesikalarda "Sultan, emir, beldeler fatihi ve Sultanü'l-azam" gibi ünvanlar kullanılmıştır[22].

İshak Çelebi hakkında 1378 yılından sonraki yıllarda hiçbir bilgi yoktur. Ancak onun 1378 veya 1379 yılında öldüğü bilinmektedir[23]. Sağlığında yaptırmış olduğu türbe kitabesinde ölüm tarihi belli değildir.

---

(20) İlyas Bey'in ölüm tarihini Halil Edhem (*Düvel-i İslâmiye*, s. 277) 1364 ve 1374 olarak göstermiştir. Ancak İlyas Bey bu tarihte sağ olsa bile beyliğin başında 1357 yılından itibaren oğlu İshak Çelebi'nin bulunduğu bilinmektedir. Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, s. 176; M.Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları*, I, s. VII.

(21) Bkz. Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I, İstanbul 1949, s. 130; Neşrî, *Cihannümâ*, I, nşr. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1949, s. 250.

(22) M.Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları*, II, s. 29-31.

(23) *Âşık Paşazâde*, s. 135.

d- Hızır Şah

İshak Bey'in ölümü üzerine oğlu Hızır Şah Saruhanoğulları'nın başına geçti. Ancak kardeşi Orhan Bey onun beyliğini tanımayarak saltanat mücâdelesine girişti. Kaynaklarda bu mücâdele hakkında fazla bilgi yoktur. Bununla beraber Orhan Bey'in bu mücâdeleyi kaybettiği ve Hızır Şah'ın Manisa'ya hakim olduğu anlaşılmaktadır.

Hızır Şah'ın gümüş ve bakır paraları bulunmuş olup bu paralar üzerinde tarih yoktur. Ancak 1389 tarihli bir vesika bu tarihte Hızır Şah'ın Bey olduğunu göstermektedir(24).

Hızır Şah Bey olduğu sırada Osmanlı hükümdarı I. Murad şehit düşmüş, yerine Yıldırım Bâyezid geçmişti. Osmanlı tahtındaki bu değişikliği fırsat bilen Karaman-oğlu Alâaddin Ali Bey Osmanlılar aleyhinde faaliyetlere başlamıştı. Onun bu faaliyetlerine Saruhan-oğlu Orhan Bey de katıldı. Bunun üzerine Yıldırım Bâyezid hızla Anadolu'ya geçti, Alaşehir'den sonra Manisa'ya geldi. Hızır Şah ise Yıldırım Bâyezid'in bu harekâtı esnasında onu karşılayarak tabiiyetini arzetti ve ülkesini sulh yolu ile Osmanlılara bıraktı(25).

Yıldırım Bâyezid, Hızır Şah'ın bu davranışı üzerine Demirci, Adala, Gördes, Kayacık ve Kemaliye taraflarından oluşan beyliğin doğu topraklarını ona bıraktı. Bâyezid Manisa'yı aldıktan sonra (1390) Karasi ile Manisa birleştirilerek Bey-sancağı yapıldı(26). Bâyezid buraya önce Ertuğrul'u, onun ölümü ile de Emir Süleyman'ı tayin etti (1392)(27).

Saruhan-oğlu Hızır Şah Bey ise kendisine verilmiş olan küçük bir bölgede bir süre daha beylik yaptı. Bu sırada Emir Süleyman'la çok iyi bir dostluk kurdu. Kardeşi Orhan Bey ise Bâyezid'in Anadolu harekâtı sırasında yakalanarak Bursa veya İznik'e götürüldü. Ancak o buradan kaçarak önce İsfendiyar-oğlu'nun ve arkasından da Timur'un yanına gitti(28).

Ankara Savaşı'na Emir Süleyman'ın idaresinde Yıldırım Bâyezid'in

(24) M. Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları..*, II, s. 84; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, s. 177.

(25) M.Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları...*, II, s. 37, vd.

(26) Karamanî Mehmed Paşa, *Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniye*, s. 47; *Âşık Paşazâde*, s. 135; *Neşrî*, I, s. 312.

(27) M.Ç. Uluçay, "Saruhanoğulları", *İA*, s. 242.

(28) Y. Yücel, *Çobanoğulları ve Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 84.

saflarında katılan Saruhanlı askerler, İznik'ten kaçarak Timur'a sığınmış olan Orhan'ı karşı tarafta görünce o tarafa geçtiler. Savaşı kazanan Timur, Anadolu beylerine eski yurtlarını verirken, Orhan Bey'e de Saruhan beyliğini verdi(29). Nitekim 17 Ağustos 1402 tarihinde Manisa'ya gelen Orhan Bey beyliğinin başına geçti. Orhan Bey beyliğini meşru göstermek için hemen para bastırdı (1403). Ancak Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra Denizli taraflarında hüküm sürmekte olan Hızır Şah ile Orhan Bey arasında saltanat mücadelesi yeniden başladı. Neticede Hızır Şah, idareyi eline aldı.

Bâyezid'in Ankara Savaşı'nda yenilmesinden sonra Osmanlı şehzâdeleri arasında saltanat mücadelesinin başladığı Fetret devrinde Hızır Şah önce eski dostu Emir Süleyman'ın tarafını tuttu. Ancak Emir Süleyman'ın mücadeleyi kaybetmesi üzerine Aydınoğlu Cüneyd ve Menteşe-oğlu İlyas Bey'le beraber İsa Çelebi'yi destekledi. İsa Çelebi'nin Çelebi Mehmed'e yenilmesi üzerine ise Hızır Şah Manisa'ya kaçtı. Bunun üzerine Çelebi Mehmed'in kuvvetleri Manisa'ya yürüyerek hamamda eğlenmekte olan Hızır Şah'ı yakaladılar ve Çelebi Mehmed'in huzuruna getirdiler. Çelebi Mehmed Hızır Şah'ı idam ettirdi (1410)(30).

Hızır Şah'ın öldürülmesi ile birlikte Saruhanoğulları'nın Manisa kolu sona ermiş oldu. Ancak Demirci kolu fazla etkili olmamakla beraber bir süre daha devam etti. Hızır Şah'ın ölümünden sonra Devlethan'ın oğlu Yakup Bey Demirci'de hüküm sürmeye devam etti. Yakup Han 1407 yılında Demirci'de bir cami yaptırmış olup oradaki bir hamamı da bu camiye vakfetmiştir(31). Bundan başka Budak Paşa-oğlu Beyce Bey de Gördes'te bir cami ve hamam yaptırmıştır. Öte taraftan Hızır Şah'ın kardeşi olan Orhan Bey, ağabeyinin ortadan kaldırılmasından ve Çelebi Mehmed'in bu bölgelerden çekilmesinden sonra Manisa'ya gelerek burayı ele geçirdi ve istiklâlini ilan etti. Orhan Bey'in 1411 tarihli bir parasının bulunması onun bu tarihte Manisa'da Bey olduğunu göstermektedir. Orhan Bey'in bu hareketi üzerine Çelebi Mehmed 1412 yılında bu bölgeleri yeniden itaat altına almış ve Orhan Bey'i de bertaraf etmiştir(32). Orhan Bey'in aynı yıl içerisinde vefat etmesi ile Saruhanlı Beyliği tamamen son buldu.

---

(29) Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. V. Mırmıroğlu, İstanbul 1956, s. 48.

(39) Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, I, İstanbul 1279, s. 234.

(31) *Manisa Tarihi*, s. 40; M.Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları*, II, s. 60.

(32) Neşrî, *Cihannümâ*, I, s. 131.

2- İMAR FAALİYETLERİ

Saruhanoğulları hüküm sürdükleri topraklar üzerinde bir çok imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle cami, medrese ve köprü yapan Saruhanoğulları zamanında beyliğin merkezi Manisa Türkleşmiş ve şehrin çehresi değişmiştir. Beyliğin kurucusu Saruhan Bey'in Manisa Çarşı Mahallesi'nde bir mescit, Gediz üzerinde bir köprü ve Çaprazlar Mahallesi'nde bir çeşme yaptırdığına dair kayıtlar vardır(33).

Saruhan Bey'in oğlu İlyas Bey de Manisa'da bir mescit (1362) ile bir çeşme yaptırmıştır. İlyas Bey'in oğlu İshak Bey, beyliğin zayıf olduğu bir sırada başa geçmesine rağmen büyük ölçüde bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuş, ülkesinin her tarafında cami, çeşme, medrese, hamam ve köprü gibi bir çok eser yaptırmıştır.

Saruhanlılar, merkezleri Manisa'da belki bütün beylikler devrinin en önemli ve ilgi çekici cami örneğini meydana getirmişlerdir. İshak Bey'in 1376'da medrese ve türbe ile birlikte külliye olarak yaptırdığı Manisa Ulu Camii, Batı Anadolu'da görülen en önemli mimarî eserdir. İshak Bey Manisa Ulu Camiinden başka Mevlevî-hâne (1369), Karaoğlanlar civarında Koyun Köprüsü, Çaprazlar Mahallesi'nde bir çeşme, Manisa'da Yedi Kızlar Türbesi ve Karahisar ile Karaköy'de birer çeşme yaptırdığı bilinmektedir(34).

Saruhanlı Beyi Hızır Şah'a gelince, o da babası gibi bir çok hayır kurumları yaptırmış ve vakıflar ihdas etmiştir. Hızır Şah'ın Adola'da camii, medrese, imaret ve hamamı, Alaşehir'in Kemaliye köyünde Hızır Paşa Camii ile bir hamamı ve Manisa'da Çınar Zaviyesi yaptırdığı bilinmektedir. Hızır Şah'ın ölümünden sonra Demirci'de hüküm süren Devlet-şah oğlu Yakup Bey de burada bir cami yaptırmış (1407) ve daha sonra bir hamamı da bu camiye vakfetmiştir (1413).

Saruhanlılardan Budak Paşa-oğlu Beğce Bey de Gördes'te bir cami ve hamam yaptırmıştır.

Saruhanoğulları, Lâtinlerle ticarî ilişkileri dolayısıyla Lâtin harfleri ile gümüş sikke kestirmişlerdir. Ancak şimdiye kadar İshak, Hızırşah ve Orhan beylerin İslâmî sikkeleri ele geçmiştir.

(33) Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları*, II, s. 101, vd.
(34) Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları*, II, s. 17, 138, 152, 176.

Saruhanoğulları Şeceresi

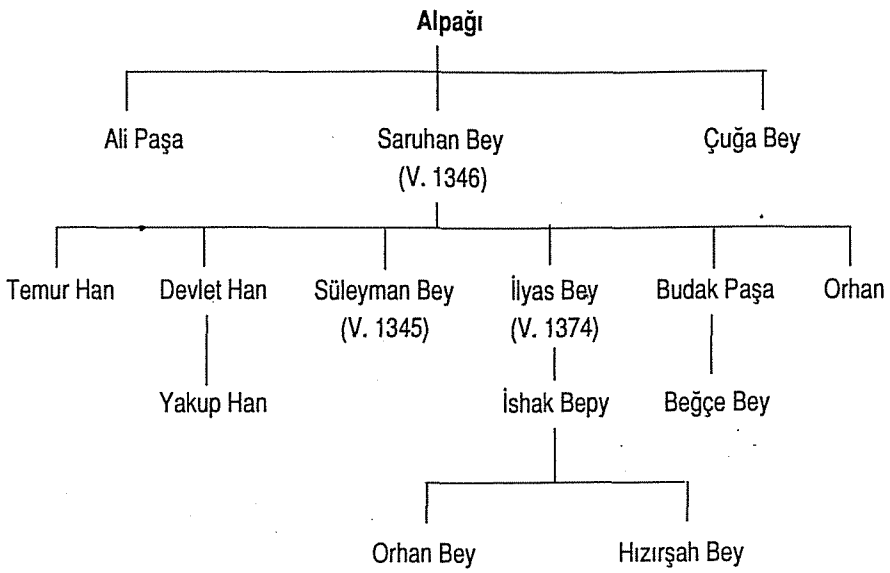

S- TACEDDİNOĞULLARI BEYLİĞİ

Karadeniz kayılarında, bugünkü Bafra ile Ordu arasında, güneyde Niksar'a kadar uzanan saha üzerinde hüküm sürmüş bir Türkmen beyliğidir. Emir Taceddin Bey tarafından kurulmuş ve adını kurucusundan almıştır.

Tâceddin Bey'den önce, Niksar bölgesine Emir Doğancık adlı birisinin hakim olduğu bilinmektedir(1). Doğancık, Anadolu'da İlhanlı Devleti'nin nüfuzu yıkılırken oldukça saygınlık gören birisiydi. Muhtemelen Tâceddin Bey'in babası olduğu sanılan Emir Doğancık (veya Doğanşah) 747 (1347) veya 749 (1349)'da Niksar'da öldü(2). Onun ölümünden sonra idareyi oğlu Tâceddin Bey almış ve böylece Taceddinoğulları Beyliği kurulmuştur (1347).

1- Taceddin Bey

Tâceddin Bey ve onun kurduğu beylik hakkında az da olsa bilgi veren eserler, onun Selçuk soyuna mensup olabileceğini söylemişlerdir(3). Bunun yanında Tâceddinoğulları'nın Bafra emirleri ve Kubadoğulları gibi Çepnilere mensup oldukları da söylenmektedir(4).

---

(1) Bkz. El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Ebsâr*, nşr. F.Taeschner, Leipzig 1929, s. 31.

(2) H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927, s. 30.

(3) H. Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstannbul 1927, s. 139; İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler I*, İstanbul 1927, s. 27.

(4) Bkz. F. Sümer, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da yaşayan bazı Üçoklu Oğuz boylarına mensup teşekküller", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, İstanbul 1949, s. 452.

Bir başka araştırmada ise, Samsun ve Trabzon'u çevreleyen bölgede Tâceddin ve Bayram-oğlu Hacı Emir İbrahim Beylerin maiyyetleri ile birer beylik kurmayı başardıkları ve bu beyliğin kurucularının ise Anadolu Selçukluları tarafından Canik bölgesindeki Hristiyanlara karşı hudutların emniyeti ve bölgenin fethedilerek Türklerin yerleşmesine açılmasını sağlamak için iskân edilen Çepniler'den olduğu söylenmektedir(5).

Niksar ve civarındaki bölgelerde hüküm süren Tâceddin Bey, Canikli veya Canikî diye de anılmaktaydı. Çünkü beyliğin merkezi Niksar olmasına rağmen, sınırları zaman zaman Kelkit, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon'a kadar genişlemiştir(6).

2- Tâceddin Bey'in Kadı Burhaneddin ile Mücâdelesi

Tâceddin Bey ilk zamanlar Amasya Emiri Hacı Şadgeldi'ye bağlı kaldı. Bu sırada Eretna Devleti'nin başında Alâaddin Ali Bey bulunmakla beraber, idarede gittikçe Kadı Burhaneddin Ahmed'in hakim duruma geçtiği görülmektedir. Eretna Devleti'nin güçlü olduğu bu dönemde Tâceddin Bey de ona tâbi olmak zorunda kaldı. Bununla beraber Tâceddin Bey, Kadı Burhaneddin Ahmed'e karşı ülkesini başarılı bir biçimde korudu. Ona vermekte olduğu vergiyi kesti. Kadı Burhaneddin Ahmed, Eretna Devleti'ne vergi verme yükümlülüğünü yerine getirmeyen Niksar Hakimi Tâceddin Bey üzerine yürümeğe karar verdi. Alâaddin Ali Bey'i de ikna eden Kadı Burhaneddin Niksar üzerine geldiyse de başarılı olamadı (1379). Tâceddin Bey bu tarihten sonra bağımsız bir şekilde hareket etmeye başladı. Tâceddin Bey, daha sonra topraklarına düzenlenen ikinci Eretna seferini de komşusu ve Kadı Burhaneddin'in düşmanı olan Hacı Şadgeldi'nin yardımı sayesinde püskürttü(7).

Trabzon Rum İmparatoru III. Alexios, sınırları boyunca kuvvetlenen Türk beylikleri karşısında, devletinin devamlılığını ve saygınlığını koruyabilmek için iki yüzlü bir siyaset izliyordu. Bir yandan bu beyliklerle dost geçiniyor, diğer yandan da onları birbirine düşürmeye çalışıyordu.

(5) Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti,* Ankara 1970, s. 89.

(6) Tâceddinoğulları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sait Kofoğlu, *Tâceddinoğulları Beyliği,* M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, s. 52 vd.

(7) Aziz b. Erdeşir Esterabadi, *Bezm ü Rezm,* nşr. Kilisli Rıfat, İstanbul 1928, s. 180.

Tâceddin, imparatorun kızı Eudokia ile evlendi (1381). Bu durum o sıralarda Tâceddin Bey'in saygın bir emir olduğunu göstermektedir[8].

Tâceddin Bey hayatının tamamını Kadı Burhaneddin Ahmed ile mücadele ederek geçirdi. Ona karşı Amasya Emiri Şadgeldi ve onun ölümünden sonra da oğlu Ahmed ile ittifak yaptı. Tâceddin Bey ile Amasya emiri Ahmed, Kadı Burhaneddin'e karşı mücadele ettiler. Ancak her seferinde yenilgiye uğradılar. Yapılan son karşılaşmadan sonra Emir Ahmed Turhal kalesine kaçtı. Tâceddin ise Kadı Burhaneddin'e elçi göndererek barışmak istedi. Neticede Kadı Burhaneddin, Tâceddin'e, bir daha Emir Ahmed'le işbirliği yapmaması şartıyla anlaşma yapabileceğini bildirdi[9].

Tâceddin Bey bu haber üzerine bizzat Kadı Burhaneddin'in huzuruna gelerek itaatini bildirdi. Tâceddin Bey böyle olmakla birlikte tekrar Emir Ahmed'le buluşarak yeni hazırlıklar içine girdi. Kadı Burhaneddin, Tâceddin'in bu hareketini öğrenince kuvvetleri ile Tâceddin Bey'in topraklarına girerek Tâceddin-oğlu Alp Arslan'ın koruduğu Niksar'ı kuşattı. Yapılan çarpışmalarda Alp Arslan'ın kuvvetleri mukavemet edemeyerek dağıldı. Kadı Burhaneddin'in bu başarısı üzerine Tâceddin Bey ve Emir Ahmed yolladıkları bir elçi ile barış teklifinde bulundular. Onların bu teklifini kabul eden Kadı Burhaneddin kışı geçirmek üzere Tokat'a döndü (1386)[10].

Tâceddin Bey, Kadı Burhaneddin aleyhine topraklarını genişletemeyeceğini anlayınca bu kez Ordu ilindeki Türkmen Emiri Hacı Emir-zâde Süleyman Bey'in topraklarına girdi. Ancak buraya yaptığı bir akın sırasında yenildi ve öldürüldü (1387). Yerine oğlu Mahmud Bey geçti.

3- Mahmud Bey

Tâceddin Bey'in ölüm haberini duyan Kadı Burhaneddin Ahmed, onun ölümünü fırsat bilerek Niksar ve İskefser'i işgal etti. Ancak Mahmud Bey idareyi eline alır almaz bu bölgeleri geri aldı.

Mahmud Bey, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'e itaat et-

(8) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 153; E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 319.

(9) *Bezm u Rezm*, s. 318 vd.

(10) *Bezm u Rezm*, s. 320-24; S. Kofoğlu, *Tâceddinoğulları Beyliği*, s. 25.

mekle beraber, kardeşi Alp Arslan'la beraber Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezit'i Burhaneddin aleyhine kışkırtıyorlardı. Mahmud Bey'in bu faaliyetine çok kızan Kadı Burhaneddin, onun elinde bulunan Fenariyye bölgesini ele geçirdi ve Amasya'yı da kuşattı.

Bunun üzerine Tâceddin-oğlu Mahmud Bey, beyliği sürecinde bazan Kadı Burhaneddin Ahmed'e ve bazen de Osmanlılar'a tabi olarak bir denge politikası izledi. Osmanlı padişahı Yıldırım Bâyezid'in Candar-oğlu beyi II. Süleyman'ı mağlup ederek bu beyliğin topraklarının büyük bir kısımını ele geçirmesinden sonra (1392) Mahmud Bey Osmanlılar'a daha da yaklaşmak zorunda kaldı(11).

4- Mahmud Bey'in Osmanlılar'a tâbi olması

Bâyezid'in bu zaferinden sonra Amasya Emiri Ahmed de Osmanlılar'a itaat arzetmişti. Bu sırada Tâceddin-oğlu Mahmud Bey de Osmanlılar'a bağlılığını bildirmek için kardeşi Kılıç Arslan'ı Yıldırım Bâyezid'e gönderdi(12). Bu olaydan sonra Kadı Burhaneddin Ahmed ile Tâceddinoğulları arasındaki mücadeleler daha da arttı. Candar-oğlu'nun bir ittifak düşüncesi ile Kadı Burhaneddin'e gönderdiği 500 atlı asker, sebebi anlaşılamayan bir meseleden dolayı Kadı Burhaneddin'i terk ederek Tâceddin-oğlu Mahmud Bey'in yanına gidince, Burhaneddin iyice kızdı ve 1393 yılı baharında kuvvetlerini toplayarak Mahmud Bey idaresindeki Fenariyye bölgesini zaptetti ve burayı korumak üzere bir de kale inşasına başladı. Bunun üzerine Tâceddin'in oğulları Mahmud, Alp Arslan ve Kılıç Arslan kardeşler Yıldırım Bâyezid'den yardım istediler.

Bu sırada Kadı Burhaneddin'in Amasya'yı muhasara etmesine de kızan Bâyezid, Tâceddinoğulları'nın da daveti üzerine kuvvetli bir ordu ile hareket ederek Merzifon'a geldi. Ancak Osmanlı ordusunun üstün olduğunu anlayan Kadı Burhaneddin önce Turhal kalesine, oradan da Tokat ve Sivas'a çekildi.

Kadı Burhaneddin Ahmed, Canik bölgesinde aleyhine bozulmuş olan

(11) *Bezm u Rezm*, s. 402 vd.; Y. Yücel, *Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 83.

(12) *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1984, s. 18; M.H. Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, s. 372.

dengeyi sağlamak için Tâceddinoğulları'nı kendi lehine çevirmeğe çalıştığı bir sırada Tâceddin-oğlu Alp Arslan, ağabeyi Mahmud Bey'e karşı isyan ederek, babalarından kalan toprağın ikiye bölünmesine sebep oldu. Alp Arslan, kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte hârekete geçerek Niksar'ın bir kısmını ve Yenişehir merkezini ele geçirdi. Bunun üzerine Mahmud Bey, diğer kardeşleri Kılıç Arslan ve Süleyman'ı da yanına alarak derhal Alp Arslan üzerine yürüdü. Alp Arslan, ağabeyi Mahmud Bey'in kalabalık bir ordu ile üzerine geldiğini haber alır almaz vakit kaybetmeden Kadı Burhaneddin'den yardım istedi. Kadı esasen siyasetine uygun düşen bu durum karşısında hemen harekete geçerek, Alp Arslan'a yardım etme bahanesi ile Niksar bölgesine girdi. Alp Arslan bu sırada Kadı'nın huzuruna gelerek onu metbu tanıdığını bildirdi. Kadı Burhaneddin de, Alp Arslan'a hil'at ve hediyeler vererek onu mükâfatlandırdı ve kendisi de ülkesine döndü[13].

Kadı Burhaneddin ile Alp Arslan'ın arası Tâceddin-oğlu'nun Eretna'nın akrabası Feridun ile işbirliği yapmasından sonra bozuldu. Alp Arslan'ın Develi hakimi Feridun ile işbirliği yaptığını haber alan Kadı Burhaneddin onun üzerine yürüyerek idaresi altındaki Yenişehir'in kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak kale halkı kaleyi Kadı'ya teslim etmeyi kabul etmeyince Kadı Burhaneddin Alp Arslan'ı kale halkının gözleri önünde öldürdü (1394)[14].

Alp Arslan, fazilet sahibi bir insan idi. Arapçayı çok iyi bilir, nahiv ile meşgul olurdu. Aynı zamanda cesur ve atılgan bir emir idi. Kadı Burhaneddin Ahmed, bu kahraman ve amansız düşmanından kurtulduğu için çok sevinmişti.

Tâceddin-oğlu Alp Arslan'ın, Hüsamuddin Hasan ve Mehmed Yavuz adlarında iki oğlu vardı. Bunlar, babalarının Kadı tarafından katledilmesinden sonra Niksar bölgesinin büyük bir kısmını terkederek daha kuzeye çekilmişler ve bilhassa Çarşamba, Terme ve Samsun havalisinin güney-doğu bölgesinde hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir[15].

Kardeşinin Kadı Burhaneddin tarafından öldürüldüğünü gören Tâceddin-oğlu Mahmud sıranın kendisine de geleceğini düşünerek korkma-

(13) *Bezm u Rezm*, s. 4322 vd.; İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler I*, 27; Y. Yücel, *Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, s. 115-118.

(14) *Bezm u Rezm*, s. 444; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 153; Y.Yücel, *Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, s. 137.

(15) İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler I*, 27; Kâzım Dilçimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 40.

ya başlamış, onun karşısına çıkacak güçlü bir ordusu olmadığı için daha çok, çete hareketleri yapabilmiştir.

Öte taraftan, Rumeli'de devletin güvenliğini sağlayan Yıldırım Bâyezid, 1398 baharında tekrar Anadolu'ya yöneldi. Sultan Bâyezid, Canik böglesine girerek Kubad-oğlu Cüneyd Bey'in elinde bulunan Samsun'u ele geçirdi. Bu yeni gelişme üzerine Tâceddin-oğlu Mahmud Bey ve bölgenin diğer emirleri Osmanlı Devleti'ni yeniden metbu tanımak zorunda kaldılar. Bu tarihten kısa bir süre sonra da Kadı Burhaneddin Ahmed Akkoyunlu beyi Karayülük Osman tarafından Karabel mevkiinde yapılan savaşta öldürülmüş ve devlet arazisi de Bayezid döneminde Osmanlı Devleti sınırları içerisine dahil edilmiştir(16).

Aynı yıl içerisinde Tâceddin-oğlu Mahmud Bey de tamamiyle Osmanlı Devleti hizmetine girmiş, dolayısiyle hakimiyet bölgesi de Osmanlı Devleti sınırlarına dahil olmuştu (1398)(17).

Tâceddin-oğlu Mahmud Bey'in Osmanlı Devleti hizmetine girmesinden sonraki faaliyetleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Bununla beraber onun, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur ordusu karşısında savaşmış olduğu düşünülebilir. Ankara Savaşı'nda mağlubuyete uğrayan Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü buhranlı dönemde, şehzâdeler arasında meydana gelen taht kavgaları sırasında Tâceddin-oğlu Mehmed Bey, diğer şehzâdeleri bertaraf ederek Osmanlı tahtına oturan Çelebi Mehmed'in yanında yer almış olmalıdır. Çünkü Mahmud Bey'i daha sonra, Çelebi Mehmed'in ölümünü müteakip onun 13 yaşındaki oğlu ve aynı zamanda Hamid-ili sancak beyi olan Şehzâde Küçük Mustafa'nın yanında görüyoruz. Şehzâde Mustafa, ağabeyi II. Murad'ın tahta çıkması üzerine (1421) hayatından endişe ederek Karaman-oğlu'nun yanına kaçtı. Karaman-oğlu, ayağına kadar gelen bu fırsatı değerlendirerek Şehzâde Mustafa'ya çok sayıda asker vermiş, ayrıca Germiyan beyinin de bir miktar asker göndermesi üzerine kalabalık bir kuvvete sahip olan Şehzâde Mustafa, II. Murad'a isyan etmiş ve Bursa üzerine yürümüştü. İşte Şehzâde Mustafa'nın bu isyanında Tâceddin-oğlu Mehmed Çelebi'yi onun veziri ve aynı zamanda kumandanı olarak görüyoruz(18).

(16) K. Dilçimen, *Canik Beyleri*, s. 41; M. Oğuz "Tâceddinoğulları", *Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/5, Ankara 1948, s. 484; M. H. Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, 378.

(17) M.H. Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, 378.

(18) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1972, s. 390.

Şehzâde Mustafa ve kuvvetleri Bursa'yı ele geçiremeyince İznik kalesi önüne gelerek kısa bir kuşatmadan sonra bu şehre hakim oldu. Bunu haber alan II. Murad ise derhal Edirne'den hareket etti. II. Murad'ın Kösemihal-oğlu Mehmed Bey kumandasındaki akıncı kuvvetleri İznik kalesini kuşattılar. Şehzâde Mustafa bu sırada kaçmak istediyse de Mihal-oğlu Mehmed Bey'in kuvvetleri tarafından takip edilerek yakalanmış ve kılıç darbeleri ile parça parça edilerek öldürülmüştür(19).

5- Hasan Bey

Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin içine girdiği ve on yıl kadar süren Fetret devrinde Tâceddinoğulları'ndan Alp Arslan-oğlu Hasan Bey'in de diğer beyler gibi bağımsız olarak hareket ettiği bilinmektedir. Timur'un himayesinde bağımsızlıklarını ilân eden beyler arasında Niksar ve bir kısım Canik toprakları üzerinde Alp Arslan-oğlu Hasan Bey'in bulunduğu görülmektedir.

Hasan Bey İsfendiyar Bey ile de anlaşarak memleketinin sınırlarını genişletmeye başladı. Nitekim bu iki beylik Bafra ve Samsun üzerinde iki koldan yürüdüler. İsfendiyar Bey Bafra ve Müslüman Samsun'u elde ederken, Hasan Bey ise Samsun beyi Cüneyd'i yapılan savaşta öldürerek beyliğinin büyük bir kısmına sahip oldu. Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed ise kardeşlerini ortadan kaldırarak devletin bütününe sahip olduktan sonra İsfendiyar-oğlu'nun elinde bulunan Samsun'un bir kısmını aldı. Tâceddin-oğlu Hasan Bey ile kardeşi Mehmed ise Çelebi Mehmed'e karşı sürdürmüş oldukları dostluktan dolayı yerlerinde kaldılar(20).

6- Osmanlılar'ın Taceddinoğulları Beyliği'ne son vermesi

Hasan Bey, Sultan II. Murad devrine kadar beyliğini sürdürdü. II. Murad tahta geçtikten sonra Amasya Beyi Lala Yörgüç Paşa'yı Anadolu'nun bu kısımlarını elde etmek ve bölge valilerini ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Bu selahiyet ile bölgede daha faal bir rol oynayan Yörgüç Paşa büyük bir düğün yaparak Alp Arslan-oğlu Hasan Bey'i de bu düğüne çağırdı.

(19) Neşrî, *Cihannümâ*, Yay. F.R.Unat-M. Altay Köymen, Ankara 1957, s. 570-71; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 393.

(20) K. Dilçimen, *Canik Beyleri*, s. 43.

Böylece O, Hasan Bey'i yakalayarak Tâceddin-ili'ne kolayca hakim olmayı düşünmüştü. Ancak Yörgüç Paşa'nın bu fikrini sezen Hasan Bey bu davete icabet etmemiş ve elinde olan toprakları sultana teslim edeceğini bildirmiştir(21). Nitekim Hasan Bey sözüne sadık kalarak memleketini Sultan II. Murad'a teslim etti (1428). Kendisi Edirne'ye, sultanın yanına geldi. Osmanlı Sultanı II. Murad ona muhtemelen Rumeli'de bir sancak verdi(22). Ölüm tarihi bilinmemektedir.

Hasan Bey'in Tâceddin-ili'ni II. Murad'a vermesinden sonra bu beylik sona ermiş oldu.

Tâceddinoğulları'na ait şimdiye kadar hiçbir sikkeye rastlanmamıştır. Bu durum onların başka bir beyliğin veya devletin parasını kullandıklarını hatıra getirmektedir.

Tâceddin-oğlu Hasan Bey'in Çarşamba'da 1424 tarihli cami vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyede kendisi "Emir-i kebir Hüsamüddevleti ve'd-Din Hasan Bey b. el-Merhum Alp Arslan Bey İbnü'l-Emir el-Mağfûr Tâceddin" diye zikrolunmaktadır.

Bundan başka Tâceddinoğulları'ndan Husâmeddin Mehmed Yavuz Bey'in de Çarşamba'da vakfı mevcut olup 825 (1422) tarihini taşımaktadır. Ancak kendisi hakkında bilgi yoktur.

Tâceddinğulları Şeceresi

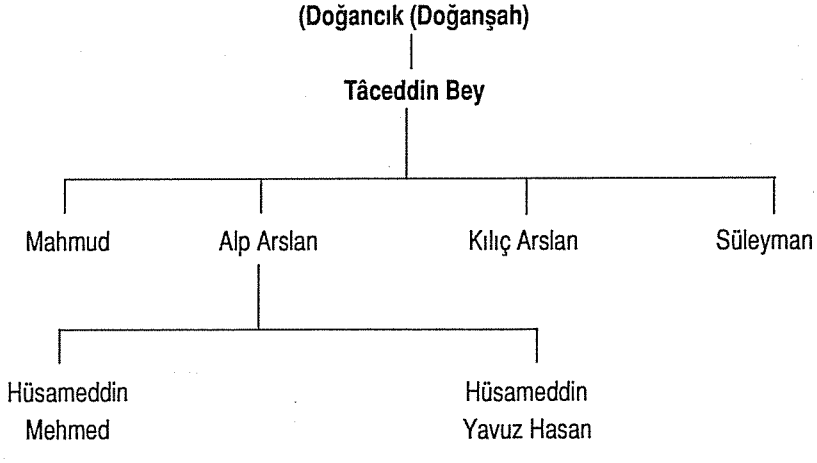

(21) Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Giese, Leipzig 1929, s.103.
(22) Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, İstanbul 1279-1280, s. 337.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU BEYLİKLERİ'NDE TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

Anadolu Beylikleri'nin ilk teşkilâtları aşiret geleneğine dayanmakta idi. Anadolu Selçukluları zamanında sınırlara yerleştirilen Türkmen aşiretleri savaş zamanlarında reislerinin emrinde sefere giderler ve savaştan sonra da hükümdar tarafından aşiret beyine ikta edilmiş olan yerlerine dönerlerdi[1].

Anadolu Selçuklu sultanları, çeşitli zamanlarda Anadolu'ya gelmiş olan Türkmen aşiretlerinin bir çoğunu Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile olan sınırlara yerleştirmişler, buradaki araziyi aşiret beylerine ikta olarak vermişlerdi. Bu Türkmen beyleri daha sonra bağımsızlıklarını kazanmaya başlayınca Anadolu Selçuklu teşkilâtını taklid ederek saray ve teşrifat usulleri meydana getirmişlerdir.

Beylikler Devri, XIII. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflayarak yıkılışından sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan ve eski kaynaklarda "Tevâif-i mülûk" diye anılan Türk beyliklerinin egemen olduğu bir dönemdir. Bu dönem Anadolu-Türk tarihi bakımından oldukça önem taşımaktadır. Çünkü, 1018'de başlayan ve 1040'a kadar süren ilk akınların ardından 1071 Malazgirt zaferiyle Anadolu kapıları Türklere açıldı. Anadolu'da ilk büyük Türk devleti, Türkiye Selçukluları kuruldu. İşte beylikler bu devletin birer unsuru idiler. Türkiye Selçuklu Devleti'nin za-

(1) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 199.

yıflayıp ortadan kalkmasından sonra bağımız birer devlet haline gelen ve sayıları büyüklü-küçüklü olmak üzere yirmiyi geçen bu Türk beyliklernin devlet teşkilâtı ve kültürü, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçukluları ile gelişerek Osmanlılara ulaşan Türk-İslâm kültürünün bir ara dönemini oluşturur(2).

a- İdarî Teşkilât

Anadolu Beylikleri'nde devlet, daha önceki Türk beyliklerinde olduğu gibi hükümdar ailesinin ortak malı sayılıyordu. Devleti aile arasından seçilen reis idare ederdi. Ailenin en yaşlısına veya en nüfuzlusuna "ulu beğ" denirdi. Ulu Bey hükûmet merkezinde oturur, kardeş ve çocukları ise vilâyetlere gönderilirdi. Ulu bey unvanı daha çok halk ve aşiret arasında kullanılır; teşrifat, ferman, sikke, hutbe ve kitabelerde ise "emir-i a'zam" veya "sultan-ı a'zam" tabirleri tercih edilirdi.

Anadolu beyliklerinde, Selçuklularda olduğu gibi merkezde devlet işlerini yürütmek için bir divan teşkilâtı kurulmuştu. Divanın başındaki reise genellikle "vezir" veya "sahib-i a'zam" denirdi. Emrinde bir kalem heyeti bulunan divan reisleri devletin kanun ve nizamlarının tatbikiyle uğraşırlardı. Devletin mali işleri ise Divân-ı İstifâ denilen ayrı bir divan tarafından yürütülürdü. Hükümdarın emir ve fermanlarını yazmak için İnşa Divanı ile adli ve askeri işlere bakan ayrı makamlar vardı. Vilâyetlerdeki şehzâdelerin emirleri altında da merkezdeki divanın aynı, fakat daha küçük şekilleri bulunurdu(3).

Vilâyetleri idare etmek ve böylece devlet işlerine alışmak için gönderilen şehzâdeler eğer küçük iseler, yanlarına hükümdarın güvendiği birisi "Ata Bey" veya "Lala" unvanıyla tayin olunur ve şehzâde büyüğünceye kadar, hatta yetiştikten sonra da devlet işlerini bu Lala idare ederdi. Vilâyetlerde Divân-ı İstifâ'nın reisine bağlı tahsil memurları bulunur ve bunlar topladıkları parayı verilen emre göre gereken yerlere dağıtırlardı. Şer'î işlere ise Kadılar bakar ve şahıslar arasındaki hukuki meseleleri halledeılerdi. Vilâyetin askerî ve güvenlik işlerinden ise Subaşılar sorumlu idiler.

(2) Y. Yücel, "Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilâtı ve Toplum Hayatı", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s. 303.

(3) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 200.

b- Saray Teşkilâtı

Anadolu Beylikleri'ndeki saray teşkilatı, devlet teşkilâtında olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nin saray teşkilâtından alınmıştır. Sarayda hâcib, mîrâhur, çaşnigîr, candar, şarabdâr, rikâbdar ve musâhib gibi görevliler bulunurdu. İbn Battuta meşhur seyahatnâmesinde Anadolu beyliklerinin saray teşkilatı hakkında bilgi vermiştir(4).

Anadolu Beylikleri'nde ordu, hükümdarın atlı ve yayalardan meydana gelen hassa birlikleriyle beylerin tîmârlı sipahileri ve çerik denilen aşiret süvârilerinden meydana gelmişti. Savaş zamanlarında bu orduya gönüllü olarak bir takım yardımcı kuvvetler de katılırdı. Ümerâ adı verilen maiyet beyleri derecelerine göre kendilerine verilen tîmâr nisbetinde asker beslemekle yükümlü idiler.

Savaş üç kısma ayrılır, ordunun önünde Çarhacı veya Talia denilen öncü kuvvetleri, arkasında ise ihtiyat kuvvetleri bulunurdu(5).

Bu ordunun merkezindeki kuvvetlere hükümdar, kollara da şehzâdeler kumanda ederdi. Bütün ordunun emirine subaşı denilirdi. Anadolu beyliklerinde ordu silâh olarak ok, yay, kılıç, kalkan, kargı, hançer, zırh, çomak, balta, mancınık ve arrâde kullanırdı. Ayrıca birliklerin davul, kös, zurna, nakkâre, zil ve borulardan meydana gelen mehterleri vardı. Anadolu Beylikleri'nin denizle bağlantısı olanlarında donanma teşkilâtı da kurulmuştu. Batı Anadolu'da Karasi, Saruhan, Aydın ve Menteşeoğulları'nın, güneyde Akdeniz sahilinde Hamid ve kuzeyde Pervaneoğulları'nın ve daha sonra Candarlı Beyliği'nin donanmaları olduğu bilinmektedir. Beylikler dahilindeki ahîlerin de askerî teşkilâta benzer mükemmel silahlı orduları olduğu bilinmektedir. Ancak bunlar daha çok mahallî inzibat kuvveti olarak görev yapmaktaydılar(6).

c- İlim ve Kültür

Anadolu Beylikleri'nde XIV. ve XV. yüzyıllarda ilim ve fikir hayatı parlak bir şekilde devam etmiş, belli başlı Anadolu şehirleri birer ilim mer-

(4) Bkz. İbn Battuta, *Seyahatnâme*, trc. Mehmet Şerif, I, İstanbul 1335, s. 332.
(5) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 203.
(6) İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I, s. 320.

kezi haline gelmişti. Anadolu hükümdarları, çeşitli ilim adamlarını bir araya toplayarak onları ihsan ve iltifatlarla teşvik etmişlerdir. Ayrıca bu ilim adamlarının talebe yetiştirebilmeleri için medrese, kütüphane, imaret ve misafirhaneler kurmaya büyük önem göstermişlerdir. Anadolu beylerinin bu yakın ilgileri sayesinde tıp, astronomi, riyâziye, edebiyat, tarih, tasavvuf ve dinî konularda pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu dönemde Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, Kastamonu, Sinop, Kütahya, Bursa, İznik, Kırşehir, Amasya, Ankara gibi başlıca Anadolu kentleri birer bilim merkezi olmuşlardı.

Anadolu Selçukluları zamanında Mevlâna Celâleddin Rumî ile parlak bir düzeye ulaşan tasavvuf cereyanı beylikler döneminde de aynı gelişmeyi göstermiş ve Anadolu'nun manevî hayatında büyük etkiler meydana getirmiştir(7).

d- Toprak İdaresi

Anadolu Beylikleri'nde toprak idaresi Selçuklular'da olduğu gibi ikta (timâr), mülk ve vakıf olmak üzere üç kısımdan meydana geliyordu. Şehir ve kasabalarda her sanat erbabının kendilerine mahsus teşkilâtları vardı. Bu teşkilât hem mensuplarının haklarını korur, hem de üretilen malın kalitesini kontrol ederdi. Kent ve kasaba halkı şer'i ve örfî vergilerini kime ayrılmış ise ona verirlerdi. Köylülere gelince, kendilerine verilen ve aslında devlete ait olan toprağı işlemekle yükümlüydüler. Toprağı işlediği sürece toprak kendisinde kalır, oğul ve torunlarına geçerdi. Köylü işlediği toprağın vergisini devletin gösterdiği kimseye verirdi. Reaya, ikta reayası, vakıf reayası ve malikane reayası olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmıştı. Köylü kimin reayası ise toprağını kullanma iznini ondan alır ve vergisini ona öderdi. Bazı köyler, meselâ derbend beklemek, madenlerde çalışmak, av kuşları yetiştirmek gibi hizmetler karşılığında vergilerden muaftı. İlim ve din adamları da her türlü vergiden muaf tutulmaktaydı.

Anadolu Beylikleri zamanında sanayi, ticaret ve ziraate de büyük önem verilmişti. Anadolu Selçukluları zamanında ülkeyi doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde kesen yollar ve bu yollar üzerinde bulunan kervansaraylar beylikler döneminde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Ana-

(7) H. Dursun Yıldız, "Anadolu Beylikleri (Teşkilât ve Kültür)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1991, s. 140.

dolu'nun her yanında Ahîler'in esnaf örgütlerine rastlanıyordu. Her türlü sanat erbabını içine alan bu teşkilâtın kendine özgü bir örgütü vardı[8].

Beylikler devrinde ekonomik hayatın temelini ziraat oluşturmaktaydı. Ülkenin iklim şartlarına bağlı olarak çeşitli bölgelerde tahıl, her çeşit meyve, pamuk, ipek yetiştiriliyor ve hayvancılık yapılıyordu. Elde edilen ürünün büyük bir kısmı iç tüketimi karşılıyor, geri kalanı ise komşu ve Avrupa devletlerine satılıyordu. Bu dönemde başlıca ticaret merkezleri Karadeniz kıyısında, Trabzon, Samsun ve Sinop; Ege denizi kıyısında Foça, İzmir ve Ayaslug (Seçuk); Akdeniz kıyısında Antalya ve Alanya; İç Anadolu'da ise Sivas, Kayseri ve Konya idi. bunlar arasında Sivas Anadolu'nun en önemli ticaret merkezi idi. Çeşitli ülkelerden buraya gelen müslüman tüccarlar ile Ceneviz ve Venedik tüccarları büyük kafileler halinde Sivas'a gelirler ve burada mal alır veya satarlardı. Satılan mallar arasında her çeşit kumaş, halı, kilim, ipek ve pamuk bulunmaktaydı. Germiyan, Denizli ve Alaşehir'de dokunan kumaşlar dış pazarlarda rahatlıkla alıcı bulurdu. Bunun yanında Diyarbakır, Siirt, Alaşehir ve Balıkesir yörelerinde üretilen ipek ve ipekli kumaşlar İstanbul ve Avrupa pazarlarına gönderiliyordu.

Beylikler devrinde Anadolu'da dokunan halı ve kilimler sağlam oluşu ve güzelliği ile Avrupa'da bile ün kazanmıştı. Bu dönemde Anadolu'da dokunan kilim ve halıların Avrupa'nın yanı sıra Suriye, Mısır, Irak, Hindistan ve hatta Çin'e kadar gönderildiği bilinmektedir.

Anadolu Beylikleri zamanında Kütahya, Ulukışla, Amasya ve Bayburt çevresinde çıkarılan gümüş madeni ile Foça, Şarki Karahisar, Ulubat ve Kütahya'da elde edilen şap madenleri dış ülkelere satılmaktaydı. Bunlardan başka Germiyan atları, çeşitli av kuşları, koyun ve keçi de önemli miktarda gelir getiriyordu. Bütün bunlar, Anadolu Beylikleri devrinde halkın refah içinde yaşadığını göstermektedir.

(8) Türklerde Ahîlik teşkilâtı hakkında daha geniş bilgi için bkz. N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 1974.

A
B
C
Sofya
Otluk köyü
Sipka G.
İslimiye
Aydos
Varna
Yanbolu
Karnabat
Burgaz
Rumeli
1371
Filibe
Hasko
Kızılağaç
Ahtabolu
Kıklareli
Edirne
1363
Arda Çayı
Gümülcine
1362
Midye
Drama
Hayrabolu
Silivri
Dedeağaç
Tekfurdağ
Bizanş
Kavala
Enez
Semadirek
Gelibolu
Bolayır
Kapıdağ
MARMARA DENİZİ
İzmit
Akçakoca
Ereğli
Zonguldak
Amasra
İSFENDİYAR OĞ
Devrekani
Eflâni
Kastomonu
Sinanbolu
Mengen
Düzce
Bolu
Filyos
Kurşunlu
İskilip
Tosya
Çankırı
Kalecik
Ankara
Beypazarı
Mudurnu
Akyazı
Geyve
Goynuk
Kızılcahamam
Sungu
Bozok
Imroz
Bozcaada
Çanakkale
Susurluk
Bandırma
Bursa
Soğut
Sarikaya
Bilecik
İznik
Limni
Karasi
Balikesir
Edremit
Bergama
Hüdavendigar
Atranos
Eskişehir
Mihalıççık
Polatlı
Haymana
Seyitgaz
Sorihisar
Oyası
Kızılkaya
Karapınar
Karacadağ
Koçhisar
Nevşehir
Midilli
Foça
Akhisar
Demirci
Simav
Gediz
Kütahya
Afyon
karahisar
Manisa
Salihli
Ilica
Kula
Alaşehir
Bigadiç
Tavşanlı
Emet
Usak
Gördes
Sakız
İzmir
Bodemya
Birgi
Ayasulug
Sisam
Nikarya
Aydın
Sultan Hisar
Denizli
Ladik
Honaz
Uluborlu
Yalvaç
Burdur
Eğridir
Beyşehir
Konya
Karaağaç
Çumra
Ereğli
Aksaray
Obruk Yaylası
Akşehir
Balat
Milas
Cihe
Davas
Muğla
Bodrum
Gölhisarı
Isparta
Hamitabat
Seydişehir
Karaman
Bozkır
Larende
Tarsus
Islankov
Ula
İstanos
(Korkuteli)
Antalya
Meğri
(Fethiye)
Elmalı
Manavgat
Alata
Ilamos
Mut
Mersin
Rodos
Finike
Kaş
Alâiye
Alanya
Taşeli
Silifke
Ayas
Anamur
Karpatos
(Kerpe)
Kasos
Girit
Girne
Omorfo
Nikosia
Famag
Larnaka
Limasol
Kıbrıs
KIBRIS KIRALLIĞI
EGE DENİZİ
AKDENİZ
KARAMAN OĞULLARI BEYLİĞİ
SARUHAN OĞULLARI
GERMİYAN OĞULLARI
AYDIN OĞULLARI
MENTEŞE BEYLİĞİ
HAMİD OĞULLARI
RODOS SÖVALYELERİ
Antalya Körfezi

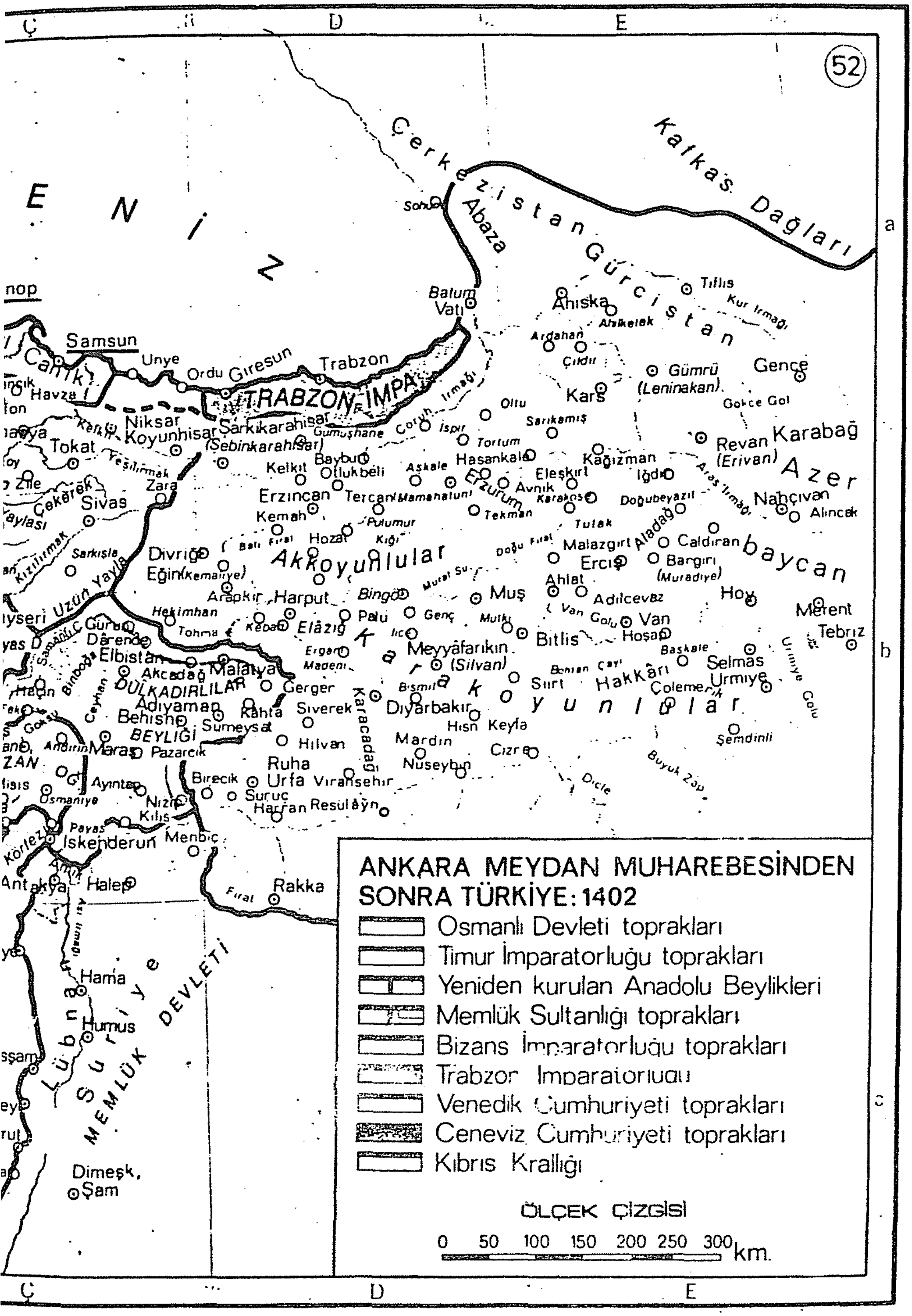

52
ANKARA MEYDAN MUHAREBESİNDEN
SONRA TÜRKİYE: 1402
Osmanlı Devleti toprakları
Timur İmparatorluğu toprakları
Yeniden kurulan Anadolu Beylikleri
Memlük Sultanlığı toprakları
Bizans İmparatorluğu toprakları
Trabzon İmparatorluğu
Venedik Cumhuriyeti toprakları
Ceneviz Cumhuriyeti toprakları
Kıbrıs Krallığı
ÖLÇEK ÇİZGİSİ
0 50 100 150 200 250 300 km.
Kafkas Dağları
Çerkezistan
Gürcistan
Abaza
Tiflis
Ahıska
Ardahan
Kars
Gümrü (Leninakan)
Gence
Revan (Erivan)
Karabağ
Azerbaycan
Nahçıvan
Samsun
Ünye
Ordu
Giresun
Trabzon
TRABZON İMP.
Batum
Niksar
Koyunhisar
Tokat
Sivas
Şarkikarahisar (Sebinkarahisar)
Bayburt
Kelkit
Erzincan
Kemah
Erzurum
Hasankale
Kağızman
Iğdır
Tercan
Divriği
Eğin (Kemaliye)
Akkoyunlular
Arapkir
Harput
Bingöl
Muş
Malazgirt
Erciş
Ahlat
Van
Bitlis
Hoşap
Hakkâri
Selmas
Urmiye
Hoy
Merent
Tebriz
Elâzığ
Palu
Meyyâfarıkın (Silvan)
Malatya
Elbistan
Maraş
Dulkadirlılar Beyliği
Adıyaman
Behisni
Kâhta
Gerger
Siverek
Diyarbakır
Karakoyunlular
Hısn Keyfa
Mardin
Nuseybin
Cizre
Siirt
Ruha
Urfa
Viranşehir
Harran
Birecik
Suruç
Menbiç
Kilis
Nizip
Ayıntap
İskenderun
Antakya
Halep
Rakka
Fırat
Hama
Humus
Dimeşk, Şam
Lübnan
Suriye
MEMLÜK DEVLETİ
Dicle

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR

A- AKKOYUNLULAR

I- SİYASÎ TARİH

a) Akkoyunlular'ın menşei ve kuruluşu

Akkoyunlular, 1340-1514 yılları arasında Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm sürmüş olan bir Türkmen hanedanıdır. Devletin kurucusu olan Karayülük Osman Bey Oğuzların Bayındır boyuna mensuptur. Bu sepele Akkoyunlu Devleti'ne Bayındıriyye Devleti de denilmektedir(1). Akkoyunlular'ın Anadolu'ya ne zaman ve hangi yoldan geldikleri bilinmemektedir. Ancak Moğol istilası sonucunda Anadolu'ya gelen pek çok Türkmen grubu arasında Bayındır Türkmenlerinin de bulunduğu tahmin edilmektedir(2). Akkoyunlu oymağının Anadolu'ya geliş tarihi hakkında en güvenilir bilgiyi, Akkoyunlu sülâlesinin tarihi olan Ebu Bekr-i Tihrani'nin eserinde bulmak mümkündür. Buna göre, 52. göbekte Oğuz Han'a ulaşan Karayülük Osman Bey'in bağlı olduğu Bayındır oymağı, ilk önce XIII. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'ya gelmişler, burada Moğol istilâsına karşı koyarak Diyarbekir bölgesine egemen olup, Trabzon-Rum İmparatorluğu ve Gürcüler'le mücadele etmişlerdir(3).

Akkoyunlular siyasî bir birlik kurmadan önce güneyde Urfa ve Mardin, kuzeyde Bayburt olmak üzere Fırat ve Dicle yöresinde yaylayıp-kışla-

(1) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 188.

(2) F. Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 40, Şubat 1986, s. 3.

(3) M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, I, 252-3.

maktaydılar. Bu sırada, en büyük düşmanları olan Karakoyunlular ile de mücâdele ediyorlardı.

İlhanlılar'ın yıkılmasından sonra, onun hakimiyet sahası üzerinde birbirleriyle mücâdele eden Celayir, Çoban ve Sotay sülâlelerinin kavgalarına katılan Akkoyunlular, bu sülâlelerden Musul ve Diyârbekir bölgelerine hakim olan Sotayoğulları'nın hizmetine girdiler. Bu ailenin Orta Anadolu'ya çekilmesinden sonra ise Artuklular'a bağlı olarak yaşamaya devam ettiler. Bu sırada Diyârbekir bölgesinde bazı kent ve kaleleri eline geçiren Akkoyunlular yavaş yavaş kuvvetleniyorlar, diğer boy ve oymakları kendisine bağlayarak devlet kurma yolunda ilerliyorlardı[4].

1- Tur Ali Bey

Diyarbekir bölgesini yurt edinen bu Akkoyunlu Türkmenlerinin başında 1340 yıllarında Tur Ali Bey isminde birisinin bulunduğu görülmektedir. Tur Ali Bey 1340-1341 ve 1343 yıllarında olmak üzere iki kez Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına saldırmış, hatta bu devletin başkentine kadar ilerlemişti[5]. Daha sonra Bayburt ve Erzincan emirleriyle birleşerek bir kez daha Trabzon üzerine yürümüşse de bir başarı elde edememiştir(1348).

Tur Ali Bey İlhanlılar'dan Gazan Han'ın maiyetinde Suriye seferine iştirak etmiş ve bu sefer sırasında büyük gayret ve kahramanlık göstererek Gazan Han'ın teveccühünü kazanmıştır. Bu başarıdan sonra etrafına 30.000 kişilik bir kuvvet toplayan Tur Ali Bey, Anadolu, Suriye ve Irak taraflarına çeşitli akınlar yaptı. Tur Ali Bey zamanında Akkoyunlular'a, bu beyin şöhretinden dolayı Tur Alilîler de denilmekteydi[6].

Tur Ali Bey'in gerek Anadolu'da ve gerekse Trabzon Rum İmparatorluğu karşısında kazandığı bu başarılar üzerine İmparator III. Aleksios korkuya kapılmış ve onunla dostluk kurmak üzere kızkardeşi Maria'yı Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile evlendirmiştir (1352)[7]. Böylece imparator hem Tur Ali Bey'in yapacağı yeni akınlardan ve hem de onun himayesi ile diğerlerinin hücumlarından kurtulacağını hesaplamıştır ki bu teşebbüsünde muvaffak olmuş ve 1360 yılına kadar bu taraftan herhangi bir hücuma maruz kalmamıştır.

(4) M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, s. 253.

(5) A. Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, XVIII, Ankara 1954, s. 188.

(6) M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", s. 252.

(7) F. Sümer, "Akkoyunlular", s. 4; Aynı müellif, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1991, s. 271.

2- Kutlu Bey

Tur Ali Bey'in ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber oğlu Kutlu Bey'in 1363 yılında Akkoyunlular'ın başında bulunduğu görülmektedir. Büyük bir ihtimalle 1362 yılında babasının yerine geçen Fahreddin Kutlu Bey, bir yıl sonra karısı Despina ile Aleksios'u ziyaret için Trabzon'a gitmiş, imparator da ertesi sene iade-i ziyârette bulunmuştur(8).

Kutlu Bey zamanında (1362-1388) Anadolu'nun siyasi tablosunda önemli değişikler olmuştur. Bu dönemde Bayram Hoca idaresindeki Karakoyunlular Musul'dan Erzurum'a kadar olan bölgelerde hakimiyet kurarak güçlü bir devlet haline gelmişlerdi. Erzincan'da ise emir Pir Hüseyin'in ölümü üzerine burası Mutahharten'in eline geçmişti (1378). Erzincan'daki bu değişikliği kabul etmeyen Eretna devleti hükümdarı Alaaddin Ali Bey Mutahharten üzerine yürüyünce, Mutahharten zor durumda kalmış ve Akkoyunlular ile Dulkadiroğulları'ndan yardım istemişti. Bu isteği kabul eden Kutlu Bey, oğullarından Ahmed Bey emrinde mühim bir kuvveti Mutahharten'e yardıma gönderdi(9). Erzincanlılar'ın yardımına koşan bu Akkoyunlu kuvvetleri ile Eretna-oğlu Alâaddin Bey kuvvetlerinin yaptıkları çarpışmayı Kutlu Bey-oğlu Ahmed Bey kazandı. Eretnalılar büyük bir bozguna uğradılar(10).

Akkoyunlular, Kadı Burhaneddin'in Sivas'ta hükümdarlığını ilân etmesinden sonra (1381), onun hükûmdarlığını tanımayarak buraya bir miktar kuvvet gönderdiler. Kutlu Bey-oğlu Ahmed Bey idaresindeki Akkoyunlu kuvvetleri Mutahharten ile birlikte Sivas üzerine yürüyerek kenti savunmakta olan Emir Yusuf Çelebi'yi yendiler, ancak şehri ele geçiremediler.

Akkoyunlular'la Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin arasındaki bu düşmanlık, Burhaneddin'in Malatya yakınlarına geldiği bir sırada, Kutlu Bey oğullarının onun yanına giderek itaat etmeleri ile son buldu. Bu sırada Kadı Burhaneddin'in huzuruna gelen Ahmed Bey, ondan daha önceki davranışı için özür dilemiş ve affını istemiştir. Hatta ona olan bağlılığını göstermek için yanında bulunan kardeşi Karayülük Osman Bey'i rehin olarak

(8) Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, XX, Paris 1824-1836, s. 483, 486 vd.

(9) Y. Yücel, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s. 254-7.

(10) Aziz b. Esterabadî, *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rıfat, İstanbul 1928, s. 163.

vermiştir[11]. Başka bir rivayete göre ise, cesaret ve ününü kıskanan kardeşlerinin kendisine bir kötülük yapmalarından çekinen Karayülük Osman onlardan ayrılarak Kadı Burhaneddin'in hizmetine girmiştir.

Kutlu Bey, 1389 yılında vefat etmiş olup, Bayburt'un Sinor köyünde defnedilmiştir.

3- Ahmed Bey

Kutlu Bey'in ölümünden sonra Hüseyin, Ahmed, Pir Ali ve Karayülük adındaki oğulları arasından Ahmet Bey Akkoyunlular'ın başına geçti. Ahmet Bey zamanında Erzincan emîri Mutahharten ile Akkoyunlular'ın arası açıldı. Kutlu Bey'in dostu olan Mutahharten onun ölümünden sonra Akkoyunlular'ın hakimiyetindeki bir kısım topraklara saldırararak yağma ve tahrip hareketlerine başladı. Mutahharten'in bu tecavüz hareketleri üzerine Ahmet Bey büyük bir kuvvetle onun üzerine yürüdü. Yapılan savaşta ağır bir yenilgi alan Erzincan kuvvetleri geri çekilirken Mutahharten yaralı olarak savaş meydanından güçlükle kaçabildi[12].

Mutahharten Akkoyunlular'ın karşısında aldığı bu ağır yenilgiden sonra, Akkoyunlular'ın ezeli düşmanı olan Karakoyunlu beyi Nâsıreddin Kara Mehmed Bey'den yardım isted.i Akkoyunlular'a karşı saldırmak için bir fırsat bekleyen Kara Mehmed, Mutahharten ile birleşerek Akkoyunlular'a taarruz ettiler. Bu müttefik kuvvetler karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak askerlerinin büyük bir kısmını kaybeden Ahmed Bey Kadı Burhaneddin'e sığınmak zorunda kaldı. Kadı Burhaneddin onu çok iyi karşılayarak ikram ve iltifatta bulunmuş ve kendisine hil'at vermiştir[13].

Akkoyunlu Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin Ahmed'in metbuu olmasına rağmen, ülkesine döndükten sonra onun aleyhinde bir takım faaliyetlere başladı. Kardeşi Hüseyin Beyle birlikte Kadı Burhaneddin'in Amasya seferine katılan Ahmed Bey, bu sırada bir kaç defa isyan teşebbüsünde bulundu ise de başarılı olamadı. Daha sonra Amasya emiri Ahmed ile ittifak ederek Tokat üzerine yürüme kararı aldı. Fakat bunu öğrenen Kadı Burhaneddin derhal Tokat'da bulunan Akkoyunlular üzerine yürümüş ve onun bu anî ha-

(11) Aziz b. Esterabadî, *Bezm u Rezm*, s. 357.
(12) R. Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, I, s. 384.
(13) Aziz b. Esterabadî, *Bezm u Rezm*, s. 370.

reketi karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Ahmed Bey bir kez daha affını isteyerek bağlılığını göstermiştir.

Erzincan emiri Mutahharten ile Karakoyunlu beyi Kara Yusuf (1389-1420) anlaşarak Akkoyunlular üzerine yürümek üzere hazırlıklara başladılar. Mutahharten büyük bir ordu hazırlayarak Karakoyunlu beyleri ile beraber Endris'te Akkoyunluların karşısına çıktı. Ancak yapılan savaşta müttefik kuvvetler büyük bir bozguna uğrarken Kara Yusuf Bey esir düşmüş, Mutahharten ise güçlükle canını kurtarmıştır. Mutahharten bu yenilginin intikamanı almak için kısa bir süre sonra, bu kez yalnız başına Akkoyunlular üzerine yürüdü. Akkoyunlu hükümdarı, damadı olan Mutahharten ile barış yapmak istediyse de kardeşi Karayülük Osman bunu kabul etmedi. Yapılan savaşta Mutahharten ikinci kez Akkoyunlulara yenildi(14).

Kadı Burhaneddin Ahmed 1394 yılında Erzincan üzerine bir sefere çıkmıştı. Bu durumu haber olan Akkoyunlu Ahmed Bey elçi ve mektuplar göndermek sureti ile kendisine yardımcı olacağını bildirdi. Erzincan sınırında birleşen Akkoyunlu ve Sivas kuvvetleri Erzincan içlerine kadar girerek bir ay müddetle Mutahharten'in ülkesini görülmemiş bir biçimde yağma ve tahrip ettiler. Bu sefer sırasında Ezdebir, Sis ve Burtuluş kalelerini zapteden Kadı Burhaneddin, Sivas'a dönerken yardımlarını gördüğü Ahmed Bey'e Erzincan'dan Bayburt'a kadar olan bölgeleri dirlik olarak verdi(15).

Akkoyunlu Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'in Erzincan üzerine yaptığı ikinci seferine de iştirak eti (1395). Bu olaydan sonra Akkoyunlu Devleti içerisinde iç karışıklıklar çıkmış ve kendisine isyan eden Karayülük Osman Bey ile Ahmed Bey'in arası açılmıştı. Osman Bey, Kemah kalesini ele geçirmek isteyince ağabeyi Ahmed Bey onun üzerine yürüdü. Bunun üzerine Osman Bey Kadı Burhaneddin Ahmed Bey'in yanına giderek onun hizmetine girdi(16).

Bu olaydan sonra Akkoyunlu beyi Ahmed Bey ile Kadı Burhaneddin'in arası açılmaya başladı. Nitekim Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'in Karaman-oğlu üzerine yaptığı sefere katılmadığı gibi, onun, isyan eden Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'e karşı giriştiği harekete de iştirak etmedi. Ancak Şeyh Müeyyed'in öldürülmesi ile neticelenen bu seferde Kadı Bur-

(14) Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye*, I, nşr. N. Lugat-F.Sümer, Ankara 1962, s. 35-38.

(15) Aziz b. Esterabadî, *Bezm u Rezm*, s. 474-480; M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", s. 255.

(16) F. Sümer "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 40, s. 8.

haneddin, Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in büyük yardım ve desteğini gördü. Hatta onun bu yardımına karşılık kendisine Şarki Karahisar'ı verdi[17]. Ancak Kadı Burhaneddin ile Karayülük Osman Bey'in arası, Şeyh Müeyyed'in öldürülmesi yüzünden açıldı. Çünkü Şeyh Müeyyed, Osman Bey vasıtasıyla canına dokunulmayacağına söz verildiği için teslim olmuştu. Kadı Burhaneddin ise böyle olmasına rağmen, teminat verdiği halde Müeyyed'i öldürtünce, Karayülük Osman Bey onun bu davranışına çok sinirlendi ve anî bir baskın düzenleyerek Kadı Burhaneddin'i gafil avladı. Onu yakaladıktan sonra öldürttü (Temmuz 1398)[18].

Kadı Burhaneddin'in öldürülmesinden sonra Karayülük Osman Bey Sivas'ı ele geçirmek için şehri muhasara etti. Ancak, şehirde bulunan devlet erkânı ve emirler onu şehre sokmayarak Kadı Burhaneddin'in hayatta kalan oğlu Alaaddin Ali Çelebi'yi hükümdar ilân ettiler. Sivas'ı Akkoyunlular'a teslim etmek istemeyen yeni hükümdar Osman Bey'e mukavemet edemeyeceğini anlayınca Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'den yardım istedi. Bunun üzerine Sivas'a gelen Osmanlı ordusu Osman Bey'i mağlup etti ve böylece Kadı Burhaneddin'in arazisinin büyük bir kısmı Osmanlı hakimiyetine geçti.

Osmanlılar karşısında yenilgiye uğrayan Karayülük Osman Bey, önce ezeli düşmanı olan Mutahharten'in hizmetine girdi. Ancak burada kısa bir süre kaldıktan sonra Memlûk sultanı Berkuk'a müracaat ederek onun tabiiyetine girdi[19]. Ancak Berkuk'un ölümü üzerine Mısır'da karışıklıkların tehlikeli bir durum arzetmesi ve Osmanlılar'ın Memlûklular elindeki Anadolu şehirlerini almasından sonra, Memlûklular'a yaptığı yardımı kesen Osman Bey bu sefer daha önce tabiiyetini arzetmiş olduğu Timur'un yanına gitmeyi menfaatine daha uygun buldu. Bu düşünce ile, Karabağ'da kışlamakta olan Timur'un yanına giderek bütün kabilesi ile birlikte onun hizmetine girdi. Timur, kendisine ikram ve iltifatta bulunarak ona Anadolu'da bir bölgeyi emanet olarak vereceğini vaad etti[20].

Karayülük Osman Bey, Timur'un 1400 yılında Anadolu'ya yaptığı sefer sırasında öncülük yaptı ve Sivas, Elbistan ve Malatya'nın Osmanlılar'dan alınmasında hazır bulundu. Timur, Osman Bey'in bu hizmetine kar-

(17) Aziz b. Esterabadî, *Bezm u Rezm*, s. 535.

(18) Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970, s. 158-59.

(19) T. Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, I, 397.

(20) M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, s. 257.

şılık kendisine Malatya'yı verdi. Bu savaşlarda Karayülük-oğlu İbrahim Bey de fevkalâde kahramanlık gösterdiğinden Timur ona da Diyarbekir (Amid) şehrini vermiştir. Timur'un Suriye seferinde Osman Bey ve oğulları da hazır bulunarak yararlılık gösterdiler. Bu seferden dönüşünde Mardin'i kuşatan Timur, çok geçmeden Irak üzerine yürüyünce kentin kuşatılmasını Karayülük'e bıraktı. Mardin'i ele geçiren Karayülük, oğlu aracılığıyla Hısn-Keyfa hâkimini kendisine boyun eğmeye ve vergi vermeye mecbur bıraktı.

Timur'un 1402'de Yıldırım Bâyazid'le yaptığı Ankara Savaşı'na Akkoyunlulardan Karayülük'ün yanısıra ağabeyleri Ahmed ve Pir Ali Beyler de iştirak ettiler. Savaş sırasında, Osmanlılar'ın sol koluna kumanda eden Süleyman Çelebi üzerine yürüyen Karayülük Osman Bey, bu cenahı bozguna uğratmış ve Ankara Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Kışı Anadolu'da geçiren Timur, 1403 yılında ülkeyi terk ederken Sivas'a geldiği zaman Osman Bey'e hil'at giydirmiş ve ona Diyarbekir ve çevresinin emirliğini vermiştir. Akkoyunlu Ahmed Bey ile kardeşi Pir Ali Bey ise, Timur'un dönüşü sırasında hapsedildiklerinden Karayülük Osman Bey rahatça ülkesine geldi ve Akkoyunlu Devleti'ni kurdu (1403)[21].

4- Karayülük Osman Bey

Saltanatının ilk yıllarında Timur'a tabi olan Osman Bey onun ölümünden sonra oğlu Şahruh'a bağlı kaldı. Osmanlı hükümdarlarıyla da dost geçinmeye dikkat eden Karayülük, bilhassa Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ile mücadele etti. Memlûklu sultanları Farac ve Müeyyed Şeyh ile de dostane ilişkiler kurmaya çalışan Karayülük , bu devletin başına Sultan Barsbay'ın geçişinden sonra aradaki dostluk bozulmaya başladı.

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, bu sırada Azerbeycan'ı ele geçirerek Akkoyunlular'ı tehdide başladı. O, 1409 yılında Mardin'i, 1410 yılında da Erzincan'ı ülkesine katarak Akkoyunlular'ı iki taraftan çevirdi. Karayülük Osman Bey ise,Timuru'un kumandanı Şemseddin'in idaresinde bulunan Kemah kalesini alarak Karakoyunlular'a karşı durumunu kuvvetlendirmeye çalıştı. Bu sırada Çağatay hükümdarı Şahruh ile Memlük Sultanı da Karayülük Osman'ı destekliyorlardı. Bütün bunlara rağmen Karayülük üze-

(21) M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, s. 258.

rine yürüyen Kara Yusuf, Akkoyunlu beyini bozguna uğratarak Malatya'ya kadar olan bölgeyi yağmaladı (1417)[22].

Bu sırada Memlûk tehlikesinin görülmesi üzerine iki taraf anlaşmak zorunda kaldı. Savur kalesininin Karakoyunlular'a bırakılması şartıyla bir barış yapıldıysa da bu anlaşma pek uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra Karayülük Osman Bey Memlûk sultanı ve Şahrah'un da teşviki ile Mardin'i kuşattı ve çevresini de yağmaladı. Bu durumu haber alan Kara Yusuf derhal Karayülük üzerine geldi ve onu iki defa mağlup ederek Halep'e çekilmesine sebep oldu (1418)[23].

Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki mücalede, 1420 yılında Kara Yusuf'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu İskender Mirza zamanında daha da şiddetlenerek devam etti. Bu sırada Erzincan'ı Akkoyunlu topraklarına katan Karayülük Osman Bey, Çoruh havzasının tamamını eline geçirerek devletinin sınırlarını Trabzon Rum İmparatorluğu arazisinden Urfa güneyine kadar genişletti. Bu sırada bir çok defa İskender Mirza ile karşılaşan Karayülük Osman Bey, bunların ekserisinde bozguna uğradı. Ancak 1434 yılında, Diyarbekir'den büyük bir kuvvetle Erzurum önlerine gelen Osman Bey, Duharlu Pir Ahmed Bey'in İskender Mirza adına idare ettiği bu şehri eline geçirdi. Buranın idaresini de oğlu Şeyh Hasan'a bıraktı.

Timur-oğlu Şahruh'un Karakoyunlular üzerine yaptığı seferlerde onun yanında bulunan Karayülük Osman Bey, Şahruh'un üçüncü Karakoyunlu seferinde İskender'in Tebriz'den ayrılarak Erzurum'a doğru kaçması üzerine onun önünü kesti. Ancak, Erzurum'un kuzey-batı kesiminde karşılaşan Akkoyunlu ve Karakoyunlu kuvvetleri arasında yapılan savaşta Osman Bey iki oğlu ile beraber maktûl düştü (Eylül 1435). İskender Mirza onun kesik başını Memlûklu Sultanı Barsbay'a gönderdi[24].

Otuz iki yıl kadar Akkoyunlu Devleti'nin başında kalan Karayülük Osman Bey öldürüldüğü zaman seksen yaşından fazlaydı. Cesur, atılgan ve yılmak bilmeyen bir şahsiyete sahip olan Osman Bey hayatının tamamını mücâdele içerisinde geçirdi. Zamanında Akkoyunlu devleti Erzincan, Harput, Kemah, Çemişkezek, Mardin, Erzurum, Bayburt ve Çaruh havzasına hakim olmuş ve bu bölgelerin Türkleşmesinde Osman Bey'in büyük yararlılığı görülmüştür.

(22) F. Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 40, s. 11.

(23) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, Ankara 1967, s. 98 vd.

(24) F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 134.

5- Ali Bey

Karayülük Osman Bey'in ölümünden sonra oğulları iktidar mücadelesine giriştilerse de, bunlardan veliaht olan Ali Bey, hem Şahruh, hem de Memlûk sultanından beylik menşûrunu aldı. Kısa süren beylik döneminde bir yandan Karakoyunluların saldırıları ile uğraşan Ali Bey, bir yandan da kardeşi Mardin valisi Hamza Bey ile mücadele etti. Ali Bey kızkardeşini Şahruh'un oğluna vererek Timurlularla akrabalık tesis etti. Kardeşi Hamza Bey'in isyanı ve Karakoyunlu baskısı sonucunda iki düşmana karşı koyamayacağını anlayınca Osmanlı hükümdarı II. Murad ile Memlûk sultanı Çakmak'tan yardım istemek zorunda kaldı(25). Bir ara Memlûklular'dan gelen yardımla kardeşini bozguna uğrattıysa da, Memlûkluların çekilmesinden sonra Osmanlılar'dan beklediği yardımın gelmemesi üzerine ümitsizliğe düşerek Suriye'ye çekildi. Böylece Akkoyunlu devleti kardeşi Hamza Bey'in eline geçti (1438)(26).

6- Hamza Bey

Akkoyunlu Devleti şehirlerinden Mardin hakimi olan Hamza Bey, Karayülük Osman Bey'in onüç oğlu arasında en dirayetlisi idi. Mardin hakimi iken, burasını geri almak isteyen Bağdat Hakimi Karakoyunlu İsfehan Mirza'yı 1437 yılında ağır bir mağlubiyete uğratmış ve bu zafer onun mevkini kuvvetlendirmişti. Hamza Bey, kardeşi Ali Bey'in elinden devlet idaresini aldıktan sonra diğer kardeşleri ve yeğenlerinin muhalefeti ile karşılaştı. Ancak kısa sürede devlete hakim olan Hamza Bey, Akkoyunlu birliğini yeniden kurmaya çalıştı. Memluk sultanı tarafından da tanınan Hamza Bey Erzincan hakimi Yakub Bey ile mücadeleye girişti ve onun elinden Erzincan'ı aldı (1439). Daha sonra Urfa'ya yerleşmiş olan kardeşi Ali Bey'in oğlu Cihangir Mirza'dan burasını almak istediyse de başarılı olamadı. Cihangir Mirza, kardeşi Uzun Hasan'la birlikte amcasına muhâlefet ediyordu.

Kısa süren beylik döneminde kardeşleri ve yeğenlerini itaat altına almak için mücadele eden Hamza Bey 1444 yılında vefat etti.

---

(25) Bkz. Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, nşr. Ali Bey, İstanbul 1332, s. 248.
(26) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 190.

7- Cihangir Mirza

Hamza Bey'in ölümü üzerine yerine kardeşi Ali Bey'in oğlu Cihangir Mirza geçti. Amcasının zamanında Urfa hakimi olan Cihangir Mirza, Akkoyunlu devletinin başına geçtikten sonra Karakoyunlu Cihanşah ile mücadeleye girişti. Cihanşah'ın 1447'de başlayan taarruzu 1453'de yapılan barışla sona erdi. Ancak Cihangir, Karakoyunlulara tabi olmak zorunda kaldı. Bu arada amcaları Mahmud, Şeyh Hasan ve Kasım Beyler ile başka amca çocukları ona karşı faaliyet göstermeye başladılar. Cihangir Mirza bu ayaklanmaları bertaraf ettiyse de bu kez küçük kardeşi Uzun Hasan Bey, ağabeyinin Karakoyunlu tabiiyetini tanımayarak ona karşı çıktı. Bu sırada yirmisekiz yaşında bulunan Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu Cihanşah'ın Çağataylılarla uğraşmasından faydalanarak Erzincan'ı almaya teşebbüs etti. Van gölü çevresini yağmaladı. Çemişkezek hakimi Şeyh Hasan'ı itaat altına almak için o yörede bulunduğu sırada ağabeyi Cihangir'in Âmid (Diyarbekir)'den ayrılmasını fırsat bilerek şehri ele geçirdi (1453)[27].

8- Uzun Hasan

Ağabeyinin elinden Diyarbekir'i olan Uzun Hasan Bey, ilk iş olarak kardeşleri Cihangir ve Urfa (Ruhâ) hakimi Uveys ile mücadeleye girdi ve Urfa'yı aldı. Mardin'i de ele geçirmek istediyse de müstahkem bir kaleye sahip olan bu şehri ele geçiremedi. Cihangir Mirza ise kardeşi Üveys Bey'le beraber bir kaç kez Uzun Hasan'a karşı savaşa giriştiyse de hepsinde bozguna uğradı ve sonunda Karakoyunlu Cihanşah'tan yardım istedi. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah; Piri, Savalan, Rüstem, Şah Hacı, Gaverüdi ve Ali Şeker Bey emrindeki büyük bir kuvveti Cihangir'in yardımına gönderdi. Uzun Hasan Diyârbekir yakınında bu müttefik kuvvetleri büyük bir hezimete uğrattı. Savaş sonunda Cihangir ve Piri Bey canlarını güçlükle kurtararak kaçtılar. Karakoyunlu emirlerinin pek çoğunun öldürüldüğü bu savaştan sonra Cihangir'in emrindeki askerlerin bir kısmı Uzun Hasan Bey'in hizmetine girdi. Bunun üzerine Cihangir Mirza, oğlunu Hasan Bey'in huzuruna göndererek ona itaatini bildirdi ve bundan sonra ölümüne kadar (1469) Hasan Bey'e bağlı kaldı[28].

---

(27) F. Sümer "Akkoyunlular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, 272.
(28) M. H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, s. 259.

Böylece hanedan mensupları arasında birliği sağlayan Uzun Hasan Akkoyunlu devletinin sınırlarını genişletmeye başladı. İlk olarak Hısnıkeyfa'daki son Eyyubi hükümdarını ortadan kaldırdı (1457). 1458 yılında ise müttefiki olan Karamanoğulları üzerine saldıran Dulkadırlı Arslan Bey'i mağlûp ederek geri çekilmeye mecbur etti. Uzun Hasan 1459 yılında Gürcistan'da birkaç kaleyi ele geçirerek Selçuklu soyundan geldiklerini öne süren Eğil beylerinin egemenliklerine son verdi. Bu tarihten itibaren Osmanlılarla komşu olan Akkoyunlu Hasan Bey, Fatih Sultan Mehmed ile de mücâdeleye girişti. O, daha önce Karakoyunlular'ın ele geçirdikleri yerleri geri aldığı gibi, Şebin Karahisar ve Koyulhisar'ı da ele geçirerek Osmanlı topraklarına akınlar yapmaya başladı(29). Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'e karşı kendisine müttefik arayan Uzun Hasan, Anadolu'da Karamanoğulları ve İsfendiyaroğulları ile anlaştıktan sonra Trabzon-Rum İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti ile de dostluk kurdu. Bu arada Rum İmparatoru IV. Yuannis'in kızı Katherina ile evlenerek Trabzon'u Fatih'e karşı koruyacağına dair söz verdi. Ancak 1461 yılında Fatih'in Trabzon'u fethedip Komnenler'in saltanatına son vermesine mani olamadı(30).

Uzun Hasan, Eyyubiler'in elindeki Hısnıkeyfa'yı aldıktan (1462) sonra, Cihanşah'ın rızası ile Bayburt'u da ülkesine kattı. Daha sonra Gürcistan üzerine bir sefer yaparak bu bölgeleri itaat altına aldı. Bu sırada kendisine sığınmış olan Karaman-oğlu İshak Bey'e Karaman-ili hükümdarlığını kazandırdı (1464)(31).

Bu tarihten bir yıl sonra Dulkadır topraklarına girerek Harput'u ele geçiren Uzun Hasan Bey, böylece devletini İspir'den Urfa'ya, Şebin Karahisar'dan Siirt'e kadar genişletti. 1466 yılında bir kez daha Gürcistan üzerine sefer yapan Uzun Hasan, ertesi sene üzerine yürüyen ezeli düşmanı Karakoyunlu Cihanşah'ı gafil avlayarak onu ve adamlarını öldürdü. Böylece Karakoyunlu Devleti'ni tamamen çökerten Uzun Hasan İran ve Irak topraklarını ele geçirdi. Cihanşah'ın halefi ve oğlu Hasan Ali, ise düzensiz kuvvetlerle 1368 yılı baharında Akkoyunlular üzerine yürüdüyse de başarılı olamayınca Timurlulardan Ebu Said'e müracaat ederek, onu Irak ve İran'ı ele geçirmeye teşvik etti. Mart 1468'de Herat'tan hareket eden Ebu Said, Serahs ve Nişabur üzerinden Meşhed'e gelince, Uzun Hasan elçiler göndererek barış tek-

(29) M. H. Yınanç, *Akkoyunlular*, s. 259.

(30) F. Sümer, *Akkoyunlular*, s. 272.

(31) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 31; A. Sadık Erzi, *"Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar"*, s. 216.

lifinde bulundu. Ancak bu teklifi kabul etmeyen Ebu Said, Karabağ'da kışlamakta olan Uzun Hasan'ın üzerine yürüdü. Mahmud-abad cıvarında yapılan savaşta Uzun Hasan Herat kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı ve Ebu Said'i de kaçtığı sırada yakalayarak öldürttü (Şubat 1469)[32].

Ebu Said'in ölümünden sonra Hemedan'a çekilen Hasan Ali Bey ise, Nisan 1469'da Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed tarafından öldürüldü. Böylece Azerbaycan ve İran'a hakim olan Uzun Hasan Bey hükûmet merkezini Tebriz'e taşıdı. Horasan'dan Sivas'a kadar uzanan Akkoyunlu Devleti, Uzun Hasan Bey zamanında büyük bir imparatorluk halini aldı.

Doğu Anadolu, İran ve Irak'ı içine alan kuvvetli bir devlet kurmayı başaran Uzun Hasan Mısır ve Osmanlı ülkelerini almak düşüncesiyle Venedik'e Hacı Mehmed adında bir elçi göndererek (1472), Osmanlılara karşı bir ittifak kurma çalışmalarına başladı. Venedik Cumhuriyeti bunu kabul ederek bazı ateşli silahlarla birlikte elçiyi Tebriz'e gönderdiyse de, bu ittifakdan iki devlet de umduklarını bulamadı.

1472 yılında üçüncü defa Gürcistan'a sefer yapan Uzun Hasan, Tiflis dahil olmak üzere bir çok şehirleri almış ve Gürcü pernslerini itaate mecbur etmiştir[33]. Ancak aynı yıl içerisinde Suriye'ye yaptığı seferde başarısızlığa uğradı.

Öte taraftan, Osmanlı padişahı II. Mehmed, Uzun Hasan'ın kendisine karşı yürüttüğü düşmanca davranışı karşısında bir yandan sefer hazırlığı ile uğraşırken, diğer yandan da bir Venedik saldırısını önlemek üzere onlara barış teklifinde bulundu. Ancak Venedik Cumhuriyeti, Eğriboz adasının geri verilmesini isteyince görüşmeler kesildi.

1472 kışını hazırlıklarla geçiren Fatih, Mart 1473'te Üsküdar'dan ordusuyla birlikte doğuya doğru hareket etti. Ordu Sivas'a gelinceye kadar Şehzâde Mustafa ve Bâyezid'in katılımlarıyla yüz bin kişiyi buldu. Uzun Hasan, Fatih'in Erzincan'a geldiğini haber alınca, Tebriz'den yetmişbin kişilik kuvvetle hareket etti. Öncü birliklerinin Tercan yakınlarındaki çarpışmasında Akkoyunlular üstünlük sağladılar. Hatta Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed Bey, Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı pusuya düşürerek askerlerinin çoğuyla beraber kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine Bayburt'a doğru çekilen Osmanlı ordusu, Tercan cıvarında Otlukbeli (Üçağızlı) mevkinde Uzun Hasan Bey'in ordusu ile karşılaştı (11 Ağustos 1473). Öğleden

(32) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 192.
(33) M.H. Yınanç, *Akkoyunlular*, s. 260.

akşama kadar sekiz saat süren savaş sonunda Osmanlı ateşli silahlarına dayanamayan Akkoyunlu ordusu bozguna uğradı. Uzun Hasan'ın kuvvetlerinden pek çoğu öldürüldü, bir kısmı da esir alındı. Kendisi ise kaçmayı başardı[34].

Uzun Hasan Bey, Otlukbeli'nde aldığı bu yenilgiden sonra batı ile münasebetlerini kesti. Onun, Osmanlılar karşısındaki bu yenilgisine kendisi kadar Türk'ü Türk'e kırdırmak isteyen Papa, Macarlar, Lehler, Sicilya ve Venedik kralları da çok üzüldüler.

Otlukbeli mağlubiyetinden sonra Gürcüler Uzun Hasan'ı tanımamaya başladılar. Bu sebeple Uzun Hasan, 1476 yılında dördüncü kez Gürcistan seferine çıktı. Bu sefer sırasında da onları mağlup ederek ayaklanmalarına mani oldu. Uzun Hasan bu sefer dönüşünde hastalandı ve 6 Ocak 1478'de Tebriz'de vefat ederek Nasriye Medresesi'ne gömüldü.

XV. asrın en büyük hükümdarlarından biri olan Uzun Hasan zamanında Akkoyunlu Devleti Doğu Anadolu'nun yanı sıra Irak, İran ve Azerbaycan'a hakim olarak büyük bir imparatorluk halini almıştır. Hükümet merkezini Diyarbekir'den Tebriz'e taşıyan Uzun Hasan, Anadolu'daki Akkoyunlu Türkmenlerinin bir çoğunu da İran'a götürmüş ve bu sebeple Doğu Anadolu'daki Türk ırkının azalmasına sebep olmuştur. Uzun Hasan, siyasi başarısının yanısıra ülkesinin imarına ve kültür hayatının gelişmesine de büyük önem vermiştir. Nitekim Tebriz'de muhteşem bir saray teşkilatı kurarak devrin ileri gelen ulemâ ve şuarâsını etrafında toplamıştır. İlim adamlarını himaye etmesi dolayısıyla ülkenin her tarafından gelen ilim ve sanat adamlarının sayısı her geçen gün artmıştır. Bunlardan meşhur Celâlüddin Devvanî, **Ahlâk-ı Celâli** adındaki ünlü eserini Uzun Hasan Bey'e ithaf etmiştir. Bunun yanında Akkoyunlular'ın tarihi olan **Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye** adlı eser de onun zamanında Ebu Bekr Tihrânî tarafından yazılmış ve 1471 yılı sonunda tamamlanmıştır[35].

Bir çok dinî ve ilmî müesseseler de vücuda getirmiş olan Uzun Hasan Bey, Osmanlı Devleti teşkilâtını örnek alarak devlet işlerini tanzime ve teş-

(34) Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 200 vd.; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 140 vd.; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1975, s. 95 vd.; S. Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara 1985, s. 319 vd.

(35) A. Sadık Erzi, *"Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar"*, s. 181-2.

kilatlandırmaya çalışmıştır. Onun hazırlamış olduğu kanunlar Doğu Anadolu'da "Hasan Padişah Kanunları" diye meşhur olmuştur[36].

9- Halil Bey

Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu Devleti'nin başına, oğulları arasından Halil Bey geçti (1478). Annesi Selçuk-şah Begüm'ün çabası ile saltanatı eline geçiren Halil Sultan, hiçbir kusuru olmadığı halde kardeşi Maksud Bey'i öldürtünce aleyhinde isyanlar çıktı. Bu olaydan sonra diğer kardeşlerinin itimatları sarsılarak kendisinden yüz çevirmeye başladılar. Halil Sultan her ne kadar amcası Cihangir'in oğulları Murad ve İbrahim beylerin isyanlarını bastırdıysa da, Diyârbekir valisi olan kardeşi Yakub Bey tarafından saltanatının altıncı ayında öldürüldü[37]. Böylece Akkoyunlu tahtına Yakub Bey geçti.

10- Yakub Bey

Sultan Yakub, hükümdarlığının ilk yılında kardeşi Sultan Halil'in oğlu Elvend Bey ile Karayülük'ün oğullarından Şeyh Hasan'ın oğlu Köse Hacı Bey'in Şiraz ve İsfahan'da çıkarttığı isyanları kolaylıkla bastırdı. Memlûk sultanı Kayıtbay 1480 yılında Emir Yaşbey kumandasında Diyârbekir üzerine bir kuvvet sevketti. Sultan Yakub'un bu orduya karşı Bayındır Bey, Sufi Halil Bey ve Biçenoğlu Süleyman Bey idaresinde gönderdiği Akkoyunlu kuvvetleri Urfa'yı ele geçirmek üzere olan Memlûk ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bayındır Bey bu zaferden sonra Sultan Yakub'a karşı isyan ettiyse de, Sultan Yakub'un karşı hareketi sonucunda yenilerek öldürüldü (1481)[38].

Sultan Yakub, iç karışıklıkları bastırdıktan sonra Gürcistan üzerine bir sefer yaparak Ahıska başta olmak üzere birçok kaleyi ele geçirdi (1482). Bu tarihten sonra daha çok ülkesinin bayındırlığı için çaba harcayan Yakub Bey, babası gibi ilim adamlarını ve sanatkârları korumuş, hatta kendisi de Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır.

(36) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 193-4.
(37) F.Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 25.
(38) M.H. Yınanç, *Akkoyunlular*, s. 261.

Bu sırada, Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar, etrafına topladığı kalabalık bir mürid ile şiilik mezhebini yaymaya çalışıyor ve etrafa akınlar yapıyordu. Şeyh Haydar, 1488 yılında Şirvan üzerine yürüyerek buranın şahı olan Ferruh Yesar'ı çok zor durumda bıraktı. Kalabalık ve iyi techiz edilmiş ordusu olmasına rağmen, Şeyh Haydar'ın müridleri karşısında çok zor duruma düşen Şirvan şahı Ferruh Yesar, damadı olan Akkoyunlu Yakub Bey'den yardım istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine, kendisi sünni olan Sultan Yakub, şiilik faaliyetlerini yakından takip ettiği Şeyh Haydar üzerine yürümenin tam zamanı olduğunu düşünerek derhal harekete geçti. Süleyman Bisen emrindeki bir orduyu Safevî Şeyhi üzerine gönderdi. Şeyh Haydar bu çarpışmada az sayıda mûridi ile büyük bir gayret göstererek Akkoyunlu ordusunu yenmek üzere iken başından aldığı bir ok isabeti sonucunda öldü. İsmail dışındaki oğulları da bu çarpışmada katledildi(39).

Akkoyunlu Devleti'nin Uzun Hasan'dan sonraki bu mesud ve parlak günleri fazla devam etmedi. 1490 yılında Tebriz'de meydana çıkan bir veba salgını önce Sultanın annesi Selçuk-Şah Begüm'ün, sonra oğullarından Yusuf Mirza'nın ve en sonunda da Sultan Yakub'un ölümüne sebep oldu. Çok genç yaşta iken vefat eden Sultan Yakub Bey'in oniki yıl süren hükümdarlık devri Akkoyunlu Devleti'nin parlak bir dönemini teşkil eder. Ancak öldüğü zaman, çocukları çok küçük olduğu için Akkoyunlu devleti bir buhran dönemine girmiştir.

11- Baysungur Bey

Sultan Yakub'un ölümü üzerine yerine, çocuk yaşta olan üç oğlundan Baysungur, devlet ileri gelenleri ve bazı boy beyleri tarafından hükümdar ilân edildi. Ancak ülkenin başka taraflarında da, diğer boy beyleri başka şehzadeleri hükümdar ilân ettiler. Bu sebeple ülke içerisinde karışıklıklar başladı. Baysungur taraftarları kısa sürede bu karışıklıkları önlediler. Bu sırada, genç hükümdarın atabegi olan Sufî Halil, kendisine rakip olan umerânın bir kısmı ile bazı şehzâdeleri öldürterek devlet idaresine hakim oldu. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Onun idaresini istemeyen emirlerin bir çoğu Diyârbekir valisi Süleyman Biçen ile anlaşarak Sufi Halil

(39) Bkz. F. Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1976, s. 14.

mağlûp ettiler ve onu yakalayarak öldürdüler. Bu olaydan sonra Süleyman Biçen Bey Baysungur'a atabey oldu.

Ancak, emirlerin bir kısmı, Alıncak kalesinde hapis bulunan Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Mirza etrafında toplanarak onu hükümdar ilân ettiler. Süleyman Bey bu kuvvetler üzerine yürüdüyse de mağlup olarak Diyarbekir'e kaçtı. Bu gelişmeler üzerine Sultan Baysungur, annesi tarafından dedesi olan Şirvan Şahı Ferruh Yesar'ın yanına giderek ona sığındı (1492). Diyarbekir'e kaçmış olan Süleman Biçen ise yakalanarak öldürüldü[40].

12- Rüstem Bey

Baysungur'un Şirvan Şahı'na sığınmasından sonra Akkoyunlu Devleti'nin başına Rüstem Bey geçti. Beş yıl kadar devletinin başında kalan Rüstem Bey'in hükümdarlığı dönemi karışıklıklarla doludur. Öncelikle saltanatı tekrar elde edebilmek ümidinde olan Baysungur, kardeşi Hasan Bey ile birlikte harekete geçti ise de yakalanarak öldürüldü. Daha sonra İsfehan valisi ile Gilan hükümdarı isyan ettiler, ancak bu isyan da kısa sürede bastırıldı.

Bu isyanlardan sonra Rüstem Bey Safevîler ile mücadeleye girişti. Sultan Yakub zamanında kendilerine büyük bir darbe indirilen Safevî müridleri, Ali b. Haydar'ın etrafında toplanarak yeniden teşkilâtlanmaya başlamışlardı. Bir kısım Karakoyunlu boylarını da maiyyetine katan Ali, devlet kurmak için harekete geçti. Ancak ona bu fırsatı vermek istemeyen Akkoyunlular, onu ağır bir yenilgiye uğratarak öldürdüler(1493).

Rüstem Bey'in karşısına, Akkoyunlu tahtını ele geçirmek için yeni bir rakip daha çıktı. Uğurlu Mehmed'in oğlu ve Fatih Sultan Mehmed'in kızından torunu olan Ahmed Bey, dayısı Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'den aldığı yardımlarla Rüstem Bey üzerine harekete geçti. Rüstem Bey, Ahmed Bey'e karşı çıktı ise de, emirlerinden birçoğunun kendisine hıyanet etmesi sebebiyle yenilerek öldürüldü (1496)[41].

(40) M.H. Yınanç, *Akkoyunlular*, s. 261.
(41) M.H. Yınanç, *Akkoyunlular*, s. 261.

13- Ahmed Bey

Boyunun ve kollarının kısalığı ve şişmanlığı sebebiyle Göde lâkabıyla meşhur olan Ahmed Bey Akkoyunlu tahtına oturur oturmaz isyanlar baş gösterdi. Bunun üzerine Ahmed Bey isyancılara sert davranarak onları öldürmeye başladı. Ancak İsfehan tarafında çıkan bir isyanı bastırmak için giriştiği harekâtta kendisi de öldürüldü. Saltanatı bir sene kadar sürdü. Göde Ahmed Bey'in öldürülmesinden sonra Akkoyunlu Devleti hemen hemen parçalanma noktasına geldi. Emirlerin her biri Akkoyunlu şehzâdelerinden birisini ayrı ayrı yerlerde hükümdar ilân ettiler. Böylece Akkoyunlu Devleti içerisinde şiddetli bir karışıklık başladı. Bu mücadeleler sırasında pek çok emir öldüğü gibi, Yezid'de hükümdar ilan edilmiş olan Mehmed Mirza da öldürüldü.

b- Akkoyunlular'ın Parçalanması ve Yıkılışı

Bu karışıklık içerisinde parçalanmak üzere olan Akkoyunlu Devleti Yakub Bey'in oğlu Murad ile Elvend Bey arasında taksim edildi (1501). Bu paylaşmada Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Fars ve Kirman ülkeleri Murad'da kalırken, Azerbaycan, Erran ve Diyarbekir bölgesi de Elvend Mirza'nın idaresine verilmişti.

Akkoyunlu Devleti'inin parçalanmaya yüz tuttuğu bu dönemde Safevîler Azerbaycan'da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkıyordu. Erdebil Şeyhi'nin oğlu olan ve ağabeyi Ali'nin Akkoyunlular tarafından öldürülmesinden sonra Safevîlerin başına geçen İsmail, babasının müridlerini etrafına toplayarak her geçen gün biraz daha güçlenmeye başladı. O, Akkoyunluların dahili mücadelelerinden de istifade ederek ülke içerisinde rahatça dolaşma imkanını buldu ve Erzincan'a gelip burada teşkilâtlanmaya başladı. Bu sırada Osmanlı padişahı II. Bayezid'in Modon ve Koron'un fethi ile meşgul bulunması dolayısıyla Osmanlı teb'asından da binlerce kişi Erzincan'a gelerek müridleri İsmail'e katıldılar. Akkoyunlu Devleti içerisindeki Karakoyunlu cemaatleri ile Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Osmanlı ve Dulkadırlılara tabi boy ve oymakların Erzincan'daki şeyhlerinin etrafında toplanması neticesinde Safeviler oldukça güçlendiler.

İsmail, önce Şirvan Şahı Ferruh Yesar üzerine yürüyerek onu öldürdü

(1501). Safevi şeyhi İsmail bundan sonra Akkoyunlu topraklarına saldırmaya başladı. Bunun üzerine Elvend Mirza kuvvetleriyle Safevîlerin üzerine yürüdü. Nahcıvan yakınlarındaki Şürûr mevkiinde karşılaşan iki ordudan Elvend Mirza'nın kuvvetleri kalabalık olmasına rağmen Akkoyunlular yenildiler. Akkoyunlu ordusunun büyük bir kısmı ile beylerden bir çoğu savaş meydanında öldürüldüler. Bu savaş neticesinde Azerbaycan Safevîlerin eline geçti. Akkoyunlular'ı bozguna uğratan Şah İsmail Tebriz'de şahlık makamına oturarak Safevî Devleti'ni resmen kurdu (1501)[42].

Şah İsmail karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak kuvvetlerinin bir çoğunu kaybeden Elvend Mirza Erzincan taraflarına çekilerek asker toplamaya başladı. Ancak onun Erzincan taraflarında bulunması Şah İsmail'in pek hoşuna gitmedi. Çünkü Anadolu'dan gelen Şah İsmail taraftarlarının yolları kesilmiş oluyordu. Bu sebeple Şah İsmail, Sarıkaya mevkiinde bulunan Elvend Bey üzerine yürüdü. Elvend Mirza ve askerleri ise mukavemete cesaret edemeyip Tebriz'e doğru çekildiler. Şah İsmail onların Tebriz yönüne gittiğini öğrenince geri döndü. Bunun üzerine Tebriz'e çok yaklaşmış olan Elvend Mirza, Hemedan yolu ile Bağdad'a kaçtı. Bundan sonra hükümetini ele geçirmek için mûcadeleye devam eden Elvend Mirza başarılı olamadı. Yalnızca Diyarbekir bölgesinin küçük bir kısmına hakim olan Elvend Mirza 1504 yılında vefat etti[43].

Elvend Bey'i bertaraf eden Şah İsmail, bu defa Akkoyunlu Sultan Murad üzerine yürüdü. Murad, Hemedan yakınında Alma-Kulağı denilen yerde Şah İsmail kuvvetlerini karşıladı. Ancak yapılan savaşta büyük bir mağlubiyete uğrayarak kendisi güçlükle kaçtı. Askerlerinin bir çoğu ile emirleri ise öldürüldüler. Şah İsmail bu zafer ile Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'ı devletine katmayı başardı (1503). O, daha sonra Diyârbekir çevresini de eline geçirerek bütün Akkoyunlu ülkesine sahip oldu.

Şah İsmail'e mağlup olduktan sonra önce Suriye'ye kaçan Sultan Murad daha sonra Dulkadır-oğlu Alaüddevle Bozkurt Bey'e iltica etti. Bu sırada Alaüddevle'nin kızlarından birisi ile evlenen Murad, buradan Osmanlı ülkesine giderek Yavuz Sultan Selim 'in hizmetine girdi. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine de katılan Sultan Murad, sefer dönüşünde bir miktar kuvvetle beraber Diyârbekir'in fethi için görevlendirildi. Ancak Şah İsmail'in Urfa valisi olan Eçe Sultan Kaçar, emrindeki az bir kuvvetle Murad

(42) F. Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 21-22.
(43) M. Halil Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, s. 262.

üzerine gelerek onu bozguna uğrattı. Yapılan savaşta Murad Bey de öldürüldü ve kesik başı Şah İsmail'e gönderildi (1514)[44].

Böylece son Akkoyunlu hükümdarının da ortadan kalkması ile Safeviler bütün Akkoyunlu topraklarına sahip oldular. Şah İsmail, yalnız Akkoyunlu hanedanını ortadan kaldırmakla kalmamış, Akkoyunlulara tabi olan bütün boy ve oymakları da merhametsizce öldürmüştür.

Onun katliamından kaçıp kurtulabilen Akkoyunlu boyları ise Memlûklular'a, Dulkadırlılar'a ve Osmanlılara' sığınmışlardır.

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da yaşayan Akkoyunlu ulusu, görünüşte Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla beraber, XVI. yüzyıldan başlayarak Celâli isyanlarına geniş ölçüde katılmışlardır.

II- TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

XV. yüzyılda siyasî bir birlik kurarak Doğu Anadolu, Irak ve İran'a hakim olan ve Uzun Hasan'ın hükümdarlığı zamanında en geniş sınırlarına ulaşan Akkoyunlu Devleti; örgütlenme, yönetim, düşünce yapısı ve sosyal hayat bakımından Anadolu ve İran'da kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerinin etkisi altında kalmıştır. Bu devletin teşkilâtı, esas itibariyle Karakoyunlu Devleti'nin teşkilâtı gibi Celâyirliler Devleti teşkilâtına ve dolayısıyla İlhanlılarınkine dayanır. Hükümdarın seçilmesinde sülale ileri gelenleri ile ulusun reisleri söz sahibi idiler. Hükümdar aynı zamanda ulusun da başıydı. Akkoyunlu hükümdarları seçimle başa gelirlerdi. Hükümdarların simge olarak çetr ve beyaz renkte sancakları vardı. Paralarında Sultan ünvanını kullanırlardı. Şehzâdeler, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, gençlik çağına geldikleri zaman bir vilâyetin idaresine tayin olunurlar ve atabeyleri ile birlikte bu bölgeyi idare ederlerdi. Vilayetlerin idaresi validen sonra kadı ve subaşılara bırakılmıştı. Kadılar şer'i işlere bakarlar ve kişiler arasındaki hukuki davaları halledeerlerdi. Vilâyetin bütün askeri ve inzibati işlerinden ise Subaşılar sorumlu idiler.

Akkoyunlu Devleti'nin saray örgütü başlangıçta İlhanlılar ve Timurlularınkine benzemekle beraber daha sonraları Selçuklu ve Osmanlı tarzında gelişmiştir. Uzun Hasan, büyük fetihlerden sonra İstanbul'daki Osmanlı sa-

(44) F. Sümer "Akkoyunlular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 273.

rayı ölçülerinde bir saray yaptırmış ve çağdaşı olan Fatih Sultan Mehmed gibi bir teşkilât kurmuştur(45).

Akkoyunlu sarayındaki memuriyetler Anadolu beyliklerinde görülen rikâbdar, teşrifatçı, çaşnigîr, mirahur, kuşçu, muhasip, hazinedar, nekkareci, Şarabdar, Ferraş gibi ünvanlardan oluşmaktaydı.

Selçuklularda olduğu gibi Akkoyunlularda da yönetim işlerinin yürütüldüğü makam Büyük Divan idi. Divan reisine Sahib-i Divan denilmekte olup bir mühre sahipti ve gereken belge ve kararları bununla mühürlerdi. Bundan başka divanda "sahib" denilen vezirlerle, her biri bir nezarete karşılık gelen teftiş, tuğra, istifa (maliye), adl ve arızî divanlarının nazırları, kazasker ve pervaneci bulunurdu. Bunlardan başka bazı büyük boy beyleri ile sülaleye mensup beyler de divanın tabii üyesi idiler(46). Bu beylerin en büyüğü olan Emir-i a'zam hükümdarın katılmadığı seferlerde başkomutanlık görevi yapardı. Valilikler, sülale mensuplarına ve emirlere verilir. Bunlar da ellerinde bulunan toprağın gelirine göre asker beslerlerdi.

Akkoyunlu Devleti'nde, ordunun temeli yaya ve atlı kuvvetlerden oluşuyordu. Süvari birlikleri, Bayındırlılar başta olmak üzere çeşitli boylardan seçilir ve sayıları 30.000'i bulurdu. Uzun Hasan bu birliklere, Osmanlılar'da olduğu gibi kasaba ve köylerden alınan piyade azablarını da kattı. Çerik adını taşıyan ve eyalet valilerinin emrinde toprağa bağlı olan tımarlı sipahiler de devletin kurulmasında ve yükselmesinde büyük yararlılıklar göstermiştir. Bunlardan başka deveci, yamcı, ra'denbaz, bâzbâz, kuşçu ve parscı gibi zümreler de Akkoyunlu ordusunda yer almaktaydı.

Akkoyunlu devletinde, ordu emirlerinin ilân ve duyurulması, askerin çağrılması ve toplanma yerlerinin ilânını "Tavacı" adı verilen askeri memurlar yapardı. Bunun yanında tavacılar, bütün askerleri bir deftere kaydeder ve böylece asker sayısı her zaman bilinirdi. Hassa askerleri maaşlarını divandan alırlar, azablar ve çeriklere ise yalnızca harp zamanlarında maaş ödenirdi. Uzun Hasan Bey'in toprak örgütü ve tımarlı sipahiler hakkındaki yasaları "Hasan Padişah Kanunları" olarak tanınmış olup, çiftçiden, esnaftan, san'atkârdan ve tüccardan alınan vergilerin adil bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi için meydana getirilmişti. Hatta Hasan Bey bütün örfi vergilerin kaldırılmasını istemişse de mülkî ve askeri idarecilerin itirazları ile karşılaşınca bunu gerçekleştirememiştir. Hasan Bey'in kanunnâmesi Osmanlı-

(45) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 205.
(46) M.H. Yınanç, *Akkoyunlular*, s. 263.

lar tarafından bir müddet, Safevîler tarafından da uzun müddet kullanılmıştır. Bu kanunnâme, Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin İslâm malî hukuk tarihine yaptığı önemli bir hizmettir(47).

Akkoyunlular zamanında bilim ve fikir hayatı da önemli ölçüde gelişmiş idi. Özellikle Uzun Hasan Bey devrinde ilim ve fennin yayılmasına çok önem gösterilmiş, bu amaçla ülkenin her yanında medrese, imâret ve diğer hayır müesseseleri yaptırılmıştır. Uzun Hasan ve oğulları Halil ve Yakub Beyler İran, Irak, Mavaraünnehir ve Türkistan'daki bilgin ve san'atkârları saraylarına davet ederek onları himaye etmişlerdir. Uzun Hasan'ın davet ettiği bilginlerin başında gelen meşhur matematikçi ve astronom Ali Kuşçu, hacca gitmek üzere Tebriz'den geçtiği sırada Uzun Hasan Bey'in rica ve ısrarı ile orada kalmıştı(48). Yine uzun süre Akkoyunluların sarayında kalarak onlar adına kitap yazan bilgin ve şair Celaleddin Devvanî, felsefe konularını içeren **Ahlâk-ı Celâlî** ile Uzun Hasan dönemindeki askeri durumu anlatan **Arznâme** adlı eserlerini Uzun Hasan'a ithaf etmiştir. Ayrıca **Haşiye-i Kadîme** ve **Risâle-i Adâlet** adlı eserlerini ise övgülerini gördüğü Halil ve Yakub Beyler adına yazmıştır(49). Uzun Hasan Bey'in medreselerinde bu âlimlerden başka Tahranlı Mevlâna Ebû Bekir, yüksek riyâziyatçı olan Mahmud Can, alim ve edip Kadı Muslihiddin İsa ve sonradan Osmanlıların hizmetine geçecek olan ve mühim görevlerde bulunan İdris-i Bitlisî gibi âlimler hizmet etmişlerdir.

Akkoyunlu Devleti zamanında imar faaliyetlerine de önem verilmiş, hanedan mensupları ile büyük beyler çok kısa süren zamanlarında gerek Anadolu'da ve gerekse İran'da cami, medrese, kervansaray, hastahane, türbe ve saray gibi pek çok eser meydana getirmişlerdir. Ancak bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunun sebebi ise yalnızca zamanın tahribi değil, bilhassa Safevilerin, Akkoyunlular'ın yaptırmış olduğu ictimaî eserleri plânlı bir şekilde yıkmalarıdır. Akkoyunlular zamanındaki bayındırlık müesseseleri, özellikle Uzun Hasan ve onun oğulları zamanında başta Tebriz olmak üzere ülkenin pek çok yerinde inşa edilmiştir. Hükûmet merkezinin Tebriz'e taşınmasından sonra Sahib-abad mahallesinde büyük bir saray, Uzun Hasan Camii, büyük bir hastahane ve Nasriye medresesi gibi eserler yapılmıştır. Bunlardan başka Uzun Hasan'ın Mardin'de yaptırdığı hastahane, aşhane ve misafirhane; Tercan'daki cami ile Tebriz'deki Kayseriye Çar-

(47) F. Sümer, "Akkoyunlular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 2274.
(48) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 225.
(49) İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 225.

şısı, Bayındır Bey'in Ahlat'taki imaret, medrese, cami ve hamamı gibi eserleri sayabiliriz. Akkoyunluların ilk merkezi olan Diyarbakır'da da Hoca Ahmed'in 1489 yılında yaptırdığı Ayni Minare Camii, Cihangir'in oğlu sultan Kasım'ın yaptırdığı Şeyh Matar Camii bulunmaktadır. Mardin'de bulunan Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi de bu devrin önemli yapılarındındır.

Akkoyunlu hükümdarı Yâkub Bey devrinde onun himayesi ile minyatür sanatı da büyük bir gelişme göstermiştir. Akkoyunlulardaki bu minyatür geleneği Safevî devleti zamanındaki minyatürler üzerinde derin tesirler bırakmıştır.

Akkoyunlu Hanedanı Şeceresi

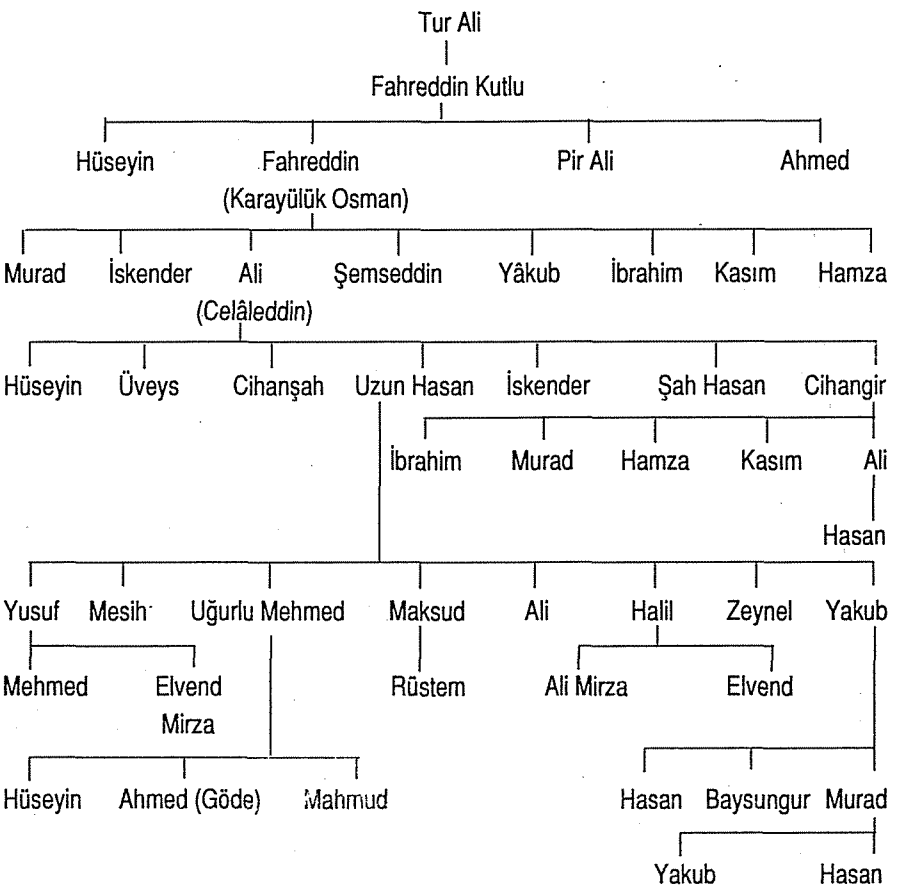

B- KARAKOYUNLULAR

Karakoyunlular, XIV, yüzyılın ikinci yarısında, Van gölü kıyısındaki Erciş merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum ve güneyde Musul'a kadar uzanan Doğu Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş bir Türkmen devletidir.

I- SİYASÎ TARİH

a- Karakoyunlular'ın Menşei ve Kuruluşu

Karakoyunlu kabilesinin adı, totemlerinin koyun olması ile alakalı sayılıyorsa da, eski Türklerde olduğu gibi totem olarak kabul edilen hayvanın etinin yenmesi yasak olduğundan, bu adın onlara ait sürülerin rengi ile ilgili olması daha muhtemeldir(1). Anadolu'daki Moğol egemenliğinin çöküntüye girmesiyle faaliyete geçen doğu Türkmenlerinin en belli başlı gruplarından biri olan Karakoyunlu boyunun 24 oğuz boyundan hangisine mensup olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak XV. yüzyılın Osmanlı tarihçilerinden Mevlâna Şükrullah'ın eserinde Karakoyunlu oymağının Deniz Han'dan geldiği söylenmekte ve bu ifadenin bizzat bu hanedanın en büyük hükümdarlarından Cihanşah'dan alındığı belirtilmektedir(2). Nitekim Oğuz Han anmesine göre Deniz Han evlâdından sayılan Yıva boyu ile

(1) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, VI, 292; Aynı müellif, *Karakoyunlular*, I, Ankara 1967, s. 13.

(2) Bkz. Mevlânâ Şükrullah, *Behçetü't-Tevârih*, Türkçe trc. Atsız, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul 1929, s. 27.

Karakoyunlular arasında kabilevî bir akrabalığın mevcut olduğu hakkında bazı izler bulunduğu anlaşılmaktadır(3).

Ayrıca yaygın bir kanaat olarak Karakoyunlular'ın mensup olduğu boyun adı Bâhânî veya Buranlu olarak da geçmektedir. Bu adın bir şahıs veya oymak adından mı, yoksa bir yer adından mı geldiği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Bununla beraber bu ismin bir yer adından gelmiş olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Bugün Muş vilâyetinde Bârân adında iki köy adının bulunması ve Karakoyunlular'ın Muş ile ilişkilerinin olması, bu fikre kuvvet kazandırmaktadır(4).

Karakoyunlu ulusu bir çok oymağın bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Karakoyunlu ulusunu etrafında toplayarak onun çekirdeğini teşkil eden Karakoyunlu oymağı, oynadığı idareci rolle kabile özelliğini kaybetmiştir. Karakoyunlu oymağı etrafında toplanarak, aynı addaki ulusu meydana getiren oymakların başında hükümdar ailesinin amca-oğullarının yönettiği Sa'dlu oymağı gelmektedir. Bu boy eskiden beri Sürmelü, Erivan ve Nahcıvan yörelerinde oturuyordu. Karakoyunlu Devleti'nin asıl dayanağını oluşturan iki oymaktan diğeri de Baharlu oymağıdır. Hemedan bölgesinde oturmakta olan bu oymak, kız alıp verme suretiyle Karakoyunlu oymağı ile akrabalık kurmuş ve önemli devlet hizmetlerinde bulunmuşlardır. Bunlardan başka Duharlu, Karamanlu, Alpağut, Cakirlu, Ayinlü, Bayramlu, Ağaçeri, Döger ve Hacılu gibi Türkmen oymakları da Karakoyunlu ulusu içerisinde yer almışlardı(5).

Karakoyunluların Anadolu'ya gelişleri hakkında iki görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisine göre Karakoyunlular, Argun Han zamanında (1284-1292) kardeş boy olan Akkoyunlular ile birlikte Türkistan'dan Azerbaycan'a gelmiş ve daha sonra Erzincan ve Sivas bölgelerinde yurt tutmuşlardır. Akkoyunlular ise Diyârbekir tarafında yerleşmişlerdir(6). Bu görüş kabul edilmemiştir. İkinci görüşe göre ise, yaklaşık 30.000 çadırdan meydana gelen Karakoyunlular, Cengiz Han'ın hücumu üzerine Türe Bey adındaki reislerinin yönetimi altında Türkistan'dan Maveraünnehir'e ve oradan da İran yoluyla Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu rivayetin doğru olduğu kabul edilebilir. Çünkü Moğol devrinden önceki zamanlarda Kara-

(3) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, s. 14.
(4) *Köylerimiz*, Dahiliye Nezareti, İstanbul 1933, s. 14.
(5) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 293.
(6) Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, III, cüz 3, s. 26.

koyunlulara ait hiç bir bilgiye sahip olmadığımız gibi, bunların tam göçebe hayat tarzı yaşamaları, bu hayat tarzını yaşayan zümrelerdeki sert ve şiddetli davranışların onlarda da görülmesi bu söylentinin doğruluğuna kuvvet kazandırmaktadır(7). İlhanlılar'ın Hülagu'dan Ebu Sa'id Bahadır Han'a kadar devam eden güçlü dönemlerinde Karakoyunlu hanedanı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bunların da Ebu Sa'id'in ölümünden (1335) sonra İlhanlılar arasında başlayan İç karışıklıklar sırasında harekete geçmiş olmaları kuvvetle muhtemel görülmektedir.

1- Bayram Hoca (1351-1380)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Karakoyunlular, İlhanlı hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han'ın ölümünden sonra Erzurum ve çevresinde faaliyete geçmişlerdir. Nitekim 1333-1334 yıllarında Anadolu'yu gezen meşhur seylah İbn Battuta, Erzurum'a da gelmiş ve bu şehrin büyük bir bölümünün bölgedeki iki Türkmen oymağının mücadelesi yüzünden oturulamaz hale geldiğini kaydetmiştir(8). İbn Battuta'nın bahsettiği bu iki Türkmen oymağının Akkoyunlular ile Karakoyunlular olduğu kesindir(9).

Akkoyunluların 1340 yılından itibaren Trabzon Rum İmparatorluğu'na akınlar yapmaya başladığı sırada Karakoyunlular da Sutaylıların hizmetinde gittikçe ehemmiyet kazanmaya başlamışlardı. 1350 yılında da Barımbay-oğlu İbrahim-Şah'ın ölümünden sonra Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Sutaylıların hakimeyetleri azalmaya başladı. Nihayet Sutaylıların son hükümdarı Pir-Muhammed'in Türkmen emiri Hüseyin Beğ tarafından öldürülmesiyle Sutaylılar Diyârbekir bölgesinde kalmayıp Orta Anadolu'ya doğru göç etmeye başladılar. İşte bu sıralarda Bayram Hoca idaresinde bulunan Karakoyunlular Erciş merkez olmak üzere bu bölgede beyliklerini kurmaya muvaffak oldular.

Bayram-Hoca, beyliğini kurduğu XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sincar hakimi Pir-Muhammed'i öldürerek emirliği ele geçiren Türkmen emiri Hüseyin Bey'in maiyetinde bulunuyordu. Hüseyin Bey'in emirliği Mardin ve Musul'da tanınmasına rağmen Hısn-ı keyfa hükümdarı Melik Adil onun emirliğini tanımadı. Melik Adil, bölgedeki diğer emir ve beyleri toplayarak, Türkmenler ile yayladan dönmekte olan Hüseyin Bey'i Batman'ın batısın-

(7) F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 36.
(8) İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I, trc. Şerif Paşa, İstanbul 1335, s. 328.
(9) M.H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, I, 252.

daki Salat (Sallat) Çayı kenarında karşıladı. İki taraf arasında yapılan savaşı Türkmenler kazandı. Bitlis, Ahlat, Meyyafarıkin ve Hısn-ı keyfâ hakimlerinin bir araya geldiği bu müttefik kuvvetler ağır bir yenilgiye uğradılar. Melik Adil esir alındı. Bu savaşta Hüseyin Bey'in yanında ve onun en yakın adamlarından birisi olarak bulunan Karakoyunlu Bayram Hoca, savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynadı(10). Bayram Hoca, bu savaştan kısa bir süre sonra Hüseyin Bey'i öldürerek onun yerine geçti (1351). Türkmenlerin büyük bir kısmı, her halde nüfuz ve kudret açısından Hüseyin Bey'den sonra gelen ve belki de onunla akrabalığı bulunan Bayram Hoca'nın emirliğini kabul ettiler.

Hüseyin Bey'i öldürdükten sonra bölgenin tek emiri olan Bayram Hoca bir süre sonra Musul'a da hakim olarak buranın idaresini kardeşi Bedri Hoca'ya verdi. Daha sonra Mardin'i kuşatarak buradaki Artuklu kuvvetlerini bozguna uğrattı (1365). Bunun üzerine Mardin emiri melik Mansur, Celayir hükümdarı Sultan Üveys'e elçi göndererek Bayram Hoca'dan şikâyette bulundu. Sultan Üveys 1366 ilkbaharında Bağdat'tan hareket ederek Musul'a geldi. Burada Bayram Hoca'nın kardeşi Bedri Hoca bulunuyordu. Sultan Üveys Musul'u onun elinden aldıktan sonra Mardin'e geldi. Sultan Üveys'in Bağdat'tan hareket ettiğini öğrenen Bayram Hoca ise, Mardin kuşatmasını bırakarak Muş taraflarına çekilmişti. Sultan Üveys Mardin'den Muş ovasına geldiğinde Karakoyunlu ordusu ile karşılaştı. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışma sonunda Bayram Hoca büyük bir bozguna uğradı. Sultan Üveys de mal ve sürüleri yağmaladıktan sonra Tebriz'e gitti. Bu olaydan sonra Bayram Hoca vergi vermek suretiyle Üveys'e tabi oldu(11).

1369 yılında Musul tekrar Karakoyunluların eline geçti. Ancak burasının kısa bir süre sonra elden çıktığı anlaşılıyor. Çünkü Bayram Hoca 1371 yılında Musul'u yeniden kuşattı. Kuşatma bir yıldan fazla sürmesine rağmen şehir ele geçirilemedi. Bu sırada bir Memlük ordusunun bu taraflarda görünmesi, Bayram Hoca'nın Musul kuşatmasını kaldırmasına sebep oldu.

Bu sırada Memlûklular Sincar'ı ele geçirerek buraya Seyfeddin Tak-Buğa'yı vali tayin ettiler (1374). Bayram Hoca aynı yıl içerisinde burasını kuşatınca Seyfeddin Sincar'ı ona teslim etmek zorunda kaldı. Aynı yıl içinde Celayir hükümdarı Sultan Üveys öldü ve yerine zayıf bir kişi olan Hüse-

(10) F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 39.
(11) F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 42.

yin geçti. Bu sırada Muzafferiler'den Şah Şuca harekete geçerek Celayir ordusunu yenip bir süre Tebriz'de kaldıktan sonra İsfahan'a döndü. Bu olaylardan yararlanan Bayram Hoca Musul ve Sincar'ı yeniden ele geçirdikten sonra Sürmelü, Ala-Kilise, Hoy, Nahcıvan ve bazı yerleri sınırları içerisine dahil etti[12]. Bayram Hoca, daha önce Sultan Üveys'e vermekte olduğu vergiyi kesti. O, Eretna Devleti'nin de zayıf düşmesinden yararlanarak Erzurum, Avnik ve Hasan-kale gibi yerleri idaresi altına aldı.

Karakoyunlular'ın idaresinde olan Musul, 1375 yılında Pir Baba adlı bir Türkmen emiri tarafından işgal edildi. Bunun üzerine Bayram Hoca, Hısn-ı Keyfa ve Mardin emirlerinin de yardımları ile Musul'u kuşattı. Dört aylık bir kuşatma sonunda Pir Baba Karakoyunlular'la anlaşmak suretiyle şehri teslim etti. Bayram Hoca, Musul'un idaresini tekrar kardeşi Berdi Hoca'ya verdi. Musul, bu tarihten itibaren Karakoyunlu idaresinde kaldı. Pir Baba'nın bu davranışına karşılık Bayram Hoca Sincar'ın idaresini ona verdi ve bir kızını da onunla evlendirdi[13].

Karakoyunlu Türkmen emirinin gittikçe artan kudret ve faaliyetine bir son vermek amacıyla Celayir emirleri Ucan'da toplanarak harekete geçtiler. Ordunun başında ülkesinde tekrar istikrarı sağlayan Celayir hükümdarı Sultan Hüseyin bulunuyordu. Bu ordu Van gölü çevresindeki bazı yerleri aldıktan sonra Bayram Hoca'nın yeğeni Kara Mehmed'in bulunduğu Erciş'e geldi. Bu kalabalık ordu karşısında zor durumda kalan Kara Mehmed, Sultan Hüseyin'e tâbi olacağını, ancak kendisine iki ay süre verilmesini istedi. Sultan bu teklifi kabul etti. Kara Mehmed'in amacı ise zaman kazanmak ve amcası Bayram Hoca'ya haber vermekti. Derhal Erzurum'da bulunan Bayram Hoca'ya haber gönderdi. Ayrıca Erciş'in etrafını hendekle çevirmeye ve surları tahkime başladı. Fakat Celayir Sultanı Hüseyin onun bu hilesini anladı. Bayram Hoca'nın gönderdiği az miktardaki kuvvetler de yenilince Kara Mehmed itaat edeceğine ve ödeyeceği vergiyi de bizzat Tebriz'e getireceğine söz verdi. Bunun üzerine Sultan Hüseyin Tebriz'e döndü. Kara Mehmed verdiği söze sadık kalarak 20 gün sonra Tebriz'e gitti[14].

Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan bölgede bir beylik kurmak suretiyle Karakoyunlu oymağını tarih sahnesine çıkarmış olan Bayram Hoca 1380 yılında öldü. O, Moğollar'ın birbirleri ile mücadele ederek zayıf düşmesin-

(12) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 294.

(13) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 13.

(14) Hafız-ı Ebru, *Zübdetü't-tevârih*, Fatih Ktb. Nr. 4371, s. 203-4.

den faydalanıp Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun iç bölgelerinde Türkmen hakimiyetini kurmuştur.

2- Kara Mehmed (1380-1389)

Bayram Hoca'nın ölümünden sonra Karakoyunlu Devleti'nin başına onun kardeşi Türemiş'in oğlu olan Kara Mehmed geçti. Onun saltanatının ilk yıllarında Celayirliler içerisinde bazı hadiseler cereyan etmekteydi. Celâyir hükümdarı Sultan Hüseyin 1382'de kardeşi Ahmed tarafından öldürüldü ve Ahmed Celayir tahtına oturdu. Ancak diğer kardeşi Şeyh Ali ise Ahmed'in hükümdarlığını kabul etmeyerek onunla mücadeleye girişti. Şeyh Ali, yanına bir miktar asker toplayarak Âzerbaycan'a yürüdü. Sultan Ahmed ise Tebriz'de hazırlanarak onu Tebriz yakınlarında karşıladı. Ancak askerlerinin bir kısmı gizlice kardeşinin tarafına geçince Sultan Ahmed geri çekilerek Nahçıvan'a geldi ve burada Karakoyunlu beyi Kara Mehmed'e haber göndererek yardım istedi. Onun bu isteğini kabul eden Mehmed Bey, Sultan Ahmed'i takip etmekte olan Şeyh Ali'nin ordusunu askerlerinin sayısının az olmasına rağmen ağır bir yenilgiye uğrattı. Kumandan Pir Ali ve ikibine yakın askerinin yanısıra Şeyh Ali de savaş meydanında kaldı. Böylece Sultan Ahmed, Karakoyunlular sayesinde tahtını muhafaza etti. Bu savaş, Karakoyunlu beyi Kara Mehmed'in kuvvet ve şöhretini arttırdı[15].

Kara Mehmed 1383 yılında Suriye üzerine bir sefer yapmak zorunda kaldı. Bu sırada Ca'ber hakimi olan Salim Bey, Musul hacılarının yollarını keserek mallarını yağma ediyordu. Kara Mehmet Bey, onun bu hareketine mani olmak için yanına Bozdoğan Beylerbeyi'si Ziyaü'l-Mülk'ü de alarak oniki bin kadar bir kuvvetle Salim Bey üzerine yürüdü. Yapılan savaşta büyük bir bozguna uğrayan Salim Bey, o sırada Urfa'ya gelmiş bulunan Memlûkluların Halep valisi Yılboğa'ya sığındı. Karakoyunlular ise pek çok ganimet elde ederek geri döndüler.

Kara Mehmed 1384 yılında Mardin hükümdarı Mecdü'ddin İsa'ya elçiler göndererek kızını kendisine istedi. Ancak Melik İsa bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Kara Mehmed Musul'dan hareketle Mardin üzerine yürüdü. Hısn-ı keyfâ hakiminden yardım alan İsâ, Karakoyunlular karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu mağlubiyet üzerine kız kardeşini Kara Mehmed Bey'e vermeye razı olan Sultan İsâ onunla barış yaptı[16].

(15) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 47.

(16) Kâtib Ferdi, *Mardin Mülûk-i Artukiye Tarihi*, nşr. Ali Emiri, İstanbul 1331, s. 61.

Kara Mehmed 1385 yılında Musul ile Mardin arasındaki toprağın sahibi olan amcası Mısır Hoca'yı Kahire'ye göndererek Sultan Berkuk'tan yardım istedi. Onun bu yardım talebinin sebebi kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen Yakın-doğu'da görülen Timur tehlikesine karşı bir tedbir olmalıdır.

Karakoyunlu beyinin 1387 yılında başka bir bölgede mücadele ettiği görülmektedir. Bu sırada Erzincan emiri Mutahharten ile Akkoyunlular arasında başlayan mücâdele, Mutahharten'ın yenilgisi ile sonuçlanmış ve o da Karakoyunlu beyi Kara Mehmed'den yardım istemişti. Karakoyunlular'la Akkoyunlular, tarih sahnesine çıkışlarından itibaren birbirleriyle mücadele edmeye başlamışlardı. Bunlar Anadolu'ya gelişlerinden itibaren Doğu ve Güney-doğu Anadolu bölgeleriyle Erzincan havalisi bu iki Türkmen kabilesinin mücadele sahası idi. Bu sebeple Mutahharten'in teklifini kabul eden Kara Mehmed, onunla birleştikten sonra Akkoyunlular üzerine hareket ederek onları dar bir yerde sıkıştırdı. Her taraftan muhasara altına alınmış olan Akkoyunlular ağır bir yenilgiye uğradılar. Savaş meydanından güçlükle kaçabilen Ahmed ve kardeşi Hüseyin Bey Kadı Burhaneddin'e sığınmak zorunda kaldı[17]. Bu tarihten itibaren Mutahharten sık sık Karakoyunlular'la işbirliği yaparak Kadı Burhaneddin'e karşı faaliyetlerde bulundular. Öte taraftan Kadı Burhaneddin de yanında bulunan Akkoyunlu beylerini onlara karşı kullanmıştır.

Bu sırada Karakoyunlular, siyasi varlıklarını önemli bir şekilde etkileyebilecek olan büyük bir tehlike ile karşılaştılar. 1386 yılında Batı İran'ı ele geçirmiş olan Timur, kışı Karabağ da geçirerek baharda doğu Anadolu'nun istilâsına hazırlık yapıyordu. 1387 yılında Nahcıvan yoluyla Anadolu'ya giren Timur, Kara Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın elinde bulunan Avnik kalesinin sağlam olarak tahkim edilmiş olması dolayısıyla burasını alamadan Erzurum'a geldi ve kenti ele geçirdi. Erzurum'dan Çapakçur suyu kenarına gelen Timur, burada karargâhını kurduktan sonra oğlu Miran Şah emrindeki bir orduyu Karakoyunlu beyi Mehmed Bey üzerine gönderdi. Ancak bu ordu, Çapakçur'un sarp geçit ve boğazlarına çekilen Mehmed Bey'e bir şey yapamadı. Mehmed Bey, üzerine gelen bu Timur kuvvetlerini bozguna uğrattığı gibi Şah Melik ve Lala Hoca gibi Tumurlu emirleri de çarpışmalarda öldürdü. Timur, dağlarda mevzilenmiş olan Kara Mehmed'i

(17) Aziz b. Erdeşir Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, Yay. K. Rıfat, İstanbul 1928, s. 370.

yakalayamayacağını anlayınca Muş üzerinden Ahlat'a ve oradan da İran'a doğru gitti[18].

Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra Kara Mehmed rahat bir nefes aldı. Ancak bu sefer de Tebriz için Celayir emirleri ile mücâdeleye başladı. Karakoyunlu beyi, 1388 yılında Tebriz'deki Celâyir emirlerinden Devletyar'ın da daveti üzerine kalabalık bir ordu ile buraya hareket etti. Karakoyunlu Türkmenleri Tebriz'deki Celâyir emirlerini yakalayarak şehri ele geçirdiler. Buradan Sultan Berkuk'a elçiler gönderen Kara Mehmed, kentte onun adına hutbe okuttuğunu ve sikke bastırdığını bildirdi[19].

Kara Mehmed bu olaydan sonra, Kara (Pir) Hasan adındaki bir Türkmen emiriyle yaptığı muharebede öldürüldü (Nisan 1389)[20]. Çok cesur ve kahraman bir emir olan Kara Mehmed, aynı zamanda iyi bir devlet adamı idi.

3- Kara Yusuf (1389-1420)

Kara Mehmed'in kardeşinin oğlu olan Kara (Pir) Hasan amcasını öldürdükten sonra onun yerini almak istemişse de, Türkmenler'in büyük bir bölümü Kara Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın etrafında toplandılar. Fakat çok geçmeden onun yerine kardeşi Kara Yusuf geçerek Kara Hasan'la mücadeleye girişti. Çok çetin ve kanlı mücadelelerden sonra Suriye-de'ki Dögerler'in reisi Salim Bey'in aracılığıyla iki taraf arasında barış yapıldı.

Karakoyunlular, Mehmed Bey zamanında Tebriz'i ele geçirdikleri zaman buranın idaresini Çalık ve Kara Bistam'a vererek şehirden ayrılmışlardı. Ancak Karakoyunlular'ın çekilmesinden sonra burası tekrar Celayir beylerinin eline geçmişti. Celayir hükümdarı Sultan Ahmed'in de zayıf bir kişi olması sebebiyle Tebriz, Celâyir emirleri arasında sık sık el değiştiriyordu. Kara Yusuf, devlet içinde istikrarı sağladıktan sonra Tebriz üzerine yürüyerek burasını tekrar ele geçirdi. Burada bir müddet kaldıktan sonra şehrin idaresini emirlerinden Satılmış'a vererek Doğu Anadolu'ya döndü (1391). Onun buradan ayrılmasından sonra Celâyir emirlerinden Muhammed Siya-

(18) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 50.

(19) Aynî, *Ikdu'l-Cemân*, Veliyüddin Efendi, Nr. 2395, s. 329-330; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 180.

(20) Aynî, *Ikdu'l-Cemân*, Veliyyüddin Efendi, Nr. 2395, s. 329-330; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 180.

hi, Tebriz'i geri almak için uğraştıysa da başarılı olamadı.

Kara Yusuf, 1392 yılında Pir Hasan'ın yerine geçen oğlu Hüseyin Bey üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğrattıktan sonra bir kez daha Tebriz'e gitmek zorunda kaldı. Bu sırada Tebriz, Mahmud-i Halhali adında bir emirin eline geçmişti. Kara Yusuf, ikinci kez Tebriz'e geldiğinde burasını kolaylıkla ele geçirerek ülkesine döndü. Tam bu sırada Timur ordusunun Anadolu'ya yaklaşmakta olduğu haberi ulaştı(21).

1393 yılında Irak-ı Arab'a ilk seferini yapan Timur, Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Tekrit'e geldi. Bu sırada Musul ve Erbîl hakimleri hediyelerle onun huzuruna gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Timur, buradan bölgedeki emirler ile Karakoyunlu ve Akkoyunlu beylerine haber göndererek kendilerine itaat etmelerini istedi. Timur Dicle'yi geçip Doğu Anadolu'ya geldiği zaman Erzincan emiri Muttahharten daha önce de yaptığı gibi muhteşem bir alay ve zengin hediyeler ile onun yanına giderek bağlılığını ve hizmetinde olduğunu arzetti(22). Ordusuyla Mardin civarında Ra'sü'l-Ayn'a gelen Timur, buradan bir kısım kuvvetini Karakoyunlu arazisine göndererek yağma ettirdi. 1393 yılının sonuna kadar Mardin ve Diyarbekir bölglerinde faaliyetlerde bulunan Timur, 1394 yılında Kara Yusuf'un bulunduğu Muş ovasına geldi. Kara Yusuf, Timur'un kalabalık ordusu karşısına çıkamayarak sarp dağlara çekildi. Bunun üzerine Timur, Karakoyunlu beyinin kardeşi Mısır Hoca'nın idaresinde olan Avnik kalesini muhasara etti. Burası 43 günlük bir muhasaradan sonra Timur'un eline geçti. Timur, şehrin emiri Mısır Hoca'yı Mardin meliki İsa ile birlikte önce Sultaniye'ye ve oradan da Smerkand'a gönderdi. Avnik'i emirlerinden Atlamış'a verdikten sonra kendisi Altın-Ordu Hanı Toktamış'ı itaat altına almak üzere Anadolu'dan ayrıldı(23).

Kara Yusuf, Timur'un Doğu Anadolu'dan ayrılmasından sonra Erciş'i geri aldı. Daha sonra Avnik emiri Atlamış ile yaptığı mücadelede onu esir olarak Avnik'e tekrar hakim oldu (1395). Bu olaylar sırasında Timur, Hindistan üzerine başarılı bir sefer yapmış ve Semerkand'a dönmüştü. Onun 1399 yılında yeniden Yakın-doğu'da görülmesi bütün düşmanlarını telaş ve endişeye düşürdü. Bunun üzerine Kara Yusuf, Van gölü çevresindeki atayurdunu bırakarak Musul taraflarına çekildi. Timur Karabağ'a geldiği sıra-

(21) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 296.

(22) Nizameddin Şâmi, *Zafernâme*, nşr. N. Lugal, Ankara 1949, s. 16.

(23) N. Şâmî, *Zafernâme*, s. 154-56.

da torunu Emir-zâde Rüstem emrindeki bir kısım kuvvetini Bağdat'ın zabtı için gönderdi. Bağdat hükümdarı Sultan Ahmed Celayir, emirlerinin kendisine ihanetinden şüphelenerek maiyetinde az bir kimse olduğu halde Musul'da bulunan Kara Yusuf'un yanına geldi. Bir müddet burada kalan Sultan Ahmed, Emirzâde Rüstem'in Bağdat'tan ayrıldığını haber alınca Kara Yusuf'a çeşitli vaadlerde bulunarak birlikte Bağdat'a gitmeyi teklif etti. Nitekim Sultan Ahmed, yanında Kara Yusuf olduğu halde Bağdat'a gelerek buraya kolayca hakim oldu. Ancak bu sırada Bingöl yaylasında bulunan Timur, Sivas üzerine yürümek üzere hazırlık yapıyordu. Böylece Timur, gerek Anadolu'yu zabtetmek ve gerekse Suriye sınırına inmek üzere onları arkadan çevirmiş olacaktı. Timur'un bu niyetinden haberdar olan Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, Timurlular tarafından çember içine alınmaktan korkarak Memlûk sultanı Ebu'l-Ferec'in yanına gitmeye karar verdiler. Yanlarına emirlerini ve kuvvetlerini alarak derhal yola çıktılar. Ancak Halep nâibi Demirtaş bunların yolunu keserek Suriye'ye girmelerine müsaade etmedi. Bunun üzerine Halep önünde iki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Neticede Demirtaş ağır bir yenilgiye uğradı. Bu savaş sırasında Halep atabeği Canbeg el-Yahyavî öldü, Hama nâibi Dokmak ile Bire nâibi Nâsireddin ise esir alındı (19 Haziran 1400)[24].

Bu olaydan sonra Kara Yusuf ile Celâyir hükümdarı Sultan Ahmed, Mısır'a gitmekten çekinerek Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'e sığınmaya karar verdiler. Ancak bu iki müttefik yolda birbirlerinden ayrıldılar. Kara Yusuf ülkesine döndü, Sultan Ahmed ise yoluna devam etti. Fakat, onların bu hareketlerini devamlı surette takip etmekte olan Timur, Sultan Ahmed üzerine bir kuvvet göndererek onu ağır bir yenilgiye uğrattı. Kuvvetlerini ve ağırlıklarını kaybeden Sultan Ahmed güçlükle kurtularak Yıldırım Bâyezid'in yanına gitti[25]. Çok geçmeden Kara Yusuf da mâiyeti ile beraber gelerek Osmanlı hükümdarlarına iltica etti ve Bâyezid de onu kabul ederek Aksaray ve çevresini ikamet etmesi için kendisine verdi.

Kara Yusuf'un Bâyezid'in yanında bulunduğu bu sırada Timur, yanında Mutahharten ve Akkoyunlu Karayülük Osman Bey olduğu halde Osmanlı ülkesine girerek Sivas'ı aldı. Timur buradan Karayülük Osman Bey ile Elbistan ve Malatya havalisine giderken Mutahharten de Erzincan'a

(24) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 61-2.
(25) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 297.

döndü[26]. Bu durum üzerine Osmanlı sultanı I. Bâyezid, yanında Celâyir hükümdarı Sultan Ahmed ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf olduğu halde Mutahharten üzerine yürümek üzere hareket etti (1401). Osmanlı kuvvetleri Erzincan'a geldiklerinde Mutahharten karşı koyamayarak teslim oldu. Kısa süre içerisinde Erzincan, Kemah ve daha başka şehirler Osmanlıların eline geçti. Bâyezid, Erzincan halkının isteği üzerine ve kendisine bağlı kalması şartı ile Mutahharten'i affederek yine beyliğinin başında bıraktı[27].

Kara Yusuf'un Osmanlı ülkesinde bulunması, Timur'un Yıldırım Bâyezid'e karşı açmak istediği seferin başlıca sebebi oldu. Nitekim Timur, Yıldırım Bâyezid'den, Kara Yusuf'un ya kendisine teslim edilmesini, ya öldürülmesini, ya da Osmanlı ülkesinden çıkarılmasını istedi. Bu isteklerin hepsi Osmanlı padişahı tarafından reddedildi. Böylece Timur ile Bâyezid'in karşılaşması kaçınılmaz oldu[28]. Timur 1402 yılında ordusuyla birlikte Sivas'tan Kayseri'ye doğru hareket ettiği sırada Kara Yusuf Osmanlı ülkesinden ayrılarak Irak-ı Arab taraflarına gitti ve burada kuvvetler toplayarak Sultan Ahmed'in idaresindeki Bağdad'a hakim oldu.

Ankara Meydan Muharebesi'nde (28 Temmuz 1402) Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'i mağlûp eden Timur, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a da kesin bir darbe indirmek amacı ile torunları Ebu Bekir ve Rüstem komutasındaki kuvvetli bir orduyu Kara Yusuf üzerine gönderdi. Timur'un ordusu, Nehrü'l-Ganem kıyısında kendilerini beklemekte olan Karakoyunlular'a saldırdı. Kara Yusuf, büyük bir başarı göstermesine rağmen, kalabalık Timur ordusu karşısında yenilgiye uğrayarak güçlükle Dımaşk nâibi Şeyhü'l-Mahmudi'nin yanına sığındı. Bu savaşta kardeşi Yaşar Ali öldürüldüğü gibi, eşi de esir alındı (Temmuz -Ağustos 1403)[29].

Dımaşk naibi, Kara Yusuf ile daha sonra yine buraya gelen Sultan Ahmed'e karşı iyi davrandı. Ancak, çok geçmeden Timur'un Memlûk sultanına yaptığı baskı ve tehdit sonucunda bu mülteciler Şam'da hapsedildiler. Bunlar bir yıl kadar hapiste kaldıktan sonra, Memlûk sultanına karşı isyan eden Şeyh tarafından serbest bırakıldılar (18 Şubat 1404). Ağustos 1405 ta-

(26) Bkz. Y. Yücel, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, II, Ankara 1991, s. 292.

(27) Şükrullah, *Behçetü't-Tevârih*, Çev. Atsız, İstanbul 1947, s. 57-8, M. Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, I, nşr. M.A. Köymen-F.R. Unat, Ankara 1949, s. 334.

(28) M.H. Yınanç, "Bâyezid I", *İA*, II, 383.

(29) N.Şâmî, *Zafernâme*, s.290; F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 65.

rihine kadar Şam cıvarında kalan Kara Yusuf, bu sırada Mardin ile Hısn-Keyfa arasında bir yerde Akkoyunlu beyi Karayülük Osman Bey'le çarpışmış, neticesiz kalan savaşın sonucunda barış yapılmıştır(30). Buradan Van gölü havzasındaki ecdadının yurduna gelen Kara Yusuf, Van ve Hakkâri hakimini itaat altına aldıktan sonra, dört bir yana dağılmış olan Türkmen emirlerini tekrar bir araya toplayarak eski egemenliğini yeniden kurdu.

Karakoyunlular'ın tekrar eski güçlerine kavuşması üzerine Azerbaycan ve Irak-ı Arab hakimi Miran-Şah oğlu Ebu Bekir Tebriz'den hareketle Nahcıvan bölgesine geldi ve Aras kenarında kendisini bekleyen Kara Yusuf ile karşılaştı. Ancak yapılan savaşta bozguna uğrayarak Tebriz'e ve oradan da Sultaniye'ye kaçtı (15 Ekim 1406).

Kara Yusuf'un Ebu Bekir'e karşı kazandığı bu zafer, onun hükümdarlığının ikinci dönemindeki en önemli başarılarından birisi oldu ve böylece eski şöhretine kavuştu. Savaştan sonra Nahcıvan'a gelen Kara Yusuf, burada Tebriz'den gelen ve kendisini oraya davet eden bir elçi heyetini kabul etti. Bunun üzerine kışı Marend'de geçirdikten sonra, ertesi yıl İlkbaharında Tebriz'e girdi (1407). Buradan Ebu Bekir'in bulunduğu Sultaniye üzerine yürüdü ise de, Ebu Bekir Rey taraflarındaki Demavend Dağı'na çekildiği için ona bir şey yapamadı. 1408 yılı İlkbaharında yeni kuvvetlerle ordusunu takviye eden Çağatay şehzadesi Ebu Bekir, tekrar Kara Yusuf üzerine yürüdü. Şenb-i Gazan civarındaki Sardrud mevkiinde yapılan savaşı yine Kara Yusuf kazandı (13 Nisan 1408)(31).

Kara Yusuf Timurlulara karşı üst üste kazandığı bu zaferlerle Azerbaycan'a kesin olarak hakim olduğu gibi, Emirü'l-umerası olan Bistam Beg Çekirlü de Sultaniye, Kazvin ve diğer bazı şehirleri ele geçirdi. Kara Yusuf Bistam Bey'i Irak-ı Acem valiliğine tayin ettikten sonra kendisi Alıncak kalesini ele geçirdi (1409).

Bu sırada Akkoyunlu beyi Karayülük Osman Mardin'i muhasara altına almıştı. Mardin hükümdarı Melik Salih Artukî, Kara Yusuf'a haber göndererek acele gelmesini, aksi halde şehrin Akkoyunlular'a geçeceğini bildirdi. Bunun üzerine Kara Yusuf, yanına Bitlis hakimi Şemseddin'i ve başka emirleri alarak Diyârbekir tarafına hareket etti. Burada kalabalık bir kuvvetle karşısına çıkan Karayülük'ü ağır bir yenilgiye uğratarak Mardin'e girdi.

(30) Bkz. Ebu Bekr-i Tihrahî, *Kitâb-ı Diyârbekiriyye*, I, Yay. N.Lugal-F. Sümer, Ankara 1962, s. 36 vd.

(31) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, 298.

Mardin hakimi Melik Salih'i kızlarından biri ile evlendiren Kara Yusuf ona Musul'un idaresini verdi. Mardin'e ise beylerinden Ali'yi tayin etti. Böylece Kara Yusuf üç asırdan fazla hüküm sürmüş olan Artuklular Devleti'ni ortadan kaldırdı (1409)[32].

Kara Yusuf bu olaydan sonra Erzincan'ı Mutahharten'in oğlu Şeyh Hasan'ın elinden alarak burasının yönetimini güvendiği adamlarından Pir Ömer'e verdi. Bu sırada eski dostu ve hapishane arkadaşı Sultan Ahmed'in Tebriz'e girdiğini öğrendi. Bunun üzerine derhal Azerbaycan'a gelen Kara Yusuf, Tebriz yakınındaki Esed köyünde onu yenerek esir aldı (30 Ağustos 1410)[33]. Bu zaferden sonra Kara Yusuf, Irak-ı Arab emirlerini oğlu Şah Mehmed ile birlikte Bağdat'ın fethine gönderdi. Erbil'de konaklayan Şah Mehmed, burada Bağdat'ın fethi hazırlıklarına başladığı sırada Kara Yusuf bütün emirlerini Tebriz'e davet ederek onların önünde oğullarından Pir Budak'ı halef olarak tayin etti. Bu yıl içerisinde Şah Mehmed Bağdat ve Irak'ı ele geçirdi.

Karakoyunlu beyi Kara Yusuf 1412 yılı başında Akkoyunlu Begi Karayülük Osman ile ikinci kız karşılaştı. Erganiye uğrayan Kara Yusuf bu yılın sonlarında Şirvan ve Şeki hekimleri ile Gürcü kralını ağır bir hezimete uğrattı[34].

Bu sırada Fars ve Irak-ı Acem'in bir kısmını idaresi altına alarak Isfehan'ı kendisine merkez yapan Mirza İskender, Karakoyunluların elindeki Azerbaycan'ı da almak istiyordu. Nitekim o, bu amaçla Luristan yolu ile Nihavend'e geldi. Bunun üzerine Kara Yusuf derhal harekete geçerek İskender'in bulunduğu yöne doğru yürüyüşe başladı. Ancak ordusunda başgösteren bir hastalık sebebiyle geri dönmek zorunda kaldı. İskender de harekâtına fazla devam etmeyerek İsfehan'a çekildi.

Öte taraftan Karakoyunluların Irak'da daha fazla ilerlemelerini önlemek ve Azerbaycan'ı Kara Yusuf'un elinden almak isteyen Timurlu hükümdarı Şahruh Halil Sultan emrinde onbin kişilik bir orduyu bu tarafa gönderdi. Ancak Fars hakimi Mirza İskender'in karşı çıkması üzerine bu ordu hiç bir iş yapamadı. Bu sırada Harezm'i fetheden Şahruh, fethi müteakip yüzbin kişilik bir kuvvetle Herat'tan ayrılarak önce İskender Mirza üzerine yürüdü. Şahruh, İskender'i esir alarak İsfehan'ı ele geçirdikten sonra

(32) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 199.
(33) F. Sümeer, *Karakoyunlular*, I, s. 199.
(34) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 300.

burasını İskender'in kardeşi Rüstem Bey'e, Luristan'ı da Baykara'ya verdi (1414). Onun bu hareketlerinden çekinen Kara Yusuf 1415 yılında Timurlu hükümdarına bir elçi göndererek Sultaniye'nin kendisine verilmesi şartı ile onu metbu tanıyacağını bildirdi. Ancak Şahruh, oğullarından birini rehin olarak gönderdiği takdirde Sultaniye'nin kendisine verilebileceğini söyledi. Kara Yusuf, Şahruh'un bu cevabına çok kızarak Sultaniye'yi ele geçirdi(35).

Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman ise bu sırada Erzincan'ı kuşattı ise de Kara Yusuf'un üzerine kuvvetler gönderdiğini duyunca geri çekildi (1416). Karayülük Osman bir süre sonra Mardin'e yeni bir taarruzda bulundu. Onun bu hareketini haber alan Kara Yusuf Tebriz'den Âmid'e gelerek buradan Suriye'ye doğru kaçmaya başlayan Akkoyunlu beyini takibe başladı. Kara Yusuf onu Memlûk topraklarındaki Merc-i Dabık'ta yenerek Haleb naibine sığınmak zorunda bıraktı (1418)(36).

Kara Yusuf'un bu başarıları karşısında Çağatay hükümdarı Şahruh, Kazvin ve Sultaniye şehirlerinin teslimi ve kendisini metbu tanıması meyanındaki teklifinin reddedilmesi üzerine Kara Yusuf'a karşı savaş hazırlıklarına başladı. 25 Ağustos 1420 tarihinde kalabalık bir ordu ile Herat'tan ayrıldı. Kara Yusuf da, Şahruh'un üzerine geldiğini haber alır almaz, bu esnada açok ağır hasta olmasına rağmen kendisini bir mahve içinde taşıttırarak ellibin kişilik ordusunun başında Tebriz'den ayrıldı. Ancak Tebriz'in güney-doğusundaki Ucan'a iki fersah mesafede bulunan Sa'id-abâd mevkiine gelindiğinde hastalığı fenalaşan Kara Yusuf burada vefat etti (13 Kasım 1420)(37). Onun ölümü ile Karakoyunlu ordusunda bir karışıklık başladı. Kara Yusuf'un naaşı vefatından bir gün sonra Tebriz'e ve oradan da Erciş'e getirilerek ecdadının yanında toprağa verildi. Mezarının yeri belli değildir.

Karakoyunlu Devleti'nin asıl kurucusu sayılan Kara Yusuf, bu hanedanın en büyük hükümdarıydı. Aynı zamanda Türk tarihinin de önemli bir siması olan Kara Yusuf, uzun boylu ve iri yapılı bir kimse olup, son derece yürekli, kudretli, çalışkan ve irade sahibi bir kimseydi. Ayrıca o, tedbirli, dirayetli, mert ve cömert bir kişiliğe sahipti.

Kara Yusuf'un ölümünde altı oğlundan beşi hayatta idi. Daha önce veliaht tayin etmiş olduğu oğlu Pir-Budak 1418 yılında ölmüştü. Diğer oğul-

(35) Hafız Ebru, *Zübdetü't-Tevârih*, vrk. 521b.
(36) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, s. 99.
(37) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 300.

ları ise sıra ile Şah Mehmed, İskender, İspend (İsfehan), Cihanşah ve Ebu Sa'id idiler.

4- İskender (1420-1438)

Kara Yusuf'un ölümünden sonra her biri ayrı bir yerde bulunan oğulları Karakoyunlu hükümdarı olabilmek için mücadelelere başladılar. İlk olarak, Kara Yusuf'un oğullarından İspend (İsfehan), Sa'dlu kabilesi tarafından hükümdar ilan edildi. Kara Yusuf'un ölümü ile başlayan bu karışıklık döneminde Şahruh Azerbaycan'a hakim olmuştu. Öte yandan Erzincan'da bulunan Ebu Sa'id de halk tarafından buradan çıkarılarak yerine Mutahharten'in torunu Yar Ali geçirildi. Kardeşlerden Cihan-Şah ise Bağdat'ta bulunan kardeşi Şah Mehmed'in yanına gitti. Şehzadelerden İskender ise bu sırada Mardin'e hücum eden Akkoyunlu ordusuna karşı çıkarak onları mağlup etti (1421)[38].

Öte taraftan, İskender Mirza'nın Akkoyunlu beyi Karayülük Osman'ı yendiğini haber alan Şahruh, kalabalık bir ordu ile hareket ederek Aras'ı geçtikten sonra bazı kaleleri ele geçirdi. Nihayet Eleşkird yakınlarındaki Yahşi mevkiinde İskender ve İspend'in birlikleriyle karşılaştı. Burada iki gün boyunca bütün şiddetiyle devam eden savaşta Karakoyunlular, kalabalık olan Şahruh'un ordusu karşısında yenildiler (28-29 Temmuz 1421). İskender ve İspend savaştan sonra Musul ile Mardin arasındaki eski kışlaklarına çekildiler. Şahruh bu başarısına rağmen, Azerbaycan'ı eski sahiplerine bırakarak Horasan'a döndü. Bunun üzerine İspend Tebriz'e gelerek buraya hakim oldu. Ancak bu sırada Kerkük'te bulunan İskender Mirza süratle Tebriz'e hareket etti ve burasını kardeşinin elinden alarak, Azerbaycan'da egemenliğini kurdu. Erzurum bölgesindeki Avnik kalesine çekilen İspend ise daha sonra ağabeyi Şah Mehmed'in hâkim olduğu Bağdad'a gitmiş ve bir kaç yıl sonra da şehri onun elinden almıştır.

Böylece, Karakoyunlu Devleti'nin başına geçen İskender Mirza, ilk iş olarak Şahruh'un itaati altına girmiş olan Bitlis, Van ve Hakkâri emirlerinin tekrar kendisine tabi olmasını sağladı. Daha sonra Şirvan'a bir sefer yapan İskender, dönüşünde Sultaniye üzerine yürüyerek Şahruh'un buradaki valisini esir almış ve başkentine dönmüştür (1427-1428)[39]. Bu gelişmeler

(38) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 119.

(39) Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi, *Câmiü'd-Düvel*, Es'ad Efendi Ktb., Nr. 2103, vrk. 629b.

üzerine Şahruh, bir kez daha Azerbaycan üzerine sefer yapmak zorunda kaldı. Çağatay ordusu ile Karakoyunlular bu sefer Selmas ovasında karşılaştılar. 17 Eylül 1429 tarihinde başlayan ve iki gün devam eden savaşta yine Karakoyunlular yenildiler. Savaştan sonra Karabağ'a çekilen Şahruh, Azerbaycan'ı Kara Yusuf'un en küçük oğlu Ebu Sa'id'e vererek, baharda ülkesine döndü(40).

İskender, 1431 yılı başlarında Azerbaycan'a gelerek kardeşi Ebu Sa'id ile mücâdeleye başladı ve onu yenerek öldürttü. Böylece İskender, tahtına tekrar sahip oldu. Bu sırada Akkoyunlu Karayülük Osman, İskender Mirza'ya tabi olan Erzurum'u kuşattı ve burasını Pir Ahmed'den olarak kendi oğullarından Şeyh Hasan'a verdi(41).

Öte taraftan, İskender'den ayrıldıktan sona ağabeyi Şah Mehmed'in yanına giden İspend, çok geçmeden ona karşı muhalefete geçerek Bağdat etrafındaki küçük yerleşim yerlerini almaya başlamıştı (1425). İspend, 1431 yılında ise Celâyir hanedanının son azası olan Hille hakimi Sultan Hüseyin b. Alaüddevle'yi öldürdükten sonra bir gece baskını ile Bağdat'ı ele geçirdi (9 Nisan 1433)(42). Bağdad'a sahip olmak amacıyla Şah Mehmed faaliyete geçtiyse de başarılı olamadı ve kaçarken Hanik cıvarında Emir Baba Hacı Hemedanî tarafından öldürüldü.

Karakoyunlular 1435 yılında Şahruh'un üçüncü kez Azerbaycan seferi ile karşılaştılar. Şubat 1435'te Rey'e gelen Çağatay hükümdarı bir müddet burada kaldı. Bu sırada, İskender'in amcası Mısır Hoca'nın oğlu Gazan Han ile bazı Karakoyunlu emirleri Şahruh'un yanına gelerek itaatlerini bildirdiler. Ayrıca Van'da bulunan Cihan Şah ile Bağdat hakimi İspend Mirza da İskender'e muhalif oldukları için Şahruh'u metbu tanımışlardı. Bu durum karşısında Şahruh'a karşı koymanın imkânsız olduğunu gören İskender Mirza, Tebriz'den Erzurum'a çekildi. İskender'in geri çekileceğini daha önce düşünen Şahruh, Karayülük Osman'a onu izlemesini emretmişti. Karakoyunlu hükümdarı Erzurum'a geldiği zaman Akkoyunlu kuvvetleri ile karşılaştı. Yapılan savaşta İskender Mirza'nın kuvvetleri galip geldi(43). Akkoyunluların ağır bir yenilgiye uğradığı bu savaşta Karayülük Osman Bey de yaralandı ve kısa bir süre sonra Erzurum'da öldü.

(40) F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, 129-130.

(41) Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, I, 107-108.

(42) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 304.

(43) F. Sümer "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 40, s. 14-15.

İskender Bey, bu başarılı savaştan sonra Erzuruma hakim oldu, ancak kendisini takib etmekte olan Şahruh'un oğlu Mirza Muhammed'in kuvvetlerinden çekinerek Osmanlı ülkesine girdi. Tokat'a kadar gelen İskender Bey, Osmanlı padişahı II. Murad'ın, kendisi üzerine ordu göndermesi sebebiyle Osmanlı ülkesini terkederek Harput, Erzincan, Tercan üzerinden Tebriz'e döndü(44).

İskender Mirza Tebriz'e geldikten kısa bir süre sonra kentin kuzeyindeki Sufiyan mevkiinde Cihan-şah ile karşılaştı. Burada kardeşiyle yaptığı savaşta, emirlerinden bazılarının ihaneti sebebiyle yenilerek alıncak kalesine sığındı. Cihan-şah bu kaleyi kuşatma altına aldı. Kuşatma devam ederken İskender Mirza, yanında bulunan oğlu Şah-Kubad tarafından öldürüldü (21 Nisan 1438)(45). 17 yıl kadar Karakoyunlu Devleti'ni idare etmiş olan İskender Mirza, son derece cesur bir kimseydi. Kuvvetli ordulara sahip ve büyük bir imparatorluğun başında bulunan Şahruh'a karşı gösterdiği başarılı mücadeleler onun çok güçlü bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Ancak, dışta Çağatay, Akkoyunlu ve Memlûk baskıları ve içte de kardeşleri ile yaptığı mücadeleler yüzünden babasından devraldığı güçlü devleti geliştirememiş ve onun sarsılma ve zayıflamasına sebep olmuştur.

5- Cihan Şah (1439-1467)

Babası İskender Mirza'yı öldüren Şah Kubad, Alıncak kalesinde bulunan emirler tarafından İskender'in halefi olarak ilân edildi. Ancak Alıncak kalesini muhasara etmiş olan Cihan Şah, baba katili Şah Kubad'ı kaleden çıkartarak idam ettirdi(46). Böylece Cihan Şah Irak dışında kalan bütün Karakoyunlu ülkelerinin tek hâkimi oldu.

Cihan Şah hükümdarlığının ikinci senesinde Gürcistan üzerine büyük bir sefer yaptı. Tiflis'i ele geçirdikten sonra Tebriz'e döndü (1440). 1444 yılında Gürcistan'a ikinci bir sefer düzenleyen Cihan Şah, bu sırada, Bağdad emiri olan kardeşi İspend'in ölümü üzerine burada çıkan olaylar sebebiyle o tarafa yöneldi. Bağdad ve çevresine 12 yıl kadar hakim olan İspend'in ölümünden sonra yerine yeğeni Elvend geçmişti. Ancak emirlerin çoğunluğu onun küçük yaştaki oğlu Fuad'ı tercih ettiler. Bu sırada El-

(44) Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, I, s. 348-90.
(45) F.Sümer, *Karakoyunlular*, I, s. 140-141.
(46) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 302.

vend'in yanındaki beylerden bazıları Cihan Şah'ın yanına gelerek onu Bağdat'ın zaptı için teşvik etiler. Bunun üzerine Cihan Şah Bağdad'a bir sefer yapmaya karar verdi. Nihayet 7 aylık bir kuşatmadan sonra Bağdat ele geçirildi (9 Haziran 1446). Cihan Şah Bağdat'ta bir müddet kaldıktan sonra şehrin idaresini oğlu Mehmed Mirza'ya bırakarak Tebriz'e döndü.

Cihan Şah, metbuu olduğu Şahruh'un 1447 yılında ölümü üzerine bölgede tek kaldı ve bu tarihten sonra "Sultan", "Hakan" ünvanlarını kullanmaya başladı. Bu arada, Şahruh'un ölümü ile başlayan şehzâdeler arası mücadeleden istifade eden Cihan Şah, emirlerinden Ali Şükür Bey ile İsfendiyar Bey'i göndererek Sultaniye ve Kazvin şehirlerini zaptettirdi(47). Daha sonra kendisi de büyük bir ordu ile Irak-ı Acem üzerine yürüyerek İsfehan'ı ele geçirdi (1447).

Cihan Şah bu tarihten sonra, eskiden beri Karakoyunluların amansız düşmanı olan Akkoyunlular ile mücadeleye girişti. 1452 yılına kadar devam eden bu mücadeleler iki tarafın da ağır kayıplar vermesine sebep oldu. Sonunda Cihan Şah ile Akkoyunlu hükümdarı Cihangir arasında, Cihangir'in Karakoyunluları metbu tanıması şartı ile antlaşma yapıldı (1452)(48). Böylece iki kardeş Türkmen devleti arasında yüzyıldan fazla devam etmekte olan mücadeleler kısa bir süre de olsa son bulmuş oldu.

Böylece batı sınırlarında barışı sağlayan Cihan Şah, tekrar doğuya dönerek Fars ve Kirman'ı ele geçirdi. Ancak Cihan Şah doğuda uğraşırken batıda, Akkoyunlu Devleti'nde güçlü bir hükümdar ortaya çıktı. Uzun Hasan, ağabeyi Cihangir'i tahttan uzaklaştırarak bütün Akkoyunlu şehzâde ve emirlerini kendisine tabi kılarak her geçen gün biraz daha güçleniyordu. Cihan Şah, kendisine karşı büyüyen bu Uzun Hasan tehlikesini bertaraf etmek için, eski Akkoyunlu hükümdarı Cihangir'in yardım isteğinden de yararlanarak Rüstem Tarhan komutasında kalabalık bir orduyu Uzun Hasan üzerine gönderdi. İki taraf arasında Mardin yakınlarında meydana gelen savaşta Karakoyunlu ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Akkoyunlular, başta Rüstem Tarhan olmak üzere pek çok kimseyi esir aldılar (1457)(49). Cihangir ile Piri Bey canlarını güçlükle kurtardılar.

Bu sırada Horasan'da Sultan Babur ölmüş ve saltanat mücadeleleri tekrar başlamıştı. Bu mücadeleyi fırsat bilen Cihan Şah Horasan'ı elde et-

(47) M. Halil Yınanç, "Cihanşah", *İA*, III, 175.

(48) F. Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 18.

(49) M.Halil Yınanç, "Akkoyunlular", *İA*, s. 259.

mek düşüncesi ile Akkoyunlular işini ihmal etti. Rey'de hazırlıklarını tamamlayan Cihan Şah 1458 yılı baharında Cürcan, Harezm, Mangışlak, Meşhed, Nişabur ve Batı Horasan'ı ele geçirdi. Bundan sonra Timurluların başkenti Herat üzerine yürüyen Cihan Şah buraya da kolayca hakim oldu. Karşısında yalnızca Maverrünnehr hükümdarı Ebu Sa'id kaldı. Ancak bu sırada oğlu Hasan Ali'nin isyan ederek Tebriz'i ele geçirdiğini duyunca Ebu Sa'id ile anlaşarak, Horasan'ı Timurlulara terk etmek ve geri dönmek zorunda kaldı(50).

Cihan Şah, oğlu Hasan Ali'nin isyanını bastırdıktan sonra bu kez diğer oğlu Pir Budak'ın isyanı ile karşılaştı. Fars ve Irak-ı Arab'ı yönetimi altına alan Pir Budak babasına karşı isyan edince, Cihan Şah, uzun mücadelelerden sonra onu yakalayarak idam ettirdi (1466)(51). Cihan Şah Irak-ı Arab ülkesini, Irak-ı Acem ve Fars ülkelerine ilaveten oğlu Muhammed Mirza'ya verdi. Pir Budak ile ittifak halinde bulunmuş olan Hasan Ali'yi ise Maku kalesine hapsettirdi.

Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Akkoyunlulara büyük bir darbe vurmak üzere 16 Mayıs 1466 tarihinde kalabalık bir ordu ile Tebriz'den hareket ederek Van gölü havzasına geldi. Burada Uzun Hasan Bey'in de 12.000 atlı ile Karakoyunlu topraklarına akına çıktığını öğrendi ve buna çok hiddetlendi. Öte taraftan Uzun Hasan, Cihan Şah'ın bir sefer yapmak niyetinde olduğunu daha önceden anlayarak dağlardaki geçit ve yolları kesmişti. Bunun üzerine iki taraf arasında karşılıklı elçiler gidip gelmeye başladı. Ancak Cihan Şah'ın ağır şartlar ileriye sürmesi nedeniyle bir sonuca varılamadı. Muş ovasında karargâh kurmuş olan Cihan Şah, mevsimin ilerlemesine rağmen bir türlü kesin hücuma karar veremiyordu. Onun gayesinin, Hasan Bey'e metbuluğunu kabul ettirmek olduğu anlaşılıyor. Cihan Şah, sonunda ordusunun isteği üzerine kışlağa çekilmeye karar verdi. Birlikleri Adilcevaz, Erciş, Van ve Aras kışlağına dağıldılar. Kendisi de Pasinler'e gitmek üzere hareket etti. Ancak yolda konakladığı bir sırada, Uzun Hasan birlikleri ani bir baskın yaparak Cihan Şah ve maiyetinin kaçmasına sebep oldular. Bu sırada Cihan Şah öldürüldü (11 Kasım 1467)(52).

Cihan Şah zamanında Karakoyunlu Devleti en geniş sınırlarına ulaş-

(50) M. Halil Yınanç, "Cihanşah", *İA*, s. 181.

(51) F. Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 22.

(52) F. Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 23; M.H. Yınanç, "Cihanşah" *İA*, s. 187.

mıştı. Azerbaycan, Arran, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Doğu Anadolu egemenlik altına alınmış ve çevredeki devletler de tabi hale getirilmişti. Zamanının en büyük hükümdarlarından biri olan Cihan Şah, sert ve cesur bir kimseydi. Onun ölümünden sonra, Karakoyunlu Devleti'nin yükselme dönemi sona ermiş ve devlet yavaş yavaş yıkılmaya başlamıştır.

6- Hasan Ali (1467-1468)

Cihan Şah'ın öldürülmesinden sona bir kısım Karakoyunlu emirleri Maku kalesine giderek burada hapiste bulunan Hasan Ali'yi hükümdar ilân ettiler. Ancak onun hükümdarlığına karşı çıkan İskender Bey'in oğlu Hüseyin Ali Tebriz'de hükümdarlığını ilân etti. Fakat Cihanşah'ın eşi Can Begim, kardeşi Kasım Bey emrindeki bir orduyu Tebriz üzerine gönderdi. Süratle Tebriz'e gelen Kasım Bey, Hüseyin Ali'yi yenerek öldürttü. Bu arada Hasan Ali de Tebriz'e yaklaşmıştı. Kasım Bey, şehirle beraber Hüseyin Ali'nin hazinelerini de Hasan Ali'ye teslim etti(53).

Hasan Ali, tahta geçer geçmez Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı savaş hazırlıklarına başladı. Oldukça kalabalık bir ordu toplayan Hasan Ali, devlet idaresinde bazı yanlış davranışlarda bulundu. Babasının emirlerini hafife alarak, kendisinin Çuli adını verdiği ayak takımı ile görüşmeye başladı. Diğer yandan, tahta geçmesinde önemli yardımı olan Cihanşah'ın karısı Can Begim'i ve kardeşlerini öldürtmesi gibi sert davranışlarından dolayı ordu üzerinde iyi bir otorite sağlayamadı.

Bu otorite eksikliği ile Akkoyunlu Uzun Hasan'ın karşısına çıkan Hasan Ali'nin kuvvetleri yenilerek darmadağın oldu(54).

Hasan Ali Berda'a cıvarındaki Karamanlı boyunun yanına kaçtı ve bu sırada Azerbaycan sınırına yaklaşmış olan Horasan ve Maveraünnehr hükümdarı Ebu Sa'id'e sığındı. Ancak Ebu Sa'id'in de Uzun Hasan tarafından mağlup ve katledilmesinden sonra Hasan Ali, Hemadan yönüne kaçmaya başladı. Akkoyunlu kuvvetlerinin eline düşeceği bir sırada intihar ederek hayatına son verdi (Nisan 1469)(55).

Böylece Cihan Şah'ın ölümünden çok kısa bir süre sonra Hasan-Ali'nin de ölmesiyle Karakoyunlu Devleti sona erdi. Son Karakoyunlu hü-

(53) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 303.
(54) F. Sümer, "Karakoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 23.
(55) F. Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, s. 304.

kümdarı olan Hasan Ali haris bir kimseydi. Onun ölümünden sonra Cihanşah'ın Uzun Hasan tarafından gözlerine mil çekilmiş olan oğlu Ebu Yusuf, Fars'ta tutunmak istediyse de Akkoyunlu şehzâdesi Uğurlu Mehmed'in eline düştü. Böylece Akkoyunlular, ezeli düşmanları Karakoyunlular'ın hakimiyetlerine son vererek onların ülkelerine sahip oldular.

II- TEŞKİLÂT VE KÜLTÜR

XIV. yüzyıl ortalarında küçük bir kabile iken kısa zamanda büyük bir imparatorluk haline gelen Karakoyunlular'ın devlet teşkilâtı İlhanlı ve Çağatay devletlerinin örgütleri esas alınarak meydana getirilmiştir. Karakoyunlu Devleti'nde hükümdar seçiminde Akkoyunlular da olduğu gibi aile ve aşiret reisleri etkiliydi. Ulusun yönetimine, ulusu teşkil eden aile fertleri arasında kim uygun görülürse o geçerdi(56). Hükümdarlık simgesi olarak çetr ve kırmızı renkte sancakları vardı. Paralarında sultan ünvanını kullanıyorlardı.

Karakoyunlu Devleti'nin saray örgütü de İlhanlılar ve Timurlular'ın saray örgütü örnek alınarak oluşturulmuştu. Dergâh veya devlet-hâne denilen sarayda Inak, Feyc (Peyk), Rikâbdar, Bukavul, Mirahur, Ayakcı vs. gibi ünvanları taşıyan yoksul memurlar vardı. Diğer devletlerde olduğu gibi Karakoyunlular'da da devlet işleri Büyük Divan tarafından yürütülürdü. Divanın reisine Sahib-Divan denilirdi. Karakoyunlularda vilâyetler, ikta ve yönetim suretiyle hükümdar ailesinden olanlara ve emirlere verilirdi. Şehzâdeler gençlik çağına geldikleri zaman bir vilâyetin yönetimine atanır ve atabeyleri ile birlikte kendilerine verilen bölgeyi idare ederlerdi. Şehzâdelerin kalabalık maiyetleri ve düzenli saray örgütleri vardı.

Karakoyunlu devletinde hükümdarın maiyyetindeki asker, yaya ve atlı kuvvetlerden oluşmaktaydı. Devletin temelini ordu teşkil ediyordu. Ordu aşiret kuvvetlerinden meydana geliyordu. Ancak aşiret kuvvetleri devlete tamamen bağlı olmadıklarından bir yandan diğer yana geçebiliyorlardı. Bu sebeple kuvvetli ve güçlü sanılan devlet, aşiret beylerinin ordudan ayrılması ile bir anda zayıf duruma düşüyordu. Akkoyunlularda olduğu gibi, Karakoyunlularda da çerik kuvveti çok fazla idi. Eyalet valilerinin emrinde ve toprağa bağlı olan timarlı sipahiler, devletin kurulması ve yükselmesinde büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Hükümdarı korumakla görevli birliklere

(56) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984, s. 269.

"korucı" adı verilirdi. Birliklerin toplanması, toplantı yerinin saptanması, emirlerin ilân ve duyurulması "tavacı" adı verilen memurların göreviydi(57).

Karakoyunlular'da ordunun savaş düzeni de diğer Türk devletlerindeki gibi idi. Ordunun merkez kısmına "Uluğ kol", sağ kanadına "barangar" ve sol kanadına da "Cuvangar" denilirdi. Ordu koşun, tıb ve feve gibi kısımlara ayrılırdı. Harp esnasında öncü birliklere "tarakol" adı verilirdi.

Karakoyunlu hükümdarları, hayatlarının büyük bir kısmını savaş ve mücadelelerle geçirmelerine rağmen bilim ve fikir hayatının gelişmesine ve ülkelerinin bayındırlığına da büyük önem vermişlerdir. "Hakiki" mahlasıyla şiirler yazdığı bilinen Cihan Şah ünlü Abdurrahman Câmi ile mektuplaşmış ve şair, yazar ve bilginlerle sohbet etmiştir. Ünlü bilgin ve şair Celâleddin Devranî, Akkoyunlu ülkesine gitmeden önce Cihan Şah'ın yanında bulunmuş ve Tebriz'deki medreselerde ders vermiştir. **Risâle-i Hurûf** adlı eserini de sultan Cihan-şah adına kaleme aldığı bilinmektedir. Yine Şeyh Şucaeddin b. Kemâleddin Kirmanî de, **Hadikatü'l-Maarif** adlı eseri ile 1462 yılında tamamladığı **Gülşen-i râz** şerhini Cihan Şah'a ithaf etmiştir. Bundan başka Şair Mevlâna Tusî de Cihan Şah ve oğlu Şah Budak'ın sarayında bulunuyordu.

Karakoyunlular döneminde imar faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Karakoyunlu hükümdarları başta Tebriz olmak üzere bir çok yerde cami, medrese, hastane ve köprü yaptırmışlardır. Bunlardan, Cihan Şah'ın Tebriz'de yaptırmış olduğu Gök mescid ve medresesi, onun eşi Begim Hatun'un medrese ve imareti, Van'daki Ulu Cami, isfahan'daki Cuma Camisi, Karakoyunluların dini mimarîsinin en güzel örnekleridir.

(57) Ebu Bekr–i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, s. 208-209.

Karakoyunlu Hanedanı Şeceresi

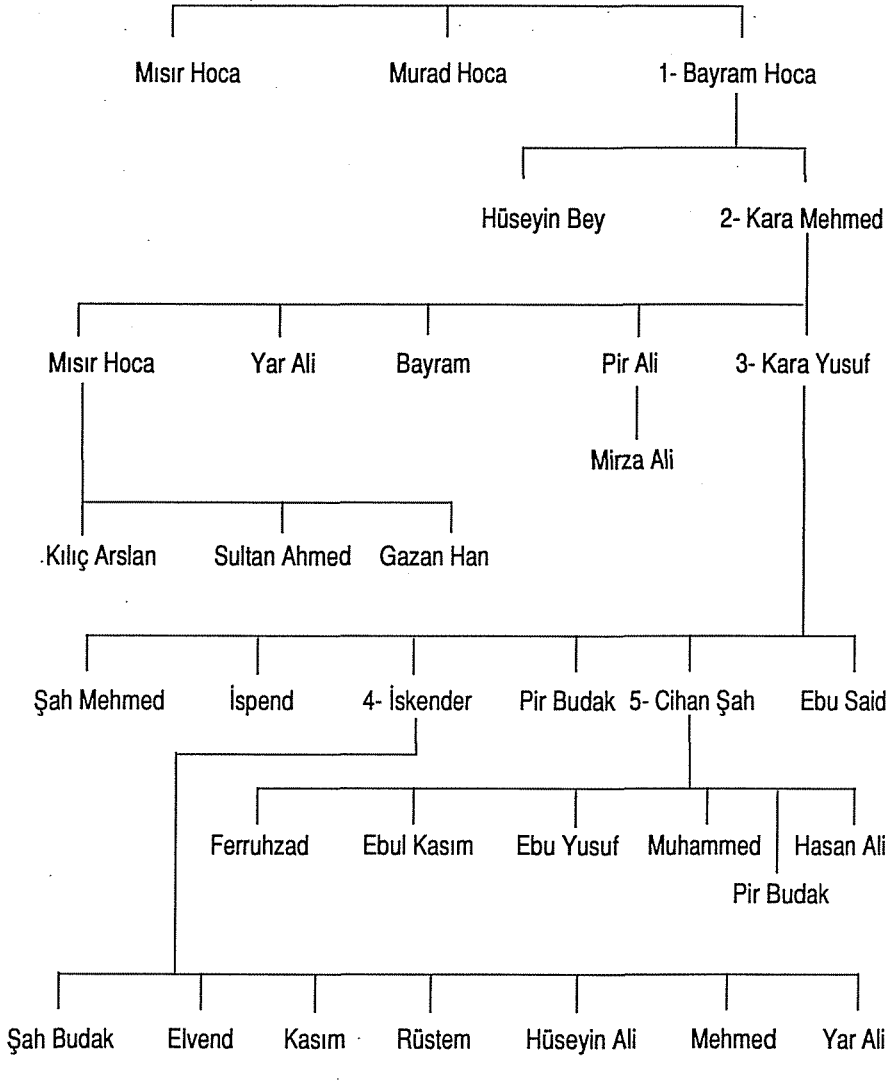

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Mahmud; *Selçuknâme,* haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Ahmed Refik; *Anadolu'da Türk Aşiretleri,* İstanbul 1930.

Ahmed Tevhid; *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu,* İstanbul 1321.

———————; "Antalya Surları Kitabeleri", *TTEM,* IX (LXXXVI), s. 166-169.

———————; "Kadı Burhaneddin Ahmed", *TOEM,* V/27, s. 180.

———————; "Denizli Lâdik Emareti", *TOEM,* İstanbul 1341, cüz 10/87, s. 255.

Aka, İsmail; *Timur ve Devleti,* Ankara 1991.

Akın, Himmet; *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma,* Ankara 1968.

Akün, Ömer Faruk; "Şeyh-oğlu", *İA,* XI, 481-485.

Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü"l-Ahyâr,* nşr: Osman Turan, Ankara 1944.

Âlî; *Künhü'l-Ahbâr,* İstanbul 1277-78.

Ali Kemalî; *Erzincan Tarihi,* İstanbul 1932.

Alpagut; *Denizde Türkiye,* İstanbul 1937.

Alptekin, Çoşkun; "Artuklular", *DİA,* III, 415.

———————; "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1988, VIII, 188.

———————; "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1988.

Altun, Ara; *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi,* İstanbul 1978.

Anna Comnena, *The Alexiad,* London 1969.

Anonim Selçuknâme; nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952.

Anonim Süryani Vekayinâmesi; trc. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades From an Anonymous Syriac Chroniclee", *JRAS,* January 1933.

Artuk, İbrahim; *Mardin Artukoğulları Tarihi,* İstanbul 1944.

———————; "Karasioğulları Adına Basılmış İki Sikke", *Tarih Dergisi,* sayı 33, İstanbul 1982, s. 283.

———————; *Artuk Beğ,* Ankara 1988.

Aslanapa, Oktay; *Türk Sanatı,* İstanbul 1984.

Âşık Paşa-zâde; *Tevârih-i Âl-i Osman,* nşr. Âlibey, İstanbul 1332.

Ayalon, D.; "Djâmadâr", *EI*^{2} (İng), II, 421.

Aynî; *Ikdu'l-Cumân,* Veliyyüddin Efendi Ktp. nr. 2396.

Azimî; *Tarih,* (nşr. C. Cahen), "La Choranique Abregee d'Al-Azimî", *Journal Asiatique,* 1938.

Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî; *Bezm ü Rezm,* nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1928; çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

Bar Hebraeus; *Ebu'l-Ferec Tarihi,* trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1950.

Barthold, W.; "Suğdak", *İA,* XI, 1.

Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedi, İstanbul 1985.

Baybars Tarihi; trc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941.

Baykara, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş,* Ankara 1988.

———————; Denizli Tarihi, İstanbul 1969

———————; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985.

Baykal, B. Sıtkı; "Uzun Hasan'ın Osmanlılar'la Mücadelesi", *Belleten,* XXII, Ankara 1957, s. 280.

Belâzurî; *Fütûhu'l-Büldan,* trc. Mustafa Fayda, İstanbul 1987.

Beygu, Abdurrahim Şerif; *Erzurum Tarihi,* İstanbul 1936.

Le Boeu; *Histoire du Bas empire,* Paris 1824.

Bostan, İdris; "Alanya", *DİA,* II, s. 339.

Bosworth, C.E.; *İslâm Devletleri Tarihi,* trc. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980.

Brosset, M.; *Histire de la Georgie,* St. Petersburg 1849.

Bundarî; *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,* trc. Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943.

Burhaneddin Anevî; *Enîsu'l-Kulûb,* nşr. Fuad Köprülü, *Belleten,* XXVII.

Cahen, Cl.; "Cashna-gîr", *EI*^{2} (İng), II, s. 15.

———————; *La Syrie du Nord,* Paris 1940.

———————— ; *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler,* trc. Yıldız Moran, İstanbul 1979.
Chalandon; *Essai Sur le Regne d'Alexis I, (1081-1118),* Paris 1900.
———————— ; *Les Comnenes I-II, Jean II. Comnene (1118-1143), et Manuel I. Comnene (1143-1180),* Paris 1910-1912.
Clavijo; *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat,* trc. Ö. R. Doğrul, İstanbul.
Cornotentis, Fulcherius; *A History of the Expedition to Jarusalem 1095-1127,* trc. R. Ryan, Knoxville 1969.
Cüzcânî; *Tabakat-ı Nasırî,* nşr. Abdülhay Habibî, Kabil 1325.
Çağatay, Neşet; *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* Ankara 1974.
Çam, Nusret; *Adana Ulu Camii Külliyesi,* Ankara 1988.
Çay, Abdülhaluk, "Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşının Yeri", *Şükrü Elçin Armağanı,* Ankara 1983.
Çay, Abdülhaluk; *II. Kılıç Arslan,* Ankara 1987.
Dânnişmendnâme, La Geste de Melik Dânişmend I, nşr. I. Melikoff, Paris 1960.
Darkot, Besim; "Kastamonu", *İA,* VI, 402.
———————— ; "Menteşe", *İA,* VII, 722.
———————— ; "Sinop", *İA,* X, 685.
Demirkent, Işın; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,* İstanbul 1974.
Dilçimen, Kâzım; *Canik Beyleri,* Samsun 1940.
Dukas; *Bizans Tarihi,* trc. V. Mırmıroğlu, İstanbul 1956.
Ebû Bekir Tahrânî; *Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye,* nşr. Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara 1962.
Ebû Şâme; *Kitabü'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn,* Kahire 1287.
———————— ; *Teracimü Ricali'l-Karneyn es-Sâdis ve's-Sâbi' (Zeylü Kitâbi'r-Ravzateyn),* Kahire 1947.
Ebu'l-Fidâ; *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer,* İstanbul 1286.
Eflâkî; *Menâkıbu'l-Ârifin,* nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1959-1960.
"Emir-i Meclis", *İA,* IV, 261.
Ener, Kasım; *Ramazan Oğulları Türkmen Beyliği,* Adana 1979.
Enverî; *Düsturnâme,* nşr. Mükrimin Halil, İstanbul 1929.
Erzi, A. Sadık; "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten,* XVI-II, Ankara 1954, s. 188.
Evliya Çelebi; *Seyahatnâme,* İstanbul 1928-38.
Feridun Bey; *Münşeâtü's-Selâtîn,* İstanbul 1274.
Fink, H.S.; "The Foundation of the Latin States, 1089-1118", *A. History of the Crusades,* s. 343.
Gaffarî; *Tarih-i Cihan-ârâ,* Tahran 1343.
Georgostrogorsky; *Bizans Devleti Tarihi,* trc. Fikret Işıltan, Ankara 1981.
Gezzî-Mekkî Seyahatnamesi, trc. E. Kâmil, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul 1937, s. 23.
Gordlevski; *Anadolu Selçuklu Devleti,* trc. Azer Yaran, Ankara 1988.
Göde, Kemal; *Eretnalılar,* (basılmamış doktora tezi), Kayseri 1981.
Gregoros; "Şehzâde Halil'in Maceraları", trc. İskender Hoci, *TOEM,* İstanbul 1326, cüz 4, s. 249-251.
Grousset, R.; *Histaire des Croisades et du Royaume Frenc de Jarussalem,* Paris 1934-1936.
Gündoğdu Hamza; *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi,* Ankara 1986.
Günal, Zerrin; *Karası Beyliği,* (yayımlanmamış doktora tezi), İÜ Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991.
Hafız Ebrû; *Zübdetü't-Tevârih,* Fatih Ktb. Nr. 4371.
Halil Edhem; *Düvel-i İslâmiyye,* İstanbul 1927.
———————— ; *Kayseriyye Şehri,* İstanbul 1334.
———————— ; "Anadolu'da İslâmî Kitabeler", *TOEM,* II, 154-157.
———————— ; "Melik Gazi", *TOEM,* İstanbul 1321.
Hamdullah Mustevfî; *Nuzhetü'l-Kulûb,* nşr. G. L. Strange, Leiden 1915.
Hammer; *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* trc. M. Atâ, İstanbul 1329.
Heyd; *Yakın doğu Ticaret Tarihi,* trc. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.
Hoca Sa'deddin Efendi; *Tâcü't-Tevârih,* İstanbul 1280.
Honigmann; "Malatya", *İA,* VII, 236.
Huart, Cl.; "Bursuk", *İA,* II, 819-820.
Hüseyin Hüsameddin; *Amasya Tarihi,* İstanbul 1332.
Hüseynî; *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye,* trc. Necati Lugal, Ankara 1943.
İbn Batuta; *Seyahatname,* trc. Mehmed Şerif Paşa, İstanbul 1333-1335.

İbn Bibî; *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi Umûri'l-Alâiyye,* nşr. Adnan Erzi, Ankara 1956.
İbn Fazlullah el-Ömerî; *Mesâlikü'l-Ebsar fi Memâliki'l-Emsâr,* nşr. Fuad Sezgin.
İbn Haldun; *el-İber,* Beyrut 1979.
İbn Şeddâd; *Alaku'l-Hatîra,* TSM Revan, nr. 1564.
İbnü'l-Adîm; *Buğyat at-Taleb fi Tarihi Haleb,* Ankara 1976.
———; *Zübdetü'l-Taleb fi Tarihi Haleb,* nşr. Sami Dehhan, Dımaşk 1379/1974
İbnü'l-Cevzî; *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem,* Haydarabâd, 1359.
İbnü'l-Esîr; *el-Kâmil fi't-Tarih,* trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.
İbnü'l-Ezrak; *Tarihi Meyyafarikîn,* nşr. Bedevi Abdüllatif Avad, Kahire 1959.
İbnü'l-Kalânisî; *Zeylu Tarih-ı Dımaşk,* nşr. Amedroz, Beyrut 1908.
İbnü'l-Verdî; *Tetimmetü'l-Muhtasar (Tarihu İbnu'l-Verdî).*
———; *Ravz al-Manâdır,* Le Caire 1285/1868.
İnalcık, Halil; "The Rise of the Ottoman Empire", *A History of the Ottoman Empire to 1730,* (ed. M. A. Cook), Cambridge 1980.
———; "Osmanlı Hukukuna Giriş", *AÜSBFD,* XIII/II, s. 106.
———; "Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisi İle ilgisi", *SBFD,* XIV/86.
İsmail Hakkı; *Sivas Şehri.*
İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler, Yay. Osman Turan, Ankara 1984.
Kafesoğlu, İbrahim; "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İÜ. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı 10-11, İstanbul 1981, s. 20-28.
———; "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Emniyeti", *Fuad Köprülü Armağanı,* İstanbul 1953.
———; "Selçuklu Çağındaki İzmir türk Beyi'nin Adı Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* XXXIV, İstanbul 1984, s. 55-60.
———; *Sultan Melikşah Devrinde Büyük selçuklu İmparatorluğu,* İstanbul. 1953.
Kalkaşandî; *Subhu'l-A'şâ,* Kahire 1334.
Kantakozenos; *Corpus Scriptorum Historiae Byzantiane,* nşr. Von l. Schopen, Bonnae 1828.
Karahan, Abdülkadir; *XIV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türk Kültürü ve Edebiyatı,* İstanbul 1985.
Karamanî Mehmed Paşa; *Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniye.*
Kartekin, Enver; *Ramazan Oğulları Tarihi,* İstanbul 1979.
Kâtib Ferdi; *Mardin Mülûk-i Artukiye Tarihi,* nşr. Ali Emirî, İstanbul 1331.
Kaymaz, Nejat; "Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü", *TAD.*
———; *Pervane Muineddin Süleyman,* Ankara 1970.
Kazıcı, Ziya; "Ahilik", *DİA,* I, 540.
Kazvinî; *Tarih-i Güzide,* Tahran 1339.
Kemal Paşa-zâde; *Tevârih-i Âl-i Osman,* Fatih Ktp. nr. 32.
Kırzıoğlu, Fahreddin; *Kars Tarihi,* İstanbul 1953.
Kofoğlu, Sait; *Tâceddinoğulları Beyliği,* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1986.
Konyalı, İbrahim Hakkı; *Alanya (Alâiye),* İstanbul 1946.
———; *Erzurum Tarihi,* İstanbul 1960.
Köprülü, M. Fuad; "Anadolu Beyliklerine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası,* II, s. 412.
———; "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten,* XXVII, s. 293-294.
———; "Artuk Oğulları", *İA,* I, 617.
———; "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri", *THİTM,* I, 241.
———; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* Ankara 1988.
———; *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1980.
———; "Türk ve Moğol Sülaleleinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *THTD,* I, Ankara 1944.
Köylerimiz; Dahiliye Nezareti, İstanbul 1933.
Köymen, M. Altay; *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* Ankara 1989.
———; "Tuğrul Bey", *İA,* XII/2, 35-36.
———; *Tuğrul Bey ve Zamanı,* İstanbul 1976.
Kramers; "Muin-üd-dîn", *İA,* VIII, 556.
Kurat, Akdes Nimet; *Çaka Orta Zamanda İzmir ve Yakınlarındaki Adaların İlk Türk Beyi, MS.1081-1096,* Ankara 1966.
———; *Peçenek Tarihi,* İstanbul 1937.
Kurt, Yılmaz; "Ramazan-oğulları (1378-1608)", *Tarihte Türk Devletleri,* II, Ankara 1987.

Kurtoğlu, F.; *Türklerin Deniz Muharebeleri,* İstanbul 1935-40.
Laurent, J.; "Byzance et lesorigines du sultanat du Roum", *Melange Ch. Diehl,* Paris 1930.
Lebeau; *Histaire du Bas-Empire,* Paris 1824-1836, XIX.
Makrizî; *es-Sülûk,* nşr. Mustafa Ziyâde, Kahire 1936-1957.
Mansuroğlu, Mecdud; "Cândâr", *İA,* III, 24-25.
Marco Polo; *Seyahatname,* haz. Filiz Dokuman, İstanbul 1980.
Mazıoğlu, Hasibe; "Türk Edebiyatı Tarihi", *Türk Ansiklopedisi,* XXXII, 82-86.
Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmanî,* İstanbul 1311.
Melikof, Irene; "Danişmendids", *EI*^{2} (İng), s. 110.
Merçil, Erdoğan; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1985.
Mevlânâ'nın Mektupları; trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1963.
Mirza Bala; "Kadı Burhaneddin", *İA,* VI, 48.
Mordtmann, J. H.; "Cüneyd", *İA,* III, 239.
———————; "İsfendiyaroğulları", *İA,* 5/II, 1072.
Mülâyim, Selçuk; "Anadolu Selçuklu Sanatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* VI-II, 382-406.
Müneccimbaşı; *Câmiü'd-Düvel,* Es'ad Efendi Ktb. Nr. 2103.
———————; *Câmiü'd-Düvel,* trc. Ali Öngül, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1986.
———————; *Sahâifu'l-Ahbâr,* trc. Şair Nedim, İstanbul 1285.
Neşrî; *Kitab-ı Cihân-nümâ,* yay. M. A. Köymen-F.R. Unat, Ankara 1957.
Nizameddin Şâmî; *Zafernâme,* Farsça'dan çev: Necati Lugal, Ankara 1987.
Nizamülmülk; *Siyasetnâme,* trc. M. Altay Köymen, Ankara 1982.
Ocak, Ahmet Yaşar; *Babaîler İsyanı,* İstanbul 1980.
———————; "Baba İshak", *DİA,* IV, 369.
Oruç Bey; *Tevarih-i Âl-i Osmân,* nşr. F. Babinger, Hannover 1925.
Oğuz, M.; "Tâcedodinoğulları", *DTCFD,* VI/5, Ankara 1948, s. 484.
Özaydın, Abdülkerim; "Av", *DİA,* IV, 103.
———————; "Danişmend Gazi", *DİA,* VIII, 467.
Özergin, M. Kemal; *Anadolu Selçukluları Zamanında Anadolu Yolları,* (basılmamış doktora tezi),İstanbul 1959.
———————; "Anadolu Selçuklu Keransarayları", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* X. sayı 20, İstanbul 1965, s. 141-170.
el-Ömerî; *et-Tarif,* Kahire 1312.
Polat, M. Said; *Anadolu Selçuklularında Ticari Hayat,* (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1992.
Ravendî; *Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr der Tarih-i Âl-i Selçuk,* nşr. Muhammed İkbal, notlar ilâve eden: Mücteba Minovî, Tahran 1364, Türkçe trc. Ahmed Ateş, Ankara 1957.
Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih,* nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960.
Rie, Tamara Talbot; *The Seljuks,* London 1961.
Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi,* trc. Fikret Işıltan, Ankara 1986.
Sağlam, F.; "Cimri Sikkeleri", *Belleten,* XXXV, s. 299-303.
Sahillioğlu, Halil; "Antakya", *DİA,* III, 228-232.
Sakaoğlu, Necdet; *Türk Anadolu'da Mengücükoğulları,* İstanbul 1971.
Sevim, Ali; "Artukoğlu İlgazi", *Belleten,* XXVI/104, 1962, s. 661.
———————; "Artuk b. Eksük", *DİA,* III, İstanbul 1991, 414.
———————; "Artuklular'ın Soyu ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten,* XXV/101, 1962.
———————; "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten,* XXVI/103, s. 501.
———————; "Sultan Melikşah Devrinde Aksâ ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi", *Belleten,* XXIV/94, s. 209.
———————; *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi,* Ankara 1983.
———————; "Temurtaş'ın Haleb Hâkimiyeti", *Belleten,* XXXV/100, 1961, s. 571.
Sıbt el-Cevzî; *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yân,* Haydarabad 1951.
Spuler, Bertold; *İran Moğolları,* trc. C. Köprülü, Ankara 1957.
Streck; "Antakya", *İA,* I, 456.
———————; "Erzen", *İA,* IV, 337.
Sümer, Faruk; "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten,* 1971 Ankara 1986, s. 447.
———————; "Akkoyunlular", *DİA,* II, 271.
———————; "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sayı 40, s. 8.
———————; "Anadolu'da Moğollar", *SAD,* I, s. 53.
———————; "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *TAD,* I, Ankara 1963, s. 38.

———————; "Döğerlere Dair", *Türkiyat Mecmuası,* XI, İstanbul 1951.
———————; *Karakoyunlular,* Ankara 1967.
———————; "Karakoyunlular", *İA,* VI, 292.
———————; "Mengücükler", *İA,* VII, 713.
———————; *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri –Boş Teşkilâtı– Destanları,* İst 1980.
———————; "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM,* II, İstanblu 1949, s. 452.
———————; "Ramazanoğulları", *İA,* IX, 612.
———————; "Ramazanoğullarına Dair Bazı Yeni Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sayı 33, İstanbul 1984, s. 2
———————; *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* Ankara 1976.
———————; *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* Ankara 1990.
———————; "Selçuklular Devrinde Madenler", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırmalar Dergisi,* İstanbul 1988, s. 161.
———————; *Yabanlu Pazarı,* İstanbul 1985.
Süryani Mikhail; *Khronik (1168-99), Süryani Keşiş Mihail'in Vekayinamesi,* trc. H. Andreasyan, TTK, Ktb.
Şahin, R. Erdoğan; *Erzincan Tarihi.*
Şükrullah; *Behçetü't-Tevarih,* çev. Atsız, İstanbul 1947.
Şeşen Ramazan; "İmâd al-din al-Kâtim al-Isfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* III, Ankara 1971.
———————; *Selâhaddin Eyyubî ve Devlet,* İstanbul 1987.
Şikârî; *Karamanoğulları Tarihi,* nşr. Mesut Koman, Konya 1940.
Taneri, Aydın; "Celaleddin Karatay", *DİA,* VII, 251.
———————; "Divan", *DİA,* IX, 394.
———————; "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri", *TAD,* IV, sayı 6-7, Ankara 1966.
———————; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı,* Ankara 1978.
———————; *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı,* Konya 1977.
Tarım, Cevat Hakkı; *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar,* Kırşehir 1938.
Tekindağ, M. C. Şehabettin; "Teke-eli ve Tekeoğulları", *TED,* s. 7-8, İstanbul 1977, s. 55-94.
———————; "Karamanlılar", *İA,* VI, 318.
———————; "Karamanlıların Gorigos Seferi", *TD,* sayı 9, İstanbul 1954, s. 164-168.
———————; "Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", *Tarih Dergisi,* sayı 19, İstanbul 1964, s. 86.
———————; "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri", *TD* sayı 17-18, İst 1963, s. 49.
———————; "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadeleleri", *Belleten,* sayı 123, Ankara 1967, s. 352.
Togan, Z. Velidi; *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul 1946.
Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1973.
———————; "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten,* IX/35, 1945, s. 303.
———————; "Keyhüsrev I", *İA.*
———————; "Kılıç Arslan I", *İA,* VI, 686.
———————; "Kılıç Arslan III", *İA,* VI, 703.
———————; "Ortaçağda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten,* s. 110, 1964, s. 213.
———————; "Sadeddin Köpek", *İA,* X, s. 32.
———————; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* İstanbul 1969.
———————; "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Selçuklular ve İslâmiyet,* İst 1971.
———————; *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul, 1971.
———————; "Selçuklu Vakfiyeleri", *Belleten,* XII, 22.
———————; "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten,* XXXIX, s. 471-492.
———————; "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatu'l-Adale fi Kavâidi's-Sultana", *Fuad Köprülü Armağanı,* İstanbul 1953, s. 531-564.
———————; "Süleymanşah", *İA,* XI, s. 219-231.
———————; "Süleymanşah", *İA,* XII, s. 212.
———————; *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,* Ankara 1958.
Turan, Refik; *Türkiye Selçuklularında Vezirlik Müessesi,* (basılmamış doktora tezi), Ankara 1983.

Turan, Şerafettin; "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,* Samsun 1988, s. 147-158.
Tursun Bey; *Tarih-i Ebü'l-Feth,* haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
Uluçay, M. Çağatay; *Padişahların Kadınları ve Kızları,* Ankara 1980.
———————; "Saruhanoğulları", *İA,* X, 239.
———————; *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar,* İstanbul 1946.
Urfalı Mateos; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli,* trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri,* İstanbul 1984.
———————; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Ankara 1984
———————; "Germiyanoğulları", *İA,* IV, 767.
———————; *Karası Vilâyeti Tarihçesi,* İstanbul 1341.
———————; *Kitabeler,* İstanbul 1927.
———————; *Kütahya Şehri,* İstanbul 1932.
———————; "Mehmed I", *İA,* VII, 501.
———————; "Menteşeoğulları", *İA,* VIII, 724.
———————; "Murad I", *İA,* VIII, 591.
———————; "Murad-ı Hüdâvendigâr Kızı ve Karamanoğlu Alaaddin Bey'in Zevcesinin Adı Nedir?", *Belleten,* Ankara 1957, XXI, s. 178-180.
———————; *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara 1970.
———————; *Sivas Şehri,* İstanbul 1928.
———————; "Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten,* XXXII/126, 1968, s. 1229.
Üçok, Bahriye; "Hamitoğulları Beyliği", *AÜİFD,* I-II, Ankara 1955, s. 73-74.
Ünver, Süheyl; *Selçuklu Tababeti,* İstanbul 1940.
Ülkütaşır, Şakir; "Sinop'ta Selçukîlere Ait Tarihî Eserler", *Tarih ve Arkeologya Dergisi,* V, s. 120-131.
Vardan; "Türk Fütühâtı Tarihi", trc. Hrant Andreasyan, *TSD,* İstanbul 1937.
Varlık, Mustafa Çetin; "Dülkadiroğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1989, X, 102.
———————; *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429),* Ankara 1974.
———————; "Karaman Oğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1988, X, 26.
———————; "Ramazan Oğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1989, X, 117.
———————; "Saruhanoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul 1988, VIII, 538.
Wittek, Paul; *Menteşe Beyliği,* trc. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1944.
Yazıcıoğlu; *Selçuknâme,* Revan Ktp. Nr. 1390.
———————; *Tevârih-i Âl-i Selçuk,* nşr. Houtsma, Leiden 1902.
Yıldız, Hakkı Dursun; "Anadolu Beylikleri (Teşkilât ve Kültür)", *DİA,* III, İst. 1991, s. 140.
Yınanç, Mükrimin Halil; "Akkoyunlular", *İA,* I, 252.
———————; "Amasya", *İA,* I, 394.
———————; "Belek", *İA,* II, 469.
———————; "Danişmendliler", *İA,* III, 468.
———————; "Dulkadirliler", *İA,* III, 654.
———————; "Maraş Emirleri", *TTEM,* VI (XXXIII), s. 348-350.
———————; *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi,* İstanbul 1944.
Yınanç, R.; *Dulkadir Beyliği,* Ankara 1989.
Yınanç, R-M. Elibüyük; *Maraş Tahrir Defteri,* Ankara 1988.
Yunûnî; *Zeylü Mir'ati'z-Zaman,* Haydarabâd, 1955.
Yücel, Yaşar; "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II,* Ankara 1991, s. 252.
———————; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* Ankara 1992.
———————; *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398),* Ankara 1970.
———————; *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402),* Ankara 1989.
———————; *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri,* Ankara 1980.

ŞAHIS İSİMLERİ İNDEKSİ

Abaka Han, 45, 185-190, 192, 193, 197-199, 307, 388, 434, 454.
Abdurrahman Câmi, 526.
Abdüllatif el-Bağdadî, 41, 42, 47.
Abdülmecid b. İsmail, 62.
Abdülmelik (Samânî), 62.
Abışka Noyan, 205.
Acay, 189.
Aclan Bey, 413.
Afşin, 90, 91, 102, 243, 268.
Ahi Ahmet Şah, 195.
Ahi Ayna Bey, 425.
Ahi Evran, 233.
Ahlat Şah, 188.
Ahmed (Çelebi Mehmed'in oğlu), 421.
Ahmed (Kutlu Bey oğlu), 379, 425-430, 439, 470, 485, 486, 489.
Ahmed (Şadgeldi oğlu), 378, 469.
Ahmed (Zahireddin İbrahim'in kardeşi), 75.
Ahmed Bey (Şihabeddin-Ramazanoğlu), 398, 439.
Ahmed Bey (Fatih'in torunu), 498.
Ahmed b. Muhammed et-Tûsî, 240.
Ahmed Gazi, 420, 423.
Ahmed Celâyir, 514.
Ahmedî, 365.
Ahmed-i Dâî, 365.
Ahmedîl, 73.
Ahmed Şah (Türkmen emiri), 243, 267.
Ahmedşah (Şahinşah'ın torunu), 45, 46.
Ahmed Teküder, 198, 199.
Adil Bey, 310.
Aksarayî, 49, 67, 107, 209.
Aksungur el-Porsukî, 73, 114, 128, 129, 243, 252, 253, 255.
Alaaddin Ali Bey (Karamanoğlu), 349-351, 361, 379, 392-396, 425, 426, 438, 463, 463, 468, 485.
Alaaddin Ali Çelebi, 383, 384, 488.
Alaeddin Altın Boğa, 332.
Alâaddin Bey (Eretnaoğlu), 407, 408, 429, 485.
Alâaddin Davudşah, 40, 47.
Alâeddin Erzincanî, 41.
Alâaddin Halil Bey, 391.
Alâaddin Keykubad I, 33, 40-44, 46, 159, 160, 164-168, 171, 175, 197, 208, 213, 217-222, 228, 233-236, 261, 282, 304, 305, 386, 456.
Alâaddin Keykubad II, 176, 178, 215, 216.
Alâaddin Keykubad III, 203-205, 360.
Alâeddin Melikşah, 31, 32.
Alâeddin Sâvî, 205, 206.
Alaeddin Siyavuş, 195, 197.
Alaüddevle Bozkurt Bey, 341, 342, 339, 500.
Alemüddin Kayser, 197.
Alemüddin Sencer, 190.
Albertus, 133.
Alexios III, 153, 468, 484.
Alexandre III, 145.
Alıncak Noyan, 182.
Ali Alpı, 259.
Ali Bahadır, 182.
Ali Bey (Eratna beyi), 377, 378.
Ali Bey (Hamza Bey'in kardeşi), 442.
Ali Bey (İnançoğlu), 373.
Ali Bey (Karamanoğlu), 194, 197, 349, 398-400, 407.
Ali Bey (Karayülük Osman oğlu), 491, 492.
Ali Bey (Ramazanoğlu), 444.
Ali Bey (Şehsüvarbey oğlu7, 340.
Ali b. Ebu'l-Kasım, 24-26.
Alib. Haydar, 498.
Ali İsa, 378.
Ali b. Muhammed, 85.
Ali b. Ömer, 85.
Ali Paşa, 456-458.
Ali Şeker Bey, 492.
Ali Şiroğlu Muzafferüddin, 358.
Ali Şükür Bey, 522.
Ali Tegin (Karahanlı), 88.
Ali Tusî, 239.
Alpağı, 456.
Alparslan, 21, 23-25, 35, 50, 71, 84, 89, 92, 94, 95, 97,99, 101, 242, 243, 267, 280.
Alparslan (Taceddin oğlu), 469-471.
Alp İlig (Kutalmış oğlu), 95, 99, 100.
Altın Boğa, 325.
Amidü'l-mülk Kündüri, 94.
Anası-oğlu, 93.
Andronikos, 417.
Andronikos II, 411, 412, 457, 458.
Andronikos III, 292, 459.
Andronikos Vatatzes, 146, 147.
Angolos, 146.
Anna (İmparatoriçe), 293, 460.
Anna Comnena, 98, 103, 107, 115, 118, 133, 134, 136.
Anselm, 123.
Arap Noyan, 202.
Arapşah, 57.
Argun Şah, 149, 153, 199-201, 214, 307, 327-329, 506.
Arif Çelebi, 204, 418.
Arslan Besâsirî, 94.
Arslan Doğmuş, 177, 180, 250.

Arslanşah, 28, 76, 149, 215, 257, 271.
Arslan Yabgu, 22, 92-94, 112, 127.
Artuk Arslan, 81, 82, 163, 257, 264.
Artuk Bey, 23, 50, 92, 99, 110, 111, 242.
Âşık Paşa-zâde, 413.
Atabeg Nureddin Mahmud, 141.
Atabeg Özbek, 340.
Atabeg Zengi, 276.
Atlamış (Avnik emiri), 513.
Atsız, 97, 99, 100, 102, 243, 268.
Atsız Elti Hatun, 69.
Ayaz, 73.
Aydınoğlu Cüneyd Bey, 421, 464.
Aydınoğlu Mehmed Bey, 184, 289, 291, 300.
Aydınoğlu Umur Bey, 419.
Ayna Hatun, 80.
Aynüddevle (Emir Gazi oğlu), 61, 68.
Aynüddevle (Muhammed oğlu), 63, 64.
Aynü'd-Devle (Malatya hakimi), 139.
Ayşe Hatun, 36, 58, 59, 132, 136, 138, 339.
Azîzüddin, 214.
Aziz Erdeşir Esterâbâdî, 384.

Baba Hacı Hemedânî, 520.
Baba İlyas, 172, 173.
Baba İshak, 172, 173, 358, 359.
Babür, 522.
Bahaeddin, 195.
Bahaeddin kutluğca, 165.
Bahâeddin Veled, 40, 47, 240.
Bahaüddevle Mes'ud, 277,278.
Balaban, 81.
Baltu, 202.
Barambay, 350.
Bar Hebraeus, 135.
Barsam, 107, 114.
Basileios II, 22, 88.
Battal Gazi, 49.
Batu Han, 179, 214.
Baybars, 182, 186, 189-195, 199, 226, 436, 442, 489.
Bayboğa, 328, 437.
Baycu Noyan, 174, 179, 181, 184, 204.
Bayezid Çelebi, 295.
Bayezid Paşa, 397.
Bayezid I, 340, 431, 432, 515.
Bayezid II, 339, 406, 446, 498, 499.
Bayındır Bey, 496, 504.
Baykara, 518.
Bayram Hoca, 485, 507-510.
Bayramoğlu Hacı Emir İbrahim, 468.
Baysungur, 497, 498.
Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî, 79, 80.
Bedreddin Bey, 283.
Bedreddin Hotenî, 387, 388.
Bedreddin İbrahim, 194, 390-392.
Bedreddin Kazvinî, 220.
Bedreddin Murad, 373, 374.
Bedreddin Yusuf, 65, 69, 155, 224.
Bedri Hoca, 508, 509.
Bedrüddevle Süleyman, 254, 255.
Bedrülcemâlî, 110.
Begim Hatun, 526.
Begtimur, 31, 32, 154, 272.
Behram Şah, 43, 154, 159, 165.
Belek Gazi, 36, 37, 58, 125, 132, 136, 138, 247, 255, 256, 260, 276.
Benlü Hatun, 340.
Berdi Bey, 338, 445.
Berduliye Hatun, 175, 176.
Bereket Han, 222.
Berke Han, 182.
Berkuk, 331, 334, 379, 381, 439, 488, 511, 512.
Berkyaruk, 24, 56, 72, 127, 149, 153, 245, 247, 248, 252, 274.
Bertrand de la Broquiere, 443.
Biçenoğlu Süleyman Bey, 496
Bohemund, 52, 53, 59, 60, 104, 121, 126, 127, 132, 139, 249, 256.
Borsuk b. Borsuk, 254.
Bozan, 113, 114, 116, 117.
Bozkuş Bahadır, 455.
Bozmış, 132.
Budak Paşa, 460.
Budak Paşaoğlu Beğce Bey, 464.
Buldacı, 108, 113.
Burhaneddin Ahmed, 349.
Burhaneddin Musa, 392.
Butumites, 121.

Canbeg el-Yahyavî, 514.
Can Begim, 524.
Canbeg Sufî, 444.
Canberdi Gazali, 341.
Candaroğlu İsfendiyar Bey, 420.
Candaroğlu Süleyman Paşa, 435.
Celaleddin (Dilmaçoğlu), 273.
Celaleddin Bayezid Bey, 310.
Celâlüddin Devvanî, 495, 503, 526.
Celâleddin Habib, 178, 193, 220.
Celâleddin Harzemşah, 41, 42, 83-85, 166, 261, 358, 456.
Celâleddin Hüsrev, 196.
Celaleddin Karatay, 172, 175-179, 184, 214, 215, 219.
Celâleddin Kayser, 159.
Celâleddin Keyferidûn, 156, 165.
Celâleddin Mahmud, 191, 197.
Celâleddin Mengübertî, 272.
Cemâleddin (Timurtaş oğlu), 256.

Cemaleddin Gazi, 65, 66.
Cemaleddin Hutenî, 176, 177.
Cemalüddevle, 277.
Cem Sultan, 406.
Cengiz Han, 506.
Cihangir Mirza, 491, 492, 496, 504, 522.
Cihan Pehlivan, 78.
Cihanşah, 4, 492, 493. 519, 521, 522, 524-526.
Cimri (Gıyaseddin Siyavuş), 359, 388, 454.
Clan Jo, 313.
Clement V, 418.
Clement VI, 293.
Cüneyd Bey (İzmir Beyi), 297-299.
Cüneyd Bey (Kayseri valisi), 351, 379, 381.
Cüneyd (Samsun Beyi), 472, 473.

Çağatay, 489.
Çağminî, 365.
Çağrı Bey, 22, 71, 88, 89, 93.
Çaka Bey, 113, 118-120, 280, 281.
Çakmak, 442, 491.
Çavlı, 23, 80, 73, 112, 128-130, 253.
Çavuldur, 23, 49, 50, 51, 99, 243.
Çeküm, 260.
Çelebi Mehmed, 298, 299, 313, 319, 335, 363, 397, 398, 421, 464, 472, 473.
Çobanoğlu Timurtaş, 455.
Çökürmüş, 73, 127, 128, 248, 249.
Çubuk Bey, 110, 111, 113.
Çubukoğlu Mehmet, 129.
Çuğü Bey, 456, 457.

Danişmend Bey, 23, 50, 69, 99, 100, 113, 410.
Danişmendli Mehmet, 37.
David, 25, 30.
Davud II (Artuklu), 259.
Davud (Ramazanoğlu), 446.
Davud (Mengücüklü), 37, 38.
Davud b. Sökmen (Artuklu), 59, 75, 260, 276.
Davudşah (Behremşah oğlu), 41, 42, 166.
Davut (I. Kılıç Arsla'ın kardeşi), 120.
Deguighes, 133.
Demirhan Bey, 412- 415.
Demirtaş (Timurtaş), 368, 370, 439, 514.
Deniz Han, 505.
Derviş (Ramazanoğlu), 449.
Derviç Tûrabî, 322.
Despina, 485.
Devlet (Kutalmış oğlu)- 95, 99, 100.
Devlet (Sultan Mesud oğlu), 142, 143.
Devlet han (Saruhan oğlu), 457, 460, 464.
Devlet Hatun, 361.
Devletşah, (Dilmaçoğlu), 270, 272.
Dilmaçoğlu Mehmed, 102, 267, 268.
Dilmaçoğlu Tuğrul, 273.
Dimitri, 28.
Doğancıoğlu, 439.
Dokmak, 514.
Dominik, 459.
Dudu Bey, 102.
Duharlu Pir Ahmed Bey, 490.
Dukak, 245, 274.
Dukas, 302.
Dulkadirli Arslan Bey, 493.
Dulkadirli Halil Bey, 493.
Dulkadirli Süleyman Bey, 401.
Dursun Bey, 413, 415.
Dübeys b. Sadaka, 24.
Dündar Bey, 367, 370, 371, 445.
Dündar Hatun, 258.
Düzmece Mustafa, 299.

Ebîverdî, 108.
Ebû Ali el-Ahlatî, 85.
Ebû Ali Hasan Ibnü'l-Huteyti, 111, 114.
Ebu Bekir (Artuklu), 260
Ebu Bekir (Timur'un torunu), 515, 516.
Ebu Bekr-i Tihrani, 483, 495, 503.
Ebu Cafer Muhammed Cemaleddin, 28.
Ebu'l-Esvar, 25.
Ebu'l-Ferec, 56, 80, 167, 439, 440, 514.
Ebu'l-Fida,80.
Ebu'l-Gazi, 113, 115, 117, 118.
Ebu İbrahim el-Muntasır, 93.
Ebu'l-İzz, 265.
Ebu'l-Kasım, 107, 113, 115-117, 280.
Ebu'l-Kasım Saltuk, 23, 24, 113.
Ebu Mihnef, 321.
Ebu Sa'd es-Sedid, 74.
Ebu Said (Kara Yusuf oğlu), 493, 494, 519, 520, 523, 524.
Ebu Said Bahadır Han, 206, 292, 309, 325, 344, 345, 507.
Ebu Yusuf, 525.
Ece Halil, 412, 416.
Ece Sultan Kaçar, 500.
Eğil Bey, 493.
Efridun, 66, 68, 69.
Ekmelüddin, 227.
Eksük, 242.
Elvan Çelebi, 172.
Elvend Bey, 496, 499, 500.
Elyvend Bey (Karakoyunlu), 521.
Eminüddin Düleycânî, 187.
Eminüddin Isfahanî, 187.
Eminüddin Mikâil, 195, 214, 388.
Emir Çoban, 206, 344, 345, 356, 360, 368, 374, 390, 455.
Emir Doğancık, 467.
Emir Gazi, 57-60, 68, 69, 134, 135, 137-139.

Emir Hasan, 22, 51, 52, 122.
Emir Has Balaban, 200.
Emir Hoşkadem Nasırî, 402.
Emir Hüsameddin, 234.
Emir Kosun, 326.
Emir Kulaksız, 338.
Emir Nisanoğlu, 149.
Emir Özbek, 338.
Emir Saltuk, 23.
Emir Sinaneddin Arız, 206.
Emir Süleyman, 463, 464.
Emir Şah, 204, 205.
Emir Yaşbek, 339, 496.
Emir-zâde Rüstem, 514.
Enverî, 294.
Erbasgan (Erbasan), 91, 101.
Eretna Bey, 325, 326, 344, 34-347, 353, 360.
Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed, 329, 331.
Eretnaoğlu Mahmut Bey, 330.
Ertokuş, 42, 43, 155, 157, 162, 166, 171.
Ertuğrul Bey, 84, 85, 112, 463.
Eşrefoğlu Halil Bey, 354.
Eşrefoğlu Süleyman Bey, 354, 355.
Eyyub b. Yunus, 49.
Fahreddin (Ani emiri), 26, 27.
Fahreddin Ali, 177, 181, 182, 186-189, 191-193, 213, 214, 219, 222.
Fahreddin Abdülmesih, 67.
Fahreddin Behremşah, 35, 38-40, 46, 47, 163.
Fahreddin Devletşah, 65, 271.
Fahreddin İlyas Bey, 460.
Fahreddin Kara Arslan, 68, 250, 264, 277.
Fahreddin Kasım, 68.
Fahreddin Süleyman, 43.
Fahrüddevle b. Ammar, 111, 249.
Fahrüddevle Muhammed b. Cebir, 243, 268.
Fahruddin Ahmed Bey, 392.
Fariseddin Meymûnü'l-Kasrî, 31.
Fatih Sultan Mehmed, 315-318, 320, 338, 339, 402-406, 493, 494, 498, 501.
Ferruh Yesar, 497-499.
Franciscus Quirino, 29.
Friedrich Barbarossa, 150.
Fuad (İspend'in oğlu), 521.

Gabriel, 52-54, 119, 126.
Gaffarî, 49.
Gaverüdi, 492.
Gavras, 186.
GazanHan, 202, 204, 205, 258, 484, 520.
Gazi Bey, 445.
Gazi Çelebi, 435.
Gazi Fazıl Bey, 416.
Gazi Mehmed Bey, 290.
Gazneli Sultan Mahmud, 93.
Gedik Ahmed Paşa, 285, 405, 406.
Gevher Nesibe Hatun, 158, 237.
Geyhatu, 200-202, 306, 389.
Geyûmers, 202.
Gıyaseddin Keyhüsrev I, 40, 42, 43, 69, 149, 151-153, 155-157, 159, 164-167, 172, 212, 228, 233, 237, 453.
Gıyaseddin Keyhüsrev II, 171-175, 184, 209, 211, 214, 218, 220, 222, 237, 239, 257, 308, 354, 358, 359, 371,
Gıyaseddin Keyhüsrev III, 187, 189, 191, 192, 196, 197, 199, 200, 218, 220, 354, 373, 389.
Gıyaseddin Mehmed bey, 347-349, 353.
Gıyaseddin Mesud, 199, 200, 354, 360, 374, 389, 390.
Gıyaseddin Siyavuş, 359, 388, 454.
Giorgi, 27.
Godefrooi de Boullen, 121-123.
Gogh Vasil, 56.
Gorigos, 393.
Göde Ahmed Bey, 499.
Gökçe Noyan, 193.
Guillaume II, 123.
Guillaume IX, 123.
Gümüş-boğa, 331.
Gümüştekin Gazi, 51, 52, 54-57, 59, 60, 70, 122-127.
Gündüzoğlu Mehmed Bey, 446.
Güneri Bey, 374, 389.
Gürcü Hatun, 175, 225.
Güyük Han, 175 176, 184.

Hacı el-Ahlatî, 85.
Hacı Bektaş-ı Veli, 240, 342.
Hacı Emet Bey, 457.
Hacı Emiroğlu Süleyman Bey, 381.
Hacı İbrahim, 349, 350.
Hacı İlbeyi, 415, 416.
Hacı İvaz Paşa, 397.
Hacı Kutlu Şah, 329, 348.
Hacı Mehmed, 494.
Hacı Mukbil, 350.
Hacı Şadgeldi, 349-352, 377-379, 468.
Hacib Erdem, 95.
Hafsa Hatun, 296.
Halil (Orhan Bey oğlu), 461.
Halil Bey (Karacabey oğlu), 329-332, 334, 391, 392, 439, 446, 450, 451, 496, 503.
Hamdullah Kazvinî, 263.
Hamid Bey, 367.
Hamidî Hâkî, 322.
Hamza Bey, 399, 442, 444, 491, 492.
Harun b. İlig Han, 92.
Has Balaban, 355, 374.
Has Murad Paşa, 494.

Hasan (Danişmendli), 49.
Hasan (kayseri emîri), 132, 133, 136.
Hasan b. Abdülmü'min, 307.
Hasan Ali, 493, 494, 524, 525.
Hasan Bey (Ramazan oğlu), 445.
Hasan Bey (Alp Arslan oğlu), 473, 474.
Hasan Bey (Sahib-ataoğlu), 455.
Hasan b. Firuz, 46.
Hasan b. Tahir eş-Şehristânî, 114.
Hatiroğlu Şerefeddin, 189, 190, 194.
Hayır Han, 253.
Henri I, 121.
Henri II, 282.
Hızır Bey (Artuklu), 261.
Hızır Bey (Aydınoğlu), 290, 292, 294, 295, 313, 314, 319, 321, 368.
Hızır b. Gölbeyi, 371.
Hızır Çelebi, 300.
Hızır Şah (Saruhanoğlu), 463, 465.
Hisar Bey, 362.
Hoca Ahmed Fakih, 240, 504.
Hoca Ali Şah, 347-349.
Hoca Dehhânî, 240.
Hoca Firuz Bey, 420.
Hoca Yunus, 388.
Hoş Geldi, 444.
Hoş Kadem, 337, 338, 445.
Huart, Cl., 116.
Hugue, 160, 234.
Hugues, 121.
Humurtaş, 74.
Humbert Dauphin, 293.
Hurremşah el-Ahlâtî, 85.
Hülagu, 179-182, 184, 185, 258, 273, 507.
Hüsameddin (Başkadı), 191.
Hüsameddin Baycar, 176.
Hüsameddin Çoban, 160, 164, 214, 223, 304, 305, 307, 320.
Hüsameddin Hasan, 157, 471.
Hüsameddin İlyas Bey, 369, 371.
Hüsameddin İshak Bey, 368.
Hüsameddin Mahmud Bey, 283.
Hüsameddin Mehmed, 309.
Hüsameddin Timurtaş, 255, 264.
Hüsameddin Toğan Arslan, 25, 75.
Hüsameddin Tuğrul, 272.
Hüsameddin Yavlak Arslan, 157.
Hüsamüddevle Kurtî, 270.
Hüsamüddevle Yel-tegin, 269.
Hüseyin (Kutlu Bey oğlu), 486.
Hüseyin b. Alaüddevle, 520.
Hüseyin Ali, 524.
Hüseyin el-Ahlatî, 85
Hüseyin Bey, 394, 507, 508.
Hüsrev I Enuşirvan, 106.
Ioannes, 63, 138, 146.
Ioannes VII Kantakuzenos, 413.
Ioannes Komnenos, 60, 61, 250.
Ioannes V Palaiologos, 461.
Isaak Komnenıs, 60, 99.

İbn Aksungur, 28.
İbn Ammâr, 106.
İbn Batuta, 232, 263, 283, 291, 300, 302, 309, 318, 347, 368, 370, 374, 391, 413, 414, 419, 424, 458, 460, 477, 507.
İbn Baytar, 302.
İbn Bevvab, 384.
İbn Bibî, 32, 35, 49, 158, 167, 172, 186, 240.
İbn Hülyûm, 109.
İbn Melek, 302.
İbn Summaka, 251.
İbnü'l-Esîr, 24, 28, 29, 40, 56, 76, 79, 80, 131.
İbnü'l-Ezrak el-Farıkî, 29, 97.
İbnü'l-Kalânisî, 132.
İbrahim Bey (Candaroğlu), 309, 310.
İbrahim Bey (Dülkadiroğlu), 426.
İbrahim Bey (Karamanoğlu), 191, 318, 399-403, 419, 445.
İbrahim Bey (Ramazanoğlu), 400, 438-441, 449, 450.
İbrahim Bey (Menteşeoğlu), 419, 420, 423.
İbrahim Bey II, 314, 315, 323, 407.
İbrahim Bahadır Bey, 290.
İbrahim b. Hızır, 371.
İbrahim b. Muhammed, 66.
İbrahim b. Ebû Said el-Alâî, 68.
İbrahim Yınal, 22, 23, 25, 90.
İftiharü'd-Devle, 122.
İhtiyareddin Hasan, 38, 148-150.
İdris-i Bitlisî, 503.
İl-Aldı, 275, 276.
İl-Arslan, 132.
İldeniz, 28-30, 76, 77, 271.
İlgazi, 25, 73, 129, 245, 248, 249, 253-255, 260, 263, 269, 272.
İltekin, 51.
İlyas Bey, 297, 421, 423, 461, 462, 464, 465.
İmadeddin Kâtib el-İsfahanî, 87.
İmadeddin Zengi, 75, 112, 141, 250, 255, 270.
İmam-ı Gazalî, 168, 321.
İnal (Yınal), 274.
İnal-oğlu İbrahim, 274, 275.
İnal Yusuf, 331.
İnanç Bey, 374, 375.
İnanç Hatun, 75.
İrencin Noyan, 205, 206, 345.
İsa (a.s.) 119
İsa Bey (Aydınoğlu), 290, 295, 297, 302, 333,

399-401, 447.
İsa Çelebi, 298, 313, 464.
İshak Bey (İnançoğlu), 375, 376, 403, 404, 463, 465, 493.
İshak Çelebi, 461, 462.
İshak (Mengücüklü), 36, 44, 58.
İshak Fakih, 365.
İshak Paşa, 402, 405, 421.
(İspend) İsfehan Mirza, 491, 519, 520.
İsfendiyar Bey, 311-315, 321, 397, 473, 522.
İskender Bey (Candaroğlu), 310.
İskender Mirza, 490, 517, 519-521, 524.
İsmail, 107.
İsmail Bey (Candaroğlu), 315-318, 320, 322, 323, 450.
İsmail b. İbrahim, 66.
İsmet Hatun, 40, 47.
İsrâil, 92.
İvani, 26, 83, 270.
İyaz b. Ganm, 71.
İzzeddin (Sahib-ataoğlu), 454.
İzzeddin Ahmd, 222, 261.
İzzeddin Arslan doğmuş, 179.
İzzeddin Aybeg, 192.
İzzeddin Bey, 374.
İzzeddin Cafer, 348.
İzzeddin Hamza Bey, 398, 441.
İzzeddin Keykâvus I, 39, 47, 153, 156, 159-166, 176, 177, 179-182, 185, 187-189, 209, 212, 215, 218, 228, 234, 237, 240, 304, 322.
İzzeddin Keykâvus II, 184, 199, 224, 237, 358.
İzzeddin Kılıç Arslan II, 167, 212.
İzzeddin Kılıç Arslan III, 154.
İzzeddin Mesud, 77, 79, 272.
İzzeddin Muhammed, 200.
İzzeddin Saltuk, 24, 27, 33, 65, 76, 143, 270.
İzzeddin Saltuk II, 26.
İzzeddin Siyavuş, 43.
İzzüddin (Kadı), 220.

Jean, 292.
Johannes, 100.
Joscelin, 36, 60, 61, 73, 141, 249.
Jostinianos VI, 106.

Kadı Beyzavî, 302.
Kadı Burhaneddin, 27, 310, 311, 325, 332, 350-353, 377-385, 394, 395, 426-431, 468-472, 486, 488, 511.
Kadı Fazıl, 278.
Kadı Hutenî, 194.
Kadı Muslihiddin İsa, 503.
Kadı Sadreddin, 39.
Kadı Siraceddin Urmevî, 240.
Kadı Şerefüddin, 216.
Kafesoğlu, İbrahim; 98, 116.
Kaim Biemrillah, 90, 102, 268.
Kalavun, 198, 199, 437.
Kalem Bey, 410.
Kantakuzenos, 292, 293, 414, 415, 459-461.
Kanuni Sultan Süleyman, 341, 448, 449.
Kara Arslan (Artuklu), 65, 76, 148, 258.
Kara Arslan (İnaloğlu), 276.
Karaca Bey, 74, 124, 275, 325-327, 347, 437.
Kara Bistam, 512.
Kara Danişmend, 70.
Karadoğan, 49, 51.
Karaman Bey, 284, 392, 403.
Karamanoğlu Mehmed Bey, 196, 336, 359, 363, 370, 376, 388.
Kara Mehmed (Karakoyunlu), 428, 429, 509-511.
Kara Mehmed (Ramazanoğlu), 438.
Karasi Bey, 289, 410, 414.
Karasubaşı Hasan, 297.
Karatekin, 49, 51, 113, 304.
Kara Yusuf (Karakoyunlu), 260, 432, 487, 489, 490, 512, 516-520.
Kara Yülük Osman, 260, 382, 383, 421, 429, 431, 472, 483, 485-490, 514, 516-518, 520.
Kasım Bey, 313, 314, 323, 403-406, 492, 524.
Kastamonites, 280.
Kavurd, 101, 243.
Kayır Han, 171.
Kayıtbay, 338-340, 446, 496.
Kayser Şah, 153, 155.
Kemâleddin Kâmyâr, 171, 214, 261.
Kemâleddin Hüseyin bey, 369.
Kemâleddin Tıflisî, 191, 214.
Kerimüddin Ali Şir, 358.
Kerimüddin Karaman, 185, 387.
Keykâvus b. İskender, 168.
Keyûmers, 182.
Kılavuzoğlu Seyfeddin, 190.
Kılavuzoğlu Tumanbay, 218.
Kılıç Arslan I, 36, 51, 52, 54-58, 96, 98, 112, 113, 118-122, 124-136, 138, 253, 269, 275, 280, 285.
Kılıç Arslan II, 29, 38, 40, 44, 59, 63-69, 139, 141, 142, 145, 146, 148-152, 208, 210-212, 223, 228, 236, 239, 251, 256, 278, 304.
Kılıç Arslan III, 155, 156, 166, 212.
Kılıç Arslan IV, 41, 171, 175, 176, 178-181, 184, 187, 189, 202, 209, 216, 221, 224, 227, 306, 308, 355, 358, 387, 434, 453.
Kılıç Arslan V, 207.
Kılıç Arslan (Şarki Karahisar Beyi), 351, 352.
Kılıç Arslan (Taceddinoğlu), 470.
Kırhan, 222, 270.
Kızıl Ahmed (Candaroğlu), 315-318, 403.

Kızıl Arslan (Ahlatşahı), 72, 77, 236.
Kızıl Arslan (İldenizoğlu), 25, 30, 32.
Kızıl Arslan (Saltuklu), 129.
Kızıloğlu, 128, 129.
Kirfard, 171.
Kir Haya, 178.
Kir Kedid, 178.
Koçkar, 441.
Kongurtay Noyan, 193, 198, 199.
Konrad, 123, 124.
Konrad III, 141.
Konstantin (Bulgar kralı), 182, 183.
Konstantin II, 327.
Konstautinos IX, 22.
Konstantin Gabras, 37, 58, 60, 61, 134, 136.
Korkmaz es-Sagir, 446.
"Köpek" lakabı, 172.
Köse Hacı, 496.
Kötürüm Bayezid, 321, 322.
Köymen, M. Altay, 95.
Kubad, 448, 449.
Kulan arslan, 118.
Kurt Hasan, 299.
Kutalmış, 22, 93-95.
Kutbeddin Divanî, 205.
Kutbeddin İlgazi, 77
Kutbeddin İlgazi II, 256.
Kutbeddin Mahmud, 191.
Kutbeddin Melikşah, 38, 149-151, 153, 236.
Kutbeddin Şirazî, 198, 307, 321.
Kutbuddevle İsmail b. Yakutî, 72.
Kutlu Bey (Akkoyunlu), 351, 382, 426, 428, 430, 484-486.
Kutlu Melek Hatun, 69.
Kutluğ Aba, 251.
Kutluğ Şah, 202.
Küçük Şeyh Hasan, 346.
Küçük Zekeriyya, 81.
Kürboğa, 246, 247, 274, 275.
Küropolat David, 88.
Lal Ağa, 408.
Lala Hoca, 511.
Laskaris, 160.
Leon, 59, 60, 153, 155, 163, 164.
Liparit, 22, 23, 89.
Lütfi Bey, 284, 285.

Mahmud (Melikşah'ın oğlu), 118, 277.
Mahmud Bey (Candaroğlu), 322.
Mahmud Bey (Çobanoğlu), 306, 307.
Mahmud Bey (İnaloğlu), 278.
Mahmud Bey (Ramazan oğlu), 447, 448.
Mahmud Bey (Taceddinoğlu), 469-471.
Mahmud Can, 503.
Mahmud b. Mehdi, 66.
Mahmud-i Halhalhi, 513.
Mahmud Paşa, 317.
Mahmud Tuğraî, 181.
Mah-peri Hatun, 171.
Maksud Bey, 496.
Mama Hatun, 31, 34, 79.
Mansur (Kutalmış oğlu), 95, 99, 100, 102.
Manuel Komnenos, 63, 64, 67, 140, 143-149.
Marco Polo, 231, 263.
Maria, 484.
Mâverdî, 90.
Mavrazomes, 155.
Mecdeddin İshak, 156, 159, 160, 164.
Mecdeddin Mehmed, 188.
Mecdeddin Muhammed, 216.
Mecdeddin İsa, 259, 260, 264, 510.
Mecdüddin Mahmud, 282, 389.
Mecirüddin Emir Şah, 204.
Mehmed Bey (Karamanoğlu İbrahim Beyoğlu), 403, 454, 455.
Mehmed Bey (Ramazanoğlu), 443, 444, 450.
Mehmed (Muineddin Pervane oğlu), 434.
Mehmed Bey (Germiyanoğlu), 360.
Mehmed Bey (İnançoğlu), 373.
Mehmed Bey (Köse Mihal oğlu), 473.
Mehmed Bey (Menteşeoğlu), 420, 421.
Mehmed Bey (Timur'un oğlu), 395.
Mehmed II (Eretna Beyi), 351, 392.
Mehmed Bey II (Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey oğlu), 194, 195, 396-399, 441, 442.
Mehmed Çelebi (Hamidoğlu), 369
Mehmed b. Gündoğdu, 444.
Mehmed Mirza (Akkoyunlu), 499.
Mehmed Mirza (Karakoyunlu), 522.
Mehmed Şah (Pîrî Paşa oğlu), 451.
Mehmed Yavuz, 471, 474.
Melik el-Adil, 83, 157, 162, 251, 508.
Melik Ahmed, 426, 428, 430, 431.
Melik Arab, 59, 138.
Melik Arslan Bey, 337.
Melik Aziz, 162.
Melike Adiliye, 239.
Melik Eşref, 42, 48, 81, 163, 282, 330, 349.
Melike Turan Melek, 46.
Melik Gazi (Danişmendli), 37, 142.
Melik Gazi (Saltuklu), 33, 36.
Melik Kâmil, 166, 167, 252.
Melik Mansur Ali, 331.
Melik Mesud, 252
Melik Muhammed (Danişmendli), 61, 69, 139.
Melik Muhammed Tapar, 72.
Melik Müeyyed, 398, 399, 440, 443.
Melik Nasır, 345, 368, 390, 437.
Melik Salih (Artuklu), 259, 263, 327, 329, 437, 516, 517.

Melik Salih (Mengücüklü), 45.
Melikşah, 33, 52, 72, 89, 95-98, 100-103, 105, 108-111, 113, 114, 117, 218, 243, 245, 261, 267, 268.
Melikşah (I. Kılıç Arslan oğlu), 130.
Melikü'z-Zahir, 157, 160, 162, 257, 388, 402.
Mesud (Ankara Meliki), 153.
Mesud (Artuklu), 166.
Mesud (Gazneli Mahmud'un oğlu), 93.
Mesud (İzzeddin Keykâvus oğlu), 182, 199, 240.
Mesud (Kılıç Arslan oğlu), 57, 59, 61, 63, 68, 131, 134-137, 139, 140, 142, 143, 250, 270.
Mesud I, 208-210.
Mesud II (Son Selçuklu Sultanı), 206. 306, 359, 410, 457.
Mesud Bey (Menteşe Bey oğlu), 418.
Mesud b. Ahmed, 302.
Mesud b. Muhammed Tapar, 30, 75.
Mengücük Bey, 23, 35, 36, 50, 99, 100, 108, 243.
Mengü Han, 177-179, 181.
Menteşe Bey, 289, 298, 417, 418.
Menûçehr, 24, 25.
Mevdud, 73, 133, 253.
Medud b. Âdil, 78.
Mevlânâ Celâleddin, 47, 167, 185, 187, 194, 225, 227,,240, 407, 418, 478.
Mevlânâ Şükrullah, 505.
Mevlânâ Tûsî, 526.
Mısır Hoca, 511, 512, 520.
Mikhail VIII, 417.
Mihail Dukas, 23, 99-102, 105.
Mihail Paleologos, 182.
Mikâil (Selçuklu), 212.
Mintaş (Memlûklu), 334, 379.
Miran-Şah, 516.
Monolog, 134, 137.
Morphia, 52, 54.
Mufaddal el-Ahlatî, 85.
Muğiseddin Tuğrulşah, 32, 33, 42, 82, 149, 153,, 157.
Muhammed (Behremşah oğlu), 41.
Muhammed (Emir Gazi oğlu), 57, 58.
Muhammed (Şahinşah'ın emiri), 137, 147.
Muhammed b. Ali, 85.
Muhammed b. Mahmud el-Hatib, 240, 307.
Muhammed b. Melikdâd, 85.
Muhammed Mirza (Karakoyunlu), 521, 523.
Muhammed Nasır, 325.
Muhammed Nesevî, 272.
Muhammed Siyahî, 512.
Muhammed Tapr, 24, 25, 73, 74, 127-129, 131-136, 248, 252-254, 275.
Muhamed b. Yağısıyan, 24.
Mühezebüddin Ali, 191.
Muhyiddin Mehmed, 322.
Muhyiddin Mesud, 149, 152.
Muineddin Mehmed, 435.
Muineddin Süleyman Pervane, 180-182, 184, 185, 187, 189, 191-194, 211, 221, 213, 237, 238, 387.
Muizzeddin Kayser Şah, 149.
Mukbil, 110.
Muktedi Biemrillah, 103.
Murad I, 295, 296, 310, 311, 361, 362, 364,369, 379, 393, 394, 407, 420, 462, 463.
Murad II, 284, 285, 299, 314, 315, 363, 364, 399-402, 421, 472-474, 491, 521.
Murad Arslan, 375.
Murad Bey (Cihangir oğlu), 496.
Murad Bey (Yakub Bey oğlu), 499-501.
Musa Bey (Artuklu), 248.
Musa Bey (Aydınoğlu), 297.
Musa Bey (Karamanoğlu), 390, 391.
Musa bey (Menteşeoğlu), 420.
Musa Bey (Söklen boyu beyi), 449.
Musa Çelebi, 298, 397.
Muslihiddin (Fakih), 369.
Mustafa (Piri Paşa oğlu), 451.
Mustafa Bey (Karamanoğlu), 397, 398, 441.
Musta'li, 246.
Mustansır, 110, 245, 252.
Mutahharten, 331, 351, 352, 379, 381, 42: 432, 485-488, 511, 515, 517, 519.
el-Mutî, 49.
Muzaffer Bürücirdî, 238, 239.
Muzaffereddin, 31, 79.
Muzaffereddin Kara Arslan, 264.
Muzaffereddin Mahmud, 65, 69, 155, 224.
Muzaffereddin Muhammed, 40, 42, 43.
Muzafferüddin Kökböri, 157, 163.
Muzafferüddin Mustafa Bey, 369.
Muzafferüddin Yulak Arslan, 366-309.
Mübarek b. Şibl, 111.
Mübarek Şah Tazî, 331.
Mübarizüddin Çavlı, 159, 164, 166, 175, 217.
Mübarizüddin Armağan Şah, 173.
Mübarizüddin Mehmed Bey, 355, 356.
Mücirüddin Emir Şah, 214.
Müderris Abdülvacid, 365.
Müeyyed, 336, 441, 489.
Müeyyiddin, 276, 277.
Mühezzebüddin Ali, 172, 174, 222.
Mühezzebüddin Mesud, 435.
Mümin b. Mukbil b. Sinan, 321.
Mümine Hatun, 407.
Müneccimbaşı, 35, 36, 38, 49, 56, 80, 310.
Müsterşidbillah, 24, 60, 61.
Müşrif Zahireddin, 191.

Nasır (Sâbık'ın kardeşi), 267.
Nasıreddin (Dilmaçoğlu), 271.
Nasıreddin (Bire naibi), 514.
Nasıreddin Mehmed Bey (Dülkadiroğlu)- 335-337, 342, 401, 442, 486.
Nasıreddin Muhammed (İzzeddin Saltuk oğlu), 30, 31, 33, 79.
Nasıreddin Muhammed (Zülkarneyn oğlu), 68.
Nasır Lidinillah, 77, 83, 160, 165.
Nasıruddin Mahmud, 163, 251, 265.
Nasıruddin Muhammed (Müstevfi), 205.
Nasıruddevle Mansur, 274.
Nasrüddevle, 90.
Nasr İlig Han, 93.
Napşı Noyan, 201.
Necmeddin (Selçuklu beyi), 173.
Necmeddin (Sivas kadısı), 174.
Necmeddin Alpı, 27, 28, 65, 75, 76, 256, 264, 271, 277.
Necmeddin Eyyub, 82, 83.
Necmeddin Gaz,i 257.
Necmeddin Gazi II, 258, 264.
Necmeddin İlgazi, 252, 255.
Necmeddin İshak bey, 368.
Necmeddin Nahcivanî, 177.
Nefise Sultan, 407.
Neşrî, 413.
Nevruz (Memlûklu), 440.
Nikephoros Bryennios, 101.
Nikephoros Melissenos, 103.
Nikephoros Phokas, 105, 106.
Nizameddin (Emir-i dâd), 220.
Nizameddin Ali, 180.
Nizameddin Alpkuş, 257.
Nizameddin Hurşid, 177, 180, 214.
Nizameddin İbrahim, 261.
Nizameddin Yahya, 204.
Nizamî, 38, 40.
Nizamülmülk, 98, 168, 268.
Nureddin (Atabeğ), 68.
Nureddin (Kadı), 187.
Nureddin Artuk, 261.
Nureddin Mahmud Zengi, 64, 143, 144, 148, 250, 256, 271.
Nureddin Muhammed, 148, 251, 260, 278.
Nureddin Sultanşah, 149.
Nûre Sûfi, 386, 387, 403.
Nusretüddîn, 162.
Nusret Çelebi, 204.
Nusret Yakut, 220.
Nusrettüddin Ahmed Bey, 455.
Nasretüddin Hasan, 195, 196, 453, 454.

Oğuz Han, 483, 505.
Oğuzoğlu, 74.
Olcaytu Han, 205, 206, 259, 360, 368.
Orhan (Saruhanbey oğlu), 460.
Orhan Bey, 415, 416, 418, 419, 424, 458, 460, 463, 464.
Osman (Hz.), 21.
Osman (Halil Beyin kardeşi), 333.
Osman Bey, 399.

Ömer (Hz.), 71.
Ömer b. Ahmed, 322.
Ömer Bey, 330, 445, 446.
el-Ömerî, 319, 356, 375, 407, 419, 423.

Pascalis II, 123.
Pervane Muineddin Süleyman, 206, 358, 434, 453, 454.
Philaretos, 105-110, 114.
Pir Ahmed, 403-406, 520.
Pir Ali (Kutlu Bey oğlu), 486, 489.
Pir Baba, 509.
Pir Budak, 518, 523.
Pierre, 283, 393, 394.
Pierre L'Ermitte, 120.
Pir Hasan, 513.
Pir Hüseyin, 425, 485.
Pîrî Bey, 448, 449, 522.
Pîrî Mehmed Paşa, 450, 451.
Pir Mansur, 450.
Pir Muhammed, 507.
Pir Ömer, 517.
Porsuk, 95, 96, 102, 114-117.
Porsuk oğlu Porsuk, 73.

Raimond de Saint Gilles, 54, 121, 256.
Ramazan Bey, 437, 438.
Resul Tegin (Kutalmış'ın kardeşi), 94, 95, 98.
Reşideddin, 176.
Reşîdüddin, 23, 50, 191.
Rıdvan (Halep meliki), 54, 73, 124, 126, 129, 130, 245, 246, 252.
Richard, 52, 55, 126.
Robert, 121.
Robert II, 121.
Roger, 57, 134.
Romanos Diogenes, 23, 50, 99, 105.
Rum Mehmed Paşa, 285.
Rupen III, 148.
Rükneddin Cihanşah, 33.
Rükneddin Davud, 250, 270.
Rükneddin Geyûmers, 199.
Rükneddin Süleyman, 211.
Rükneddin Süleymanşah, 32, 40, 149, 152.
Rükneddin II Süleymanşah, 39.
Rüstem, 492, 515.

Rüstem Bey (Akkoyunlu), 338, 498, 518.
Rüstem Tarhan, 520.

Sâbık, (Mirdasî Emîri), 267, 268.
Sadaka Bey, 129, 335, 442.
Sadeddin Fergani, 240.
Sadeddin Köpek, 171, 172, 175, 209, 214, 218.
Sadeddin Taftazanî, 384.
Sadreddin el-Ahlâtî, 182.
Sadreddin Konevî, 178, 194.
Safiye Hatun, 276.
Safiyyüddin Ebu'l-Berekât, 85.
Sahib Ata Bey, 189, 197, 201, 237, 238, 273.
Sahib Ata Fahreddin Ali, 197, 372, 53-455.
Sa'lebî, 302.
Salim Bey, 510, 512.
Salim b. Malik, 114.
Saltuk Bey, 23, 50, 79, 99.
Samagar Noyan, 189.
Sanduk, 102, 243, 268.
Sarı Timurtaş Paşa, 395, 396.
Saru Ala, 197.
Saruhan Bey, 289, 293, 298, 456, 457, 459, 460, 465.
Saruhanoğlu Hızır Şah Bey, 421.
Saruhanoğlu Süleyman, 293.
Saru Saltuk, 412.
Sasa Bey, 289.
Satılmış, 512.
St. Louis VII, 141.
Savalan, 492.
Savcı Bey, 284.
Savtekin, 243.
Selahaddin Eyyubî, 31, 77-79, 148-150, 251, 260, 271, 277, 278.
Selçuk Bey, 92, 93.
Selçuk Hatun (Behremşah'ın kızı), 39, 47, 163.
Selçuk Hatun (II. Kılıç Arslan'ın kızı), 148, 189.
Selçukşah, 41, 75, 189, 270.
Selçukşah Begüm, 496, 497.
Seleukus I, 106.
Selim Bey, 447, 448.
Senâyî, 322.
Sencer (Büyük Selçuklu Sultanı), 60, 61.
Sencer Şah (II. Kılıç Arslan'ın oğlu), 149.
Sevli Bey, 33, 334.
Seydi Hüsam, 350, 427.
Seyfeddin (Halep valisi), 191, 330.
Seyfeddin Ayaba, 158-160, 164-166, 214.
Seyfeddin Baydemir, 438.
Seyfeddin Begtimur, 77, 78, 272.
Seyfeddin Çalış, 192.
Seyfeddin Erbegi, 192.
Seyfeddin Hamid, 177.
Seyfeddin Kızıl, 160, 164, 214.
Seyfeddin Sarıca, 177.
Seyfeddin Süleyman, 392.
Seyfeddin Takbuğa, 508.
Seyfeddin Torumtay, 176, 190, 214, 237.
Seyfü'd-Devle Sadaka, 128.
Seyyid Mecdeddin, 205.
Sıbt İbnü'l-Cevzî, 80, 97, 135.
Siraceddin Ahmed, 48.
Siraceddin Mahmud Urmevî, 196, 220.
Siraceddin Sarıca, 176.
Sinaneddin Hızır Bey, 370.
Sinaneddin Yakut, 174.
Sinan Paşa, 340, 448.
Sinoplu Mehmed, 322.
Siyavuş, 194, 199.
Sökmen Bey, 25, 245-249, 256, 260, 263, 275.
Sökmen II, 26, 27, 74, 75, 77, 80, 81, 85, 251, 260, 272, 277.
Sökmen el-Kutbî, 24, 72, 74, 275.
Sufi Halil Bey, 496.
Sultan Çakmak, 336.
Sultan Hüseyin, 509, 510.
Sultan Kalavun, 198.
Sultan Müeyyed, 442.
Sultan Şah, 151.
Sultan Yakub, 496.
Sultan Veled, 200, 204, 224, 225, 240.
Sungur Ağa, 344.
Sungur Bey, 334.
Sungurca, 191, 247.
Sungur el-Eşkar, 191.
Sülemiş, 204.
Süleyman (Divriği Mengücüklü Beyi), 44.
Süleyman (Bitinia emîri), 64.
Süleyman (İbrahim Bey oğlu), 403.
Süleyman (İlgazi oğlu), 254, 255.
Süleyman (İshak oğlu), 37.
Süleyman (II. Kılıç Arslan'ın elçisi), 145.
Süleyman (Saruhan Bey'in oğlu), 291, 293.
Süleyman (Şahinşah oğlu), 45.
Süleyman (Harput emiri), 58.
Süleyman b. Numan, 49.
Süleyman Bey (Aydınoğlu), 290, 295.
Süleyman Bey (Dulkadiroğlu), 337, 342.
Süleyman Bey (Evrenosoğlu), 447.
Süleyman Bey (Karesioğlu), 293, 415.
Süleyman Bey (Karamanoğlu), 396, 397.
Süleyman Bey (Saruhanoğlu), 459, 460.
Süleyman Bey (Hacı Emir-zâde), 469.
Süleyman Biçen, 497, 498.
Süleyman Çelebi (Bayezid'in oğlu), 297, 298, 313, 383, 421, 489.
Süleyman şah (Ertuğrul Gazi'nin babası), 131.
Süleymanşah (Germiyanoğlu), 361, 364-366.

Süleymanşah I, 51, 92, 94, 95-97, 99, 100, 102-115, 118, 132, 209, 244, 268, 372.
Süleymanşah II, 35, 153, 155, 209.
Süleyman Paşa (Orhan Bey'in oğlu), 416.
Süleyman Paşa I (Candaroğlu), 309, 318, 321.
Süleyman Paşa II (Candaroğlu), 356, 380, 470.
Sülü Bey, 331, 335.
Süryani Mihail, 51, 58, 90, 97, 135.

Şaban Şah, 36
Şadgeldi Paşa, 310, 426, 469.
Şadi Bey, 400, 442.
Şahabeddin Ahmed, 260.
Şahabeddin Gazi, 258.
Şahbânû, 26, 27, 75, 85.
Şah Budak, 337, 338, 445, 526.
Şah Hacı, 492.
Şah İsmail, 340, 497, 499, 500, 501.
Şahinşah (Çankırı Selçuklu meliki), 65.
Şahinşah (Kılıç Arslan'ın kardeşi), 66.
Şahinşah (Sultan Mahmud'un oğlu), 143.
Şahinşah (Sultan Mesud'un oğlu), 63, 64, 132-137, 142, 145, 210.
Şahinşah (Süleyman'ın oğlu), 44-46.
Şahinşah (Kılıç Arslan'ın oğlu), 57.
Şah-Kubad, 521.
Şah-Mehmed, 517, 519.
Şah-Melik, 511.
Şahruh, 25, 129, 269, 341, 489-491, 519-521.
Şahruh Halil Sultan, 517, 518.
Şah Suca, 509.
Şehsuvar Bey, 337-339, 445, 446.
Şehsuvar oğlu Ali Bey, 341, 342.
Şehzade Mustafa, 404-406, 472, 473, 494.
Şemseddin (Bitlis hakimi), 516.
Şemseddin (Timur'un kumandanı), 489.
Şemseddin Ahmed Lakuşi, 206.
Şemseddin Ahmed Zahirî, 204.
Şemseddin Altunaba, 167, 171, 215, 217.
Şemseddin GÜveynî, 193, 198, 238.
Şemseddin Davud, 258.
Şemseddin Has Oğuz, 175, 215.
Şemseddin İsfahanî, 172, 174-176, 214.
Şemseddin Mehmed Bey, 283, 387, 389, 455.
Şemseddin Muhammed, 198, 242.
Şemseddin Pehlivan, 79.
Şemseddin Taber, 215.
Şemseddin Tuğraî, 177.
Şemseddin Yaman, 217, 308, 309.
Şemseddin Yavtaş, 196.
Şemsülmülk Mahmud, 276, 277.
Şerefeddin Abdurrahman, 204.
Şerefeddin Hamza, 205.
Şerefeddin Muhammed, 164.
Şerefü'd-Devle Müslim, 105, 109-112, 114.
Şerefü'd-Devle Müslim b. Kureyş, 106.
Şerefüddin Mahmud, 214.
Şerefüddin Mesud, 214.
Şeyh Abdurrahman, 198.
Şeyhî, 365, 440.
Şeyh Cüneyd, 349.
Şeyh Hasan, 345, 353, 396, 432, 490, 492, 496, 517, 520.
Şeyh Haydar, 497.
Şeyh Hüsameddin, 178.
Şeyh Necib, 349, 379.
Şeyh Müeyyed, 384, 395, 488.
Şeyh Mü'min ed-Darîr, 85.
Şeyh Necmeddin Daye, 240.
Şeyhoğlu Mustafa, 365.
Şeyh Şucaeddin b. Kemâleddin Kirmanî, 526.
Şeyhu'ş-Şuyûh Sadreddin, 77.
Şeyhu'l-Mahmudi, 515.
Şeyyad Hamza, 240.
Şihabeddin Sühreverdî, 165.
Şirvanlı Mehmed, 423.
Şökli (Bir Türkmen Beyi), 97, 102.
Şökli (Şöklü: Atsız'a bakladıran emir), 99.
Şücaeddin Abdurrahman, 214.
Şücaeddin Kutluğ, 80.

Taceddin (Kadı Şerafeddin oğlu), 216.
Taceddin Bey, 467-469.
Taceddin Hoyi, 220.
Taceddin Hüseyin, 188, 195, 196, 453, 454.
Taceddin Kılıç, 186.
Taceddin Pervane, 222.
Taceddinoğlu Eretna, 471.
Taceddinoğlu Mahmud, 472.
Tagaris, 460.
Takiyyüddin, 31, 77-80.
Tamara, 30, 31, 39.
Tancred, 130, 249.
Tangrıberdi, 439.
Tanı-Bek, 398, 441.
Tanrıbermiş (Tanrıvermiş), 281.
Tanaklı Halil Bey, 325.
Teke Bey (Mehmed), 370.
Tekiş, 243.
Temürtaş (Artuklu), 26.
Terken Hatun, 118.
Thoros, 52, 59, 122, 138, 142.
Tiflisli Mehmed Usta, 46.
Timur, 259, 260, 273, 298, 312, 313, 334, 335, 353, 362, 364, 381, 383, 395-397, 400, 420, 421, 427-432, 439, 463, 464, 472, 488, 489, 494, 511-515, 521.
Timur Han (Saruhan Bey'in oğlu), 460.
Timurtaş (Emir Çoban oğlu), 206, 207, 244, 250, 254, 270, 276, 344-346, 356.

Todavun Noyan, 190, 193.
Togan, Zeki Velidi, 96.
Tağaçar Noyan, 202.
Toğan Arslan, 24, 26, 129, 269, 270.
Toktamış Han, 513
Toku Noyan, 189, 190, 193.
Tomanbay, 448.
Toruntay, 181, 239, 438.
Tur Ali Bey, 484, 485.
Turgutoğlu Hasan Bey, 401.
Turgutoğlu Mahmud Bey, 406.
Tuğrul (I. Kılıç Arslan oğlu)- 36, 58, 59, 68, 132, 135, 136, 138.
Tuğrul Bey, 22, 71, 84, 88-90, 93, 94, 188, 272.
Tuğrulşah, 78, 80, 154, 159, 164.
Tuğtekin, 246, 249, 253-255, 274, 276.
Tursan (Danişmendli), 49, 51.
Tursun Bey, 317.
Tutak Bey, 92.
Tutuş, 102, 106, 109-112, 114, 115, 243, 245, 267, 268, 274.
Türe Bey, 506.
Türemiş 510.

Uğurlu Mehmed, 494. 498, 525.
Umur Bey, 290, 291, 293, 294, 297, 300, 414, 459-461.
Umur b. Sava, 365
Urbanus (Papa), 123.
Urbanus II (Papa), 120.
Urfalı Mateos, 56, 57, 90, 131.
Urselius, 92, 99.
Uveys, 492, 508, 509.
Uzun Hasan, 285, 317, 337, 403-406, 491, 498, 501, 503, 522, 525.

Vardan, 80, 270.
Varsak Bey, 444.
Vessâb, 267.
Walter sos Avoir, 120.
Welf IV, 123.
Willermus, 131.

Yağıbasan, 14, 29, 38, 61-66, 68, 69, 139, 143, 144, 155, 224, 256, 271, 277.
Yağısıyan, 55, 57, 72, 114, 127, 246.
Yağmur, 93, 104.
Yağmur-oğlu İbrahim, 334.
Yahşi Bey, 345, 390, 413-416.
Yahya b. Ahmed, 85.
Yakub Bey (Candaroğlu), 310.
Yakub Bey I (Germiyanoğlu), 359-361, 375.
Yakub Bey II (Germiyanoğlu), 362-364, 376.
Yakub Bey (Saruhanlı), 455, 464, 465.
Yakub Bey (Uzun Hasan'ın oğlu), 491, 496, 497, 503, 504.
Yakub b. Mehmed, 302.
Yakub Çelebi (I. Murad'ın oğlu), 295, 296, 416, 457, 462.
Yakub Paşa, 340.
Yakut Arslan, 270, 271.
Yakutî, 275.
Yaşar Ali, 515.
Yavlak Arslan, 79, 202, 257.
Yavtaş, 182.
Yavuz Sultan Selim, 33, 340, 341, 448, 500
Yazıcıoğlu Ali, 35.
Yelboğa (Malatya valisi), 331-333, 438, 439.
Yelboğa Nasırî, 393.
Yılboğa, 326, 327, 510.
Yıldırım Beyazıt, 296-299, 311-313, 335, 361, 365, 370, 376, 380x, 382, 383, 395-397, 420, 462, 463, 470, 472, 488, 489, 494, 514.
Yınanç, Mükrimin Halil, 96, 113.
Yisutay, 180.
Yolboğa, 379, 381.
Yörgüc Paşa, 473, 474.
Yuannis IV, 493.
Yunus, 62, 139.
Yunus b. Halil, 322.
Yunus Emre, 240, 241.
Yusuf Bey, 283.
Yusuf b. Muhammed, 302.
Yusuf Çelebi, 427, 485.
Yusuf Kadır Han, 93.
Yusuf u Züleyha, 241.
Yusufca Mirza, 405, 497.
Yusufî, 321.
Yuvan, (İvani), 27.

Zahireddin İbrahim, 74.
Zahireddin Nişaburî, 23-35.
Zahreddin İli, 65, 69.
Zazadin Han, 172.
Zekeriyya, 155, 156.
Zengî (Çökürmüş'ün oğlu), 128.
Zengî b. Aksungur, 24, 275.
Zeyn el-Hac, 387.
Zeyneb Hatun, 75.
Zeyneddin (İnaloğlu), 276.
Zeyneddin Başara, 159, 165.
Zeyneddin Karaca Bey, 324, 326, 327, 329.
Ziyaeddin Gazi, 26.
Ziyaeddin Muhammed, 127.
Ziyaü'l-Mülk, 510.
Zülkarneyn, 64, 68, 143, 278.
Zünnun, 29, 62-64, 66, 67, 143-145, 426, 449.

YER İSİMLERİ İNDEKSİ

Ab-ı Germ, 42.
Adala, 458, 463.
Adana, 70, 105, 107, 139, 142, 398, 402, 436-438, 440, 442, 444-446, 448-450.
Adıyaman, 63, 166, 173.
Adilcevaz, 74.
Afganistan, 86, 87.
Afyonkarahisar, 57, 70, 134, 137, 179, 189, 195, 196, 201, 237, 359, 374, 401.
Ahıska, 496.
Ahlat, 24, 29, 31, 71, 73, 75, 77-81, 83-85, 88, 155, 179, 224, 235, 263, 268, 272, 504, 512.
Ahmed-Hisar, 178.
Akça Derbend, 190, 192.
Akdeniz, 33, 86, 104, 114, 120, 140, 157, 160, 196, 282, 293, 417, 477.
Ahalkelek, 77.
Akhisar, 299, 456, 458.
Akkâ, 107.
Akmataş, 260.
Aksaray, 97, 116, 140, 149, 151, 152, 165, 172, 177, 179, 186, 187, 200, 208, 223, 228, 232, 235, 309, 349, 378, 514.
Aksu, 53.
Akşehir, 42, 57, 134, 137, 140, 150, 152, 175, 179, 196, 201, 235, 237, 261, 355, 368, 369, 397, 400, 401, 404, 405, 431, 453.
Alacahisar, 401.
Aladağ, 193.
Alâiye, 165, 171, 176, 179, 180, 221, 224, 228, 233, 235, 282-286, 387, 393, 396, 405.
Alanya, 479.
Alaşehir, 133, 136, 150, 289, 292, 296, 360, 411, 463, 479.
Alemüddin Pazarı, 236.
Alma-Kulağı, 500.
Almanya, 121.
Alp Yürek, 305.
Altuntaş, 175.
Amasra, 316.
Amasya, 49, 51, 54, 64, 113, 124, 126, 149, 153, 173, 179, 222, 224, 235-237, 239, 346, 350, 352, 353, 377-380, 401, 426-428, 468, 470, 473, 478, 479, 486.
Amid, 61, 110, 131, 155, 167, 176, 178, 224, 252, 275, 277, 278, 518.
Amik, 330.
Amik Ovası, 440, 441.
Ammuriye, 90, 91, 197.
Amu Derya, 87.
Anadolu, 21, 23, 27, 32, 35, 36, 40, 45, 50, 60, 63, 68, 86-89, 91, 92, 96, 97,115, 116, 118, 125, 127, 131, 133, 135, 136, 139, 145, 150, 160, 172, 179, 180-182, 185, 188, 189, 191, 193, 198, 231, 264, 281, 295, 318, 319, 321, 344, 345, 353, 402, 410, 412, 419, 432, 436, 453, 512.
Anavarza, 59, 105, 142.
Ani, 24-27, 38, 76, 77, 84, 174, 271.
Anrkara, 54, 59, 63, 67, 124, 126, 138, 143, 144, 149, 152, 153, 159, 160, 164, 179, 196, 197, 222, 224, 228, 232, 235, 316 317, 380, 395, 397, 401, 478.
Antakya, 52, 55-57, 59, 90, 105-109, 111, 113-115, 122, 125, 126, 130, 134, 139, 142, 246, 247, 248, 256, 275, 436, 439, 446.
Antalya, 62, 136, 141, 156, 157, 162, 166, 175, 179-182, 204, 208, 221, 224, 228, 232, 233, 367, 368, 370,387, 406, 417, 479.
Antep, 190, 324, 342.
Antioche, 158.
Aras, 516, 519, 523.
Aras nehri, 94.
Aras ovası, 77.
Ardahan, 113.
Arıktay, 327, 328.
Arnavut, 292.
Arran, 174, 524.
Artah, 256.
Arz-ı Rum, 23.
Asi nehri, 106.
Aşağı Ula Köyü, 40.
Avnik, 30, 431, 509, 513, 519.
Avrupa, 54, 86, 119, 121, 123, 140, 422, 470.
Aguitania, 123.
Ayasuluğ (Selçuk), 70, 289, 290, 297, 298, 301, 303, 363, 479.
Ayaş, 124, 228, 331, 393, 437, 440, 446.
Ayaz, 253.
Aydın, 284, 294, 298, 299.
Aydıncık, 415.
Ayıntâb, 108,142, 143, 349, 440.
Aynicâlût, 190.
Aynü Seylem, 111.
Azerbaycan, 22, 25, 28, 32, 33, 46, 72, 76, 77, 79, 83, 86-89, 91, 94, 102, 193, 203, 243, 271, 305, 386, 483, 489, 494, 500, 506, 510, 516, 517, 519, 520, 524.
Azine Pazarı, 236.

Bafra, 63, 64, 435, 467, 473.
Bağdat, 24, 52, 94, 114, 117, 128, 140, 147, 160, 165, 180, 181, 235, 248, 252, 492, 500, 508, 513-515, 517, 519-552.
Balasagun, 87.
Balat, 296, 363, 417, 419, 420, 422, 423.
Balıkesir, 70, 141, 410-417.

Bâlis, 73.
Balkanlar, 86, 87, 104, 121, 132, 145, 182, 311, 380.
Barkol dağları, 24.
Batman, 264, 507.
Bayburt, 21, 23, 24, 30, 88, 113, 179, 193, 209, 323, 405, 427, 430, 479, 483, 484, 486, 487, 490, 493, 494.
Beçin, 417, 422-424.
Bahisni, 66, 142, 144, 330, 333.
Belgrad, 120.
Belh, 40, 93.
Belih çayı, 249.
Berçin, 419.
Berda, 524.
Bergama, 141, 145, 298, 412-415, 420.
Beypazarı, 396, 421.
Beyşehir, 354-356, 368, 369, 394, 395, 397, 400, 402, 404, 405, 453.
Beyşehir gölü, 62, 172, 239, 356.
Bingöl, 514.
Bingöller, 24.
Bire, 99, 100, 255, 264, 439, 514.
Birgi, 289-291, 293, 296, 298, 300, 303, 360.
Bitinia, 61, 64.
Bitlis, 25, 27, 29, 65, 71, 74-76, 84, 85, 267-270, 273, 508, 516, 519.
Bolu, 315, 367.
Bolvadin, 197, 206, 355, 401, 405.
Bor, 353.
Borgulu, 179, 180, 185, 197.
Bozcaada, 290, 299.
Bozdağ, 291, 300.
Bozdoğan, 510.
Buhara, 92-94.
Burc-i Hab, 254.
Burdur, 371.
Bursa, 103, 137, 290, 363, 395-397, 415, 432, 463, 472, 473, 478.
Burtulmuş, 487.
Büyük Menderes, 289.
Büyük Zap Suyu, 22.

Caber, 510.
Canik, 49, 161, 346, 397, 428, 468, 470, 472, 273.
Cebelcur, 250.
Ceber, 85.
Celayir, 513.
Cend, 93.
Ceneviz, 290, 300, 310, 319, 320.
Cenova, 293.
Ceyhan, 63, 64, 108, 113, 136, 137, 139, 339.
Ceyhun, 61, 87.
el-Cezîre, 27, 71, 81, 110, 228, 258.
Ceziret İbni Ömer, 73.
el-Cibal, 28.
Cibâlü't-Türkman, 184.
Clermont, 123.
Cündişapur, 106.
Cürcan, 80, 523.
Çaltı, 35.
Çanakkale, 70, 137, 289, 410.
Çanakkale Boğazı, 293, 414.
Çankırı, 54, 59, 61, 63, 65, 113, 124, 143, 144, 149, 179, 312-314, 323.
Çarmuk, 250.
Çarşamba, 471, 474.
Çemişkezek, 33, 113, 166, 224, 271, 490, 492.
Çine, 417, 420.
Çoruh nehri, 25, 88, 113, 490.
Çorum, 51, 113, 346.
Çukurova, 59-61, 138, 142, 199, 324, 327, 436-438, 441, 443, 445, 447, 448, 450.

Dalaman, 372.
Dalaman çayı, 184.
Dalmaçya, 104.
Danya Kalasi, 457.
Darende, 66, 325, 332, 333, 338, 346.
Değirmen çayı, 196.
Demavend dağı, 516.
Demirci, 456-458, 460, 463-465.
Demirhan, 416.
Denizli, 138, 140, 141, 145, 146, 150, 158, 179, 180, 184, 224, 231, 359, 364, 366, 367, 372, 374-376, 411, 455, 464, 479.
Derbend, 72, 202.
Deşt-i Kıpçak, 87.
Develi, 51, 178, 221, 334, 346, 406.
Devletşah, 27.
Devrekani, 322, 323.
Dımaşk, 111, 182, 328, 515.
Dicle, 77, 381, 483.
Dimaetoka, 292.
Divriği, 35-37, 44, 46, 54, 100, 113, 192, 205, 224, 231, 332, 379.
Diyarbekir, 22, 25, 36, 72, 79, 111, 149, 179, 197, 204, 205, 216, 232, 235, 243, 246, 250, 258, 263, 268, 274, 276, 340, 381, 404, 479, 483, 484, 489, 490, 492, 495-498, 500, 504, 506, 513, 516.
Diyâr-ı Rebia, 258.
Draç, 104.
Dragos, 103.
Dobruca, 412.
Doğu Anadolu, 88, 90, 167.
Doğu Karahisar, 346, 351.
Duvin, 22, 28, 76, 77, 270, 271.
Dülük, 108, 142.

Düneysir pazarı, 236.
Düzbel, 146.

Edirne, 118, 120, 298, 363, 473, 474.
Edremit, 136, 145, 412, 414.
Efes, 134, 141.
Eflani, 308, 309.
Ege Denizi, 118, 134, 280, 414.
Epir, 121.
Eflak, 299, 313, 395.
Eğriboz, 290, 494.
Eğridir, 360, 367, 369, 397, 400.
Eğridir Gölü, 371.
Eğrigöz, 361.
Elbistan, 32, 56, 62-64, 66, 108, 113, 136, 139, 142-144, 149, 153, 155, 157, 191, 192, 198, 223, 324-326,328, 329, 331, 332, 335, 337, 338, 340-342, 437, 440, 441, 444, 488.
Eleşkirt, 74, 4, 88, 519.
Endris, 429, 487.
Endülüs, 112.
en-Nâûra, 111.
Erbil, 128, 163, 513, 517.
Ercis, 24, 71, 72, 74, 81-83, 88, 154, 179, 381, 505, 507, 509, 518, 523.
Erdek, 411, 412.
Ereğli, 52, 68, 122, 125, 149, 162, 179, 224, 386, 398, 441.
Ergani, 231, 250, 276, 278, 517.
Erzen, 23, 26, 65, 74, 75, 129, 267, 269, 272, 273.
Erzincan, 33, 35-37, 39-42, 44, 46, 47, 54, 8, 100, 113, 154, 163, 166, 167, 176, 179, 181, 182, 192, 199, 200, 204, 209, 216, 221, 222, 224, 231, 232, 235, 331, 346, 350-352, 378, 379, 381, 425-432, 484-487, 490, 492, 494, 499, 500, 506, 511, 514, 515, 517, 521.
Esarib, 139.
Eskişehir, 52, 54, 122, 141, 145-147, 149, 184, 224.
Erivan, 506.
Ermenek, 179, 191, 195, 196, 386-388, 390, 392, 396, 397, 404, 407.
Ermenistan, 88.
Erran, 499.
Erzen-i Rum (Erzurum), 21, 24, 25.
Erzurum, 21-23, 25, 26, 29-33, 36, 41, 65, 75, 79-83, 88, 91, 143, 153, 154, 159, 174, 178, 179, 181, 199, 204, 224, 232, 235, 238, 345, 427, 485, 490, 505, 507, 509, 520, 521.
Ezdebir, 487.

Fars, 128, 499, 500, 522-525.
Feke, 61.
Fenike, 417, 418.
Fethiye, 417, 418, 420, 424.
Fırat, 77, 85, 104, 112, 131, 139, 163, 332, 483.
Filâbâd, 196.
Filibe,120, 317, 323.
Filistin, 97, 110, 111, 120.
Flandr, 121.
Foça, 280, 292, 458, 459, 461, 479.
Fransa, 121.

Gabon, 61.
Gazze, 436.
Gediz, 465.
Gediz Nehri, 411.
Gedük, 66.
Gelibolu, 412, 414, 459, 461.
Gemlik, 461.
Gence, 4, 28, 77, 88, 94.
Gerger, 63, 173.
Germiyan, 284.
Gilan, 498.
Girdkûh, 94.
Giresun, 153, 468.
Giyasiyye, 158.
Gorgorum, 354, 355, 453.
Göksu, 192, 388.
Göksun, 66, 122, 142, 144, 333.
Gölhisar, 367.
Gölpazarı, 124.
Gönen, 70.
Gördes, 456, 458, 460, 463-465.
Göynük, 190, 192.
Gülnar, 387.
Gümüşhacıköy, 231.
Gümüşhane, 22, 113, 231, 346.
Gümüşşar, 231.
Güneydoğu Anadolu, 104.
Güney Tunceli, 113.
Gürcüstan, 31, 33, 35, 38, 39, 75, 88, 431, 521.
Güzelhisar, 458.

Habibü'n-Neccâr Dağı, 106, 108.
Habur, 112, 131, 256.
Habur Nehri, 249.
Hafik, 353.
Hakkari, 519.
Halads, 71.
Halep, 47, 54, 59, 70, 105, 106, 109-112, 114, 124, 129, 130, 139, 143, 155, 162, 163, 182, 189, 190, 192, 228, 235, 245, 246, 252, 254-258, 267, 276, 324-329, 332, 333, 338, 341, 347, 406, 437-440, 444, 446, 448-450, 490, 510, 514, 518.
Hamam, 77, 146, 198, 331, 333, 514.
Hamideli, 401.
Hani, 74, 79, 129, 250, 256.

Hanik, 520.
Hanzit, 59, 61, 148.
Hasankale, 23, 90, 509.
Harezm, 77, 78, 86, 171, 174, 264, 272, 358, 377, 456, 517, 523.
Hârim, 108, 256.
Harput, 25, 54, 59, 68, 110, 113, 129, 176, 178, 179, 199, 205, 221, 222, 224, 239, 250, 251, 255, 258, 260, 261, 271, 330, 332, 346, 490, 493, 521.
Harran, 77, 81, 124, 127, 248, 253, 256, 258.
Haruniye, 342.
Haydarlı, 146.
Hazar Denizi, 86.
Hemedan, 73, 79, 202, 494, 500, 506, 524.
Herat, 493, 494, 517.
Hılât, 71.
Hısn-ı Mansur, 251.
Hısn-ı Keyfâ, 247, 252, 256, 260, 264, 265, 270, 271, 275-277, 489, 493, 507-510, 516.
Hısn-ı Ziyad, 69.
Hızan, 76.
Hille, 128, 129, 520.
Hindistan, 431, 479, 513.
Hisarköy, 424.
Honas, 91, 184, 197, 221, 372, 454.
Horasan, 86, 87, 93, 98, 140, 167, 203, 243, 494, 519, 522, 523.
Hoy, 24, 72, 74, 88.
Hulvan (Lûristan), 243.
Humus, 198, 253.
Hûzistan, 106, 128.

Ilgaz, 314.
Ilgın, 156, 180, 196, 236, 355, 404.
Ilıca, 456, 458.
Irak, 30, 86-88, 91, 110, 203, 263, 307, 479, 483, 484, 489, 493-495, 501, 517, 521.
Irak-ı Acem, 499, 500, 516, 517, 522, 524.
Irak-ı Arab, 499, 513, 515-517, 523, 524.
Isparta, 224, 367, 369, 400.
İçel, 266, 224, 396, 397, 405, 406.
İnebolu, 313.
İnegöl, 317.
İpsala kalesi, 362.
İsfahan, 28, 102, 117, 118, 205, 496, 498-499, 517, 522, 526.
İskenderiye, 106, 234, 326, 420, 422.
İskenderun, 108.
İskilip, 380.
İspanya, 86.
İran, 86, 87, 89, 91, 93, 104, 112, 132, 173, 179, 236, 264, 275, 305, 307, 340, 349, 421, 427, 428, 493, 494, 495, 501, 506.
İspir, 21, 24, 26, 30, 88, 179, 427, 493.
İstanbul, 49, 62, 90, 91, 96, 101, 103, 104, 116, 120, 121, 123, 125, 137, 140, 141, 146, 147, 155, 156, 159, 163, 164, 182, 199, 227, 280, 292, 299, 315, 316, 388, 320, 402, 411, 447, 459, 461, 479.
İtalya, 56, 121, 300.
İzmit, 54, 103, 113, 116, 118, 120, 136, 141, 243, 281, 289-293, 297, 299, 301, 360, 406, 414, 419, 457, 461, 479.
İznik, 5, 96, 98, 101, 103, 107, 113, 115-118, 121, 122, 124, 137, 141, 158, 180, 280, 463, 46, 478.

Kadisiye, 92.
Kafkaslar, 32.
Kafkasya, 22, 25, 305.
Kahire, 325-328, 333-337, 339, 390, 391, 398-400, 438, 441-444, 446, 511.
Kâhta, 63.
Kal'atürrûm, 264.
Kalecik, 312, 313, 314, 380.
Kalikala, 21, 23.
Kalonoros, 165, 233, 282.
Kapadokya, 51, 64.
Kapıdağı, 412, 413.
Karaağaç, 369, 394.
Karabağ, 427, 431, 488, 494, 511, 513, 520.
Karabel, 472.
Kara Biga, 413.
Karabük, 326.
Karadeniz, 59, 62, 63, 74, 103, 104, 115, 139, 154-157, 160, 185, 234, 235, 292, 301, 305, 307, 310, 319, 434, 467, 479.
Karadilli, 146.
Karacahisar, 192.
Karahisar, 195, 221, 346, 453, 454, 465.
Karahisar-ı Sahib, 372.
Karaköy, 465.
Karakurum, 175, 176.
Karaman, 70, 162, 201, 202, 232, 284, 311, 313, 344, 400, 402, 405-407, 421.
Karanbük, 206.
Karamıkbeli, 146.
Karası, 457, 461.
Karasu (Yukarı Fırat), 35, 36.
Kars, 24, 28, 30, 38, 82, 84, 91, 113, 174.
Karlı, 146.
Karyeteyn, 249.
Kasianus, 62.
Kastamonu, 49, 54, 59-61, 63, 113, 138, 149, 164, 179, 184, 202, 209, 214, 223, 224, 231, 232, 304-309, 311, 312, 315, 317-323, 377, 380, 403, 478.
Kayacık, 458, 463.
Kayseri, 29, 33, 42, 49, 51, 59, 62-64, 68, 90,

91, 97, 100, 115, 122, 136, 143, 144, 149-153, 158, 159, 165-167, 176-180, 185, 189-192, 194, 201, 206, 208, 209, 221, 223, 226, 228, 235-237, 239, 334, 336, 340, 341, 346, 348, 349, 353, 354, 377, 383, 390, 392, 394-398, 401, 408, 427-429, 431, 478, 479, 515.
Kazova, 196, 351.
Kazvin, 516, 522.
Keçiborlu, 70.
Kefersüd, 173, 255.
Kefertâb, 111, 139.
Keles, 300.
Kelkit, 100, 382, 468.
Kemah, 35-37, 40-42, 44, 46, 58, 179, 427, 430, 431, 487, 489, 490, 515.
Kemal Paşa, 456.
Kemaliye, 463, 465.
Kerkük, 519.
Keysûn, 61.
Kıbrıs, 157, 160, 162, 234, 283, 285, 286, 291, 295, 370, 393, 399, 402, 420, 422, 423, 450.
Kınnesrîn, 111.
Kırım, 187, 305, 308, 320, 355, 435, 454.
Kırşehir, 43, 173, 178, 232, 236, 342, 346, 353, 360, 384, 396, 402, 478.
Kızılırmak, 54, 90, 92, 181, 243.
Kilikya, 105, 107, 122, 148, 328, 387.
Kirman, 418, 499, 500, 522, 524.
Koçhisar, 77, 264.
Komana, 67.
Konya, 29, 33, 38, 52, 63, 65, 91, 96-98, 100, 101, 116, 122, 125, 131-133, 135, 136, 140, 146, 149, 151, 153-160, 162, 164, 165, 167, 172-175, 179, 181, 182, 184, 187, 189, 194, 195, 197, 200, 204, 206-209, 212, 217, 219, 223, 227, 228, 231, 232, 235, 237, 304, 347, 348, 350, 351, 355, 368, 373, 388, 391, 394-397, 400, 403, 405, 409, 453-455, 478, 479.
Korkuteli, 367, 370, 371.
Koron, 499.
Kosova, 394, 420.
Kostantiniyye Denizi (?), 74.
Koyulhisar, 149, 156, 426, 493.
Kozağacı, 454.
Kozan, 339.
Kösedağ, 45, 84, 174, 179, 184, 206, 258, 281.
Köyceğiz, 417.
Kubad-âbâd, 175, 181.
Kudüs, 55, 119, 122, 123, 133, 141, 150, 192, 243, 244, 246, 252.
Kula, 361.
Kulb, 256.
Kurzâhil, 110.
Kütahya, 96, 134, 149, 224, 289, 358-364, 366, 369, 397, 401, 411, 453, 478, 479.
Kuzey Afrika, 86, 112.
Külek Boğazı, 402, 445.
Kültepe (Koçhisar), 264.

Lâdik, 158, 197, 221, 372, 373, 376, 454.
Lâpseki, 70, 412.
Lârende (Karaman), 191, 201, 206, 387, 390-392, 396-399, 403-405, 407, 441.
Leşkeri-ili (Laskaris ili), 457.
Limni Adası, 297.
Luristan, 518.
Maarratü'n-Numan, 111, 139.
Mahmud-abâd, 494.
Malatya, 36, 47, 49, 51-53, 55-59, 61, 64, 68, 69, 90, 91, 97, 119, 121, 126-128, 132, 135-139, 143, 147-149, 151, 153-156, 163, 164, 166, 171, 176-179, 191, 199, 205, 209, 221, 223, 235, 255, 258, 264, 330-332, 335, 340, 358, 379, 440, 446, 485, 488, 489.
Malazgirt, 21, 23, 28, 35, 74-76, 81, 83, 84, 88, 89, 91, 92, 120, 147, 154.
Malya ovası, 173, 349.
Mamistra, 105.
Manavgat, 224.
Manisa, 142, 411, 456-458, 460, 463-465.
Manyas, 137.
Maraş, 61, 66, 105, 108, 109, 113, 122, 126, 144, 157, 162, 192, 232, 324, 325, 330, 33, 334, 337, 338, 341, 439.
Mardin, 27, 54, 68, 77, 85, 232, 235, 247, 249, 250, 253-255, 257, 259, 263, 264, 269, 277, 483, 489-492, 503, 508, 509, 513, 516.
Marend, 516.
Marmara, 103, 104, 115, 118, 413, 414, 461.
Marmaris, 420, 422.
Maveraünnehir, 87-89, 93, 243, 503, 523.
Mefâzâtü'l-Guziyye, 86.
Menbic, 114, 254, 260.
Mendelorya, 458.
Menderes nehri, 140, 152, 300, 362, 363, 422.
Menemen, 456, 458, 62.
Memgışlak, 523.
Meraga, 28, 73, 74.
Meram, 122, 150.
Meram ovası, 52.
Merc-i Dabık, 518.
Meriç Nehri, 118, 292.
Mersin, 139.
Mervânî, 90.
Mevverrûz, 243.
Merzifon, 54, 126, 185, 346, 470.
Meşhed, 493, 523.
Meyyâfârikîn, 22, 23, 25, 28, 54, 73-75, 79, 82-84, 127, 131, 235, 254-258, 263, 265, 268, 269, 271, 274, 275, 508.

Mısır, 86, 99, 112, 149, 182, 233, 235, 263, 283, 286, 300, 326, 329, 331-333, 338, 340, 341, 345, 347-349, 368, 370, 377, 379, 398, 406, 421-423, 431, 437, 440, 443, 444, 462, 479, 488, 494.
Micingerd, 21, 30, 33, 34, 154, 381.
Midilli, 280, 292, 406, 450, 459.
Milano, 123.
Milas, 417-420, 422-424.
Minşar, 179.
Misis, 437, 440, 442, 444.
Mirdasî, 267.
Modon, 499.
Moğolistan, 86.
Mora, 290, 291, 299, 301, 317, 318.
Mugan, 174.
Muğla, 417, 419, 420, 422-424.
Musul, 73, 76-79, 127-130, 135, 145, 147, 149, 204, 205, 243, 246, 247, 251, 253, 257, 260, 272, 275, 276, 485, 505, 507-510, 513, 517.
Muş, 22, 74, 82, 232, 256, 506, 508, 512, 523.
Mut, 196, 386, 387, 396, 397, 408, 495.
Myriokephalon, 146, 147, 149.
Nablus, 31.
Nadir köyü, 201.
Nahcivan, 28, 500, 510, 511, 516.
Nakra, 254.
Naksos, 458.
Nallıhan, 124.
Nehrü'l-Ganem, 515.
Nevers, 123.
Nif, 298, 457, 458.
Niğbolu, 299.
Niğde, 149, 159, 179, 181, 189, 191, 221, 224, 235, 346, 349, 350, 353, 378, 395, 396, 398, 400, 407, 441, 478.
Niksar, 49, 51, 54, 56, 61, 65, 69, 91, 113, 124, 145, 147, 149, 153, 179, 181, 186, 221, 223, 235, 322, 346, 350, 383, 467-469, 471, 473.
Niş, 120, 401.
Nişabur, 22, 90, 493, 523.
Normandia, 121.
Nur kasabası, 121.
Nusaybin, 77, 129, 248, 252, 255-257, 276.

Obrucuk, 201.
Ohri, 298.
Oltu, 21, 24, 26, 30, 88.
Ortadoğu, 86.
Orta Asya, 86, 212, 307.
Ordu, 67-469.
Osmaneli, 124.
Otlukbeli, 494, 495.
Otlukhisarı, 397.

Paflagonya, 61.
Palu, 63, 136, 250, 255, 260.
Pasinler, 21, 24, 26, 33, 88, 523.
Payas, 338, 437.
Pazarören, 235, 342.
Pınarbaşı, 197, 235.
Pulur, 430.

Raban, 108, 142, 143, 148.
Rahbe, 129.
Rakka, 70, 112.
Ra'sü'l-Ayn, 78, 513.
Rey, 94, 95, 516, 520, 523.
Rhen Nehri, 121.
Rodos, 284, 286, 291, 293, 295, 402, 406, 418, 420-423, 462.
Roma, 106.
Rostof, 25.
Rumeli, 69, 120, 290, 293, 295-297, 301, 313, 317, 363, 393-395, 401, 414, 420, 432, 449, 472, 474.
Rüzbe Ovası, 177, 182.

Safranbolu, 309.
Sa'id-abâd, 518.
Saidili, 400.
Sakarya, 59, 92, 139, 197.
Sakız Adaları, 280, 290, 292, 299, 458.
Salat çayı, 508.
Salerno, 52.
Salihli, 298.
Samendire, 401.
Samankale, 81, 154.
Samsun, 63, 113, 153, 160, 179, 304, 228, 235, 314, 319, 397, 435, 468, 471-473, 479.
Sandıklı, 70, 453.
Saruhan, 284, 359.
Sapanca, 100.
Sasun, 80.
Savur, 490.
Selânik, 104, 292, 299.
Semadirek, 299.
Semerkant, 92, 93, 313, 513.
Serahs, 493.
Serci, 276.
Serman (Şiran), 58.
Seruc, 77, 245, 247.
Sepidrud (Kızılören), 25, 72.
Seydişehir, 354, 355, 368, 369, 394, 400, 402.
Seyhan, 249.
Seyhun, 87.
Sır Derya, 87.
Sicilya, 55, 495.
Siirt, 22, 72, 129, 250, 273, 479, 493.
Silifke, 151, 166, 386, 387, 403-407.

Simav, 360, 361.
Simre, 142.
Sincar, 77, 129, 243, 257, 509.
Sinop, 113, 160, 161, 165, 179, 185, 186, 188, 204, 221, 223, 224, 228, 234, 305, 308, 309, 312-317, 321-323, 420, 434, 435, 478, 479.
Sis, 178, 206, 334, 437, 440, 446, 457, 487.
Sivas, 38, 42, 49, 51-53, 56, 62-68, 90, 91, 97, 113, 126, 139, 143-145, 149, 150, 161, 163-166, 174, 176-179, 181, 184, 189-191, 198-200, 205, 208, 221, 223, 232, 235, 256, 271, 319, 329, 333, 335, 345, 349-353, 378, 381-383, 392, 39, 408, 426, 429-432, 453, 470, 478, 479, 485, 487, 494, 506, 514.
Sivrihisar, 380, 396.
Sofya, 120, 401.
Solhad, 182.
Sökmenâbad, 74.
Stamirie, 133.
Suğdak, 182, 188, 234, 305.
Sultanhan, 179.
Sultanhisar, 290.
Sultaniye, 513, 516, 518, 522.
Sümeysat (Samsat), 60, 171, 179, 214.
Suriye, 33, 43, 52, 67, 68, 72, 86, 88, 91, 97-102, 104-106, 110-112, 117, 120, 122, 132, 133, 139, 141, 147, 151, 163, 167, 181, 198, 228, 235, 244, 245, 258, 263, 26, 268, 274, 283, 328, 334, 336, 340, 436, 439, 440, 479, 484, 489, 491, 494, 500, 518.
Sürmari, 77, 84.
Sürmeli, 30, 506, 509.
Süveydiye (Samandağı), 108, 114.

Şalent, 71.
Şam, 48, 156, 325, 326, 331, 339, 362, 377, 395, 398, 437, 439, 449, 515.
Şarkî karahisar, 35,40, 42-44, 46, 224, 351, 352, 426, 428, 430, 431, 488.
Şebinkarahisar, 100, 179, 13, 493.
Şehirköy, 401.
Şeki, 517.
Şemsaniyye, 131.
Şenb-i Gazan, 516.
Şeyzer, 111.
Şifaiyye, 158.
Şiran (Serman), 37.
Şiraz, 496.
Şirvan, 83, 497, 498, 517.
Şiş (Kozan), 155.
Şuhud, 362, 371.

Taberiye, 97.
Tarsus, 105-107, 142, 174, 389, 398, 400, 402, 404, 437, 438, 440-442, 445, 450.
Taşeli, 396, 397.
Taşköprü, 308, 322, 323.
Tatvan, 74.
Tavas, 417.
Tavşanlı, 361.
Tebriz, 181, 182, 186, 189, 199, 201, 202, 204, 227, 490, 494-497, 500, 503, 509-513, 516-518, 521-524, 526.
Tekrit, 513.
Tell-i Afrin, 254, 269.
Tellbâşir, 73, 108, 163.
Tell-i Danîs, 254.
Tercan, 21, 31, 34, 179, 427, 494, 503, 521.
Terme, 471.
Tiflis, 25, 28, 84, 88, 89, 269, 494, 521.
Tire, 289, 290, 303.
Tohma vadisi, 66.
Tokat, 49, 51, 56, 67, 113, 126, 139, 142, 145, 149, 152, 156, 164, 174, 179, 180, 185, 186, 191, 205, 208, 223, 236, 239, 346, 349, 353, 378, 379, 383, 405, 421, 436, 469, 470, 521.
Toranto, 121.
Toroslar, 105, 153, 231.
Tortum, 21, 24.
Tosya, 312-314.
Toulouse, 121.
Trablus, 256, 331.
Trablusşam, 249.
Trabzon, 22, 23, 37, 58, 60, 84, 90, 106, 121, 161, 172, 227, 228, 235, 316-318, 403, 435, 468, 479, 493.
Trabzon Komnenosları, 186.
Trakya, 292, 458, 459, 461.
Trialith, 77.
Tripolis, 360.
Truva, 415.
Tunceli, 110, 113.
Turan, 93.
Turgutlu, 456, 458.
Turhal, 48, 179, 384.
Turna dağları, 340, 341.
Türkistan, 22, 23, 32, 87, 90, 93, 104, 112, 367, 503, 506.

Ulcan, 509, 518.
Ulubat, 137. Uluborlu, 62, 138, 149, 151, 152, 156, 171, 175, 184, 187, 224, 373.
Umur Bey, 118.
Urfa, 36, 52-55, 73, 77, 99, 100, 105, 107, 112-114, 116, 117, 122, 127, 128, 141, 248, 249, 258, 483, 490-493, 500, 501.
Urganlı, 458.
Urla, 280.
Uşak, 232, 362, 366.
Uzunpınar, 146.

Ünye, 63, 64.
Ürgüp, 178, 205, 346, 407.
Üsküdar, 494.

Van, 74, 83-85, 179, 519, 523, 526.
Van gölü, 22, 71, 72, 89, 263, 428, 492, 505, 509, 513, 523.
Varsak, 445.
Vaspuragan, 22, 88.
Venedik, 291, 293, 295, 300, 310, 315, 320, 402, 406, 419, 422, 494, 495.
Vermandois, 121.
Viranşehir, 163, 355.

Yabanlu, 205.
Yabanlu Pazarı, 189, 192, 235.
Yahşi, 519.
Yalnızgöz, 348.
Yalvaç, 367, 369, 394.
Yarhisar, 317.
Yassıçimen, 84, 167.
Yayık (Ural) Nehri, 86.
Yenişehir, 317, 471.
Yermük, 92.
Yeşilırmak, 92, 100, 243, 382.
Yıldız Dağı, 181.
Yılgın, 236.
Yunanistan, 290-292, 299, 302, 458.

Zahireddin İli, 155, 224.
Zamantı, 51, 63, 66, 144, 330, 333, 338.
Zile, 346, 353, 384.
Ziyaret Pazar, 236.

DEVLET, KAVİM, KABİLE, TOPLULUK İSİMLERİ İNDEKSİ

Abbasîler, 22, 24, 49, 60, 88, 90, 94, 95, 102, 103, 110, 160, 209.
Abhazlar, 36, 39.
Afşar, 386.
Ağaçeriler, 506.
Ahîler, 479.
Ahlatşahlar, 26, 71, 77, 154, 277.
Akkoyunlular, 259, 260, 273, 286, 318, 337, 340, 382, 404, 421, 426-430, 472, 483, 486, 487, 503, 507, 511, 513, 516, 520, 523, 525.
Alâiye Beyliği, 282.
Alanlar, 411.
Alişiroğulları, 360.
Alkaevli, 35.
Almanlar, 123, 124, 150.
Alpagut oymağı, 182, 513.
Anadolu Selçukluları, 29, 32, 35, 38, 44, 46, 92, 94, 103, 126, 132, 161, 166, 179, 184, 186, 188, 209, 212, 215, 301, 319, 386, 417.
Araplar, 91, 110, 234.
Ardzrumi, 88.
Artuklular, 59, 63, 65, 66, 68, 75, 136, 141, 148, 156, 163, 165, 172, 198, 222, 242, 245, 261, 272, 277, 484, 508.
Avşar, 324.
Aydınoğulları, 289, 292, 295-298, 301, 361, 362, 394, 396, 402, 411, 414, 420, 423, 424, 458, 477.
Ayinlü, 506.

Babaîler, 172, 173.
Bagratuni, 88.
Bâhânî, 506.
Batınîler, 79.
Bavyeralılar, 35, 483.
Bayramlu, 506.
Benî Kilâb, 110, 111, 267.
Benî Numeyr, 110.
Beydilli, 324.
Bizans, 22, 23, 37, 49, 50, 55, 57, 58, 60-62, 71, 86-89, 91, 92, 94, 96, 99, 101, 104, 105, 113, 118, 122, 124, 130, 132, 133, 137, 139, 140, 144, 153, 180-182, 221, 224, 250, 267, 280, 281, 289, 299, 304, 306, 360, 363, 372.
Bozok, 324, 329, 340, 341, 437, 449.
Bulgar, 182.
Buranlu, 506.
Büyük Selçuklular, 22, 24, 33, 56, 99, 106, 111, 130, 133, 211, 212.

Cabirlu, 506.
Candaroğulları, 217, 308, 310-316, 319-323, 380, 397, 435, 477.
Celâyirîler, 345, 484, 501, 508-510, 520.
Cenevizliler, 234, 292, 295, 314, 315, 418, 435, 458, 461, 479.
Çağatay, 525.
Çavuldur, 280.
Çin, 479.
Çepniler, 467, 468.
Çobanoğulları, 202, 304, 307-308, 322, 484.

Danişmendliler, 21, 29, 37, 44, 49, 60, 61, 68-78, 95, 119, 126, 127, 132, 134, 135, 138, 139, 143-145, 147, 155, 158, 277.
Dilmaçoğulları, 267.
Döğerler, 242, 506, 512.
Duharlı, 506.
Dülkadiroğulları, 324, 326, 329, 331, 337, 342,

346, 381, 426, 437, 444, 445, 485, 501.

Eflak, 224, 225, 227.
Elbistan, 189.
Eretnaoğulları, 45, 332, 344, 346, 348, 349, 353, 425, 468.
Ermeniler, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 68, 71, 80, 88-90, 94, 104, 108, 122, 132, 136, 138, 140, 142, 148, 153, 157, 159, 162-164, 166, 172, 174, 179, 182, 190, 202, 206, 221, 224, 233, 247, 270, 324, 327, 387, 389-391, 436-438.
Eşrefoğulları, 195, 201, 206, 354-356, 368, 388, 394.
Eyyubîler, 31, 42, 77, 79-84, 154, 156, 160, 162, 165-167, 171, 248, 251, 256-258, 261, 262, 272, 273, 493.
Evrenesoğulları, 447.
Fatımîler, 97, 99, 101, 102, 110, 122, 245, 246, 267.
Franklar, 53, 59, 60, 143, 146, 158, 162, 173, 220, 249, 255, 422.
Fransızlar, 124, 141.
Fütüvvet, 160.

Gazneliler, 22, 87, 89.
Germiyanoğullar, 196, 197, 201, 206, 236, 289, 358, 360-365, 373, 375, 376, 378, 394, 396, 397, 402, 411, 420, 455, 457, 479.
Gürcistan, 23, 153, 154, 271, 381, 493, 494.
Gürcüler, 22, 24-30, 32, 36, 38, 76, 77, 80-84, 89, 94, 131, 153, 191, 221, 254, 269, 270, 483, 495, 517.

Hacılu, 506.
Haçlı krallığı, 123.
Haçlılar, 25, 51, 52, 54, 56, 59-63, 67, 69, 73, 76, 118, 119, 122, 124-127, 131, 133, 134, 139, 140-142, 150, 163, 166, 246, 248, 250, 253-255, 260, 262, 265, 269, 271, 275, 276, 401, 414, 420, 459.
Hamidoğulları, 206, 367, 371, 394, 399, 477.
Harizmliler, 172, 222.
Harzemşahlar, 166, 172.
Hatiroğulları, 189, 199, 388.
Hitaylar, 86, 87.
Hristiyanlar, 25, 30, 49, 52, 54, 57, 70, 80, 86, 108-110, 118-120, 131, 133, 162, 167, 168, 175, 178, 182, 199, 293, 294, 316, 386, 468.
Irak, 503.
İlhanlılar, 512, 525.
İnaloğulları, 255, 274, 277.
İsfendiyaroğulları, 312.
İslâmiyet, 86.
İsmailîler, 276.
İspanyollar, 313.

Karahanlılar, 87, 89, 92, 93.
Karaevli, 35.
Karakoyunlular, 84, 259, 262, 382, 428, 430, 83, 485, 489, 490-493, 498, 505, 509, 516, 520, 522, 525.
Karamanoğulları, 185, 191, 194, 199, 201, 206, 282, 284, 286, 296, 318, 336, 345-348, 350, 354-356, 361, 369, 373, 380, 381, 386-391, 394, 396, 400, 407, 420, 440-443, 455, 493, 506.
Karesioğulları, 69, 70, 410, 477.
Karmatîler, 243.
Katalanlar, 360, 411.
Kayı, 35, 84, 131, 242.
Kıpçaklar, 86, 135, 269, 305.
Kırım, 234.
Komnenoslar, 163.
Köylü, 173.
Kubadoğulları, 467.
Kumanlar, 118, 280, 281.
Kutalmışoğulları, 92, 97, 100-102, 105.

Latinler, 155-157, 293-295, 300, 458, 459, 465.
Lobradlar, 54, 123-125.

Macarlar, 146, 400, 495.
Memlûklüler, 189-191, 198, 206, 234, 242, 258, 282, 284, 324-328, 330-332,335, 337-340, 347, 349, 393, 394, 398, 400, 401, 403, 406, 423, 428, 437-439, 442-448, 451, 454, 488, 491, 501, 510.
Mengücükler, 21, 35, 38, 39, 41, 46, 47, 58, 95, 113, 154, 163, 166.
Menteşeoğulları, 195, 202, 362, 388, 394, 396, 402, 411, 417, 477.
Mervanîler, 72, 268.
Mevlevîler, 204.
Mikâiloğulları, 94, 112, 127.
Moğollar, 41, 45, 83-86, 161, 165-167, 172, 174-178, 180, 182-186, 188-192, 194, 198-201, 205-208, 211, 216, 224, 258, 261, 264, 273, 281, 305, 308, 324, 344, 350, 354, 355, 359, 383, 388, 392, 393, 411, 412, 434-437, 483, 509.

Napoli, 406.
Nisanoğulları, 277.
Normanlar, 54, 103, 104, 121.

Oğuzlar, 22, 24, 35, 86, 87, 93, 101, 106, 182, 242, 280, 291, 324, 386, 436, 462, 483.
Orbelian, 88.
Osmanlılar, 70, 84, 131, 207, 211, 290, 295, 296, 310-313, 316, 318, 320, 321, 335-339,

346, 361, 363, 365, 369, 379, 382, 393, 395, 396, 399-404, 415, 420, 431, 445, 447, 450, 461, 462, 470, 491, 494, 501.

Özbek, 446.
Özeroğulları, 444.

Papalık, 119.
Peçenekler, 87, 101, 103, 116, 118, 146, 280, 281.
Pervaneoğulları, 309, 320, 434, 477.

Ramazanoğulları, 328, 329, 336, 338, 436, 439, 440, 445, 447, 449, 451.
Rumanlar, 32, 36, 49, 51, 52, 54, 60, 62, 69, 90, 94, 106, 133, 136, 147, 155, 157, 161, 165, 175, 233, 305, 360, 393, 427, 458.
Rus, 234, 235, 305.

Sa'dlu, 506, 519.
Safevîler, 340, 498-501, 503.
Sahibataoğulları, 196, 206, 350, 374, 388, 453, Saltuklular, 21, 23-27, 95, 270.
Salurlar, 35, 377.
Sâmâniler, 87, 92, 93.
Saruhanoğulları, 362, 394, 396, 411-414, 420, 458, 460, 462, 463, 465, 477.
Sâsânîler, 86, 92.
Selçuklular, 22-24, 29, 33, 36, 43, 47, 57, 58, 68-71, 86-88, 93, 94, 104, 107, 138, 139, 142, 147, 156, 162, 166, 172, 174, 179, 185, 305, 307, 320, 344, 359, 373, 387, 389, 450.
Sırplar, 146, 362, 380, 400.
Sotay, 484, 507.
Söklen, 449.
Sökmenliler, 72, 84, 269, 275.
Sûfiler, 80, 81.
Sünnî, 99, 497.
Süryanîler, 54, 55, 71, 90, 104, 108.
Şeddâdîler, 22.
Şehircilik, 151.
Şiî, 106, 246, 497.
Şirvan, 386.

Taceddinoğulları, 346, 350, 474.
Tatarlar, 189, 425, 432.
Tekeoğulları, 370, 396, 411.
Trablus Kontluğu, 141.
Trabzon Rum İmparatorluğu, 434, 483, 484, 490, 493, 507.
Turgutoğulları, 447.
Türkler, 21-23, 25, 28, 32, 35, 54, 58, 71, 77, 87, 100, 103, 104, 115, 124, 125, 133, 134, 137, 140, 146, 157, 162, 211, 283, 411, 414.
Türkistanlı, 167, 168.
Türkiye Selçuklu Devleti, 33, 410.
Türkmenler, 21, 39, 87, 89, 90, 93, 97, 98, 101-103, 110, 111, 120, 131, 139, 144, 145, 150, 172, 173, 178, 182, 184, 185, 193, 196, 197, 200-202, 206, 221, 233, 250, 252, 259, 281, 283, 324-327, 329, 335, 355, 373, 382, 386, 389, 417, 437, 438, 440, 447, 457, 484.

Urartular, 71.
Urfa Haçlı Kontluğu, 141, 253.
Uygur, 344, 425.
Üçoklar, 329, 436, 443.

Varsak, 401.
Vaspuragan, 89.
Vatikan Kilisesi, 119.
Venedikliler, 160, 168, 234, 479, 493.

Yahudiler, 291.
Yâvekiyye Türkmenleri, 99, 101.
Yıva, 505.
Yüregir, 436.

Zengîler, 64, 451.

ISTILAHLAR İNDEKSİ

Abdest, 218.
Ağa Çayırı, 446.
Ahilik, 232.
Ahlâk-ı Celâlî, 495, 503.
Ahmet Gazi Medresesi, 423.
Alaeddin Kervansarayı, 177.
Alâeddin Bey Kümbeti, 408.
Alâeddin Camii (Konya), 236.
Alâeddin Camii (Niğde), 236.
Alâuddevle Bey Camii, 342.
Alexiad, 115.
Alıncak kalesi, 498, 516, 521.
Alihan Medresesi, 303.
Âlim, 167, 168, 185, 191, 193, 194.
Alp, 36, 262.
Altın, 164, 179, 180, 209.
Ak Medrese, 407.
Ankara Savaşı, 296, 297, 312, 362, 370, 376, 396, 421, 432, 463, 464, 472, 473, 489, 515.
Anlaşma, 64, 67, 68, 100, 102, 105, 107, 124, 130, 134, 136-138, 144, 149, 152, 157, 160, 166, 168, 174, 178, 221, 234.

Antalya Kalesi, 399.
Arapça, 71, 168, 213, 215, 240, 265, 302, 347, 384, 423, 471.
Arznâme, 503.
Astronomi, 85, 478.
Aşık Paşa Türbesi, 353.
Atabeg, 166, 167, 171, 177, 213, 215, 476.
Atabey Camii, 308.
Avnik Kalesi, 429.
Ayasofya, 23, 146, 182.
Aydınoğlu İsa Bey Camii, 303.
Aziz Cercis Kilisesi, 108.

Babaî İsyanı, 175, 235.
Bağdadiye Medresesi, 342.
Bakır, 209, 278, 320.
Balık Sultan Türbesi, 342.
Balış, 188.
Bargâh, 195.
Barsuma Manastırı, 69.
Başbuğ, 99.
Başkadı, 176, 191.
Başşehir, 47, 91, 96, 98, 107, 122, 137, 146, 159, 164, 175, 208, 223, 227.
Baybars Tarihi, 407.
Bayrak, 83, 208.
Baznâme, 423.
Berîd, 262.
Beylerbeyi, 177, 182, 213, 214, 220, 221.
Beyşehir Kalesi, 356.
Bezm ü Rezm, 384.
Biat, 167, 175, 176, 180, 195, 199.
Biz (âlet), 93.
Borç, 198.
Brakena Kalesi, 140.
Burmalı Minare Camii, 237.
Bürüciye medreseleri, 200, 238.
Büyük Bey Sarayı, 353.
Büyük Mar Cassianus Kilisesi, 108.

Caber Kalesi, 112.
Cami, 25, 44, 65, 76, 108, 142, 161, 165, 168, 175, 185, 186, 189, 236, 264, 283, 300, 302, 319, 322, 323, 342, 365, 424, 447, 449, 464, 465, 503, 504, 526.
Câmiu Müfredâtü'l-Edviye ve'l-Ağdiye, 302.
Câmiü'd-Düvel, 458.
Câmiü't-Tevârih, 50.
Cariye, 224.
Cebel Kalesi, 442.
Celâli isyanları, 70, 501.
Cevâhirü'l-Esdâf, 321.
Cihad, 25, 89, 90, 133, 185, 189, 256, 296.
Cimri (Alaeddin Siyavuş), 196.
Cimri olayı (isyan), 22, 373.
Cizye, 109, 110.
Cuma Camii, 526.
Çaça Bey Medresesi, 237.
Çadır, 88, 130, 154, 209, 220, 278.
Çaldıran Savaşı, 340, 500.
Çınar Zaviyesi, 465.
Çifte Kümbet, 239.
Çifte Minareli Medrese, 200, 237, 238.

Damga, 242.
Danişmednâme, 280.
Darphane, 209, 384.
Darü's-Şifa, 46, 163, 164.
Davul, 407.
Debbağhane Mescidi, 303.
Demirkapı Medresesi, 364.
Destân-ı Matel-i Hüseyin, 321.
Dinar, 126, 188.
Divan, 213, 240.
Divân-ı a'lâ, 220.
Divân-ı İstifa, 476.
Divan-ı Kebîr, 240.
Divriği Kalesi, 46.
Donanma, 120, 153, 165, 222, 235, 280, 281, 284, 290, 293, 301, 305, 316, 320, 414, 417, 419, 423, 435, 458, 459.

Edebiyat, 41, 168, 478.
Edip, 167.
Efes, 281.
Eğlence, 171, 174, 181, 184.
Elçi, 66, 77, 82, 90, 115, 134, 143, 145, 146, 153, 160, 165, 176, 178, 181, 191, 192, 200, 216, 378, 391, 469, 494.
Eman, 108, 161, 191.
Emi, 98, 113, 130, 137, 171, 182.
Emir Musa Medresesi, 392
Emîr-i cândâr, 217.
Emîr-i çâşnigîr, 217.
Emîr-i dâd, 188.
Emir-zâde Mehmed Türbesi, 353.
Enez Kalesi, 182.
Ertokuş Medresesi, 237, 239.
Esir, 23, 27, 28, 68, 76, 83, 92, 95, 100, 101, 108, 112, 123, 125, 126, 128, 131, 133, 138, 147, 152, 154, 157, 158, 174, 177, 191, 193, 196, 197, 201, 202, 249, 253, 268, 280, 290, 291, 299, 308, 326, 351, 383, 396, 398.
Eskihisar Camii, 424.
el-Evâmirü'l-Alâiyye, 240.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 457.

Farsça, 41, 163, 168, 195, 213, 215, 240, 302, 307, 321, 365, 384, 423, 449, 496.
Ferman, 161, 164, 171, 215.

Fetihnâme, 161, 162, 186, 189.
Fidye, 27, 39, 58, 76, 83, 100, 126, 127, 154.
Fîhî Mâfih, 240.
Fustatu'l-Adâle fî Kavâidi's-Saltana, 307.
el-Fusûl-i Eşrefiyye, 356.
Fütüvvet şalvarı, 160.

Ganimet, 54, 59, 71, 76, 79, 89, 124, 152, 154, 157, 158, 174, 201, 292, 296, 299, 300, 326.
Garipler Camii, 56.
Geben Kalesi, 327.
Gemi, 74, 103, 116, 141, 153, 155, 199, 235, 280, 286, 292, 294, 301, 414, 459.
Gerdanlık, 60.
Gerek Kalesi, 355.
Gorigos Kalesi, 402.
Gorigos Seferi, 394, 407.
Gouris Kalesi, 60.
Göç, 86-88.
Göçebe, 90.
Gök Mescid ve Medresesi, 200, 237, 238, 526.
Gök Medrese (Tokat), 238.
Göksu, 190.
Grekçe, 70.
Gunyetü'l-Küttab, 307.
Güdük Minare Kümbeti, 353.
Gülek Camii (Kayseri), 69.
Gülşen-i Râz, 526.
Gürhane Medresesi, 361.
Gümüş, 164, 209.

Hacı Beyler Camii, 407.
Hacı Kılıç Camii (Kayseri), 237.
Hacibü'l-huccâb, 217.Hadikatü'l-Maarif, 526.
Halifet Gazi Türbesi (Amasya) 70.
Hamam, 165, 264, 322, 449, 450.
Hankâh-Pervane, 185, 237.
Harac, 60, 103, 105, 163, 181.
Haruniye Camii, 342.
Hastahane, 44, 158, 164, 168, 175, 503, 526.
Hatuniye Medresesi, 264, 407.
Havâyicsâlâr, 219.
Haydar Bey Köşkü, 239.
Hazine, 73, 122, 152, 161, 168, 198, 217, 404.
Hızır Bey Camii, 371.
Hızır İlyas Köşkü, 239.
Hil'at, 103, 161, 164, 179, 197, 429.
Hipodrom, 116. Huand Hatun Camii, 237.
Hulâsatü't-Tıb, 321.
Hutbe, 73, 109, 110, 129, 149, 166, 177, 180, 191, 282, 345, 346, 378, 390, 404, 425, 440.
Hüsamiye Medresesi, 264.
Hüsrev ü Şirin, 302.

İbrahim Bey Camii, 322.
İbn-i Melek Medresesi, 303.
İbtidânâme, 240.
İdam, 166, 173, 175, 190, 193, 205, 211.
İhtiyârât-ı Muzafferî, 307.
İhyâu Ulumu'd-Din, 321.
İksirü's-Saâdat fî Esrâri'l-İbâdât, 384.
İkta, 24, 42, 50, 74, 75, 82, 94, 154, 156, 172, 182, 193, 215, 220-223, 243, 244, 359, 478.
İkta arazisi, 173, 222.
İlâhiyat, 41, 42.
İlim, 47, 167.
İlm-i nücum, 41, 42.
İlyâsiye, 423.
İmam, 157.
İmaret, 65, 319, 322, 323, 449.
İnce Minareli Medrese, 237.
İncil, 27.
İncü, 198.
İntihab-ı Süleymanî, 321.
İntihânâme, 240.
İntihar, 112, 115.
İpekçilik.
İplikçi Camii (Konya), 407.
İskendernâme, 365.
İstihkâm, 145, 147.
İsyan, 97, 101, 102, 104, 109, 134, 143, 172, 176, 182, 190, 194, 199, 202, 204, 205, 211, 221, 223, 253, 254, 292, 332, 334, 341, 349, 350, 355, 395, 421, 437, 449, 471, 472, 496, 498, 499, 523.
İznik Kalesi, 473.

Kabusnâme, 168, 365.
Kadı, 157, 174, 191, 219, 233, 262.
Kadıleşker, 219.
Kadı'l-kudat, 219, 262.
Kalay, 300.
Kale, 116, 157, 165, 166, 185, 342.
Kale Camii, 26, 33, 44, 46, 47.
Kale-i Bala Camii, 366.
Kalincar Kalesi, 93, 94.
Kamereddin Türbesi, 46.
Kapıkulu, 220.
Karahisar Kalesi, 197.
Karatay Medresesi,, 45, 237.
Kavâidü'r-Resâil, 307.
Kayı, 304.
Kefe, 320, 435.
Kelile ve Dimne, 240, 302.
Kemankeş TÜrbesi, 46.
Kenzü'l-Küberâ, 365.
Kervansaray, 31, 32, 151, 168, 172, 175, 177, 189, 228, 229, 264, 353, 503.
Keşfu'l-Esrâr alâ Lisâni't-Tuyûr ve'l-Esrâr, 302.

Keykubadiye Sarayı, 226, 239.
Kılıç Arslan Kervansarayı, 180.
Kılıç Arslan II Kümbeti, 238.
Kı:boğa Hisarı, 196.
Kısas-ı Enbiya, 302.
Kıstasü'l-Adalet fî Kavaidi's-Saltanat, 240.
Kıtlık, 59, 66, 224.
Kızılbey Camii (Ankara), 366.
Kilise, 25, 108, 120, 123, 186, 419, 451.
Kimya-yı Saadet, 168, 332.
Kitabe, 26, 35, 37, 44, 62, 65, 69, 168, 172, 283, 307, 308, 322, 390.
Kitab-ı Diyâr-ı Bekriyye, 495.
Kitab-ı Mesâcidi'ş-Şerife, 241.
Kitabu'l-Camiu'l-İlim ve Amele'n-Nafi fî Sanati'l-Hiyel, 265.
Kitab-ı Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinu's-Sürûr, 321.
Korsanlık, 414, 417.
I. Kosova Savaşı, 311, 362, 369, 380, 462.
II. Kosova Savaşı Savaşı, 402.
Köle, 50, 164, 190.
Kölük Camii (Kayseri), 70.
Kösedağ Savaşı, 33, 221, 235, 305.
Kubâd-âbâd Sarayı, 172, 239.
Kubbeli Mescid, 371.
Kubbetü's-Sultan, 131.
Kumaş, 278, 300, 363, 364, 479.
Kurşunlu Camii, 366.
Kümbethane, 158, 187, 197, 238.
Kütüphane, 264, 278, 322, 323.

Liman, 160, 163, 185, 228, 233, 235, 282, 315, 393.
Maderi Mevlânâ Camii, 407.
Mahperi Huand Hatun Türbesi, 239.
Mahzenü'l-Esrâr, 38, 40.
Maku Kalesi, 523, 524.
Malabadi Köprüsü, 264.
Malazgirt Savaşı, 31, 50, 71, 97, 98, 104, 105, 113, 243, 267, 372, 475.
Mancınık, 162, 186, 301, 477.
Medrese, 40, 43, 44, 47, 65, 142, 161, 165, 168, 175, 185, 189, 228, 264, 300, 302, 319, 322, 323, 342, 365, 371, 424, 447, 449, 450, 465 503, 504, 526.
Mehter, 165, 407.
Mektup, 188-190, 192, 197.
Melik Fahreddin Türbesi, 40.
Melik Gazi Medresesi, 62.
Melik Gazi Türbesi (Niksar), 43, 70, 333.
Menakıbu'l-Ârifîn, 224, 225, 227.
Menakıbu'l-Kudsiyye, 172.
Menşur, 60, 61, 65, 95, 96, 103, 160, 165, 167, 195, 215, 272, 335, 429.
Mercidabık Savaşı, 448.
Meryem Ana Kilisesi (Antakya), 108.
Merzübanname, 35.
Mesâlikü'l-Ebsâr, 319, 423, 458.
Mescit, 76, 300, 342, 450.
Mevlevihane, 353, 465.
Minşar Kalesi, 59, 138, 160, 164.
Mirâcnâme, 321.
Mir'atü'z-Zaman, 97.
Mi'yaru'l-Ahyâr ve'l-Eşrar, 322.
Mokan Kalesi, 405.
Mumya, 59.
Musıkî ile tedavi, 237.
Muzafferiye Medresesi, 264, 322, 371.
Mülahhas, 365.
Mülk, 222, 478.
Mülk arazi, 223.
Müsadere, 54, 56, 166, 176, 193, 205.
Müstevfî, 213, 216.
Müşrif-i memâlik, 213.
Myriokephalon Savaşı, 145.
Nasriye Medresesi, 495.
Nasuh Bey Dârülhuffâzı, 408.
Nüzhetü'l-Küttâb, 307.

Otlukbeli Savaşı, 318, 405.

Papaz, 54, 69, 182.
Para, 142, 167, 180, 182, 191, 200, 209, 242, 268, 300, 309, 313, 342, 346, 368, 371, 378, 381, 384, 391, 398, 421, 425, 451, 463, 464, 525.
Pazar, 191, 225, 232,236, 264, 416.
Pervane, 213, 215.
Pervane Süleyman Medresesi, 435.
Rebâbnâme, 240.
Ridaniye Savaşı, 448.
Risâle-i Adalet, 503.
Risâle-i Hurûf, 526.
Risâle-i Münciye, 322.
Risâletü'n-Nushiyye. 241.
Riyâziye, 478.
Rumca, 168.

Sadeddin Köpek Kervansarayı, 177.
Sagun, 262.
Sahib-ata, 187.
Sahib-i divan, 501, 525.
Salime Kalesi, 395.
Saltanat, 97, 130, 137, 152, 160, 171.
Sanat, 47, 67.
Sanatkâr, 85, 154.
Sanayi, 47, 232.
Sancak, 60, 103, 157, 165, 197, 208, 218, 391, 525.

Sancaktar, 130.
Saray, 168, 208, 228, 447.
Segedin Antlaşması, 402.
Selçuklu Şehnâmesi, 168.
Selçuknâme, 98, 241.
Serhenk (Çavuş), 219.
Sığır, 231.
Sıklan Hisarı, 404.
Sırçalı Medrese, 237.
Sigorta, 168.
Sikke, 30, 40, 44, 45, 51, 70, 151, 177, 209, 330, 356, 364, 371, 375, 384, 397, 414, 416, 422, 465, 474.
Silah, 232, 301, 477.
Sinanüddin Bey Medresesi, 371.
Sipahi, 223.
Sitti Melek Türbesi, 36, 37, 46.
Siyasetnâme, 168, 240.
Subaşı, 157, 174, 178, 180, 181, 188, 191, 197, 220, 224, 289, 301.
Suikast, 182, 187, 334, 337, 392, 427.
Sultan, 103, 152.
Sultan-ı A'zam, 476.
Sultan Kasım Medresesi, 504.
Sungur Bey Camii, 353.
Süheyl ü Nevbahar, 302.
Süvari, 88, 89, 108, 118, 166, 222.

Şahne, 107, 108, 128, 224.
Şehidiye Medresesi, 264.
Şehircilik, 151.
Şeker, 231, 300.
Şeker kamışı, 231.
Şahne, 107, 108, 128, 224.
Şehidiye Medresesi, 264.
Şehircilik, 151.
Şeker, 231, 300.
Şeker kamışı, 231.
Şarhu'n-Nikaye, 365.
Şeyh, 165, 168, 172, 185, 194, 240.
Şeyh Matar Camii, 504.
Şifâü'l-Eksâm ve Devâü'l-Âlâm, 302.
Şövalye, 121, 125.

Tabirnâme, 365.
Taceddin Mesud Medresesi, 264.
Taht, 132.
Takvimu'l-Edviye, 68.
Tasavvuf, 240, 478.
Taşkın Paşa Camii, 408.
Telvîh, 384.
Tepsi Minare, 26, 33.
Tersane, 165, 168, 222, 281, 282, 290, 301, 320.
Tevcîhu't-Tavzih, 384.
Tezkire-i Evliya, 302.
Tımar, 43.
Tımarlı sipahi, 220, 221.
Tıp, 41, 302, 423, 478.
Tıp fakültesi, 158, 164.
Ticaret, 47, 74, 85, 120, 151, 156, 159, 160, 163, 168, 228, 232, 234, 235, 263, 293, 295, 296, 300, 305, 310, 315, 319, 402, 408, 416, 418, 434.
Tokat Müzesi, 69.
Tuğrâî, 213, 215.
Tuğrul, 36.
Tuhfe-i Alâiye, 384.
Turhal Kalesi, 469, 470.
Türbe, 31, 33, 34, 40, 44, 62, 65, 131, 205, 239, 296, 322, 323, 333, 342, 355, 424, 450.
Türkçe, 195, 321, 423, 449, 496.

Ulu beg, 476.
Ulukışla Kalesi, 190, 231, 479.
Uzun Hasan Camii, 503.

Üstâdüddâr, 217.

Vakıf, 188, 222, 264, 300, 319, 465, 474, 478.
Vakıf arazi, 173, 222.
Veli, 107, 113, 157, 180, 186, 192.
Veliaht, 62, 142, 150, 151, 166, 171, 175, 199, 210, 212, 403.
Vergi, 43, 56, 71, 74, 129, 152, 153, 157, 159, 166, 172, 173, 194, 201, 204, 216, 223, 228, 232, 234, 235, 313, 328, 367, 458, 468, 478.

Yabgu, 262.
Yağ Camii (Adana), 451.
Yağıbasan Medresesi (Tokat, Niksar), 70.
Yağma, 90, 115, 133, 145, 153, 174, 193, 195, 254, 290, 292, 330, 332, 335, 414, 427, 437, 510.
Yakutiye Medresesi, 238.
Yarlığ, 179, 181, 184, 188, 204, 205.
Yassıçimen Savaşı, 45.
Yedi Kızlar Türbesi, 465.
Yılanlı Darüşşifası, 308.

Zafernâme, 109, 147.
Zamantı Kalesi, 339, 342, 446.
Zaviye, 33, 185, 189, 237, 319, 323, 342, 353.
Zerdana Kalesi, 255.
Zırh, 130, 131, 162, 173.
Zulüm, 76, 83, 119, 136, 189, 190, 204, 206.